

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI

12. sējums

HOLOKAUSTA IZPĒTE LATVIJĀ

LVI

The image shows the Roman numeral 'LVI' centered at the top. The letters are in a classic, bold, serif font. Below the numeral is a decorative ribbon or banner that curves under the letters, with its ends extending outwards and slightly upwards.

Latvijas Vēsturnieku komisijas
raksti

12. sējums

Symposium of the Commission
of the Historians of Latvia

Volume 12

Latvijas Vēsturnieku komisija
Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts
Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs
Muzejs un dokumentācijas centrs "Ebreji Latvijā"

HOLOKAUSTA IZPĒTE LATVIJĀ

Starptautisko konferenču materiāli,
2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga,
un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā

THE HOLOCAUST RESEARCH IN LATVIA

Materials of an International Conference
12–13 June 2003, Riga and 24 October 2003, Rīga
and the Holocaust Studies in Latvia in 2002–2003

Latvijas vēstures institūta apgāds
Rīga 2004

UDK 94(474.3)(063)
Ho 330

Redakcijas kolēģija

Dr. habil. hist. prof. ANDRIS CAUNE (atbildīgais redaktors)

Dr. habil. hist. prof. AIVARS STRANGA

MARĶERS VESTERMANIS

Sastādītājs

Dr. hist. DZINTARS ĒRGLIS

Literārās redaktores
MARGITA GŪTMANE
RITA KĻAVIŅA,
VIJA STABULNIECE

Korektore
BRIGITA VĀRPA

Māksliniece
INĀRA JĒGERE

Datormaketētāja
MARGARITA STOKA

Grāmata izdota
par ASV vēstniecības līdzekļiem

SATURS

Priekšvārds	9
Latvijas Republikas Valsts prezidentes Vairas Viķes-Freibergas uzruna 2003. gada 24. oktobra konferences “Holokausta izpēte turpinās” dalībniekiem	12

2003. GADA 12.–13. JŪNIJA KONFERENCES “LATVIJA NACISTISKĀS VĀCIJAS OKUPĀCIJAS VARĀ” UN 2003. GADA 24. OKTOBRA KONFERENCES “HOLOKAUSTA IZPĒTE TURPINĀS” REFERĀTI

<i>Aivars Stranga</i> Holokausta pētniecības problēmas	17
<i>Mārgers Vestermanis</i> Koncentrācijas nometne “Rīga-Kaiserwald” (daži nometnes vēstures aspekti)	32
<i>Rudīte Vīksne</i> Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti	41
<i>Ārons Šnejers</i> Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji	49
<i>Dzintars Ērglis</i> Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpīlī	60
<i>Peters Kleins</i> Kā pārvaldīt geto: municipālās administrācijas okupētajā Rīgā un Lodzā un “galīgais atrisinājums”	82
<i>Anatolijs Podoļskis</i> Kolaborācijas un ebreju glābšanas problēmas Latvijā un Ukrainā vācu okupācijas laikā: salīdzināmā analīze	87
<i>Kārlis Kangeris</i> Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs	93
<i>Josifs Ročko</i> Holokausts mūsdienų sabiedrības apziņā	106
<i>Dzintars Ērglis</i> Ventspils apriņķa Dundagas pagasta ebreju liktenis: 1941. gada vasara	112
<i>Arturs Žvinklis</i> Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā	164
<i>Aigars Urtāns</i> Ieskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī	187
<i>Meijers Melers</i> Latvijas ebreju masu kapi un kapsētas	196

PĒTĪJUMI PAR HOLOKAUSTA PROBLĒMĀM LATVIJĀ

<i>Aivars Stranga</i> Holokausts Latvijā: 1941–1945	209
<i>Aigars Urtāns</i> Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis	225
<i>Ēriks Prokopovičs, Andis Jēkabsons</i> Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana 1941. gada vasarā	255
<i>Uldis Lasmanis</i> <i>Nairi</i> pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā)	278
<i>Irēne Šneidere</i> Ebreju politisko kriminālietu izmeklēšana Latvijas PSR 1953. gada sākumā	358

HOLOKAUSTU PĀRDZĪVOJUŠĀS LIECĪBA

<i>Deizija Branda-Šveigere</i> Atmiņas par Ungārijas ebreju deportāciju uz Latviju 1944. gada vasarā	379
---	-----

NOVADPĒTNIEKA VĀKUMS

<i>Jakovs Karasins</i> Otrā pasaules kara sākums un nacistiskās okupācijas periods	387
Krājumā ievietoto rakstu autori	414

CONTENTS

Preface	9
Opening Address of the President of the Republic of Latvia Vaira Vīķe-Freiberga	12

REPORTS OF THE CONFERENCE “LATVIA UNDER NAZI GERMAN OCCUPATION” ON 12 JUNE 2003 AND REPORTS OF THE CONFERENCE “THE HOLOCAUST RESEARCH CONTINUES” ON 24 OCTOBER 2003

<i>Aivars Stranga</i> Problems in the Holocaust Research	17
<i>Marģers Vestermanis</i> “Rīga-Kaiserwald” Concentration Camp (A few aspects of the camp’s history)	32
<i>Rudīte Vīksne</i> Extermination of Jews in Latvian Towns: Problems and Results of Research	41
<i>Ārons Šnejers</i> Holocaust in Ludza: Jews and People of Other Nationalities	49
<i>Dzintars Ērglis</i> The Holocaust and Expropriation of Jewish Property in Krustpils	60

<i>Peter Klein</i>	
How to Run Ghetto: Municipal Administration in Occupied Rīga and Lodz and the "Final Solution"	82
<i>Anatoly Podolsky</i>	
Problems of Collaboration and Rescuing Jews on Latvian and Ukrainian Territories During Nazi Occupation: An Attempt at Comparative Analysis	87
<i>Kārlis Kangeris</i>	
Dokumente des Dritten Reichs über die Situation der Juden in Lettland von Juni 1940 bis Juni 1941	93
<i>Josifs Ročko</i>	
Holocaust in the Mind of Contemporary Society	106
<i>Dzintars Ērglis</i>	
The Destiny of the Jewish Community of Dundaga Parish, Ventspils District, in Summer 1941	112
<i>Arturs Žvinklis</i>	
Photo and Film Documents on the Holocaust in Latvia	164
<i>Aigars Urtāns</i>	
An Insight into the Holocaust Research in Bauska, Valmiera and Ludza Districts . . .	187
<i>Meijers Melers</i>	
Jewish Mass Graves and Cemeteries in Latvia	196
THE ISSUES OF THE HOLOCAUST RESEARCH IN LATVIA	
<i>Aivars Stranga</i>	
Holocaust in Latvia: 1941–1945	209
<i>Aigars Urtāns</i>	
Murder of Jewish Civilians in the Provinces of Latvia (on the Example of Ludza District)	225
<i>Ēriks Prokopovičs, Andis Jēkabsons</i>	
Liquidation of Jews in Valdemārpils, Talsi District, in Summer 1941	255
<i>Uldis Lasmanis</i>	
Extermination of the Jewish Community in Nairi (Holocaust in Jaunjelgava)	278
<i>Irēne Šneidere</i>	
Investigation Methods Used Against Jews Arrested at the Beginning of 1953	358
TESTIMONY OF A HOLOCAUST SURVIVOR	
<i>Daisy Brand-Schweiger</i>	
Memories of the Deportation of Hungarian Jews to Latvia in Summer 1944	379
COLLECTION OF REGIONAL STUDIES	
<i>Jakov Karasin</i>	
Beginning of World War II and Nazi Occupation Period	387
The Authors of the Articles Published in this Collection	414

PRIEKŠVārds

Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 12. sējumā apkopoti referāti un pētījumi par nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā vācu izstrādāto, vadīto un īstenoto mērķtiecīgu un totālu ebreju iznīcināšanu.

Līdz šim klajā nākuši trīs Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumi par holokaustu: 2001. gadā tika izdots 2. sējums "Holokausta izpētes problēmas Latvijā", 2002. gadā – 4. sējums – Dr. hist. Leo Dribina monogrāfija "Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā: Vēstures atskats", bet 2003. gadā – 8. sējums – "Holokausta izpētes jautājumi Latvijā".

12. sējumā ir četras daļas.

Pirmajā daļā ievietoti divās starptautiskajās konferencēs nolasītie referāti. 2003. gada 12. un 13. jūnijā Rīgā, Latvijas Universitātes (LU) Lielajā aulā, notika Latvijas Vēsturnieku komisijas, LU Latvijas vēstures institūta un LU Vēstures un filozofijas fakultātes rīkotā starptautiskā konference "Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā". Šīs konferences divu plenārsēžu "Holokausta izpēte Latvijā" un "Latvija Otrā pasaules kara gados: kolaborācija, pretošanās, sabiedriskā doma un ārējie faktori" referāti ievietoti šajā grāmatā, savukārt referāti par citām tēmām publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 11. sējumā. 2003. gada 24. oktobrī Rīgā muzejā un dokumentācijas centrā "Ebreji Latvijā" Skolas ielā 6 notika Latvijas Vēsturnieku komisijas, LU Latvijas vēstures institūta un muzeja un dokumentācijas centra "Ebreji Latvijā" rīkotā starptautiskā konference "Holokausta izpēte turpinās", kurā nolasītie referāti publicēti šajā sējumā. Diemžēl publicēšanai netika iesniegti visi priekšlasījumi.

Referātu saturs ir ļoti daudzveidīgs.

Dr. habil. hist. Aivars Stranga analizējis aktuālās problēmas holokausta izpētē mūsu valstī. Profesors uzsvēris, ka īpaša uzmanība pievēršama jautājumam par bezvaras jeb *interregnum* periodu 1941. gada vasarā, kā arī nepieciešamību uzrakstīt visaptverošu holokausta vēsturi Latvijā.

Mārgers Vestermanis pievērsies līdz šim neizzinātai tēmai – koncentrācijas nometnei "Riga-Kaiserwald" (Mežaparks) un tās filiālēm Rīgā un citviet.

Dr. hist. Kārlis Kangeris (Zviedrija) iztīrījis Trešā reiha dokumentus, kas sniedz priekšstatu par to, ko nacisti zināja par ebreju situāciju Latvijā padomju režīma laikā no 1940. gada jūnija līdz 1941. gada jūnijam.

Vairākos referātos atspoguļota holokausta gaita Latvijas provincē. Dr. hist. Ārona Šneijera (Izraēla) faktoloģiski bagātais, uz "Yad Vashem" arhīva materiāliem balstītais referāts sniedz ziņas par holokaustu Ludzā. Aigars Urtāns pētījis holokausta norises

Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī, bet Dr. hist. Dzintara Ērgļa darbos aplūkots holokausts Jēkabpils apriņķa Krustpils pilsētā un Ventspils apriņķa Dundagas pagastā. Savukārt Dr. hist. Rudīte Vīksne rezumējusi pētniecības problēmas un rezultātus holokausta norišu izzināšanā par atsevišķām vietām Latvijas provincē.

Divu ārvalstu vēsturnieku referātos salīdzināts holokausts Latvijā un citās valstīs. Peters Kleins (Vācija) analizējis municipālās administrācijas un geto attiecības divās nacistu okupētajās Austrumeiropas pilsētās – Rīgā un Lodzā (Polija), bet Dr. hist. Anatolijs Podoļskis (Ukraina) – kolaborāciju un ebreju glābšanas problēmas Latvijā un Ukrainā.

Artura Žvinkļa ziņojums pamatots uz nedaudziem pētniekiem pieejamiem foto un kino dokumentiem par holokausta norisi Latvijā un fotogrāfiju un kinofilmu izmantošanu nacistu antisemītiskajā propagandā. Josifs Ročko darbā “Holokausts mūsdienu sabiedrības apziņā”, izmantojot aculiecinieku atmiņas, atsedzis holokausta šausmas Latgalē, kā arī šo notikumu interpretāciju mūsdienās. Milzīgu, nesavtīgu pētniecisko darbu veicis Meijers Melers. Viņa referātā precīzi atspoguļots pašreizējais kritiskais stāvoklis Latvijas ebreju masu kapu un kapsētu apzināšanā un paveiktais šo apbedījumu un piemiņas vietu saglabāšanā un atjaunošanā. Pilnīgi pamatotas ir pētnieka paustās bažas, ka Latvijā valdošā vienaldzīgā attieksme varētu jau drīzumā ebreju kapsētas, masu kapus un piemiņas vietas lemt pilnīgai aizmirstībai.

Anda Jēkabsona un Ulda Lasmaņa paplašinātie referāti par holokaustu provinces pilsētās šajā krājumā publicēti kā 2003. gada pētījumi. Savukārt Dr. hist. R. Vīksnes 24. oktobra konferencē nolasītais referāts par holokaustu Aucē ievietots Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 8. sējumā.

M. Vestermanis 24. oktobra konferencē nolasīto referātu “Upuru pretestības gars” un kādreizējais koncentrācijas nometnē “*Riga-Kaiserwald*” ieslodzītais Stīvens Springfīlds (ASV) savus priekšlasījumus publicēšanai neiesniedza.

Grāmatas otrajā daļā ievietoti pieci 2002. un 2003. gadā sagatavotie pētījumi par holokausta problēmām Latvijā.

Dr. habil. hist. A. Strangas rūpīgi izstrādātais ziņojums par holokaustu Latvijā no 1941. gada līdz 1945. gadam konspektīvi atspoguļo notikušo, parāda pašreizējo izpētes stāvokli un iezīmē nākotnē pētāmās problēmas.

Trīs pētījumi veikti par ebreju noslepkavošanu Latvijas provincē: Ēriks Prokopovičs un Andis Jēkabsons aplūko holokausta noziegumus Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētā, Uldis Lasmanis – Jēkabpils apriņķa Jaunjelgavas pilsētā, bet A. Urtāns – Ludzas apriņķī.

Dr. hist. Irēnes Šneideres 2002. gadā tapušajā rakstā “Ebreju politisko krimināllietu izmeklēšana Latvijas PSR 1953. gada sākumā” uzsvērta politisko krimināllietu safabricēšana un izmeklēšana Latvijā 1953. gada sākumā, kas lielākoties skāra holokaustu

pārdzīvojušos ebrejus. Autore īpašu uzmanību pievēršusi apsūdzēto nopratināšanas protokolu saturam un pratināšanas apstākļiem, kas sniedz spilgtu ieskatu, kādas bijušas padomju represīvo iestāžu darba metodes. Lai gan I. Šneideres pētījums balstīts uz atlasītu krimināllietu materiāla un saistīts ar īsu laika periodu, autore izteiktās atziņas attiecināmas uz VDK materiālu izmantošanu vēsturnieku darbos daudz plašākā kontekstā.

Trešajā daļā ievietotas holokaustu pārdzīvojušās Ungārijas ebrejietes Deizijas Brandas-Šveigeres atmiņas, kuras publicēšanai sagatavojis M. Vestermanis. Savukārt pēdējā daļā "Novadpētnieka vākums" publicēts Jakova Karasina apraksts, ko papildina tulkotāja Artura Žvinkļa komentāri, par Tukuma ebreju traģēdiju.

Gan konferenču materiāli, gan Latvijas Vēsturnieku komisijas pētījumi rāda, ka sperts būtisks solis holokausta vēstures izpētē, kurā iesaistās arvien jauni zinātnieki un novadpētnieki, kā arī paplašinās starptautiskā sadarbība. Turpmākajos gados noteikti būs jauni pētījumi un rosināsies tālākas zinātniskās diskusijas par holokausta notikumiem Latvijas provincē, ebreju pretošanos holokaustam, uz Latviju atvesto ārvalstu (īpaši Ungārijas) ebreju likteni, upuru vārdu noskaidrošanu un citiem neskaidriem šī ļoti smagā un sāpīgā Latvijas jaunāko laiku vēstures posma jautājumiem.

Redakcijas kolēģija

LATVIJAS REPUBLIKAS VALSTS PREZIDENTES
VAIRAS VĪKES-FREIBERGAS UZRUNA 2003. GADA 24. OKTOBRA
KONFERENCES "HOLOKAUSTA IZPĒTE TURPINĀS" DALĪBNIEKIEM

Augsti godātais priekšsēdētāja kungs! Ekselences! Dāmas un kungi! Cienījamie klātesošie!

Jau piekto gadu mūsu valstī darbojas starptautiskā Vēsturnieku komisija, kura veic padomju un nacistiskā okupācijas režīma politikas izpēti Latvijā laikposmā no 1940. gada līdz 1956. gadam. Komisija ik gadu organizē starptautiskas vēsturnieku konferences, kurās analizē dažādus šo divu totalitāro režīmu politikas aspektus. Šoreiz jūs esat sanākuši, lai akadēmiskā līmenī vērtētu holokausta problēmu Latvijā Otrā pasaules kara gados.

Man ir patīess gandarijums, ka šis temats ir bijis pastāvīgā Vēsturnieku komisijas un pētnieku uzmanības lokā. To apliecina tas, ka no sešām pēdējo gadu vēsturnieku konferencēm divas bija saistītas tieši ar holokausta izpēti. Šo konferenču materiāli publicēti Vēsturnieku komisijas rakstu krājumos un ir pieejami plašai sabiedrībai.

Strādājot pie apskatāmās problemātikas, vēsturnieki ir nonākuši pie akadēmiski pamatota secinājuma, ka holokausts nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā Otrā pasaules kara gados ir bijis viens no lielākajiem kriminālnoziegiem mūsu valsts jaunāko laiku vēsturē. Holokaustam bija raksturīga vēl neredzēta nežēlība un sadisms pret mierīgajiem iedzīvotājiem. Holokaustā absolūti lielākā daļa Latvijas ebreju kopienu tika iznīcināta. Tā bija liela traģēdija.

Holokausta pētniecība ir smaga un sāpīga, jo tā pirmām kārtām ir slepkavību un cilvēku iznīcināšanas vēsture, bet to ir nepieciešams darīt, lai mēs visi saprastu, kādos apstākļos, kā un kāpēc ir noticis šāds noziegums. Kas varēja tā aptumšot šo cilvēku prātus, ka, zaudējot jebkādu humānismu, līdzcieftību, viņi bija gatavi nogalināt savus līdzpilsoņus? Vai tā bija kāda apmātība vai akla pakļaušanās nacisma ideoloģijai?

Pētot holokaustu nacistu okupētajā Latvijā, vēsturnieki ir nonākuši pie atziņas, kura noraida tā saucamo bezvācu holokausta koncepciju. Holokausts bija, un tas ir pietiekami skaidri dokumentēts, nacistiskās Vācijas centralizēta, plānveida politika, kuras mērķis bija ebreju tautas masveida un pilnīga iznīcināšana. Šajā noziegumā nacisti iesaistīja daudzu okupēto Eiropas valstu iedzīvotājus, to skaitā nelielu daļu Latvijas iedzīvotāju.

Vēlos atzīmēt, ka Latvija pēc valstiskuma atjaunošanas pašā augstākajā politiskajā līmenī ir nosodījusi holokaustu, uzsverot nepieciešamību pētīt, izziņāt un noskaidrot visu patiesību par šo noziegumu, kas notika mūsu okupētās valsts teritorijā. Latvijā pēdējos gados ļoti daudz ir darīts sabiedrības izglītošanā tieši šajā jautājumā. Holokausta jautājumi

ir ietverti skolu mācību programmās un vēstures grāmatās. Ir izdevies sakopt un sakārtot masu upuru piemiņas vietas Rumbulā, Biķerniekos un citur. Notiek darbs pie pieminekļa izveides vienam no izcilākajiem ebreju glābējiem Žanim Lipkem. Projekta *“The Baltic Mass Graves”* ietvaros sadarbībā ar Latvijas pašvaldībām ir uzsākts liels darbs holokausta upuru piemiņas vietu apzināšanā un sakārtošanā visā Latvijas teritorijā. Labs piemērs tam ir nesen atklātā piemiņas vieta Putnu mežā Auces nogalinātajiem ebrejiem.

Cienījamie klātesošie! Latvijā ir izstrādāta tāda likumdošana, kas, neraugoties uz noilgumu, ļauj saukt pie atbildības jebkuru personu, kas ir izdarījusi noziegumus pret cilvēci. Mēs absolūti vienādi vērtējam ļaunumu, kas tika pastrādāts kā nacisma, tā padomju okupācijas periodā. Šeit nav būtiska nozīme konkrētajai totalitārajai ideoloģijai vai varai, kuras vārdā tas tika darīts, kas to pavēlēja vai pieļāva, svarīgi ir sodīt to konkrēto cilvēku, kas šādu noziegumus ir paveicis, neatkarīgi no viņa tautības, neatkarīgi no viņa piederības šādai vai citai vienībai, tas nav svarīgi. Jautājums ir par individuālo vainu un atbildību likuma priekšā.

Abas okupācijas varas Latvijā ir atstājušas briesmīgas pēdas mūsu valsts nesenojā vēsturē. Ir aktuāli atzīmēt, ka pēdējā laikā Krievijas Ārlietu ministrijas, domes deputātu, kā arī atsevišķu šīs valsts politiķu interpretācijas par Latvijas un Krievijas attiecībām skar arī vēstures jautājumus.

Kaut arī pasaules demokrātiskās valstis sen jau atzinušas, ka Padomju Savienība 1940. gada jūnijā okupēja Baltijas valstis, Krievija kā šīs valsts starptautisko saistību pārmantotāja atsakās to darīt. Šāda neobjektīva, sagrozīta vēstures interpretācija no Krievijas puses rada problēmas starpvalstu attiecībās. Tas parādās gan jautājumā par lielo nepilsoņu skaitu un viņu statusu Latvijā, gan mūsu valodas un pilsonības likumu izpratnē. Varētu teikt, ka vēstures slogs un vēstures interpretācija šodien ir kļuvusi aktuāla Latvijas un Krievijas attiecībās.

Mūsu visu un pirmām kārtām vēsturnieku uzdevums ir noskaidrot patiesību par visiem notikumiem. Mums ir atklāti un godīgi, un taisnprātīgi jārunā par savu pagātni, tā jāapzina un jāizvērtē. Mums visiem kopā ir jādara viss iespējamais, lai tāds necilvēcisks ļaunums kā holokausts vai genocīds nekad vairs neatkārtotos, vismaz cik tas ir mūsu spēkos ko darīt gan savā zemē, gan pasaulē.

Mēs nedrīkstam pieļaut nekādas nacionālā naida izpausmes vai kurināšanu. Mums ir jānosoda un jānorobežojas no aizspriedumiem un neiecietības starp tautām, jo tas viss ir solis ļaunuma virzienā.

Noslēgumā vēlos atzīmēt, ka, neraugoties uz vēsturnieku līdz šim paveikto, mums visiem priekšā vēl ir ļoti daudz darāmā. Domāju, ka šīsdienas konference būs atkal solis, kas mūs tuvinās objektīvākai izpratnei par ļoti smagiem un sāpīgiem notikumiem valsts nesenojā vēsturē.

Novēlu jums visiem veiksmīgu konferences darbu!

**2003. GADA 12.–13. JŪNIJA KONFERENCES
“LATVIJA NACISTISKĀS VĀCIJAS
OKUPĀCIJAS VARĀ”
UN 2003. GADA 24. OKTOBRA KONFERENCES
“HOLOKAUSTA IZPĒTE TURPINĀS”
REFERĀTI**

**REPORTS OF THE CONFERENCE
“LATVIA UNDER NAZI GERMAN OCCUPATION”
ON 12 JUNE 2003
AND REPORTS OF THE CONFERENCE
“THE HOLOCAUST RESEARCH CONTINUES”
ON 24 OCTOBER 2003**

Aivars Stranga

Holokausta pētniecības problēmas

Kad pirms pieciem gadiem tika dibināta Valsts prezidenta Latvijas Vēsturnieku komisija, vairāki kolēģi no Izraēlas vēlējās, lai būtu divas komisijas – viena – holokausta, otra – nacistu un komunistu pret citām tautām vērsto noziegumu izpētei. Tolaik un dažreiz – bet jau krietni retāk – arī mūsdienās Latvijā bija un vēl ir sastopamas balsis, kuras saka, ka holokaustam tiek pievērsta pārāk liela uzmanība, aizēnojot citu nāciju milzīgos upurus. Tomēr nolēma dibināt vienu – vienotu Vēsturnieku komisiju, kuras pētnieciskā darba lokā būtu noziegumi pret ikvienu cilvēku. Lēmums bija pareizs; kā nesen atzina viens no pasaules ievērojamākajiem holokausta pētniekiem Jehuda Bauers, nevar būt ciešanu gradācijas, jo ir amorāli teikt, ka viens cilvēks vai cilvēku grupa cieta vairāk nekā cita – slepkavība ir slepkavība, un visi *democīdi*, t.i., cilvēku masveida slepkavības, ietver bērnu un bezpalīdzīgu pieaugušo spīdzināšanu un iznīcināšanu.¹ Tomēr mēs atzinām holokaustu kā visekstrēmāko genocīda formu un veltījām tā izpētei Vēsturnieku komisijas rakstu trīs sējumus, vairākas akadēmiskas un metodiska rakstura konferences. Mūsu uzticību holokausta pētniecībai apliecina arī šī konference.

Holokausta vēstures jautājumi ir neskaitāmi un sarežģīti. Īsumā pieskaršos vienam jautājumam, kurš ilgstoši bija un joprojām dažreiz rada pretrunīgus vērtējumus, t.i., jautājumam par t.s. bezvaras jeb *interregnum* laikposmu – no vācu iebrukuma PSRS sākuma līdz vācu okupācijas izveidei. Jautājumi ir vismaz trīs: vai bezvaras laiks pastāvēja; ja pastāvēja – cik ilgi; kas pa to laiku notika? Lai vieglāk uztvertu jautājuma būtību, citēšu vienu no ievērojamākajiem Izraēlas – un ne tikai – autoriem ilggadējo Katastrofas un varonības piemiņas centra Jad Vašem direktoru Itcaku Aradu, kura viedoklī vienmēr ir vērts ieklausīties, ievērojot viņa darbu akadēmisko kvalitāti.² Jaunākajā Jad Vašem izdotajā sējumā, veltītā holokausta vēsturei, viņš raksta: *“Visatklātākā veidā dominējošā attieksme pret ebrejiem okupētajās padomju teritorijās izpaudās pogromu vilnī, kurš sākās pirmajās vācu okupācijas dienās. Šajos rajonos – galvenokārt Ukrainas rietumos, Lietuvā un Latvijā – antisemitisms bija stingri iesakņojies un iedzīvotāji spēcīgi noskaņoti paust savas izjūtas aktīvi un vardarbīgi.”*³

Apskatīsim četrus gadījumus četros reģionos, par kuriem mums jau ir nopietni pētījumi, lai novērtētu to, vai un cik lielā mērā I. Arada secinājumi ir pamatoti.

Pirmais. Autors nejūtas spēcīgs Rietumukrainas gadījumā, taču ir zināms, ka ir nopietni Jevgeņija Rozenblata pētījumi par Rietumbaltkrieviju. Kas tur notika nacistu okupācijas sākumā? Autors atzīst, ka, ievērojot Sarkanās armijas straujo atkāpšanos, dažos reģionos, kur vācu karaspēka ātrāku ierašanos kavēja arī dabiskie šķēršļi – purvainā vide Pinskas apgabalā, Poļesjē, Brestā, īss bezvaras (*bezvlastīje*) posms patiešām ir pastāvējis un tā laikā vietējie iedzīvotāji – baltkrievi, poļi (piemēram, Brestā grautiņu sarīkoja no padomju cietuma atbrīvotie poļi), ukraiņi ir noteikti aplaupījuši ebrejus (tā ir bijusi visizplatītākā rīcība, kurā nereti piedalījās vai visi vietējie iedzīvotāji), bet – ne tikai, ir notikuši arī fiziski uzbrukumi un, lai arī reti, pat ebreju nogalināšana, taču šie spontānie uzbrukumi, pat grautiņi noplaka ātri. Tieši šis haotiskais un brutālais bezvaras periods, lai arī ļoti īss, radīja plaši izplatītu, gandrīz dominējošu viedokli ebreju vidū, ka visi vietējie poļi, ukraiņi, baltkrievi ir zvēriski antisemīti.

Poļu, ukraiņu un baltkrievu uzvedību, laupot un pat nogalinot ebrejus, ietekmēja šāda motivācija: 1) plaši izplatītie priekšstati, ka ebreji ir atbildīgi par ienīsto padomju varas politiku ("žīds – komunisti"), – tas bija atreibības motīvs; 2) idejiskais antisemitisms – ne vienmēr izšķirošais faktors; 3) vēlēšanās izkalpoties jaunajai vācu okupācijas varai; 4) primitīva alkatība – iespējams, visplašāk izplatītais motīvs. Būtiski ir atzīmēt, ka tad, kad vācieši jau bija nodibinājuši okupācijas režīmu, viņiem nācās atzīt, ka iedvesmot vietējos iedzīvotājus uz jauniem, daudz plašākiem *pogromiem* ir gandrīz neiespējami. Zīmīgi, ka daudzi baltkrievi, kuri izlaupīja ebreju mantu, tomēr atteicās iet vācu organizētajā palīgpolīcijā; 5) lai arī vietējo iedzīvotāju ievērojama daļa uzskatīja, ka ebreji ir jāpakļauj dažāda veida ierobežojumiem un diskriminācijai, bet bijušie padomju aktivisti vai padomju drošības iestāžu darbinieki pat jāsoda ar nāvi, viņi neatbalstīja ebreju totālu iznīcināšanu; 6) Polijas ebreji, kuri bija bēgusi uz Baltkrieviju jau 1939. gada septembrī, izrādīja daudz lielāku gatavību sadarboties ar nacistu okupantiem viņu veidotajās ebreju padomēs (*Judenrat*) un bieži vien pauda kļaju nepatiku pret vietējiem Baltkrievijas ebrejiem.⁴

Otrais. Reti kas ir piesaistījis pēdējo triju gadu laikā tādu uzmanību kā nelielā poļu miestiņa Jedwabne (*Jedwabne*) vārds. Ir skaidri zināms, ka, sākoties vācu uzbrukumam tai Polijas daļai, kuru 1939. gadā bija anektējusi Vācijas sabiedrotā Padomju Savienība, vairākās Bjalistokas apkaimes vietās – *Wasosz*, *Radzilow*, *Tykocin*, *Wizna*, *Stawiski* un citās (kopā – 22) – notika uzbrukumi ebrejiem un grautiņi; vācu nozīme to izraisīšanā vai iedvesmošanā katrā konkrētā gadījumā joprojām nav skaidra, lai gan neapstrīdama ir vismaz divu vācu vienību piedalīšanās SS unteršturmfiirera Volkfanga Birknera un SS oberšturmfiirera Hermaņa Šapera vadībā. Zīmīgi, ka grautiņi notika

tikai tajos Polijas rajonos, kurus 1939. gada septembrī bija okupējusi Padomju Savienība, nekas tamlīdzīgs nebija novērots Polijas rietumos vai centrā 1939. gadā, kad šo teritoriju okupēja Vācija. Galvenie poļu motīvi, uzbrūkot ebrejiem, bija alkātība un laupīšanas kāre; antisemitisms; vēlēšanās atriekties par padomju okupācijas teroru, kuru daudzi poļi tieši saistīja ar ebrejiem. Visnopietnāk ir izpētīts Jedvabnes gadījums jeb, kā rakstīja Ādams Mihniks, Jedvabnes šoks, kurš izraisīja viskarstākās debates, iespējams, visā modernās Polijas vēsturē, visā poļu sabiedrībā. 2000. gada augustā jaunizveidotais Nacionālās piemiņas institūts (*Institut Pamięci Narodowej*) iesāka rūpīgu Jedvabnē izdarītā nozieguma izmeklēšanu un secināja, ka

1) padomju okupācija Bjalistokas apgabālā, ieskaitot Lomžas rajonu, kurā atradās Jedvabne, bija izvērsusi neredzētu teroru, ieskaitot četrus deportāciju viļņus; pēdējā deportācija no Bjalistokas apgabala bija notikusi 1941. gada 12. jūnijā īsi pirms vācu iebrukuma, un tās gaitā tika deportēti 12 000 cilvēku. Padomju represijas smagi demoralizēja vietējos iedzīvotājus, bet dažu ebreju ievērojamais stāvoklis padomju represīvajās iestādēs radīja priekšstatu, ka ebreji ir atbildīgi par okupantu teroru;

2) pēc vācu okupācijas sākuma vācu okupācijas karaspēks un drošības dienesti iedvesmoja, organizēja, vadīja un īstenoja ebreju slepkavošanu Jedvabnē 1941. gada 10. jūlijā;

3) ebreju skaits Jedvabnē vācu okupācijas sākumā nepārsniedza 1000 cilvēku, nevis 1600, kā tika uzskatīts agrāk;

4) tiešo slepkavošanu veica 40 cilvēku liela poļu banda, kura sastāvēja no mazizglītotiem iedzīvotājiem (četri bija pat analfabēti); pārsvarā tie bija amatnieki, zemnieki, strādnieki, viens sētnieks; visvieglāk slepkavošanā bija iesaistīt tos, kuri paši vai viņu radnieki bija cietuši padomju okupācijas laikā;

5) dzīvi sadedzināto ebreju, kurus Bronislava Sležinska (*Bronislaw Sleszynski*) šķūnī sadedzināja minētā poļu banda, skaits sasniedza aptuveni 250, to liecināja eks-humācija; pārējos – aptuveni 750 Jedvabnes ebrejus nogalināja vācieši turpmākajās dienās.⁵ (Te, protams, ir vietā atgādināt, ka nozieguma, nāvīga grēka lielums nav atkarīgs no upuru skaita – noziegums, noslepkavojot 250, nav mazāks par noziegumu, noslepkavojot tūkstošus.) Jedvabnes nozieguma aina, kā redzam, ir tāla primitīvam stereotīpam par poļu apsēstību ar zvērībām. Savukārt plašā diskusija Polijā atspoguļoja divas galvenās pieejas noziegumam Jedvabnē (tāpat kā kolaborācijai kopumā): pirmā bija paškritiskā pieeja, kura uzstāja, ka ir nepieciešams padziļināti pētīt poļu un ebreju attiecības ne tikai nacistu okupācijas gados, bet arī pārskatīt poļu akceptēto priekšstatu par viņiem kā varoņiem vai upuriem; otrā bija pašaisardzības pieeja, kurai raksturīga nepatika vai labākajā gadījumā diskomforta sajūta par uzmanības pievēršanu poļu līdzdalībai nacistu noziegumos un kura centās vai nu mazināt poļu vainu, vai to apšaubīt, vai dot priekšroku nepatīkamo pagātnes lappušu aizmiršanai,

vai – tad, kad aizsardzības pozīcija bija ļoti stipra un enerģiska, pat lietot dažus pret-ebreju stereotipus vai aizspriedumus (tas ir raksturīgi jebkurā Eiropas valstī jebkurai diskusijai par vietējo iedzīvotāju piedalīšanos ebreju iznīcināšanā).

Trešais – Lietuva. Nopietnākie autori, kuri ir pētījuši holokaustu Lietuvā, ir ASV profesors Saulus Sužiedelis un Klaipēdas universitātes pētnieks Viģints Vareikis. Viņi atzīst, ka vācu iebrukuma pirmā nedēļa ir bijusi haotisku notikumu pilna un joprojām sagādā pētniekiem nopietnas problēmas. Uzbrukumi ebrejiem vairākās vietās sākās līdz ar vācu ierašanos vai tās pirmajās dienās, bet jautājums par to, vai tie notika pirms tam, joprojām ir neskaidrs. Daudz maz ticami ir tas, ka Viļņā, kur 22. jūnijā sākās pretpadomju sacelšanās, un, iespējams, arī kādās vietās provincē uzbrukumi ebrejiem varēja sākties vēl pirms vācu ierašanās, tomēr lielākais *pogroms*, kurš notika vācu uzbrukuma sākumā 25.–26. jūnijā, bija Kauņas ebreju rajonā Viljampolē (Slobodka). Te vācu organizatoriskā un iedvesmojošā – un ne tikai! – loma ir nenoliedzama. Šajā laikā Kauņā jau bija SD speciālās grupas komandieris Valters Štālekers, kurš ieradās Kauņā 25. jūnijā un tieši organizēja *pogromu*, bet vācu karaspēka daļas bloķēja izeju no Viljampoles kvartāla, ļaujot lietuviešu bandai netraucēti slepkavot (Štālekers pats vēlāk rakstīja, ka vācieši ir tā noorganizējuši grautiņu Slobodkā, ka viņus neviens neievēroja un par viņu organizatorisko lomu nezināja – visur bija redzami tikai lietuvieši). 27. jūnija baismo slepkavību firmas *Lietukis* garāžā Kauņā – slepkavību, kura šokēja ne tik daudz ar upuru skaitu kā ar dzīvnieciskumu un mežonību, kas tika publiski izrādīta, – īstenoja lietuviešu žurnālista J. Klimaiša vadītā banda, taču vācu loma tās iedvesmošanā arī nav apstrīdama (bez SD daļām smaga atbildība gulstas arī uz 11. vācu policijas bataljonu majora Lehthalbera (*Lechthalber*) vadībā).

Profesora S. Sužiedeļa secinājumi ir sekojoši: 1) pret apgalvojumiem par liela mēroga *pogromiem*, kuri it kā notikuši Lietuvā pirms vācu karaspēka un SD vienību ierašanās, ir jāizturas ar lielu piesardzību; 2) lielākos noziegumus haotiskajā periodā starp vācu uzbrukuma sākumu un vācu okupācijas varas nodibināšanos veica nevis lietuvieši vai pat vācieši, bet padomju okupācijas bēgošās varas pārstāvji – NKVD, Sarkanā armija, padomju un Komunistiskās partijas aktīvisti, nogalinot simtiem cilvēku.⁶ Tajā pašā laikā noteikti ir jāatzīmē tā notikumu uztvere, kāda dominēja ebreju apziņā: viņi varēja nekad pat nesastapties ar galveno slepkavošanas iniciatoru V. Štālekeru vai *Einsatzkommando* (EK) 3 un SD komandieri Lietuvā pulkvedi Karlu Jageru (*SS Standartenführer Karl Jager*; 1888–1959);⁷ viņi varēja pat neievērot nelielās nacistu mobilās slepkavu vienības komandieri leitnantu Joahimu Hamani no EK 3 SS (*Obersturmführer Joachim Hamann*), kurš organizēja ebreju slepkavošanu Lietuvas provincē, vadot un iedvesmojot vietējos slepkavas – lietuviešus (*Hamann-Kommando*; Hamans vadīja arī ebreju nogalināšanu Latvijā, Daugavpilī, 1941. gada augustā), vai Alfredu Filbertu (*Alfred Filbert*, EK 9) vai Ērihu Ērlingeru (*Erich Ehrlinger*,

Sonderkommando 16), kuri bija galvenie ebreju slepkavas. Ebreji visbiežāk redzēja tiešos izpildītājus – lietuviešus, un no izdzīvojušo atmiņām var rasties priekšstats, ka slepkavoja tikai lietuvieši. Lai arī pavēles deva vācieši, lietuvieši tās izpildīja ne tikai bez iebildumiem, bet nereti ar neaprašāmu brutalitāti pret upuriem, ieskaitot ebreju sieviešu masveidīgu izvarošanu, ko vācieši diez vai bija pavēlējuši darīt.⁸ Zīmīgi, ka daudzi holokaustu pārdzīvojušie savās atmiņās atceras vāciešus, kuri esot filmējuši un fotografējuši slepkavības ainas, taču reti kurš ir secinājis, ka tas liecina par vāciešu lomu slepkavošanas organizēšanā un vadīšanā. Parasti secināja pilnīgi kaut ko citu: vācieši neko nav darījuši, bet slepkavojuši tikai lietuvieši (sk.: *Elisheva Shaul. The Holocaust in Lithuania as Reflected in Jewish Testimonies in Yad Vashem Archives*).

Ceturtais – Latvija. Jau iepriekšējos gados veiktie pētījumi pierādījuši, ka t.s. *interregnum* Kurzemes ievērojamā daļā, Zemgalē un Rīgā bija pastāvējis – labākajā gadījumā – dažas stundas un nekāds terors pret ebrejiem netika un nevarēja tikt izvērst. Atšķirīgāks stāvoklis veidojās Vidzemē, kuru pilnīgi okupēja tikai 6.–8. jūlijā. Cēsīs bezvara bija tikai vienu pilnu dienu – 4. jūlijā, kad to ieņēma latviešu nacionālie partizāni, ieceļot par pilsētas vadītājiem savus komandierus Mārtiņu Kasperonu un Kārlī Liepiņu. Jau nākamajā dienā bija klāt vācieši un – zīmīgi! – atcēla minētos komandierus, kuri acīmredzot nebija vācu uzticības personas, lai gan bija cīnījušies pret padomju okupāciju, un nomainīja viņus ar sev tīkamo Albertu Ziediņu, vēlāk – Fēliksu Bergu.⁹

Vēsturnieku komisijai par vienu no galvenajiem uzdevumiem izvirzot provinces ebreju noslepkavošanas izpēti, tika iegūti divu autoru – Aigara Urtāna un Jura Pavloviča ļoti nopietnie darbi par t.s. bezvaras posmu Valmieras apriņķī, kas pierāda, ka dažās vietās bezvara patiešām pastāvēja, bet ne ilgāk par sešām dienām.¹⁰ Valmierā tas bija no 4.–5. jūlija līdz 7. jūlijam, Rūjienā – no 7. līdz 9. jūlijam, Limbažos, iespējams, relatīvi visilgāk – no 5. līdz 8. vai 9. jūlijam, Ziemeļkurzemē – no 27. jūnija līdz 2. jūlijam. Tāpat bezvaras situācija bija ļoti neilga, un tās laikā nav atzīmējami latviešu masveida noziegumi pret ebrejiem, lai gan ir notikusi – īpaši Limbažos – brutāla ebreju pazemošana un dzīvokļu izlauptšana, kas liecina par stipru vietējā antisemitisma potenciālu: “.. pirmo pret ebrejiem vērsto akciju mērķis bija ebreju pazemošana .. daži vietējie ebreji vietējo pašsardzības dalībnieku uzraudzībā novilka zābakus 4. jūlijā kaujā (Limbažos. – A. S.) kritušajiem padomju jūrniekiem, bet vairāki citi pilsētas .. kapos raka bedres un apraka nošautos jūrniekus, miličus, strādnieku gvardus.”¹¹ Ebreju slepkavošana tomēr nenotika. A. Urtāna rūpīgi veiktais pētījums liecina, ka trīs ebreji tika nogalināti šajā laikā Limbažos, taču nevis tāpēc, ka bija ebreji. Lāzars Kaiclers gāja bojā nejausā incidentā “Limbažu karā” 4. jūlijā – laikā, kad latviešu nacionālie partizāni uzbruka padomju aktīvistiem, bet padomju miliči Nisons Faits un Vulfs Leiba Levins tika nogalināti kopā ar citiem padomju aktīvistiem, nevis tāpēc, ka bija ebreji.¹² Kopumā arī jaunākie pētījumi apstiprina jau pirms divpadsmit gadiem

vēsturnieka Margera Vestermaņa izteikto akadēmiski pamatoto secinājumu: *"Liepājā, Daugavpilī, Rēzeknē, Jelgavā tāda bezvaras laika nebija. Rīgā tas ilga īsu laiku sprīdi no 1941. gada 30. jūnija pievakares līdz 1941. gada 1. jūlija dienas vidum. Nav ziņu par to, ka Rīgā vai kur citur bezvaras laiks būtu ticis izmantots antisemītiskiem ekscesiem, grautiņiem vai nošaušanām .. Vietējie antisemītiskie spēki gan aktīvi piedalījās ebreju vajāšanā un iznīcināšanā, taču tas notika jau **pēc** (M. Vestermaņa izcēlums) vāciešu ienākšanas un vācu Drošības policijas un SD operatīvo grupu tiešā vadībā."*¹³ Tāds Tsumā ir t.s. bezvaras jautājums.

Līdzīgi tam, kas notika Lietuvā, arī par Latviju var teikt, ka šeit, tiesa, mazākā apjomā, lielākos noziegumus t.s. *interregnum* laikā veica padomju okupācijas bēgošās varas iestādes, nogalinot simtiem cilvēku Rīgā, Centrālcietumā, baigajā čekas mītnē Stabu ielā un Rīgas pievārtē Baltezerā (tika nogalināti vismaz 349 politiskie ieslodzītie); vismaz 36 cilvēkus Rēzeknē no 28. jūnija līdz 1. jūlijam nošāva vietējie čekisti Mihaila Kudravjeva vadībā.¹⁴ Īsi pirms Valmieras atstāšanas 4. jūlijā padomju aktīvisti spīdzināja un nogalināja 18 Valmiermuižas cietumā ieslodzītos.¹⁵ Šo sarakstu varētu turpināt ar gandrīz katru Latvijas pilsētu un vietu, kuru bēgošā padomju vara atstāja slepkavodama.

Tagad profesionāliem vēsturniekiem ir pilnīgi skaidrs, ka pavēles iznīcināt ebrejus deva vācieši un jautājums par pavēļu došanu un pavēļu ķēdes noskaidrošanu, kurš pamatoti nodarbināja pirmās paaudzes holokausta pētniekus 50.–60. gados, šobrīd vairs nav būtiskākais pat holokausta pētniecībā Latvijā, lai arī tā padomju okupācijas dēļ ir aizkavējusies. Taču tas, ka t.s. bezvācu holokausts vai ilgš bezvaras posms nepastāvēja, ir tikai daļējs mierinājums. Tad, kad vācu pavēles, rīkojumi vai tikai uzmodinājumi pienāca, tie tika izpildīti ne tikai bez ierunām (lai arī par vācu rīkojumu nepildīšanu nedraudēja nāves briesmas), bet pat ar neaprustāmu brutalitāti un dzīvnieciskumu. Svetlana Bogojavlenska, kura ir pētījusi holokaustu Preiļos, raksta par vietējo pašaisardzībnieku rīcību: "Pēc akcijas [ebreju nogalināšanas. – A. S.] šāvēji dzērumā lepojās, kā "uzjautrinājušies" apnicīgajā bendes darbā. Viņi, izvēlējušies piecas jaunākas meitenes, noplēsuši tām drēbes un izņirgājušies, kailas nostādīja bedres malā un nošāva. [...] Kad pilsētas iedzīvotāji vaicājuši šāvējiem, kā tie varējuši nogalināt nevainīgus cilvēkus, tie atbildējuši ar pretjautājumu – vai tad ebreji esot cilvēki?"¹⁶ Šaušana dzērumā, aplaupīšana pirms nošaušanas bija plaši izplatītas parādības, toties atteikšanās pildīt vācu rīkojumu vai tikai pamudinājumu – ārkārtīgi retas: nogalināt ebrejus atteicās Ilūkstes apriņķa Aknīstes latviešu pašaisardzības komandieris Jānis Valdmanis;¹⁷ Aucē divi pašaisardzībnieki – Ludvigs Igne un Bruno Bunkšs atstāja pašaisardzības štābu tieši ebreju nogalināšanas dienā.¹⁸ Dažreiz bija gadījumi, kad latviešu pašaisardzībnieki vai palīgpolicisti izglāba no nošaušanas kādu bijušo padomju aktīvistu, kuru vācieši gribēja nogalināt, taču nekad nevienu ebreju.

Nākamais jautājums, kuram vēlētos pievērsties, ir nepieciešamība uzrakstīt visaptverošu holokausta vācu okupētajā Latvijā vēsturi, kura ietvertu slepkavu, upuru, glābēju un malā stāvētāju vēsturi – visu katastrofas dalībnieku un aculiecinieku vēsturi. Katrā valstī, kurā sāka holokausta izpēte, tā sākas ar slepkavošanas vēsturi: “.. daudzējādā ziņā ir vieglāk un fascinējošāk sākt ar ļaunumu, nevis ar ciešanām ..”¹⁹ Taču tas nav tikai ļaunuma fascinējums. Nav iespējams uzrakstīt holokausta vēsturi, neatbildot uz jautājumiem: Kas bija slepkavas? Kas deva pavēles slepkavot, un kā notika slepkavošana? Kādas bija attiecības starp vācu centrālajām institūcijām un iniciatīvām uz vietas? Kāda bija vietējo nevācu iedzīvotāju loma slepkavošanā u.tml. Šie jautājumi joprojām nodarbina pētniekus pat ASV, Lielbritānijā, Francijā, Vācijā, kur holokausta izpēte sāka jau pagājušā gadsimta 40. gadu beigās (L. Poļakovs, Francija) vai 50.–60. gados (R. Hilbergs, ASV, Dž. Reitingers, Lielbritānija, un citi). Pašlaik to turpina K. Gerlahs (*Ch. Gerlach*) – par holokausta gaitu okupētajā Baltkrievijā; Dīters Pols un Tomass Zandkīlers (*Dieter Pohl, Thomas Sandkueler*) – par Galīciju, Peters Longerihs (*Peter Longerich*) un Mihaels Vilts (*Michael Wildt*) – par vācu drošības dienesta lomu genocīda organizēšanā un īstenošanā un daudzi citi.²⁰ Latvijā atbildes uz šiem jautājumiem ir snieguši A. Ezergailis un M. Vestermanis – te pieminēti tikai latviešu vēsturnieki. Jāturpina sekmīgi iesāktais darbs holokausta gaitas Latvijas provincē izpētē, kā arī R. Vīksnes ievadītā SD latviešu vienību – slepkavu sociālā portreta un slepkavošanas motivācijas izpēte: ir dabiski, ka holokausta izpēte atspoguļo to sabiedrību intelektuālās, politiskās un sociālās vajadzības, no kurām pētnieki nāk.²¹

Citā polā, it kā uz citas planētas bija cita minoritāte – ebreju glābēji, tiesa – ne gluži simetriskā proporcijā: bija slepkavas, un bija glābēji. Nē, slepkavu bija krietni vairāk, taču glābēji pierādīja kādu grūti aptveramu lietu – vieni un tie paši apstākļi var radīt slepkavas un glābējus, kuriem Latvijā, tāpat kā Polijā, bet ne gluži tāpat kā Vācijā, par ebreju glābšanu draudēja droša nāve. “Ar kaunu jāatzīst, ka par glābējiem joprojām ir pārāk maz ziņu un kā pētniecisks uzdevums tas vispār atstāts novārtā,” 1993. gadā rakstīja M. Vestermanis. Pēdējos desmit gados tomēr ir gūti nopietni panākumi, pētot ebreju glābēju likteni. Neviens cits kā pats M. Vestermanis ir sastādījis ebreju glābēju pirmo sarakstu, kurā ir pāri par 400 glābēju, kuriem palīdzēja vēl vairāki simti (viena cilvēka izglābšanā nereti dažādā veidā piedalījās vairāki glābēji, piemēram, Īzaku Kleimani izglābt palīdzēja Eiženija un Katrīna Apogs, Kristīne Vīksna, kurām vēl palīdzēja Guna Vigdorčika, Aina Zēberga, kāds Stebers), kuri izglāba aptuveni 400 ebreju.²² Lielu nopelni glābēju apzināšanā ir Zalmanam Jakubam, Josifam Ročko, Inesei Dreimanei. Īpaši jāatzīmē Zalmana Jakuba ilggadējais darbs, pētot Latgales ebreju glābēju likteņus.²³ Glābēji pārstāvēja dažādus sociālos slāņus un tautības, taču diez vai ir vērts pievērst lielu uzmanību glābēju sociālajai izcelsmei vai politiskajai piederībai – tie bija vienkārši Latvijas cilvēki, nevis pārdabiski varoņi.

Pētnieciskais darbs ir jāturpina vismaz divos virzienos.

Pirmkārt, jāturpina glābēju apzināšana un viņu biogrāfiju uzrakstīšana. Te būs vieta ļoti pretrunīgiem likteņstāstiem. Pilnīgi nesavtīgi glāba lielais Žanis Lipke. Taču Preiļos tai laikā, kad Preiļu un Līvānu paš aizsardzības spēki slepkavoja Preiļu iedzīvotājus, bet ievērojama pilsētiņas iedzīvotāju daļa piedalījās nogalināto māju un dzīvokļu izlaupīšanā, Staņislavs Vuškāns slēpa astoņus ebrejus, ieskaitot divus bērnus; lielākā daļa no viņiem tika arī izglābta,²⁴ tomēr atšķirībā no Ž. Lipkes viņa rīcību diktēja arī citi motīvi. Viņš no ebrejiem jau laikus pieprasīja samaksu par glābšanu; ebreji viņam norādīja vietu, kur bija noslēpuši vairāku paaudžu garumā iekrātās dārglietas. "Līdz šim brīdim nevaru saprast, kas šim cilvēkam bija vairāk raksturīgs – varonība vai alkātība," rakstīja Morduhs Hagi – viens no izglābtajiem.²⁵

Otrkārt, turpmākajā pētniecībā ir svarīga salīdzināmā analīze, vismaz ar glābēju vēsturi Polijā vai Vācijā, kur izpēte ir nopietni progresējusi. Kopš 1997. gada Berlīnes Tehniskās universitātes Antisemitisma pētniecības centrs īsteno speciālu projektu "*Rettung von Juden im nationalsozialistischen Deutschland 1933–1945*", no kura var izdarīt pirmos secinājumus par glābēju mentalitāti un uzvedību ekstrēmās nacistiskās un kara apstākļos (interesanti, ka gandrīz divas trešdaļas no glābējiem bija sievietes, īpaši neprecētās vai atraitnes²⁶). Jaunākās paaudzes Latvijas vēsturnieki ir sākuši pievērst uzmanību arī ebreju glābēju liktenim otrajā padomju okupācijā – pēc 1945. gada. Cilvēka glābšana komunistiskā režīma vērtību skalā bija nenozīmīga, savukārt piederība "kulakiem" vai "buržuāzijai" – ļoti nozīmīgs faktors, kurš varēja izšķirt glābēju likteni. Jezupata Amola no Babītes pagasta, kura bija slēpusi divus ebrejus – Mariku un Leonardu Hoffus no Jelgavas, 1949. gada 25. martā tika deportēta uz Sibīriju; Krāslavas priesteris Izidors Ancāns, kurš bija glābis Dāvida Barkāna četru cilvēku ģimeni, 1950. gada 29. maijā tika apcietināts un notiesāts uz desmit gadiem ieslodzījumā, apcietināts tika arī Alfrēds Bankovičs no Rēzeknes apriņķa (samērā unikāls ir gadījums ar Zālamānu Vestermani un viņa glābēju Martu Lielūdri: viņa un Edvīns Celmiņš palīdzēja izglābties Jaunjelgavas ebrejam Zālamānam Vestermanim, kurš savukārt 1949. gadā darīja visu iespējamo, lai izglābtu Martu no deportācijas uz Sibīriju).²⁷

Vācu okupētajā Latvijā, tāpat kā jebkurā citā okupētā teritorijā, pastāvēja visa veida rīcība un attieksme pret ebrejiem: kolaboracionisms ar nacistiem ebreju iznīcināšanā; vienaldzība pret viņiem; dažāda veida palīdzība. Pretējos polos bija absolūtas minoritātes – slepkavas un glābēji; pa vidu absolūtais vairākums – malā stāvētāji, kuri vienaldzībā vai šausmās, vai bezspēcībā noraudzījās uz noziegumu.

Holokausta vēsture nevar būt pilnīga bez upuru vēstures – upuru taču bija nesalīdzināmi vairāk nekā slepkavu. Kā upuri reaģēja uz tuvojošos katastrofu? Kāpēc pretojās tad, kad pretošanās nozīmēja nāvi, bet nepretojās apstākļos, kad

izdzīvošanas iespējas bija lielākas? Kādu ietekmi uz upuru uzvedību atstāja ebreju piederība reliģiozai vai sekulārai videi, dažādiem politiskiem strāvojumiem? Kāda bija apkārtējo neebreju reakcija uz holokaustu, un kā tā atšķīrās dažādās zemēs un kultūrās? Kāpēc zemēs, kuras tika tradicionāli uzskatītas par ebrejiem draudzīgām, piemēram, Holande un Čehija (Bohēmija, Morāvija), bija tik maz ebreju glābēju? Reti kurš jautājums ir izraisījis lielākas kaislības kā jautājums par *Judenrat* lomu holokaustā, jau sākot ar 60. gadiem, ar H. Ārentes darbiem, kuri šodien ir acīmredzami vienpusēji neobjektīvi. Tie ir tikai daži jautājumi. Būtiska nozīme ir J. Bauera lietotajam jēdzienam *Amidah* – grūti tulkojamam senebreju vārdam, ar kuru viņš apzīmē dažāda veida nemilitāru pretošanos un cīņu par izdzīvošanu: pirmām kārtām iegūt pārtiku, kas ir būtiski, lai izdzīvotu; kulturālās, izglītības un reliģiskās aktivitātes geto, lai stiprinātu garu un morāli; ebreju ārstu un medmāsu darbība geto, kā arī daudzas citas aktivitātes.²⁸ Holokaustā Latvijā cietušo upuru dzīvei veltīto darbu skaits ir neliels. Te jāmin M. Vestermana pētījumi par ebreju garīgo pretošanos. M. Vestermanis uzsver, ka garīgās pretošanās galvenais priekšnoteikums bija ebreju tieksme (lai gan geto bija barbariski apstākļi) saglabāt cilvēcisko pašcienu, ko nacisti vēlējās viņiem pilnīgi atņemt, pazemojot ebrejus kā nevienu citu terora upuru grupu. Lai arī būtu pilnīgi aplam, kā to pamatoti norādījis J. Bauers, attēlot dzīvi geto kā vienu vienīgu nodosanos kultūras aktivitātēm, M. Vestermanis tomēr ir uzsvēris, ka, cenšoties saglabāt cilvēciskas eksistences paliekas, ieslodzītie sacerēja dziesmas un dzeju. Vairāk nekā piecpadsmit dziesmu uzrakstīja Liepājas geto ieslodzītā Johanna Spektora; dzeju rakstīja Kalmans Linkemers, Ābrams Blohs, Jaša Rabinovičs; 1942. gada 12. aprīlī Rīgā tika nošauts no Vācijas deportētais Horsts Kassels, kurš bija izplatījis – vāciešu priekšstatā – dzejoļus ar musinošu (*Hetzgedichte*) saturu. Savukārt vācu vēsturnieks Volfgangs Šeflers, kurš arī ir nedaudz pievērsies Rīgas geto vēsturei, ir atzīmējis: “Viņi nebūtu bijuši ebreji, ja nebūtu izrādījuši kaut vai minimālu vēlēšanos mācīties un ja kaut kāda veida kultūras dzīve nebūtu pastāvējusi.”²⁹

Jaunākās paaudzes vēsturnieku vidū jāmin Svetlanas Bogojavlenskijas talantīgais darbs par Preiļu pilsētiņas ebreju pusaudzes Šeinas Gramas likteni 1941. gada vasarā. Šeit atspoguļota ebreju iekšējā pasaule katastrofas pašā priekšvakarā. 1941. gada 27. jūlijā – dienā, kad notika pirmā ebreju slepkavošana, Šeina Grama ierakstīja savā dienasgrāmatā vienkāršus, satriecošus vārdus: “Šī ir asiņaina svētdiena Latvijas ebreju tautai. Tas ir briesmīgi. Tādu galu mēs negaidījām.”³⁰ Zīmīgu liecību par Preiļu ebreju noskaņojumu, vācu okupācijai sākoties, ir sniedzis jau minētais M. Hagi: “*Par to, ka līdz ar vāciešu ierašanos tiek nogalināti ebreji, īsti pat nezinajam. Dzirdējam baumas, bet, iespējams, tām neticējam vai, pareizāk sakot, negribējam ticēt, tāpēc ka dzīve [iepriekšējā] bija mierīga, ar ļoti labām attiecībām ar pamatiedzīvotājiem.*”³¹ Cilvēciski aizkustinošas ir holokaustu pārdzīvojušā Aleksandra Bergmaņa atmiņas, kurās joprojām

jūtamas sāpes par to, ka viņš – darbaspējīgs, jauns cilvēks – tika atdalīts no mātes un ievietots t.s. mazajā geto; lai arī viņam nebija nekādas izvēles, viņu joprojām moka sirdsapziņa: "Māti pamest nedrīkst. Tā bija nodevība."³²

Jāatzīmē, ka holokausta upuru vēstures pētīšana ir vairāk progresējusi Lietuvā.³³ Latvijā ir jāturpina tikai nesen iesāktie pētījumi par holokausta upuriem, to skaitā jāuzraksta triju geto – Rīgā, Liepājā, Daugavpilī – un koncentrācijas nometņu vēsture; to darot, jāizvairās no joprojām sastopamās vienkāršotās pieejas, kad pētnieks aprobežojas ar faktisko materiālu par ieslodzīto skaitu geto (demogrāfija) un sīku nogalināšanas gaitas aprakstu. Šāda pieeja, kā tas jau ir pamatoti atzīmēts literatūrā,³⁴ atņem geto vēsturei gandrīz jebkādu jēdzienisku saturu un – pats galvenais – neatspoguļo upuru dzīvi necilvēciskajos apstākļos un viņu mēģinājumus palīdzēt sev un citiem.

Būtisks pētniecisks uzdevums ir tāda specifiska avota kā holokaustu pārdzīvojušo atmiņu analīze, atceroties arī izcilā itāļu domātāja un rakstnieka Aušvices nometnē izdzīvojušā Promo Levi rakstīto. "*Man jāpasaka kāda neērta atziņa,*" viņš uzsvēra. "*Mēs, pavisam neliela minoritāte, tie, kuri izdzīvoja, – mēs neesam īstie liecinieki. Īstie liecinieki – tie, kuri redzēja Gorgonu vaigā, viņi neatgriezās, lai pastāstītu par to.*"³⁵

A. Ezerģails, analizējot atmiņas, tās pieskaita folkloras žanram, nesavienojamam ar profesionāla vēsturnieka darbu; viņš atzīmē, ka izdzīvojušie varēja arī nekad nesastapties un pat nenojaust par speciālām vācu einzacgrupām, kuras organizēja un īstenoja holokaustu, vadīdamas arī vietējos slepkavas. Atmiņas var pastāvēt t.s. bezvācu (*Germanless*) holokaustā.³⁶ Holokausta izpētei vērtīga ir arī padomju Gulagā izdzīvojušo atmiņu analīze:

1) atmiņu lielākā daļa tiek uzrakstīta izdzīvojušo mūža beigās, kad atmiņa sāk "klibot"; nereti viens rakstītājs aizņemas cita rakstītāja atmiņas, un pētniekiem nav pārliecības, ka tās ir tiešas atmiņas, nevis atmiņas par to, kas varēja notikt, vai par to, "kam bija jānotiek";

2) atmiņu literārā konstrukcija un uzbūve rada cita veida problēmu: tas ir rekonstruēts stāstījums ar moto – no elles atpakaļ uz dzīvi; stāsts par brīnumu un atpestīšanu;³⁷

3) fakts un izdoma – tos var tik viegli sajaukt atmiņā, radot pētniekiem vēl vienu problēmu.³⁸

Pētot holokaustu Latvijā, jāatzīst, ka īstu tālaika dienasgrāmatu nav, izņemot jau minēto Preiļu meitenes Šeinas Gramas dienasgrāmatu, atšķirībā no Polijas, kur ebreju iznīcināšana notika vismaz četrus gadus, ilgstoši pastāvēja lieli geto, un mūsu rīcībā ir unikālas Emanuila Ringenblūma, Haima Kaplana un īpaši Varšavas *Judenrat* vadītāja Ādama Čerņakova dienasgrāmata, kuru 1968. gadā publicēja Jad Vašem Izraēlā, 1983. gadā – Polijā (*Dziennik getta Warszawskiego*), 1996. gadā – franču valodā un kas ir vērtīgs holokausta pētniecības avots. Kad 1942. gada jūlijā nacisti lika Ā. Čerņakovam

pedalīties Varšavas geto ieslodzīto deportēšanas uz Treblinkas nāves nometni organizēšanā, 22. jūlijā, pirms izdarīt pašnāvību, viņš ierakstīja dienasgrāmatā: “Viņi prasa no manis nogalināt manas tautas bērnus ar manām rokām. Man neatliek nekas cits kā nāve.”³⁹

Nobeigumā jāuzsver sekojošais: 1) holokausts – lai cik briesmīgs noziegums tas arī būtu bijis – nav iracionāls. Tas ir izprotams, izskaidrojams, bet holokausta aina būs pilnīga tikai tad, ja tā ietvers slepkavas, upurus, glābējus un malā stāvētājus. Rakstot holokausta vēsturi, jāpatur prātā J. Bauera kritiskie vārdi par D. Goldhāgena bestselleru “*Hitlers Willing Executioners*”. D. Goldhāgens, uzsvēra J. Bauers, nav izrādījis katram pētniekam nepieciešamo mērenību, pat pazemību secinājumu un spriedumu ziņā, kas ir svarīgi holokausta izpētē;⁴⁰

2) mums noteikti jāpaplašina pētnieciskie sakari ar Jad Vašem un citām starptautiski atzītām akadēmiskām institūcijām; tas tikai veicinās mūsu pētījumu akadēmiskā līmeņa celšanos;

3) tikai paplašinot šo starptautisko sadarbību un turpinot darbu Latvijā, mēs apliecināsim, ka holokausta pētniecība sekmīgi turpināsies un tās galvenais mērķis būs izprast šī nozieguma cēloņus, izglītēt sabiedrību tolerances garā un – pats galvenais – saglabāt bojāgājušo piemiņu;

4) jāturpina antisemitisma vēstures izpēte. Pēdējā laikā blakus A. Ezergaiļa, L. Dribina un A. Strangas darbiem ir parādījušies daudzsološie Daugavpils autora Dmitrija Oļehnoviča pētījumi par antisemitismu Latgales presē vācu okupācijas gados. Pirmkārt, viņš ir pievērsies līdz šim neievērotajai provinces presei, ieskaitot latgaliešu (“Latgolas Bolss”) un krievu (“Dvinskij vestņik”) izdevumus; otrkārt, viņš ir izvērtējis preses valodu un antisemitiskās propagandas īpatnības un secinājis, ka nacistiskais antisemitisms tika pausts visdažādākajos veidos, ieskaitot karikatūras, kurās Staļins tika attēlots kā ebrejs un “boļševisma – jūdaisma” sintēzes iemiesojums, un pat reklāmas paziņojumus, kuros tika nepārtraukti uzsvērts, ka vācu vara atjauno dzīvi pēc “žīdu – boļševiku valdīšanas”. D. Oļehnoviča darbi norāda, ka nacistiskā antisemitisma propagandā piedalījās ievērojams skaits provinces preses izdevumu un rakstītāju.⁴¹

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ “Also, there can be no gradation of suffering, because it is immoral to say that one person or one group suffered more than the other – murder is murder, and all democides include torture and murder of children and helpless adults.” – *Bauer J.* Contemporary Research on the Holocaust. Referāts starptautiskajā konferencē “Holocaust in Lithuania in the Focus of Modern History, Education and Justice”, Vilnius, 23 September, 2002.
- ² Starp daudzajiem I. Arada darbiem minami: “Ghetto in Flames: The Struggle and Destruction of the Jews in Vilna in the Holocaust”. – Jerusalem: Yad Vashem, 1980, un “Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reinhard Death Camps”.

- ³ *Arad Y.* The Local Population in the German-Occupied Territories of the Soviet Union and its Attitude toward the Murder of the Jews // *Nazi Europe and the Final Solution* / Eds. by D. Bankier, I. Gutman. – Jerusalem, 2003, p. 235.
- ⁴ *Rozenblat J.* Antisemitizm i pogromi v zapadnih oblastjah Belarusii v pervije mesjaci Veļikoi Otečestvennoj voini. Materiali devjatoj ježegodnoj meždunarodnoj meždisciplinarnoj konferencijij po judaiki. – Moskva, 2002, častj 1, s. 313–317; *Evreiskij kolaboracionism kak strategija viživanja (ģeneraļņij okrug "Belorussija")*. Materiali desjatoj ježegodnoj meždunarodnoj konferencijij po judaike. – Moskva, 2003, častj 1, s. 271–287.
- ⁵ *Buchowski K.* *Jedwabne* – a Polish Discussion 50 Years after the Tragedy // *Holokausto istorija tyrimai ir tautu kolektyvine atmintis Baltijos regione*. – Kaunas, 2002, p. 33–40; sk. arī diskusiju žurnālā: *Slavic Review*, Fall 2002, vol. 61, no. 3, pp. 453–490; Polijā, *Jedvabnē, kā arī citur notikušos noziegumus bez J. T. Grosa ir pētījuši Pavels Mahcevičs, Jans Milevskis, Marcins Urinovičs, Mihaels Gnatovskis un citi. J. T. Grosa "kaimiņi" ir gandrīz vienīgi slepkavas vai labākajā gadījumā malā stāvētāji. Citādi "kaimiņi" ir Jedvabnē dzimušajam rabīnam Jakobam Beikeram (Jacob Baker): "Mums vajadzētu vēlēties tikai, lai slepkavas tiktu sodīti, ja kāds vēl ir dzīvs. Viņi, jā... bet vienkāršie polji, vienkāršie Jedvabnes iedzīvotāji? Viņi bija godīgi. Mēs bijām labi kaimiņi, draugi."* (*Why Should We Teach About the Holocaust?* – Cracow, 2004, p. 38.)
- ⁶ *Sužiedelis S.* The Mass Persecution and Murder of Jews: The Summer and Fall of 1941. Referāts starptautiskajā konferencē "Holocaust in Lithuania .." (sk. 1. atsauci); *Vareikis V.* In the Shadow of the Holocaust: Lithuanian–Jewish Relations in the Crucial Years. 1940–1944 // *Nazi Europe and the Final Solution*, pp. 255, 256. – Precīzas ziņas par padomju terora upuriem laikā kopš 1941. gada 22. jūnija līdz 28. jūnijam, kad visu Lietuvu okupēja vācieši, sk.: *Anušausks A.* Kolaborācija un noziegumi pret cilvēci okupētajās Baltijas valstīs 1940.–1941. gadā Otrā pasaules kara kontekstā // *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.)*. – Rīga, 2000, 107.–115. lpp.
- ⁷ Kad 1958. gada 1. decembrī Vācijas Federatīvajā Republikā sāka darbu *Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung von nationalsozialistischen Verbrechen*, viena no tās pirmajām lietām bija izmeklēšana pret Jageru, kurš 1959. gadā izdarīja pašnāvību.
- ⁸ *Arad J.* The Holocaust in Lithuania as Reflected in Jewish Sources. Diaries, Memoirs, Testimonies. Referāts konferencē "Holocaust in Lithuania .."; *Naimark N. M.* The Nazis and "The East": *Jedwabne's Circle of Hell* // *Slavic Review*, Fall 2002, vol. 61, no. 3, p. 481.
- ⁹ *Ezergailis A.* Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā // *Latvija Otrajā pasaules karā ...*, 251. lpp.
- ¹⁰ *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens) // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.)*. – Rīga, 2003, 253.–279. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Valmieras apriņķī 1941. gada vasarā // *Turpat*, 299.–324. lpp.
- ¹¹ *Urtāns A.*, op. cit., 260. lpp.
- ¹² *Turpat*, 260., 261. lpp. – LU Latvijas ebreju vēstures kursa ietvaros 2000. gadā studente Agnese Bediķe sagatavoja darbu "Limbažu pilsētas ebreji 1930. gadu beigās – 1941. gadā laikabiedru atmiņās", kurā secināja, ka Limbažu ebreji ir tikuši nogalināti trijās vietās – Vilbaka priedēs, "Zaļajos stabiņos", Lielezera krastā un nogalināšanu ir veikuši vietējie latviešu pašaisardzībnieki.

- Nogalināto mantas izlauptšanā ir piedalījušies pilsētiņas iedzīvotāji, piemēram, ebreja Kocena Šepses ģimenes, kura bija dzīvojuši Baumaņu Kārļa laukumā 2, manta – gan mēbeles, gan drēbes parādījās vairāku limbažnieku mājās, bet citu nogalināto manta tikusi iztirtota Paucīša veikalā.
- ¹³ Vestermanis M. Mīti un reālijas holokausta vēsturē Latvijā // *Diena*, 1992, 1. dec., 8. lpp.
- ¹⁴ Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā. 1926.–1940. – Rīga, 2002, 242. lpp.; Strods H. Latvijas cietumos pirms 60 gadiem // *Lauku Avīze*, 2001, 19. jūl., 27. lpp.
- ¹⁵ Pavlovičs J., op. cit., 309. lpp.
- ¹⁶ Bogojavljevska S. Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 228. lpp.
- ¹⁷ Ezerģailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1945. – Rīga, 1999, 452. lpp.
- ¹⁸ Vīksne R. Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 116. lpp.
- ¹⁹ Bauer J. Contemporary Research on the Holocaust.
- ²⁰ From Propagating Myths to Research: Preparing for Holocaust Education. An interview with Jehuda Bauer. – Post-Holocaust and Anti-Semitism. – Jerusalem, 2002, no. 3, 1 December, pp. 1, 2.
- ²¹ Bauer J. Contemporary Research on the Holocaust.
- ²² Vestermanis M. Par dažām holokausta izpētes problēmām Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, nr. 1, 116. lpp.; Vestermanis M. Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā" // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ..., 384.–407. lpp.; Guide to the Collection of the Museum "Jews in Latvia". – Rīga, 2002, p. 53. – Vienu savu rakstu M. Vestermanis nosaucis "Glābēji rokaspuišu zemē" ("*Retter im Lande der Handlanger*") // *Solidaritāt und Hilfe für Juden während der NS Zeit*. – Berlin, 1996, S. 231–273). – Šāds vispārinājums – latvieši kā nacistu rokaspuiši – ir akadēmiski nepieņemams; paša M. Vestermana pētījumi pierāda, ka ebreju glābēju un viņu palīgu ir bijis daudz vairāk, nekā bija zināms agrāk, un, protams, nebūt ne katrs okupētās Latvijas iedzīvotājs bija "rokaspuišs".
- ²³ Evreji v Daugavpilsē: Istoriskie ocerki. – Daugavpils, 1993, s. 345–353.
- ²⁴ Bogojavljevska S., op. cit., 228. lpp.
- ²⁵ Hagi M. Naše spaseņije // *Novosti ņedeļi* (Izraēla), 2003, 20. marts.
- ²⁶ Kosmala B. The Rescue of Jews, 1941–1945 – Resistance by Quite Ordinary Germans // *Nazi Europe and the Final Solution*, pp. 96–98.
- ²⁷ Stepens O., Dreimane I. Grāmata skolām par holokaustu Eiropā // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata, 2002: Varas patvaļa. – Rīga, 2003, 424. lpp.; Lasmanis U. Tauru kalna Marta un Zālamans // *Lauku Avīze*. Mājas Viesis, 2003, 4. jūl., 8. lpp.
- ²⁸ Bauer J. Rethinking the Holocaust. – Yale, 2001, p. 121. – Geto vācu okupētajā Latvijā pastāvēja daudz īsāku laiku nekā Polijā – un tajos bija ieslodzīts nesaldzināmi mazāks cilvēku skaits, kas bija viens no iemesliem, kāpēc geto ieslodzīto vidū netika izstrādātas pat filozofiskas koncepcijas par to, kā pretoties ļaunumam, atšķirībā no lielā geto Varšavā, kur rabīns Īzaks Nisenbaums attīstīja fundamentālo ebreju konceptu – *Kiddush Hahayim*, kurš uzsvēra dzīvības uzturēšanas svētumu, nevis svētumu nāvē.
- ²⁹ Vesterman M. Motivi jevreiskogo nacionālного samosožnaņija v poeziji holokosta v Latviji // *Jevreji v meņjajušemsja mire*. – Rīga, 1998, tom 2, s. 246–252; Scheffler W. The Fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and Surroundings: A Short Survey // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 48. lpp. – Nāvei nolemtu ebreju tieksme sacerēt dzeju un dziesmas arvien

- vairāk piesaista pētnieku uzmanību: kā tik neapprakstāmi jauns laiks ir spējis iedvesmot sacerēt tik daudz dziesmu, kurās saglabājas jebkura laika dziesmām raksturīgākās tēmas – cilvēka jūtas un cerības, un kā holokausts ir radījis vajadzību pēc mīlestības un cerībām kā reti kura cita traģēdija cilvēces vēsturē. 110 dziesmas 16 valodās ir apkopotas un vērtētas darbā: *Silverman J. The Undying Flame. Ballads and Songs of the Holocaust.* – Syracuse, New York, 2002.
- ³⁰ *Bogojavlenska S.*, op. cit., 226. lpp.
- ³¹ *Hagi M.*, op. cit.
- ³² Cit. pēc: *Rozītis O. J.* Filma par diviem vīriem un holokaustu Latvijā // *Diena*, 2003, 4. febr.
- ³³ Sk. jaunāko darbu par ebreju tiesmi uzturēt cilvēcību necilvēciskos apstākļos: *Kostanian-Dancig R.* *Spiritual Resistance in the Vilna Ghetto.* – Vilnius, 2002.
- ³⁴ *Bergman E.* *Life in Ghettos // Holokausto istorijas tyrimai ...*, p. 7–21.
- ³⁵ *Nazi Europe and the Final Solution*, p. 72.
- ³⁶ *Ezergailis A.* *Folklore Versus History: A Problem in Holocaust Studies // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ...*, 106.–121. lpp.
- ³⁷ Sk., piemēram: *Ratz J.* *Endless Miracle.* – New York, 2001.
- ³⁸ Sk. sīkāk: *Figes O.* *Reconstructing Hell // The New York Review of Books*, 2003, 12 June, pp. 49–51. – Nozīmīgs avots par holokausta gaitu Latvijā ir Rīgas geto un vēlāk koncentrācijas nometnes "Lenta" ieslodzītā Georga Frīdmana (1916–1985) plašās (nepabeigtās) atmiņas (423 lapas), kuras uzrakstītas tikai īsi pirms viņa nāves 1984. gadā. Atmiņas tika publicētas Rīgā 2004. gadā (*Fridman G.* *Čto s nami slučilosj. Vospominanija*). Daudzviet tās liecina par autora nepatiku pret Latviju, piemēram, aprakstot vācu okupantu ienākšanu Rīgā 1941. gada 1. jūlijā, Frīdman raksturo tos latviešus, kuri izkāra Latvijas (ne nacistiskās Vācijas!) karogu, kā pronacistiski noskaņotus (26. lpp.). Faktiski neatkarīgās Latvijas karoga izkāšana liecināja tikai par patriotismu un cerībām – lai arī naivām – uz neatkarības atjaunošanu pēc padomju Baigā gada. Ir nepieciešams ļoti nopietns zinātnisks darbs, lai tās sagatavotu publikācijai ar precīziem komentāriem un precizējumiem (lieki teikt, ka komentārs nepieciešams arī autora pozitīvajai nostājai pret 1940. gada padomju okupāciju un Latvijas aneksiju).
- ³⁹ *Weinstock N.* *Sur Adam Czerniakow // Revue D'Histoire de La Shoah.* – Le Monde Juif. La Revue Du Centre de Documentation Juive Contemporaine, Mai–Aout, Paris, 2000, p. 231. – Pavisam nesen ir publicētas Varšavas ebreja Hermaņa Kruka gandrīz vai unikāli plašās dienasgrāmatas, kuras aptver laikposmu no 1939. gada septembra līdz 1944. gada septembrim. Vācu iebrukumam Polijā sākoties, H. Kruks bēga no Varšavas un nonāca Viļņā, pēc vācu iebrukuma Lietuvā 1941. gada jūlijā viņu ieslodzīja Viļņas geto, no kurienes 1943. gada vasarā tika deportēts uz Klogas darba nometni Igaunijā, kur viņš gāja bojā dienu pirms padomju armijas ierašanās 1944. gada septembrī. H. Kruka dienasgrāmatas papildina jau esošās zināšanas par to, ka vismaz daļa ebreju, kuri varbūt vēl būtu paspējuši izglābties, bēgot uz Krievijas iekšieni kara pirmajās dienās, to nevēlējās darīt, jo neticēja, ka vācieši – "kultūras tauta" ir spējīgi uz zvērībām. Citus, kuri tomēr bēga, aizturēja padomju specvienības, kas neļāva viņiem šķērsot Krievijas robežu. Ārkārtīgi sīki aprakstīdams dzīvi Viļņas geto, H. Kruks – pēc politiskās pārliecības bundists – raksturo domstarpības ebreju vidū pat geto: ieslodzījumā bojāejas priekšvakarā nav rimuši politiskie strīdi par to, kādā valodā īstenot izglītības aktivitātes geto – jidišā vai senebreju valodā. – *Kruk H.* *The Last Days of the Jerusalem of Lithuania. Chronicles from the Vilna Ghetto.* – New Haven; London, 2002

⁴⁰ Bauer J. Rethinking the Holocaust, p. 110.

⁴¹ Oļehnovič D. "Stalīn – jevreji". Antisemitskije karikatūri v gazete "Dvinskij vestnik" (1942–1944 gg.) // Jevreji v meņajušemsja mire. – Rīga, 2002, tom 4, s. 212–217; Oļehnovič D. Nekotorije aspekti antisemitskoj propagandi – častnije reklamnije objavļeņija. Materiali desjatoj ježegodnoj mežduнародnoj konferenciji po judaike. – Moskva, 2003, častj 1, s. 283–288.

Aivars Stranga

Problems in the Holocaust Research

Summary

The author has addressed several issues pertaining to the research into the Holocaust history.

1. Conclusion is drawn that the duration of the so-called interregnum period between the withdrawal of Soviet occupation authorities and army and the arrival of the German occupants and the establishment of the new occupation regime ranged from a few hours to, maximum, one week (in northern Kurzeme), and during this period no acts of terror took place against Jews that Latvians themselves would have initiated and carried out on their own initiative. Extermination of Jews began only after the arrival of German occupants and was carried out on their instructions and inspiration.

2. The author points to the need to write a comprehensive history of the Holocaust in the German-occupied Latvia, comprising the history of both the murderers, victims, rescuers and bystanders, i. e. the history of all participants and eyewitnesses of the mass murder. Recently substantial progress has been achieved in the research into the course of the Holocaust in Latvian provinces (towns); several new works on the destiny of the rescuers of Jews have appeared, including publications on repressions against several rescuers under the second Soviet occupation (from 1944). The history of the Holocaust would be incomplete without the victims' history: the number of victims many times exceeded that of murderers. How did the victims react to the imminent disaster? How did their religious or secular background, or their particular political orientation affect their behaviour? These are only a few of the many pending questions. Only a few works dedicated to the victims' life have been published in Latvia, and Marģers Vestermanis' studies of the Jewish spiritual resistance should be mentioned as trailblazers.

3. The author assesses several groups of sources for the research into the Holocaust history with particular focus on the recollections of the Holocaust survivors as a specific group of sources. In the conclusion the author mentions the most essential challenges in the further research into the history of the Holocaust in the German-occupied Latvia.

Mārgers Vestermanis

Koncentrācijas nometne “*Riga-Kaiserwald*” (daži nometnes vēstures aspekti)

Mežaparkā – vienā no skaistākajiem Rīgas rajoniem – nacistiskās okupācijas pēdējā gadā (1943–1944) atradās koncentrācijas nometne ebrejiem. Tās sākotnējais nosaukums organizēšanas stadijā 1943. gada vasarā bija “*Konzentrationslager Riga*”, bet jau rudenī nometni aizvien biežāk apzīmēja kā “*Konzentrationslager Riga-Kaiserwald*” – acīmredzot tāpēc, lai atšķirtu galveno nometni Mežaparkā no tās daudzajām filiālēm, t.s. “*Nebenlager*” vai “*Außenlager*” citviet Rīgā un Kurzemē.

Ko zinām par šo nometni? Samērā daudz, jo publicētas daudzu bijušo ieslodzīto atmiņas.¹ Vēl lielāks ir npublicēto atmiņu klāsts, kas atrodas arhīvu un muzeju krātuvēs.² Taču dokumentālā bāze ir visai trūcīga, jo visa nometnes administratīvā lietvedība tika iznīcināta, bet ieslodzīto kartotēka sadedzināta nometnes evakuācijas pēdējā dienā – 1944. gada 10. oktobrī.³ Oriģināldokumentu trūkumu par tematiem, kas saistīti ar nacistu noziegumiem, bieži vien aizstāj tiesas prāvu materiāli, taču Kaizervaldes nometnes pētniekiem arī šajā ziņā nav īpaši paveicies – nometnes komandantu šturmbanfīreru **Albertu Zaueru** (*Sauer*) netiesāja – esot kritis frontē 1945. gada 3. maijā. Nometnes ārstu oberšturmbanfīreru **Eduardu Krebsbahu** (*Krebsbach*) tiesāja Mauthauzenas un Zaksenhauzenas prāvās, kur viņam piesprieda nāvessodu un pakāra 1947. gada 28. maijā. Tomēr šķiet, ka abās lielajās prāvās Kaizervaldes epizodei Krebsbaha karjerā īpašas nozīmes nebija. Divās prāvās (padomju un VFR) tiesāja SS hauptšarfīreru **Gustavu Zorgi** (*Sorge*), kurš nacistu koncentrācijas nometnēs – arī Latvijā – bija pazīstams ar biedējošu iesauku – *Eiserner Gustav* (Dzelzs Gustavs). Zaksenhauzenas koncentrācijas nometnē viņš bija viens no nežēlīgākajiem uzraugiem (pierādītas 67 ieslodzīto slepkavības). 1943. gada rudenī Zorgi nosūtīja uz Rīgu darbā koncentrācijas nometnē “*Kaiserwald*”. Sākumā viņu iecēla par komandantu nelielajā “HKP” nometnē Daugavgrīvas ielā, tad nometnē Spilvē, bet no 1944. gada sākuma līdz jūlija beigām viņš bija nometnes komandants Dundagā – “*Konzentrationslager Dondangen*”. Padomju militārā tribunāla “Zaksenhauzenas benžu prāvā” (Berlīne, 1946.–1947. g.) Zorgem piesprieda 25 gadus ieslodzījuma, bet 1956. gadā viņu atbrīvoja no Vorkutas nometnes un nosūtīja uz

Rietumvāciju kā "neamnestētu kara noziedznieku". VFR viņu nekavējoties apcietināja. Bonnas zvērināto tiesa 1959. gada 6. februārī Zorgem piesprieda mūža ieslodzījumu. Dokumentos, kas saņemti no vācu kolēģa Dr. **Stefana Klempa** (*Klemp*), redzams, ka Bonnas izmeklētāji pratinājuši Zorgi arī Spilves un Dundagas nometnes sakarā. Viņš atzinās vairāku ieslodzīto nogalināšanā un sniedza nozīmīgu informāciju par Dundagas nometnes likvidācijas apstākļiem.⁴ 1971. gada nogalē Rietumvācijas tiesu instanču redzeslokā nonāca Kaizervaldes *Arbeitseinsatzführer* (atbildīgais par ieslodzīto darbaspēka izmantošanu) hauptšarfīrers **Hanss Brīners** (*Brüner*). Nezināmu iemeslu dēļ viņu netiesāja, bet nopratināja tikai liecinieka statusā. Saglabājies pratināšanas protokols, kurā Brīners atzinies, ka sitis ieslodzītos un piedalījies selekcijās (ieslodzīto atlase nogalināšanai).⁵ No visa Kaizervaldes SS personāla par šajā nometnē pastrādātajiem noziegumiem tiesas priekšā stājās tikai viens vienīgais oberšarfīrers **Heinss Vizners** (*Wisner*) – atbildīgais par nometnes sanitāro dienestu. Postenis itin kā nevainīgs, taču nacistu nometnē visām funkcijām bija letāls rezultāts – Vizners nometnes ieslodzīto lazaretē sastādīja nāvei nolemto sarakstus un aktīvi piedalījās selekcijās. Viņu tiesāja Diseldorfas Zemes tiesa, kas 1985. gadā piesprieda viņam sešus gadus cietumsoda.

Viznera prāva ilga trīs gadus, un tās dokumenti ietilpst desmit biezos sējumos. Tajos atrodam liecības un dokumentus ne tikai par Vizneru vien, bet arī par citiem nometnes darboņiem, administrācijas saraksti u.c.⁶

Nepietiekamo avotu dēļ par Kaizervaldes nometni ir samērā maz rakstīts. Vācu pētnieki **Alfreds Štreims** (*Streim*)⁷ un **Gudruna Švarca** (*Schwarz*)⁸ bija pirmie, kuri, balstoties vienīgi uz bijušo ieslodzīto atmiņām, centās sniegt apkopojošu priekšstatu par nometnes režīmu, filiālēm un ieslodzīto likteni. Daudz informatīvāks ir profesora **Volfganga Šeflera** (*Scheffler*) jaunais pētījums, kurā plašāk izmantoti līdz šim nezināmi dokumenti.⁹ Par šo tematu rakstījis arī profesors **Andrievs Ezergailis** savā grāmatā "Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944"¹⁰.

1943. gada sākumā SS reihšfīrers **Heinrihs Himlers** (*Himmler*) bija nolēmis paplašināt ieslodzījuma vietu tīklu, un 1943. gada 15. martā viņš pavēlēja iekārtot trīs jaunas koncentrācijas nometnes. Viena bija paredzēta Rīgā. 1943. gada aprīlī no Zaksenhauzenas atveda 500 arestantu, galvenokārt vāciešus. Tikai nedaudzi bija politiskie, vairākums kriminālnoziedznieku. Neviens toreiz nevarēja paredzēt, ka pēc dažiem mēnešiem viņi kļūs par nežēlīgiem uzraugiem ebrejiem. Kopā ar āriešu arestantiem no Zaksenhauzenas ieradās arī nometnes personāls, tikai komandants un ārsts bija no Mauthauzenas, pārcelti uz Rīgu par dažādiem grēkiem. Zauers nu gribēja Rīgā reabilitēties Berlīnes priekšniecības acīs un Mežaparkā jaunās nometnes celtniecības laikā ieviesa tik bargu režīmu, ka no sākotnējiem 500 arestantiem līdz vasarai palika tikai 200 cilvēku.

Lielas pārmaiņas Mežaparka nometnē notika pēc nākamās Himlera pavēles. 1943. gada 21. jūnijā SS reihsfīrers prasīja Ostlandē likvidēt visus geto, darbaspējīgos ebrejus pārvest uz koncentrācijas nometni, kurā būtu izveidota liela kara rūpniecības ražotne. Darba nespējīgos ebrejus vajadzēja "evakuēt uz Austrumiem", kas nozīmēja – iznīcināt. Pavēle tika nosūtīta uz Rīgu **Fridriham Jekelnam** (*Jeckeln*) – augstākajam SS un policijas vadītājam Ostlandē. Otrais adresāts bija Jekelna "SS virtšafters" obergrupearbīrers **Eduards Bahls** (*Bachl*). Jekelns savukārt pilnvaroja **Rūdolfu Langi** (*Lange*) – Drošības policijas un SD komandieri Latvijā veikt visus nepieciešamos pasākumus "ebreju jautājumā". Likvidēt geto un nošaut tūkstošiem "nevajadzīgo ebreju" ne Langem, ne Jekelnam nebija nekāda problēma. Grūtības sagādāja Himlera pavēle pārveidot koncentrācijas nometni par lielu industriālu kompleksu. Ideja par esošo rūpnīcu demontāžu un jaunu ražotņu uzcelšanu klajā vietā bija acīm redzama nejēdzība. Tāpēc Jekelns pielāgoja Himlera prasību vietējām realitātēm: nevis *koncentrēt* ražošanu vienā nometnē, bet gan *dekoncentrēt* ieslodzītos pa lielākajām darbavietām.

Viena no problēmām, kas papildus jāpēta, ir Kaizervaldes nometnē ieslodzīto ebreju skaits un upuru skaits. Analizējot tālaika dokumentus, autors nonāca pie atziņas, ka Kaizervaldē sākotnēji nokļuva **11 000** ebreju no vietējiem geto.¹¹ Lai gan Mežaparka nometne tika paplašināta, tā spēja uzņemt tikai dažus tūkstošus. Tāpēc Kaizervalde kļuva par "*Zentrales Durchgangslager*", caur kuru visiem bija jāiziet. Šeit atņēma personiskās mantas, izģērba kailus, pēc tam pasvieda kādu apvazātu apģērbu. Uz apģērba mugurpuses ar spilgtu eļļas krāsu uztriepa lielu reizināšanas zīmi, priekšpusē – puslokus, bet bikšu sānos – platas svītras. Vēlāk šo ietērpu nomainīja ar svītrainu cietumnieka apģērbu. Visus reģistrēja un iedeva ieslodzītā numuru, kas bija jāpiešuj drēbēm. 1944. gada pavasarī sievietēm nodzina matus, bet vīriešiem no pieres līdz pakausim noskuva platu celiņu.

Lielākās darbavietas pārveidoja par Kaizervaldes filiālēm – "*Aussenlager*". Rīgā vien šādu "*Aussenlager*" bija vienpadsmit.¹² Lielākas un mazākas nometnes bija arī ārpus Rīgas. Lielākā bija Dundagas nometne, kur ebrejiem smagā darbā bija jāīsteno kārtējā Himlera fantāzija par SS novada izveidošanu Ziemeļkurzemē – "*SS Seelager Dondangen*". Paliela nometne atradās Elejā, kur ebreji Meitenes stacijas tuvumā lika dzelzceļa slīdes. Sīkākas nometnes bija izkaisītas pa visu Kurzemi: Ķurbē, Dundagas pagastā, Rojā, Mazirbē. Viena no Kaizervaldes filiālēm bija Lietuvā, Kretingā. Kaizervaldes centrālajā kartotēkā reģistrēti bija tikai Dundagā ieslodzītie, pārējiem Kurzemē numuru nebija.¹³

Kādā no ebreju darbaroku pieprasījumiem 1943. gada augustā bija aplēsts, ka nepieciešams **16 400** ebreju strādnieku. Tāpēc Kaizervaldē 1943. gada rudenī laiku pa laikam pienāca transporti no citurienes: lielu gūstekņu skaitu atveda pēc Viļņas

geto slēgšanas – 1700 sieviešu un 80 vīriešu, pēc tam pienāca vēl viens ešelons no Lietuvas ar 800 cilvēkiem.¹⁴ *Summa summarum* Kaizervaldē tika reģistrēta noapaļots skaitļos – **15 000** ieslodzīto.¹⁵

1944. gada pavasarī sāka pienākt jauni ešeloni. No Igaunijas ieradās ešelons ar 800 ebrejiem – sievietēm un vīriešiem. Kad atvēra vagonu durvis, izrādījās, ka lielākā daļa ceļā ir mirusi. Nedaudzos vēl dzīvos piespieda izkraut un aprakt mirušos. Pēc tam nometnes apsardze un personiski pats komandants Zauers visus nošāva. Apsardze, kas ne reizi vien bija piedalījies apšaušanā, sastāvēja no Rumānijas "Volksdeutsche" "Totenkopf" vienības un īpašu uzdevumu policijas rotas vīriem.¹⁶ Vēl viens līdzīgs transports ar ceļā mirušajiem pienāca Rīgā no Aušvicas ar Ungārijas ebrejiem. 1944. gada jūnijā cits pēc cita Rīgā pienāca pieci ešeloni ar aptuveni **5000** Ungārijas ebrejiem. Šoreiz viņas gan bija dzīvas, bet ļoti nožēlojamā stāvoklī. Centrālajā nometnē atstāja tikai dažus simtus, neliels skaits nokļuva filiālē "Strasdenhof", ap **2000** nosūtīja uz Spilvi, kur tās gaidīja smagi darbi celtniecībā, pārējās – uz Dundagu un Popervāli meža darbos. Lielākā daļa, neizturējusi smagos darbus, badu un koncentrācijas nometņu bargo režīmu, gāja bojā.¹⁷

Kopā ar Ungārijas sievietēm un Kurzemes tālo nometņu gūstekņiem Kaizervaldes nometņu tīklā bija savākts vairāk par **20 000** gūstekņu, taču trīs faktori strauji samazināja ieslodzīto skaitu:

- 1) **izsūtīšana uz citām nometnēm,**
- 2) **augstā mirstība,**
- 3) **selekcijas.**

Sāksim ar izsūtīšanām. Jau 1943. gada oktobrī 500 vīriešu nosūtīja uz Vaivaras nometni Igaunijā. Tai sekoja vēl viena paliela grupa uz citu nometni Igaunijā – Kivieli. 1944. gada pavasarī no Spilves nosūtīja vīriešus un sievietes uz Šauļu lidlauku, bet citu grupu – uz Viesītes apkaimi meža darbos. Kopā varētu būt ap **1500** cilvēku.¹⁸

Par **mirstību** kopumā precīzu skaitļu nav, ir tikai atsevišķi piemēri. Tā Elejā no 1200 gūstekņiem pusgada laikā nomira 200, turklāt Elejā nebūt nebija sliktākā nometne. Dundagā un Popervālē, kur nometņu iemītniekiem 1943. gada rudenī un ziemā nācās dzīvot kartona teltīs, mirstība bija tik liela, ka nometnes komandants oberšarfīrers **Makss Gretšels** (*Max Grötschel*) nezināja cita padoma, kā tikt vaļā no nemitīgi augošām liķu kaudzēm, kā iemest tos jūrā.¹⁹ Ļoti augsta mirstība bija Spilvē, tāpat arī centrālās nometnes lazaretē, kur katrs, kurš slimoja ilgāk par nedēļu, bija lemts nāvei. Tas īpaši atzīmēts Diseldorfas Zemes tiesas prokuratūras gūto atziņu (*Vermerk*) apkopojumā: "Lazarete (oriģinālā *Krankenrevier*. – M. V.) centrālajā nometnē "Kaiserwald" tikusi sistemātiski iztukšota. Slimie ebreji sakrauti kravas automašīnās un aizvesti." – "Vispār nevar būt nekādu šaubu, ka darba nespējīgie ebreji nošauti Rīgas apkārtnes mežos. Tas it īpaši attiecināms uz slimajiem no koncentrācijas nometnes

"Kaiserwald" lazaretēs.²⁰ Pat "Schonungsblock" (atveseļošanās baraka) uzraugu – t.s. kapo nežēlīgās izturēšanās dēļ pārvērtās par īstām nāves dzirnavām. Kaizervaldē ne tikai ieslodzīto darba kolonnām bija vajadzīgas caurlaides, bet arī mirušajiem. Pēc Latvijas Valsts vēstures arhīvā nepilnīgi saglabātās šo caurlaižu kolekcijas redzams, ka no 1944. gada janvāra līdz aprīlim no nometnes, kur tolaik bija tikai 2000 gūstekņu, izvesti 363 līķi.²¹ Mirstību veicināja ne tikai bads, smagais darbs, neiedomājami sliktie sanitāri higiēniskie apstākļi, stundu ilgā stāvēšana katru dienu rītā un vakarā ieslodzīto skaita pārbaudēs (*der Appell*), bet arī sistemātiska piekaušana un dažādi miesas sodi. Katrs bijušais ieslodzītais atceras briesmīgos spīdzinātājus un sitējus. No uzraugu kārtā iecelto kriminālnoziedznieku vidus tie bija kapo **Ksavers Abels** (*Xaver Abel*), iesaukts par *Mr. X*, **Filzingers** (*Vilsinger*), **Haness** (*Hanes*) u.c. No esesiešu personāla ar īpašu nežēlību izcēlās **Hanss Brīners**, **Karls Hiršs** (*Hirsch*), **Gustavs Zorge**.

Par **selekcijām**, kas 1944. gada vasarā atkal prasīja vairāku tūkstošu ieslodzīto ebreju dzīvību. 1944. gada vasarā Latvija pārvērtās kaujas laukā, fronte tuvojās Rīgai un vajadzība pēc ebreju darbaspēka krasi samazinājās. Sākās selekcijas – nevajadzīgo ebreju masveida nogalināšana. Citēšu Hamburgas Zemes tiesas prokuratūras atzinumu: "Sākot ar 1944. gada augustu, koncentrācijas nometne "Riga-Kaiserwald" tika pakāpeniski evakuēta. Ieslodzīto lielum lielā daļa tikusi nonāvēta vēl Rīgā."²²

Pirmie upuri bija bērni – pēdējie bērni, kurus bija izdevies līdz tam slēpt. "Kinderaktion" vadīja Hanss Brīners. Viņš atzinās, ka sitis mātes, atņemot viņām bērnus, sitis arī bērnus, kuri raudājuši. Viņš nav ļāvis mātēm kopā ar bērniem iet nāvē. Vairākas mātes bērnus iemidzināja, citas – noindēja. Nometnē "Strasdenhof" savāca 41 bērnu, "Heereskraftfahrerpark" – 12, "Armeebekleidungsamt" – 16 bērnu. Par upuru skaitu pārējās nometnēs pārbaudāmu ziņu nav. "Bērnu akcija" notikusi 1944. gada 22. aprīlī.²³

Jūlijā sākās masveida selekcija. Visiem jāizgērbjas, kaili vīrieši un sievietes iet garām Krebsbaham, Vizneram, Zaueram u.c. Novājējušos, ar furunkuliem, apātiskos atlasa nāvei. Vai atkal pēc kartotēkas – jaunākus par 18 gadiem, vecākus par 40 gadiem, nometnē "Strasdenhof" – pat vecākus par 30 gadiem. Galvenā selekcija "Strasdenhof" notika 27. jūlijā un 3. augustā. Par pēdējo saglabāties dokuments – uzraksts uz sienas:

"Es, Ābrams Grafmans no Varšavas, atrodos šeit 1944. gada 3. augustā 900 ebreju grupā, kurus ved uz nošaušanu."²⁴

No 1300 "Strasdenhof" gūstekņiem pēc selekcijas atstāja 520, kurus aizveda uz Vāciju; "Armeebekleidungsamt" – no 1500 pēc t.s. *Krebsbach Aktion* atstāja 200; "Heereskraftfahrerpark" – no 600 selektēja "tikai" 70 cilvēku; nometnē "Reichsbahn" – no 850 nošķīra nāvei 350; nometnē "Truppenwirtschaftslager der Waffen-SS" – no 400 paņēma 100. Selekcija notika arī Spilves nometnē, nometnē "AEG-Kabelwerke".

Pašā Kaizervaldē pēdējās selekcijās paņēma simtiem vīriešu un sieviešu.²⁵ Par pārējām nometnēm trūkst pārbaudāmu ziņu. Simtiem Kaizervaldes nometnes ieslodzīto tika izmantots nacistu masu slepkavību pēdu slēpšanai – viņus piespieda masu kapus atrakt un pīšļus sadedzināt. Šeit bieži citētajā Hamburgas Zemes tiesas prokuratūras atzinumā par to rakstīts: "Bez tam kopš 1944. gada pavasara Rīgas apkaimē ebreji tikuši izmantoti masu kapu atrakšanai (*Zonderkommando 1005-B*, t.s. akcija *Stützpunkt*). Šie ieslodzītie pēc darbu beigšanas tikuši nošauti."²⁶ Kaizervaldes ieslodzīto iznīcināšanas plašās akcijas 1944. gada pavasarī un vasarā nenotika pēc nometnes vadības pašiniciatīvas, bet pēc visaugstāko instanču pavēles. Bijušais augstākais SS un policijas vadītājs Ostlandē Frīdrihs Jekelns pēc savas apcietināšanas liecināja padomju militārajam tribunālam Rīgā, ka Hitlers un Himlers esot devuši pavēli visus ebrejus evakuēt uz Vāciju, lai tie nekristu Sarkanās armijas rokās. Ja evakuācija nebūtu iespējama, visi jānogalina.²⁷

Cik liels bija upuru skaits Kaizervaldes galvenajā nometnē un visās tās filiālēs kopā? Nometnes vecākais **Hanss Brūns** (*Bruhn*), kuram katru dienu bija jāziņo nometnes vadībai par ieslodzīto skaitu, vēlāk liecināja, ka no Rīgas uz Vāciju, uz Štuthofas nometni, aizvests tikai **4000** ieslodzīto.²⁸ Šī liecība sakrīt ar Hamburgas izmeklētāju atzinumu H. Viznera lietā, ka lielākā daļa ieslodzīto noslepkavota Rīgā vēl pirms nometnes evakuācijas.

Brūna liecība jāpapildina: no mazajām, pa Ziemeļkurzemi izkaisītajām nometnēm uz Štuthofu aizveda tikai Elejas–Meitenes un Kretingas nometnes ieslodzītos. Pārējo mazajās nometnēs ieslodzīto liktenis nav zināms. No lielās Dundagas nometnes caur Liepāju uz Vāciju izveda **2000–3000** ebreju.

Tātad no Rīgas un Dundagas uz Vāciju kopā aizveda ap **7000** ebreju. Bet Latvijas zemē palika **13 000** Kaizervaldes upuru. Tāda ir koncentrācijas nometnes "Rīga-Kaiserwald" viena gada ilgās vēstures traģiskā bilance.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Autors apzinājis 20 bijušo koncentrācijas nometnes "Kaiserwald" ieslodzīto atmiņu grāmatas. Turpmāk uzskaitītas, pēc autora domām, nozīmīgākās: *Kaufmann Max*. Churbn Lettland. Die Vernichtung der Juden Lettlands. – München, 1947; *Shneider Gertrude*. Journey into Terror. Story of the Riga Ghetto. – NY, 1979; *Katz Josef*. Erinnerungen eines Überlebenden. – Kiel, 1988; *Rasein Jakov*. Mir villn leb'n (jidišā). – NY, 1949; *Rabinovici Schoschana*. Dank meiner Mutter. – Frankfurt a. M., 1994; *Kacel Boris*. From the Hell to Redemption. – Colorado, 1998; *Michelson Max*. City of Life, City of Death. – Colorado, 2001; *Zajcman Jevgenij*. Eto gorkoje sčastje. – Rīga, 1995.

- 2 Zināmu ieskatu par Jeruzalemē Jad Vašem institūtā glabātajām nepublicētajām atmiņām var gūt plašajā piecsējumu katalogā: *Guide to Unpublished Materials of the Holocaust Period* / Ed. by Y. Bauer. – Jerusalem, 1970–1979, vol. 1–5. Par Latvijā glabātajām bijušo koncentrācijas nometnes "Rīga-Kaiserwald" ieslodzīto nepublicētajām atmiņām pārskatu sniedz katalogs "Guide to the Collections of the Museum "Jews in Latvia"". – Rīga, 2002.
- 3 *Bruhn H.* Richterliche Vernehmung. Lübeck am 19.09.1984, Aussage, Bl. 4, kopija muzeja "Ebreji Latvijā" (turpmāk – MEL) krājumā, inv. nr. I/1019.
- 4 Publikācijas par Gustava Zorges tiesas prāvām: *Neue Züricher Zeitung*, 08.02.1959; *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1963, H. 2, S. 410, 411; *Justiz und Nationalsozialistische Verbrechen // Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, 1945–1966*, Bd. XV, o. O. und J., S. 420.
- 5 Hansa Brīnera nopratināšanas protokols, kopija, MEL, inv. nr. I/1018.
- 6 Landgericht Düsseldorf, Verfahren gegen SS Oberscharführer Heinz Wisner, 130 Js 2–78; Staatsanwaltschaft Düsseldorf, Verfahren Wisner–Kaiserwald, 213 URS, 3935–85; Prozess Heinz Wisner, Landgericht Düsseldorf, Hauptverhandlung, 17.09.1981–21.01.1983. Institut für Zeitgeschichte, Archiv, Akz. 1372–87–Best. GAO5. 36-1; Heinca Viznera prāvas materiālu kopijas, MEL, inv. nr. I/1016, I/1017.
- 7 *Streim A.* Konzentrationslager auf dem Gebiet der Sowjetunion. – Dachauer Hefte, 1989, H. 5, S. 175–177.
- 8 *Schwarz G.* Die nationalsozialistischen Lager. – Frankfurt a. M., 1996, S. 221–223.
- 9 *Buch der Erinnerung. Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechischen Juden* / Bearbeitet von W. Scheffler, D. Schulle. – München, 2003, Bd. 1, S. 37–40.
- 10 *Ezergailis A.* Holokausta vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 417.–429. lpp.
- 11 Skaitlis noteikts, ņemot par pamatu Latvijas ģenerālkomisāra darba pārvaldes ikmēneša ziņojumus par darbaspējīgo un nodarbināto ebreju skaitu. Tā 1943. gada aprīlī nodarbināti bija 11 716 ebreji, bet 1943. gada septembrī – 11 690. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 69. f., 2. apr., 74. l., 15. lp.
- 12 Rīgā atradās koncentrācijas nometnes "Kaiserwald" vienpadsmit lielākas filiāles: "Strasdenhof", "Balastdamm", "Dünawerke", "HKP", "TWL", *Spilve*, *Reichsbahn*, "Lenta", *Hirtenstraße*, "Mühlgraben-ABA-701", *AEK-Kabelwerke*. – *Schwarz G.* Die nationalsozialistischen Lager; *Streim A.* Konzentrationslager auf dem Gebiet der Sowjetunion. – Dachauer Hefte, 1974, H. 5, S. 174–176; *Kaufmann M.* Churbn Lettland ..., S. 10; *Gotschalk G.* Der letzte Weg. – Konstanz, 1991. – Kurzemē bija piecas nometnes: lielā nometne Dundagā, tās blakusnometne Popervālē, nometne Elejā, Kretingā, Ķurbē.
- 13 LVVA, 132. f., 30. apr., 22. l., 5. lp.; 32. apr., 9. l., 2.–5. lp.; 26. apr., 13. l., 197. lp.; MEL, inv. nr. III/2371.
- 14 *Streim A.* Konzentrationslager auf dem Gebiet der Sowjetunion. – Dachauer Hefte, 1989, H. 5, S. 176; *Rolnikaite M.* Tas jāpastāsta. – Rīga, 1966, 135. lpp.; *Schneider G.* Journey into Terror ..., p. 124; *Kaufmann M.* Churbn Lettland ..., S. 339; *Katz J.* Erinnerungen eines Überlebenden, S. 158; *Rabinovici Sch.* Dank meiner Mutter, S. 124.
- 15 Skaitli 15 000 autors noskaidrojis pēc personiskajiem vērojumiem sava ieslodzījuma laikā Kaizervaldē un Dundagā. Arī citu bijušo ieslodzīto atmiņās un liecībās nekad nav minēti skaitļi 16 000 vai 17 000.

- ¹⁶ SS hauptšarfirers Hanss Brīners, 1971. gada 6. decembrī pratināts Hamburgas Zemes tiesas prokuratūrā, pēc ilgas liegšanās atzinās: "Jā, es biju tur klāt, kad beigtie ebreji tika izkrauti no vagona" (141 Js/534/6019, Bl. 15). Šo epizodi pratināšanā apstiprināja arī Hanss Brūns. – Richterliche Vernehmung, 19.09.1984, Bl. 8.
- ¹⁷ Par ungāru sieviešu atsūtīšanu no Aušvicas uz Latviju nav neviena oficiāla dokumenta, taču šo faktu apstiprina pēckara vācu tiesas un prokuratūra. Tā Hamburgas Zemes tiesa 1977. gada 31. oktobra ziņu apkopojumā to atzīmē kā vispārzināmu. Hanss Brūns precizēja, ka pirmais ešelons ar Ungārijas ebrejiem esot pienācis 1944. gada maijā vai jūnijā. Viņš pratināšanā atzinies, ka, pēc viņa ziņām, vienā ešelonā esošās Ungārijas ebrejietes esot nošautas. – Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Hamburg, 141 Js 534/6013, Bl. 8. – Šīs ziņas sakrīt ar Ungārijā dzimušās ebrejietes Deizijas Brandas atmiņām par viņas gūstniecības mēnešiem Latvijā 1944. gada pavasarī un vasarā (sk. šī sējuma 379. lpp.).
- ¹⁸ Par ebreju nosūtīšanu no Spilves uz Šauļiem sk.: *Kaufmann M. Churbn Lettland ...*, S. 400; *Ungar N. The last Jewish Knight of Vienna // The Unfinished Road. Jewish Survivor of Latvia Look Back / Ed. by G. Schneider.* – NY; London, 1991, p. 115; Mozesa Zahareviča 1993. gada 25. septembra vēstule autoram.
Par Igaunijas spaidu darbu nometnēs piedzīvoto sk.: *Kroin A. Testimony. Jad Vašem arhīvs, 03/9162; Altgauzen A. Atmiņas, MEL, inv. nr. III/1355; Kacel B. From Hell to Redemption.* – Colorado, 1998, pp. 122–124; Par nosūtīšanu meža darbos uz Viesīti rakstījis: *Kaufmann M. Churbn Lettland ...*, S. 400.
- ¹⁹ *Kuršans Z. Atmiņas, MEL, inv. nr. III/2837; Kuršans Z. Atmiņas // Saldus Zeme, 1995, 14. jūl.; SS oberšarfirers M. Gretšels, par viņu: The Unfinished Road ...*, p. 153, 155.
- ²⁰ Landesgericht Düsseldorf Archiv, 130 Js 2/78, Vermerk, 31.10.1977, Bl. 5.
- ²¹ LVVA, 132. f., 30. apr., 43. l., 1.–41. lp.
- ²² Landesgericht Hamburg Staatsanwaltschaft, Vermerk, 31.10.1977, Bl. 3, 5.
- ²³ Ibid., Aussage Hans Brüner, 06.12.1971, Bl. 11; *Wuerth-Tscherna E. Zeugnis, 05.06.1949, MEL, inv. nr. III/194; Schmalhausen B. Dr. Rolf Bischofswerder, o. O. und J., S. 89; Gotschalk G. Der letzte Weg, S. 76, 77.*
- ²⁴ Ābrama Grafmana atvadu vēstules teksts, MEL, inv. nr. Neg 266.
- ²⁵ Liecinājumi: Heinz, Samuel, Kurzer Bericht von unserem Leidensweg, MEL, inv. nr. III/983, S. 3; Rosthal, Johana, turpat, inv. nr. III/1861, S. 4; Kobliakov, Šolom, Moji posljedņije mučēņija (krievu val.). Manuskripts; Dimanstein, Aizik, Vernehmung, 13.11.1984, Tel Aviv; Špics, Izrail, Ziņojums LPSR Valsts Ārkārtējai komisijai, LVVA, 132. f., 30. apr., 27. l., 2.–7. lp.
- ²⁶ Landgericht Hamburg, Staatsanwalt, Vernehmung v. Heinz Wisner, Vermerk, 31.10.1977, Bl. 6.
- ²⁷ F. Jekelna liecība Baltijas Kara apgabala Kara tribunālam Rīgā 14.12.1945.
- ²⁸ Hans Bruhn, Richterliche Vernehmung, Lübeck, 19.09.1984, Bl. 11.

Mārgers Vestermanis

"Rīga-Kaiserwald" Concentration Camp (A Few aspects of the camp's history)

Summary

Kaiserwald concentration camp, set up on the 15 March 1943 instruction by Heinrich Himmler, was situated in Mežaparks district in Rīga. Although Kaiserwald traditionally is not ranked among death camps, such as Auswitz, Treblinka etc., since it did not have any gas chamber or crematorium, at least 70% of the inmates perished during the existence of the camp until October 1944. The documentary basis on Kaiserwald concentration camp is scanty, since all documents were burned on the last day of the evacuation of the camp on 10 October 1944.

The commandant of Kaiserwald was Sturmbannführer Albert Sauer. The guards of the camp, who also served as the murderers of the imprisoned Jews, came from the ranks of "Volksdeutsche" from Romania, units of "Totenkopf" and members of special assignments police.

The first inmates of Kaiserwald concentration camp were 500 prisoners from Sachsenhausen, for the most part ethnic German criminals, who at a later stage themselves acted as ruthless jailers of Jewish inmates. When Himmler by his 21 June 1943 order commanded the closing down of all ghettos in Ostland, more than 11 000 Jews from the local ghettos in Latvia were transferred to Kaiserwald. When Nazis began to feel a shortage of labour force, Jews from Lithuania and Estonia were transferred there and in the summer of 1944 there arrived the last shipment consisting of approximately 5000 Jewish women from Hungary. Kaiserwald camp could accommodate a few thousand Jews only and thus served as "Zentrales Durchgangslager" that all inmates had to go through before being transferred to various work sites: affiliates of Kaiserwald or "Aussenlager." Kaiserwald had affiliates in Rīga as well as in different other places in Latvia, for the most part in Kurzeme, and one in Lithuania. There were 11 "Aussenlager" in Rīga alone. The largest affiliate of Kaiserwald outside Rīga was located in Dundaga.

The network of Kaiserwald camps altogether held more than 20 000 prisoners, of whom approximately 15 000 were executed or died in Latvia from harsh working conditions and starvation, while in the autumn of 1944 about 6000 inmates were transferred to concentration camps in Germany for a new round of suffering and torment.

Rudīte Vīksne

Ebreju iznīcināšana Latvijas mazpilsētās: pētniecības problēmas un rezultāti

Pēdējos gados par Latvijas mazpilsētu ebreju iznīcināšanu nacistiskās okupācijas laikā ir veikti jau daudzi pētījumi. Tā tagad ir vairāk vai mazāk skaidrs, kā šie traģiskie notikumi risinājušies Bauskā, Krustpilī, Limbažos, Rūjienā, Valmierā, Maltā, Silenē, Gostiņos, Subatē, Aknīstē, Aucē, Ventspilī.

Lai gan holokausts vēl nav apzināts daudzās Latvijas vietās, taču aptverta ir gan Vidzeme, gan Zemgale, gan Kurzeme, gan Latgale. Referātā mēģināšu apkopot paveikto un raksturot, ar kādām problēmām nākas saskarties, pētot ebreju iznīcināšanu mazpilsētās.

Holokausts nebija caurskatāms notikums, un līdz ar to tā konsekvence ir vairot nezināmus un konfliktējošus atzinumus.

Holokausta izpēti sarežģī tas, ka jau no paša sākuma informācija par ebreju iznīcināšanu bija dezinformējoša, jo nacistu taktika, kā vācieši paši to norādīja, bija maldināt pasauli (gan okupētās tautas, gan vācu tautu, gan dzīvus palikušos ebrejus, gan arī pašu nacistu administrācijas ierēdņus, ieskaitot arī militārās vienības), t.i., attālināt vāciešus no šī lielā nozieguma. Uz to norāda Nacionālsociālistiskās partijas Ārpolitikas pārvaldē 1941. gada 29. maijā notikusī sēde, kurā tika apspriestas vadlīnijas “ebreju jautājuma nokārtošanā”. No tām izrietēja, ka ebreju iznīcināšanā jāiesaista vietējie iedzīvotāji, atstājot tiem brīvas rokas.¹ Un šīs līnijas turpinājās R. Heidriha, V. Štālekera² ziņojumos un deklarējumos u.c., arī Hitlera sarunā ar Horvātijas maršalu Kvaternīku 1941. gada 22. jūlijā.

Šo problēmu neatrisināja arī Republikas Ārkārtējā komisija vācu fašistisko iebrucēju un to līdzdalībnieku pastrādāto noziegumu konstatēšanai un izmeklēšanai, lai gan tās formula – “fašistiskie vācu iebrucēji un to līdzdalībnieki” daļēji ir pareiza. Komisiju savāktā informācija (komisijām bija visas iespējas savākt objektīvu informāciju, jo tās darbojās relatīvi drīz pēc notikumiem visos Latvijas apriņķos un pagastos) bieži vien bija pavirša, šabloniska, ar nolūku maksimizēt nacistu noziegumus. Šis fakts it sevišķi parādās upuru uzskaitē.

Zināmu skaidrību faktu noskaidrošanā – dažkārt tas ir vienīgais avots – var iegūt no bijušā VDK arhīvā esošo prāvu dokumentiem, lai gan, ievērojot to specifiku,³ jābūt ļoti uzmanīgiem.

Vienīgais veids, kā nonākt pie notikumu izpratnes, ir pētīt vācu okupācijas strukturālos elementus, jo vācu militārā pārvalde katrai apdzīvotai vietai (pagasts, pilsēta, apriņķis, apgabals) neizgudroja tos no jauna. Kā atzīmēts literatūrā, tad vācu vērmahta institūcijas bija strukturāli vienveidīgas, tāpēc var pieņemt, ka tās nevarēja krasi atšķirties, lai kur arī atrastos. To pašu var teikt par vācu Drošības policijas un einzacgrupu darbību. Kā uzrāda einzacgrupu dalībnieku prāvu dokumenti, tad ebreju slepkavošana notika vienlaikus no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai, lai gan slepkavošanas metodes varēja konkrētās vietās atšķirties, piemēram, kaut vai tas, kādi ieroči tika lietoti.

Lai nonāktu pie skaidrības holokausta vēsturē, mums būtu arī jānosprauž vadlīnijas terminoloģijā, jo vokabulārs bija vācu okupācijas veidots un tāpēc latviešiem – un ne tikai – ir grūti saprotams.

Pieejot no strukturālā viedokļa, atkrīt sajukums apzīmējumu lietošanā, kāds valda gan dažādās vācu/latviešu pavēlēs, gan krimināllietu izmeklēšanas dokumentos, kur vārds "pašaizsargs" bieži vien ir aizstāts ar vārdu "policists", "aizsargs", "apsargs", "C" grupas dalībnieks", "šucmanis".

Strukturālā pieeja paceļ holokausta izpratni pāri Latvijas robežām. Nav iemesla domāt, ka H. Himlera un V. Štālekera teiktais un pavēlētais neattiecas uz Latviju. Šī pieeja var palīdzēt Latvijas pētniekiem pievienoties internacionālajai pētnieku saimei. Runājot par ebreju iznīcināšanu mazpilsētās, mums ir empīriskas liecības, kuras Rietumu pētnieki līdz šim nav izmantojuši.

Problēma pastāv arī tajā faktā, ka ebreju iznīcināšana mazpilsētās notika tik ātri un totāli, ka notikumu secība lielākoties ir zudusi no aculiecinieku atmiņas un tādēļ holokausts ir notikums, kur aculiecinieku, to skaitā noziegumā iesaistīto personu atmiņas var būt arī maldinošas. Ārkārtējās komisijas savā ziņā deva vienveidīgus materiālus, bet, galvenokārt balstoties uz aculiecinieku liecībām un pratinātāju vienādo interpretāciju, samudžināja okupācijas sistēmu un vairoja kļūdas.

Līdzības ebreju slepkavošanā Latvijas mazpilsētās

Ebreju slepkavošana sākās pēc tam, kad nacistiskā Vācija okupēja Latviju. Līdz šim nav atrasti dokumenti, ka Latvijas iedzīvotāji būtu slepkavojuši ebrejus pirms vāciešu ienākšanas.

Holokausts bija organizēts pasākums, kas sastāvēja no atsevišķu pasākumu/soļu sērijas un kulminējās slepkavības aktā.

Šie pasākumi/soļi ir tipiski Latvijas mazpilsētām.

1. *Tūlīt pēc Latvijas okupācijas tika ieviesti kara laika likumi*, kas paredzēja dažādus sodus, pat nāvessodu, par vācu rīkojumu nepildīšanu.

2. *Nacistiskās preses ieviešana Latvijā*, kur antisemitisms (“žīds – čekists”, “žīds – komunisti”, “atriebība”) bija galvenā tēma.⁴ Ar antisemitismu bija piesātināta ne tikai centrālā, bet arī novadu prese.

3. *Pret ebrejiem vērstu likumu/rīkojumu izdošana*. Pētot tālaika notikumus mazpilsētās, redzam, ka pēc vērmahta daļu ierašanās tajās tika uzsākti ebreju ierobežošanas, reģistrēšanas, iezīmēšanas un izolēšanas pasākumi. Pirmās pret ebrejiem vērstās pavēles izdeva vērmahts. Vēsturniekiem ir vieglāk šos rīkojumus apzināt par tiem aprīņķiem, kuros kopš jūlija tika izdoti vietējie laikraksti.

4. *Pašaizsardzības organizēšana*. Līdz ar Latvijas okupāciju vērmahts vienlaikus organizēja vietējās paš aizsardzības vienības, kurām bija jādarbojas kā palīg vienībām vācu karaspēka atbalstīšanai.⁵ Lai gan dokumentāra liecība ir tikai par Ventspils aprīņķi (vācu vērmahta 291. kājnieku divīzijas komandiera Althofa pavēle), to var attiecināt arī uz pārējām apdzīvotām vietām Latvijā. Tā, piemēram, dokumenti par Rēzeknes aprīņķi liecina, ka tur bija izdoti līdzīgi rīkojumi.⁶ Ideja par paš aizsardzības vienību izveidošanu Latvijā tiek “ienesta” pa dažādiem ceļiem, bet šis jautājums nav šīs dienas referāta tēma. Šoreiz tas ir svarīgi, lai saprastu, ka līdz ar paš aizsardzības vienību izveidošanu latviešu vienības tika iekļautas vācu organizatoriskajā struktūrā un mēs nevaram runāt par latviešu iniciatīvu.

Apzinātajās vietās paš aizsardzībai tika izsniegti ieroči, kā norādīts Althofa pavēlē, tā drīkstēja nēsāt tikai šautenes un pistoles. Izņēmums bija Bauska, kur vācu komandants vietējai policijai (lasi – paš aizsardzībai) sākumā aizliedza pildīt dienesta pienākumus, lietojot ieročus.⁷ Šķiet, ka tika arī ievērots noteiktais paš aizsardzības dalībnieku skaits – 2% iedzīvotāju.

Latvijā pastāvēja trīs varianti, kā tika izmantotas paš aizsardzības vienības.

A. Pilsētās, kur bija izveidotas SD vienības (piemēram, Jelgava, Bauska, Madona, Valmiera), kontroli pār ebrejiem pārņēma SD.

B. Pilsētās, kur paš aizsardzības vienības turpināja pārraudzīt ebreju lietas, tās veica sagatavošanas darbus ebreju nošaušanai – konvojēja uz nošaušanas vietu, apsargāja to.

C. Protams, vietās, kur ebreji nedzīvoja, paš aizsardzības vienības nebija saistītas ar ebreju iznīcināšanu, tās pildīja apsardzes funkcijas, piedalījās padomju aktīvistu arestos, no Sarkanās armijas daļām atpalikušo sarkanarmiešu tvarstīšanā.

Paš aizsardzības vienības faktiski atradās dubultpakļautībā – vērmahta un einzackomandantu grupu. Rīkojumus paš aizsardzībām izdeva vērmahta ortskomandants, dažviet einzackomandantu komandieris caur aprīņķa priekšnieku paš aizsardzības vadītājam. Tāpēc bieži

vien liecinieki zināja nosaukt tikai vietējos darbiniekus, jo viņi bija visredzamākie, kuri gan savāca ebrejus vienkopus, gan apsargāja, kā arī viņiem tika dots rīkojums slepkavības dienā slēgt pilsētu.

Ebreju iznīcināšana provincē nesākās, pirms nebija nostabilizējusies vācu okupācijas sistēma, kas ilga divas trīs nedēļas.

5. *Ebreju noslepkavošanas dalībnieki.* Spriežot pēc līdz šim apzinātajām apdzīvotajām vietām, var teikt, ka pilsētās, kuras atradās SD kontrolē, nošaušanu realizēja SD vācu vienības vai V. B. Arāja komanda. Tā, piemēram, Bauskā, Madonā, Valmierā to paveica Arāja komanda, bet Jelgavā SD vienība A. Beku (*A. Becu*) vadībā. Arī Krustpīlī ebrejus nošāva Arāja komanda.⁸ Kur SD kontroles nebija, ebreju šāvēju vienības bija dažādas, lielākoties komplektētas no pašaizsargiem, kā tas, piemēram, bija Ilūkstes apriņķī. Lai gan Silenē arī bija ieradies Arāja komanda, taču kaut kādu iemeslu pēc tā aizbrauca atpakaļ uz Rīgu, ebreju nošaušanu atstājot vietējo ziņā. Aucē ebreju nošaušanu Putnu mežā uzsāka atbraukusi vācu SD grupa, kas pēc tam, kad bija nodemonstrējusi, kā jāveic šaušana, pavēlēja šaut vietējiem pašaizsargiem.⁹ No līdz šim apskatītajām vietām kā netipisks gadījums ir jāmin ebreju nogalināšana Maltā, kur, kā raksta G. Smirins un M. Melers, daļu ebreju 1941. gada jūlijā Baldenes mežā nošāva vācu karavīri, bet pārējos 1941. gada septembra beigās kādā mājas pagrabā nošāva Maltas policisti,¹⁰ un Silenē, kur ebreju šāvēji bija paslēpušies krūmos.¹¹ Citur ebreju šaušana notika pēc vienas shēmas.

6. *Ebreju nošaušanas laiks.* No līdz šim apzinātajām Latvijas apdzīvotajām vietām visagrāk – 11. jūlijā nogalināja Auces ebrejus. Zemgale bija arī pirmais novads Latvijā, kur līdz augusta vidum bija nogalināti visi ebreji. Par to, "ka ne tikai Jelgava, bet arī visa Zemgale ir brīva no žīdiem", 29. augustā, kad ģenerālkomisārs O. H. Dreklers apmeklēja Jelgavu, viņam ziņoja Zemgales apgabala komisārs V. Medems, kurš "visu zemgaliešu vārdā pateicās, ka pilnīgi ir atrisināts žīdu jautājums".¹²

No apzinātajām mazpilsētām redzams, ka bijusi divu veidu šaušana: a) vienā reizē nošāva visus ebrejus (Auce, Aknīste, Subate, Silene, Gostiņi, Krustpils), b) šaušana notika vairākas reizes (Malta, Limbaži, Valmiera, Rūjiena, Bauska).

Pētot ebreju iznīcināšanu Latvijā, rodas jautājums, kādēļ mazpilsētās ebreju iznīcināšana jau pirmajā vilnī, sākot ar jūlija vidu, bija totāla, nogalināti tika visi ebreji uzreiz bez izņēmuma, sievietes un bērnus ieskaitot. Līdzīgs jautājums kopš holokausta pētniecības sākumiem ir nodarbinājis arī vācu vēsturniekus. Šis jautājums tika izvirzīts sakarā ar ebreju iznīcināšanu Lietuvas pilsētiņā Gargždai 1941. gada 24. jūnijā. H. Krausniks, pazīstamais vācu holokausta izpētes pirmās paaudzes vēsturnieks, secinājis, ka einzacgrupu vadība jau pirms kara sākuma saņēma pavēli totāli iznīcināt visus Padomju teritorijā dzīvojošos ebrejus. 1958. gadā H. Krausniks kā eksperts Ulmas prāvā liecināja, ka pavēle einzacgrupām, kuras pārgāja PSRS robežu, ietvēra ebreju

pilnīgu iznīcināšanu. Kopš tā laika vācu jaunākās paaudzes vēsturnieki ir centušies mīkstināt vadoņa pavēles saturu, tā atslogojot nacistu hierarhijas, sākot ar V. Štālekeru līdz Hitleram, atbildību. Tas redzams U. Herberta (*U. Herbert*) un K. Dīkmaņa (*Ch. Dieckmann*) darbos.¹³

Holokausta literatūrā pastāv uzskats, ka Austrumeiropā sieviešu un bērnu nogalināšana sākās tikai augusta vidū. Tā U. Herberts¹⁴ mēģina argumentēt, ka einzacgrupas un *Waffen-SS* vienības sāka sistemātiski šaut ebreju sievietes un bērnus 1941. gada augusta vidū pēc H. Himlera brauciena uz okupētās Padomju Savienības ziemeļu apgabaliem un ka šāda lēmuma pieņemšanā izšķiroši bija divi faktori.

Pirmais bija ilgtermiņa plāns par etnisko iedzīvotāju pārcelšanu uz jaunām teritorijām. Ja jaunās okupētās teritorijas Austrumos – sevišķi Baltijā – tiks vāciešu kontrolētas un tur būs izvietoti vācieši, kā bija paredzēts dažādos plānos, tad ebrejiem bija “jāpazūd” no šīm teritorijām. Tajā pašā laikā visas idejas par to, uz kuriem sūtīs ebrejus no šiem apgabaliem, novecoja, kad vācu karaspēka ātra uzvara 1941. gada vasaras beigās kļuva neiespējama. No šāda viedokļa jēdziens “jāpazūd” varēja nozīmēt “mirt”.

Otrais faktors (motivācija) – ebreju sievietes un bērni nevarēja produktīvi strādāt. Frāze “*useless eaters*” (lieki ēdāji) drīz kļuva plaši izplatīta. Taču šie argumenti nešķiet pārliecinoši, jo, no Latvijas mazpilsētu pieredzes skatoties, varam iegūt vairāk apstiprinājumu H. Krausnika nekā U. Herberta, K. Dīkmaņa, P. Longeriha u.c. jaunās paaudzes pētnieku viedoklim.

Apstiprinājums H. Krausnika viedoklim ir arī atrodams V. Štālekera atbildē uz H. Lozes “Pagaidu vadlīniju projektu par attieksmi pret žīdiem Ostlandes reihskomisariāta apgabalā” (06.08.1941.). V. Štālekers uzskatīja, ka H. Lozes vadlīnijas nav saskaņā ar tām, kas bija dotas Drošības policijas un SD einzacgrupai A par apiešanos ar žīdiem Ostlandē, ne arī jāievēro jaunās iespējas žīdu jautājuma nokārtošanā, kas radušās jaunajā Austrumu telpā.¹⁵ Šinī dokumentā V. Štālekers atsaucas uz pamatpavēli, kuru viņš kā einzacgrupas vadītājs bija saņēmis no valsts augstākās vadības. Arī citos dokumentos Štālekers uzsver, ka viņam bija pavēle totāli iznīcināt ebrejus. 1941. gada 15. oktobra kopziņojumā Štālekers rakstīja, ka “jau pašā sākumā bija sagaidāms, ka tikai grautiņi vien neatrisinās žīdu problēmu Ostlandē. Drošības policijas tīrīšanas operāciju mērķis saskaņā ar galvenajām pavēlēm bija visaptveroša žīdu iznīcināšana.”¹⁶ Viss, ko esam uzzinājuši par ebreju iznīcināšanu Latvijas mazpilsētās, ir atbilstošs Štālekera izpratnei par ebreju pilnīgu, bezizņēmuma iznīcināšanu.

Tomēr paliek neatbildēts jautājums, kādēļ Štālekers pavēli par ebreju totālu iznīcināšanu neattiecināja uzreiz arī uz lielākajām Latvijas pilsētām (Liepāja, Daugavpils, Rīga). Galīga izskaidrojuma vēl nav, bet tas varēja būt arī ebreju skaits. Veicinošs apstāklis pirmajām (jūlijs) totālajām iznīcināšanām mazpilsētās bija relatīvi neliels ebreju skaits, kā arī cilvēku iznīcināšanas tehnikas jautājums.

Mēs varam arī jautāt, kādēļ tieši gar Lietuvas robežu, kur ir Latvijas auglīgākie rajoni, ebreju totāla iznīcināšana notika tik agri. Nav izslēgta iespēja, ka vāciešiem bija kādi speciāli kolonizācijas plāni šajā apvidū.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 *Kangeris K.* Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Rīga, 2002, 158., 159. lpp.
- 2 17. jūnijā R. Heidrihs mutiski vēlreiz izklāstīja to, ko vēlāk apstiprināja 29. jūnija dokumentā, – kā labāk piesaistīt "iedzimtos" un atbrīvoties no nevēlamiem elementiem. 2. jūlija dokumentā viņš rakstīja: "Ceļā uz jaunokupēto teritoriju antikomunistisko un antisemitisko aprindu pašattīrīšanas nedrīkst likt nekādus šķēršļus. Tā drīzāk jāveicina, neatstājot nekādas pēdas, lai vēlāk pašizsardzības grupas nevarētu atsaukties uz tām dotām direktīvām vai politiskām garantijām." – *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 239. lpp. – Gan V. Štālekera 1941. gada 6. augusta memorands, gan viņa 1941. gada 15. oktobra kopziņojums nepārprotami norāda uz augstākās priekšniecības pavēlēm. – Turpat, 233.–237. lpp.
- 3 *Vīksne R.* Politiskās prāvas Latvijā – avots vācu okupācijas režīma izpētei // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija. Darbabiēdu veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000, 322.–333. lpp.
- 4 Sk. sīkāk K. Kangera 1. atsaucē minēto rakstu.
- 5 *Ventas Balss*, 1941, 4. jūl.
- 6 Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1371. f., 1. apr., 4. l., 1.–4. lp.
- 7 *Bauskas Vēstnesis*, 1941, 8. jūl.
- 8 Bez Rīgas un jau minētajām vietām V. B. Arāja komanda ebrejus šāva arī Kuldīgā, Talsos, Viļānos, Abrenē, Balvos, Rugājos, Litenē, Apē, Alūksnē, Rēzeknē, Daugavpilī, Liepājā.
- 9 *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 101.–123. lpp.
- 10 *Smirins G., Melers M.* Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 220., 221. lpp.
- 11 Turpat.
- 12 *Bauskas Vēstnesis*, 1941, 5. sept.
- 13 *Herbert U.* Extermination Policy: New Answer and Questions about the History of the "Holocaust" in German Historiography // *National Socialist Extermination Policies.* – New York; Oxford, 2000, p. 1–52; *Dieckmann Ch.* The War and the Killing of the Lithuanian Jews // Turpat, 240.–275. lpp.
- 14 Turpat, 31. lpp.
- 15 *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 473.–475. lpp.
- 16 Turpat, 266. lpp.

Rudīte Vīksne

Extermination of Jews in Latvian Towns: Problems and Results of Research

Summary

Recent studies of the extermination of the Jewish communities in Latvian towns allow describing the problems that one must face when researching into these events.

Research into the Holocaust is complicated by the fact that from the very outset the available information on the extermination of Jews was misleading since practising deception on the world (both the local nations, the German people, the surviving Jews and even officials of the Nazi administration, including military units) was part of the Nazi tactics, as they themselves admitted.

The only path to the understanding of events lies through the research into the structural elements of the German occupation as the German military authorities did not set themselves to invent a new "bicycle" for each settlement (parish, town, district, region). As has already been remarked in literature, institutions of the German Wehrmacht were structurally uniform, thus it can be assumed that they could not have differed radically from place to place. The same refers to the functioning of German Security Police and Einsatzgruppen.

To achieve clarity in the Holocaust history, there is a need to set guidelines for a new terminology, since the existing vocabulary was developed during the German occupation and thus it is difficult to understand for Latvians, but not only them.

Structural approach prevents confusion of terms that often reigns both in various German/Latvian orders and documents pertaining to criminal investigation, where "self-defence officer" is often referred to as "police officer," "home-guard," "guard," member of "c-group" or "Schutzmann."

A problem lies also in the fact that the extermination of Jews in provincial towns was so fast and total that the sequence of events has often faded from the eyewitnesses' memory, therefore the recollections of the eyewitnesses of the Holocaust, including those of persons involved in the crimes, may be deceptive. Materials collected by the Extraordinary Commission while in a way providing uniformity, through resorting mostly to eyewitnesses' testimonies, entangled the idea of the occupation system and multiplied errors.

No documentary evidence has been found yet that would have testified that inhabitants of Latvia had murdered Jews before the arrival of Germans.

The Holocaust is an organised event that consisted of a series of separate measures/steps and reached the climax in the act of murder: (1) bringing into force martial law in Latvia right after the occupation, according to which disobedience to German orders was punishable with a range of different penalties, including even death penalty; (2) bringing

forth Nazi press in Latvia with anti-Semitism as the main theme (operating with notions "Jew-KGB officer," "Jew-communist," "revenge"); (3) anti-Jewish laws/resolutions. In all the towns covered in the present study after the arrival of Wehrmacht there were launched measures for the control, register, marking and isolation of Jews. The first anti-Jewish orders came from Wehrmacht. The districts where local newspapers were published as of July are the most rewarding for historians who study such orders; (4) formation of Self-Defence. Along with the occupation of Latvia Wehrmacht launched the formation of local self-defence units that were to function as auxiliary units in the support of the German troops.

Annihilation of Jews in the provinces did not start before the German occupation system had been stabilised, which required two to three weeks.

The results of the study of different settlements allow drawing a conclusion that, in towns under the control of SD, extermination of Jews was carried out by SD German units and Arājs' Commando. Thus, for example, in Bauska, Madona and Valmiera this task was accomplished by Arājs' Commando and in Jelgava by a SD unit headed by A. Beck. In places that had not come under SD control, units for the execution of Jews were for the most part formed from the ranks of self-defence men.

Ārons Šnejers

Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji

“5.10.1944.

Dārgie vecāki, Faņa un Beno!

Subatē friziere Pāvulāne pastāstīja par mūsu radniekiem, kurus nošāva vienas dienas laikā. Galvenie organizētāji bija skolotājs Valdmanis un skroderis Rozītis – bijušais sociāldemokrāts. Rozenkovičs nošaušanā teica, ka viņš ir “atbrīvotājs”, viņam ir arī apbalvojums no Ulmaņa valdības – viņu nošāva pirmo. Rohka Margenika teica, ka, ja reiz ebrejus nav atļauts atstāt dzīvus, viņa ir gatava pieņemt kristietību. Viņu arī nošāva.

Davidka Zalgalers no Rīgas atbrauca dienu pirms nošaušanas. Viņu īpaši pazemoja, sākumā nogriezta degunu, pēc tam ausis. Davidka Šnejers un vēl kāds pēc tam, kad uz viņiem izšāva, piecēlās un paspēra pāris soļu uz priekšu. Viņus piebeidza.

Pirms nošaušanas ebrejus izģērba [..]. Atņemtās mantas turpat sadalīja savā starpā. Starp tiem, kas pacēla galvu pēc vāciešu atnākšanas, bija kāds Buiķis. Līdz nošaušanai viņš nelika mieru Šnejeram, lai pēdējais tam atdod savu zirgu. Šneika paziņoja, ka zirgu, kuru viņš pats izaudzinājis, Buiķim neatdos, lai viņu labāk nošaujot. Buiķis draudēja viņam ar revolveri un teica, ka, vienalga, nāksies atdot. No Subates ebreju iedzīvotājiem dzīvs nepalika neviens.”¹

Sāku ar šo vēstuli tāpēc, ka tā galvenajos vilcienos raksturo attiecības starp ebrejiem un citiem vietējiem iedzīvotājiem: no vienas puses, slepkavu nežēlība un sadisms, izspiešana un zādzības, no otras, ebreju līdzdalība cīņā par Latvijas neatkarību, viņu neaizsargātība, reizēm konformisms – gatavība pieņemt kristietību, kas daudzu gadsimtu garumā viņus glāba reliģiozā antisemitisma apstākļos, taču rasistiskā antisemitismā izrādījās nederīga.

Tomēr Latvijas ebreju traģēdija – tā ir arī tūkstošiem to latviešu traģēdija, kuri neizjuta naidu pret kaimiņiem – ebrejiem, bet, baidoties no atmaksas, klusu ciezdami, vēroja savu tautiešu ļaundarības. Tāpēc ne tikai Latvijā (pieminēsim arī ebreju slepkavošanu Jedvabnē Polijā) tiek apspriestas vairākas ar to saistītas problēmas:

- 1) vietējo iedzīvotāju piedalīšanās ebreju slepkavībās,
- 2) šīs līdzdalības cēloņi,
- 3) jautājums par individuālo un kolektīvo atbildību,
- 4) vainas atzīšana un piedošana; vai tas vispār ir vajadzīgs.

Referātā skaršu tikai pāris norādīto problēmu.

Attieksmē pret ebrejiem vācu okupēto valstu iedzīvotāji nosacīti sadalījās divās kategorijās:

- 1) tie, kas slepkavoja ebrejus vai veicināja to iznīcināšanu,
- 2) tie, kas palīdzēja ebrejiem.

Pirmajā kategorijā ietilpst:

1. Aktīvie dalībnieki – eksekūciju organizatori, tiešie slepkavību izpildītāji, kā arī tie, kas propagandēja izrēķināšanos ar ebrejiem un musināja tos iznīcināt (vārds – tas arī ir darbs); tie, kas tos apzaga un pazemoja; tie, kas nodeva tos, kuri slēpa ebrejus, kā arī geto un koncentrācijas nometņu apsargi, visi, kas piesavinājās noslepkavoto ebreju īpašumu.

2. Pasīvie dalībnieki – iedzīvotāji, kas tieši nepiedalījās ebreju slepkavībās, bet pirka vai citādi iegādājās nogalināto ebreju kustamo vai nekustamo īpašumu. Šīs kategorijas personu skaitu viegli var noteikt gan pēc vācu okupācijas laika, gan arī pēc pēckara – padomju laika dokumentiem. Par pasīviem līdzdalībniekiem, iespējams, var uzskatīt arī tos, kas klusībā atbalstīja slepkavības, kā arī vienaldzīgos. To skaitu nav iespējams noteikt pēc dokumentiem.

Pie tiem, kas palīdzēja ebrejiem, pieskaitāmi:

- 1) tie, kas glāba un slēpa ebrejus,
- 2) tie, kas nesa produktus un apģērbus geto mocekļiem, palīdzēja tiem morāli, izrādīja labu attieksmi darbā,
- 3) tie, kas pasīvi palīdzēja ebrejiem, piemēram, neziņoja par noslēptajiem ebrejiem vai palīdzību, kāda sniegta ebrejiem geto vai darbavietā.

Aplūkosim šo problēmu, par piemēru ņemot Ludzu.

Ebreju skaits Ludzā, pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, bija 1518 cilvēku, t.i., 27% iedzīvotāju. Tomēr viņu loma pilsētas ekonomikā bija daudz lielāka salīdzinājumā ar citiem iedzīvotājiem. No 302 pilsētas veikaljiem un darbnīcām ebreju īpašumā vai nomā atradās 191 uzņēmums, t.i., 63 procenti.² Šo uzņēmumu īpašnieki, daļa reliģiozo ebreju un inteliģences, kā arī cionisti, izņemot kreisos cionistus, 1940. gada pārmaiņas uzņēma negatīvi.

Padomju varu atbalstīja nabadzīgie slāņi, strādnieki un sīkamatnieki. To apstiprina tas, ka no 50 Ludzas strādnieku gvardes rotas dalībniekiem apmēram 30 bija ebreji.³ Divi strādāja par partijas un komjaunatnes rajona komitejas otrajiem sekretāriem, viens – par komunālās saimniecības priekšnieku, bet divi – par milicijas pilnvarotajiem.

1941. gada 14.–15. jūnijā 102 ludzāniešu, to skaitā 30 ebreju apcietināšana daudzus novērsa no padomju varas atbalstīšanas un, sākoties vācu okupācijai, kavēja ebreju masu evakuāciju. Citu tautību iedzīvotāji tādēļ nonāca līdz pat aktīvam kolaboracionismam ar vāciešiem.

Sākoties karam, 300–400 ebreju bēga uz austrumiem. 1941. gada 3. jūlijā Ludzu ieņēma vācieši. Citu vidū no pilsētas cietuma vācieši atbrīvoja arī ebreju Mihaelu Korotkinu. Par viņu galvoja Johanna Taube, vāciete, vietējās viesnīcas īpašniece.⁴

Tajā pašā dienā pēc vācu komandanta pavēles tika izveidota latviešu komandantūra. Par tās komandantu iecēla Pēteri Grīnvaldu. Pašaizsardzības vienībā iestājās galvenokārt vidusskolas un arodskolas vecāko klašu skolēni, pāris skolotāju, kā arī daži bijušie ierēdņi un policisti.

10.–11. jūlijā Grīnvaldu nomainīja no Rīgas atbraukušais kapteinis Saulītis. Ar viņu kopā ieradās aptuveni 10 cilvēku. Viņu vidū bija arī Kārlis Riekstiņš, kurš pēc Saulīša aizbraukšanas kļuva par iecirkņa policijas priekšnieku, kā arī Jānis Oše, kurš kļuva par pilsētas Politiskās policijas priekšnieku.⁵

Vīspirms tika apcietināti un ieslodzīti ebreju bēgļi no Latvijas un Lietuvas.⁶ Viņu likteni izlēma komisija, kuras loceklis slimnīcas galvenais ārsts Brakša paziņoja: “Mums te Ludzā pietiek savu žīdu, te vēl sabraukuši... Kurš priedējās, kad atnāca padomju vara? Tikai un vienīgi ebreji. Bet kurš raudāja, kad Hitlers atnāca? Atkal tikai ebreji.”⁷

Pēc komisijas lēmuma trīs Ludzas iedzīvotājus atbrīvoja. Pārējos ebrejus, lielākoties sievietes un bērnus – apmēram 150 cilvēku, atstāja cietumā. Naktī uz 15. jūliju daļu arestēto nošāva pilsētas nomalē netālu no ķieģeļu rūpnīcas.⁸

Jāpiezīmē, ka individuālas un grupveida nošaušanas Ludzā sākās tikai tad, kad varu pārņēma atbraucēji, t.i., Saulītis un Riekstiņš.⁹

18.–19. jūlijā komandantūras komandants Riekstiņš saviem līdzstrādniekiem paziņoja, ka “pēc vācu komandantūras pavēles tiek izveidots geto un visiem ebrejiem jāpārceļas uz turieni ne vēlāk kā 20. jūlijā desmitos vakarā!”¹⁰.

Geto organizētāju vidū bija visu sociālo slāņu un profesiju pārstāvji – vecāko klašu skolēni, studenti, skolotājs, izmeklētājs, feldšeris, bijušais policists, patērētāju biedrības priekšsēdētājs, telefona centrāles strādnieks, ugunsdzēsēju komandas priekšnieks, tirgotājs, namīpašnieks, gans, zemnieki un strādnieki.

Kad ebrejus sāka sapulcināt kopā, par pretošanos un atteikšanos pārcelties uz geto divi ebreji, kuri bija precējušies ar krievu sievietēm, – Busjka Zusers un Levs Kohanovs savā sētā tika nogalināti.¹¹

Geto nebija nošķirts ar dzelozstieplēm, visapkārt tika izlikti 30 cm gari un tikpat plati, melni krāsoti dēļi. Uz tiem ar dzeltenu krāsu bija uzkrāsota sešstūru zvaigzne un vācu un latviešu valodā uzrakstīts: *Juden – verboten!* Ebreji – aizliegti!

Geto tika savākts ap 1000 ebreju. Viņiem uz muguras un krūtīm bija dzeltena Dāvida zvaigzne melnā aplī.

Geto policisti ebrejus gan apzaga, gan pazemoja, gan sita, tomēr īpaši zvēriski ar viņiem apgājās tie, kas kopā ar Riekstiņu bija atbraukuši no Rīgas.¹² Par mazāko pretošanos ebrejus tūlī nogalināja. Haju Lifšicu nošāva tikai par to, ka viņa negribēja atdot rotaslietu.¹³

Pirmais geto komandants apmēram divas nedēļas bija Bruno Zauers, tad viņu nomainīja Viktors Ladusāns, bet par viņa vietnieku kļuva astoņpadsmitgadīgais Pāvels Kovaļevskis – Rēzeknes skolotāju institūta students.¹⁴ Karš viņu pārsteidza vasaras brīvlaikā.

Pirmos gūstekņus nošāva 1941. gada jūlija beigās. Pēc vācu komandanta pavēles tika nogalināts ap 40 darba nespējīgu ebreju. Akciju izpildīja seši cilvēki, kas bija atbraukuši no Rīgas, kā arī vietējie policisti – Bricis, Stolbošinskis, Petrovskis, Līvmanis, Zavars, brāļi Gabruševi, piedalījās arī Pāvels Kovaļevskis, iecirkņa policijas priekšnieks Riekstiņš un cietuma priekšnieks Kuprovskis. Šāva ap pulksten 12 naktī. Rēzeknes ielas galā bija sakurts ugunsurs, kurā dega ebreju līdzaņemtas lūgšanu grāmatas. No Rīgas atbraukušie ar naganiem šāva arestētajiem pakausī.¹⁵

Izmeklēšanā 1944. gada augustā P. Kovaļevskis stāstīja, ka "ebreji kļiedza, lūdza Dievu. Ebrejs Tavriks jautāja: "Par ko jūs mani nogalināt, es taču palīdzēju zemniekiem." Viņš nosauca manu uzvārdu, tā ka viņš mani pazina. Es viņam atbildēju, ka neesmu spējīgs viņam palīdzēt... viens no policistiem iešāva viņam tieši mutē."¹⁶

Otra – masveidīgākā ebreju nošaušana notika 1941. gada 17. augustā. Sarakstā, ko pēc V. Ladusāna pavēles bija sagatavojis P. Kovaļevskis un apstiprinājis Riekstiņš, bija ap 800 cilvēku. Apmēram 200 ebreju speciālistu un sievietes, kuras strādāja vācu hospitālī, sarakstā neiekļāva.¹⁷ Nošaušana notika septiņus kilometrus no Ludzas, pie Poguļankas. Akciju izrīkoja iecirkņa policijas priekšnieks K. Riekstiņš un pilsētas Politiskās policijas priekšnieks J. Oše. Pirms nošaušanas vietējie policisti ebrejus pārmeklēja un izģērba. Galvenokārt šāva no Rīgas atbraukušo latviešu grupa – 50 cilvēku – pēc komandas, ko deva kāds vācu kapteinis ar rētu uz kreisā vaiga. Tomēr šāva arī vietējie – Jānis Turks un Mihaels Stolbošinskis ar šautenēm, Vladislavs Ostrovskis ar ložmetēju, cietuma uzraugs Kuprovskis ar automātu, Škirmands ar karabīni. Svarīgi atzīmēt, ka Kuprovskis, Škirmands, kā arī uzraugs Rītiņš un Stucers, uzzinājuši par šaušanu, atbrauca brīvprātīgi. Pēc Rītiņa vārdiem, viņi esot gribējuši savākt no ebrejiem pāris vīriešu uzvalku.

17. augusta vakarā piedzērušies policisti dziedādami atgriezās pilsētā automašīnās, piekrautās ar nošauto mantām un apģērbu. Tur atradās arī bērnu ratiņi.

Naktī uz 27. augustu pēc geto komandanta Ladusāna pavēles Kovaļevskis, Turks, Adrickis un Gailāns atveda 30 jaunas ebrejietes. Kopā ar latviešu policistiem tur bija

arī vācu komandanta adjutants unteroficiers Štrombergs. Visas sievietes tika izvarotas, rītausmā tās nogalināja Pogulankā. Uz nošaušanas vietu izbrauca Turks, Adrickis, Gailāns un Arturs Dolgilēvičs.¹⁸

Nāve nepagāja secen arī latvieša un ebrejietes ģimenei. Vitālijam Eglītim sieva bija ebrejiete. Policijā viņam pateica, ka ebrejietes, kuru vīri ir kristieši, kā arī viņu bērni netiks nošauti. Tomēr 1942. gada jūnijā Eglīša sieva tika apcietināta un kopā ar trīs gadus veco dēlu ieslodzīta cietumā. Politiskās policijas priekšnieks Puķītis paziņoja Eglītim, ka Marija Eglītis tiks nogalināta, bet bērns tēvam jāaudzina kā latvieša dēls un Latvijas pilsonis. Uz lūgumu atbrīvot sievu un dēlu Eglītis atbildi nesaņēma. Viņš rakstīja uz Daugavpili gebītskomisāram Švunkam, taču palīdzība tika atteikta. Tad Eglītis vērsās pie ģenerālkomisāra Oto Drekslera Rīgā, tomēr 1942. gada augustā Marija Eglītis un viņas trīsgadīgais dēls Jevgēņijs tika noslepkavoti.

Kopumā Ludzā bojā gāja 1200 ebreju, no tiem apmēram 150 bija bēgļi no citiem Latvijas apriņķiem un Lietuvas. Ebrejus, kas dzīvoja tuvākajos ciemos – Ričikos, Boldačos un Platačos, apmēram 20 cilvēku, 1941. gada jūlijā–augustā turpat uz vietas nogalināja vietējie policisti.

Palīdzība un izglābšanās

No vācu okupācijas laikā Ludzā esošajiem ebrejiem izglābās četri: Semjona Suera ģimene un Olga Griškāne. 22 gadus vecais Antons Kukrevičs, policijas iecirkņa elektriks, Suera pirmskara paziņa, viņus aizveda uz Medjašku mājām Zvirgzdenes pagastā pie savas mātes Adeles, kura trīs gadus ebrejus slēpa.¹⁹ Tomēr Adele uzskatīja, ka glābt vajag tikai kristiešus, tāpēc visus kristīja Ludzas katoļu priesteris Jānis Gabrāns. Svētkos viņš nodeva neofītiem grozu ar pārtiku.

Ne reizi vien Sueriem ar pārtiku un siltu apģērbu palīdzēja cits paziņa – ugunsdzēsēju komandas priekšnieks Apsītis.²⁰

Ir zināmi arī neveiksmīgi glābšanas mēģinājumi. Nirzā Moiseja Fonareva ģimenei mēģināja glābt viņu draugs Pimanis – apriņķa policists. Viņš aizveda Fonarevu ģimenei uz Ludzu pie katoļu priesteri Gabrāna, kurš divas nedēļas slēpa ebrejus baznīcā, pēc tam paziņoja draudzes locekļiem, ka glābšanās dēļ viņi pieņēmuši katoļticību. Vēlāk viņš nosūtīja Fonarevu ģimenei uz dzimto ciematu, būdams pārliecināts, ka ar viņiem nekas ļauns nenotiks. Nepagāja mēnesis, un Fonarevi tika nošauti.²¹

Trešajā gadījumā diemžēl nezinām ebreju glābēju vārdus. Estere Soloveičika – Rīgas geto gūstekne atceras, ka 1941. gada oktobrī geto izdevās iekļūt Soņai Varijatorvai, kura bija stāvoklī. Karš bija viņu pārsteidzis Ludzā pie radniekiem. Trīs mēnešus Ludzā viņu slēpa paziņas. Soņa Varijatorva nokrāsoja blondus matus un uzdevās par latvieti. Tomēr viņa gribēja būt kopā ar vīru un devās uz Rīgu. Gan Soņa, gan viņas vīrs Rīgas geto gāja bojā.²²

Bija arī pseidoglābēji. 1941. gada augusta beigās geto pie Olgas Griškānes atnāca Monika Ladusāne no Zvirgzdenes pagasta Aizpuru ciema un paziņoja, ka pie viņas slēpjas Olgas brālis ar ģimeni. Viņam it kā esot izdevies aizbēgt no nošaušanas vietas. Ladusāne teikusi, ka viņa tos uztur, tāpēc gribētu par to atalgojumu un pieprasīja drēbes, kā arī citas mantas. Viņa vairākas reizes ieradusies pēc mantām. Tikai vēlāk Griškāne uzzināja, ka Ladusāne viņu mānījusi, jo brālis jau sen bijis nogalināts.²³

Kustamais īpašums

Vēl pirms ebreju pārvietošanas uz geto policisti un citi vietējie iedzīvotāji apzaga ebreju dzīvokļus. Pēc tam kad ebreji tika nosūtīti uz geto, vācieši un policisti atgriezās tukšajās mājās un savāca visu labāko. Daļu ebreju atstātā īpašuma aprakstīja pilsētas valde. Vietējie iedzīvotāji piesavinājās pārpalikumos, un dzīvokļi palika pavisam tukši. Visās Latvijas pilsētās notika kas līdzīgs. Kārsavietis Ļevs Udems, kuru izglāba vācietis Alfrēds Bankovičs, atceras: *"Lielākā daļa iedzīvotāju zaga. Inteliģentākie pirka šo īpašumu, turklāt viņu nekaunība nonāca līdz tam, ka viņi nāca pie mums apspriesties, kādas mēbeles paņemt sev. Precīzi citēju vārdus, ko teica kāds Kalniņš: "Nu, patiešām nezinu, ņemt man jūsu mēbeles vai Jankelsonu mēbeles. Jankelsonu man ļoti patīk, bet jūsu ir daudz stilīgākas." Līdzjūtību mēs ne no viena nesaņēmām, tieši otrādi, kur vien tas bija iespējams, katrs atnesa tikai ļaunumu."*²⁴

1944.–1945. gadā pēc nedaudzo ebreju atgriešanās mājās jaunie mantu īpašnieki nevēlējās sazagto atdot. Ludzā notika vairākas administratīvās un tiesu izmeklēšanas par īpašuma atdošanu iepriekšējiem saimniekiem. Tika atdotas gan mēbeles, gan trauki, gan apģērbs un veļa. Ir zināmi arī gadījumi, kad mantas atdotas brīvprātīgi.

Milita Suera apstiprināja, ka viņas vecākiem vieni kaimiņi atdevuši šujmašīnu un velosipēdu, citi – Makverti, uzskatīdami, ka Sueri gājuši bojā, bija paņēmuši mēbeles un citas mantas. 1944. gadā, vāciešiem atkāpjoties, Makverti iestrēga Kurzemē. 1945. gadā, uzzinādami, ka Sueri ir dzīvi, Makverti tos uzmeklēja un atdeva visu, ko bija paņēmuši.²⁵ Tomēr šādu godīgu cilvēku bija maz.

Nošaušanas vietā atņemtās personiskās mantas un vērtslietas slepkavas sadalīja savā starpā. Policistam Adrickim, pēc Kovaļevska liecinātā, pēc nošaušanas bijis pilns koferis ar cimdiem, gredzeniem un citām mantām.²⁶ Pats Kovaļevskis paņēmis pāris pulksteņu – sudraba un zelta, uzvalku, kažoku, vēlāk saņēma no pilsētas valdes dīvanu un spoguļgaldus.²⁷

Daļa noslepkavoto ebreju īpašuma nonāca speciālās noliktavās, no turienes tas tika sūtīts uz Vāciju, pārējo izdalīja pēc īpašiem sarakstiem tiem, kas strādāja vācu pārvaldē, kā arī nodeva veikaliem, kur šīs mantas pirka vietējie iedzīvotāji, labi zinādami, ka tās piederējušas nogalinātajiem.

Tika apzagtas pilsētas sinagogas, sudraba piederumi pēc vāciešu pavēles tika nodoti viņiem. Svētie Raksti, daži Toras tīstokļi tika sadedzināti, daļu vietējie iedzīvotāji izmantoja saimniecībā. Dažās mājās vēl 60. gados istabas un bēniņi bija aplīmēti ar Toras lapām.

Nekustamais īpašums

Daļa nogalināto ebreju un uz Krieviju aizbēgušo ludzāniešu māju un zemesgabalu tika nacionalizēta. Pēc Ludzas pilsētas valdes komunālās saimniecības datiem, 1942. gada 3. jūlijā no 137 nacionalizētiem namiem 70 piederēja ebrejiem, no 256 dzīvokļiem 186 piederēja ebrejiem, no 106 zemesgabaliem 54 bija ebreju īpašumā.

No tajā laikā nenacionalizētā īpašuma sarakstā uzrādīti 258 nami, 250 no tiem ebreju īpašumā, no 280 dzīvokļiem 268 piederēja ebrejiem, tāpat arī no 208 zemesgabaliem 200 bija ebreju.²⁸

1942. gada 29. aprīlī Daugavpils gebītķomisariāts vēstulē Ludzas pilsētas vecākajam par nacionalizētā īpašuma saimniekiem konstatē – lai paātrinātu bijušā ebreju īpašuma nodošanu jaunajiem saimniekiem, nepieciešams apstiprināt vācu Drošības policijā jauno īpašnieku politisko uzticamību.²⁹

Kā izrādījās, tādu, kas grib saņemt īpašumā ebreju mājas un zemesgabalus, bija daudz. Tomēr visam pamatā šeit nebija antisemitisms. Vairākums pilsoņu rīkojās pēc pragmatiskiem apsvērumiem – kāpēc būtu jāiet bojā pamestam, nevienam nepiederošam īpašumam. Turklāt tādā veidā parādījās iespēja uzlabot dzīvojamus apstākļus vai pat vairot īpašumu.

Pirmais nošauto ebreju īpašuma pieprasītāju sarakstā bija M. Stolbošinskis – tiešs visu ebreju slepkavību līdzdalībnieks. Nākamais – A. Dolgilēvičs – policijas šoferis, kas daudzkārt veda uz nošaušanu gan ebrejus, gan arī citus. Dažiem īpašuma prasītājiem, iespējams, bija vēlme kompensēt ciešanas, kuras tiem bija sagādājuši padomju vara. Starp tiem arī Mihelīna Ļiņevskaja, kuras divus dēlus padomju režīma laikā arestēja un izsūtīja, kā arī Johanna Taube, kuras viesnīcu nacionalizēja padomju vara. Tomēr prasītāju vidū ir arī nodrošināts ārsts – Mihaels Bedrežickis...

Prasītāju vidū ir arī tādi, kuri acīmredzot atbalstīja padomju varu. Viņiem īpašuma saņemšana tika atteikta. Tāda bija, piemēram, Matrjona Ņikiforova. Atteikumu motivēja ar piezīmi: "Viens viņas dēls aizbēga līdzī boļševikiem." Par citu prasītāju – Jevgeņiju Gusevu – teikts: "Veca sieviete, par politiku neinteresējas, bet viens vienīgais dēls boļševiku valdīšanas laikā bija aktīvs komunistu partijas biedrs, apprecēja židieti un aizbēdzis uz Padomju Krieviju."³⁰

Ne visi ebreju nami tika nodoti vietējiem iedzīvotājiem. 1942.–1945. gadā Ludzā parādās arī citi saimnieki. Sākumā tie ir apkārtējo ciemu iedzīvotāji: viņi vai nu pērk, vai irē nogalināto ebreju mājas no pilsētas valdes.

1943. gadā Ludzā ieradās pāris desmitu ģimeņu – bēgļi no Ļeņingradas un Kaļiņingradas apgabala. Arī viņi īrē mājas, daži no viņiem pēc kara tā arī paliks Ludzā – un mājas pāries viņu īpašumā.

Nobeigumā par slepkavām. Tie bija novadnieki. Visiem bija mierlaiku profesijas – viens students, kurš brīvlaikā kļuva par slepkavu, bet pēc tam atgriezās skolotāju institūtā, no 1942. gada līdz 1944. gadam bija skolotājs. Cits pēc izrēķināšanās ar ebrejiem sēdās pie ierēdņa galda un strādāja par cenu inspektoru. Pāris slepkavu 1943. gadā kļuva leģionāri.

Var mēģināt saprast, bet ne attaisnot partijas un citu politisko funkcionāru slepkavības politisku motīvu dēļ, lai tā atriebtos par represētajiem tuviniekiem. Tiešām, Cīruļa, Stucera un Adricka piederīgie 1941. gada 14. jūnijā tika arestēti un izsūtīti. Stolbošinska tēvam tika nacionalizētas divas mājas un veikals... Tomēr viņu nogalinātās sievietes, bērni un sirmgalvji nebija viņu politiskie pretinieki. Daudzi ebreji – un tas ir zināms – pretojās padomju varai. Var spriest par izrēķināšanos ar saviem darba devējiem, tirgoņiem, bet blakus bagātajam stāv nabags, strādnieks, kurpnieks, kučieris, skolotājs, ārsts...

Nav tiešas atbildes uz jautājumu, kāpēc tā notika. Varētu runāt par morālajām, reliģiozajām, ekonomiskajām un politiskajām antisemitisma saknēm un iemesliem. Un tomēr tā nebūs atbilde, kāpēc kaimiņš ņem nūju vai šauteni un iet apzagt, sist un nogalināt kaimiņu. Ne visi bija slepkavas vai vienaldzīgi vērotāji. Bija Antons Kukrevičs – elektriķis, kurš strādāja policijā. Bija Pāvels Nikolajevičs Rutkovskis – ģimnāzijas skolotājs. 1941. gada vasarā viņš nesa uz geto pārtiku saviem paziņām un kaimiņiem. Ludzā bija telegrāfists Vladimirs Augustovičs Petkevičs. Viņš nodeva geto produktus saviem paziņām Koblencam un Gilēvičam. Bija arī Joniškāns – cietuma uzraugs Latvijas Republikas laikā, kurš atteicās strādāt pie vāciešiem. Diemžēl – bija arī citi.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Yad Vashem. Vārdu zāle (Hall of Names). Pielikums pie liecinieku lapas, no. 12469.
- 2 Pinkas hakehilot. Latvia and Estonia. – Yad Vashem, Jerusalem, 1988, p. 163.
- 3 Represēto saraksts: 1941, 1. – Rīga, 1995, 107.–114. lpp.
- 4 No autora sarunas ar M. Korotkinu 1985. gadā.
- 5 Yad Vashem Archives, M 33/1036, 33., 44., 61., 62., 65. lpp.
- 6 Turpat, 43. lpp.
- 7 Turpat, 46. lpp.
- 8 Turpat, 47. lpp.
- 9 Turpat, 62. lpp.

- ¹⁰ Turpat, 10. lpp.
¹¹ Ludzas iedzīvotāju liecības.
¹² Yad Vashem Archives, M 33/1036, 62., 66. lpp.
¹³ Turpat, 62. lpp.
¹⁴ Turpat, 96. lpp.
¹⁵ Turpat, 92. lpp.
¹⁶ Turpat, 102. lpp.
¹⁷ Turpat, 94., 103., 104. lpp.
¹⁸ Turpat, 95. lpp.
¹⁹ Turpat, 49. lpp.
²⁰ M. Zinaburga (Suera) audio ieraksts, 1999. gada janvāris. Autora arhīvs.
²¹ No Solomona Fonareva vēstules 1997. gada 5. febr., Yad Vashem.
²² *Soloveičika E.* Atmiņas. 1991.–1996. gads, manuskripts. Autora arhīvs.
²³ Yad Vashem Archives, M 33/1036, 51. lpp.
²⁴ Turpat, 173. lpp.
²⁵ M. Zinaburga (Suera) ..
²⁶ Yad Vashem Archives, M 33/1036, 104. lpp.
²⁷ Turpat, 107. lpp.
²⁸ Turpat, JM-11375, 167. lpp.
²⁹ Turpat, 112. lpp.
³⁰ Turpat, 123.–175. lpp.

Ārons Šnejers

Holocaust in Ludza: Jews and People of Other Nationalities

Summary

The tragedy of Latvian Jewry was also the tragedy of the thousands of Latvians who, while not feeling hatred towards their Jewish neighbours, but fearing retribution, silently watched the crimes of their compatriots.

Attitude towards Jews conditionally split the population of the occupied states into two categories:

- (1) those who murdered Jews or contributed to their annihilation;
- (2) those who assisted Jews.

The first category comprises:

(1) the active participants: organisers, direct executors of the murders, those who propagated reprisals against Jews, incited their annihilation, robbed, humiliated them and betrayed those who hid Jews as well as the guards of ghettos and concentration camps and all those who confiscated the property of the murdered Jews.

(2) passive onlookers: those who, while not taking a direct part in the murder of Jews, purchased or otherwise obtained the movable or real property of the murdered Jews. Those who silently approved of the murders as well as the indifferent part of the population probably can also be regarded as the passive participants. Their number cannot be established on the basis of documents, but the author of the present paper believes that they constituted the largest part of the population.

The category of those who assisted Jews comprises the following groups of the population:

(1) those who saved and hid Jews;

(2) those who delivered products and clothes to the martyrs in ghetto, offered them moral help and treated them well at their respective places of work;

(3) those who helped Jews passively, for example, did not report on the hiding Jews or on assistance granted by others to Jews in ghetto or at their respective place of work.

According to the 1935 population census, the Jewish community of Ludza comprised 1518 persons, i. e. 28% of the population. However, their role in the economy of the town was much more important, compared to that of other ethnic groups. Of the 302 shops and workshops in the town, 191, i. e. 63% were owned or rented by Jews. In 1940, the Soviet rule was perceived negatively among the Jewish company owners, a part of the religious Jews as well as Jewish intellectuals and Zionists. The Soviet rule received support from the poor layers of the Jewish population, workers and small craftsmen. The arrest of 102 residents of Ludza, including 30 Jews, on 14–15 June 1941, completely turned many Jews away from the Soviet rule and as the German occupation began, this factor hampered mass-scale evacuation of Jews. It was also for this reason that gentiles came as far as active collaborationism with Germans.

As the war broke out, 300–400 Jews fled to the East. On 3 July 1941, the town was taken by Germans and on the very same day on the German commandant's instruction Latvian commandanture was established headed by Pēteris Grīnvalds. On 10–11 July 1941, Grīnvalds was replaced by Captain Saulītis who was transferred from Rīga. Arrests and incarceration first hit the Jewish refugees from Latvia and Lithuania. Individual and mass executions started in Ludza only after the transfer of power into the hands of the newcomers, i. e. Saulītis' unit.

On 20 July, ghetto was established in Ludza with approximately 1000 inmates. They wore the mark: yellow David's star in a black circle on the back and front of their clothes. The ghetto police robbed, humiliated and beat the Jews, the newcomers from Rīga demonstrating particular atrocity. Jews who offered the slightest resistance were killed on the spot. The first commandant of the ghetto was Bruno Zauers who served in this post for about two weeks and was replaced by Viktors Ladusāns with 18-year-old student of Rēzekne Teachers' Institute Pāvils Kovaļevskis acting as his deputy.

In July and August 1941, several mass executions of Jews took place. At first approximately 200 Jewish specialists and women employed in the German hospital were spared. By order of the ghetto commandant Ladusāns on the night of 27 August 30 young Jewish women were taken to ghetto, raped and killed at the dawn, the German commandant's adjutant non-commissioned officer Stromberg taking part in these actions together with Latvian policemen.

Altogether approximately 1200 Jews were killed in Ludza, including about 150 refugees from Lithuania and other places in Latvia.

Of the members of the Ludza Jewish community, who had remained in Ludza during the Nazi occupation, four people survived. There were also several unsuccessful attempts at rescuing Jews.

All murderers had civilian occupations: there was one student who became a murderer during his holidays, then quietly returned to the Teachers' Institute and in 1942–1944 worked as a school teacher. Another murderer became a civil servant after the reprisal against Jews and worked as an inspector of prices. A couple of the direct murderers entered the Legion in 1943. One can try to understand, though not to justify the murder of the Communist party- and other political functionaries for political reasons as a revenge of the murderer's repressed relatives. However, the women, children and elderly people whom they killed had not been their political opponents. Many Jews, as is known, had resisted to the Soviet rule. While revenge on one's former employers, or merchants can be considered as a reason, side by side with the rich there stood the poor, a worker, shoemaker, coachman, teacher, doctor, etc.

There is no unambiguous answer to the question why it happened. One can speak about moral, religious, economic and political roots and causes of anti-Semitism. And yet it will not explain why a man took a stick or a rifle and went to rob, beat and kill his neighbour. Not all people were either murderers or indifferent onlookers. There were people who in the summer of 1941 took food to their acquaintances and neighbours in ghetto.

If a person, becoming aware of what his/her predecessors had done, feels pride or shame, depending on the character of the deed, it will probably serve as a guarantee that the tragedy of the Holocaust will not recur. Although...

Dzintars Ērglis

Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī

Holokausta pētniecība mūsu valstī ir tikai sākumstadijā, un pašlaik vēl salīdzinoši nedaudz ir zināms par tā norisi provincē.¹ Arī ebreju nogalināšana Krustpilī ir maz pētīta.²

Otrā pasaules kara sākumā Krustpils bija neliela pilsēta Daugavas labajā krastā, pretējā upes krastā atradās Jēkabpils. Pēc toreizējā Latvijas Republikas administratīvā iedalījuma Krustpils atradās Daugavpils apriņķa teritorijā, bet 1941. gada 18. martā tika pievienota Jēkabpils apriņķim. Nacistiskās Vācijas okupācijas laikā šāds iedalījums saglabājās. 1935. gadā Krustpilī dzīvoja 1043 ebreji – 28,52% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita.³ Tie ir pēdējie oficiālie dati. Ebreju tautības iedzīvotāju skaits Latvijas mazpilsētās tolaik pamazām samazinājās, tāpēc droši var apgalvot, ka 1941. gadā šis skaitlis bija mazāks.

Vācu karaspēks Krustpili ieņēma jau 1941. gada 28. jūnija rītā. Tādējādi ebreju rīcībā kopš kara sākuma bija tikai dažas dienas, lai paspētu evakuēties uz PSRS austrumu apgabaliem. Daļa bēgļu to paspēja izdarīt, bet citus ceļā apturēja un atgriezta atpakaļ. Savukārt daļa ebreju nemaz nevēlējās bēgt no dzimtās pilsētas.

1941. gada vasarā nacistiskajiem okupantiem holokaustu palīdzēja īstenot vietējie paš aizsardzības iestādes un policisti, kuri Krustpilī, tāpat kā citur Latvijas provincē, bija pakļauti vācu militārajām un SD komandantūrām un ebreju apdzīvotajās vietās tika iesaistīti slepkavošanā. Krustpilī atšķirībā no citām Latvijas mazpilsētām paš aizsardzības grupas kodolu kopā ar bijušajiem aizsargiem veidoja skauti, jo ar vietējā vācu komandanta lēmumu par Krustpils pilsētas vecāko jeb pilnvaroto tika iecelts Mārtiņš Oskars Vētra (1908–1980). Ir zināms, ka skautu organizācija nebija pronacistiski noskaņota, bet, tā kā M. O. Vētra līdz 1940. gadam bija skautu pulciņa vadītājs, tad 1941. gada jūlijā, kalpodams okupantu varai, viņš paš aizsardzības grupā iesaistīja daudzus bijušos skautus. Tādējādi par nacistisko okupantu pakalpiņiem kļuva daudzi gados jauni vīrieši un pat pusaudži.

1941. gada vasarā Krustpilī palikušie ebreji piedzīvoja šausmīgu bojāeju – nedaudz vairāk kā mēnesi pēc vācu karaspēka ienākšanas pilsētā visi jau bija noslepkavoti.

Ebreju masveida aresti Krustpilī notika ap 1941. gada 6. jūliju.⁴ Izpildot nacistu okupācijas varas rīkojumu, M. O. Vētra un paš aizsardzības grupas priekšnieks Kārlis Balodis (1893–?) pavēlēja paš aizsardzībniekiem un policistiem pavēstīt visiem Krustpils ebrejiem ar mantām pulcēties pilsētas tirgus laukumā, lai it kā sūtītu ravēt cukurbietes. Kad lielākā daļa ebreju sanāca tirgus laukumā, policisti un paš aizsardzībnieki to aplenca. K. Balodis sapulcētajiem teica runu, kurā uzsvēra, ka ebreji nogrēkojušies pret latviešu tautu, nododot to padomju varai, un tagad viņiem jāsaņem sods. Pēc šī tipiskā nacistu propagandas murga atreferēšanas bruņoti okupantu izpalīgi ebrejus konvojēja uz iepriekš sagatavotu vietu – pilsētas lopkautuvi blakus ebreju kapiem. Ebreji tika ieslodzīti lopkautuvē, pie tās nostādīta apsardze, bet paš aizsardzībnieki vēl staigāja pa ebreju dzīvokļiem, arestējot un aizvedot uz lopkautuvi tos, kuri nebija ieradušies tirgus laukumā.

Pēc dažām dienām visi lopkautuvē savāktie ebreji tika pārvietoti bijušās Krustpils ebreju skolas telpās Rīgas ielā 182 ierīkotajā geto.⁵ Bez geto ebreji tika ieslodzīti arī Jaunā muižā apmēram 4 km attālumā no pilsētas un Krustpils cukurfabrikā, kas atradās pilsētas nomalē netālu no Krustpils dzelzceļa stacijas.

1941. gada 1. augustā visus ieslodzītos ebrejus nošāva 5–6 km attālumā no Krustpils bijušajā Latvijas armijas Latgales artilērijas pulka šautuvē Kaķīšu kūdras purvā. To izdarīja no Rīgas atbraukušī speciāla slepkavu grupa no t.s. Arāja komandas, kā arī vietējie policisti un paš aizsardzībnieki. Ebreju nošaušanu vadīja Viktors Bernhards Arājs (1910–1988) un Arāja komandas leitnants Fēlikss Dībietis (1915–1943). Krustpils paš aizsardzībnieki un policisti konvojēja ebrejus uz nošaušanas vietu un apsargāja viņus, bet daži brīvprātīgi piedalījās ebreju nošaušanā. Ja kāds vietējais nacistu izpalīgs būtu atteicies iestāties šāvēju rindā, neviens viņu nebūtu spiedis to darīt, jo šim nolūkam bija Arāja komanda. Pārsvārā slepkavas bija antisemitisma pārņemti noziedzīgi cilvēki, kuri rīkojās bez jebkādiem sirdsapziņas pārmetumiem. Šos nacistu rokaspuišus vilināja okupācijas varas dotā iespēja izpaust savu brutalitāti pret ebrejiem, kurus viņi neuzskatīja par cilvēkiem, un tāpēc prātam neaptveramās šausmas uztvēra sevišķi ciniski. Tā, piemēram, Arnolds Belohostiks (1921–1951) stāstīja, ka uz bērniem nācies šaut vairāk reižu, jo viņi esot dzīvīgāki nekā pieaugušie.⁶

Tā kā zemnieki drīkstēja izņemt ebrejus pret parakstu no ieslodzījuma vietām lauksaimniecības darbiem, tad masveida slepkavošanas laikā Kaķīšu purvā daļa Krustpils ebreju netika nogalināta, jo atradās savu labdaru mājās. Saimnieki, žēlojot ieslodzītos, parasti izņēma no geto visu ģimeni, kaut gan bija skaidrs, ka sirmgalvji un bērni viņiem būs tikai lieka nasta, nevis saimniecībā noderīgs darbaspēks. Pēteris Zālītis (1898–1969), kura mājas atradās Krustpils pagasta Maksinu sādžā apmēram 6 km no pilsētas, atļāva pie sevis dzīvot četriem ebreju zēniem, kuri bija izbēguši no nošaušanas Līvānos.⁷ Vietējie iedzīvotāji nesa uz geto saviem paziņām un draugiem

pārtiku. Tātad bija atsevišķi cilvēki, kuri atšķirībā no vairākuma centās kaut ko darīt ieslodzīto ebreju labā, paglābt savus līdzpilsoņus un mazināt viņu ciešanas, nevis vienaldzīgi noraudzīties uz notiekošo.

Latvijas mazpilsētās ebrejus nogalināja daudz agrāk nekā Rīgā, Daugavpilī un Liepājā, arī Krustpils nebija izņēmums. Diemžēl šajā nāves konveijerā ievērojama loma bija vietējiem nacistu pakalpiņiem, bez kuru palīdzības vācu okupanti tik īsā laikā nekad nebūtu spējuši noslepkavot provinces ebrejus.

Latvijā, tāpat kā jebkurā citā vācu armijas Otrā pasaules kara laikā okupētā Eiropas valstī, neatņemama holokausta sastāvdaļa bija nacistu un viņu vietējo rokaspuīšu veiktā ebreju īpašumu izlaupīšana un piesavināšanās, kas turpmāk tiks apzīmēta ar vārdu "ekspropriācija". Kā jau teikts, holokausts mūsu valsts mazpilsētās ir maz pētīts, bet vēl mazāk ir izzināta tēma par provinces ebrejiem piederošo īpašumu ekspropriāciju, kas notika, nelaimīgajiem upuriem vēl dzīviem esot, bet pēc viņu nāves turpinājās visu nacistiskās Vācijas okupācijas laiku.

Jau pirmajās nacistu okupācijas dienās Krustpilī sākās stihiska ebrejiem piederošo māju, veikalu un skolas izlaupīšana. Padomju režīms nebija paspējis nacionalizēt visus sīkos veikalus, kuru ievērojama daļa piederēja ebrejiem. Pirmajās nacistu okupācijas dienās oficiāli tika konfiscēti ebrejiem piederošie telefoni un dažādu sīko uzņēmumu iekārtas.

Jau 1941. gada 3. jūlijā pilsētas iedzīvotāji ievācās ebreju mājās un sāka tās apdzīvot, lietojot arī tur esošās sadzīves lietas. Iespējams, ka tas notika vēl kādu dienu ātrāk. Tie, kuri pārgāja dzīvot uz ebreju dzīvokļiem, kā jaunie iemītnieki parasti saņēma visu īpašumu. Tādu bija daudz.⁸

Lai gan ebrejus aplaupīja jau aresta laikā un ieslodzījuma vietās, pēdējās mantas viņiem atņēma Kaķīšu purvā. Nelaimīgos upurus pirms nošaušanas pārmeklēja un atņēma dārglietas, pulksteņus, rokassprādzes un zelta gredzenus, kurus piesavinājās gan vietējo slepkavu priekšniecība, gan no Rīgas atbraukušie Arāja komandas dalībnieki.⁹ Parasti ebrejus pirms noslepkavošanas neizģērba kailus, bet, ja kādam bija labas virsdrēbes, pavēlēja izģērbties līdz apakšveļai. Pēc aplaupīšanas nāvei nolēmo grupu dzina pie bedres un noslepkavoja. Kad slepkavošana bija beigusies un līķu bedre aizbērta, hitleriešu rokaspuīši – policisti un pašaisardzībnieki vērtīgākās ebrejiem atņemtās lietas izvēlējās sev, bet pārējās iekrāva automašīnā un aizveda uz Krustpils pilsētas valdi.

Pēc ebreju nogalināšanas viņiem piederošā īpašuma oficiāla reģistrācija un ziņu apkopošana notika tikai daļēji un pilnībā tika veikta 1941. gada nogalē. Sistemātiska ebreju īpašumu ekspluatācija, padarot to par ienākumu avotu nacistiskās okupācijas administrācijas vajadzībām, tika uzsākta ar atpakaļejošu datumu, jo tikai 1941. gada rudenī tika pieņemts likums, kas noteica, ka visi ebreju īpašumi pieder Vācijas rei-

ham un ir jāreģistrē.¹⁰ Krustpils pilsētas valde un 1941. gada septembrī nodibinātais Krustpils pilsētas atjaunošanas fonds pilnībā bija pakļauts nacistu okupācijas varas augstākajām iestādēm (Zemgales apgabala komisāram, Jēkabpils apriņķa vecākajam, vietējam ortskomandantam u.c.).

Noslepkavoto ebreju vērtlietas tika nodotas Rīgas SD, pārējās mantas pārdotas, un par tām saņemtā nauda nonāca pilsētas valdē un Krustpils pilsētas atjaunošanas fondā. Lielāko daļu naudas nosūtīja Zemgales apgabala komisāram. 1941. gada septembra sākumā ebreju mantu pārpalikumu pārņēma vācu karaspēks.¹¹

Daudzas iestādes vēlējās segt savus parādus uz ebreju īpašumu izpārdošanā iegūtās naudas rēķina, kā arī lūdza Krustpils pilsētas valdei piešķirt dažādas mantas un nekustamos īpašumus, taču ne vienmēr pilsētas valde šīs prasības apmierināja.

Jāievēro, ka lielu daļu ebreju mantu, īpaši dārglietas, nacistiskie okupanti un viņu izpalīgi piesavinājās bez jebkādu protokolu sastādīšanas. Krustpils pašaizsardzībasnieki un policisti, atbraucēji no Daugavpils SD un Arāja komandas no Rīgas aplaupīja ebrejus aresta laikā, ieslodzījumā un nošaušanas vietā. Daļu ebrejiem piederošo mantu piesavinājās arī privātpersonas, kuras pirmās pamanījās izlaupīt atstātos īpašumus.

Tikai daļa Krustpils iedzīvotāju saprata, ka ebreju īpašumu ekspropriācija ir iesaistīšanās noziegumā. Viņi ar nicinājumu raudzījās uz tiem, kuri okupācijas varas iestādēm mantkārīgi pieprasīja ebrejiem piederējušās mantas un par samērā lētu cenu tās iegādājās izsolēs.

Lai gan no ebreju īpašumu ekspropriācijas labumu guva daudzas personas, privileģētā stāvoklī bija pilsētas valdes darbinieki, pašaizsardzības grupas dalībnieki un policisti, kuri izlaupīja ebreju mantas un saņēma naudu, ko ieguva no ebreju īpašumu izpārdošanas un iznomāšanas. Daudzi uz upuru rēķina strauji uzlaboja savu materiālo stāvokli, lai gan jau pēc dažiem gadiem – 1944. gada 8. augustā Krustpilī ienākot Sarkanajai armijai un atjaunojoties padomju režīmam – tas atkal krasi mainījās. Totalitārisma apstākļos lielā daļā sabiedrības bija zudusi cieņa pret jebkādu privātīpašumu. Līdzīgi 1949. gadā visā Latvijā tika izlaupītas 25. martā uz PSRS austrumu apgabaliem aizvesto kaimiņu mājas. Nacistu ārisko rasu teoriju bija nomainījusi padomju šķiriskā teorija.

Notiesātie pilsētas valdes locekļi, policisti un pašaizsardzības grupas dalībnieki, kuri nebija piedalījušies ebreju nogalināšanā, bet “tikai” viņiem piederošā īpašuma izlaupīšanā, tagad rehabilitēti. Cik bija to, kuri sodu nesaņēma, jo padomju režīms tikai par ebreju īpašumu ekspropriāciju nevienu netiesāja. Neatbildēts paliek jautājums: vai slepkavām un viņu izpalīgiem materiālu labklājību var sniegt par asiņainu noziegumu cenu iegūtais?

Nobeigumā jāuzsver, ka drausmīgo holokausta noziegumu norises izpēte Krustpilī un citās Latvijas mazpilsētās, kas liek saukt vārdā latviešu tautības slepkavas, nav

mūsu tautas pazemošana, bet gan patiesas nožēlas ceļš par notikušo un apsūdzība nacistiskajam okupācijas režīmam, kas šādu traģēdiju izraisīja, jo neatkarīgā Latvijas Republikā tādas cilvēka prātam neaptveramas lietas nebūtu varējušas notikt.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Sk.: *Ezergailis A., Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Subatē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1998, 4. nr., 101.–118. lpp.; *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 430.–468. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 67.–100. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 101.–126. lpp.; *Urtāns A.* Divu okupācijas režīmu vienāds spriedums // Latvijas Vēsture, 2000, 1. nr., 106.–109. lpp.; *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā: Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis // Latvijas Vēsture, 2000, 3. nr., 39.–48. lpp.; 2001, 2. nr., 41.–47. lpp.; 3. nr., 66.–73. lpp.; *Urtāns A.* Bauskas pilsētas ebreju tīrāšanu un mantības liktenis (1941. gada vasara – 1941. gada rudens) // Latvijas Vēsture, 2001, 1. nr., 76.–78. lpp.; *Urtāns A.* Par dažiem aspektiem un problēmām holokausta pētniecībā Bauskas pilsētā un apriņķī // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 235.–252. lpp.; *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens) // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 253.–278. lpp.; *Смирин Г., Мелер М.* Потерянный мир: Боровка, Данкере и Малта в Латвии // Евреи в меняющемся мире IV: Материалы 4-й международной конференции Рига, 20–22 ноября 2001 г. – Рига, 2002, с. 344–373; *Smirins G., Melers M.* Ebreju bojāejas traģēdija holokausta laikā Latvijas provincē 1941. gada vasarā (Silene, Gostiņi, Malta) // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 210.–234. lpp.; *Шнеер А.* Латвийские евреи в годы Второй мировой войны (Холокост в Латвии по материалам Зала имен института «Яд-Вашем») // Евреи в меняющемся мире IV ..., с. 331–343; *Шнеер А.* Гибель евреев Лудзы: документально-пристрастное повествование // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, [Б. г.], с. 32–52; *Волкович В.* О дневнике Шейны Грам // Холокост в Латгалии, с. 65–68; *Рочко И.* Жертвы, спасенные и спасатели // Холокост в Латгалии ..., с. 81–140; *Богоявленская С.* Дневник Шейны Грам – исторический и человеческий документ // Евреи в меняющемся мире III. – Рига, 2000, с. 430–436; *Bogojavlenska S.* Holokausta upuru atceres dienā // Diena, 2000, 4. jūl., 2. lpp.; *Bogojavlenska S.* Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 225.–232. lpp.; *Lasmanis U.* Dzimtas traģēdija // Mājas Viesis. Lauku Avīze, 2002, 22. nov., 6., 7. lpp.; *Lasmanis U.* Tauru kalna Marta un Zālamans // Mājas Viesis. Lauku Avīze, 2003, 4. jūl., 8. lpp.; u.c.
- 2 *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī // Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija. Darbābiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000,

- 159.–197. lpp.; *Ērglis Dz.* A Few Holocaust Episodes in Krustpils: Beila Bella Weide Case // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ..., 269.–298. lpp.; *Эрглис Дз.* Некоторые эпизоды холокоста в Крустпилсе (судьба Беллы Вейде) // Евреи в меняющемся мире IV ..., с. 374–397; *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 127.–157. lpp.; *Ērglis Dz.* Ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpilī nacistiskās Vācijas okupācijas laikā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 158.–209. lpp.; *Ērglis Dz.* Nedēļa Beilas Bellas Veides mūžā // Mājas Viesis. Latvijas Avīze, 2004, 2. jūl., 17. lpp.
- ³ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā, 1935. 4. sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 297. lpp.
- ⁴ Krustpils pilsētas valdes 1941. gada izejošais raksts nr. 56: “6. VII. Rīkojums Krustpils žīdiem ierasties pie policijas .. jūlijā plkst. .. 12 eksempl.” – Sk.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1878. f., 1. apr., 31. l., 43. lp. – Diemžēl šajā rīkojumā par Krustpils ebreju pulcēšanos nav norādīts ne datums, ne laiks.
- ⁵ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 29479. l., 25., 129. lp.; 45050. l., 14. sēj., 54. lp.
- ⁶ A. Belohostiks 1941. gadā pēc ebreju masveida nošaušanas, publiski pie savas mājas loga “pēc darba” tīrot šauteni, to stāstīja savai attālai radniecei Alīdai Bērziņai (1908) un viņas vīram. – Sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 45050. l., 14. sēj., 58. lp.
- ⁷ Stkāk sk.: *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī // Vēsturnieks profesors Dr. phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis ..., 165.–175. lpp.; *Ērglis Dz.* A Few Holocaust Episodes in Krustpils: Beila Bella Weide Case // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ..., 273.–279. lpp.; *Эрглис Дз.* Некоторые эпизоды холокоста в Крустпилсе (судьба Беллы Вейде) // Евреи в меняющемся мире IV ..., с. 378–383.
- ⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 15765. l., 11. lp.
- ⁹ Turpat, 45050. l., 15. sēj., 29., 103. lp.
- ¹⁰ *Dean M. C.* Seizure, Registration, Rental and Sale: the Strange Case of the German Administration of Jewish Moveable Property in Latvia (1941–1944) // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). – Rīga, 2000, 379. lpp.
- ¹¹ LVVA, 1878. f., 1. apr., 31. l., 85. lp.

1. pielikums

121

Saraksts

par Krievijas pēdējās paaudzes arārbas dienesta dalībniekiem.

Amats parāde.	Uzvārds un vārds	1943. g.	Amatsmērs gadi.	Amats vieta.
1 leitnants	Bullis Aleksandrs	18	1903. 2. 6.	Rūpniec. fabrika - 49.
2 kornets	Seržins Ārvids	18	1905. 10. 5.	Krievu Pils - 214.
3 " "	Sarmovs Eduards	20	1906. 17. 1.	" Pils - 23.
4 Seržants	Kosiss Ernests	16	1904. 1. 5.	" Rūpniec. 5.
5 Kaprālis	Grandins Valdemārs	20	1905. 1. 10.	" Krievu 18.
6 " "	Krievins Eduards	17	1902. 18. 5.	" Rīga - 182.
7 Seržants	Patricijs Pēteris	20	1892. 2.	" Līdnieci 4.
8 kornets	Čerņomins Frīdrihs	-	1903. 23. 8.	" Līdnieci 53.
9 kaprālis	Karabamovs Nikolajs	28	1915. 1. 4.	" Līdnieci 2.
10 Krievu arārbas	Krievins Alberts	30	1917. 13. 5.	" Krievu 1.
11 " "	Lids Oskars	30	1917. 5. 3.	" Krievu 3.
12 " kornets	Bersins Jūlijs	30	1918. 21. 11.	" Krievu - 65.
13 " "	Ozolins Alberts	30	1918. 10. 6.	" pag. Teiči 1.
14 " "	Štubins Pēteris	30	1889. 20. 1.	" Rīga - 113.
15 " "	Vētra Mārtiņš	30	1908. 4. 2.	" Rīga - 6.
16 " "	Briņķis Pēteris	20	1911. 23. 11.	" Krievu 32.
17 kaprālis	Čerņomins Jānis	30	1918. 2.	" Rīga - 151.
18 " "	Čerņomins Jānis	30	1902. 10. 9.	" Rīga - 157.
19 " "	Krievins Georgs	17	1919. 4. 11.	" Rīga - 182.
20 kornets	Čerņomins Jānis	20	1918. 20. 1.	" Rīga - 11.
21 " "	Krievins Jānis	-	1943. 8. 5.	" Rīga - 141.
22 " "	Karabamovs Nikolajs	15	1912. 2.	" Līdnieci 19.
23 " "	Ozolins Aleksandrs	25	1912. 2.	" Līdnieci 1.
24 " "	Sijons Aleksandrs	20	1906. 7.	" Līdnieci 18.
25 " "	Pūtelis Antons	15	1907. 23. 10.	" Rīga - 11.

26	Karevics	Sietrieks Valdis	30	1914.g.	24.5	Krustpīlī Lielam 24
27	bar. ģeogr.	Čajevs Alberts	50	1907.g.	24.5	--- Aivasts 22
28	---	Pannulis Roberts	15	1908.g.	25.2	--- Krasta 27
29	mas. ģeogr.	Lācis Alfrēds	30	1921.g.	24.8	--- Rīgas 10.6
30	---	Spelofins Alfrēds	25	1921.g.	25.2	--- ģeogr. Lielam
31	---	Naugulis Pēteris	30	1921.g.	30.7	--- Pāleja 20
32	---	Belochostins Anuolds	30	1921.g.	29.6	--- Krasta 39
33	---	Kūzins Jāzeps	17	1923.g.	11.3	--- Lielam 17
34	---	Katevs Leopolds	15	1922.g.	30.8	--- Rīgas - 15.5
35	---	Sture Pāvels	17	1921.g.	21.5	--- Rīgas - 220
36	---	Čujans Volodimurs	17	1923.g.	5.7	--- Krasta 32
37	---	Solins Pēteris	20	1925.g.	11.5	--- stac. qua 24
38	---	Zarins Talivaldis	30	1922.g.	10.4	--- Amņfabrikā
39	---	Beimaris Vītors	25	1917.g.	21.2	--- Krasta 22
40	---	Tiltins Vītors	30	1923.g.	24.2	--- Rīgas 192
41	---	Lācis Jolāns	30	1924.g.	8.11	--- Rīgas 10.6
42	---	Balodis Kārlis	30	1893.g.	13.7	--- Pāleja 9
43	---	Valins Volodimurs				
44	---	Lācis Anuolds	30	1913.g.	17.3	--- Rīgas - 10.6
45	---	Stipins Jānis	15	1924.g.		--- Lielam 41
46	---	Kārkliņš Alberts	30	1923.g.	11.9	--- Pasa 6
47	---	Lācis Jānis	5	1906.g.	28.6	--- Krasta 34
48	---	Alotins Paulis	7	1922.g.	22.11	--- Vīrsenes 3
49	---	Pumpurs Nikolajs				--- Krasta 2
50	---	Krustiņš Jānis	15	1925.g.	20.4	--- Aivasts 2
51	---	Melodis Jānis	15	1924.g.	30.10	--- Rīgas 10
52	---	Kalviņš Jāzeps	30	1924.g.	16.6	--- Lielam 13
53	---	Bēvins Jānis	10	1923.g.	24.9	--- Krasta 21

13 21

4	nav dres.	Leitis Ernests v.	15 1934. g. 29. 12.	Krievijā. Cūkstābrūnī.
5	" "	Larins Ernests v.	15	" - Cūkstābrūnī.
6	" "	Princers Ojars	8 1924. 12. 11	Krievijā. Baņķarā.

Krievijā pasāvētie mēdola
Dzināmas Lās Bullitij
(Lās Bullitij)

2. pielikums

S A R A K S T S

K. 97. 9
Izņemamais

Kruspīlī dzimšanas nodokļa ieviešanas gada
1941. g. jūlija mēnesī.

Nr. rēķ.	Ieņēm. amats.	Uzvārds un vārds.	Mostād. dienas.	I. Izmaks. RUB.	II. Izmaks. RUB.	Atbilstošā izdevuma nosaukums.
1.	Nod. v. ks.	BULLIŅIS Aleksandr.	18	69	66	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
2.	Polic. pl.	BALODIS Kārlis	28	180	64	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
3.	Sardz. v.	LAZDIŅŠ Arvids	18	110	16	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
4.	"	KOSIŠS Ernests	16	94	94	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
5.	Polic. dr.	AUZIŅŠ Pēteris	25	145	-	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
6.	"	LIEPIŅŠ Eduards	17	98	60	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
7.	Kancl. dr.	JĒKABSONS Vilma	20	64	60	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
8.	"	GRINBERGS MARIJA	20	64	60	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
9.	"	SĀRKANS Eduards	20	64	60	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
10.	"	KŪZIKS Igors	17	32	81	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
II	Paš. d. loc.	VAJUĶS Jānis	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
12.	"	GAJEVSKIS Alberts	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
13.	"	GRAUDINŠ Vladimirs	20	116	-	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
14.	"	ZIEDS Oskars	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
15.	"	KRASTINŠ Alberts	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
17.	"	BERZINŠ JULIJS	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
18.	"	SLĪPINŠ Jānis	20	-	-	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
18.	"	LĀCIS Edgars	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
19.	"	KĀRKLIŅŠ Alberts	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
20.	"	SPELDZIŅŠ Alfrēds	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
21.	"	ZIEMELIS Jānis	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
22.	"	LIEPIŅŠ Georgs	17	98	60	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
23.	"	DAUGULIS Pēteris	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
24.	"	TRIFANOVŠ Jānis	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
25.	"	OZOLINŠ Alberts	20	116	-	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
26.	"	BELOCHVOSTIKS Arn.	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
27.	"	TILTIŅŠ Viktors	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
28.	"	BEIMANIS Viktors	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.
29.	"	OZOĻINŠ Aleksandrs	20	83	80	Sociālais devums 8/100 Izdevumi: 1. 100 rub.

50.	KATCENS Leopolds	15	Paš.d.loc.	62	85.	<i>Latvijas... 85/100</i>
51.	KRASTIŅŠ Jānis	15	"	62	85.	<i>Latvijas... 85/100</i>
52.	STŪRE Pēteris	17	"	71.	83.	<i>Latvijas... 85/100</i>
53.	SALIŅŠ Pēteris	20	"	83.	80.	<i>Latvijas... 85/100</i>
54.	KARABANOVŠ Nikel.	15		62.	85.	<i>Latvijas... 85/100</i>
55.	BUJAKS Paulis	17		62.	85.	<i>Latvijas... 85/100</i>
56.	ZARINŠ Tālvalds	20	"	83.	80.	<i>Latvijas... 85/100</i>

KOPĀ - 3006. - 52.41

Šī ir kopija no 1942. gada... KOPĀ - 3006. - 52.41

Pēc šī saraksta pienākas izmaksāt. *52/100 (3006. 52. rub.)*

Krustpilnvarotais policijas pilnvarotais *J. Balodis*
J. Balodis /

1941. gada 2. jūlija

Latvijas policijas, pilnvarotais Valsts apsūdzības...

Cl. 1082

KOPĀ PAREIZA
1279
156. koda 16

Papildus saraksts

par izmaksātajām ~~nodzīvētajām~~ Krustpils pašsardzības nodzīvētajām dienām par
1941.g. jūlija mēnesi. *805.20.80*

Nr. p.k.	Ienem amats	Uzvārds un vārds	Nostr. dienas	Izmaks. zuma		Paraksts.
				Rb.	kp.	
1.	Iecr. pr+ks.	KRŪMIŅŠ Jānis ✓	18	150	20	<i>Kr. Krūmiņš</i>
2.	"- pal.	BRENKIS Osvalds f	18	135	-	<i>O. Brenkis</i>
3.	Paš.d. loc.	PINCERS Ojars +	10	40	30	<i>O. Pincers</i>
4.	"-	LACIS Arnolds +	20	80	60	<i>A. Lacis</i>
5.	"-ī	SLIPIŅŠ Jānis ✓	10	40	30	<i>J. Slipiņš</i>
6.	"-	ALDIŅŠ Paulis	6	25	80	<i>P. Aldiņš</i>
	"-	MELDERIS Jānis -	10	40	30	<i>J. Melderis</i>
	"-	BĒRZIŅŠ Jānis +	15	64	50	<i>J. Bērziņš</i>
8.	"-	KALNIŅŠ Igors ✓	20	80	60	<i>I. Kalniņš</i>
9.	"-	LEITIS Ernests ✓	15	64	50	<i>E. Leitis</i>
10.	"-	ZARIŅŠ Jēkabs ✓	20	80	60	<i>J. Zariņš</i>
11.	"-	BUJAKS Voldemars ✓	7	28	10	<i>V. Bujaks</i>
12.	"-			830	80	
K O P Ā				830	80	
				25	80	
				805	20	

805.20.80

Pēc šī saraksta izmaksāts *805.20.80* *Ardevismit*
..... (830) rb, 80/100 kp. *M. Balodis*

Krustpils policijas pilvarot.

Lienasda stīms

*Aloums Paulis izbraucis Pijā. deivak
Kadit vijam nauva P. 25.80. net
izmaksāto. Aloumam dienotusē, nauva
balodis pircētas vātes kasē kas maksā
pircētas kasē. 6 III 1941. g. *M. Balodis**

3. pielikums

Krustpils policistu un paš aizsardzības dežūras

1. Sardžu saraksts pie žīdu novietojuma:

16/17. jūlijā	no pl.	20,00 - 04,00	J. Ziemeļis un Pumpurs.
17. jūlijā	,, ,,	04,00 - 12,00.	Alb. Ozoliņš un Krastiņš J.
17.	,, ,,	12,00 - 20,00	Daugulis un Kārklīņš.
17/18. jūlijā:	,, ,,	20,00 - 04,00	Graudiņš un Sietnieks.
18. jūlijā	,, ,,	04,00 - 12,00	Trifānovs un Tiltiņš.
18. jūlijā	,, ,,	12,00 - 20,00	Bērziņš Jūlijs un Lācis E.

2. Dežurantu saraksts policijā:

16/17. jūlijā	no pl.	20,00 - 08,00	Tāls Augusts.
17.	,, ,,	08,00 - 20,00	Krastiņš A.
17/18.	,, ,,	20,00 - 08,00	Zieds Ņ.
18.	,, ,,	08,00-20,00	Krastiņš A.

3. Dežurantu saraksts pilsētas valdē:

16/17. jūlijā	no pl.	20,00 - 08,00	Leitis E.
17.	,, ,,	08,00 - 20,00	Vītoliņš E.
17/18. jūlijā	,, ,,	20,00 - 08,00	Zariņš J.
18.	,, ,,	08,00- 20,00	Saliņš P.

Kārtējie norīkojumi naktīs:

16. jūlijā - Kalups, Ozoliņš Aleks., Pankuls, Sipko, Karabānovs, Putāns, Beimanis, Lācis Arn., Macānovs, Saliņš un Davičenko.

4. pielikums

S a r a k s t s			
Krustpīlī pilsētas žīdu pamestām mantām, kas atrodas pilsētas valdes kanclejas telpās, ka aizdotas lietošanai.			
Nr. p. k.	Priekšmeta nosaukums	Skaitls.	Piezīme.
1.	Bufete, brūni pulierēta	1	
2.	Rakstaugaldi-skapiši, brūni pulierēti	2	/1 dzīv.saimniecībā/
3.	Rakstaugaldi: gaišā krāsā	1	/ dzīv.saimniecībā/
4.	" tumšā krāsā /pulierēti/	2	
5.	Skapis, ozola, 3 durvju	1	
6.	Divāni	2	
7.	Galds, ovāls, ozola, tumši brūns	1	
8.	Skapis grāmatām, ozola, tumšā krāsā	1	
9.	Galdiņš-skapītis, ozola, tumšā krāsā	1	
10.	Galdiņš, priedes koka	1	
11.	Spogulis, trīso	1	
12.	Krēsli, atzveltņus	2	
13.	Krēsli, polsterēti	22	/2 bojāti/
14.	Pulkstenis, sienas.	1	
15.	" galda	1	

Krustpīlī, 1941. g. ... oktobrī.

M. Vētra
/M. Vētra/
pilsētas vecākais.

M. Glebovs
/M. Glebovs/
sekretārs.

5. pielikums

Pasākums			
dienesta locekļu pārdoto mantu saraksts			
Uzvārds un vārds	Priekšmeti saraksts un apraksts	Kom. nozīm. Rb.	Pārdevē adrese
Zemelis, Jānis Māris	Drāns 1gb	300.-	Priekšcila Nr 151
	Zelta dirvīte ar matu 1.0	400.-	Reuspoli
	Skapnis 1.0	450.-	
	Krievi 6.0	210.-	
	Galds, apalnis 1.0	40.-	uz nomadru
	Spoguļis 1.0	120.-	
	Nārtis galdināš 1.0	10.-	
	Mašīna 1.0	130.-	
	Āmpaniņa sienas dr. 2.0	20.-	
	Dozu aparāts 1.0	30.-	
	Pufete 1.0	500.-	
	Galds izvelkams 1.0	120.-	
Vertuves skapītis 1.0	50.-		
	Kopā Rb.	2440.-	
Zieds, Oskars Māris	Zelta ar matu 1gb	200.-	Priekšcila Nr 151
	Galds izvelkams 1.0	120.-	Reuspoli
	Āmpaniņa lustras 2.0	15.-	uz nomadru
	Skapnis 1.0	450.-	
	Kopā Rb.	785.-	
Pabežums			

Nr.	Uzvārds un vārds	Pretsmērķu skaits un apraksts	Kamēr nosūtīt	Pabeigšanas adrese
3.	Graudins, Madimurs <i>manni</i>	1) Bufete 1 glb 2) Sāhta 1-- 3) Galds, apalnis 1-- 4) Skaips, trisd. 1-- 5) Gulbe 2. v. ar mada 1-- Kopa: Rbl.	400- 200- 180- 400- 450- 1570-	Krastra iela 119 Krustpīlī uz nomadru
4.	Gajevskis, Alberts <i>manni</i>	1) Radio aparāts 1g 2) Sāhta 3) Velosipēds, Erenb. 165818 Kopa: Rbl.	280- 160- 280- 720-	uz nomadru Krustpīlī uz nomadru
5.	Gajevskis, Peters <i>manni</i>	1) Bufete 1 glb 2) Skaips 1 glb 3) Divāns 1 glb 4) Galds apalnis 1 glb 5) Kreslīti 6, ob. 6) Māts galdini 2 glb 7) Lustra 2 glb Kopa: Rbl.	350- 400- 160- 80- 180- 60- 60- 1290-	Lingales iela Krustpīlī uz nomadru
6.	Asaris, Hainers	Skaips trisd. 1g Divāns 1g Kopa: Rbl.	400- 180- 580-	Krastra iela #129 uz nomadru Krustpīlī

KOPIJA PAREIZA

1948. g. 1. apr.

69. lapa 73. lp.

Nr.	Vārds un vārds	Pārēsimete skaits un apraksts.	Kamēr. novērt. Rbl.	Pēcēja adrese.
	Lūpīns Grouss Manna	1/ Galds, apalnis 1g. 2/ Šķapis, divdurvju 1g. 3/ Krēslis 3gt. 4/ Oultā 1gb.	100,- 300,- 90,- 250,-	Krievu iela #179
		Kopā: Rbl.	740,-	uz nomadņu.
	Kraslins Kvids Manna	1/ Divāns 1gb. 2/ Galds 1-- 3/ Krēslis 3-- 4/ Radio galds 2-- 5/ Šķapis 1-- 6/ Oultā 1-- 7/ Bufete 1-- 8/ Spoguļis 1--	200,- 150,- 45,- 60,- 400,- 450,- 450,- 200,-	Daugavas Bridots #44 Uz nomadņu
		Kopā:	1955,-	
	Šķerens Leva Manna	1/ Šķapis 1gb.	300,-	Kausētais pārtikas rodē.
		Pārdots uz nomadņu daļas ziāns Nepareizi atzīmēti auglota nelielais maucis aparāts	280 200,-	Ziāns milis Rbl. 9205 Rbl. 30,- 280 200,-

6. pielikums

754

Algas saraksts akarda darba
 atbilstošiem par tās nojaukšanu Ģitkalpils ielā N13.
 par summu pēc aprēķina Rbl. 305,26.

Mazvārds Vārds	Adrese	Oļskilnīšu				Izmaiņu summa Rbl.	Parasto par mācības samērā
		Nepiln- tais atāls Rbl.	ten. nod. Rbl.	Apv. m. nod. Rbl.	Kuopa nod. Rbl.		
Gēgers J. Jānis	Krustpīlī Zilānu 18.	76.32	0.61	0.53	1.14	75.18	Septiņdesmit piecus 100 rubl. samērā. <i>of Geygers</i>
Svetovskis Pēteris	Krustpīlī Zilānu 14.	76.32	0.61	0.53	1.14	75.18	Septiņdesmit piecus 100 rubl. samērā. <i>(P. Svetovskis)</i>
Nazarovs Pēteris	Zilānu ielā 56. Krustpīlī.	76.31	0.61	0.53	1.14	75.17	Septiņdesmit piecus 100 rubl. samērā. <i>(P. Nazarovs)</i>
Risāns Jānis	Krustpīlī Ģitkalpils 15	76.31	0.61	0.53	1.14	75.17	Septiņdesmit piecus 100 rubl. samērā. <i>(J. Risāns)</i>
<u>Kopā</u>		<u>305,26</u>	<u>2,44</u>	<u>2,12</u>	<u>4,56</u>	<u>300,90</u>	

/ Rbl. trīs simti 90/100 /

Krustpīlī, 1941. g. 19. augustā

Pilsētas pilsvaldības el. Nod.

Uzdevumu pārziņis. *Dr. Sturms*

Sīnagoga Tēkalpils ielā Nr. 113. 114

9 X 12 X 3 metri

Darba apraksts	Quantitāte	Vien. cma:	Kopsum.	Piezīmes
Uzliktais svaigū jūnāts, m ³	128	0,41	53,28	V.c. § 236.
Uzliktā gūlūnā sienas, m ²	162	0,90	144,80	V.c. § 239
Uzliktās grīdas m ²	108	0,75	81	V.c. § 237
Uzlikti griesti m ²	108	1,35	144,80	V.c. § 232
			Kopā Pb 429,36	
Atskaitot	Pb.		124	par materiālu no sakrāšiem un nenošakām
Ir maksājams	Pb.		305,36	no mājas pamatiem

Techn. J. Falbergs

150
120
100
80
60
40
20
0

Dzintars Ērglis

The Holocaust and Expropriation of Jewish Property in Krustpils

Summary

At the beginning of World War II Krustpils was a small town on the right bank of the River Daugava, facing Jēkabpils on the other bank. In 1935, in Krustpils there lived 1043 Jews, constituting 28.52% of the population. These are the last official data. By 1941, the size of the Jewish community had decreased.

The German troops seized Krustpils already on the morning of 28 June 1941. Thus, from the beginning of the war the Jewish community had at its disposal only a few days to evacuate from the town to the eastern regions of the USSR. In the summer of 1941, Nazi occupants were assisted in the execution of the Holocaust by local self-defence men and police officers who in Krustpils, same as elsewhere in the provinces, were subordinated to the German military and SD commandantures and were involved in the murders in the settlements inhabited by Jews. In Krustpils, unlike other small Latvian towns, the kernel of self-defence groups, apart from the former home-guards, consisted of boy-scouts.

In the summer of 1941, those members of the Krustpils Jewish community, who had remained in their town because they had missed the chance or had not wished to evacuate, met horrible death. Only slightly more than one month after the arrival of the German troops they all were dead. Mass-scale arrests of Jews took place in Krustpils around 6 July 1941. First the Jews were incarcerated in the premises of a slaughterhouse next to the Jewish cemetery. A few days later all Jews were transferred from the slaughterhouse to the ghetto that was housed in the building of the former Krustpils Jewish School in 182 Rīga Street. Jaunā muiža (manor) located approximately 4 km from the city and Krustpils Sugar Factory in the outskirts of the city near Krustpils railway station, also served as places of incarceration of Jews.

On 1 August 1941, all incarcerated Jews were executed in the former shooting range of Latgale Artillery Regiment of the Latvian Army in Kaķīši peatbog located 5–6 km from Krustpils. The execution was carried out by a special group of murderers composed from the members of the so-called Arājs' Commando that had arrived in Krustpils from Rīga specially for this purpose, as well as by local police and self-defence men. The murder of Jews was commanded by Viktors Bernhards Arājs (1910–1988) and Lieutenant Fēlikss Dībietis (1915–1943) from the so-called Arājs' Commando. Self-defence men and police officers from Krustpils convoyed Jews to the execution site and guarded them, while individual volunteers took part in the shooting.

In Latvian towns the annihilation of the Jewish communities was completed much earlier than in Rīga, Daugavpils and Liepāja cities, and Krustpils was no exception. The

local Nazi henchmen, without whom German occupants would never have been able to murder the Jews of the provinces in such a short time, regrettably played a significant role in this machine of death.

In Latvia, same as in any other European country occupied by the German army in World War II, expropriation of Jewish property by Nazis and their local henchmen was an irretrievable element of the Holocaust.

Already on the first days of the Nazi occupation spontaneous looting of Jewish homes, shops and schools broke out. In the first days of the Nazi occupation Jewish-owned telephones and various equipment of small companies were officially confiscated. Having been deprived of their personal belongings during arrest and in the places of incarceration, Jews were robbed also of their remaining things during the mass murder in Kaķīši peatbog. Before execution the unfortunate victims were searched and all their jewellery, watches, bracelets and golden rings were taken away and pocketed both by the bosses of the local murderers and members of Arājs' Commando from Rīga.

During the incarceration of Jews and their subsequent murder the official registration of their property and recording of these data in Krustpils were only partially carried out to be completed in late 1941. Systematic utilisation of Jewish property, making it serve as a source of income for Nazi occupation administration, began with a backward date because it was only in the autumn of 1941 when a law was passed according to which all Jewish property was owned by the German Reich and was to be registered. Krustpils Town Council and the Foundation for the Restoration of Krustpils Town, which had been established in September 1941 were completely subordinated to the highest authorities of Nazi occupation power (Commissar of Zemgale region, Elder of Jēkabpils District, local Ortskommandant, et al.).

The valuables of the murdered Jews were handed over to Rīga SD. The other things were sold and the money was transferred to the town council and the Foundation for the Restoration of Krustpils Town, the bulk of it to be further submitted to Commissar of Zemgale region. In early September 1941, the remaining Jewish property came under the charge of the German troops.

The murder of Jews made only a part of Krustpils population consider that expropriation of Jewish property involved participation in the crime. With genuine contempt they regarded the other part of the population that felt no respect for their murdered neighbours as they greedily asked the occupation authorities for things once owned by Jews and at auctions bought them at a relatively low price.

Although many persons benefited from the expropriation of Jewish property, members of the town council, self-defence group and policemen were in a privileged position as they were those who looted Jewish property and received revenue from the sales or rent of Jewish property. Many of them rapidly raised their living standards at the expense of Jews; however, a few years later, after the Red Army entered Krustpils on 8 August 1944 and the Soviet regime was restored, their prosperity level again changed dramatically.

The convicted members of the town council, policemen and self-defence men who had not taken part in the execution of Jews, but merely participated in the looting of their property, today have been rehabilitated. There is also a question still pending that everyone must find his/her own answer to: can murderers and their henchmen obtain material prosperity for the price of bloody crimes?

It must be emphasised in the conclusion that the research into the horrible Holocaust crimes in Krustpils and other Latvian towns that inevitably commands the calling of murders of ethnic Latvian background by their name, is not the humiliation of our people, it is the path of true repentance for what happened and accusation of the Nazi occupation regime that caused the tragedy, since such things, incomprehensible to a normal human mind, could not have happened in the independent Republic of Latvia.

Peter Klein

How to Run Ghetto: Municipal Administrations in Occupied Rīga and Lodz and the “Final Solution”

Historical scholarship on the mass murder of European Jewry views the phases of ghettoization in the different German territories of occupation as methodical preparations for the implementation of the “Final Solution.” It is true that the motivations to create Jewish quarters in the incorporated Western Polish territories, in the Government General, the Protectorate of Bohemia and Moravia as well as in the rear military regions of the Soviet Union were quite different, but the ghettos in one main respect made mass murder quite easy: they granted the possibility of access to the almost defenceless Jewish population for the executioners from the ranks of Security Police and SD and the security battalions of the German army (Wehrmacht).

This very fact leads the historiography of the ghettos, as far as it already has been achieved, to a history of victims and perpetrators – of Jews and the German uniformed murderers.

A point, which has not yet been considered in this literature, is the role of the German civil administration. I do not mean the prominent representatives of the Ministry of Occupied Eastern Territories on site, like Hinrich Lohse (RKO) and Otto Drechsler (Commissar General in Latvia) or Erich Koch (RKU) and Wilhelm Kube (Commissar General in Belorussia), but the German civil servants, those serving in the local and municipal governments. The system of German occupation government during World War I had been tried and tested – all local infrastructures had kept functioning in support of the German armed forces. This German “know-how” to run the administration of occupied cities and regions resulted from Prussian experiences on creating efficient administrations in their own provinces since the 18th century.

The Prussian-German military forces profited from this when they recruited experts in administration as war administration counsels and ordered them to maintain all municipal functions, despite the fact of permanent occupation. These civil servants were able to manage all questions: the guarantee or redistribution of foreign property, the maintenance or shortage of food supply for the citizens, the supply of all municipal infrastructures as electricity, sewerage system and traffic, and at last the budgetary

planning for their permanent presence. But the National Socialist war on the eastern front was not only a military conflict, but also a racial and ideological fight. And for this German servants had no experience: ghettos never had been objects of administration in modern German history.

The question arises, whether the German civil administration of the occupied cities and regions, perhaps in Latvia or Poland, needs to be integrated in the history of the Final Solution, but also whether the different characters and those responsible for bringing a ghetto into reality were much more responsible for the life and death of the ghetto inmates than the uniformed murderers, who have long been the main focus of research.

Rīga and Lodz were two metropolises, for which the plans to erect ghettos pre-dated the appointment of their local German civil administrations. But both were heavily involved in the foundation of their Jewish quarters. In Rīga, the municipal housing-office and the quarters' office of Lodz made not only the proposals to locate the planned residential area, but were responsible for the resettlement and the movement of Jewish citizens from and into the ghetto. While in Lodz the resettlement of Jews was a joint action of the SS, police, municipal employees and Himmler's organization, the Reichskommissariat for Strengthening of Germandom, and, therefore, was implemented very quickly, it was not the case in Rīga. There, the period of resettlement and confinement was permanently interrupted by the German army and the municipal administration. In Lodz, the awaited new German citizens had to be housed, that is, the resettled ethnic Germans from the Baltic, from Wolynia and the Lublin region, who were waiting in the resettlement camps in Danzig in West Prussia and Wartheland. Rīga was not facing that sort of pressure; on the contrary – some quarter-masters of the German army permitted a lot of Jewish families in Rīga to stay in their apartments and houses to avoid their plundering until German officers could move in. Moreover, the civil administrators of Rīga were confronted with non-Jewish Latvians, who were entitled to compensation for their real estates within the ghetto borders. These private owners demanded new housing, whereas in Lodz the Polish owners had no similar rights: their private possessions were confiscated by and belonged to the German Haupttreuhandstelle Ost (Main Trustee Office for the Polish "East").

Also, after the sealing of both ghettos on 30 April 1940 in Lodz and on 25 October 1941 in Rīga, the two municipal administrations followed different strategies how to handle a restricted area. Within the local department for economics and food of Lodz a little office was created and run by a public employee. In the case of Rīga it is remarkable that an office created solely for the administration of its ghetto never existed. Here, a branch of the local employment exchange as well as the Section

"Jewish labour service" of the department called "Employment Politics and Social Administration" of the regional commissar and mayor did the current work.

The leading maxim of ghetto politics for the office of economics and food for the ghetto in Lodz was that Jews under no circumstance should have the possibility to pass the ghetto fences again. The food supply for this community consisting of more than 160 000 inhabitants should be maintained by the promotion of working facilities to bring in lucrative orders. The ghetto district Baluty, in the northern part of Lodz, had already been a local centre for medium-sized and small textile factories, which admittedly had very poor sanitary standards. The municipal administration of Lodz was not only heavily engaged in the reopening of these factories, but was offensively promoting Jewish forced labour to attract new clients. The results of this successful slave-labour politics was a constantly growing ghetto office with more than 240 employees and an accumulation of responsibilities far more reaching than only within the district borders of the city. The Ghettoverwaltung Litzmannstadt, as it was called since 1941, managed all ghettos and labour camps throughout the whole Warthegau although it never was separated from the town mayor's bureaucracy.

The local administration of Rīga in contrast only managed even after the ghetto's closing the arrangement for Jewish human labour as it did for about the last two months. The German army's logistics as well as the German trustees of former nationalized Latvian or every Jewish industry were interested in Jewish manpower. For them, ghettoization only meant that columns of workers had to be escorted from the ghetto to the working places. But the main political aim in Rīga was to make the whole Latvian labour market free of Jews. This proved to be an illusion because of the labour shortage in Latvia, which characterizes the whole period of German occupation there. In contrast to Lodz, it is obvious, that against the background of the lack of industrial facilities within the ghetto region in the Moscow suburbs, the local employment exchange only held the already existing structures to the employers' side and for the moment had no interest in organizing relationships between Jews and employers in the long run. There lies the reason, why the Ghetto "Litzmannstadt" became a hermetically sealed and huge production ghetto, while in Rīga the most open-gated ghetto was established. Both differing principles not only characterized the urban features of both cities, but had severe effects on the food supply of both ghetto communities. The nutrition of both rationings were very poor, but in Rīga one could risk to smuggle in goods, that had been organized outside the ghetto.

When the labour shortage in Germany, caused by army recruitments, became so urgent, that Fritz Sauckel as Plenipotentiary for Labour Service at first sought to promote working in Germany among the Eastern European population and then demanded pure manhunts for that purpose, this reflects back on both ghettos' histo-

ry. In Lodz, there was a discussion whether to instruct jobless Poles to work in the ghetto, to save them as citizens from deportation, whereas in Latvia the recruitments for labour service in Germany nearly caused a collapse of the national labour market. The indispensability of Jewish manpower from the Rīga ghetto for German military and municipal organizations as well as for the private industry was growing despite all of the ideological problems. The requests for Jewish workers to the ghetto-branch were nearly unrealizable.

There are no other expressive details to demonstrate how different the ways to run a ghetto were, as demonstrated on the occasion of mass murder. In Lodz, the deportations of allegedly unfit-for-work were organized by the local Gestapo branch in close co-operation with the municipal ghetto administration. All incoming money and valuables from the gassings at Chelmno were collected by the members of the so-called "Sonderkommando" and then shipped to the ghetto administration, which paid these funds into a special account at the municipal savings bank. Whenever the Sonderkommando needed any material for the annihilation camp or whenever the ghetto account came to a debit, the administration paid the bills or was balancing out.

For Rīga it is to say, that the municipal administration was in absolute cluelessness in regard to the massacre on 30 November 1941. The town mayor Hugo Wittrock had ordered the confiscation of Jewish property within the ghetto fences for 1 December, when he had to realize the murderous activities of the Higher SS- and Police Leader Friedrich Jeckeln. Wittrock's civil servants were just able to cash up the money of the Latvian Jewish Council. Valuables, furniture, textiles as well as all personal belongings stayed unregistered in the ghetto, and Wittrock's indignant reaction was to reject this responsibility for the ghetto back to his superior Commissar General, but in fact still was responsible for food distribution and labour service.

This short overview with a focus on Rīga and Lodz may only illustrate that differing possibilities of German civil servants to master the new sort of problems showed more or less efficiency: there was no blueprint for a ghetto government and therefore the bureaucracy had to do, what is never likely to do – they had to improvise.

Since the historians debate between intentionalists and functionalists about the origins of the Final Solution arose, the sites of mass murder in the East came more and more in the centre of historical research. By analyzing the variety of methods to run a ghetto, it would be possible to answer the questions, why, for example, some ghettos existed much more longer than others.

Peters Kleins

Kā pārvaldīt geto: municipālās administrācijas okupētajā Rīgā un Lodzā un "galīgais atrisinājums"

Kopsavilkums

Ebreju geto izveidošanas iemesli okupētajās Polijas, Čehijas un PSRS teritorijās bija dažādi, taču it visur tie ievērojami atviegloja masu slepkavību organizēšanu, jo neaizsargātie ebreji kļuva viegli pieejami SD un vērmahta soda vienībām. Šī fakta dēļ geto historiogrāfiju var uzskatīt par upuru un noziedznieku vēsturi. Taču literatūrā pagaidām nav skatīta vācu civilpārvaldes, ar to saprotot vietējo pašvaldību ierēdņus, loma minētajos notikumos.

Rīga un Lodza bija divas lielpilsētas, kur geto izveidošanas plānus sāka realizēt vēl pirms vācu civilpārvaldes organizēšanas. Tomēr kā Rīgā, tā arī Lodzā pilsētu valde ne tikai noteica, kur izvietot geto, bet arī atbildēja par ebreju pārceļšanās gaitu. Rīgā ebreju pārvietošana notika daudz lēnāk nekā Lodzā – galvenokārt karadarbības un vērmahta klātbūtnes dēļ, kā arī tāpēc, ka nebija jāizmītina vācu repatrianti. Vēl viena īpatnība Rīgā bija tā, ka piešķīra kompensācijas tiem vietējiem neebrejiem, kuru īpašums atradās jaunizveidotā geto teritorijā. Lodzā poļu namīpašumus konfiscēja.

Pēc geto norobežošanas 1940. gada 30. aprīlī Lodzā un 1941. gada 25. oktobrī Rīgā abas municipālās administrācijas izvēlējās atšķirīgu pārvaldes stratēģiju. Zīmīgi, ka Rīgā nekad neeksistēja speciāls geto uzraudzības orgāns. Lodzā bija nolemts neizlaist ebrejus ārpus geto un veicināt viņu nodarbinātību turpat geto, tādēļ geto pārvaldes darbinieku skaits ar laiku pārsniedza 240 cilvēku. Latvijā ebreju darbaspēks bija vajadzīgs vērmahtam, kam geto bija tikai darbaspēka avots. Atbilstošu ražotņu trūkums Maskavas priekšpilsētā Rīgā izskaidro, kāpēc Lodzā izveidojās hermētiski noslēgts, bet Rīgā – "atvērto vārtu" geto.

Īsais pārskats par Rīgu un Lodzu tikai norāda uz to, ka vācu civilpārvaldes ierēdņi bija spiesti savu darbību improvizēt, jo trūka atbilstošu geto pārraudzības instrukciju. Analizējot geto pārvaldes metodes, turpmākie pētījumi varētu izskaidrot, kāpēc, piemēram, daži geto pastāvēja ilgāk par citiem.

Anatoly Podolsky

Problems of Collaboration and Rescuing Jews on Latvian and Ukrainian Territories During Nazi Occupation: An Attempt at Comparative Analysis

Unlike Latvian historiography which had been engaged in Holocaust studies already before 1991 (mainly carried out by Latvian emigré historians), in Ukraine these studies have commenced only after the year 1991, when Ukraine became an independent state. In my opinion, at present historical analysis of Holocaust events, in its most objective form, is of essential importance for both Latvia and Ukraine. It is necessary for building true national history of the 20th century, as well as for the future, because the history of Eastern European Jewry is closely connected with the history of Latvia and Ukraine. The Jewish population was part of both Ukrainian and Latvian society between the two World Wars (1918–1939) and during World War II (1939–1945). Tragedy of the Jewish population became part of the tragedy of the Latvian and Ukrainian peoples. Our task is to make an attempt at an honest analysis of this history, without inventing myths and without using euphemisms (these were attributes of the two totalitarian regimes of the 20th century, i. e. Hitler and Stalin). During World War II more than 1.5 million Ukrainian Jews and approximately 75 thousand Latvian Jews had been executed. There is a big difference between these absolute numbers; however, in terms of percent correlation and especially in terms of cultural heritage (in its most wide and positive meaning) Latvia and Ukraine met with huge and irreplaceable losses.

How could mass murder of a people become possible basing solely on ethnical principle, their national belonging? How could this become possible in the European countries, both bourgeois democratic and totalitarian, in the middle of the 20th century? The answers are incomplete. It was Nazi ideology, based on racial anti-Semitism and the idea of extermination of the European Jewry. Nevertheless, we must admit, that the implementation of this appalling idea was supported by open anti-Semitism, which had been considerably successful in its development (in different forms, on different levels) during the 1920s–30s in European countries, and by latent anti-Semitism in the Soviet Union. Apparently, these various forms of European Judaeophobia assisted in gentile collaboration with Nazi authorities in Holocaust. Although this question, undoubtedly, is very complicated and controversial.

As I have already emphasized, after the year 1991, for the first time in Ukrainian historiography of World War II, Holocaust history was selected from the context and made a separate subject for studies. Ukrainian historians specializing in these problems base on the following conceptual positions:

Fate of Ukrainian Jewry is an integral part of the fate of European Jews during the Nazi regime (1933–1945);

Tragedy of Ukrainian Jewry forms a part of Ukrainian people's tragedy during the Nazi occupation (1941–1944);

History of Holocaust is a part of the history of World War II.

Close attention to this subject is, in my opinion, a significant achievement of Ukrainian historical science and a positive distinction from Soviet historiography, in which this problem had always been kept veiled and had never been a separate subject for studies. Polish historian Leszek Kolakovsky noticed this tendency and characterized it in an outstanding manner: "This principle is being used most consequentially in the Soviet Union, where they talk about horrors of the war, completely avoiding the unique fate of Jews. General tendency of this propaganda consists in making people forget about the exceptional place of Jews in Hitler's genocide policy. Purposeful concealment of the fate of Jews is one of multiple examples of falsifying history of the last war in the official communist version."

Nowadays, Ukrainian historiography gradually deviates from "the official communist version" and tries to follow the route of objective and unprejudiced history. Although in Ukrainian intellectual circles there exists an opinion (and it is not groundless) about historical science, unfortunately, still having not completely got rid of the "Soviet heritage" and, in some cases, transforming itself into neo-totalitarian trends of science. As to the Holocaust studies in Ukraine, they become more professional and cover more aspects, touching different topics including the complex question of gentile attitude towards Holocaust, collaboration with Nazis and rescue of Jews. In my opinion, Yaroslav Hrytsak in his research "Ukrainians in anti-Jewish actions during World War II" demonstrated an excellent example of balanced approach towards this aspect of Holocaust. In particular, he writes: "[...] It is as wrong to affirm that all Ukrainians are anti-Semites, as accuse all Jews of crimes of the Bolshevik power. Anti-Jewish pogroms did not express mystical traditional anti-Semitism, which is so frequently attributed to the Ukrainians. In general, the attitude of the local population was vastly varied – from expressive condemnation, characteristic to majority, to solidarity and even direct participation in executions." And further on: "[...] although the majority of the Ukrainians sympathized with the fate of the Jews, they did not dare to help them. Under German occupation, when Poles and Ukrainians had been threatened with

execution for assistance to Jews, every such action was a deed of personal courage, verging on heroism. While heroism is not an everyday occurrence.”

I think that Dr. Hrytsak’s position is rather close to that of my Latvian colleagues. Setting ourselves the task of studying motivation of people, who used to co-operate with Nazis in Holocaust on the occupied territory of Latvia and Ukraine, we have an opportunity to see typology of Latvian and Ukrainian collaboration. In the period between the two World Wars, the history of our countries has both common and specific features. Latvia succeeded in renewing its national sovereignty and creating independent state in 1918, which existed till the Soviet occupation in 1940. Ukrainian nationalist movement also made such attempts. In November 1917, People’s Republic of Ukraine (PRU) was proclaimed, which in one of its very first decrees expressed its tolerance to national minorities, primarily to Russians, Poles, and Jews. The first president of the republic was Mykhaylo Hrushevsky, succeeded by Symon Petlyura. Some of the ministers in the government were Jews. In this period, a wave of Jewish pogroms spread over all Ukraine, carried out both by Bolshevik and Ukrainian forces. The Ukrainian government (Symon Petlyura) could not completely control the situation. Ukrainian nationalist forces could not keep the power, and eventually in 1919–1920 the PRU ceased to exist. The power in Ukraine passed on to Bolsheviks. Western Ukraine (Lviv, Galicia) became part of Poland.

It was on the Western Ukrainian territory, where the Ukrainian nationalist movement continued its underground activities, its character being anti-Polish, anti-Soviet and, in the late 30s, anti-Jewish. However, in Galicia, in 1918–1919 Jews took the Ukrainian side supporting Western Ukrainian People’s Republic (WUPR), which caused resentment on Polish side and pogroms. It was Ukrainian Nationalist Organization – UNO (right radical wing – Stepan Bandera, moderate – Andriy Melnyk). The main objective of the UNO was the creation of an independent Ukrainian state, and liberation of Ukrainian land from the rule of Poland and the USSR. After Petlyura had been assassinated by Samuil Schwarzbard in 1926 in Paris, in revenge for brutal pogroms of 1918–1919, the role of Jews in nationalist movement of 1917–1920 eventually was forgotten. Some historians hold an opinion that this assassination had been prepared by NKVD (People’s Commissariat of Internal Affairs), although at present we cannot assert this for sure. However, relations between Ukrainians and Jews worsened, and anti-Semitism became one of the key factors in the UNO programme. In 1939–1941, during the period of Sovietization of Western Ukraine, when Jews rather actively supported the arrival of Bolsheviks, it increased considerably. And in April 1941, at the UNO Congress in Krakow, the struggle against Jews was practically legalized: “Jews are supporters of Bolshevik regime in Ukraine, therefore Ukrainian Nationalist Organization fights against

Jews [..]" After Nazi occupation of Ukraine and in the first days after opening of the NKVD prisons in Lviv, Volyn and many other places, where the inhabitants saw the victims of Bolshevik regime – political prisoners, activists of the Ukrainian nationalist movement, executed by NKVD on June 14–15, 1941, murdering of Jews started to be carried out on a mass scale in late June – early July, and UNO participated in this. Nazi propaganda skilfully used the anti-Bolshevik feelings in order to reach their aims, and accused Jews of being the main bearers of Bolshevik ideology and murderers of innocent people. Thus, Jews were equalized with Bolshevik power, which in general led to a high level of collaboration with Nazis in Jewish genocide among the Ukrainian population.

Between the two World Wars nationalist movement in Latvia, unlike that in Ukraine, developed within the frame of an independent Latvian state. However, one of the principles of this movement was anti-Semitism. Nationalist movements, at first Ugunskrusts, and then since 1934 Pērkonkrusts, from time to time came out against influence of Jews in different spheres of public life with a generally xenophobic slogan: "Latvia for Latvians!" The members of this organization included also students. Nevertheless side by side with those movements there existed Jewish national-cultural societies and religious life as well. During Ulmanis rule in the second half of the 1930s, Pērkonkrusts was banned and went underground. The year of Soviet occupation (July 1940 – June 1941) turned to be as tragic for nationalist organizations in Latvia, as it was for nationalist movements in Ukraine in 1939–1941. The Soviet power persecuted Pērkonkrusts, and many members of this organization were exiled to Siberia, but Jewish religious and Zionist activity was equally undesirable to Bolsheviks. However, part of the Jewish population, especially members of Jewish socialist movement, welcomed and actively collaborated with the Soviet power (Latsky-Bartholdi who stayed in 1917–1919 in Ukraine, Shats-Anin and others). Horrible crimes of the Soviet regime a week before the German attack on the USSR (deportation of over 14 thousand people from Latvia (including Jews), deportation of more than 11 thousand persons from western regions of Ukraine (including Jews), who had refused to take Soviet citizenship, murdering people in NKVD prisons) in general promoted the growth of anti-Semitism assisted by corresponding Nazi propaganda, and revealed itself in brutal killing of Jews in the first days of occupation, both in Rīga and Lviv, where Pērkonkrusts and UNO took part. Systematic anti-Semitic propaganda was launched in the press in Rīga and Kyiv, Lviv and other cities, spread according to the methods, elaborated in Berlin, but national in colour, carried out by local Latvian and Ukrainian executors and effectively contributing to Holocaust. Further events of World War II showed that activists of both Latvian and Ukrainian nationalist movements were misled in supporting Hitler's regime, expecting

that it would offer them possibility for developing a sovereign national life. Bolshevism, as well as Nazism, did not need independent Latvia or Ukraine. Nazis simply used them also in implementing “Endloessung” in Europe.

Already in July–August 1941 Hitler began repressions against Pērkonkrusts and UNO. Part of these movements’ activists went on collaborating with Nazis and thus enlarged Arājs’ Commando membership and Ukrainian auxiliary police battalions, which assisted in executing Jews in Rumbula forest near Rīga and Babiy Yar in Kyiv (it is noteworthy, that SS and police head Friedrich Jeckeln was in charge of these shooting expeditions; at first he obtained experience in Kyiv and then perfected himself in Rīga). The other part chose to resist Nazism and got into Hitler concentration camps.

Finally, I would like to underline, that, in my opinion, the problem of connection between pre-war anti-Semitism and genocide of Jewish population in Latvia and Ukraine in the first year of German occupation is an essential issue for studies.

Anatolijs Podoļskis

Kolaborācijas un ebreju glābšanas problēmas Latvijā un Ukrainā vācu okupācijas laikā: salīdzināmā analīze

Kopsavilkums

Holokausta izpēte Ukrainā aktīvi sākās tikai pēc 1991. gada, kad Ukraina kļuva neatkarīga valsts. Gan Latvijai, gan Ukrainai ir svarīgi, cik vien tas iespējams, zinātniski analizēt holokausta notikumus, jo ebreju vēsture ir cieši savijusies ar latviešu un ukraiņu vēsturi. Otrā pasaules kara laikā tika nogalināts apmēram 75 000 Latvijas ebreju un vairāk nekā 1,5 miljoni Ukrainas ebreju. Absolūtos skaitļos atšķirība ir liela, bet procentuāli un sevišķi kultūras ziņā gan Latvija, gan Ukraina cieta milzīgus zaudējumus.

Ukrainas vēsturnieki – holokausta pētnieki savas atziņas balsta šādās konceptuālās pozīcijās:

Ukrainas ebreju liktenis nav atdalāms no Eiropas ebreju likteņa nacisma periodā (1933–1945);

Ukrainas ebreju traģēdija ir daļa ukraiņu tautas traģēdijas nacisma okupācijas gados (1941–1944);

Holokausta vēsture ir Otrā pasaules kara vēstures daļa.

Izvirzot par uzdevumu noskaidrot to cilvēku motivāciju, kuri sadarbojās ar nacistiem holokausta realizēšanā Latvijā un Ukrainā, iespējams atklāt latviešu un ukraiņu kolaborācijas tipoloģiju.

Pēc 1917. gada novembrī dibinātās Ukrainas Tautas republikas likvidēšanas 1920. gadā varu ieguva boļševiki, bet Ukrainas rietumu daļu pievienoja Polija. Rietumukrainas teritorijā pagrīdē turpināja eksistēt Ukraiņu nacionālistu organizācija (UNO), kas cīnījās par ukraiņu zemju atbrīvošanas no Polijas un PSRS varas. Šīs organizācijas labējo radikālo spārnu vadīja Stepans Bandera, bet mēreno – Andrejs Meļņiks. UNO programmatiskajos dokumentos antisemitisms ieņēma vienu no centrālajām vietām, un 1941. gada aprīlī tās kongresā Krakovā cīņa pret ebrejiem faktiski tika leģitimizēta.

Padomju režīma noziegumi neilgi pirms Vācijas–PSRS kara sākuma, kad notika cilvēku deportācijas no Latvijas un Ukrainas rietumu apgabaliem (vairāk nekā 11 000) un slepkavošana NKVD cietumos, nacistisko okupantu propagandas ietekmē veicināja antisemitismu. Sistemātiskā antisemitisma propaganda okupantu presē Rīgā, Kijevā, Līvovā un citās Latvijas un Ukrainas pilsētās tika veikta pēc Berlīnē izstrādātas tehnoloģijas, tomēr tai tika piešķirta nacionāla nokrāsa un to veica vietējie izpildītāji. Otrā pasaules kara notikumi parādīja, ka latviešu un ukraiņu nacionālistu darboņi kļūdījās, atbalstot hitleriešu režīmu cerībā, ka tiks piešķirta suverenitāte. Ne boļševikiem, ne nacistiem nebija vajadzīga neatkarīga Latvija un Ukraina. Nacisti tikai izmantoja vietējos nacionālistus "*Endlösung*" realizācijā Eiropā.

Jau 1941. gada vasarā "Pērkonkrusts" un UNO tika pakļauta hitleriešu represijām un daļa tās dalībnieku nokļuva koncentrācijas nometnēs. Tomēr daļa šo organizāciju locekļu turpināja kolaboracionēt. Viņi Arāja komandas un ukraiņu palīgpolicijas bataljonu rindās piedalījās ebreju noslepkavošanā Rumbulas mežā pie Rīgas un Babijarā pie Kijevas. Jāatzīmē, ka abas šīs akcijas vadīja Frīdrihs Jekelns, kurš sākumā Kijevā "apgūva pieredzi" ebreju nošaušanā, bet pēc tam to "pilnveidoja" Rīgā.

Svarīga turpmākās izpētes problēma ir pirmskara antisemitisma un ebreju tautas totālā genocīda Latvijā un Ukrainā pirmajā nacistu okupācijas gadā savstarpējā saistība.

Kārlis Kangeris

Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs

1. Informācijas un ziņu vākšana

Līdz 1940. gada sākumam Vācijas reiham Latvijā pastāvēja plašs ziņu ievākšanas tīkls. Vācijas sūtniecība ar savu darbinieku štābu visumā vāca atklāti pieejamas ziņas. Tāpat vāciešu tautas grupa Latvijā bija labs ziņu avots. Ar slepenu ziņu ievākšanu nodarbojās Ribentropa birojs (*Dienststelle Ribbentrop*), Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas Ārzemju birojs (*Außenpolitisches Amt der NSDAP*), Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas Ārzemju organizācija (*Auslandsorganisation der NSDAP*), Vācijas armijas izlūkošanas dienests (*OKW Ausland-Abwehr*) un Reiha drošības Galvenās pārvaldes (*Reichssicherheits-Hauptamt*)¹ aģenti. Šai Valsts drošības Galvenajā pārvaldē Berlīnē bija pat izveidota speciāla Baltijas nodaļa (II (NO)), kurā savāca, apkopoja un izvērtēja no Baltijas valstīm ienākušās ziņas. Savām vajadzībām vācieši Latvijā arī bija izveidojuši speciālu slepenu latviešu aģentūru, kas bijušā Latvijas Politiskās pārvaldes priekšnieka Valdemāra Alpa vadībā galvenokārt vāca ziņas par Padomju Savienību.

Ka ziņu ievākšanā Latvijas ebrejiem būtu pievērsta liela vai pat sevišķa nozīme, to spriežot pēc vācu dokumentiem, nevar apgalvot. Tā, piemēram, Vācijas Ārlietu ministrija visumā dokumentus par ebrejiem krāja tādās vispārējās nodaļās kā, piemēram, “Latvijas iekšējā politika” (*Lettlands innere Politik*) vai “Nacionalitāšu jautājumi, minoritātes, svešas tautības, ebreju jautājums” (*Nationalitätenfrage, Minoritäten, Fremdvölker, Judenfrage*), kaut arī atrodami atsevišķi sējumi ar tādiem nosaukumiem kā “Ebreju jautājumi” (*Judenfragen*) vai “Ebreji – vispārīgas lietas” (*Juden – Allgemeines*). Tomēr diplomātiskajos ziņojumos, ja ebreji kaut kādā veidā bija nostājušies pret Vācijas reiha politiku vai vāciešu tautas grupu Latvijā, šādus gadījumus speciāli atzīmēja un izcēla. Citādi Vācijas reiha politika Latvijā ebreju jautājumā līdz 1939. gada beigām izpaudās Vācijas diplomātu un politiķu mēģinājumos ietekmēt Latvijas valdību tādā virzienā, lai tā sāktu spert soļus pret ebrejiem, tādējādi dažādā veidā ierobežojot viņu darbības brīvību Latvijā.² Tas bija sava veida Vācijas reiha politikas “eksports”, vērsts pret ebrejiem.

Līdz ar baltvāciešu izceļošanu 1939. gada beigās informantu bāze Vācijas sūtniecībai samazinājās. Toties padomju okupācija 1940. gada 17. jūnijā piedevām radīja pa visam jaunus šķēršļus, kas informācijas ievākšanu turpmākam laikam visumā novirzīja uz "slepeno sektoru", jo iedzīvotāju kustības brīvība un informācijas pieejamība tika manāmi ierobežota. Vācieši 1940. gada 21. jūnijā no Latvijas izveda savas "latviešu aģentūras" galvenos darbiniekus, kuriem nākamajos mēnešos sekoja vesela rinda citu aģentu, kuru atstāšanu Latvijā uzskatīja par bīstamu. Tāpat padomju pretizlūkošanas darbības rezultātā Latvijā apcietināja vairākus vadošos vācu izlūkošanas dienesta rezidentus.

Šos robus vācieši sāka aizpildīt, sākot ar 1941. gadu, kad Hitlers bija pieņēmis lēmumu par karagājienu pret Padomju Savienību. Latvijā no 1941. gada 22. janvāra līdz 24. martam darbojās pēcizceļošanas komisija, kuras sastāvā bija iekļauti vairāki Reiha drošības Galvenās pārvaldes un *OKW/Ausland-Abwehr* aģenti, lai Zigurda Būharta (*Sigurd Buchardt*) vadībā Latvijā izveidotu jaunu aģentu tīklu un apvienotu dažādās latviešu pretošanās grupas kopējam pretpadomju darbam.

Tomēr, lai gan pastāvēja dažādi šķēršļi un kavēkļi, slepeni materiāli no padomju okupētās Latvijas nonāca Vācijā. (Izvērtējot stāvokli Baltijā, šķiet, ka vācieši 1940. gada beigās bija izšķīrušies par "baltiešu faktora" iekļaušanu "Barbarosas" plānošanā.) Attiecībā uz ebrejiem Latvijā vairākums dokumentu ir saglabājies Reiha drošības Galvenās pārvaldes fondos, tad Ārlietu ministrijā, bet mazākā apjomā Vācijas citās ministrijās vai vācu armijas dokumentu krājumos (ja šeit atskaitām militāra satura dokumentus).

Šim pētījumam izmantoti 80 ziņojumi un apmēram 20 apstrādātas lietas par Latviju (Baltiju), kas savāktas, izvērtējot materiālus par pirmo padomju okupācijas gadu dažādos arhīvos.

2. Ziņojumu saturs – 1940. gads

Pēc 1940. gada 17. jūnija – Latvijas okupācijas – ziņojumos galvenokārt pievērsās Sarkanās armijas ienākšanai, tautas nostājai un noskaņojumam iepretim ienācējiem, kā arī atsevišķu notikumu sīkākai aprakstīšanai. Te pirmā vietā būtu jāmin propadomiskās demonstrācijas un mītiņi, kuros redzamu lomu ieņēmuši ebreji.³ (Arī citu valstu diplomātiskajos ziņojumos ebreju aktivitāte tika ievērota, un ziņojumos ebreji parādījās kā ļoti aktīvi demonstrāciju un mītiņu dalībnieki.)

Divi piemēri no pirmā okupācijas mēneša ziņojumiem – pirmais ienāca Reiha drošības Galvenajā pārvaldē, otrs – Vācijas Ārlietu ministrijā.

Tautas noskaņojums pēc krievu ienākšanas (*Staatspolizeileitstelle Hamburg*, 02.07.1940).

Noskaņojums nacionālo latviešu aprindās ir bezcerīgi pesimistisks. Viņi uzskata, ka pilnīga pievienošana Krievijai notiks vēl šajā gadā. Antisemitisms šajās aprindās ir milzīgi pieaudzis. Visur atzīst, ka Vācijas pasākumi pret žīdiem bijuši pareizi. Cik sajūsmināts ir žīdu pūlis par saviem jaunajiem draugiem, tik norūpējušies ir bagātie žīdi par savu nākotni. Viņi baidās no inflācijas un no īpašumu atsavināšanas.

Kā latviešu, tā arī žīdu aprindās visi uzskati nosliecas uz to, ka pilnīga pievienošana Krievijai notiks tūlīn pēc vēlēšanām.

[Bericht Stapoleit Hamburg vom 2.7.1940:⁴

Stimmung der Bevölkerung nach dem Einmarsch der Russen.

Die Stimmung in nationallettischen Kreisen ist hoffnungslos pessimistisch. Man rechnet mit dem völligen Anschluß an Rußland noch in diesem Jahre. Der Antisemitismus ist in genannten Kreisen gewaltig gewachsen. Überall wird auf die Richtigkeit des Vorgehens gegen die Juden in Deutschland hingewiesen. So begeistert der jüdische Pöbel von seinen neuen Freunden ist, so besorgt sehen die reichen Juden in die Zukunft. Sie fürchten eine Inflation sowie Enteignung des Grundbesitzes.

Man neigt hier sowohl in lettischen als auch in jüdischen Kreisen zu der Ansicht, daß der völlige Anschluß an Rußland vielleicht schon sofort nach der Wahl stattfinden wird.]

Žīdu loma agrākajās Baltijas valstīs

Pēc padomju karaspēka iesoļošanas Latvijā pirmajā nedēļā uz ielām bija redzami tikai žīdi. Bija vērojami veiksmīgi pielabināšanās mēģinājumi latviešiem. Arodbiedrības bagātīgi iesaistīja žīdus .. kaut arī mazākā mērā nekā komunistiskajā jaunatnes organizācijā .. kurā gandrīz vai visa vadība ir žīdu rokās. Arī politiskie komisāri lielā skaitā ir žīdi. Vairumā tie ir vietējie Latvijas žīdi, nevis iebrāucēji. Pazīstamākais no Krievijas iebrāucēšais žīds ir Latvijā stacionētā karaspēka komandanta vietnieks ģenerālmajors Veinšteins.

Pēc otrās okupācijas nedēļas žīdi pazuda no atklātības, viņi nonāca posteņos, kur darbojās neredzami, toties efektīvāk. Lielā mērā viņus iesaistīja par komisāriem likvidējamās uzņēmumos.

Pirmie publiskie paziņojumi sakarā ar masu demonstrācijām bija krievu valodā un jidišā. Tikai nākamajā dienā attiecīgie plakāti parādījās arī latviešu valodā.

Žīdi, kā arī krievu un latviešu plintnieces pirmajās dienās komandēja demonstrāntus un deva viņiem lozungus, kuri bija jāizsauc kopā ar "urrā!" kļiedzieniem.

Vācijas emigranti jūlija sākumā žīdu klubā Rīgā sapulcējās sanāksmē par tematu "Emigrācijas beigas". Viņi Latvijā esot bijuši otrās šķiras cilvēki, tagad viņiem kā pilnvērtīgiem pilsoņiem atkal esot Lielā Tēvzeme.

[Die Rolle der Juden in den ehemals Baltischen Staaten:]⁵

In Lettland waren in der ersten Woche nach dem Einmarsch der russischen Truppen fast nur Juden auf den Straßen zu sehen. Sie versuchten sich in gelungenen Anbiederungsversuchen an Letten. In die Gewerkschaften wurden reichlich Juden eingesetzt, wenngleich sie hier mehr zurücktraten und auch in der Zahl geringer sind als im kommunistischen Jugendverband, der nunmehr alleinigen Jugendorganisation, wo nahezu die gesamte Leitung aus Juden besteht. Auch die politischen Kommissare sind in großer Zahl Juden. Es handelt sich in allen diesen Fällen in der Hauptsache um nicht zugewanderte, sondern um Juden aus Lettland. Der bekannteste, aus Rußland zugezogene Jude ist der Gehilfe des Kommandierenden der in Lettland stationierten russ. Truppen, Generalmajor Weinstein.

Nach der zweiten Woche seit dem Einmarsch der Russen in Lettland verschwanden die Juden merklich aus dem Stadtbild, sie kamen auf Posten, wo sie weniger sichtbar, aber umso wirksamer waren. Vor allem wurden sie als Kommissare in der Industrie bei den liquidierenden Unternehmen eingesetzt. Auch in die zu nationalisierenden reichsdeutschen Unternehmen wurden zum gr. Teil Juden eingesetzt.

Die ersten öffentlichen Bekanntmachungen zu den Massenveranstaltungen der Jugend waren in russischer und jiddischer Sprache abgefaßt. Am nächsten Tage erschien dasselbe Plakat auch in lettischer Sprache.

Juden, sowie russische und lettische Flintenweiber kommandierten die Demonstranten der ersten Tage und sagten ihnen die Losungen vor, die diese mit Hurra-Rufen quitierten.

Die Emigranten aus Deutschland hielten Anfang Juli im jüdischen Klub in Riga eine Versammlung ab mit dem Thema: "Das Ende der Emigration". Während sie in Lettland noch Bürger 2. Ordnung gewesen seien, hätten sie jetzt als vollwertige Bürger wieder ein großes Vaterland.]

1940. gada oktobra sākumā Reiha drošības Galvenajā pārvaldē bija izstrādāts plašs ziņojums ar nosaukumu "Baltijas telpas politiskā pārveidošana" (02.10.1940., RSHA). Šajā pārskatā par situāciju Baltijas valstīs tiek atzīmēts, ka ebreju skaits ierēdniecībā esot pārsteidzoši mazs un ka komunistu partijai neesot sevišķi izdevies paplašināt savu bāzi, izņemot no ebreju aprindām.

Krievu iesoļošana žīdus ir ierāvusi tātā sajūsmas virpulī. Baltijas valstīs žīdi dzīvoja pastāvīgās bailēs, ka šo valstu autoritatīvie režīmi varētu pārvērsties fašistiski nacionāl-sociālistiskos un tad latentais antisemitisms kļūtu par publiski tiesisku ar visām iespējamām sekām. Tāpat žīdi ar krievu ienākšanu saistīja cerības nonākt neierobežotās varas pozīcijās – kā partijā, tā arī valstī. Šīs cerības nav piepildījušās iecerētā apjomā, turklāt, tā kā krievi vēršas pret kapitālu un īpašumu, žīdu sajūsma ir manāmi noplakusi.

[Die politische Neugestaltung des baltischen Raumes, 2.10.1940:⁶

In einen wahren Begeisterungstau mel hat der Einmarsch der Russen die Judenschaft versetzt. Die Juden lebten in den baltischen Staaten in der ständigen Furcht, daß sich das autoritäre Regime dieser Staaten in ein faschistisch-nationalsozialistisches verwandeln könnte und dann der latente Antisemitismus zu einem öffentlich-rechtlichen, mit allen seinen Auswirkungen, sich entwickeln könnte. Die Juden knüpften ferner an den Einmarsch der Russen die Hoffnung zu uneingeschränkter Macht in Partei und Staat zu gelangen. Diese Hoffnung hat sich nicht im erträumten Maße verwirklicht, das Vorgehen der Russen gegen Kapital und Besitz hat dazu beigetragen, die Begeisterung der Juden erheblich zu dämpfen.]

3. Dokumenti pirms 1941. gada 22. jūnija

1940. gada beigās/1941. gada sākumā Vācijā sākās konkrēta “Barbarosas plāna” izstrādāšana, respektīvi, gatavošanās uzbrukumam Padomju Savienībai. Tagad priekšplānā izvirzījās karagājienam nepieciešamas informācijas vākšana, ko veica ar latviešu pretpadomju grupu palīdzību. (Ar pēcizceļošanas akciju uz Vāciju izveda arī dažādas latviešu militāros speciālistus.) Sīki tika aprakstīta arī padomju varas un pārvaldes sistēmas attīstība. Ebreju jautājuma, kā arī ebreju un latviešu attiecību aprakstīšana galīgi palika novārtā.

Pašā Vācijā “Barbarosas” plānotāji atmēta Molotova–Ribentropa laikā piekopto atturību pret PSRS un plānotāju darbos atkal parādījās nacionālsociālistiskais PSRS piedēvētais “žīdiskā boļševisma” jēdziens, bet ebreju jautājumā plānotāju domas sāka grozīties ap “žīdu jautājuma” risināšanu vai pat “žīdu jautājuma galīgo atrisināšanu” austrumos.

Jāievēro arī, ka nacionālsociālistiskās Vācijas vadībai un tās dažādajām elitēm bija izveidojušies savi specifiskie priekšstati un uzskati par Padomju Savienību un komunismu.⁷ Sevišķi 30. gados nostiprinājās pamati uzskatiem par boļševisma un “žīdisma” radniecību (*Wesensgleichheit*) – par boļševismu un “žīdismu” kā nedalāmu kopību. Tieši “žīdiskā boļševisma” ienaidnieka tēls bija Hitlera varas politisko, saimnieciski imperiālistisko, politiski ideoloģisko un rases ideoloģisko motīvu nedalāms kopoījums. Kopš varas pārņemšanas Vācijā 1933. gadā Hitlers pakāpeniski palielināja varmācību pret vārdkopas “žīdiskais boļševisms” pirmajam vārdam piederīgajiem – Vācijas ebrejiem. Toties 1941. gadā pavērās iespējas arī ar represijām tieši vērsties pret PSRS ebrejiem, ko iestrādāja dažāda veida okupācijas plānos, paredzot visāda veida represijas – no darba klaušām līdz pat fiziskai iznīcināšanai. Tā kā ebreju liktenis bija no Hitlera un nacionālsociālistiskās ideoloģijas jau iepriekš noteikts, tad jaunai informācijai no Latvijas par turienes ebrejiem nebija vairs sevišķas nozīmes.

Izvērtējot materiālus par Baltijas valstīm, jāatzīst, ka ne tikai vien dažādi slepeno dienestu un valsts iestāžu speciālisti, kas nodarbojās ar Latvijas (Baltijas) jautājumiem, bet arī pati augstākā vadošā nacionālsociālistu elite bija labi informēta par notikumiem padomju varas okupētajā Latvijā (Baltijā).

Šī perioda raksturošanai kā pirmos piemērus minēsim divus ziņojumus, kurus bija sagatavojušas "latviešu aprindas".

Tā Ribentropa birojā 1940. gada 17. martā ienāca Oresta Berlinga sagatavots ziņojums.⁸ (Berlings bija vācu uzticības persona, darbojās padomju vēstniecībā Berlīnē. Pēc "Barbarosas plāna" uzsākšanas viņu izmantoja, lai, pirmkārt, iegūtu ziņas par padomju politiskajiem un militārajiem plāniem, otrkārt, lai viņš padomju vēstniecību apgādātu ar viltotām ziņām par vācu nodomiem.)

Garajā ziņojumā par ebrejiem tiek teikts,

– ka "restorānos un kafejnīcās sēž tikai krievu virsnieki un žīdu komisāri",
– ka "miliciju priekšnieki Rīgā un provinču pilsētās ir žīdi, kas ieradušies no Krievijas",

– ka "radiatoritjūmus vada žīdi",

– ka "vispār žīdi ir vienīgie, kas priecājas par pašreizējo stāvokli",

– ka "valsti vada Padomju Savienība ar žīdu palīdzību".

– "Naids pret žīdiem ir sasniedzis visaugstāko pakāpi. Ap 15. decembri Rīgā izplatījās baumas, ka Vācija uzstādījusi Krievijai prasību, lai tā atstāj Baltijas valstis. Šajā dienā tika nogalināti vairāki žīdi."

Interesants ir arī "Pērkonkrusta" pretošanās grupas ziņojums no Latvijas, kurā arī ebreju jautājumiem ierādīta sava vieta un kas 1941. gada marta beigās nosūtīts Valsts drošības Galvenajai pārvaldei.⁹

Agrāko Latvijas valsts pārvaldes aparātu tagad aizpildot ar žīdu-krievu speciālistiem no Padomijas.

"Īpaši naids pret žīdiem ir pieņēmis neparedzētus apmērus, un, mainoties apstākļiem, noteikti jārēķinās ar pilnīgu žīdiskuma iznīcināšanu." [*Besonders der Judenhass hat ungeahnte Ausmasse angenommen und ist bei einer Änderung der Lage mit der völligen Ausrottung des Judentums bestimmt zu rechnen.*]

Uzņēmumu vadību pārņēmot Maskavas žīdi.

NKVD apm. 99% sastāvot no ieceļojušiem krieviem un žīdiem.

"Pērkonkrustam" esot skaidrs, "ka latviešu galīgā rēķinu nokārtošana ar komunismu, žīdismu un viņu palīgorganizācijām un valstīm var gūt panākumus tikai saziņā ar Vācijas reihu un tā palīdzību ..". [*.. dass die endgültige Abrechnung der Letten mit dem Kommunismus, Judentum und ihren Hilfsorganisationen und Staaten nur mit Wissen und Hilfe des Reiches Erfolg haben kann ..*]

Vācijas reiha plānu dokumentu prezentācija, kuri tieši vai netieši skar arī Latvijas ebreju tālāko likteni, būtu jāsāk ar pašu Vācijas Vadoni Ādolfu Hitleru, kurš, komentējot vadlīnijas “Barbarosas plānam”, 1941. gada 3. martā izteicās, ka “*katra liela revolūcija rada faktus, kurus vairs nevar noslaucīt no galda. Šodienas Krievija vairs nav iedomājama bez sociālistiskās idejas. Tā var būt vienīgais iekšpolitiskais pamats, lai veidotu jaunas valstis un valdības. Židiski boļševistiskā inteliģence kā līdzšinējā tautas “apspiedēja” ir likvidējama. Agrākā pilsoniski aristokrātiskā inteliģence, cik daudz tā vēl saglabājusies emigrantu aprindās, arī atkrīt. Krievu tauta viņu noraida, un beigu beigās tā vāciešiem arī ir naidīga. Tas arī īpašā mērā attiecas uz agrākajām Baltijas valstīm.*”

[Jede Revolution großen Ausmaßes schafft Tatsachen, die man nicht mehr wegwischen kann. Die sozialistische Idee ist aus dem heutigen Rußland nicht mehr wegzudenken. Sie kann allein die innerpolitische Grundlage für die Bildung neuer Staaten und Regierungen sein. Die jüdisch-bolschewistische Intelligenz, als bisheriger “Unterdrücker” des Volkes, muß beseitigt werden. Die ehemalige bürgerlich-aristokratische Intelligenz, soweit sie vor allem in Emigranten noch vorhanden ist, scheidet ebenfalls aus. Sie wird vom russischen Volk abgelehnt und ist letzten Endes deutschfeindlich. Dies gilt auch in besonderem Maße für die ehemaligen baltischen Staaten.¹⁰]

Ja neievēro šo Hitlera teikto un izvērtē vispārējās, kā arī politiskās instrukcijas un dokumentus attiecībā uz ebreju tautības/ticības iedzīvotājiem paredzētajiem plāniem Latvijā (Baltijā), tad tur galvenais dominē divas lietas: norīkošana darbos (spaidu darbi) un ievietošana geto.

1941. gada 29. aprīlī instrukcijā “Vispārējā uzbūve un plāni ministrijai Austrumeiropas telpas galveno jautājumu aplūkošanai” bija teikts: “Vispārēju iztīrījumu prasa *žīdu jautājums*, kura pagaidu pārejas risinājums būtu jānosaka (spaidu darbi žīdiem, savākšana geto utt.)”¹¹

*[Eine allgemeine Behandlung erfordert die **Judenfrage**, deren zeitweilige Übergangslösung festgelegt werden muß (Arbeitszwang der Juden, eine Ghettosierung usw.).]*

1941. gada 5. jūnijā instrukcijā “Piezīmes par agrākās neatkarīgās, tagad padomju republikas Latvijas valststiesisko nākotni” paredzēja: “Žīdi (aptuveni 70 000), kas nebūtu aizbēguši, ir internējami geto un izslēdzami no saimnieciskās dzīves [...] Ar žīdu izslēgšanu, cita starpā, arī panāks manāmu sabiedrības nomierināšanos politiskos jautājumos.”¹²

[1. Die Juden (rund 70 000) sind – soweit sie nicht geflohen sind in Gettos zu internieren und aus dem Wirtschaftsleben auszuschalten. [...] Die Ausschaltung der Juden wird ausserdem eine wesentliche politische Beruhigung der Bevölkerung nach sich ziehen.]

"Instrukcijā Ostlandes reihskomisariāta reihskomisāram" 1941. gada 8. maijā, respektīvi, pārstrādātajā versijā 1941. gada 21. jūlijā, ierakstīja, ka "sākumam ir svarīgi noteikt žīdu izmantošanu, kas vēlāk regulējama ar rīkojumiem. Jau no sākta gala viņiem ir paredzēti spaidu darbi, un viņi tiks atkarībā no apstākļiem ieslodzīti lielākos geto vai arī darbam sakopotī kolonnās, lai tādā veidā viņi kompensētu karā radušos bojājumus, būvētu ceļus utt."¹³

[Wichtig ist für den Anfang, ein ebenfalls später durch Verordnung zu regelnder Einsatz der Juden. Für diese ist von vornherein Arbeitszwang vorgesehen, und sie werden je nach den Verhältnissen in ein grösseres Ghetto eingeschlossen oder zu Arbeiten in Kolonnen zusammengefasst und zur Wiedergutmachung der durch den Krieg entstandenen Schäden, zum Bau von Landstrassen usw. einzusetzen sein.]

Par ebreju pārvietošanu uz austrumiem te nav runa, ja neievēro vispārējos izteikumus, ka mazvērtīgās tautību grupas būtu izsūtāmas no Latvijas (Lietuvas un Igaunijas) uz Baltkrieviju.¹⁴ Šī plānošana par Baltijas telpas okupāciju un nākotni notika tai "žīdu jautājuma galīgā atrisinājuma" fāzē, kad tā sauktais Madagaskaras plāns bija zaudējis savu aktualitāti un priekšplānā sakarā ar "Barbarosas" plānošanu izvirzījās atrisinājumi Padomju Savienības plašumos: "purvi, Ziemeļu Ledusjūra un Sibīrija"¹⁵. Kā redzams, Baltijas telpas plānotāji par šo iespējamo ebreju izsūtīšanu uz austrumiem vēl nebija īsti skaidrībā.

Kā pētniecībā vispār atzīst, tad izšķirēja nozīme "žīdu galīgā jautājuma atrisināšanas" uzsākšanai Padomju Savienības teritorijā bija sanākums *Führerhauptquartier* 16.07.1941., kad valdīja vispārējs optimisms un pat eiforija par iespējamu uzvaru pār Padomju Savienību. Šajā sanāksmē vadonis arī uzsvēra, ka "visai baltu zemei jākļūst par Reiha teritoriju"¹⁶. Kā citi šo Hitlera teikto tulkoja, tad tas viņu izpratnē nozīmēja, ka galamērķim vajadzēja būt šīs teritorijas pārvācošanai, kas savukārt nozīmēja, ka "žīdi bez izņēmuma no šīs teritorijas būtu aizvācami [likvidējami. – K. K.]"¹⁷. Bet tas teorētiski varētu arī nozīmēt, ka pat bez kaut kāda speciāla lēmuma "žīdu galīgā jautājuma atrisināšanā" viņu liktenis Latvijā, resp., Baltijā, būtu šā vai tā izšķirts – izvākšana, resp., iznīcināšana.

1941. gada 29. maijā speciālā sēdē definitīvi noteica propagandas vadlīnijas un saturu Padomju Savienības tautu ietekmēšanai, kas bija arī ļoti būtiski vācu propagandas un rīcības izpratnei Latvijā (Baltijā).

Šī raksta sakarībā svarīgs ir sēdes 3. un 4. dokuments, kur tuvāk pievērsās “cīņai pret žīdiem un boļševikiem”.

Propagandas politiskās vadlīnijas

Saprotams, ka mēs žīdus nostādīsim par galvenajiem vainīgajiem, ko noteikti visi iedzīvotāji apsveiks. Žīdu jautājumu ievērojamā mērā varēs atrisināt tādējādi, ja mēs pēc zemes ieņemšanas iedzīvotājiem kādu laiku atstāsim brīvas rokas. Tāpat arī paredzams, ka radikālākos boļševiku funkcionārus iedzīvotāji paši nolikvidēs, ja vien viņi nebūs jau aizbēguši.

[Politische Richtlinien für die Propaganda:

Daß die Juden selbstverständlich von uns als Hauptschuldige hingestellt werden, wird sicher von der gesamten Bevölkerung begrüßt werden. Die Judenfrage kann zu einem erheblichen Teil dadurch gelöst werden, daß man der Bevölkerung einige Zeit nach Inbesitznahme des Landes freie Hand läßt. Ebenso werden voraussichtlich die radikalsten bolschewistischen Funktionäre von der Bevölkerung selbst erledigt werden oder sind schon geflohen.^{18]}

Daži svarīgi jautājumi, uz kuriem padomju tauta gaida atbildi

Patiesos tautas apspiedējus, domājams, tauta pati likvidēs, kā vispār ir pieņemams, ka iedzīvotāji, jo sevišķi Ukrainā, lielā apmērā ķersies pie žīdu grautiņiem un komunistu funkcionāru noslepkavošanas. Vārdu sakot, būtu ieteicams, ja izrēķināšanos ar boļševistiski žīdiskiem apspiedējiem sākumposmā atstātu iedzīvotāju pašu rokās un tikai pēc tuvākas iepazīšanās ar apstākļiem [mēs] pārņemtu savā ziņā pāri palikušo apspiedēju lietu nokārtošanu.

[Einige wichtige Fragen, zu denen die Sowjetbevölkerung eine Stellungnahme erwartet:

Die wirklichen Bedrücker des Volkes wird das Volk wahrscheinlich selbst erledigen, wie überhaupt anzunehmen ist, daß die Bevölkerung vor allem in der Ukraine, in großem Umfange zu Judenprogromen [sic!] und Ermordungen kommunistischer Funktionäre schreiten wird. Mit einem Wort, es dürfte sich empfehlen, die Abrechnung mit den bolschewistisch-jüdischen Unterdrückern in der ersten Zeit der Bevölkerung selbst zu überlassen und sich nach näherer Unterrichtung der übriggebliebenen Unterdrücker anzunehmen.^{19]}

No šīm vadlīnijām skaidri izriet, ka tā bija jau no sākta gala plānota politika ebreju jautājuma nokārtošanā, resp., viņu iznīcināšanā iesaistīt vietējos iedzīvotājus, tiem “žīdu jautājuma” atrisināšanā atstājot “brīvas rokas”. Apskatot sēdes dalībnieku loku, jākonstatē, ka par šo ebreju iznīcināšanas politikas veidu bija informēta gan armija un tās slepenais dienests, gan arī civiliestādes, kurām bija paredzēts darboties

iekarotajā PSRS teritorijā. Šais dokumentos, jo sevišķi trešajā – "*Politische Richtlinien für die Propaganda*", nav runa par kaut kādu komunistisku funkcionāru īpašu grupu iznīcināšanu kā speciālajās instrukcijās "Barbarosas plānam", bet gan ir skaidri runa par "žīdu jautājuma" atrisināšanu ("*Die Judenfrage kann .. gelöst werden*").²⁰

4. Kopsavilkums

1. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā gan Trešā reiha diplomātiskajai pārstāvniecībai, gan arī slepenajiem dienestiem manāmi sašaurinājās ziņu iegūšanas iespējas. Tomēr ziņu plūsma no Latvijas uz Vāciju neapstājās, kaut darbs tagad bija jāveic galvenokārt slepeni. Šai referātā izmantoti Vācijas iestādēs ienākošie ziņojumi un ziņu apstrādājumi – kopskaitā ap 100 dokumentu par laikposmu no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 22. jūnijam.

2. Sevišķi okupācijas pirmajos mēnešos ziņojumos pievērta lielu uzmanību ebrejiem, aprakstot viņu aktīvo rīcību propadomiskās demonstrācijās un mītiņos. Vēlāk arī tika uzsvērta ebreju loma un vieta valsts administratīvā aparāta personālsastāva izmaiņās. Tikai 1940. gada beigās ebreju aprindās (galvenokārt mantīgajās) sākusi parādīties atturība pret jauno varu.

3. Īpatnēji ir latviešu grupējumu ziņojumi 1941. gada sākumā, kuros skarts naidis (latviešu) pret ebrejiem, kas, mainoties apstākļiem, varot novest pie ebreju galīgas iznīcināšanas.

Nav skaidrs, vai un kādā veidā šādi ziņojumi ietekmēja vai varēja ietekmēt "žīdu jautājuma" plānotajus Vācijā. Jājautā: Vai vācu okupācijas sākumposmam plānotie *pogromi* un sekojošā vispārējā ebreju iznīcināšana Latvijā nebija šādu ziņojumu inspirēta? Vai vāciešu plāni tomēr vairāk nebalstījās uz saviem priekšstatiem par "žīdisko boļševismu", kas tāpat iznīcināms? Vai starp ziņojumiem no Latvijas un nacionālsociālistu priekšstatiem par "žīdisko boļševismu" nepastāvēja kāda mijiedarbe?

Vācu plānotāji gaidīja, ka Latvijā notiks liela apmēra ebreju grautiņi, jo latvieši atriebšoties par viņiem nodarītajām pārestībām. Spontānie grautiņi visumā izpalika, un plānotā ebreju iznīcināšanas politika vāciešiem bija jāievada organizētās formās. Te bija acīmredzama plānošanas kļūda, pieņemot, pirmkārt, ka ziņojumi no padomju okupētās un anektētās Latvijas par latviešu naidu pret ebrejiem ir korekti un, otrkārt, ka latviešiem par ebrejiem ir tāds pats priekšstats, kā nacionālsociālistiskajā ideoloģijā pausts. (Pieņēmums, ka ebrejs ir latvieša ienaidnieks, visumā bija maldīgs. Latvieši par saviem ienaidniekiem pēc padomju valdīšanas gada visumā uzskatīja komunistus, resp., boļševikus un viņu piekritējus, nevis ebreju kopienu kā tādu.)

4. Kā vāciešu vadības dokumenti rāda, tad līdz 1941. gada jūnijam pašiem vāciešiem nebija īstas skaidrības, kā rīkoties ar ebrejiem Latvijā (Baltijā). No vienas puses,

ir dokumenti, kuros raksta par ebreju ievietošanu geto un izmantošanu spaidu darbos, no otras puses, dokumenti, kuros raksta par ebreju jautājuma atrisināšanu – Latvijas un visas Baltijas telpas iztukšošanu no ebrejiem, ieskaitot viņu iznīcināšanu. Pirms kara-gājiena pret PSRS vienīgi skaidrs bija tas, ka kaut kādā veidā jāvēršas pret ebrejiem. (Kā redzams, tad asiņainā atrisinājuma pārstāvji no sāka gala Latvijā bija noteicēji.)

5. Šai referātā citētie dokumenti sniedz priekšstatu par vāciešu zināšanu līmeni par padomju okupēto Latviju un ebrejiem. Tomēr no tiem nevaram izdarīt tālejošus secinājumus un apgalvot, ka tie patiešām ietekmēja nacionālsociālistu politiku ebreju jautājuma risināšanā Latvijā. Tomēr tie paliek kā labi palīgīdzekļi tās vai citas iespējamās vēsturiskas hipotēzes apstiprināšanai vai noliegšanai.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Līdz 1939. gada 27. septembrim šīs iestādes nosaukums bija Drošības Galvenā pārvalde (*Sicherheitshauptamt*).
- ² Kangeris K. Latviešu un ebreju attiecības Trešā reiha skatījumā. 1933.–1939. gads // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. – Rīga, 2003 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.), 52.–64. lpp.
- ³ Piemērus par ebreju aktīvo lomu pirmajā okupācijas mēnesī sk.: *Stranga A.* Jaunākie pētījumi Latvijas ebreju un antisemitisma vēsturē // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002. – Rīga, 2003, 430.–440. lpp., šeit 433.–435. lpp.
- ⁴ Auszug aus dem Bericht der Stapoleit Hamburg vom 22.07.1940, Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-1019. f., 1. apr., 1. l.
- ⁵ Die Rolle der Juden in den ehemals Baltischen Staaten [bez datuma], Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (turpmāk – PA AA), R 27117.
- ⁶ Die politische Neugestaltung des baltischen Raumes, Heydrich-RSHA, 02.10.1940. (Inland II g, Bd. 343), PA AA, R 101031. – Šis dokuments ir arī publicēts, bet nepilnīgi. Sk.: *Wilhelm H.-H.* Rassenpolitik und Kriegsführung. Sicherheitspolizei und Wehrmacht in Polen und der Sowjetunion 1939–1942. – Passau, 1991, dok. nr. 12, 154.–169. lpp.
- ⁷ Sk. rakstu krājumu: *Das Rußlandbild im Dritten Reich* / Hrsg. von H.-E. Volkmann. – Köln; Weimar; Wien, 1994 (2., unveränderte Auflage).
- ⁸ Vertraulicher Bericht, 17.03.1941, PA AA, R 27168.
- ⁹ Bericht zum 20.03.1941, LVVA, P-252. f., 1. apr., 26. l.
- ¹⁰ Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab). Band 1: 1. August 1940–31. Dezember 1941. Erster Halbband I/1. – München, 1982, 341. lpp.
- ¹¹ Allgemeiner Aufbau und Aufgaben einer Dienststelle für die zentrale Bearbeitung der Fragen des osteuropäischen Raumes. 29.04.1941. Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof. Nürnberg 14. November 1945 – 1. Oktober 1946 (turpmāk – IMG). – Nürnberg, 1947, XXVI sēj., dok. nr. 1024-PS, 561. lpp.

- ¹² Aufzeichnung betr. die staatsrechtliche Zukunft der früheren selbständigen, jetzt Sowjetrepublik Lettland, 05.06.1941, PA AA, R 105190.
- ¹³ Anweisung an den Reichskommissar des Reichskommissariats Ostland, 21.07.1941. Bundesarchiv-Berlin (turpmāk – BA), R 92/2. – Te jāatzīmē, ka pirmajā instrukcijas variantā (08.05.1941.) žīdu jautājums netika skarts.
- ¹⁴ IMG, op. cit., XXVI sēj., dok. nr. 1029-PS, 574., 575. lpp.; Anweisung an den Reichskommissar des Reichskommissariats Ostland, 21.07.1941, BA, R 92/2.
- ¹⁵ Aly G. "Endlösung". Völkerverschiebung und der Mord an den europäischen Juden. – Frankfurt, 1995, 271., 294., 295., 307. lpp.
- ¹⁶ Aktenvermerk, 16.07.1941, IMG, op. cit., XXXVIII sēj., 89. lpp. ("Der Führer betont, das gesamte Balten-Land müsse Reichsgebiet werden.")
- ¹⁷ Protokoll der Besprechung über die politische und wirtschaftliche Lage im Ostland in der Sitzung bei Reichsminister Rosenberg am 1. August 1941, BA, R 6/300. ("Nach der Entscheidung des Führers soll die Eindeutschung des Reichskommissariats Ostland das Endziel sein; die Juden sollten restlos aus diesem Gebiet entfernt werden.")
- ¹⁸ Politische Richtlinien für die Propaganda, [29.05.1941.], PA AA, R 105193, 7. lpp.
- ¹⁹ Nachfolgend werden einige wichtige Fragen, zu denen die Sowjetbevölkerung eine Stellungnahme erwartet, erläutert [29.05.1941], turpat, 1., 2. lpp.
- ²⁰ Par propagandas mērķiem un uzdevumiem Vācijas un PSRS kara sākumā sk.: *Kangeris K.* Padomju okupācija un 14. jūnija deportācija nākamās okupācijas varas – nacionālsociālistiskās Vācijas propagandā Latvijā (1941.–1942. gads) // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2002 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.), 154.–174. lpp.

Kārlis Kangeris

Dokumente des Dritten Reichs über die Situation der Juden in Lettland von Juni 1940 bis Juni 1941

Zusammenfassung

1. Mit der Okkupation Lettlands am 17. Juni 1940 durch die Rote Armee verschlechterte sich zwar für die Gesandtschaft des Deutschen Reiches als auch für die deutschen Geheimdienste die Nachrichtenbeschaffung in Lettland, doch der Nachrichtenstrom aus Lettland riß nicht ab, wobei die Arbeit nun mehr oder minder im Geheimen verrichtet werden mußte. In diesem Artikel sind ca. 100 Berichte und Bearbeitungen ausgewertet worden, die in der Zeit vom 17. Juni 1940 bis zum 22. Juni 1941 in deutschen Dienststellen eingegangen oder dort bearbeitet worden waren.

2. In den ersten Monaten der sowjetischen Okkupation wurde den Juden große Aufmerksamkeit gewidmet, vor allem wenn prosowjetischen Aktivitäten – Demonstrationen

und Versammlungen – mit zahlenmäßig großer jüdischer Teilnahme beschrieben wurden. Später wurde auch die Rolle der Juden bei der personellen Umstrukturierung des Verwaltungsapparats näher analysiert. Erst Ende 1940 konnten die geheimen Berichterstatte vermerken, daß in den jüdischen Kreisen das Vertrauen in die Sowjetmacht zu schwinden begann – besonders in den begüterten Schichten.

3. Interessant waren Berichte lettischer Gruppen von Anfang 1941, in denen auf einen bestehenden lettischen Judenhaß hingewiesen wurde, was bei einem Wechsel der politischen Verhältnisse zu Gewaltmaßnahmen gegen Juden führen würde.

Unklar ist, auf welche Weise Berichte dieser Art die deutschen Planer der Judenfrage beeinflussen konnten, oder tatsächlich beeinflusst haben. Zu fragen ist auch, ob die anfangs in Lettland geplanten Pogrome nicht von solchen Berichten inspiriert sein konnten? Verließen sich die deutschen Planer eher auf eigene Vorstellungen vom "jüdischen Bolschewismus", den es sowieso zu vernichten galt? Oder bestand zwischen den Berichten aus Lettland und den deutschen Vorstellungen vom "jüdischen Bolschewismus" doch keine gegenseitige Beeinflussung?

Deutscherseits wurde erwartet, daß nach dem Einmarsch der deutschen Truppen in Lettland Pogrome großen Ausmaßes stattfinden würden, denn das lettische Volk würde für die ihm zugefügten Ungerechtigkeiten Vergeltung üben. Doch die erwarteten spontanen Pogrome blieben aus und die deutsche Okkupationsmacht mußte ihre geplante Vernichtungspolitik der Juden nun in organisierte Bahnen lenken. Hierin bestand offensichtlich ein Planungsfehler. Man hatte angenommen, daß, erstens, die Berichte aus Lettland über den Haß auf die Juden korrekt seien, und, zweitens, daß die Letten dieselben Vorstellungen von den Juden hätten, wie sie in der nationalsozialistischen Ideologie propagiert wurden.

4. Wie die Dokumente der deutschen Führung belegen, so hatten bis Juni 1941 die Deutschen selbst noch keine Klarheit darüber, wie sie mit den Juden in Lettland (Baltikum) verfahren sollten. Einerseits war von der Ghettoisierung der Juden und von ihrer Ausnutzung als Zwangsarbeiter die Rede, andererseits von der Lösung der Judenfrage – der Säuberung Lettlands und des Baltikums von den Juden, einschließlich ihrer Vernichtung. Vor dem Angriff auf die Sowjetunion war nur eines klar, daß man irgendwelche Maßnahmen gegen die Juden ergreifen mußte. Wie die spätere Entwicklung zeigte, setzten sich in Lettland von Anfang an die Vertreter einer blutigen Lösung der Judenfrage durch.

5. Die in diesem Aufsatz zitierten Dokumente geben eine gewisse Vorstellung über den Wissensstand der deutschen Politiker und Planer über die Juden in Sowjetlettland. Doch daraus können wir keine weitreichenden Schlüsse ziehen und behaupten, daß sie tatsächlich die Politik gegenüber den Juden in Lettland beeinflusst haben. Ungeachtet dessen können diese Dokumente doch als ein gutes Hilfsmittel dienen, wenn wir die eine odere andere historische Frage oder Hypothese prüfen möchten.

Josifs Ročko

Holokausts mūsdienu sabiedrības apziņā

Vācot materiālus šim priekšlasījumam, referents pierakstīja aculiecinieku atmiņas par holokaustu Daugavpilī, Rēzeknē, Krāslavā, Varakļānos, Višķos, Maltā, Aglonā, Skrudalienā, Sventē un Eglainē. Tāpat tika pētīti materiāli, kas glabājas muzejā un dokumentācijas centrā “Ebreji Latvijā”. Tādējādi izmantoti gan mutvārdu vēstures avoti, gan dokumenti.

Pētījumā aplūkotas gan to cilvēku, kuriem izdevās izglābties, gan holokausta aculiecinieku, to skaitā arī glābēju atmiņas. Tā kļuva iespējams ebreju traģēdiju ieraudzīt jaunā rakursā – citu tautību pārstāvju skatījumā un atklāt ne tikai geto ieslodzīto un viņu slepkavu, bet arī “klusējošā vairākuma” psiholoģiju. Tādējādi labāk saprotami gan izdzīvojušo ebreju izglābšanās apstākļi, gan hitleriešu vietējo palīgu sadarbība ar okupantiem. Autors mēģināja noskaidrot arī bijušo geto iemītnieku un ebreju glābēju likteni padomju varas gados pēc Otrā pasaules kara.

Pierakstītas apmēram 50 cilvēku liecības. Astotā daļa aptaujāto aculiecinieku bija ebreji, pārējie – latvieši, krievi, poļi. Vairākums vecāki par 75 gadiem, lielākā daļa sievietes, kas arī sniedza visvērtīgāko informāciju. Izrādās, ka sieviešu atmiņa glabā tik sīkas detaļas, ko vīrieši ir aizmirsuši. Sievietes – sevišķi vientuļās – ar sirsnību atcerējās savus ebreju kaimiņus un asi nosodīja vietējo kolaborantu noziegumus.

Aculiecinieku sociālais stāvoklis: bijušie skolotāji, zemnieki, strādnieki, tagad – pensionāri. Visinteresantākās ziņas sniedza novadpētnieki. Vairākumam liecinieku no pilsētas iedzīvotājiem ir vidējā un augstākā izglītība. 90% aptaujāto dzīvo Latgalē, pārējie – ASV un Izraēlā.

No aprakstītajiem notikumiem pagājis vairāk nekā 60 gadu. Ne viss ir saglabājies atmiņā, vēlākā pieredze nereti rosinājusi pārvērtēt viedokli un nostāju. Aculiecinieku sniegtais vērtējums – tas ir skats uz holokaustu, raugoties no mūsdienu cilvēka pozīcijām, lai gan liecinieki ne vienmēr ir objektīvi un atklāti.

Tas, ka aptaujāto stāstījumos vērojama atkārtotāšanās, apliecina notikumu realitāti. Raksturīgi, ka daļa liecinieku piekrita stāstīt par redzēto ar noteikumu, ka viņu uzvārdi netiks publicēti. Ļaudīm vēl dzīvā atmiņā ir piedzīvotās represijas un valdību

maiņa 1940.–1941. gadā, kā arī 1944. gadā un 90. gadu sākumā, kas liek domāt par zināmu nestabilitāti, rada bailes par nākotni, par iespējamiem sarežģījumiem. Tāpēc negribīgi tiek vēstīts par nacistu līdzcitniekiem, kuri piedalījās ebreju iznīcināšanā. To daļēji var skaidrot ar nevēlēšanos traumēt šo cilvēku radiniekus. Tātad, analizējot šīs atmiņas, ir nepieciešama kritiska attieksme. Daži liecinieki atklāja ne tikai savas personiskās atmiņas, bet stāstīja arī par savu vecāku, radu un kaimiņu pieredzēto, par to ļaunību piedzīvoto, kuru vairs nav starp dzīvajiem. Faktiski ir gan tiešie, gan netiešie liecinieki.

Šī pētījuma subjektivitāti nosaka tas, ka pētnieku ietekmējis viņa tēvs Geršons Ročko, kas izgāja moku ceļu no Daugavpils geto līdz Štuthofas krematorijas vārtiem. Viņš zaudēja savu pirmo ģimeni un visus tuviniekus. Viņa stāstījumu autors dzirdējis vairākkārt, un laika gaitā šie notikumi guvuši arvien traģiskākas aprises.

Daži liecinieki atteicās dalīties atmiņās. Var būt, ka daļa ir naidīgi noskaņota pret ebrejiem, bet vairākums – baidās. Citi teica tā: “Tu aizbrauksi, bet mums te jādzīvo.” Latviešu zemiece no Aglonas pastāstīja, ka bijušais kolaborants (vācu izpalīgs) atgriezies no izsūtījuma un viņai teicis: “Tu redzēji, ka es šāvu? Nē, neredzēji. Nu tad klusē, jo tu mani pazīsti.” Dažu atbildes satrauca, jo viņi teica: “Šodien pie varas ir cilvēki, kuru vecāki šāva ebrejus.” Bija tādi, kas apgalvoja: “Šāva ebrejus, tas nozīmē, ka viņi bija vainīgi. Par velti nešautu.” Daži norādīja, ka ar ebrejiem labāk nesaistīties.

Nereti aptaujātie it kā kaunējās izrunāt vārdu “ebrejs”. Tā vietā viņi parasti teica “tie”, “viņi”, “jūsējie”. Dažbrīd radās priekšstats, ka vārds “ebrejs” ir tabu.

Sarežģīti ir runāt ar bērniem un mazbērniem, kuriem viens no vecākiem (vecvecākiem) bijis ebrejs. Sevišķi, ja viņi ir sabiedrībā pazīstami. Viņi saka: “Kā tu uzzināji par to? Lūdzu, par to neraksti, lai nekaitētu manai karjerai un maniem bērniem.”

Savukārt kolaborantu radiniekus ir psiholoģiski smagi tiesāt savus tuviniekus par izdarītajiem noziegumiem. Daži saka: “Kāpēc aizskart pagātni? Pagājuši jau 60 gadi, kam tas šodien vajadzīgs?” Viņu viedoklis ir šāds – ebreji ir vainīgi 1940.–1941. gada padomju varas noziegumos un represijās. Grūti saprast, ko izjūt bijušo kolaborantu bērni – lepnumu vai kaunu par viņu senču izdarīto. Viņu uzskati un aizspriedumi arī ir mūsdienu sabiedrības apziņas sastāvdaļa.

Ebreju tautības liecinieki, galvenokārt bijušie Daugavpils geto ieslodzītie, stāsta par pagātni, bet viņu veselība ir tāda, ka jēlkādas atmiņas par pārdzīvoto ir sāpīgas. Bijušie geto ieslodzītie pēc atbrīvošanas izteicās, ka viņi nebaidās no nāves, ka viņiem nav bailu sajūtas. Taču tā īsti nebija. Arī pēc kara bija bail, ka viņi tiks apvainoti sadarbībā ar nacistiem. Tāpēc daudzi negribēja stāstīt par geto un lūdza, lai par to neraksta. Traģēdijas dziļumu atklāj tas, ka starp upuriem un viņu slepkavām tika likta vienādības zīme.

Vairākumu bijušo geto iemītnieku apvienoja kāda neredzama kopības apjausma. Ja cilvēku raksturoja ar vārdiem: "Viņš ir no geto," – tad tas nozīmēja, ka viņš ir godīgs, uzticams, tāds, kas nepiekrāps, nenodos.

Atmiņās labprāt kavējās glābēji, viņu bērni un mazbērni, kuri lepojas ar saviem tuviniekiem.

Daugavpils pensionātā uz nāves gultas guļoša vientuļa sieviete Leonarda Urtāne, pēc tautības poliete, dažas dienas pirms aiziešanas viņsaulē pēkšņi sākusi taujāt, kāpēc viņu neapmeklē bērni: Iciks, Roha, Dāvids un citi. Viņa vairākas reizes atkārtoja apmēram desmit ebreju vārdus, turklāt vienā un tajā pašā secībā, īpaši pieminot Iciku, kurš taču esot apsolījis. Diemžēl autors šo sievieti nepaspēja satikt. Dažu mēnešu pētījumi atklāja, ka 1941. gada vasarā Daugavpils nomalē – Mežciemā, kur notika ebreju masveida nošaušana, tika paveikts varoņdarbs. Jānis Kolosovskis, viņa sieva H. Kolosovska un viņu radnieces vēlu vakarā bija aizgājušas uz nošaušanas vietu. Tur viņi meklēja dzīvus palikušos bērnus un nesa tos mājās. Rokas un acis dedzināja hlors, ar ko bija apbērtas neaizraktās bedres. Ievainotos ebreju bērnus J. Kolosovskis mēģinājis ārstēt, slēpis pagrabā, bet vēlāk pajūgā it kā vedis uz Baltkrieviju. Atmiņā palicis zēns Iciks, kurš solījis pēc kara atgriezties. Patiešām, izglābtais Kolosovsku ģimenei pēc kara rakstīja un no ārzemēm sūtīja paciņas. J. Kolosovskis – kluss, neievērojams, ticīgs katolis, kas nevienam neko nestāstīja. Kāpēc? Izrādās, ka glābējs 60. gados bijis liecinieks tiesā un sniedzis liecību pret kādu kolaborantu. Noziedznieks atgriezies no cietuma un teicis kaimiņam, ka atriebsies Kolosovskim. Augstsirdīgais, vīrišķīgais cilvēks līdz mūža beigām baidījās no slepkavas. Tāpēc cilvēki joprojām baidās un negrib runāt.

Preiļos izdzīvoja seši ebreji. Izglābtais Moti Hagi atceras, ka nacisti ebrejus iznīcināja pēc precīza plāna: bija noteikta ielu secība, no kurām noteiktās dienās tika sapulcēti ebreji, kurus veda uz nošaušanu. Liepu ielā dzīvojošā Hagi ģimene bija sarakstā pirmā. Par to viņam paziņoja vācu virsnieks, kas dzīvoja viņu mājā. Hagi ģimene patvērās Ivana Cvetkova namā. Par to uzzināja gūstā nonākušais sarkanarmietis, kas strādāja pie Cvetkova. No rīta viņš paziņoja, ka to atklās vāciešiem. Ebreji aizgāja un paslēpās pie Vladislava Vuškāna, kur glābiņu atrada vēl četri ebreji. Hagi ģimene savam glābējam pastāstīja, ka savas dārglietas aprakuši dārzā, un naktī Vuškāns paslēpto izracis. Kas šim cilvēkam bija vairāk raksturīgs – vīrišķība, humānisms vai arī vēlme nopelnīt? Kā uzskata M. Hagi – vairāk bijis vīrišķības, jo viņš taču riskēja ar savu dzīvību, ko nevar samērot ar bagātību. Par V. Vuškānu M. Hagi raksta: "Tas nebija īslaicīgs drosmes uzliesmojums. Tas ilga trīs garus gadus, kas pilni baiļu, cerību." Pateicoties šo cilvēku vīrišķībai (Ivans Cvetkovs, Vladislavs un Staņislavs Vuškāni), no astoņiem ebrejiem, kas slēpās, tika izglābti seši. Vai tas nav varoņdarbs, kas pelna nosaukumu *Taisnprātīgais starp tautām*? M. Hagi stāstītais apliecina, ka mutvārdu vēsture ir svarīgs holokausta izpētes avots.

Daugavpils rajona Višķi kļuva par pēdējo pajumtes vietu Dagdas ebrejiem, kurus dzina no Aglonas puses. Kolonnai sekoja čigāni, kas mēģināja nelaimīgajiem atņemt dažādas lietas. Viena čigāniete norāvusi nelaimīgajai ebrejietei lietusmēteli, paskaidrojot, ka viņai tas tāpat nebūs vajadzīgs. Cita ebrejiete uzraugam teikusi: "Šaujiet tepat, tālāk vairs neiešu." Lūgums uzreiz tika izpildīts. Nogurušos ebrejus dzina uz Kalnavišķu pusi. Ebreji apstājās, lai atpūstos, daži iesnaudās. Pēkšņi rīta klusumu pārtrauca ložmetēja kārtas. Divas stundas turpinājās šis asiņainais slaktiņš. Nelaimīgos apraka čigāni.

Kopš šiem drausmīgajiem notikumiem pagājis 60 gadu. Skolotāja novadpētniece, tagad pensionāre Leonora Petrova palīdzēja noskaidrot traģēdijas detaļas. 2001. gada 6. oktobrī, pateicoties viņas aktīvai līdzdalībai, par Višķu pagasta līdzekļiem tika atklāts pieminēklis, godinot nogalināto Dagdas un Višķu ebreju piemiņu. Vai tas nav varoņdarbs, kas pelna atzinību un cieņu? Vairākums vecākās paaudzes pārstāvju atbalstīja šo rīcību, bet jaunatne palika malā, daudzi pat nezināja, ka puse Višķu iedzīvotāju līdz karam bija ebreji.

Aglonas ebrejus dažas dienas pēc vācu okupācijas sadzina skolā, pēc tam dzina uz ezera pusi un mežā nošāva. Nošaušanā piedalījās vietējie hitleriešu rokaspuīši, bet vācu virsnieks, kā atceras kāda lieciniece, to filmējis. Somersetā aizdedzināja sinagogu, bet ebrejus sadzina lielā mājā, pieprasot no viņiem zeltu. Nelielu ebreju grupu pirms nošaušanas iedzina upē un lika bezjēdzīgi pārvietot akmeņus no vienas vietas uz citu. Kādam vecam ebrejam policists rāva aiz bārdas un pavēlēja akmeņus cilāt ātrāk. Pēc dažām dienām vietējie iedzīvotāji, kas ieradās mājā, kurā kādu laiku bija uzturējušies tur sadzītie ebreji, ieraudzīja, ka sienas ir nošķīestas ar asinīm. Nacistu rokaspuīši domāja, ka ebreji ir bagāti ļaudis, ka viņiem ir zelts un uz viņu rēķina varēs iedzīvoties. Taču Aglonas ebreji "neattaisnoja" slepkavu cerības. Pēc izrēķināšanās ar ebrejiem Aglonas tirgū tika pārdotas noslepkavoto lietas. Daži pirka, citi, atpazīdami kaimiņu mantas, ar šausmām devās prom no tirgus, nolādot slepkavas. Nošaušanas vietā tagad atrodas brāļu kapi, kur uzstādītas piemiņas zīmes. Uz vienas no tām zem padomju karavīru uzvārdiem ir uzraksts: ".. kā arī vēl 80 cilvēku." Tie ir gan vietējie ebreji, gan arī no apkārtējiem ciemiem.

Ebreju meitenes Lurjē liktenis cieši saistīts ar Aglonas bazilikas dekānu Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri Aloiziju Broku. Viņa tika kristīta un nosaukta par Karolīnu, apprecējās ar latviešu puisi Leitānu Daukstu. 1941. gadā pēc Karolīnas negaidīti ieradās vietējais policists. Ne dokumenti, ne asaras nelīdzēja, kaut arī hitleriešu rokaspuīsis labi zināja, ka šī sieviete ir kristiete. Kopā ar citiem ebrejiem viņa nokļuva skolā. Te K. Dauksts vērsās pie vācu virsnieka: "Atļaujiet pēdējo reizi aiziet uz baziliku un palūgties." Saņēmusi atļauju, sieviete policista pavadībā devās uz baznīcu. Lūgšanas, asaras, lūgumi pasaudzēt tika uzklausi. Pie Karolīnas iznāca dekāns Aloizijs Broks

un mēģināja paskaidrot policistam, ka viņa ir kristīta katoliete, taču tas nelīdzēja. Tad dekāns kopā ar Karolīnu un policistu devās uz skolu, kur ebreji gaidīja savu nāvi. Un te notika brīnums. Garīdzniekam izdevās pārliecināt vācu virsnieku, ka Karolīna ir katoliete, piebilstot: "Viņa ir kristiete, tāpat kā jūs, neuzveliet sev grēku." Karolīna tika atbrīvota un izglābta.

1941. gada decembrī adventes nedēļā Aglonas bazilikas klusumā ieskanējās Aloizija Broka sprediķis "Tev nebūs nokaut". Kaut arī garīdznieks neminēja neviena uzvārda, visi saprata, ka teiktais vērsts pret nevainīgu cilvēku nogalināšanu Aglonā, pret ebreju iznīcināšanu. Ticīgie samulsuši un satraukti devās mājup. Dekāns labi saprata, kas viņam draud. Un tiešām, uz gestapo galda parādījās policijas priekšnieka Eglāja iesniegums. 1941. gada 30. decembrī Aloizijs Broks tika arestēts un uz trim mēnešiem ievietots Rīgas Centrālcietumā. Vēlreiz viņu arestēja 1942. gada maijā. 1943. gadā viņš gāja bojā Neiengammā koncentrācijas nometnē. Tā no dzīves aizgāja šis kristiešu taisnais. Vai gan viņš nav pelnījis nosaukumu *Taisnprātīgais starp tautām*?

Priekšlasījuma autors ir centies neminēt faktus, kuru ticamība ir apšaubāma. Mutvārdu vēsture, kas ir galvenais pētījuma avots, ir vērtīga tāpēc, ka iepazīstina mūs ar tādiem faktiem un spriedumiem, kādu nav ne arhīvu dokumentos, ne periodiskajā presē. Jebkura veida holokausta izpēte nozīmē antisemitisma sakņu apzināšanu, tā ir cīņa ar aizspriedumiem attieksmē pret ebrejiem.

Aplūkotie 1941.–1944. gada notikumi Latgalē atklāj gan kopējo, kas vērojams šī novada dažādās pilsētās un vietās, gan īpašo, specifisko, kas raksturīgs tai vai citai apdzīvotai vietai un tās iemītniekiem. Vācu nacistu un viņu atbalstītāju politika Latgalē visumā neatšķīrās no to darbības citos Latvijas reģionos. Taču daudz kas bija atkarīgs no aprakstīto notikumu tiešajiem dalībniekiem. Viņu uzskati, raksturi un no tā izrietošā rīcība bija dažāda. Tas sakāms gan par holokausta upuru uzvedību, gan par nacistu politikas pretiniekiem. Mutvārdu vēsture ļauj izprast mūsdienu sabiedrības apziņas īpatnības.

Latgalē glābēji bija latvieši, krievi, poļi. Galvenokārt tie bija zemnieki, nelielu pilsētu nomales iedzīvotāji, ne īpaši turīgi. Parasti glābēji bija ticīgi ļaudis, kas uzskatīja, ka nodot cilvēku – tā nav kristieša cienīga rīcība. Vecuma ziņā tie pamatā bija vidējās, retāk – vecākās paaudzes pārstāvji. Līdztekus glābējiem atzinību un cieņu pelna ļaudis, kas jūta līdzīgu un mēģināja ebrejiem palīdzēt. Lielākoties tās bija sievietes. Ebreju glābēji pēc kara bieži vien nesaņēma padomju varas institūciju atbalstu, tika vajāti. Tāpēc viņi slēpa savu rīcību un ne vienmēr saņēma nosaukumu *Taisnprātīgais starp tautām*. Varbūt ir vērts padomāt par to, ka varētu pastāvēt arī *Latvijas Taisnprātīgais starp tautām*. *Palīdzēt ebrejam* – tas nozīmē nepakļauties okupācijas režīma pavēlēm. *Izglābt ebreju* – nozīmē aktīvu pretošanos nacistiem.

Ir jāizdod grāmata par visiem ebreju glābējiem Latvijā.

Vēstījums par holokaustu Latgalē pirmām kārtām ir stāstījums par cilvēkiem. Viens no būtiskākajiem holokausta izpētes uzdevumiem ir saglabāt upuru un viņu glābēju piemiņu, atcerēties ļaudis, kas parādīja humānismu un vīrišķību, cilvēka dzīvības vērtības izpratni, kas nav atkarīga no nacionālās un konfesionālās piederības.

Josifs Ročko

Holocaust in the Mind of Contemporary Society

Summary

The author of the present paper has recorded eyewitnesses' recollections on the Holocaust in Latgale, namely Daugavpils, Rēzekne, Krāslava, Varakļāni, Višķi, Malta, Aglona, Skrudaliena, Svente and Eglaine. The author has greatly relied on materials from the museum "Jews in Latvia." Thus the paper is based both on oral sources of history and documents.

The main object of research were recollections of those people who had escaped death as well as those who had witnessed the Jewish tragedy, including rescuers. It presented the opportunity to see the tragedy of Latgale Jewry through the eyes of another ethnic group, to construct an impartial picture of events as well as to reveal the psychology of not only inmates of ghettos and their murderers, but also that of the local "silent majority." Such an approach allows better understanding of the co-operation in the rescuing of the surviving Jews with the occupation authorities.

The author has tried to establish the destiny of ghetto inmates and rescuers after the war and the attitude of the Soviet power towards them.

Analysis of 1941–1944 events in Latgale allows establishing the most typical, general and specific tendencies and the specifics of particular towns, villages and parishes of this region. The policies of German Nazis and their assistants in Latgale basically did not differ from the activities of their colleagues in other Latvian regions. Much depended on concrete participants of the described events. Their views, characters and the activities that followed from them were not unambiguous. To help Jews meant to show disobedience to the orders of the occupation regime. To save a Jew meant to resist Nazism actively. Rescuers for the most part came from the ranks of farmers and residents of suburbs and belonged primarily to poor families. They were middle aged and elder, mostly religious people who believed that to turn in a human being was contrary to the God's law. Persons who felt compassion for and tried to help Jews deserve recognition. The majority of them were women.

Dzintars Ērglis

Ventspils apriņķa Dundagas pagasta ebreju liktenis: 1941. gada vasara

Dundagas pagasts atrodas Ziemeļkurzemē,¹ un no visiem Latvijas pagastiem tā teritorija vienmēr ir bijusi vislielākā – gan pirms Otrā pasaules kara teritoriālā iedalījuma, atrodoties Ventspils apriņķī, gan arī pašlaik – ar gandrīz divreiz mazāku platību – Talsu rajonā.²

Marģers Vestermanis, Andrievs Ezergailis, Bernhards Press u.c. autori savos darbos aplūkojuši koncentrācijas nometnes “*Kaiserwald*” filiāli Dundagā, kas pastāvēja 1943. un 1944. gadā.³ Savukārt Dundagas pagastā dzīvojošās skaitliski nelielās ebreju kopienas liktenis 1941. gada vasarā, kad to represēja gan padomju, gan nacistu totalitārais režīms, līdz šim nav pētīts. Darbā izmantoti muzeja un dokumentācijas centra “Ebreji Latvijā” (MEL) un Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) materiāli, kā arī bijušās LPSR MP VDK krimināllietas, kas tagad atrodas Latvijas Valsts arhīvā (LVA). Vācijas–PSRS kara sākumā izveidojušos situāciju Ventspils apriņķī palīdz izprast Jura Pavloviča,⁴ bet holokausta norisi – Rudītes Vīksnes⁵ pētījums.

Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, Dundagas pagastā dzīvoja 44 ebreji.⁶ Tiesa, seši vīrieši no tiem nebija pagasta pastāvīgie iedzīvotāji (sk. 1. pielikumu).⁷ Iedzīvotāju skaita ziņā Dundagas pagasts tolaik bija ceturta lielākā ebreju apdzīvotā vieta Ventspils apriņķī pēc apriņķa pilsētas Ventspils (1246), Ugāles pagasta (56) un Piltenes pilsētas (45).⁸

Lielākā daļa ebreju dzīvoja pagasta centrā Dundagā (1935. gada februārī 15⁹), bet dažas ģimenes arī Vīdalē, Mazirbē, Kolkā, Ildzerē u.c. ciemos. 1935. gadā Dundagas ebreji bija izvietojušies 13 mājās. Jāpiebilst, ka nebija nevienas mājas, ko apdzīvotu tikai ebreji, jo viņi mīta “zem viena jumta” ar latviešiem, lībiešiem, vāciešiem un poļiem. Nekustamie īpašumi piederēja tikai divām ebreju ģimenēm, pārējie īrēja telpas vecsaimniecībās, jaunsaimniecībās, amatnieku saimniecībās, mežsargu mājās, Dundagas pagasta sabiedrībai un Dundagas savstarpējās uguns apdrošināšanas biedrībai piederošās ēkās (sk. 1. pielikumu). Dundagas pagastā dzīvojošie ebreji nodarbojās ar tirdzniecību, kokrūpniecību, amatniecību, zvejniecību un bija cieši saistīti ar Ventspils, Talsu un Valdemārpils ebreju kopienām.

Latvijas Republikas laikā Ventspils apriņķa presē informācija par ebrejiem Dundagas pagastā bija skopa, visbiežāk saistīta ar dažādiem kriminālnozieģumiem, kurus izdarīja gan ebreji, gan citu tautību pilsoņi pret ebrejiem un viņu īpašumu. Savukārt padomju režīma gadā avīzē "Brīvā Venta" vienīgā ziņa par ebrejiem bija sakarā ar viņiem nacionalizētajiem veikalumiem (sk. 3. pielikumu).

1941. gada vasarā ebreju skaits Dundagas pagastā bija jau ievērojami mazāks nekā 1935. gadā, jo, līdzīgi kā visā Latvijā, ebreji arvien vairāk pārcēlās dzīvot uz pilsētām.

1941. gada vasarā Dundagas pagasta ebrejus vispirms skāra padomju režīma represijas. Ventspils apriņķī no 1941. gada 14. jūnijā deportētajiem iedzīvotājiem gandrīz piektā daļa bija ebreji. Šajā dienā no Dundagas pagasta uz PSRS austrumu apgabaliem izsūtīja četrus ebrejus: Izraelu Izraelsonu (1868–1941) un Beru Izraelsonu (1900–?) no Dundagas ciema Izraelsona nama (Jaunā māja), Mozu Lemhenu (1885–1942) un Rozu Lemhenu (1885–1941) no Dundagas ciema Vecskrīveriem. No viņiem izdzīvoja tikai B. Izraelsons. 1941. gada 14. jūnija notikumi Dundagas pagastā bija raksturīgi pirmajai lielākajai padomju varas realizētajai deportācijai visā Latvijā kopumā – procentuāli represijas visvairāk skāra ebrejus.¹⁰ Represēto ebreju īpatsvars Dundagas pagastā bija 9,09% (4 cilvēki no 44).¹¹

1941. gada 22. jūnijā sākās Vācijas–PSRS karš. Sarkanās armijas daļas un padomju aktīvs Dundagu atstāja 1941. gada 27. jūnijā, bet pirmie vācu karavīri tur ieradās tikai 3. jūlijā.¹²

Jūnija beigās tajos Ventspils apriņķa pagastos, kuros vairs nebija padomju karaspēka, tika izraudzīti pagasta pagaidu vadītāji. Ja pagasta valde nebija cietusi 14. jūnija represijās, ietekmīgāko vietējo iedzīvotāju "tautas sapulce" atjaunoja amatā bijušo pagasta vecāko vai kādu no valdes locekļiem.¹³ Tā kā bijušais Dundagas pagasta vecākais Valdis Ansis Legzdiņš (1886–1941) no Piltenes ciema Lodiņiem 1941. gada 14. jūnijā bija deportēts,¹⁴ par pagasta vecāko 1941. gada jūlijā iecēla Kārli Ādolfu Rozenfeldu (1905–2000) no Gavsenes ciema Brūvergrīvu mājām, kurš šo amatu pildīja līdz 1943. gada novembrim.¹⁵ Tomēr pagasta vecākajam nebija nekādas varas pār paš aizsardzības grupām un policistiem, kuri piedalījās represijās pret pagastā dzīvojošajiem ebrejiem.¹⁶

Latviešu paš aizsardzības vienības Ventspils apriņķī jau no paša sākuma tika veidotas nevis policejiskiem, bet izteikti militāriem mērķiem. Vērmahta pulkveža-leitnanta Althofa (*Althoff*) Ventspils paš aizsardzības dienesta organizēšanas pavēle 1941. gada 2. jūlijā norāda, ka paš aizsardzības dienests organizējams Dundagā, Ancē, Ģipkā, Kolkā un Mazirbē.¹⁷ Izņemot Anci, visi minētie ciemi, skatoties kartē, atradās Dundagas pagastā un veidoja novērošanas un aizsardzības līniju pret iespējamiem Sarkanās armijas uzbrukumiem no Sāremā salas (Sāmsala), kur padomju karaspēks pretojās vācu armijai līdz pat 1941. gada oktobrim. Dundagas pagastā, tāpat kā visā Ventspils apriņķī, paš aizsardzības grupas bija vērmahta komandieru pakļautībā, tās organizēja atbilstoši

vērmahta prasībām un 1941. gada vasarā tika norīkotas aizsargāt teritoriju, kuru frontes līnija neskāra tikai tāpēc, ka traucēja dabisks ūdensšķērslis – Irbes šaurums.¹⁸

Sākoties Vācijas–PSRS karam, 1941. gada 27. jūnijā Šloma Kisins devās prom no Dundagas kopā ar padomju aktīvistiem¹⁹ un, iespējams, paspēja evakuēties uz PSRS austrumu apgabaliem. Par veselu rindu ebreju nav skaidrības, vai viņi 1941. gada jūnija beigās vēl atradās Dundagas pagastā. Spriežot pēc LVVA esošajām Dundagas pagasta valdes iedzīvotāju reģistrācijas kartītēm (turpmāk – reģistrācijas kartītes; sk. 2. pielikumu), ebreju skaits šajā laikā varēja būt apmēram 20 cilvēku, bet jāievēro, ka informācija daļā kartīšu ir nepilnīga.

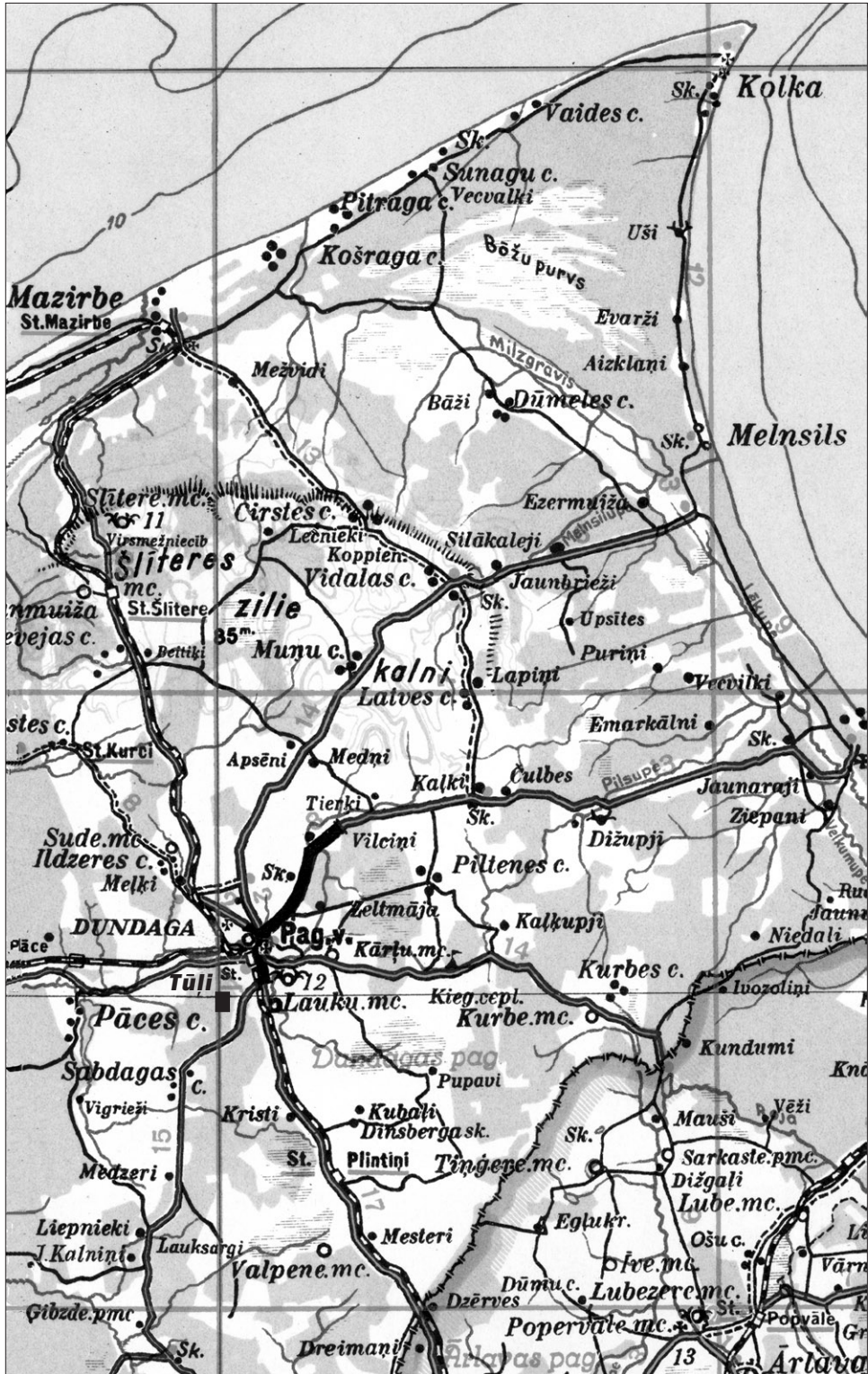
Reģistrācijas kartītēs ir ziņas tikai par trijām ebreju ģimenēm, kuras bija palikušas Dundagas pagastā pēc padomju karaspēka aiziešanas. Rive Rozenšteina un Zoraks Rozenšteins 1941. gada 1. jūlijā no Vecskriveriem pārcēlās uz Ildzeres ciema Sutaņiem,²⁰ bet Jēkabs Rozenšteins šajās mājās 1941. gada 1. jūlijā ieradās no Ventspils.²¹ Divi ebreji – Genehs Levenšteins un Feive Nahmans Steinbergs 1941. gada 16. jūlijā tika izrakstīti no Dundagas pagasta kā "aizceļojuši nezināmā virzienā". G. Levenšteins 1941. gada 8. jūlijā ieradās Dundagas pagasta Kalnciema Vecskriveros no Ventspils, bet 1941. gada 16. jūlijā bija aizceļojis nezināmā virzienā.²² Viņa sieva Ete Levenšteina un bērni – Hiršs Levenšteins un Rahile Levenšteina arī 1941. gada 8. jūlijā bija ieradušies Vecskriveros no Ventspils,²³ bet nav zināms, kas ar viņiem noticis. Līdzīgi arī F. N. Steinbergs, kurš kopš 1937. gada dzīvoja Dundagas pagasta Kalnciema Segliņos, pēc tam Vecskriveros un tikai 1941. gada 1. jūnijā pārcēlās uz Ventspili, 1941. gada 8. jūlijā atgriezās Vecskriveros no Ventspils, bet 1941. gada 16. jūlijā bija aizgājis nezināmā virzienā.²⁴ Iespējams, ka Vecskriveros atgriezās arī viņa sieva Rivke Šore Steinberga un meita Dina Steinberga.²⁵ Jēdzienam "aizceļojis nezināmā virzienā" varēja būt divas nozīmes: noslepkavots vai arestēts un pēc tam nosūtīts uz Ventspili.

Savukārt LVA krimināllietās atrodama informācija, ka 1941. gada jūnija beigās Dundagas pagasta Vīdales ciema Stūru mājās dzīvoja Niesens Rozenšteins un viņa trīs meitas – Roha Vihne, Zelta un Hane Rozenšteinas,²⁶ bet Kolkas ciema Vecvagaru mājās – Boriss Vainšteins un viņa māte Rivka Vainšteina.²⁷

Ir zināmi divi gadījumi, ko apstiprināja pēc Otrā pasaules kara veiktā ekshumācija, ka 1941. gada vasarā Dundagas pagasta Sabdagas un Vīdales ciemā tika noslepkavoti ebreji.

Ebreju slepkavošana Sabdagas ciemā

Sabdagas ciems atrodas netālu no Dundagas pie ceļa, kas cauri Ģibzdes ciemam iet tālāk uz Ventspili. Virzienā no Dundagas uz Ģibzdi pēc dažiem kilometriem ceļa labajā pusē ir Tūļu mājas (sk. karti).

Latvijas karte tūrismam / Sast. un izdevis Šoseju un zemesceļu departaments. – Rīga, 1935.

Par ebreju nošaušanu netālu no Tūļu mājām tika apsūdzēts Eduards Grīva (1910–1970). Līdz 1940. gadam E. Grīvam bija uzvārds Rozefelds-Rozenfelds,²⁸ savukārt LVA krimināllietas materiālos viņš visur dēvēts par Grīvu-Rozenfeldu.

E. Grīva Latvijas Republikas laikā bija Aizsargu organizācijas loceklis,²⁹ lielsaimnieka dēls.³⁰ Viņa vecākus – Andreju Rozefeldu-Rozenfeldu (1860–1941) un Matildi Rozefeldi-Rozenfeldi (1873–1945) 1941. gada 14. jūnijā izsūtīja no Dundagas pagasta Gavsenes ciema Brūvergrīvu mājām.³¹ Sākoties Vācijas–PSRS karam, E. Grīva iestājās pašaizsardzības grupā un piedalījās padomju aktīvistu arestos. No 1941. gada augusta beigām līdz vācu karaspēka kapitulācijai "Kurzemes katlā" E. Grīva dienēja Dundagas pagasta policijā un tūpināja piedalīties padomju aktīvistu un viņu atbalstītāju arestēšanā. 1944. gada rudenī E. Grīvam piešķīra unteroficiera pakāpi, un viņš pildīja Dundagas pagasta Vīdales iecirkņa vecākā policista pienākumus. 1943. gada janvāra beigās E. Grīva 280. policijas bataljona sastāvā devās soda ekspedīcijā pret padomju partizāniem Baltkrievijā. Rota, kurā dienēja E. Grīva, nodedzināja četras sādžas un padzina no dzimtenes vairākus simtus mierīgo iedzīvotāju.³² Pēc kara E. Grīva līdz 1946. gadam atradās Pečoru filtrācijas nometnē.³³

1947. gada 2. septembrī E. Grīva tika arestēts.³⁴ Viena no apsūdzībām E. Grīvam bija tā, ka viņš ar Hugo Franci Glimbergu-Glinbergu (1911–1949) nošāvis divus ebrejus.

Oskars Ahts (1920–1952) par ebreju slepkavošanu pie Sabdagas ciema Tūļiem liecināja:

".. Tiesi neatceros, vai tas bija 1941. gada 28. vai 29. jūnijā, es gāju uz mājām no Dundagas Ģibzdes ciema virzienā (pa ceļu Dundaga–Ventspils). Pa ceļam Dundagas pag. Kristību dzirnavu apkārtnē satiku pašaizsardzības grupas dalībniekus Glinbergu Hugo un Grīvu Eduardu, abi brauca ar velosipēdiem, un abiem uz pleca bija šautene. Satikuši mani, viņi apstājās, Grīva uzrunāja mani vārdā un vaicāja, vai neesmu saticis pa ceļam divus vīriešus. Atbildēju, ka neesmu saticis, tad Glinbergs un Grīva pagriezās atpakaļ, sēdās uz velosipēdiem un brauca tajā pašā virzienā, kur gāju es. Neaizejot līdz Dundagas pag. Sabdagas ciemam, piektajā kilometrā no Dundagas mežā satiku Glinbergu, Grīvu un divus ebreju tautības vīriešus. Ebreji gāja pa ceļa vidu, bet Glinbergs un Grīva gāja nedaudz aizmugurē katrs pa savu ceļa pusi. Glinbergs un Grīva stūma velosipēdus un turēja uz pleca šauteni. Neviens neko neteica. Sākumā nodomāju, ka Glinbergs un Grīva ebrejus aizturējuši un vedīs uz Dundagu, jo tajā laikā Dundagā jau bija daudz arestētu ebreju un padomju aktīvistu. Pagājis viņiem garām, vairākas reizes, ziņkāribas dzīts, atskatījos. Kad es palūkojās atpakaļ, atrodoties no viņiem apmēram 150 m, ieraudzīju, ka Glinbergs un Grīva nometuši grāvi velosipēdus un dzen ebrejus mežā, iedami Dundagas virzienā kreisajā pusē, un pēc dažām sekundēm dzirdēju piecus vai sešus šautenes šāvienus. Tad sapratu, ka Glinbergs un Grīva

nošauj ebrejus. Kas tālāk notika, nedzirdēju un nevarēju redzēt, jo [pēc] 400 m ceļam ir pagrieziens. Otrajā dienā es dzirdēju vietējo iedzīvotāju sarunas, ka pie Sabdagas ciema nošauti divi ebreji. Apmēram pēc nedēļas gāju uz Dundagu un pretī tai vietai, kur Glinbergs un Grīva dzina ebrejus, iegāju mežā paskatīties. Aptuveni 30–40 m no ceļa ieraudzīja divas bedres, kur bija redzamas svaigas smiltis, bija redzams, ka tur kaut kas aprakts. Minēto vietu es varu uzrādīt arī tagad ..”³⁵

Vēlākajās pratināšanas reizēs O. Ahts savu liecību nemainīja, tikai izlaboja, ka šāvienus dzirdējis nevis pēc dažām sekundēm, bet gan pēc vairākām minūtēm.³⁶

1947. gada 18. augustā Tūļu ceļa galā noslepkavoto ebreju mirstīgās atliekas tika izraktas.³⁷ O. Ahts arī piedalījās kapa atrakšanā, bet liķi pilnībā bija sairuši, to personību ne pēc kādām pazīmēm nevarēja noteikt.³⁸

Latvijas PSR leM karaspēka Kara tribunāls (KT) 1947. gada 30. novembrī Ventspilī pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} panta, piemērojot PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1943. gada 19. aprīļa dekrētu,³⁹ piesprieda E. Grīvam 20 gadu katorgas darbos, ar tiesību ierobežošanu uz pieciem gadiem un mantas konfiskāciju.⁴⁰

Pēc tiesas Rīgas 4. juridiskās konsultācijas advokāts P. Bogdanovičs 1947. gada 2. decembrī kasācijas lūgumā E. Grīvas lietā rakstīja, ka viņa aizstāvamais E. Grīva neuzskata sevi par vainīgu divu ebreju nošaušanā kopā ar H. F. Glimbergu-Glinbergu. Viņš uzskatīja šo epizodi par nepietiekami izpētītu un pamatotu tikai uz to, ko liecināja O. Ahts, ar kuru E. Grīvam bijušas nedraudzīgas attiecības. Turklāt liecinieks noliedzis, ka H. F. Glimbergam-Glinbergam un E. Grīvam, kad viņš tos satika uz ceļa pie meža, bijušas lāpstas, kas izslēdzot iespēju, ka viņi aprakuši nošautos. O. Ahts personiski nav redzējis, ka E. Grīva nošauj divus ebrejus vai šaušanā tieši piedalījies, tāpēc tikai vien liecinieka dzirdētie šāvieni nevarot būt pierādījums tam, ka šāvis tieši E. Grīva, kā arī šajā gadījumā nevarot derēt kā netiešas pazīmes notikušā pierādīšanai.⁴¹ Neiedziļinoties juridiskajās niansēs, dīvaini skan advokāta apgalvojums, ka, ja slepkavām tobrīd nebija lāpstu, tad viņi pēc tām nevarēja vēlāk aizbraukt un aprakt nošautos.

Lietuvas robežapsardzes apgabala leM karaspēka KT 1948. gada 10. janvārī Viļņā nolēma Latvijas PSR leM karaspēka KT spriedumu atstāt spēkā, bet notiesātā E. Grīvas un viņa advokāta kasācijas lūgumu par soda samazināšanu noraidīt.⁴²

Notiesātā E. Grīvas liecības par to, kurš īsti noslepkavoja ebrejus pie Tūļu mājām, ir ļoti pretrunīgas. Pirms tiesas viņš liecināja, ka to izdarījuši policisti Arnolds Sebris un Siliņš.⁴³ Savukārt, būdams ieslodzījumā Karagandas apgabalā, viņš lūgumā 1954. gada 10. augustā LPSR ģenerālprokuroram un 1955. gada 22. februārī PSRS Augstākās Padomes Prezidijam rakstīja, ka ebrejus nošāvuši A. Sebris un H. F. Glimbergs-Glinbergs.⁴⁴ Turpretī, kad E. Grīvu 1958. gadā etapēja no ieslodzījuma vietas Karagandas apgabalā uz nopratināšanu Rīgā, E. Grīva liecināja, ka viņš nevarot apgalvot, ka divus ebrejus Tūļu apkārtnē nošāvuši A. Sebris un H. F. Glimbergs-Glinbergs. Lūgumos viņš

rakstīja, ka A. Sebris un H. F. Glimbergs-Glinbergs nošāvuši šos ebrejus, pamatojoties uz to, ka 1941. gadā dzirdējis, kā tie abi stāstījuši, ka šāvuši ebrejus, bet, kad un kur viņi šāvuši un tieši kurus noslepkavojuši, to E. Grīva nezinot. Viņš varēja tikai apgalvot, ka pagastā daudzi runājuši par A. Sebra un H. F. Glimberga-Glinberga piedalīšanos ebreju nošaušanā.⁴⁵

Laikā, kad E. Grīva rakstīja lūgumus un lūdza pārskatīt viņa spriedumu, dzīvo vidū vairs nebija neviena, kas varētu sniegt jaunas ziņas šajā lietā. O. Ahts mira 1952. gada 16. jūlijā Rīgā.⁴⁶ Nacionālie partizāni A. Sebris un H. F. Glimbergs-Glinbergs pēc kara tika nogalināti. A. Sebris (segvārds "Jaunais") 1946. gada 8. maijā krita sadursmē ar padomju karaspēka vienību, kas bija aplenkusi viņa partizānu grupu.⁴⁷ H. F. Glimbergs-Glinbergs padomju karaspēka operācijas laikā 1949. gada 21. oktobrī pulksten 18.45 tika nošauts no slēpņa.⁴⁸

Lielākā daļa aptaujāto liecināja, ka pie Tūļiem noslepkavoti cilvēki, bet neko konkrētu nezināja.⁴⁹ Dažus jaunus faktus sniedza divi liecinieki. Kārlis Pelds (1906) nacistu okupācijas laikā dzīvoja Dundagas pagasta Mazblāķu mājās apmēram 2,5 km attālumā no Tūļiem. Viņš 1957. gada 23. septembrī apstiprināja, ka 1941. gada vasarā netālu no Tūļiem apmēram 50 m no Dundagas–Ventspils ceļa mežā atrasta aizbērtā bedre ar tur apraktiem cilvēkiem, no kuras izplatījās līķu smaka.⁵⁰ Savukārt Dundagas pagasta iedzīvotājs Pāvels Sologubovs (1925) 1957. gada 17. martā liecināja, ka nacistu okupācijas laikā viņš, padzirdējis, ka Tūļu apkārtnē nošauti ebreji, ejot garām šai vietai, iegriezies mežā un apmēram pēc 30–40 m redzējis svaigu kapu.⁵¹ Ne P. Sologubovs, ne K. Pelds nezināja, cik cilvēku pie Tūļiem nošauts un aprakts. P. Sologubovs apstiprināja, ka iedzīvotāju vidū bijušas runas par to, ka Tūļu māju saimnieka znots Kārlis Zvaigzne (1910–1945?) arī piedalījies ebreju šaušanā Tūļu māju apkārtnē, bet viņu pašu nogalinājuši padomju izpletņlēcēji.⁵² Pēc citas versijas viens no K. Zvaigznes Tūļu ceļa galā nošautajiem ebrejiem bijis no Dundagā dzīvojošās Izraelsonu ģimenes, bet K. Zvaigzni nošāvis kāds viņa kolēģis – Dundagas policists, kad viņi kara beigās mežā rakuši bunkuru un sastrīdējušies.⁵³

1959. gada 1. decembrī Mordovijas APSR Augstākās tiesas pastāvīgā sesija nolēma E. Grīvu atbrīvot.⁵⁴ 1970. gada 23. oktobrī E. Grīva gāja bojā auto avārijā.⁵⁵ 1995. gada 19. septembrī E. Grīva pēc Latvijas Republikas Augstākās tiesas slēdziena netika reabilitēts.⁵⁶

Ebreju slepkavošana Vīdales ciemā

Otra ebreju slepkavošanas vieta 1950. gadā tika atklāta Vīdales ciema Melnegļu māju ganībās netālu no Vīdales skolas. Šī vieta ir aptuveni 12 km attālumā no Dundagas virzienā uz Vīdali ceļa labajā pusē (sk. karti).

Padomju represīvie orgāni izmeklēšanas procesā tā arī nenoskaidroja, kurš Dundagas pagasta ebrejs šeit noslepkavots – Niesens Rozenšteins no Vīdales ciema Stūriem vai Boriss Vainšteins no Kolkas ciema Vecvagaiem.

N. Rozenšteins Vīdales ciemā piederēja veikals. Viņa sieva 1940. gadā bija mīrusi, un, karam sākoties, viņš Vīdales ciema Stūru mājās dzīvoja kopā ar savām trim mazgadīgajām meitām Rohu Vihni, Zeldu un Hani. 1941. gada 14. jūnijā deportētās Vīdales ciema Lauku (Tilde) saimnieces Elzas Vītolas (1911–1949) māju kratīšanas laikā N. Rozenšteins bija viens no pieaicinātajiem lieciniekiem.⁵⁷

Jāpiebilst, ka padomju izmeklētāji N. Rozenšteina vārdu pārkrieviskoja, visos dokumentos viņu dēvējot par Nikolaju.

Arī B. Vainšteins un viņa mātei Rivkai Vainšteinai Kolkā piederēja veikals. 20. gadsimta 30. gadu vidū Vecvagaios dzīvoja vēl vairāki Vainšteinu ģimenes locekļi, bet 1941. gadā viņi jau bija izceļojuši uz citām Latvijas vietām. B. Vainšteins nebija precējies.

Bijušais Kolkas ciema iedzīvotājs Kārlis Petoks (1929), raksturojot B. Vainšteinu un Vecvagaiu mājas, atceras:

“Vecvagaiu” māju pirms Otrā pasaules kara apdzīvoja ebreju Vainšteinu ģimene. Vecajam Vainšteinam [B. Vainšteina tēvam Zēligam Vainšteinam (1870–1937). – Dz. Ē.] tur bija sīkpreču tirgotava. Sestdienās (sabatā) tirgotava bija slēgta. Tad vecais lasīja Talmudu un neandelējās. Cūkgaļu un zivis, kam nav zvīņu (salakas, zuši), neēda, jo to neatļāva Ābrahāma likumi. Toties viņa dēls Boriss bija aktīvs un sabiedrisks cilvēks. Viņam bija skaists izbraucamais zirgs un “pedervāģi”. Reizēm viņš rīkoja trakus izbraucienus un vizināšanos ar dāmām. Borisam bija arī gramofons ar lielu tauri (varbūt vienīgais tālaika ciemā), un reizēm tika sarīkoti danču vakari Biedrības namā. Vācu (kara) laikā šī māja stāvēja tukša, bet pēckara gados tur ierīkoja kokapstrādāšanas darbnīcu. Tās vadītājs bija kāds iebraucējs Žagars. Tālāk – apmēram 200 m uz jūras pusi vecsaimnieku laikā bija liela, gara saimniecības māja (kūts, šķūnis, ratnīca). To nojauca un pēckara gados ierīkoja zāģētavu un pirmo elektrostaciju ar tvaika lokomobili, kas deva gaismu visam ciemam, zivju apstrādes fabrikai, mehāniskajai darbnīcai ..”⁵⁸

Pie Vecvagaiu mājas atradās arī neliels lūgšanu namiņš.⁵⁹

1940.–1941. gadā B. Vainšteins nēsāja komjaunieša nozīmi, iestājās VK(b)P biedra kandidātos un darbojās milicijas atbalsta brigādē. 1941. gada 14. jūnijā, kad tika deportēts Kolkas ciema Kristu mājās dzīvojošais vecākais policists Augusts Grīnvalds (1895–1942) un viņa ģimene, B. Vainšteins piedalījās kratīšanā kā pilnvarotais.⁶⁰

1941. gada pavasarī no Kolkas aizbrauca Sarkanās armijas celtniecības bataljons, kas militārā īpašuma un pārtikas noliktavas apsargāšanai atstāja trīs

sarkanarmiešus. Jau pirmajās kara dienās 1941. gada jūnijā padomju robežsargu garnizons atstāja Kolku,⁶¹ ciemā palika tikai trīs minētie sarkanarmieši. Nākamajā dienā pēc robežsargu aiziešanas Kolkas mežzinis Andžs Dārziņš, vēlāk pašaizsardzības grupas vadītājs, savās mājās – mežniecībā sarīkoja iedzeršanu trim ciema vīriem – Andrejam Hausmanim (1901–?) un Vilim un Arvidam Staltiem, kuri kopā ar viņu vēlāk veidoja pašaizsardzības grupas pamatkodolu. Iedzeršanas laikā A. Dārziņš uzstājās ar runu, kurā blakus citiem pašaizsardzības uzdevumiem minēja arī Latvijā palikušo ebreju iznīcināšanu. Kad sapulces dalībnieki četratā bija izdzēruši litru degvīna, viņi sapulcēja savus atbalstītājus un devās arestēt sarkanarmiešus. A. Dārziņš aplenktajiem sarkanarmiešiem piedāvāja nolikt ieročus un padoties, nepaklausības gadījumā draudot viņus nošaut. Sarkanarmieši sākumā iebilda, bet, redzēdami savu bezpalīdzību, padevās un nodeva ieročus – ložmetējus, šautenes un granātas. Tajā pašā dienā Kolkas ciema pašaizsardzības grupas locekļi arestēja arī Minnu Drīksnu (1897–?) un viņas divus bērnus par to, ka viņas vīrs Rūdolfs Drīksna 1940.–1941. gadā bijis Dundagas pagasta izpildu komitejas loceklis un iecirkņa milicijas pilnvarotais Kolkas ciemā.

Tajās dienās Kolkas apkārtnē tika aizturēti arī R. Drīksne (viņš arī Drīksna) un B. Vainšteins, kuri nesekmīgi mēģināja evakuēties no Latvijas. Nav skaidrs, tieši kurā datumā notikuši šie aresti. Dažādās liecībās datumi svārstās no 25. jūnija līdz pat 1. jūlijam. Arī M. Drīksna 1950. gadā nevarēja pateikt precīzu datumu, kad viņu arestēja, bet skaidri atcerējās, ka tas noticis pusdienas laikā ap pulksten 12–13 un tajā laikā vāciešu Kolkā vēl nav bijis.⁶² Vācieši Kolkā, iespējams, ienāca apmēram 6.–7. jūlijā.⁶³

Par B. Vainšteina pazušanu un iespējamo viņa nogalināšanu konvojēšanas laikā no Kolkas uz Dundagu tika notiesāts Kolkas ciema pašaizsardzībnieks Andrejs Arnolds Rozenfelds (1906–?) no Rožlauku mājām un Kolkas ciema vecākais Jānis Petoks (1882–1953) no Vagaru mājām.

1945. gada 7. jūlijā pulksten 11 Kolkā 4. robežapsardzes komandantūras 5. nodaļas karavīri arestēja A. A. Rozenfeldu.⁶⁴

1941. gada jūnija beigās A. A. Rozenfelds, kurš Latvijas Republikas laikā kopš 1932. gada bija aizsargs un Kolkas ciemā pildīja policijas palīga pienākumus, piekrita Kolkas mežziņa Andža Dārziņa priekšlikumam kļūt par pašaizsardzības grupas locekli un apsargāt Baltijas jūras piekrasti un dažādus citus objektus, patrulēt, veikt tvarstīšanas un pārmeklēt mežu masīvu, lai arestētu atpalikušās Sarkanās armijas militārpersonas, padomju varai lojāli noskaņotas personas un ebrejus. Pašaizsardzības dienestu A. A. Rozenfelds pildīja apmēram mēnesi. Pēc tam līdz 1942. gada martam viņš nodarbojās ar zvejniecību un strādāja meža darbos, bet 1942. gada aprīlī iestājās vācu "*Hilfssollmann*", kur dienēja līdz 1944. gada oktobrim.⁶⁵

Jāatzīmē arī, ka A. A. Rozenfelds 1941. gada 3. augustā mežā netālu no Melnsila ciema piedalījās sadursmē ar padomju kara jūrnikiem, kuri bija ieradušies no Sāremā, varonīgi pretojās milzīgajam vācu karavīru un latviešu paš aizsardzībasnieku pārsvaram, tomēr gandrīz visi krita.⁶⁶

J. Petoks tika arestēts 1950. gada 28. maijā Kolkā.⁶⁷

Kolkas ciema Vagaru māju saimniekam J. Petokam salīdzinājumā ar citiem šī ciema zvejniekiem bija turīga saimniecība. Daudzus gadus J. Petoks bija Kolkas ciema vecākais. No Latvijas Brīvības kara līdz 1935. gadam J. Petoks darbojās Aizsargu organizācijā, no kuras izstājās sliktās veselības dēļ. 1940. gadā pēc padomju varas nodibināšanas J. Petoks tika atcelts no vecākā amata. 1940.–1941. gadā Kolkas ciems bija Dundagas pagasta sastāvā un pagasta izpildkomiteja atradās Dundagas miestņā. Dundagas pagasta izpildkomitejas pārstāvis un vienlaikus iecirkņa milicijas pilnvarotais Kolkas ciemā bija Rūdolfs Drīksna. Padomju varas laikā J. Petoks sniedza palīdzību R. Drīksnam dažādu saimniecisku jautājumu atrisināšanā, piemēram, organizēja malkas pievešanu skolai utt. Dažas dienas pēc Vācijas–PSRS kara sākuma R. Drīksnu aizturēja Mazirbē vietējie paš aizsardzībasnieki un nosūtīja uz Ventspili. R. Drīksna pazuda bez vēsts. Tā kā J. Petokam bija pietiekama praktiskā darba pieredze ciema vecākā amatā, 1941. gada jūnija beigās viņš pēc Kolkas ciema paš aizsardzības grupas vadītāja A. Dārziņa priekšlikuma no jauna pasludināja sevi par Kolkas ciema vecāko. Kad 1941. gada jūlijā ar nacistu okupācijas varas atļauju tika formēta Dundagas pagasta valde, J. Petoks ciema vecākā amatā tika apstiprināts oficiāli un to pildīja līdz 1942. gada vasarai. J. Petoks norīkoja ciema iedzīvotājus dažādos darbos un ziņoja Dundagas pagasta valdei par personām, kuras nepildīja viņa rīkojumus, kādēļ atsevišķi pilsoņi tika sodīti. 1942. gada vasarā slimības dēļ J. Petoks nespēja turpināt šo darbu un uzrakstīja pagasta valdei lūgumu atbrīvot viņu no ciema vecākā pienākumiem. Turpmākajā nacistu okupācijas periodā J. Petoks strādāja personiskajā lauku saimniecībā, kā arī nodarbojās ar zvejniecību.⁶⁸

B. Vainšteins, nespējams pirmajās kara dienās evakuēties no Latvijas uz PSRS austrumiem, īsu laiku dzīvoja nelegāli. Andrejs Hausmanis, Francis Adamkovičs un citi Kolkas paš aizsardzībasnieki vairākkārt no slēpņa novēroja Vecvagarus, lai aizturētu B. Vainšteinu gadījumā, ja viņš apmeklētu savas mājas.⁶⁹

1941. gada jūnija beigās A. Dārziņam kļuva zināms, ka B. Vainšteins slēpjas kādās mājās Melnsila ciemā (apmēram 12 km no Kolkas). Pēc A. Dārziņa pavēles paš aizsardzībasnieks Andrejs Freimanis (1911–1979) ar motorlaivu aizveda no Kolkas uz Melnsilu A. A. Rozenfeldu un Viktoru Grīnfeldu (1915). A. A. Rozenfelds bija apbruņots ar šauteni vai medību ieroci, bet A. Freimanis un V. Grīnfeldam ieroča nebija. Izkāpuši krastā, A. A. Rozenfelds un V. Grīnfelds devās uz Melnsila ciemu un atveda arestēto B. Vainšteinu, bet A. Freimanis tajā laikā atradās pie laivas un gaidīja. Atgriežoties Kolkā, laivu

piestātnē atbraucējus sagaidīja ar šauteni apbruņotais A. Hausmanis, un B. Vainšteinu aizveda pie A. Dārziņa uz mežniecību.⁷⁰ B. Vainšteinu ieslodzīja Kolkas mežniecības virtuvē, bet Kolkas paš aizsardzībasnieki viņu apsargāja. Otrā dienā pēc B. Vainšteina aresta pie J. Petoka ieradās paš aizsardzībasnieks Kārlis Jānis Freibergs (1906–?)⁷¹ un prasīja J. Petokam norīkot pajūgu, lai aizvestu B. Vainšteinu uz Dundagu. Tā kā Kolkas ciema iedzīvotāji atsacījās, tad J. Petoks nolēma to izdarīt pats.

Visās pratināšanas reizēs, konfrontācijās un tiesas sēdēs J. Petoks apgalvoja, ka viņš 1941. gada jūnijā no rīta ar savu pajūgu kopā ar paš aizsardzībasniekiem A. A. Rozenfeldu un V. Grīnfeldu esot aizvedis B. Vainšteinu uz Dundagu un nodevis policijā, vakarā atgriezies Kolkā un par B. Vainšteina nošaušanu neko nezina.⁷² Dundagā J. Petoks neesot redzējis, kam A. A. Rozenfelds un V. Grīnfelds nodevis B. Vainšteinu, jo pēc vienas versijas viņš tajā brīdī aizgājis uz veikalu,⁷³ bet pēc citas – palicis tirgus laukumā pie pajūga.⁷⁴

Savukārt, izmeklējot A. A. Rozenfelda lietu, padomju izmeklētāji B. Vainšteina liktenim pievērsa vēl mazāk vērības nekā J. Petoka krimināllietā. A. A. Rozenfelds apgalvoja, ka viņš ar V. Grīnfeldu un J. Petoku B. Vainšteinu nogādājis Dundagā un nodevis policijas priekšniekam, kura uzvārdu nezina.⁷⁵

Tikai apsūdzētā J. Petoka dēls Osvalds Kārlis Petoks (1916–1992) liecināja, ka viņa tēvs aizvedis B. Vainšteinu līdz Dundagai.⁷⁶ Pārējie liecinieki bija dzirdējuši, ka B. Vainšteins nogalināts Vīdales ciemā, bet nošaušanas faktu, protams, neviens no viņiem nebija redzējis.⁷⁷

Piemēram, izraksts no liecinieka Andreja Petoka (1923–1996) 1950. gada 23.–24. septembra pratināšanas protokola:

"Jautājums: Kas jums zināms par Petoka Jāņa Pētera d. noziedzīgo darbību vācu okupācijas periodā?"

Atbilde: Petoks Jānis Pētera d. ir mans tēvocis [..]

1941. gada jūnijā paš aizsardzībasnieki arestēja VK(b)P biedra kandidātu Borisu Vainšteinu. Petoks Jānis Pētera d. ar savu zirgu un pajūgu kopā ar paš aizsardzībasniekiem Rozenfeldu Andreju Kārļa d. un Grīnfeldu Viktoru (1944. gadā Grīnfelds aizbēga uz Zviedriju, bet Rozenfeldu A. pēckara periodā arestēja MGB orgāni) konvojēja Borisu Vainšteinu un pa ceļam uz Dundagu it kā nošāvuši viņu Dundagas rajona Vīdales ciema apkārtnē.

Jautājums: No kurienes jums zināms, ka Borisu Vainšteinu konvojētāji nošāva?"

Atbilde: Par to, ka Boriss Vainšteins nošauts 1941. gada jūnijā, kad viņu konvojēja uz Dundagu, runāja daudzi Kolkas [ciemā] iedzīvotāji jau vācu okupācijas laikā.

1948. gadā (neatceros, kurā mēnesī) sarunā ar mani Petoks Jānis Pētera d., ieradies mana tēva mājā, stāstīja, ka Borisu Vainšteinu viņi līdz Dundagas policijai neesot aizveduši, bet nošāvuši Vīdales ciema apkārtnē. Turklāt viņš teica, ka viņam

nenācies būt tiešajam izpildītājam, jo viņam nebijis ieroča, tāpēc viņš tikai vērojis, kā Borisu Vainšteinu nošāvuši Rozenfelds Andrejs Kārļa d. un Grīnfelds Viktors. Kāda iemesla pēc mūsu starpā sākās saruna par šo tēmu, neatceros.

Tomēr 1950. gada maija beigās, pēc tam kad MGB orgāni bija arestējuši manu tēvu Petoku Kārli Pētera d., es gāja pa lauku uz kolhoza zirgu ganībām un satiku Petoku Jāni Pētera d., kurš sarunā par mana tēva aresta iemesliem izteica domu, ka viņš arestēts bez jebkāda iemesla, tūlīt arī piebilzdams, ka viņš, t.i., Petoks Jānis, vedis Borisu Vainšteinu uz Dundagas policiju un, kā redzams, pagaidām vēl neuzskata mani par vainīgu, tomēr nezinu, kas man būs par to, ka es aizvedu Borisu Vainšteinu uz Dundagu.

Tādējādi divās sarunās ar mani Petoks Jānis Pētera d. par vienu un to pašu faktu – Borisa Vainšteina likteni – deva atšķirīgus argumentus par viņa konvojēšanu uz Dundagu ar Petoka Jāņa līdzdalību. Kas ir īstenība – vai tas, ka Vainšteins tika pa ceļam uz Dundagu nošauts vai tika nogādāts Dundagas policijā, – man ir grūti liecināt ..”⁷⁸

Nikolajs Ešentāls (1891–1979) no Kolkas ciema Upmaļiem 1941. gada jūnija beigās, priekšpusdienā, atrazdamies Rīgas līča krastā laivu piestātnē, redzēja, kā J. Petoks savā pajūgā kopā ar pašaisardzībniekiem A. A. Rozenfeldu un V. Grīnfeldu, kuri bija apbruņoti ar šautenēm, konvojēja pa ceļu uz Dundagu B. Vainšteinu. Pēcpusdienā N. Ešentāls redzēja, ka pajūgs atgriežas, jo viņš tajā laikā gāja uz piestātni pārbaudīt zvejas tīklus. J. Petoks un konvojētāji atgriezās tik ātri, ka tik īsā laikā nebija iespējams aizvest arestēto B. Vainšteinu uz Dundagu, nodot policijai un pašiem atgriezties Kolkā. Kad pajūgs bija blakus N. Ešentālam, viņš prasīja V. Grīnfeldam, kāpēc viņi tik ātri atgriezušies un kur likuši B. Vainšteinu. V. Grīnfelds atbildējis, ka B. Vainšteinu viņi pa ceļam esot atlaiduši un likuši iet tālāk kājām uz Dundagas policiju.⁷⁹

Līdzīgi vēl vairāki vietējie iedzīvotāji, piemēram, Andrejs Rozenfelds (1901–1972),⁸⁰ Andrejs Rozenfelds (1911),⁸¹ Pēteris Frīdmanis (1912–1986)⁸² u.c., atrodoties jūras krastā, redzēja B. Vainšteina konvojēšanu uz Dundagu un konvojētāju trijotnes pārlieku ātro atgriešanos.

Savukārt Vīdales ciema iedzīvotāji bija redzējuši, ka arestētais B. Vainšteins aizvests garām Vīdales veikalam, bet pēc 30 minūtēm J. Petoks, kuru tuvākajā apkārtnē parasti nesauca uzvārdā, bet pēc mājasvārda par Vagaru, ar abiem konvojētājiem atgriezies atpakaļ pie veikala. Tā kā no Vīdales līdz Dundagai ir apmēram 14 kilometru, kurus viņi nevarēja nobraukt pusstundā, iedzīvotājiem radušās aizdomas, ka B. Vainšteins pa ceļam nošauts.⁸³ Turklāt J. Petoks, V. Grīnfelds un A. A. Rozenfelds, apstājušies pie Vīdales veikala, lai nopirktu papirosus, sarunājušies ar ciema iedzīvotājiem – un kāds no viņiem teicis, ka tagad esot “par vienu maitu mazāk”⁸⁴.

Īstas skaidrības par B. Vainšteina likteni nebija arī Dundagas rajona Kolkas ciema izpildkomitejai, kurai nācās atbildēt uz padomju represīvo orgānu pieprasījumiem. Kolkas ciema izpildkomitejas 1950. gada 26. jūnija izziņā teikts, ka B. Vainšteins līdz kara sākumam strādājis Kolkas zivju fabrikā un 1940.–1941. gadā bijis padomju aktīvists. Kara pirmajās dienās 1941. gada jūnijā B. Vainšteinu arestējuši vietējie pašaizsardzībnieki un bijušais ciema vecākais J. Petoks viņu izvedis uz Dundagu, bet pa ceļam Vīdales skolas apkārtnē konvojētāji B. Vainšteinu nošāvuši.⁸⁵ Savukārt 1950. gada 8. novembrī Kolkas ciema Darbaļaužu deputātu padome jau apliecināja, ka B. Vainšteina liktenis pēc viņa aizvešanas uz Dundagu neesot zināms.⁸⁶

Skaidrību neieviesa arī 1950. gada 23. jūlijā veiktā ekshumācija, jo nebija iespējams noteikt, kurš īsti nogalināts Vīdales ciema Melnegļu māju ganībās.⁸⁷ Ekshumācijas komisija konstatēja, ka noslepkavotajam cilvēkam ir zelta zobs, tad arestēto J. Petoku un lieciniekus pratināja par B. Vainšteina un N. Rozenšteina izskatu un vai viņiem bijuši zelta zobi. J. Petoks atcerējās, ka B. Vainšteins bijis vidēja auguma, vidēja platuma krūškurvi, galva vidēja izmēra un, konvojējot uz Dundagu, viņš bijis ģērbies uzvalkā, melnos, pašos ādas svārkos ar divrindu pogām (*мышьрка*) un zābakos, bet neatcerējās, vai B. Vainšteina bijuši krāsainā metāla zobi.⁸⁸ Savukārt liecinieki apstiprināja, ka zelta zobi bijuši gan B. Vainšteina,⁸⁹ gan N. Rozenšteina.⁹⁰

J. Petoka krimināllietas izmeklēšanas laikā padomju represīvās iestādes sākumā bija pārliecinātas, ka Vīdales ciemā nošauts B. Vainšteins, bet vēlāk pēc vairāku Vīdales ciema iedzīvotāju nopratināšanas sāka šaubīties par šo versiju, pieļaujot iespējamību, ka nogalinātais tomēr ir N. Rozenšteins.

Nora Feldmane (1920) izmeklētājam sniedza šādas atbildes:

"Jautājums: Kur jūs dzīvojāt un ar ko nodarbojāties 1941. gadā?"

Atbilde: No 1941. gada janvāra līdz 1941. gada jūlijam es dzīvoju Latvijas PSR Dundagas rajona Vīdales ciemā. Strādāju par pārdevēju Dundagas patērētāju biedrības veikalā Vīdales ciemā. No 1941. gada jūlija es atbrīvojos no darba veikalā un pārbraucu dzīvot pie vecākiem Dundagas rajona Cirstes ciema Bērsvadu mājās. 1941. gada rudenī aizbraucu dzīvot uz Mītavu (Jelgavu), kur nodzīvoju līdz 1944. gada vasarai.

Jautājums: Kas bija pārzinis Vīdales ciema veikalā, kurā jūs strādājāt par pārdevēju 1941. gada pirmajā pusē?"

Atbilde: Dundagas patērētāju biedrības veikala pārzinis tajā laikā, kad es strādāju par pārdevēju, bija Vīdales ciema iedzīvotājs Rozenšteins Nikolajs (tēvavārdu neatceros).

Jautājums: Kur jūs dzīvojāt Vīdales ciemā tajā laikā, kad strādājāt par pārdevēju veikalā, un kas dzīvoja tajā mājā kopā ar jums?"

Atbilde: *Būdama pārdevēja, es dzīvoju tajā pašā mājā, kur atradās Vīdales ciema veikals. Blakusdzīvoklī tajā pašā mājā dzīvoja Rozenšteins Nikolajs un viņa trīs bērni. Bez Rozenšteina ģimenes un manis tajā mājā neviens cits nedzīvoja.*

Jautājums: *Kas jums zināms par Rozenšteina Nikolaja un viņa ģimenes likteni?*

Atbilde: *1941. gada jūnija pēdējos vai jūlija pirmajos datumos (precīzu datumu neatceros) pulksten 9 vai 10 vakarā pie mājas, kurā es dzīvoju, piebrauca vieglā automašīna (no kurienes ieradās mašīna, es nezinu), no kuras izkāpa divi cilvēki privātā un iegāja dzīvoklī pie Rozenšteina Nikolaja. Es tajā laikā atrados veikala telpās. Dažas minūtes pēc tam, kad Rozenšteina dzīvoklī iegāja divi ar automašīnu atbraukušie pilsoņi (viņi divatā arī atbrauca), kāds no Rozenšteina ģimenes (cik man stāv prātā – meita) aicināja mani ienākt viņu dzīvoklī. Klausot lūgumam, es iegāju Rozenšteina dzīvoklī, kur viens no atbraukušajiem (ieradušies izrādījās man nepazīstamas personas) sacīja man, ka viņi arestējuši Rozenšteinu Nikolaju, un piedāvāja man pieskatīt viņa mazgadīgos bērnus, t.i., Rozenšteina Nikolaja bērnus vecumā no četriem līdz piecpadsmit gadiem.*

Pēc tam ieradušās personas izveda Rozenšteinu Nikolaju uz ielas, iesēdināja sev līdzās automašīnā, ar kuru atbrauca, un mašīna aizbrauca Dundagas miesta virzienā apmēram pulksten 10 vakarā.

Kad Rozenšteinu Nikolaju izveda no dzīvokļa, tad viņu arestējušās personas brīdināja mani, lai es par šo faktu nevienam neziņotu. Par ko tika arestēts Rozenšteins Nikolajs, kā arī par viņa likteni pēc aresta es neko neesmu dzirdējusi un nezinu.

Dažas dienas pēc Rozenšteina Nikolaja aresta pie mājas, kurā dzīvoja viņa bērni, atbrauca trīs policisti no Dundagas, kuri ar automašīnu aizveda Dundagas virzienā visus Rozenšteina Nikolaja bērnus, pēc tam par viņu likteni es arī neko neesmu dzirdējusi. Rozenšteina Nikolaja sieva nomira pirms kara, tāpēc viņš dzīvoja ar bērniem viens [..]

Jautājums: *Vai personām, kuras arestēja Rozenšteinu Nikolaju, bija ieroči?*

Atbilde: *Vai personas, kuras arestēja Rozenšteinu Nikolaju, bija apbruņotas vai ne, es precīzi nezinu. Ja viņi bija apbruņoti, tad tikai ar kabatas ieročiem, jo šautenes vai automātus es neredzēju ..”⁹¹*

Nacistu okupācijas laikā Vīdales ciema Melnegļu mājās dzīvojošā Emīlija Uzbarde (1870–?) liecināja, ka redzējusi, kā 1941. gada jūnija beigās trīs nepazīstamas personas devušās mežā netālu no Melnegļu mājām, bet no meža iznākuši tikai divi cilvēki – iespējamie N. Rozenšteina slepkavas.

“Jautājums: *Kādu apsvērumu dēļ Vīdales ciema iedzīvotāji uzskata, ka Rozenšteins Nikolajs nošauts mežā Melnegļu māju tuvumā, kurās jūs dzīvojāt?*

Atbilde: *Sarunās ar Vīdales ciema iedzīvotājiem (ar kuru konkrēti, es sirmā vecuma dēļ neatceros) man bija zināms, ka kādā vakarā 1941. gada jūnija beigās Vīdales ciemā ieradušās nezināmas personas (no kurienes, nezinu) arestējušas Rozenšteinu Nikolaju.*

Tajā pašā vakarā (pirms krēslas) es no sava dzīvokļa Melnegļu mājās pa logu redzēju, ka pa ceļu no Vīdales uz Dundagu (ceļš no manas mājas ir 15–20 metru attālumā) brauca vieglā automašīna, kas apstājās iepretī manas mājas logiem. No mašīnas izkāpa trīs cilvēki (kurus es neatpazīnu), kuri devās pa meža ceļu, kas ved no manas mājas dziļāk mežā. Vai šīm personām bija ieroči, es neievēroju. Apmēram 30 minūtes pēc tam no meža iznāca tikai divi cilvēki, kuri iesēdās uz ceļa atstātajā automašīnā un aizbrauca Dundagas virzienā. Pēc dažām dienām tajā apkārtnē, uz kuriem bija aizgājušas ar automašīnu atbraukušās personas, mans radnieks Uzbarts Kārlis atrada svaigi izraktas zemes un smilšu vietas, kurā it kā bijušas asins pēdas.

Pie šīs vietas, ko mežā atrada Uzbarts Kārlis, es negāju, bet dzirdēju no Vīdales ciema iedzīvotājiem (no kura, neatceros), ka it kā tajā vietā nošauts Rozenšteins Nikolajs.

Jautājums: *Vai bija vēl kādi pilsoņu nošaušanas gadījumi Vīdales ciema apkārtnē 1941. gada vasarā?*

Atbilde: *Kādu pilsoņu nošaušanas gadījumu Vīdales ciema apkārtnē kā 1941. gadā, tā arī sekojošā vācu okupācijas periodā, izņemot to, par kuru es liecināju, nebija.*

Jautājums: *Vai jūs esat pārliecināta par to, ka mašīna preti jūsu mājai 1941. gada vasarā (jūnija beigās) apstājās vakarā?*

Atbilde: *Jā, esmu pārliecināta. Es labi atceros, ka tad, kad preti manai mājai apstājās vieglā automašīna, no kuras izkāpa trīs cilvēki, kuri aizgāja meža dziļumā, bet no meža atgriezās divi, bija vakars pirms krēslas iestāšanās, apmēram pulksten 22 un 30 minūtēs.*

Jautājums: *Vai tad, kad šie trīs cilvēki, izkāpuši no mašīnas, iegāja mežā, jūs nesadzirdējāt šāvienus?*

Atbilde: *Es nepiešķīru nekādu nozīmi tam, ka mežā iegāja cilvēki, un tāpēc neiekleusījos un šāvienu skaņu nedzirdēju .."⁹²*

Melnegļu mājās kara sākumā dzīvoja arī E. Uzbartes radnieks drēbnieks Kārlis Uzbarts (1880–?). Viņš ne vienreiz vien bija šūvis apģērbu N. Rozenšteinam un viņa ģimenei. 1941. gada jūlijā, neilgu laiku pēc tam, kad N. Rozenšteins tika arestēts, K. Uzbarts, izdzenot lopus ganībās, pamanīja, ka divas govīs meža pļavā kārpā svaigi uzbērtu zemi, tādējādi norādot, ka tur var būt asinis vai ierakts līķis. Šajā vietā K. Uzbarts ievēroja smiltīs asiņu pēdas, kā arī divus papiroša izsmēkus un tukšu sērkociņu kastīti. Atrakt zemi K. Uzbarts neuzdrošinājās, bet, saskatīdams noziegumu,

zvanīja par to Dundagas policijai, taču policijas darbinieks atbildēja, ka tā neesot viņa darīšana, kas tur noticis. Tomēr K. Uzbarts lūdza, lai ierastos policisti un noskaidrotu, kas noticis viņa ganībās. Dažas dienas pēc tam K. Uzbarts atkal atnāca uz ganībām un ieraudzīja, ka tajā vietā, kur varēja būt aprakts līķis, atrodas daži lieli akmeņi, tiem virsū uzlikts celms, bet zeme apkārt akmeņiem apkaisīta ar neveltzētājiem kaļķiem. K. Uzbarts nezināja, kas to izdarījis.⁹³

Vietējo iedzīvotāju domas par kapu pie Melneglēm dalījās. Vīdales ciema ļaudis uzskatīja, ka Melnegļu ganībās nošauts N. Rozenšteins, bet pēc Kolkas iedzīvotāju pieņēmumiem tur nogalināts B. Vainšteins. Kurš no abiem tiešām noslepkavots šajā vietā, padomju izmeklētāji tā arī nenošaidroja.

B. Vainšteina māti Rivku Vainšteinu nedaudz vēlāk kā viņas dēlu arestēja Kolkas pašaizsardzībasnieki A. Dārziņš, K. J. Freibergs, O. K. Petoks u.c., kā arī no Dundagas ieradušies pašaizsardzībasnieki un policisti. R. Vainšteina ar automašīnu tika izvesta uz Dundagu un, protams, vairs neatgriezās. Vainšteinu īpašums, kā arī preces no veikala tika izlauptas, bet daļu A. Dārziņš izpārdeva vietējiem iedzīvotājiem.⁹⁴ Precīzas liecības R. Vainšteinas lietā būtu varējusi sniegt Marija Vilmane (1890–?), kura līdz Vācijas–PSRS kara sākumam dzīvoja un strādāja Vainšteinu saimniecībā Kolkā, bet tajās dienās viņa neatradās Vecvagaros un B. Vainšteina mātes aresta dalībniekus neredzēja.⁹⁵ N. Rozenšteina meitas policisti aizveda uz Ventspili.⁹⁶

R. Vainšteini, R. V. Rozenšteini, Z. Rozenšteini, H. Rozenšteini un citus nenošaidinātos Dundagas pagasta ebrejus, tāpat kā pārējos Ventspils aprīņķī dzīvojošos ebrejus, arestēja 1941. gada jūlijā, aizveda uz Dundagu un pēc tam uz Ventspili. Kā var secināt no Ventspils pašaizsardzības vienības komandiera pulkveža-leitnanta Kārļa Lobes (1895–1985) pavēles nr. 10 Ventspils pilsētas un aprīņķa pašaizsardzības spēkiem 1941. gada 19. jūlijā, tad Ventspils aprīņķa ebrejus uz Ventspili nosūtīja tikai pēc šī datuma, jo pavēles ceturtais (d) un piektais (e) punkts bija šāds:

“.. d) *Visi žīdi ar sievietēm un bērniem Ventspils aprīņķī nosūtāmi uz Ventspili ievietošanai kopējā nometnē.* –

e) *Žīdu dzīvokļi aprīņķī savedami dzīvošanas kārtībā, visas mantas reģistrējamas, par to sastādāms akts. Žīdu dzīvokļos aprīņķī ievietot cilvēkus, kam dzīvokļi nepieciešami. Šie cilvēki arī atbildīgi par to, lai žīdu dzīvokļi netiktu izlaupti. Kur dzīvokļi paliek neapdzīvoti, jārūpējas par dzīvokļu uzraudzību.* – ”⁹⁷

Vispirms vietējās pašaizsardzības vīri arestēja vīriešus, pēc neilga laika arī sievietes un bērnus. Ventspilī ebreju vīrieši vispirms tika ievietoti cietumā, bet sievietes un bērni – geto Kuģinieku un Ostas ielas stūrī. Vēlāk darba nespējīgās sievietes pārvietoja uz sinagogu, bet daļu vīriešu – uz geto. Geto atstāja tikai darbaspējīgos cilvēkus, kuri strādāja Ventspils kokzāģētavā, lauka darbus pie saimniekiem un citur.⁹⁸

Ventspils pilsētas un apriņķa ebrejus nošāva laika periodā no 1941. gada jūlija vidus līdz 8. oktobrim Kaziņu mežā netālu no pilsētas Liepājas virzienā. Jūlija vidū pašaisardzības dalībnieki leitnanta Osvalda Strauta (1918–1953) vadībā, *Einsatzkommando 2* komandiera Erharda Grauela grupa un vācu 9. policijas bataljona karavīri nošāva apmēram 300 ebreju vīriešu. Skaidri nav zināms, kas bija soda akcijas izpildītāji 1941. gada 22. septembrī, kad nošāva 67, un 26. septembrī, kad nošāva 183 ebrejus. Visticamāk, ka šāvēji bija SD vai šucpolicijas kadri. 533 ebreju sievietes un bērnus nošāva Viktora Bernharda Arāja (1910–1988) vadītās komandas dalībnieki no 1941. gada 6. līdz 8. oktobrim.⁹⁹

Skaidrs ir viens – slepkavošanas akcijās Kaziņu mežā, īpaši jau 1941. gada rudenī, aizgāja bojā arī uz Ventspili atvestie Dundagas pagasta ebreji.

V. Grīnfelds 1944. gada 25. augustā aizbrauca uz Zviedriju.¹⁰⁰ Tāpat 1944. gadā uz Zviedriju devās arī A. Dārziņš,¹⁰¹ K. J. Freibergs¹⁰² un vēl vairāki Kolkas bijušās pašaisardzības grupas locekļi.

Visi B. Vainšteina un viņa mātes arestēšanā un konvojēšanā iesaistītie, kas nebija aizbēguši uz ārzemēm, tika arestēti un notiesāti. Savukārt personas, kuras arestēja un aizveda N. Rozenšteinu un viņa meitas, tā arī netika noskaidrotas.

Latvijas PSR IeTK karaspēka KT 1945. gada 24. novembrī slēgtā tiesas sēdē Rīgā pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} panta piesprieda A. A. Rozenfeldam 10 gadus labošanas darbu noietnē, tiesību ierobežošanu uz pieciem gadiem un mantas konfiskāciju.¹⁰³ Latvijas PSR komisija krimināllietu izskatīšanai attiecībā uz personām, kuras kara tribunāli un Latvijas PSR Augstākā tiesa notiesājusi par kontrrevolucionāriem noziegumiem un kuras atrodas soda izciešanai ieslodzījuma vietās, 1955. gada 20. jūnija sēdē nolēma Latvijas PSR IeTK karaspēka KT 1945. gada 24. novembra spriedumu uzskatīt par pareizu.¹⁰⁴ 1997. gada 7. aprīlī A. A. Rozenfeldu Latvijas Republikas Augstākā tiesa rehabilitēja.¹⁰⁵

1950. gada 26. augustā Ventspilī Latvijas PSR IeM karaspēka KT slēgtā tiesas sēdē atlika J. Petoka lietas izskatīšanu, nosūtīja to Latvijas PSR IeM karaspēka kara prokuroram tālākai izmeklēšanai un noprieda, ka blakus citām apsūdzībām nepieciešams arī noskaidrot, kur un kas nošāva komjaunieti B. Vainšteinu un kā izpaudās apsūdzētā J. Petoka līdzdalība viņa nošaušanā.¹⁰⁶ Kā zināms, tas netika noskaidrots. 1950. gada 2. decembrī J. Petoku tiesāja otrreiz. Latvijas PSR IeM karaspēka KT slēgtā tiesas sēdē Ventspilī Kara tribunāla izbraukuma sesijā noskaidroja, ka 1941. gada jūnija beigās J. Petoks ar savu pajūgu kopā ar pašaisardzībniekiem A. A. Rozenfeldu un V. Grīnfeldu aizvedis uz Dundagu un nodevis policijā arestēto B. Vainšteinu, kura turpmākais liktenis nav zināms.¹⁰⁷ J. Petokam pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} panta piesprieda 25 gadus labošanas darbu noietnē, tiesību ierobežošanu uz pieciem gadiem un mantas konfiskāciju.¹⁰⁸ Lietuvas robežapsardzes apgabala IeM karaspēka KT Viļņā 1950. gada 20. decembrī nolēma atstāt spēkā spriedumu un J. Petoka kasācijas lūgumu

neapmierināt.¹⁰⁹ 1953. gada 4. septembrī J. Petoks mira Ozerlag nometnē.¹¹⁰ 1992. gada 15. oktobrī J. Petoks ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmumu tika reabilitēts.¹¹¹

1950. gada 12. novembrī Latvijas PSR IeM karaspēka KT slēgtā tiesas sēdē Ventpilī pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58.^{1a} panta piesprieda arī A. Freimanim, A. Hausmanim, O. K. Petokam un vēl trim Kolkas paš aizsardzības grupas dalībniekiem, kuri nebija iesaistīti B. Vainšteina un viņa mātes R. Vainšteinas arestēšanā un konvojēšanā, 25 gadus labošanas darbu nometnē, tiesību ierobežošanu uz pieciem gadiem un mantas konfiskāciju.¹¹² Lietuvas robežapsardzes apgabala IeM karaspēka KT 1950. gada 2. decembrī Viļņā Latvijas PSR IeM karaspēka KT 1950. gada 12. novembra spriedumu atstāja spēkā, bet notiesāto kasācijas lūgumu noraidīja.¹¹³ 1991. gada 21. martā A. Freimanis, O. K. Petoks un A. Hausmanis ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas slēdzieni tika reabilitēti.¹¹⁴

Lai gan apzināti divi gadījumi, kad 1941. gada vasarā nacistisko okupantu pakalpiņi Dundagas pagasta Sabdagas un Vīdales ciemā noslepkavoja trīs ebrejus, visu upuru un slepkavu vārdi nav zināmi. Iespējams, ka šajā laikā Dundagas pagastā tika nogalināti vēl daži ebreji.¹¹⁵ Noslepkavoto ebreju vārdi nav zināmi galvenokārt tāpēc, ka pēc Otrā pasaules kara, tiesājot arestētos kara noziedzniekus, padomju izmeklētāji parasti īpaši necentās noskaidrot upuru vārdus. Pastāv daudzas liecības, ka dažus ebrejus gan kā padomju aktīvistus, gan personiskas atriebības dēļ vietējie kolaboracionisti noslepkavoja jau pirms nacistu okupācijas varas pārstāvju ierašanās Dundagas pagastā 1941. gada 3. jūlijā, kad tur, tāpat kā visā Ventspils aprīņķī, vairākas dienas ilga bezvaras stāvoklis.¹¹⁶ Diemžēl avotu bāze šim apgalvojumam ir tikai bijušā VDK arhīva krimināllietu materiāli, kurus jāvērtē piesardzīgi.

Vai vietējo noziedznieku sauiņas iesaistīšanos līdzpilsoņu slepkavošanā motivēja antisemitisms, vēlme izrēķināties ar padomju aktīvistiem, atriebība vai laupīšanas kāre – tas nav pats būtiskākais jautājums. Galvenais ir tas, ka šo cilvēku rokas tika aptraipītas ar nevainīgu cilvēku asinīm, un šādiem noziegumiem nav noilguma. Vēl nedrīkst aizmirst daudzu paš aizsardzības grupu "pasaules valdnieka" apziņu 1941. gada vasarā pirmajās dienās pēc Sarkanās armijas aiziešanas. To gan nacistu kungi apslāpēja, norādot padevīgajiem iezemiešiem viņu patieso vietu Jaunajā Eiropā. Tas tomēr netraucēja vietējiem kolaboracionistiem līdz pat 1945. gada 8. maijam nogalināt, pazemot un nodot nacistu okupācijas varai gan sava, gan apkārtējo pagastu iedzīvotājus, kuru vidū, protams, lielākā daļa bija latvieši, jo nedaudzie ebreji jau kopš 1941. gada vairs nebija dzīvo vidū. Liela daļa vietējo iedzīvotāju to neaizmirsā un ar nicinājumu izturējās pret nacistu līdzskrējējiem līdz pat viņu mūža beigām. Diemžēl vēstures lappusēs vienmēr pamanāmi tieši šādi "varoņi", nevis tie, kuri, nodibinoties okupācijas varām, turpināja savu ikdienas darbu, nemeklējot vieglu dzīvi, karjeras iespējas un lētu popularitāti uz savu līdzpilsoņu ciešanām.

1. pielikums

1935. gada februārī Dundagas pagastā dzīvojošie ebreji
(pēc Ceturtās tautas skaitīšanas datiem)¹¹⁷

A

1. Uzvārds, vārds, dzimšanas datums un vieta
2. Dzīvesvieta Dundagas pagastā
3. Darbavietas nosaukums un adrese
4. Darbavietas raksturojums
5. Nodarbošanās (arods)
6. Kādas valodas prot bez valsts valodas (latviešu) un jidiša

VĪRIEŠI

1. **Blumenaus Bers** (1888. g. 8. maijā Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Kokgrivis, pastāvīgi dzīvo Ventspilī, Jūras ielā 17; 3. Nenoteikta; 4. Lopu tirdzniecība; 5. Tirgotājs¹¹⁸

1. **Blumenaus Jēkabs** (1898. g. 5. februārī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Kokgrivis, pastāvīgi dzīvo Talsu apr. Valdemārpilī, Ambrakas ielā 4; 3. Nenoteikta; 4. Zvejniecība; 5. Zvejnieks¹¹⁹

1. **Ditmans Judke** (1888. g. 17. aprīlī Igaunijā); 2. Jomi; 3. Slīteres virsmežniecība; 4. Mežu darbi; 5. Strādnieks; 6. Vācu¹²⁰

1. **Feigins Peisahs** (1888. g. 15. februārī Upsolus miestā Lietuvā); 2. Valsts mežsarga māja Krojas, pastāvīgi dzīvo Rīgā, Kokneses prosp. 20–1; 3. Firma "N. Blumensteins un Rozovskis" Rīgā; 4. Kokrūpniecība, tirdzniecība; 5. Koku šķīrotājs; 6. Vācu, krievu, poļu, lietuviešu¹²¹

1. **Fridmanis Elje** (1890. g. 21. janvārī Tukumā); 2. Liepgali; 3. Liepgalu amatnieku zeme; 4. Pārtikas preču veikals; 5. Tirgotājs; 6. Vācu, krievu¹²²

1. **Fridmanis Jose Janke** (1929. g. 17. janvārī Dundagas pag.); 2. Liepgali¹²³

1. **Fridmanis Jūde Bērs** (1922. g. 12. maijā Talsos); 2. Liepgali; 6. Vācu¹²⁴

1. **Fuks Arns** (1875. g. 11. aprīlī Šauļos Lietuvā); 2. Tautas nams Dundagā; 3. Koloniālo un sīkpreču veikals Dundagā; 4. Koloniālo un sīkpreču veikals; 5. Veikalvedis, pārdevējs; 6. Vācu, krievu, angļu¹²⁵

1. **Hunavs Smarja** (1911. g. 28. septembrī Ventspilī); 2. Uzkalniņi; 3. Dundagas pils; 4. Skārdnieku darbnīca; 5. Skārdnieks; 6. Vācu¹²⁶

1. **Hunavs Ura** (1920. g. 27. augustā Ventspilī); 2. Uzkalniņi; 3. Dundagas pils; 4. Skārdnieku darbnīca; 5. Skārdnieks; 6. Vācu¹²⁷

1. **Izraelsons Bērs** (1900. g. 3. novembrī Dundagā); 2. Dundaga, Izraelsona nams; 3. Veikals Izraelsona namā Dundagā; 4. Dažādu preču tirgotava; 5. Veikalvedis, pārdevējs; 6. Vācu, krievu¹²⁸

1. **Izraelsons Izraels** (1868. g. 3. martā Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Dundaga, Izraelsona nams; 3. Veikals Izraelsona namā Dundagā; 4. Dažādu preču tirgotava; 5. Pārdevējs; 6. Vācu¹²⁹

1. **Izraelsons Leibe** (1913. g. 22. decembrī Talsos); 2. Dundaga, Izraelsona nams; 3. Veikals Izraelsona namā Dundagā; 4. Dažādu preču tirgotava; 5. Pārdevējs; 6. Krievu, vācu, angļu¹³⁰

1. **Jakobsons Leiba** (1870. g. 3. aprīlī Ventspils apr., Piltenē); 2. Iernieki, pastāvīgi dzīvo Talsos, Lielā ielā 8; 3. Nenoteikta; 4. Apkārtbraucošs sīkpreču tirgotājs; 5. Tirgotājs; 6. Vācu¹³¹

1. **Jofe Vulfs** (1897. g. 21. decembrī Daugavpils apr., Krustpilī); 2. Izraelsona nams, pastāvīgi dzīvo Daugavpils apr., Krustpilī, Rīgas ielā 187; 3. D. Averbuha koku tirdzniecības kantoris Rīgā; 4. Koku tirdzniecība; 5. Koku šķīrotājs; 6. Vācu, krievu¹³²

1. **Kāgans Vulfs** (1903. g. 3. septembrī Jaunlatgales apr., Viļakā); 2. Vecvalgani; 3. M. Helermans Rīgā, Ganu ielā 4–5; 4. Mežu darbi; 5. Koku šķīrotājs; 6. Vācu, krievu¹³³

1. **Lemhens Abrams** (1924. g. 23. jūlijā Talsos); 2. Tomsona māja; 6. Vācu¹³⁴

1. **Lemhens Faive** (1897. g. 27. aprīlī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Tomsona māja; 3. Veikals Dundagā; 4. Koloniālpreču un manufaktūras veikals; 5. Pārdevējs; 6. Vācu, krievu¹³⁵

1. **Lemhens Mozus** (1885. g. decembrī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Tomsona māja; 3. Koloniālpreču un manufaktūras veikals Dundagā; 5. Pārdevējs; 6. Krievu, vācu¹³⁶

1. **Ritovs Davids** (1903. g. 1. decembrī Rīgā); 2. Valsts mežsarga māja Krojas, pastāvīgi dzīvo Rīgā, Rīdzenes ielā 15/17–2; 3. Firma "N. Blumensteins un Rozovskis" Rīgā; 4. Kokrūpniecība, tirdzniecība; 5. Koku šķīrotājs; 6. Krievu, vācu, zviedru, angļu, franču¹³⁷

1. **Rozensteins Honels** (1925. g. 11. aprīlī Talsos); 2. Jaundundaga¹³⁸

1. **Rozensteins Jēkabs** (1890. g. 21. aprīlī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Jaundundaga; 3. Nenoteikta; 4. Apkārtbraukājoša tirdzniecība; 5. Tirgotājs¹³⁹

1. **Rozensteins Zorahs** (1929. g. 24. februārī Dundagas pag.); 2. Jaundundaga¹⁴⁰

1. **Rozenšteins Nisens** (1900. g. 18. janvārī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Stūri; 3. Pārtikas preču veikals Vīdalē; 4. Preču veikals; 5. Pārdevējs¹⁴¹

1. **Vainsteins Agnijs** (1933. g. 30. janvārī Liepājā); 2. Vecvagari; 6. Krievu¹⁴²

1. **Vainsteins Levs** (1905. g. 10. janvārī Rīgā); 2. Vecvagari; 3. Kolkas ciems; 4. Pārtikas preču veikals; 5. Pārdevējs; 6. Krievu, vācu¹⁴³

1. **Vainsteins Zēlīgs** (1870. g. 1. janvārī Mogiļovas gub., Monastiršinā); 2. Vecvagari; 3. Kolkas ciems; 4. Pārtikas preču veikals; 5. Zemkopis, tirgotājs; 6. Krievu, vācu¹⁴⁴

1. **Veinbergs Moiseis** (1891. g. 15. oktobrī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Kokgrivis; 3. Engures virsmežniecība; 4. Meža darbi; 5. Braucējs¹⁴⁵

SIEVIETES

1. **Fridmanis Brohe** (1925. g. 13. maijā Talsos); 2. Liepgali; 6. Vācu¹⁴⁶

1. **Fridmanis Golde Irle** (1924. g. 11. februārī Talsos); 2. Liepgali; 6. Vācu¹⁴⁷

1. **Fridmanis Māle** (1895. g. 4. novembrī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Liepgali; 3. Liepgalu amatnieku zeme; 4. Pārtikas preču veikals; 5. Tirgotāja; 6. Vācu¹⁴⁸

1. **Izraelsons Debora** (1871. g. 27. septembrī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Dundaga, Izrael[son]a nams; 6. Vācu¹⁴⁹

1. **Lemhens Broha** (1927. g. 7. augustā Dundagā); 2. Tomsona māja; 6. Vācu¹⁵⁰

1. **Lemhens Roza** (1885. g. 14. jūnijā Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Tomsona māja; 6. Vācu¹⁵¹

1. **Lemhens Roza** (1899. g. 13. janvārī Ventspilī); 2. Tomsona māja; 6. Vācu, krievu¹⁵²

1. **Rozensteins Leja** (1931. g. 8. aprīlī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Jaundundaga¹⁵³

1. **Rozensteins Rike** (1885. g. Krievijā); 2. Jaundundaga¹⁵⁴

1. **Rozensteins Zeldā** (1921. g. 12. februārī Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Jaundundaga¹⁵⁵

1. **Rozenšteins Kite** (1901. g. 26. augustā Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Stūri; 6. Vācu, krievu¹⁵⁶

1. **Rozenšteins Rohe Vihne** (1929. g. 22. septembrī Rīgā); 2. Stūri¹⁵⁷

1. **Rozenšteins Zeldā** (1931. g. 7. augustā Talsu apr., Valdemārpilī); 2. Stūri¹⁵⁸

1. **Vainsteins Anna** (1902. g. 27. janvārī Rīgā); 2. Vecvagari; 3. Kolkas ciems; 4. Pārtikas preču veikals; 5. Pārdevēja; 6. Krievu, vācu¹⁵⁹

1. **Vainsteins Malka** (1897. g. 20. martā Liepājā); 2. Vecvagari; 6. Krievu, vācu, angļu¹⁶⁰

1. **Vainsteins Rivka** (1886. g. 18. septembrī Daugavpilī); 2. Vecvagari; 6. Krievu, vācu¹⁶¹

Pavisam Dundagas pagastā dzīvoja 44 ebreji (28 vīrieši un 16 sievietes), no tiem uz pastāvīgu dzīvi bija apmetušies 38 (22 vīrieši un 16 sievietes).

B

Dundagas pagasta iedzīvotāju īss sadzīves raksturojums (Ceturtās tautas skaitīšanas dati pēc stāvokļa 1935. gada februārī)

1. Mājas nosaukums
 2. Apdzīvotās vietas raksturojums (muiža, vecsaimniecība, skola utt.)
 3. Apdzīvotās vietas īpašnieka uzvārds un vārds (iestādes nosaukums)
 4. Īpašnieka: a) pavalstniecība, b) tautība
 5. Apdzīvoto istabu (telpu) skaits
 6. Sanitārhygiēniskās iekārtas:
 - a) no kurienes ņem dzeramo ūdeni (ūdensvads, ūdenssūkņis, aka, upe, ezers utt.)
 - b) apgaismošanas līdzeklis (elektrība, ja cits, tad uzrādīt – kāds)
 - c) vai ateja atrodas dzīvojamā ēkā vai ārpus tās
 7. Apdzīvotā vietā uzskaitītās personas. Dati par tām sakārtoti šādā secībā: uzvārds, vārds; dzimums; dzimšanas gads; ģimenes stāvoklis; ticība; tautība; darbavieta vai nodarbošanās; attiecības pret ģimenes galvu; piezīmes
- P.S. Ar zvaigznīti atzīmēti ebreju tautības iedzīvotāji.

1. **Jomi**

2. Jaunsaimniecība; 3. Steinbergs Alvīna; 4. a) Latvijas, b) latviete; 5. Viena; 6. a) aka, b) petroleja, c) nav;
- 7.: 1. Steinbergs Marija; sieviete; 1895; atraitne; ev. luteriskā; latviete; lauksaimniecība; ģimenes galva.
2. Kļaviņš Voldemārs; vīrietis; 1919; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; – ; dēls.
3. Kļaviņš Eduards; vīrietis; 1922; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; – ; dēls.
- 4*. Ditmanis Judke; vīrietis; 1888; precējies; Mozus tic.; ebrejs; mežu darbi; strādnieks.¹⁶²

1. **Liepgali**

2. Amatnieka zeme; 3. Teodora Kvieša mantinieki; 4. a) Latvijas, b) latvietis; 5. Desmit; 6. a) ūdenssūkņis, b) petroleja, c) ārpusē;
- 7.: 1. Kviesis Lizete; sieviete; 1876; atraitne; ev. luteriskā; latviete; ienākumi no nama īres; ģimenes galva.
2. Kviesis Eduards; vīrietis; 1905; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; pārtikas preču veikals; dēls.
3. Brensons Emma; sieviete; 1902; precējusies; ev. luteriskā; latviete; drēbnieku darbnīca; ģimenes galva.
- 4*. Frīdmanis Elje; vīrietis; 1890; precējies; Mozus tic.; ebrejs; pārtikas preču veikals; ģimenes galva.
- 5*. Frīdmanis Māle; sieviete; 1895; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; pārtikas preču veikals; sieva.

6*. Frīdmanis Jude Bērs; vīrietis; 1922; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; – ; dēls.

7*. Frīdmanis Golde Irle; sieviete; 1924; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.

8*. Frīdmanis Brohe; sieviete; 1925; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.

9*. Frīdmanis Jose Janke; vīrietis; 1929; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; – ; dēls.

10. Magurs Fricis; vīrietis; 1892; precējies; ev. luteriskā; latvietis; valsts dienests; ģimenes galva.

11. Magurs Paulīne; sieviete; 1890; precējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; sieva.

12. Timlers Eda; sieviete; 1849; atraitne; ev. luteriskā; latviete; – ; ģimenes galva.¹⁶³

1. Tautas nams

2. Restorāns un veikals; 3. Dundagas savstarpējā uguns apdrošināšanas biedrība; 4. – ; 5. Septiņas; 6. a) aka, b) petroleja, c) dzīvojamā ēkā;

7.: 1. Smilkšzieds Eduards; vīrietis; 1908; precējies; ev. luteriskā; latvietis; drēbnieka darbnīca; ģimenes galva.

2. Smilkšzieds Paulīne; sieviete; 1911; precējusies; ev. luteriskā; latviete; drēbnieka darbnīca; sieva.

3. Šulte Elza; sieviete; 1901; precējusies; ev. luteriskā; latviete; friziera veikals; ģimenes galva.

4. Šulte Arvids; vīrietis; 1924; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; – ; dēls.

5. Saulīte Marta; sieviete; 1907; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; friziere.

6. Rusmanis Emma; sieviete; 1905; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; drogu veikals.

7. Hercenbergs Karolīne; sieviete; 1884; atraitne; ev. luteriskā; vāciete; restorāns; ģimenes galva.

8. Tālbergs Teodors; vīrietis; 1888; precējies; ev. luteriskā; vācietis; restorāns; palīgs.

9. Brūvers Paulīne; sieviete; 1914; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; mājsaimniecība; kalpone.

10. Miķelsteins Emīlija; sieviete; 1902; neprecējusies; pareiztic.; latviete; mājsaimniecība; kalpone.

11*. Tuks Arns; vīrietis; 1875; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; koloniālo un sīkpreču veikals.¹⁶⁴

1. Uzkalniņi

2. Amatnieka saimniecība; 3. Tone Indriķis; 4. a) Latvijas, b) latvietis; 5. Deviņas; 6. a) ūdenssūknis, b) petroleja, c) ārpusē;

7.: 1. Tone Indriķis; vīrietis; 1877; precējies; ev. luteriskā; latvietis; ratnieku darbnīca; ģimenes galva.

2. Tone Karlīne; sieviete; 1885; precējusies; ev. luteriskā; latviete; lauksaimniecība; sieva.

3. Tone Alfons; vīrietis; 1909; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; galdniecība; dēls.

4. Vihmanis Jūle; sieviete; 1850; atraitne; ev. luteriskā; latviete; – ; sievasmāte.

5*. Hunavs Smarja; vīrietis; 1911; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; skārdnieka darbnīca; ģimenes galva.

- 6*. Hunavs Ura; vīrietis; 1920; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; skārdnieka darbnīca; brālis.
 7. Meiers Alberts; vīrietis; 1890; precējies; ev. luteriskā; latvietis; galdniecība; ģimenes galva.
 8. Meiers Anna; sieviete; 1897; precējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; sieva.
 9. Meiers Valdis; vīrietis; 1920; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; – ; dēls.
 10. Kopštāls Jūlijs; vīrietis; 1871; precējies; ev. luteriskā; latvietis; sīrupa fabrika; ģimenes galva.
 11. Kopštāls Anna; sieviete; 1860; precējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; sieva.
 12. Henriņš Reinis; vīrietis; 1872; precējies; ev. luteriskā; latvietis; sīrupa fabrika; ģimenes galva.
 13. Henriņš Anna; sieviete; 1870; precējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; sieva.¹⁶⁵

1. Vecskrīveri

2. Dzīvojamā ēka; 3. Tomsons Augusts; 4. a) Latvijas, b) latvietis; 5. Deviņas; 6. a) ūdenssūknis, b) petroleja, c) ārpusē;
 7.: 1. Tomsons Augusts; vīrietis; 1882; precējies; ev. luteriskā; latvietis; tehniķis; ģimenes galva.
 2. Tomsons Elizabete; sieviete; 1885; precējusies; ev. luteriskā; latviete; mājsaimniecība; sieva.
 3. Freienbergs Paulīne; sieviete; 1861; atraitne; ev. luteriskā; latviete; – ; sievasmāte.
 4*. Lemhens Faive; vīrietis; 1897; precējies; Mozus tic.; ebrejs; koloniālo un manufaktūras preču veikals; ģimenes galva.
 5*. Lemhens Rosa; sieviete; 1899; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; mājsaimniecība; sieva.
 6*. Lemhens Broha; sieviete; 1927; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.
 7*. Lemhens Mozus; vīrietis; 1885; precējies; Mozus tic.; ebrejs; koloniālo un manufaktūras preču veikals; ģimenes galva.
 8*. Lemhens Rosa; sieviete; 1885; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; mājsaimniecība; sieva.
 9*. Lemhens Ābrams; vīrietis; 1924; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; – ; dēls.
 10. Ageduns Jānis; vīrietis; 1870; precējies; ev. luteriskā; latvietis; lauksaimniecība; ģimenes galva.
 11. Ageduns Berta; sieviete; 1886; precējusies; ev. luteriskā; latviete; mājsaimniecība; sieva.
 12. Andersons Kārlis; vīrietis; 1919; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; – ; dēls.
 13. Andersons Elza; sieviete; 1922; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; meita.
 14. Andersons Alma; sieviete; 1925; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; meita.
 15. Andersons Milda; sieviete; 1927; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; meita.¹⁶⁶

1. Vecvalgani

2. Vecsaimniecība; 3. Dembergs Eduards; 4. a) Latvijas, b) latvietis; 5. Piecas; 6. a) no akas, b) petroleja, c) ārpusē;
 7.: 1. Dembergs Eduards; vīrietis; 1874; precējies; ev. luteriskā; latvietis; lauksaimniecība; ģimenes galva.

2. Dembergs Līze; sieviete; 1878; precējusies; ev. luteriskā; lībiete; lauksaimniecība; sieva.
3. Dembergs Kārlis; vīrietis; 1915; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; lauksaimniecība; dēls.
4. Landmanis Bille; sieviete; 1854; atraitne; ev. luteriskā; lībiete; – ; sievasmāte.
5. Ķimens Leontīne; sieviete; 1902; precējusies; ev. luteriskā; latviete; – ; ģimenes galva.
6. Ciganovskis Arveds; vīrietis; 1913; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; maiznieku darbnīca

[ceptuve]; ģimenes galva.

- 7*. Kāgans Vulfs; vīrietis; 1903; precējies; Mozus tic.; ebrejs; mežu darbi; ģimenes galva.¹⁶⁷

1. Felšeru māja

2. Nams; 3. Dundagas pag. sabiedrība; 4. – ; 5. Septiņas; 6. a) aka, b) petroleja, c) dzīvojamā ēkā;

7.: 1. Benke Helene; sieviete; 1908; precējusies; ev. luteriskā; latviete; mājsaimniecība; sieva; ģimenes galva Benke Haralds izbraucis uz Dundagas pag. Ķurbes ciemu.

2. Benke Ivars; vīrietis; 1932; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; – ; dēls.

3. Siliņš Emīlija; sieviete; 1867; atraitne; ev. luteriskā; latviete; – ; ģimenes galva.

4*. Rozenšteins Jēkabs; vīrietis; 1890; precējies; Mozus tic.; ebrejs; tirdzniecība; ģimenes galva.

5*. Rozensteins Rike; sieviete; 1885; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; sieva.

6*. Rozensteins Zelta; sieviete; 1921; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.

7*. Rozensteins Honels; vīrietis; 1925; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; – ; dēls.

8*. Rozensteins Zorahs; vīrietis; 1929; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; – ; dēls.

9*. Rozensteins Leja; sieviete; 1931; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.¹⁶⁸

1. Izraelsona nams

2. Veikals; 3. Izraelsons Izraels; 4. a) Latvijas, b) ebrejs; 5. Vienpadsmit; 6. a) ūdenssūknis, b) petroleja, c) ārpusē;

7.: 1*. Izraelsons Izraels; vīrietis; 1868; precējies; Mozus tic.; ebrejs; dažādu preču tirgotava; ģimenes galva.

2*. Izraelsons Debora; sieviete; 1871; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; mājsaimniecība; sieva.

3*. Izraelsons Bērs; vīrietis; 1900; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; dažādu preču tirgotava; dēls.

4*. Izraelsons Leibe; vīrietis; 1913; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; dažādu preču tirgotava; dēls.

5. Felšs Roberts; vīrietis; 1915; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; dažādu preču tirgotava; pārv. māceklis.

6. Kohs Marianna; sieviete; 1894; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; mājsaimniecība; kalpone.

7. Trapiņš Jānis; vīrietis; 1872; precējies; ev. luteriskā; latvietis; ēdienu veikals; ģimenes galva.

8. Trapiņš Kristīne; sieviete; 1884; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; ēdienu veikals; sieva.

9. Trapiņš Nikolajs; vīrietis; 1914; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; stērķeļu fabrika; dēls.

10. Jambergs Gustavs; vīrietis; 1871; precējies; ev. luteriskā; latvietis; degvīna tirgotava.
11*. Jofe Vulfis; vīrietis; 1897; precējies; Mozus tic.; ebrejs; koku tirdzniecība.¹⁶⁹

1. Kokgrivs

2. Mežsargu māja; 3. Meža resors; 4. – ; 5. Viena; 6. a) aka, b) petroleja, c) nav;
7.: 1. Jekabsons Žanis; vīrietis; 1880; precējies; ev. luteriskā; latvietis; valsts dienests; ģimenes galva.
2. Slupeiks Jevgenija; sieviete; 1906; neprecējusies; pareiztic.; latviete; mājsaimniecība; algota darbiniece.
3. Slupeiks Alfreds; vīrietis; 1924; neprecējies; pareiztic.; latvietis.
4. Braunfelds Rihards; vīrietis; 1914; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; lauksaimniecība; ģimenes galva.
5*. Blumenaus Bers; vīrietis; 1888; precējies; Mozus tic.; ebrejs; tirdzniecība; ģimenes galva.
6*. Veinbergs Moisejs; vīrietis; 1891; precējies; Mozus tic.; ebrejs; mežu darbi; ģimenes galva.
7*. Blumenaus Jēkabs; vīrietis; 1898; precējies; Mozus tic.; ebrejs; zvejniecība; ģimenes galva.
8. Kroja Aleksandrs; vīrietis; 1898; precējies; ev. luteriskā; latvietis; mežu darbi; ģimenes galva.¹⁷⁰

1. Kroju mežsargu māja

2. Valsts mežsargmāja; 3. Meža resora īpašums; 4. – ; 5. Divas; 6. a) upīte, b) petroleja, c) nav;
7.: 1. Frišenfelds Kārlis; vīrietis; 1890; precējies; ev. luteriskā; latvietis; valsts dienests; ģimenes galva.
2*. Ritovs Dāvids; vīrietis; 1903; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; kokrūpniecība; piedzīvotājs.
3*. Feigins Peizahs; vīrietis; 1888; precējies; Mozus tic.; ebrejs; kokrūpniecība; piedzīvotājs.¹⁷¹

1. Stūri

2. Pārtikas preču veikals; 3. Rozenšteins Nisens; 4. a) Latvijas, b) ebrejs; 5. Trīs; 6. a) aka, b) petroleja, c) ārpusē;
7.: 1*. Rozenšteins Nisens; vīrietis; 1900; precējies; Mozus tic.; ebrejs; tirdzniecība; ģimenes galva.
2*. Rozenšteins Kite; sieviete; 1901; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; sieva.
3*. Rozenšteins Rohe Vihne; sieviete; 1929; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.
4*. Rozenšteins Zelta; sieviete; 1931; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; meita.
5. Župe Ernestīne; sieviete; 1918; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; mājsaimniecība; kalpone.¹⁷²

1. Iernieki

2. Vecsaimniecība; 3. Drafenis Jānis; 4. a) Latvijas, b) latvietis; 5. Deviņas; 6. a) ūdensvads, b) petroleja, c) dzīvojamā ēkā;
7.: 1. Drafenis Jānis; vīrietis; 1891; precējies; ev. luteriskā; latvietis; lauksaimniecība; ģimenes galva.
2. Drafenis Jūlija; sieviete; 1861; atraitne; ev. luteriskā; latviete; lauksaimniecība; māte.

3. Peterfelds Nēze; sieviete; 1903; neprecējusies; ev. luteriskā; latviete; lauksaimniecība; kalpone.

4. Višķeris Uldriķis; vīrietis; 1911; neprecējies; ev. luteriskā; latvietis; lauksaimniecība; puisis.

5. Bujko Stanislava; sieviete; 1909; neprecējusies; katoļu; poliete; lauksaimniecība; kalpone.

6. Feldlībs Fricis; vīrietis; 1873; precējies; ev. luteriskā; latvietis; mežu darbi; strādnieks.

7. Treide Antonijs; vīrietis; 1884; neprecējies; pareiztic.; latvietis; mežu darbi; strādnieks.

8*. Jakobsons Leiba; vīrietis; 1870; precējies; Mozus tic.; ebrejs; tirdzniecība; tirgotājs.¹⁷³

1. Vecvagari

2. Vecsaimniecība; 3. Stālera mantinieki; 4. a) Latvijas, b) lībieši; 5. Piecas; 6. a) kokgroda aka, b) petroleja, c) ārpusē;

7.: 1*. Vainsteins Zēlīgs; vīrietis; 1870; precējies; Mozus tic.; ebrejs; pārtikas preču tirgotava; ģimenes galva.

2*. Vainsteins Rivka; sieviete; 1886; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; sieva.

3*. Vainsteins Anna; sieviete; 1902; neprecējusies; Mozus tic.; ebrejiete; pārtikas preču veikals; meita.

4*. Vainsteins Levs; vīrietis; 1905; precējies; Mozus tic.; ebrejs; pārtikas preču tirgotava; dēls; arī ģimenes galva.

5*. Vainsteins Malka; sieviete; 1897; precējusies; Mozus tic.; ebrejiete; – ; sieva.

6*. Vainsteins Agņijs; vīrietis; 1933; neprecējies; Mozus tic.; ebrejs; – ; dēls.

7. Troksa Pēteris; vīrietis; 1910; neprecējies; katoļu; latvietis; lauksaimniecība, pārtikas preču tirgotava; gada strādnieks.

8. Stafekis Antonija; sieviete; 1914; neprecējusies; katoļu; latviete; mājsaimniecība; gada strādniece.¹⁷⁴

2. pielikums

Ebreji Dundagas pagasta valdes iedzīvotāju reģistrācijas kartītēs¹⁷⁵

Kartītes shēma:

uzvārds, vārds; dzimšanas datums un vieta; dzīvesvieta un tās maiņa Dundagas pagastā. Saīsinājums "pier." apzīmē datumu, kad persona pierakstīta Dundagas pagastā, "izr." – datumu, kad persona izrakstīta no Dundagas pagasta.

1. *Blūmenaus Jēkabs* (1898. gada 5. februārī Valdemārpilī)

Dundagas mācītāja mājā 1936. gada 27. novembrī no Valdemārpils

Vizbulī

1938. gada 30. martā (izr.) uz Valdemārpili, Lielā ielā 3¹⁷⁶

2. *Blūmenaus, dz. Veinbergs, Malke* (1894. gada 25. martā Valdemārpilī)
Dundagas mācītāja mājā 1936. gada 27. novembrī no Valdemārpils
Vizbuļi
1938. gada 30. martā (izr.) uz Valdemārpili, Lielā ielā 3¹⁷⁷
3. *Brants Spince Malke* (1917. gada 23. aprīlī Polijā)
neprec.
Sabdagas Jaunarājos 1940. gada 10. maijā no Ventspils
1940. gada rudenī uz Ventspili¹⁷⁸
4. *Buhbinders, dz. Kāns, Pese Frume* (1899. gada 29. decembrī Valdemārpilī)
Dundagas Jaunā mājā 1940. gada 2. augustā no Valdemārpils¹⁷⁹
5. *Cikmanis Zāmuels* (1918. gada 15. janvārī Leipcigā Vācijā)
Melsila Upsīšos 1941. gada 26. jūnijā (pier.) no Allažu pag. Bērzkalniem¹⁸⁰
6. *Cindelis Sīmans* (1915. gada 17. jūnijā Maltā)
Vārpā 1941. gada 4. februārī no Valdemārpils, Lielā ielā 6¹⁸¹
7. *Entins Gilels* (1915. gada 26. aprīlī Ludzā)
Vīdāles Jaunbriežos 1940. gada 1. jūnijā no Rīgas
1940. gada 7. jūlijā uz Rīgu, Stabu ielā 54–22¹⁸²
8. *Ginzburgs Morduhs* (1891. gadā Preiļos)
Kolkas Palejās 1939. gada 18. novembrī no Daugavpils
1939. gada 20. decembrī uz Daugavpili, Viestura ielā 66¹⁸³
9. *Grīnblats Benjamiņš* (1911. gada 18. aprīlī Ugāles pag.)
“Darbs”
“Vārpa”
Tirgoņi
1941. gada 1. aprīlī uz Ildzeres Oļiem¹⁸⁴
10. *Grīnblats, dz. Šmeimans, Freide* (1914. gada 11. jūnijā Valdemārpilī)
Dundagas Tirgoņos 1938. gada 8. februārī (pier.) no Valdemārpils
1941. gada 1. aprīlī uz Ildzeres Oļiem
1941. gada 6. maijā uz Valdemārpili, Lielā ielā 24¹⁸⁵
11. *Grīnblats, dz. Šmēmans, Gīta* (1887. gada 3. decembrī Valdemārpilī)
Liepgalos 1939. gada 9. maijā no Ugāles pag.¹⁸⁶
12. *Grīnblats Meiers Volfs* (1922. gada 9. jūnijā Ventspilī)
Liepgalos 1939. gada 9. maijā no Ugāles pag.
1939. gada 9. oktobrī uz Ventspili, Tirgoņu ielā 9
Lauku Liepgalos 1939. gada 28. oktobrī no Ventspils
1940. gada 23. novembrī uz Rīgu¹⁸⁷

13. *Grīnblats Šlaums* (1880. gada 4. novembrī Ugāles pag.)
Liepgalos 1939. gada 9. maijā no Ugāles pag.¹⁸⁸
14. *Grīnblats Zoraks* (1939. gada 11. maijā Valdemārpilī)
Dundagas Tirgoņi
1941. gada 1. aprīlī uz Ildzeres Oļiem¹⁸⁹
15. *Hāns Nohums* (1910. gada 2. aprīlī Krustpilī)
Vecskriveros 1937. gada 11. septembrī (pier.) no Rīgas
1938. gada 2. janvārī uz Rīgu, Ģertrūdes ielā 56–17¹⁹⁰
16. *Hiršons Mozus* (1913. gada 6. maijā Piltenē)
Kalnciema Uzkalniņos 1937. gada 23. aprīlī no Ventspils
1937. gada 19. oktobrī uz Ventspili, Pils ielā 40¹⁹¹
17. *Hiršons, dz. Lopato, Nahame Lea* (1913. gada 2. jūnijā Ventspilī)
Kalnciema Uzkalniņos 1937. gada 10. jūlijā (pier.) no Ventspils
1937. gada 19. oktobrī uz Ventspili, Pils ielā 46¹⁹²
18. *Izraelsons Bērs* (1900. gada 3. novembrī Valdemārpilī)
Jaunā māja
1941. gada 14. jūnijā aizsūtīts uz Krieviju¹⁹³
19. *Izraelsons, dz. Ēdelsteins, Debora* (1871. gada 27. septembrī Valdemārpilī)
Jaunā māja
Mirusi 1939. gadā¹⁹⁴
20. *Izraelsons Itce Ichoks* (1923. gada 12. oktobrī Ventspilī)
Dundagas Jaunā mājā 1940. gada 2. janvārī no Ventspils
1940. gada 30. augustā uz Ventspili¹⁹⁵
21. *Izraelsons Izraelis Jāzeps* (1868. gada 3. martā Valdemārpilī)
Jaunā māja
1941. gada 14. jūnijā aizsūtīts no komunistiem¹⁹⁶
22. *Izraelsons Leibe* (1913. gada 22. decembrī Talsos)
Jaunā māja
1941. gada 15. martā uz Ventspili, Sofijas ielā 5–3¹⁹⁷
23. *Izraelsons Mozus* (1904. gada 26. aprīlī Valdemārpilī)
Jaunā māja
1941. gada 1. maijā uz Ventspili, Sofijas ielā 4¹⁹⁸
24. *Kisins Šloma* (1921. gada 30. aprīlī Šķaunes pag.)
MTS Tirgoņos 1941. gada 24. aprīlī no Jaungulbenes pag.
1941. gada 27. jūnijā nezin kur ar komunistiem¹⁹⁹

25. *Lemhens Abrams Haims* (1924. gada 23. jūlijā Talsos)
Vecskriveri
1940. gada 3. oktobrī uz Rīgu, Dzirnavu ielā 13–6²⁰⁰
26. *Lemhens Broha* (1927. gada 7. augustā Dundagas pag.)
Vecskriveri
1938. gada 27. janvārī uz Valdemārpili, Cunces ielā 2²⁰¹
27. *Lemhens Faive* (1897. gada 27. aprīlī Valdemārpilī)
Vecskriveri
Miris 1937. gada 18. decembrī²⁰²
28. *Lemhens Haija* (1935. gada 24. maijā Dundagas pag.)
Vecskriveri
1938. gada 27. janvārī uz Valdemārpili, Cunces ielā 2²⁰³
29. *Lemhens Mozus* (1885. gada 4. decembrī Valdemārpilī)
Vecskriveri
1941. gada 14. jūnijā aizsūtīts uz Krieviju²⁰⁴
30. *Lemhens, dz. Rozensteins, Roza* (1885. gada 14. jūnijā Valdemārpilī)
Vecskriveri
1940. gada 16. decembrī uz Ventspili, Peldu ielā 22²⁰⁵
31. *Lemhens, dz. Lurje, Roza* (1899. gada 13. janvārī Ventspilī)
Vecskriveri
1938. gada 27. janvārī uz Valdemārpili, Cunces ielā 2²⁰⁶
32. *Levenšteins, dz. Rozenšteins, Ete* (1905. gada 20. aprīlī Valdemārpilī)
Vecskriveros 1941. gada 8. jūlijā no Ventspils, Peldu ielā 22²⁰⁷
33. *Levenšteins Genehs* (1896. gada 19. novembrī Ventspilī)
Kalna Vecskriveros 1941. gada 8. jūlijā no Ventspils, Peldu ielā 22
1941. gada 16. jūlijā nezināmā virzienā²⁰⁸
34. *Levenšteins Hiršs* (1931. gada 25. janvārī Ventspilī)
Vecskriveros 1941. gada 8. jūlijā no Ventspils, Peldu ielā 22²⁰⁹
35. *Levenšteins Rahile* (1928. gada 3. augustā Ventspilī)
Vecskriveros 1941. gada 8. jūlijā no Ventspils, Peldu ielā 22²¹⁰
36. *Rozensteins, dz. Bencelis, Gita* (1899. gada 27. augustā Valdemārpilī)
Vīdales Stūri
Mirusi 1940. gada 29. jūnijā Talsos²¹¹
37. *Rozensteins Hane* (1937. gada 6. decembrī Valdemārpilī)
Vīdales Stūri²¹²

38. *Rozensteins Niesens* (1900. gada 18. janvārī Valdemārpilī)
Vīdales Stūri²¹³
39. *Rozensteins Roha Vihne* (1929. gada 21. septembrī Rīgā)
Vīdales Stūri²¹⁴
40. *Rozensteins Zelde* (1931. gada 7. augustā Valdemārpilī)
Vīdales Stūri²¹⁵
41. *Rozenšteins Jēkabs* (1890. gada 28. aprīlī Valdemārpilī)
Ildzeres Sutanos 1941. gada 1. jūlijā no Ventspils²¹⁶
42. *Rozenšteins Rīve* (1885. gadā PSRS [Krievija])
Vecskrīveri
1941. gada 1. jūlijā uz Ildzeres Sutaniem²¹⁷
43. *Rozenšteins Zoraks* (1929. gada 25. februārī)
Vecskrīveri
1941. gada 1. jūlijā uz Ildzeres Sutaniem²¹⁸
44. *Steinbergs Dina* (1935. gada 11. decembrī Saldū)
Segliņos 1937. gada 2. decembrī (pier.) no Saldus
Vecskrīveri²¹⁹
45. *Steinbergs Feive Nahmans* (1908. gada 15. jūnijā Kuldīgā)
Kalnciema Segliņos 1937. gada 2. decembrī (pier.) no Saldus
Vecskrīveri
1941. gada 1. jūnijā uz Ventspili
Vecskrīveros 1941. gada 8. jūlijā no Ventspils, Peldu ielā 22
1941. gada 16. jūlijā nezināmā virzienā²²⁰
46. *Steinbergs, dz. Lemhens, Rīvke Šore* (1913. gada 22. februārī Valdemārpilī)
Kalnciema Segliņos 1937. gada 2. decembrī (pier.) no Saldus
Vecskrīveri²²¹
47. *Steins, dz. Vainsteins, Anna* (1902. gada 27. janvārī Rīgā)
Kolkas Vecvagari
1939. gada 20. aprīlī uz Svītenes pag. Senčiem²²²
48. *Steins Ābrams* (1888. gada 30. jūlijā Rīgā)
Kolkas Vecvagari
1939. gada 20. aprīlī uz Svītenes pag. Senčiem²²³

49. *Sofers Jāzeps Haims* (1932. gada 2. decembrī Rīgā)
Mazirbes Dolari
1939. gada 14. martā uz Nīkrāces pag. Vormsātu pili²²⁴
50. *Sofers Mozus* (1888. gada 13. oktobrī Rīgā)
Mazirbes Dolari
1939. gada 14. martā uz Nīkrāces pag. Vormsātu pili²²⁵
51. *Sofers, dz. Sofers, Vita* (1906. gada 22. novembrī Rīgā)
Mazirbes Dolari
1939. gada 14. martā uz Nīkrāces pag. Vormsātu pili²²⁶
52. *Solomonovs Ļevs* (1908. gada 18. septembrī Krustpīlī)
Laukmuižas Ozolbirzēs 1937. gada 28. maijā no Rīgas
1937. gada 15. novembrī uz Rīgu, Elizabetes ielā 31–8²²⁷
53. *Solomonovs, dz. Izraelsons, Malke* (1909. gada 26. novembrī Talsos)
Laukmuižas Ozolbirzēs 1937. gada 28. maijā no Rīgas
1937. gada 15. novembrī uz Rīgu, Elizabetes ielā 31–8²²⁸
54. *Šers Hesels* (1916. gada 12. aprīlī Aknīstes pag.)
Vecskriveri
1938. gada 20. maijā uz Meņģeles pag. Baložiem²²⁹
55. *Šmēmanis, dz. Veinbergs, Cippe* (1858. gadā Valdemārpīlī)
Laukmuižas Liepgalos 1940. gada 28. jūnijā no Rīgas
1940. gada 23. novembrī uz Talsiem, Kr. Valdemāra ielā 18²³⁰
56. *Vainsteins Boriss* (1906. gada 17. jūlijā Rīgā)
Kolkas Vecvagari²³¹
57. *Vainsteins Levs* (1905. gada 10. janvārī Rīgā)
Kolkas Vecvagaros 1937. gada 27. maijā no Preiļiem
1937. gada 13. jūlijā uz Pustiņas pag.²³²
58. *Vainsteins, dz. Epšteins, Rivka* (1886. gada 18. septembrī Daugavpīlī)
Kolkas Vecvagari
1938. gada 4. februārī uz Rubas pag. Reņģes ciemu
Kolkas Vecvagaros [gads nav norādīts] 2. augustā no Rubas pag.²³³
59. *Vainsteins Zelīgs* (1870. gada 1. janvārī Krievijā)
Kolkas Vecvagari
Miris 1937. gada 18. septembrī²³⁴

3. pielikums

Ventspils aprinča avīzē "Ventas Balss" un "Brīvā Venta" publicētā informācija par ebrejiem Dundagā

"Ventas Balss"

Dundaga. Jūnija mēnesī ceļā no Melnsiles ciema uz Ģipku bez vēsts pazuda pie Sasmakas pierakstītais paunu žīds Šmuls Bekmans, kurš tagad no policijas atrasts, parakts jūrmalas kāpās 7 verstis no Melnsiles ciema. Bekmans nogalināts ar šāvienu mutē no kāda Pētera Rozenfelta kopīgi ar Krievijas pavalstnieku Teodoru Perekrestu. Pēc noslepkavošanas Bekmans aplaupīts. Abi slepkavas apcietināti, atzinušies un ievietoti cietumā. Tuvākas ziņas par izdarīto slepkavību pasniegsim nākošā numurā.

1921, 17. nov., 2. lpp.

Dundaga. Ebreja Šmula Bekmana noslepkavošana, aplaupīšana un slepkavu apcietināšana

1921. gadā jūnija mēnesī bija pazudis bez vēsts pie Sasmakas piederīgais paunu žīds Šmuls Bekmans, kurš 7. jūnijā izgājis no Dundagas pag. Melnsiles ciema uz Ģipkas ciemu, lai no turienes dotos uz savu iedzīvi – Sasmaku. Neskatoties uz rūpīgu meklēšanu no policijas un pazudušā piederīgiem, Bekmans netika atrasts. Pirms nozušanas Bekmans tirgojies ar precēm, kuras iznēsāja paunā. Pie viņa bijušas manufaktūru un sīkas preces, bez tam vācu markas un austrumu nauda. Bija pieņemams, ka, gar jūrmalu ejot, vecīgais Bekmans ir noslepkavots, aplaupīts un līķis rūpīgi noraksts kāpās jūrmalā.

Neilgi pēc Bekmana nozušanas sāka plaši rīkoties ar naudu Dundagas pag. Melnsiles ciemā dzīvojošais Teodors Perekrests, kuram līdz tam nekādas naudas un līdzekļi nav bijuši. Perekrests Rīgā nopirka šujamo mašīnu par 10 000 rub., kuru summu saņēmis, apmainot 250 rub. austrumu naudā, 500 vācu markās, 10 rub. zeltā un 10 rub. sudraba krievu cara naudā. Mašīnu pārveda no Rīgas 20. jūnijā un nodeva savas līgavas mātei Annai Krūze Popes pagastā. Par mašīnas pārvešanas laiku – 20. jūnijā – policijai un iedzīvotājiem vēl nekas nebija zināms par Bekmana nozušanu. Pēc ziņu saņemšanas par Bekmana nozušanu, kas notika jūlija sākumā, krita aizdomas uz Perekrestu par ebreja nogalināšanu un aplaupīšanu, ko apstiprināja Perekresta plaša rīkošanās ar vācu naudu. Pie nopratināšanas Perekrests izsacījās, ka šujmašīnas iegādāšanai saņēmis naudu no savas līgavas mātes. Perekresta līgavas māte Anna Krūze un viņas meita Alvīne Krūze apstiprināja, ka tiešām Perekrestam naudu devušas šujmašīnas iegādāšanai, bet pirms nopratināšanas Anna Krūze izsacījusies vairākām personām, ka mašīnu viņas meitai Alvīnei dāvinājis viņas līgavainis Perekrests, kuram esot kopā ar citiem veikals, no kura atlecot daudz peļņas. Pie Krūzes atrada vairākus drēbju gabalus, dažādas krāsas, kastītes ar diegu spolītēm, saduramām adatām, vispārīgi preces, kādas mēdz iznēsāt paunu žīdi. Bez tam Perekrests bij iztērējis sekošas naudas sumas: par saldumiem tirgotājam

Landmanim samaksājis 250 vācu marku, Rīgā viesnīcā samaksājis par pusdienām 1000 rub., iedevis savam biedram Pēterim Rozenfeldam 10 r. krievu zelta naudā un 100 vācu markās un bez tam vēl plaši uzdzīvojis.

Ievērojot to, ka uz Perekrestu krita smagas aizdomas par Šmula Bekmana nonāvēšanu un aplaupīšanu, viņš 20. septembrī tika apcietināts un ievietots cietumā.

7. novembrī policija atrada ebreja Bekmana līķi, kurš bija parakts apmēram 7 verstes no Melnsiles ciema jūrmalā, mežā, Dundagas pagastā. Bekmans bij nošauts ar šāvienu mutē no Pētera Rozenfelda, kurš pie nopratināšanas vaļsirdīgi atzinās, ka uz Perekresta pierunāšanu abi kopā uzvaktējuši Bekmani un, kamēr Perekrests pircis no Bekmana patronas, viņš to ar šāvienu mutē nogalinājis. Šauteni dabūjis no kuģa "Cesar" mašīnista 1920. g. vasarā un to turējis bez atļaujas un lietojis medīšanas nolūkam. Pa laikam šautene glabājusies arī pie Perekresta. Nolaupītās mantas paņēmis Perekrests un iedāvinājis savai līgavai Alvīnei Krūze, kurai un tās mātei dzērumā izplāpājuši par ebreja Bekmana nogalināšanu. Pēteris Rozenfelds apcietināts 11. novembrī Talsu apriņķī un ievietots Ventspils cietumā. Šmula Bekmana līķis izdots Sasmakas ebreju draudzes valdei apbedīšanai. Lieta nodota attiecīgai tiesu iestādei.

1921, 25. nov., 2. lpp.

Spītē uz nebēdu

Kāds žīdu miesnieks F. [Frīdmanis. – Dz. Ē.] sanaidojies ar vietējās lopkautuves īpašnieku E., kādēļ sapirktos lopus neved vis kaut uz kautuvi, bet kauj pie sevis mājās. Par šādu likuma pārkāpšanu F. īsā laikā jau esot trīs reizes sodīts, bet F. no lopu kaušanas ārpus kautuves tomēr nedomājot atsacīties. Viņš izteicies, ka labāk maksāšot sodu katru dienu, tikai E. kautuvē nevedīšot lopus kaut.

1929, 8. marts, 2. lpp.

Dundaga. Neej svešā pirtī kašķi meklēt

Kādam lopu uzpircējam Frīdmanim policija jau esot sastādījuse 4 protokolus par lopu kaušanu ārpus kautuves. Protams, ka protokoliem sekojis arī sods. F., nebūdam mierā ar tiesas pavēles aplikto sodu, iesniedzis miertiesnesim atsauksmi un lūdzis lietu caurskatīt atklātā sēdē, uzdodams kā liecinieku otru miesnieku – Kušķi. Nododams liecību, K. izteica, ka arī viņš kaujot lopus ārpus kautuves. Pēc liecības nodošanas miertiesnesis arī K. piesauca pie atbildības un lika tam nostāties pie apsūdzēto sola. Spriedums: sodīt Frīdmani un Kušķi katru ar 50 latiem.

1929, 11. maijs, 1. lpp.

Dundaga. Par tirgošanos valsts svētku dienā, 26. janvārī, miertiesnesis sodījis Mosu un Faive Lemhenus ar 30 latiem naudas sodu.

1930, 18. marts, 2. lpp.

Dundaga. Uz karstām pēdām noķerts zaglis

Naktī uz Lielo Piektdienu Izraelsona veikalā Dundagā bija ielauzies zaglis, izlauzot veikala noliktavas loga rūti, un no veikala kases nozadzis apm. 200 Ls naudas. Zaglis bijis

diezgan apķērīgs un, lai neiekristu, no precēm nekā nebija ņēmis. Svētku sestdienā policija jau pienāca vainīgo. Tas ir kāds Ričards Anševics, 22 gadus vecs, bez pastāvīgas dzīves vietas un nodarbošanās. Vecāki gan viņam dzīvo Dundagas pagastā, bet dzīve pie vecākiem tam nepatikusi, kādēļ gājis pats savus ceļus. Nozagto naudu A. jau gandrīz visu bija paspējis iztērēt, nopirkdams uzvalku un citas lietas, kā arī uz svētkiem izdalījis brāļiem, māsām un vecākiem. Pagājušā gada beigās līdztīgā kārtā tika apzagta arī Fukša veikala kase, kur bija nozagts ap 130 latu. Noskaidrots, ka šo zādzību arī izdarījis A., un viņš arī atzīstoties. A. apcietināts un ievietots Ventspils cietumā.

1930, 25. apr., 1., 2. lpp.

Kolka. Arī pie mums kontrabandas spirts

Žīds Vulfs Gindlers atradis jūrmalā kannu ar 10 litriem spirta, ar kuru pacienājis savus draugus. Policija tomēr uzzinājuse par šādu kontrabandas spirta "našķēšanu" un tagad lietu izmeklē. Tā kā spirta kannas izskalotas gar piekrasti no Liepājas līdz pat Kolkai, tad domājams, ka vētrā gājis bojā kāds spirta kontrabandistu kuģis, jo Liepājas jūrmalā atrasts arī kāds izskalots glābšanas riņķis ar uzrakstu "Front".

1930, 18. jūl., 1. lpp.

Kolkasrags. Kā žīdiņam gājis ar "Dieviņa šķiņķībām"

Paunu žīds Vulfs Cindleris, braucot gar jūrmalu, atradis kannu ar kontrabandas spirtu. Atvedis atradumu Kolkā un iedevis kādam F., pēc tam kopīgi ar citiem atradumu izdzēruši. Bijis it lustīgi, bet par šādu lustēšanos dabūjuse zināt policija un sarakstījuse pret žīdu protokolu par atrastā kontrabandas spirta nenodošanu pēc piederības. Muita Cindlerim uzlikuse sodu 1200 latu apmērā. Žīdiņš nu pavisam nelaimīgs un pūš vien: "Ai, ai – Dievine man sūtīje skinkibe, un kāpēc lai es vine neneme prete? Ai, cores, ai, cores."

1930, 23. sept., 2. lpp.

Dundaga. Par vekseļa viltošanu 6 nedēļas cietumā

Jaunsaimnieks K. Vēbergs, ņemdams Dundagā Frīdmaņa veikalā uz parāda kurpes, parakstījis vekseli ar kāda Valtera vārdu. Viltība vēlāk atklājās, un Vēbergu nodeva tiesai. Tā kā līdz tiesas dienai V. parādu Frīdmanim bija jau nomaksājis, tad, ņemot vērā mīkstinošos apstākļus, Vēbergu apgabaltiesa sodīja ar 6 nedēļām cietumā.

1930, 2. dec., 2. lpp.

Dundaga. Folkmaņu grēku saraksts aug

Pāris nedēļas atpakaļ brāļus Jāni un Rudolfu Folkmaņus pienāca gaļas, labības un miltu zādzībā. Nesen Dundagas tirgotājam Lemhenam tika nozagta no noliktavas apm. pusmuca petrolejas un puse govu ādas. Izrādījies, ka arī tas ir Folkmaņu darbs. Ādu tie jau paspējuši izlietot pastalu taisīšanai. Reizē ar to noskaidrojies, ka minētie F. vasarā nozaguši kāda M. tīklu 70 latu vērtībā.

1930, 19. dec., 2. lpp.

Dundaga. Kad pietrūkst naudas, liek "bankā" pulksteņus

Pulksteņu veikala īpašnieks Hiršsons ziņojis policijai, ka viņam no veikala nozudis labošanā nodots pulkstenis. Policija noskaidrojusi, ka to piesavinājis H. strādnieks 17. g.v. A. Gutmanis. Tas sākumā pulksteni tikai tāpat paņēmis, lai panēsātu, bet tad kādu dienu saticies ar četriem draugiem un sākuši spēlēt kārtis uz naudu. Kad nauda paspēlēta, ielicis "bankā" pulksteni, kuru arī paspēlējis. Arī citi spēlētāji likuši "bankā" pulksteņus un arī paspēlējuši. Tos visus sauc pie atbildības par neatļautu hazarda spēli uz naudu.

1931, 20. janv., 2. lpp.

Pieķerts kurpju zaglis, kad kurpes jau noplēstas

Dundagā Izraelsona veikalā šinī pavasarī kāds jauns vīrietis uzlaikojis sev pāri dzeltenas kurpes un galošas. Pārdevējs izrakstījis čeku, un pircējs, paņēmis preci, devies uz kases pusi. Pēc pāris desmit minūtēm noskaidrojies, ka kurpju pircējs ar visām korpēm izgājis no veikala nesamaksājis. Šinīs dienās veikalā ieradies atkal kāds jauns cilvēks pirkt papirosus. Izraelsons viņā uzzīmējis vainīgo un to nodevis policijai. Pēc ilgākas liegšanās tas arī policijai atzinies, paskaidrodams, ka kurpes jau galīgi novalkājis, kas arī izrādījies par patiesību.

1931, 17. nov., 2. lpp.

Milzīgs ugunsgrēks Dundagā

Pag. sestdienas vakarā ap plkst. 11 izcēlās ugunsgrēks Dundagas stērķeļu fabrikas ēkā. Kaut gan sanākušie ļaudis laida darbā Dundagas pienotavas ugunsdzēsamo šļūteni, uguni ierobežot nebija iespējams un ēka nodega. Degšanu sevišķi veicināja jumta sausā izbūve, kā arī pats jumts, kurš bija būvēts no šķindeļiem ar dakstiņu segumu virs tiem. Degšanu veicināja arī mērenais vējš, kurš uguns dzirksteles nesa pat kilometriem tālu. No dzirkstelēm aizdegās arī Dundagas ev. luteriskās draudzes baznīcas tornis, kurš ir koka būve ar šķindeļu segumu. Pateicoties ātrai rīcībai, uguni tornī izdevās nodzēst un veco baznīcu pasargāt no iznīcības. Baznīca būvēta 1766. g., un jau 1929. gadā, kad dega Dundagas tautas nams, tai draudēja tāds pat liktenis, bet arī uguni izdevās nodzēst. Fabrikas ēka pieder Zemkopības ministrijai, bet līdz 1935. gadam viņa izrentēta Dundagas stērķeļu fabrikas paju sabiedrībai. Ēka apdrošināta Finanšu ministrijas apdrošināšanas nodaļā par Ls 4000.–, bet tās faktiskā vērtība iztaisa ap Ls 20 000. Ēkā bez fabrikas atradās arī D. Fuksa koloniālpreču veikals, R. Karlsona un H. Amatnieks dzīvoklis un R. Hiršsona pulksteņu veikals. Kā fabrikas iekārta, tāpat veikalu iekārtas un preces sadega pilnīgi. Fabrikas iekārta apdrošināta "Latvijas Lloidā" par Ls 15 000.–, bet zaudējumi fabrikai iztaisa Ls 150 000.–. Fuksa veikala iekārta un preces apdrošinātas nav bijušas, un zaudējumi iztaisa ap 20 000 Ls. Karlsona frizētava arī nav bijusi apdrošināta, un tam zaudējumi cēlušies par apm. Ls 900.–. Amatnieks frizētava un dzīvoklis bijis apdrošināts par Ls 2000.– un Hiršsona veikals par Ls 1600.–. Zaudējumi viņiem iztaisa apm. apdrošināšanas summu. Uguns sākusies Amatnieks frizētavas un dzīvokļa rajonā. Frizētavā apm. līdz plkst. 9 vakarā kurināta krāsns, bet ap 9.20 darbi frizētavā beigti un darbinieces visas aizgājušas viesos. Frizētavas darbnīcas dūmu vadi neesot bijuši pienācīgā kārtībā, kādēļ

pieņemams, ka tas bijis par uguns izcelšanās iemeslu. Ļaunprātīgas dedzināšanas pazīmes neesot. Dundagas stērķeļu fabrika patreiz bija lielākā šāda veida fabrika Latvijā un apm. 75% no Latvijā patērētā sīrupa un stērķeles sedza ar saviem ražojumiem. Uz fabrikas atjaunošanu maz izredzes, jo īpašnieki cietuši milzīgus zaudējumus. Fabrika vēl tikai dažas nedēļas atpakaļ bijusi apdrošināta par daudz augstāku summu, bet, tā kā ziemas laiks ugunsdrošības ziņā uzskatāms par drošāku, tad apdrošināšanas summa pazemināta.

1932, 23. febr., 1. lpp.

Nozog un lielās, ka lēti nopircis

Dažas dienas pēc Dundagas stērķeļu fabrikas nodegšanas, ar kuru reizē sadega arī Davida Fuksa veikals, kāds T. Kiršteins rādījis savām paziņām, ka lēti nopircis pie Fuksa ādas grožus – tikai par 2 latiem. Kad paziņa arī gribējis tik lētus grožus, izrādījies, ka nekādi groži nav pārdoti, bet gan vieni groži tikuši nozagti. Grožus pie K. nav izdevies atrast, un tas arī liedzās, ka grožus savam paziņam būtu rādījis, esot tikai iegājis Izraelsona noliktavā, kur bijušas noliktas Fuksa izglābtās preces, paprasīt Izraelsona adresi. Tomēr miertiesnesis uzskata K. vainu par pierādītu un viņu soda ar 1 mēnesi cietumā. Sods grožu dēļ iznācis tik bargs tāpēc, ka K. jau agrāk sodīts un sods nosacīti atlaists "uz labošanas", bet, kā redzams, tad K. par labošanas nedomā.

1932, 20. maijs, 1. lpp.

Zog no acu priekšas

Dundagā Fuksa veikalā kāds Nusbaums salīdzis pāri kurpes. Pārdevējs kurpes iesaiņojis un nolīcis uz letes. N. sarunājies ar kādu pazīstamu, un pārdevējs atkal bijis nodarbināts ar citu preču pārdošanu. Kad pēc kāda brītiņa apskatījušies pēc korpēm, lai norēķinātos, izrādījies, ka korpju vairs nav. Zaglis tās paspējis tik veikli pievākt, ka neviens no veikalā esošiem to nav paspējis ievērot.

1932, 15. jūl., 1. lpp.

Mēģina nodedzināt jaunu māju

Dundagas pag. Vīdāles ciemā N. Rozenšteins ceļ jaunu māju, kurā paredzētas arī veikala telpas. R. līdz šim mitinājās īrētās telpās. Kādu rītu R. uzgājis, ka viņa jaunās mājas durvis atslēgtas un jaunierīkojamā veikala telpās plaukti salieti ar petroleju un aizdedzināti. Pateicoties, ka plaukti, tā arī pati ēka būvēta no lāga neizžuvušiem kokiem, uguns nav izplatījies, bet pati no sevis pēc petrolejas izdegšanas apdzisusi. Ēka nav apdrošināta, un tās vērtība ap 3000 latu. Policija bija aizturējusi kādu P., pret kuru iegūti daži norādījumi. Tālāku izmeklēšanu izdara Talsu iecirkņa izmeklēšanas tiesnesis.

1932, 23. dec., 2. lpp.

Uz svētkiem gribējis iedzīvoties rīkos

Dundagā Lemhenu veikalā kāda sieviete pirkusi zirgam rīkus. Pieaicinājusi klāt savu paziņu Alfredu Zibertu no Pitraga, lai palīdz rīkus piepasēt. Z. paņēmis rīkus, iesēdies ratos

un aizbraucis. Veikalnieks tomēr pamanījis Z. aizbraukšanu ar visiem rīkiem un par notikušo ziņojis policijai, kura nekavējoties devusies pakal rīku zaglim un to ar visiem rīkiem panākusi apmēram 12 km no Dundagas.

1932, 30. dec., 1. lpp.

Pieķerti tīklu zagļi

Kolkas raga veikalnieks Vainšteins kādu rītu atradis, ka naktī viņa veikalu apciemojuši zagļi un nozagts viens brētliņu tīkls, šnores un papirosi ap Ls 110.– vērtībā. Zādzībā par vainīgiem policija pienākusi turpat Kolkas ragā dzīvojošos 16. g.v. Jeleferiju Dišleri un 24. g.v. Eduardu Dersāvis. Veikalā zagļi iekļuvuši caur bēniņu lūku, kura bijusi vaļā. Zagtās mantas zagļi noglabājuši jūrmalā zvejas būdā. Tās atrastas un atdotas cietušam. Vainīgos sauc pie atbildības.

1934, 6. jūl., 2. lpp.

Par tīklu un konfektēm 3 mēneši cietumā

Kolkas ciemā dzīvojošie I. Dišlers un E. Dersāvis kādu vakaru sarunājuši apzagt žīda Vainšteina veikalu. Sakrāvuši pie mājas sienas vecas kastes, pa lūku tad uzkāpuši bēniņos, no turienes priekšnamā un tad pa durvīm veikalā. Dersāvis paņēmis jaunu brētliņu tīklu, bet Dišlers zvejas šnores un konfektes. Tīklu un šnores noglabājuši Dišlera zvejas būdā, kur policija, izdarot kratīšanu, tos atradusi. Pag. nedēļu mirtiesnesis abus garnadžus tiesāja Dundagā. Dišlers savu vainu atzīst, bet Dersāvis noliedz. Esot gan ar Dišleri tai vakarā bijis kopā, bet aizgājis mājās, un pa ceļam Dišlers viņu atkal panācis, un tad Dišlerim bijis padusē tīkls un šnore. Izrādās, ka Dersāvisam jau ir sava pagātne un tas 10 mēnešus nosēdējis par kontrabandu. Spriedums: abi atzīti par vainīgiem un sodīti ar 3 mēnešiem cietumā, pie tam Dišlerim kā mazgadīgam sods pārvērsts uz ievietošanu audzināšanas iestādē, bet nosacīti atlaists.

1934, 2. okt., 2. lpp.

Par aizrādījumu ņem un nolamā

Vulfs Kagans no Mazirbes staigājis Šlīteres pieturas punkta tuvumā pa dzelzceļa stigu. Kad dzelzceļa priekšstrādnieks Reinfelds aizrādījis, ka tas nav atļauts, Kagans ņēmis un viņu vēl nolamājis. Pret iedomīgo gājēju dzelzceļu policija sastādījusi protokolu.

1935, 26. marts, 2. lpp.

Pienākts naudas zaglis

Pirmdien Dundagā Izraelsona veikalā iegājis izdarīt iepirkumus Dundagas ciemā dzīvojošais P. Kleinšmits. Savu naudas maku viņš nolīcis uz letes. Sarunājoties ar kādu paziņu, viņš uz īsu brīdi maku izlaidis no acīm. Tā pieticis, lai pie maka pielavītos garnadzis un izzagtu 40 latus. Ziņots policijai. Ar enerģisku rīcību tai izdevies zagļi dabūt rokā. Vainīgais izrādījies Dundagas Mazmestros dzīvojošais K. Braunfelds. Viņš zādzībā atzinies.

1937, 14. okt., 3. lpp.

Niekošanās ar revolveru prasījusi cilvēka dzīvību

Sestdien, 18. decembra pēcpusdienā, Dundagā noticis traģisks gadījums, kurš prasījis vietējā tirgotāja Haives Lemhena dzīvību. Notikums norisinājies sekošos apstākļos.

Dundagas Muņu ciema Mazkalēju māju saimnieks Frīcis Cēla kopā ar savu paziņu Armandu Kundziņu no Dundagas Ošiem iebraucis sestdien Dundagā. Pēc visu darīšanu nokārtošanas abi iegriezušies Hercenbergas 2. šķiras traktierī, kur ieturējuši krietnas pusdienas. Jau te Cēla savam paziņam stāstījis, ka gribot pirkt revolveru. Pēc izešanas no traktiera Cēla Jamberga vīna veikalā nopircis 2 kortelīšus spirta, un tad abi paziņas uz kādu laiciņu šķīrušies: Cēla devies Dundagas patērētāju biedrības veikalā, bet Kundziņš aizgājis uz H. Lemhena veikalu, pie kura palicis Kundziņa zirgs. Patērētāju biedrības veikalā Cēla uzrādījis ieroču atļauju un nopircis Valtera sistēmas revolveru līdz ar 50 patronām. 6 no tām veikalvedis tūliņ ielādējis revolverā un paskaidrojis saimniekam, kā ar ieroci apieties. Izgājis uz ielas, Cēla saticis patērētāju biedrības otrā veikala pārdevēju E. Kviesi un tā priekšā vicinājis savu jaunpirkto ieroci. Kviesis viņu apsaucis, un Cēla tad devies uz Lemhena veikalu, lai satiktu Kundziņu. Veikalā bijis daudz ļaužu. Cēla vispirms piegājis pie kasiera E. Župes un prasījis degvīnu. Kad tas atteicis, ka tādas mantas veikalā nav, Cēla jokodamies mērķējis uz Župi no sava revolvera. Viņš ticis atkal apsaukts. Taču griba rotaļāties ar jauno ieroci bijusi tik stipra, ka Cēla devies no veikala ārā uz ielas, ielaidis tur vienu patronu stobrā un izšāvis gaisā. Pēc tam viņš atkal atgriezies veikalā ar revolveru rokā. Te viņam norādīts neālēties ar ieroci, bet tai vietā, lai paklausītu un bāztu to kabatā, viņš lielīgi pacēlis revolveru un iesaucies: "Lūk, kur jauns ierocis! Nebīstaties!" Un šai pašā mirklī gājis vaļā šāviens. Tas ķēris veikala īpašnieku Haivi Lemhenu, un viņš nokritis uz grīdas. Izsaukts ārsts palīdzības sniegšanai un policija. Smagi ievainotais veikalnieks tomēr nebijis glābjams: pēc dažām minūtēm viņš miris.

Vakar nošautā sekciju izdarīja aprīnķa ārsts Dr. P. Liepiņš un atrada, ka lode gājusi cauri plaušām un iestrēgusi mugurkaulā. Šāvējs apcietināts un nodots izmeklēšanas tiesnesim, kas to nosūtījis cietumā. Cēla paskaidro, ka bijis piedzēries un viss noticis nejauši – bez ļauna nolūka. H. Lemhena līķi vakar no Dundagas pārveda uz Talsiem un apbedīja.

Frīcis Cēla ir 50 gadu vecs, precējies, 8 bērnu tēvs. Nošautais H. Lemhens ir 49 gadu vecs, viņš atstāj sievu un divi bērnus – pusotra un 11 gadu vecus.

1937, 21. dec., 1. lpp.

Kā Jankels Lurje Dundagā zobus ārstēja

Zobu tehniķis Jankels Jenohs Lurje, kura darbnīca atrodas Rīgā, ieradies Dundagā pieņemt pasūtījumus mākslīgu zobu izgatavošanai. Viņš apmeties Dundagas viesnīcā un izlicies liels "zobu dakters", kaut gan nodarboties ar zobu ārstniecību viņam nav tiesību. Pie Lurje ieradies A. Berkmers no Dundagas Jaunmuižas un izteicis savas nelaimes ar zobiem. Lurje pacientu aplūkojis un paziņojis, ka 10 zobi jāpārplombē un vienam jāliek jauna zelta virsdaļa. Sākusies dakterēšana, bet... tās noslēgums norisinājās tiesā, Ventspils aprīnķa 2. iecirkņa mīrtiesnesim noturot Dundagā sesiju. Izrādījās, ka Lurje saplombējis Berkmeram 10 zobu vietā tikai 6 un pie tam nevis ar sudraba plombu, kā bijis norunāts, bet ar mazvērtīgu

cementa plombu. Un viena zoba zelta virsdaļa bijusi tā taisīta, ka drīz vien nokritusi. Taču kā honorāru par lielo dakterēšanu Lurje paņēmis 46 latus. Un vēl ieteicis Berkmeram sūtīt pie viņa kā "Rīgas speciālista" citus klientus. Berkmers tomēr bijis "nepateicīgs" un griezies tiesā. Tur Lurje savu vainu neatzina. Taču liecinieku liecības bija nepārprotamas, un mirtiesnesis Jankeli Lurje uz sodu lik. 553. p. 1. d. sodīja ar 2 nedēļām cietumā un piesprieda par labu Berkmeram 46 latus.

1937, 29. dec., 2. lpp.

Sodīts "mežkungs"

Ern. Jegermanis no Dundagas Damalu mājām juties viņa mājām pieguļošā valsts mežā kā īsts kungs: nolaidis 5 brangus kokus un pārdevis uzpircējiem. Pēdu slēpšanai viņš celmus kārtīgi nomaskojis. Taču nodarījums nācis gaismā, un mirtiesnesis "mežkungu" sodījis ar 2 mēnešiem cietumā. Koku uzpircēji A. Cēlavs-Cielavs no Dundagas Auniņiem un Leiba Tālbergs no Vadoņa ielas 13 Ventspilī sodīti ar 25 latiem vai 1 nedēļu arestā katrs.

1937, 29. dec., 2. lpp.

Piesavinājies, lai nedomātu, ka zadzis

Dundagas stacijas priekšnieka palīgs P. Kleinšmits iegājis Izraelsona veikalā iepirkties. Viņš savu naudas maku ar 40 latiem tajā nolīcis uz veikala letes. Kad viņš uz mirkli novērsis no tā vērību, maks bijis pagalam. Vainīgs pienāks Dundagas Mazmestros dzīvojošais K. Braunfelds, kurš tanī laikā veikalā redzēts iepērkamies. K. Braunfeldam bija jāatbild mirtiesā. Tur viņš izteicās, ka maku atradis veikalā pie zemes un pievācis. Nodot pazaudētājam baidījies tāpēc, ka tad viņu būtu varējuši noturēt par maka zagli. Mirtiesnesis Braunfeldu sodīja ar 3 mēnešiem cietumā, soda izciešanu nosacīti atliekot.

1937, 29. dec., 4. lpp.

Niekošanās ar revolveru prasījusi cilvēka dzīvību

Dundagas Muņu ciema Mazkalēju saimnieks Fricis Cēla visu laiku dzīvojis mierīgu lauksaimnieka dzīvi un audzinājis savus 8 bērnus. Bet tad viņš sadomājies iegādāties kādu šaujamo ieroci. Izņēmis vajadzīgo atļauju, Fr. Cēla devies uz Dundagu pirkt revolveru. Līdzī viņam aizbraucis tā paziņa Armands Kundziņš no Dundagas Ošiem. Taču, pirms doties pirkt ieroci, abi iegriezušies iepriekš Hercenbergas traktierī un ieturējuši tik pamatīgas pusdienas, ka Cēla traktieri atstājis jau jūtami iereibis. Kamēr A. Kundziņš devies uz F. Lemhena veikalu, pie kura palicis viņa zirgs, tikām Cēla aizgājis uz Dundagas patērētāju biedrības veikalu un, uzrādot ieroču atļauju, nopircis Valtera sistēmas automātisko revolveru līdz ar 50 patronām. Dažas no tām veikalvedis ielicis revolvera aptverē un paskaidrojis saimniekam, kā ar ieroci jāapietas. Būdam iereibis, Cēla no šiem paskaidrojumiem daudz nav sapratis. Pēc darījuma nokārtošanas, priecīgs un lepns par savu jauno ieroci, Cēla devies uz Lemhena veikalu, lai tur satiktu savu ceļabiedru A. Kundziņu. Lemhena veikalā Cēla ar ieroci sācis ālēties. Viņš gribējis šaut griestos, bet apsaukts. Tad viņš pavēris veikala durvis un reizi izšāvis gaisā. Laikam neapjēgdams, ka revolveris ir automātisks, kas izšauto patronu izmet un tūliņ stobrā

ievelk jaunu, Cēla ar pielādēto ieroci turpinājis veikalā ālēties. Viņš pacēlis ieroci arī pret veikala īpašnieku F. Lemhenu. Kad tas viņu apsaucis, Cēla roku ar ieroci laidis gan uz leju, bet bijis jau par vēlu: tanī brīdī gājis vajā šāviens, un F. Lemhens nogāzies uz grīdas. Izsaukts ārsts un policija. Ārsta palīdzība tomēr jau bijusi lieka: pēc dažām minūtēm F. Lemhens miris. Lode viņu bija ķērusi plaušā un iestrēgusi mugurkaulā.

Traģiskais notikums norisinājies pag. gada 18. decembrī. Aizvakar Fr. Cēlam šai lietā bija jāstājas Jelgavas apgabaltiesas kriminālodaļas priekšā, kas pašlaik notura tiesas sēdes Ventspilī. Apsūdzētais atzinās vainīgs nāves sagādāšanā F. Lemhenam aiz neuzmanības. Notikušais viņu redzami satriecis. Viņu aizstāvēja zvēr. adv. J. Šmits no Rīgas. Aizstāvis aizrādīja, ka nelaimes galvenais cēlonis ir tas, ka Cēla bijis lietojis alkoholu. Apgabaltiesa Fr. Cēlu sodīja ar 6 mēnešiem cietumā un bez tam par labu nošautā pakalpalicējiem piesprieda civilprasību apbedīšanas izdevumu segšanai 375.50 Ls un atraitnei un divi bērniem katram 15 latu ik mēnesi.

1938, 7. maijs, 2. lpp.

Izber zirņus un maisā aiznes zagtās mantas

Naktī uz 25. novembri Dundagas ciemā Mozum Izraelsonam piederošā jauktu preču veikalā, izsitot veikala skatu logu, bija iekļuvis ļaundaris un paņēmis no veikala vairākus baķus drēbes, pulksteņus, dažādas sudraba lietas, saldumus un citas sīkas preces kopvērtībā par apmēram 700 Ls. Veikalam blakus esošā preču noliktavā zaglis izbēris no kāda maisa zirņus, kurā iepakājis paņemtās mantas, un, neviena nepamanīts, atkal no veikala aizgājis. Notikušo ielaušanās zādzību Izraelsons pamanījis tikai otrā rītā, atslēdzot veikalu. Par notikušo zādzību Izraelsons ziņojis policijai. Pateicoties pēdējās enerģiskai rīcībai, vainīgo drīz pienāca. Tas izrādījās par Dundagas pagasta Deidu mājās dzīvojošo 30 g.v. Rihardu Pēteri Anševicu, kurš jau pirms dažiem gadiem bijis ielauzies Izraelsona veikalā un par to sodīts ar pārmācības namu. R. Anševics apcietināts un nodots Talsu apriņķa izmeklēšanas tiesneša rīcībā.

1938, 8. dec., 2. lpp.

Uzkūdījis apzagt savu konkurentu

Dundagas ciema pulkstenītais Benjaminam Grinblatam nav patīcis, ka it labi "šeftes" iet arī otram pulkstenītais turpat Dundagas ciemā – A. Ķenklim. Savā nenovīdībā B. Grinblats tik ilgi laužījis galvu, kamēr izdomājis pēc viņa uzskata vislieliskāko plānu, kā sariet konkurentam, proti – to apzagt. Bet pašam to darīt viņam nav bijis dūšas, un tāpēc "melnajam darbam" viņš izraudzījis savu mācekli Teodoru Hermani. Lai nepazaudētu darbu, T. Hermanis sava šefa pamudinājumam paklausījis un A. Ķenkli kādā vakarā tiešām apzadzis. Pats B. Grinblats tovarak tīši aizgājis kaut kur ciemos, lai uz viņu nekristu ne kripatiņa ēnas. Taču policija pienāca abu vainu, un Ventspils apriņķa mirtiesnesis abus sodījis ar 2 mēnešiem cietumā.

Vakar Jelgavas apgabaltiesas apelācijas nodaļa priekšsēdētāja E. Vegnera vadībā skatīja cauri abu notiesāto pārsūdzības. T. Hermanis nodarījumā vaļsirdīgi atzinās, pastāstīja, ka

noziedzumu izdarījis, B. Grinblata pamudināts, jo citādi G. to draudējis atlaist no darba, un viņš baidījies nonākt bezizejā un lūdza sodu mīkstināt. Pavisam citāds bija B. Grinblata "nevainības" stāsts. Kad notikuma vakarā viņš ar savu sievu pārnākuši mājās un priekšā atraduši A. Ķenklim nozagtās mantas, viņš dusmās esot sūtījis T. Hermani, lai tas iet "ar visām mantām dīķī noslīkt". Vainīgs esot T. Hermanis viens pats. Savas nevainības apliecināšanai viņš sadabūjis arī lieciniekus – divus Valdemārpils skārdniekus – Izraeli Cindeli un Zamueli Kānu. Tie arī abi kā no grāmatas nolasīja, ka dzirdējuši sarunu, kurā T. Hermanis pats esot teicis, ka B. Grinblats nav vainīgs, bet ka viņš to iegāzis tikai aiz nauda. Taču, kad tiesa sāka tuvāk interesēties, kādos apstākļos šī saruna notikusi, kad tas bijis, kas vēl runāts utt., tad abi skārdnieki pēkšņi neko "neatminējās". Tādām liecībām tiesa nevarēja piešķirt ticamību un tāpēc B. Grinblatam apstiprināja mirtiesneša piespriesto sodu – 2 mēnešus cietumā, bet T. Hermanim, ievērojot viņa atzīšanos, mirtiesneša piespriesto sodu nosacīti atlika.

1938, 8. dec., 3. lpp.

Pērk zīmuli un apzog veikalniekus

Dundagā Mozum Lemhenam piederošā dažādu preču veikalā ieradusies kāda sieviete un prasījusi pārdevējam Ernestam Župem parādīt drēbes. Pārdevējs sievietei nolīcis priekšā vairākus baķus, lai tā izraugas vajadzīgo, un pats steidzies apkalpot citus pircējus. Kad atgriezies un gribējis apkalpot sievieti, tā vairs veikalā nebijusi un no letes nozudis arī viens kokvilnas drēbju baķis. M. Lemhens par zādzību ziņojis policijai, kas par vainīgo pienākusi Ances pagasta Dūčes mājās dzīvojošo 36 gadus veco Mildu Dūče. Izkratot viņas dzīvesvietu, policija atrada nozagto kokvilnas drēbju baķi un bez tam vienu sieviešu blūzi, kleitu, alumīnija krūzi, priekšautu un adītu bērnu jaku. Nopratināšanā M. Dūče atzinās par vainīgu un paskaidroja, ka visas šīs lietas viņa nozagusi Dundagas veikalniekiem Mozum Lemhenam un Marijai Bergholcei. Vainīgā arī pastāstījusi, ka viņa vispirms iegājusi Lemhena dzīvoklī, kur paņēmusi blūzi un alumīnija krūzi, pēc kam nozagusi drēbju baķi. M. Bergholces veikalā viņa iegājusi pirkt zīmuli un, kamēr veikalniece pagriezusies, lai to pasniegtu, paķērusi priekšautu un adīto jaku, ko pabāzusi zem mēteļa un iznesusi no veikala ārā. Vainīgā apcietināta, un viņai draud bargs sods.

1938, 10. dec., 3. lpp.

Cietuma sods par 4 cirvjiem

Koktirgotājs Lietuvas pavalstnieks Arons Fuksas Dundagā meža darbiem salīdzis vairākus strādniekus. Nopirkt vajadzīgos darbarīkus iegājuši turpat kādā Dundagas veikalā. Kamēr lielajā strādnieku barā meklēti darbarīki, divi strādnieki pievākuši četrus cirvjus un ar tiem nozuduši. Koktirgotājs pat nezinājis, kā strādniekus sauc. Trīs no nozagtiem cirvjiem atrasti ceļa malā nomesti sniegā. Policijai izdevies vainīgos notvert, un tie izrādījušies Aleksandrs Sipčēnoks un Leons Bankovskis no Pasienes pagasta. Ventspils aprīņķa mirtiesnesis abus sodīja ar 1 mēnesi cietumā.

1940, 18. maijs, 3. lpp.

"Brīvā Venta"

Dundadzieki sociālistiskās celtniecības darbā

[..] Rosīgi strādā Dundagas patērētāju biedrība, jo apvieno patlaban 1206 biedrus, galvenām kārtām darba zemniekus, un šī gada 11 mēnešos ir apgrozījusi – pārdevusi preces par 1 260 900 rbj. Uz 1. decembri b-bai 5 nodaļas: Mazirbē, Kolkā, Ģipkā un 2 Dundagā (nacionalizētie Lemhena un Izraelsona veikali) [..]

1940, 21. dec., 2. lpp.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Par Dundagas pagastu 20. gadsimta 30. gadu beigās sīkāk sk.: *Ērglis Dz.* 1941. gada 14. jūnijs Ventspils apriņķa Dundagas pagastā // 1941. gada 14. jūnija deportācija: noziegumi pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Rīga, 2002, 269., 270. lpp.
- 2 1935. gadā Dundagas pagasta platība bija 102 400 ha, bet 2001. gadā – 55 872,4 hektāri. – Sk.: Dundagas pagasts // *Enciklopēdija Latvijas pagasti: Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku teritorijas.* – Rīga, 2001, 1. sēj., 235. lpp. – Mūsdienās pirmskara Dundagas pagasta robežās izveidots Kolkas pagasts, kā arī daļa agrākās Dundagas pagasta teritorijas ietilpst Rojas, Īves, Valdgales, Ances un Tārgales pagastā.
- 3 *Vestermanis M.* Das SS-Seelager Dondangen – ein Modell für die geplante nazistische "Neuordnung Europas" // *Militärgeschichte*, 1986, H. 2, S. 145, 146; *Press B.* Judenmordung in Lettland, 1941–1945. – Berlin, 1992, S. 134, 170, 171; *Ezergailis A.* The Holocaust in Latvia, 1941–1944: The Missing Center. – Rīga; Washington, 1996, pp. 136, 363, 367, 368, 373, 374; *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1945. – Rīga, 1999, 163., 417., 422., 423., 428. lpp., u.c.
- 4 *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga, 2004, 143.–168. lpp.
- 5 *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 67.–100. lpp.
- 6 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. IV: Tautība. – Rīga, 1937, 355. lpp.
- 7 LVVA, 1308. f., 12. apr., 12326. l., 68., 71., 81., 86., 91., 92. lp. – Šo vīriešu pastāvīgā dzīvesvieta bija Rīga, Ventspils, Talsi, Valdemārpils, Krustpils.
- 8 *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 503., 504., 516. lpp.
- 9 Turpat, 506. lpp.
- 10 Sīkāk sk.: *Ērglis Dz.* 1941. gada 14. jūnijs Ventspils apriņķa Dundagas pagastā ..., 269.–330. lpp.
- 11 44 ebreji Dundagas pagastā dzīvoja 1935. gada februārī, bet 1941. gadā to skaits bija daudz mazāks, tāpēc represēto ebreju īpatsvars patiesībā bija lielāks.
- 12 *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā ..., 153., 161. lpp. – Dundagas pagasta valdes iedzīvotāju reģistrācijā daudzu personu kartītēs ierakstīts, ka tās 1941. gada 27. jūnijā aizbēgušas, tāpēc ka bija komunisti, vai līdzīgi komunistiem. – LVVA, 5770. f., 3. apr., 4.–69. l.

- ¹³ Turpat, 1252. f., 1. apr., 25. l., 207. lp.
- ¹⁴ LVA, 1987. f., 1. apr., 14254. l.; Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 673. lpp.
- ¹⁵ Dundagas iedzīvotāju evakuācija 1943. gada rudenī (Kārļa Rozenfelda stāstījumu pierakstījis Ernests Ābols) // Talsu Vēstis, 1993, 20. marts; *Driķe B.* Dzeguze nozvanīja divas reizes // Banga, 1999, 17. sept.; *Ceimurs M.* Pagasta vecākajam aizejot... // Talsu Vēstis, 2000, 10. febr.
- ¹⁶ *Pašaizsardzībnieki* – Vācijas un PSRS kara sākumā gan stihiski, gan organizēti veidojušās bruņotas grupas ar deklarētu mērķi aizsargāt vietējos iedzīvotājus no atkāpjošās Sarkanās armijas karavīru patvaļas. Līdz ar nacistiskās Vācijas karaspēka ienākšanu konkrētā apvidū paš aizsardzības grupas nonāca okupācijas varas kontrolē un pakļautībā un ebreju apdzīvotajās vietās tika iesaistītas holokaustā.
- Latviešu policisti* – ienākot nacistiskās Vācijas karaspēkam, daudzos gadījumos policijas funkcijas uzņēmas pildīt līdz 1940. gadam policijā dienējušie, bet padomju varas laikā atlaistie no darba. Latviešu policisti tāpat tika iesaistīti holokaustā.
1941. gada vasarā gan paš aizsardzībnieki, gan policisti provincē parasti bija pakļauti vācu militārajām un SD komandantūrām. – Sīkāk sk.: *Ezergailis A.* The Role of the Self-Defense Commandantures in the Holocaust // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). – Rīga, 2000, 235.–251. lpp.
- ¹⁷ *Biezais H.* Nacionālie partizāni // Kara Invalids, 1984, nr. 29, 14.–16. lpp.; Ventas Balss, 1941, 4. jūl.; *Ezergailis A.* Pašaizsardzību komandantūru loma holokaustā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1999, nr. 3, 113., 114. lpp.; *Ezergailis A.* The Role of the Self-Defense Commandantures in the Holocaust, 249., 250. lpp.
- ¹⁸ *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā ..., 161., 162. lpp.
- ¹⁹ LVVA, 5770. f., 3. apr., 31. l., 77. lp.
- ²⁰ Turpat, 49. l., 123., 128. lp.
- ²¹ Turpat, 121. lp.
- ²² Turpat, 35. l., 46. lp.
- ²³ Turpat, 47.–49. lp.
- ²⁴ Turpat, 52. l., 153. lp.
- ²⁵ Turpat, 151., 152. lp.
- ²⁶ LVA, 1986. f., 1. apr., 18382. l.
- ²⁷ Turpat, 16326., 18382. l.; 2. apr., P-I0830. l.
- ²⁸ Gavsenes Brūvergrīvos dzīvojošajam Eduardam Rozefeldam-Rozenfeldam 1940. gada 2. martā Dundagas pagasta valdes iedzīvotāju reģistrācijas kartotēkā tika izrakstīta jauna kartīte ar viņa jauno uzvārdu "Grīva". – LVVA, 5770. f., 3. apr., 49. l., 93. lp.
- ²⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 752. l., 15., 130., 157. lp.
- ³⁰ Dundagas pagasta izpildu komitejas 1947. gada 20. septembra izziņa apliecina, ka E. Grīva bijis vecsaimnieks; viņa mātei Matildei Rozenfeldei piederēja 121,5 ha zemes. – Turpat, 94. lp.
- ³¹ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs, 675. lpp.; *Ērglis Dz.* 1941. gada 14. jūnijs Ventspils aprīnķa Dundagas pagastā, 269.–330. lpp.; *Driķe B.* Dzeguze nozvanīja divas reizes; *Ceimurs M.* Pagasta vecākajam aizejot...; LVA, 1986. f., 1. apr., 752. l., 41. lp.; LVVA, 5770. f., 3. apr., 49. l., 94., 101. lp.
- ³² LVA, 1986. f., 1. apr., 752. l., 118., 119. lp.
- ³³ Turpat, 131., 143. lp.
- ³⁴ Turpat, 13., 137. lp.
- ³⁵ O. Ahta liecība 1947. gada 30. jūlijā. – Turpat, 41., 42. lp. (tulkojums no krievu valodas).

- 36 1947. gada 2. oktobrī Ventspilī O. Ahts konfrontācijā ar apsūdzēto E. Grīvu liecināja, ka šāvienus dzirdējis apmēram 15 minūtes pēc tam, kad E. Grīva, H. F. Glimbergs-Glinbergs un ebreji iegājuši mežā. – Turpat, 79. lp. – Tiesas sēdē 1947. gada 30. novembrī Ventspilī O. Ahts liecināja, ka sadzirdējis šāvienus burtiski pēc dažām minūtēm. – Turpat, 132. lp.
- 37 "Ventspils apriņķa Dundagas pagasts
1947. gada 18. augusts
Vācu atbalstītāju upuru kapa apskates akts.
Mēs, apakšā parakstījušies: LPSR VDM Ventspils AN [apriņķa nodaļas] Dundagas starppagastu nodaļas priekšnieks Mazurs, VDM Dundagas SPN [starppagastu nodaļas] operatīvais pilnvarotais jaun. l-ts Beļajevs, Dundagas pagasta izpildu komitejas priekšsēdētājs b. Fricsons G. F., Dundagas pagasta milicijas iecirkņa pilnvarotais Rozenfelds A. J., Dundagas [espromhoza [Mežrūpniecības saimniecība. – Dz. Ē.] direktors b. Ozoliņš J. K., pēc pilsoņa Ahta Oskara Jēkaba d., dzīvojoša Dundagas pagasta Kaļķupjos, iesnieguma pēc viņa norādījuma un viņa klātbūtnē Dundagas pagasta Tūļu māju apkārtnē (Sabdagas ciems) mežā atvērām nomaskētu kapu, kurā atklāja divus cilvēka galvaskausus un sairusus skeleta kaulus, par ko sastādīts akts" (tulkojums no krievu valodas). – Turpat, 90. lp.
- 38 O. Ahta liecība tiesas sēdē 1947. gada 30. novembrī. – Turpat, 132. lp.
- 39 Pilnu PSRS APP 1943. gada 19. aprīļa dekrētu sk.: No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / R. Vīksnes un K. Kangera red. – Rīga, 1999, 970. lpp.
- 40 LVA, 1986. f., 1. apr., 752. l., 135.–137. lp.
- 41 Turpat, 144. lp.
- 42 Turpat, 145., 146. lp.
- 43 E. Grīvas konfrontācija ar liecinieku O. Ahtu 1947. gada 2. oktobrī Ventspilī, turpat, 80. lp.
- 44 Turpat, 151., 169. lp.
- 45 E. Grīvas liecība 1958. gada 2. jūnijā Rīgā, turpat, 447. lp.
- 46 O. Ahts Rīgā, Pilsoņu ielā 13, bija ieradies no Dundagas rajona Kaļķu ciema padomes Senčiem. – Turpat, 398. lp.
- 47 Turpat, 459.–462. lp.
- 48 Turpat, 463., 464. lp.
- 49 Krišjāņa Landmaņa (1906) liecība 1957. gada 21. septembrī Dundagā, turpat, 266., 267. lp.; Arvīda Zemīša (1909) liecība 1957. gada 15. martā Dundagā, turpat, 277. lp.; Žaņa Šulca (1913) liecība 1957. gada 16. martā Dundagā, turpat, 305. lp. u.c.
- 50 Turpat, 367. lp.
- 51 Turpat, 318. lp.
- 52 Turpat, 319. lp.
- 53 Pēc Gustava Kārļa Eltmaņa (1911–1994) liecības autoram 1993. gada 24. jūlijā.
- 54 LVA, 1986. f., 1. apr., 752. l., 465. lp.
- 55 Turpat, 467. lp.
- 56 Turpat, 475. lp.
- 57 Turpat, 2. apr., P-4874. l., 10., 11. lp. – Protokolā N. Rozenšteins minēts kā Vīdales ciema pilsonis Nisons Rozenšteins.
- 58 Kolkas lībietis – Vidzemes pusē (Kārļa Petoka atmiņas sakārtojusi Baiba Šuvcāne) // Līvli, 2002, nr. 3, 15. lpp. – K. Petoks 1941. gadā dzīvoja Kolkas ciema Nordostu mājās, kuras atradās netālu no Vecvagariem.

- ⁵⁹ Vecā Vecvagaru māja Kolkā bija guļbaļķu būve. Tagadējā māja 1949. gadā uzcelta uz vecās mājas pamatiem. No 1949. gada pavasara līdz 1949. gada rudenim Antons Žagars (1904–1963) kopā ar Pēteri Breinkopfu nojauc veco māju un tās vietā uzcēla jaunu namu kokdarbnīcas vajadzībām, turklāt ar lielākiem logiem un stāvbaļķu. Kad Žagaru ģimene 1949. gada novembrī pārcēlās no Dundagas pagasta Sīkraga ciema uz Kolkū, Vecvagaru dārzā vēl bija mazs, dažus kvadrātmetrus liels lūgšanu namiņš (būdiņa), kurā ebreji bija lūguši Dievu. No ceļa to nevarēja redzēt. Namiņš bija sēnesveida, dzeltenā krāsā. 1949. gadā tas jau bija vecs un pēc dažiem gadiem tika nojaukts. – Pēc Ērika Žagara (1942) liecības autoram 2001. gada 25. decembrī un 2004. gada 3. maijā.
- ⁶⁰ LVA, 1987. f., 1. apr., 14411. l., 4. lp.
- ⁶¹ Dundagas pagastā izvietotās padomju robežsargu vienības jau 1941. gada 27. jūnija agrā rītā devās Talsu un Tukuma virzienā. – Sk.: *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā, 153. lpp. – Visticamāk, ka robežsargi Kolkū atstāja jau pirms 27. jūnija.
- ⁶² M. Driksnas liecība 1950. gada 23. septembrī un 1950. gada 14. novembrī un liecība tiesas sēdē 1950. gada 11. novembrī, LVA, 1986. f., 1. apr., 18382. l., 74., 99. lp.; 2. apr., P-10830. l., 2. sēj., 165. lp.
- ⁶³ O. K. Petoka liecība 1950. gada 29. maijā, turpat, 1. sēj., 66. lp. – Grūti spriest, cik lielā mērā šī liecība atbilst notikušajam, bet, ja Dundagā vācieši ieradās 3. jūlijā, tad šī versija var būt diezgan ticama.
- ⁶⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 16326. l., 7. lp.
- ⁶⁵ Turpat, 11., 18., 29. lp.
- ⁶⁶ Šajā sadursmē 1941. gada 3. augustā krita trīs sarkanflotieši, viens vācu karavīrs un pašaisardzībasnieks Ansis Roberts Biķis (arī Biks; 1906–1941) no Dundagas pagasta Sausteres ciema Kubalīem. Līdzīgas sadursmes norisinājās arī citās vietās Ventspils apriņķī, bet tās jāpēta atsevišķi.
- ⁶⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 18382. l., 159., 168., 172. lp.
- ⁶⁸ Turpat, 15., 16., 56., 57., 64., 68., 96., 97., 100., 140., 141. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 112. lp.; 2. sēj., 46., 172. lp.
- ⁷⁰ Turpat, 1. sēj., 105., 109., 147. lp.; 2. sēj., 12., 16., 81., 159. lp.
- ⁷¹ Turpat, 1. apr., 18382. l., 16., 59. lp. – Citā liecībā – 1950. gada 15. jūlijā – J. Petoks minēja, ka šis pavēles paziņotājs bijis Vilis Stalts (arī Stalte). – Turpat, 28. lp.
- ⁷² Turpat, 17., 21., 24., 25., 28., 29., 59., 65., 67., 105., 110., 161. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 311. lp.
- ⁷³ Turpat, 1. apr., 18382. l., 25. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 65., 105., 109. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 16326. l., 12., 15., 18., 36. lp.
- ⁷⁶ Turpat, 18382. l., 38. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 66. lp.
- ⁷⁷ Šādas liecības sniedza Kārlis Petoks (1891–?) 1950. gada 16. maijā un 1950. gada 26. maijā. – LVA, 1986. f., 1. apr., 18382. l., 33. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 47., 190. lp.; Andrejs Petoks (1923–1996) 1950. gada 12. maijā, 1950. gada 23. septembrī, 1950. gada 7. oktobrī un 1950. gada 2. decembrī. – Turpat, 1. apr., 18382. l., 105., 106., 163. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 112. lp.; 2. sēj., 46. lp.; Andrejs Freimanis (1911–1979) 1950. gada 10. jūnijā. – Turpat, 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 105. lp.; Augusts Rozenfelds (1908–1996) 1950. gada 30. maijā. – Turpat, 131. lp.; Pēteris Frīdmanis (1912–1986) 1950. gada 15. jūlijā, 1950. gada 24. septembrī, 1950. gada 9. oktobrī un 1950. gada 2. decembrī. – Turpat, 1. apr., 18382. l., 39., 78., 108., 162. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 148. lp.; 2. sēj., 50. lp.; Augusts Alfrēds Adamkovičs (1896–1973) 1950. gada 15. jūlijā. – Turpat, 1. sēj., 185. lp.; Atis Rehters-Rekbergs (1902–?) 1950. gada 18. maijā. – Turpat, 1. apr., 18382. l., 36. lp.; Andrejs Rozenfelds (1911) 1945. gada 5. jūlijā un 1945. gada 22. oktobrī. – Turpat, 16326. l., 20., 22. lp.; Marija Vilmane (1890–?) 1950. gada 25. aprīlī. – Turpat, 18382. l., 31. lp.; Andrejs Rozenfelds (1901–1972) 1950. gada 27. septembrī. –

- Turpat, 79. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 53., 54. lp.; Nikolajs Ešentāls (1891–1979) 1950. gada 25. jūlijā un 1950. gada 24. septembrī. – Turpat, 1. apr., 18382. l., 45., 76. lp. – To apstiprina arī Gustava Kārļa Eltmaņa (1911–1994) liecība autoram 1990. gada 8. septembrī.
- ⁷⁸ Turpat, 75. lp.; 2. apr., P-10830. l., 2. sēj., 46., 47. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁷⁹ N. Ešentāla liecības 1950. gada 25. jūlijā un 1950. gada 24. septembrī, konfrontācija 1950. gada 9. oktobrī ar arestēto J. Petoku un liecība tiesas sēdē 1950. gada 2. decembrī, turpat, 1. apr., 18382. l., 45., 46., 76., 109., 110., 164. lp.
- ⁸⁰ A. Rozenfelda liecība 1950. gada 27. septembrī, turpat, 79. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 53., 54. lp.
- ⁸¹ A. Rozenfelda liecība 1945. gada 22. oktobrī Rīgā, turpat, 1. apr., 16326. l., 22. lp.
- ⁸² P. Frīdmaņa liecība 1950. gada 24. septembrī, konfrontācija 1950. gada 9. oktobrī ar apsūdzēto J. Petoku un liecība tiesas sēdē 1950. gada 2. decembrī, turpat, 18382. l., 78., 108., 162. lp.; 2. apr., P-10830. l., 1. sēj., 50. lp.
- ⁸³ Kārļa Vilhelma Petrovica (1909–?) liecība 1950. gada 23. jūlijā, turpat, 1. apr., 18382. l., 40., 41. lp.
- ⁸⁴ A. Petoka liecība 1950. gada 23.–24. septembrī, turpat, 75. lp.; 2. apr., P-10830. l., 2. sēj., 47. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 1. apr., 18382. l., 52. lp.
- ⁸⁶ "8. novembrī 1950. g.

Izziņa.

Apliecinām, ka Dundagas pag. Kolkas ciemā 1941. g. dzīvoja pils. Vainšteins Boriss Zahara d., kurš vācu okupācijas laikā tika arestēts no paš aizsardzības grupas un aizvests uz Dundagas policiju no bijušajam Kolkas ciema iedzīvotājiem Grīnfelds Viktors, Petoks Jānis Pētera d., Rozenfelds Andrejs Kārļa d. Pēc tam augšminētā pilsoņa liktenis ciema padomei nav zināms.

Kolkas ciema izp. komitejas priekšsēdētājs Pirvics (paraksts)

Sekretārs Ešentāls (paraksts). – LVA, 1986. f., 1. apr., 18382. l., 128. lp.

- ⁸⁷ "Līķa izrakšanas un apskates akts.
1950. gada 23. jūlijā.

Es, apakšā parakstījusies, Dundagas apvienotās slimnīcas galvenā ārste Niedrīte Zinaida Konstantīna m., piedaloties komisijai, kuras sastāvā ietilpst 1) stud. med. Līce Dzidra Jūlija m., 2) karaspēka [daļas nr.] 2335 VDM izmeklētājs kapteinis Vinogradovs, 3) Vīdales ciema iedzīvotājs Burnevics Nikolajs Aleksandra d., sastādu aktu par sekojošo:

1950. g. 23.VII uz austrumiem no Vīdales ciema padomes Melnegļu mājām 100 m attālumā un 100 m attālumā no Vīdales skolas 1/2 m dziļumā izrakti cilvēka kauli un apģērba atliekas – vīriešu svārkus daļas ar kabatu, bikšuru daļas. Uz apģērba daļām vērojamas sakaltušu asiņu pēdas. Notikusi pilnīga mīksto audu sakrišana, palikuši vienīgi kauli. Atrasti visi skeleta kauli [...] Atrasta totāla zobu protēze, izņemot 2 apakšējos priekšējos zobus, no kuriem viens apvilktas ar zeltu, otrs nav atrasts, [kas] bijuši dabiski. Secinājums: Pamatojoties uz galvaskausa formu un veidojumu, krūškurvja atlieku formu un lielumu, iegurņa kaulu izmēriem, formu un leņķi starp tiem un masīviem kāju un roku garajiem kauliem, identificēti vīriešu kārtas skeleta kauli vecumā ap 30–40 g., vidēja auguma. Minēto vēl apstiprina vīrieša apģērba atliekas. Spriežot pēc asins traipiem un aprakšanas, jāsecina, ka cilvēks miris nedabīgā nāvē." – LVA, 1986. f., 1. apr., 18382. l., 49. lp.

- ⁸⁸ J. Petoka liecības 1950. gada 28. jūlijā un 1950. gada 30. septembrī, turpat, 30., 65. lp.
- ⁸⁹ P. Frīdmanis 1950. gada 15. jūlijā liecināja, ka B. Vainšteins bijis kalsns, neliela auguma un viņam viens vai divi zobi bijuši apzeltīti vai arī no zelta. – Turpat, 39. lp.
- ⁹⁰ N. Feldmane 1950. gada 11. novembrī atcerējās, ka N. Rozenšteins bijis garāks par vidējo augumu, vidējas miesas būves, bet vairāki priekšējie zobi bijuši no krāsainā metāla. – Turpat, 94. lp.

- ⁹¹ N. Feldmanes liecība 1950. gada 11. novembrī, turpat, 93., 94. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁹² E. Uzbartes liecība 1950. gada 5.–6. novembrī, turpat, 87., 88. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁹³ K. Uzbarta liecības 1950. gada 23. jūlijā un 1950. gada 6. novembrī, turpat, 42., 43., 89.–91. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 31., 32. lp.; 2. apr., P-10830. I., 1. sēj., 42., 69., 82. lp.
- ⁹⁵ M. Vilmanes liecība 1950. gada 25. aprīlī, turpat, 1. apr., 18382. I., 31., 32. lp.
- ⁹⁶ K. Uzbarts 1950. gada 6. novembrī liecināja, ka N. Rozenšteina bērnus policisti 1941. gada jūlijā vai augustā aizveduši it kā uz Ventspili. K. Uzbarts par viņu tālāko likteni neko nezina. – Turpat, 90. lp.
- ⁹⁷ Turpat, 21669. I., 246. lp.
- ⁹⁸ *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā, 79., 80. lpp.
- ⁹⁹ Turpat, 93. lpp.
- ¹⁰⁰ Laiva "K 512", kuras īpašnieki bija Viktors Grīnfelds (dzim. 1915. gada 19. jūnijā) un Jānis Grīnfelds (dzim. 1901. gada 28. septembrī), ar 11 cilvēkiem 1944. gada 25. augustā izbrauca no Kolkasraga un 1944. gada 26. augustā iebrauca Hervikā. – *Andersons E., Siliņš L. u.c.* Latvijas Centrālā padome. LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943.–1945. – Upsala, 1994, 220. lpp.
- ¹⁰¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10830. I., 2. sēj., 1., 27., 45. lp.
- ¹⁰² Turpat, 12., 27. lp.
- ¹⁰³ Turpat, 1. apr., 16326. I., 37., 39. lp.
- ¹⁰⁴ Turpat, 43. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 44. lp.
- ¹⁰⁶ Turpat, 18382. I., 62. lp.
- ¹⁰⁷ Turpat, 167., 171. lp.
- ¹⁰⁸ Turpat, 168., 172. lp.
- ¹⁰⁹ Turpat, 180., 181. lp.
- ¹¹⁰ Turpat, 189. lp.
- ¹¹¹ Turpat.
- ¹¹² Turpat, 2. apr., P-10830. I., 2. sēj., 187.–192. lp.
- ¹¹³ Turpat, 218., 219. lp.
- ¹¹⁴ Turpat, 299., 301., 302. lp.
- ¹¹⁵ Dundagas pagasta Ratnieku mājās dzīvojošais Maigonis Beike (1932) liecināja, ka pašā kara sākumā, ejot no Ratniekiem uz Vecupēm, Dundagas virzienā kreisajā pusē mežā esot nošauti Dundagas ebreji. Par ebreju noslepkavošanu stāstījuši vietējie iedzīvotāji, un ar šo vietu baidīti bērni. Apskatot slepkavības vietu, vēl mūsdienās ir saskatāma iegrimusi zeme, kur aug ap 30–40 gadu veci koki. – Maigoņa Beikes liecība Jaurītei Freimutei (1941) 2003. gada 17. jūnijā, MEL, D (III) 3176, PL 7647. – iespējams, ka tā ir ebreju nošaušanas vieta pie Tūļiem.
- ¹¹⁶ Stākā par bezvaras stāvokli Ventspils apriņķī sk.: *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā ..., 153.–161. lpp.
- ¹¹⁷ Daudzas personas atrodamas gan 1., gan 2. pielikumā. Jāpiebilst, ka vairākos gadījumos abos pielikumos nesakrīt viena un tā paša cilvēka uzvārds, vārds, dzimšanas laiks un vieta. Publicēts pēc oriģināla.
- ¹¹⁸ LVVA, 1308. f., 12. apr., 12326. I., 68. I.
- ¹¹⁹ Turpat, 71. lp.
- ¹²⁰ Turpat, 88. lp.
- ¹²¹ Turpat, 91. lp.
- ¹²² Turpat, 89. lp.

- 123 Turpat, 84. lp.
124 Turpat, 72. lp.
125 Turpat, 90. lp.
126 Turpat, 79. lp.
127 Turpat, 80. lp.
128 Turpat, 83. lp.
129 Turpat, 74. lp.
130 Turpat, 73. lp.
131 Turpat, 81. lp.
132 Turpat, 86. lp.
133 Turpat, 87. lp.
134 Turpat, 77. lp.
135 Turpat, 76. lp.
136 Turpat, 75. lp.
137 Turpat, 92. lp.
138 Turpat, 78. lp.
139 Turpat, 69. lp.
140 Turpat, 85. lp.
141 Turpat, 67. lp.
142 Turpat, 82. lp.
143 Turpat, 93. lp.
144 Turpat, 94. lp.
145 Turpat, 70. lp.
146 Turpat, 12320. l., 3. lp.
147 Turpat, 4. lp.
148 Turpat, 7. lp.
149 Turpat, 5. lp.
150 Turpat, 11. lp.
151 Turpat, 1. lp.
152 Turpat, 10. lp.
153 Turpat, 2. lp.
154 Turpat, 13. lp.
155 Turpat, 8. lp.
156 Turpat, 9. lp.
157 Turpat, 16. lp.
158 Turpat, 6. lp.
159 Turpat, 15. lp.
160 Turpat, 12. lp.
161 Turpat, 14. lp.
162 Turpat, 13902. l., 215. lp.
163 Turpat, 277. lp.
164 Turpat, 502. lp.
165 Turpat, 519. lp.
166 Turpat, 535. lp.

- 167 Turpat, 537. lp.
168 Turpat, 13903. l., 109. lp.
169 Turpat, 138. lp.
170 Turpat, 184. lp.
171 Turpat, 208. lp.
172 Turpat, 432. lp.
173 Turpat, 13904. l., 73. lp.
174 Turpat, 317. lp.
175 Dundagas pagasta valdes iedzīvotāju reģistrācijas kartītes sk.: LVVA, 5770. f., 3. apr., 4.–69. l. – Tās sastādītas par laiku no 1935. gada līdz 1945. gadam, retos gadījumos arī dažus gadus pirms 1935. gada. Iespējams, ka kāds ebrejs palicis neapzināts, ja viņam nebija ebrejiem raksturīgā vārda un uzvārda, jo personu tautība visās kartītēs nav uzrādīta.
176 LVVA, 5770. f., 3. apr., 11. l., 103. lp.
177 Turpat, 102. lp.
178 Turpat, 12. l., 14. lp.
179 Turpat, 13. l., 48. lp.
180 Turpat, 14. l., 155. lp.
181 Turpat, 165. lp.
182 Turpat, 18. l., 75. lp.
183 Turpat, 22. l., 43. lp.
184 Turpat, 23. l., 80. lp.
185 Turpat, 78. lp.
186 Turpat, 82. lp.
187 Turpat, 77. lp.
188 Turpat, 81. lp.
189 Turpat, 79. lp.
190 Turpat, 24. l., 37. lp.
191 Turpat, 173. lp.
192 Turpat, 172. lp.
193 Turpat, 25. l., 145. lp.
194 Turpat, 144. lp.
195 Turpat, 141. lp.
196 Turpat, 140. lp.
197 Turpat, 142. lp.
198 Turpat, 143. lp.
199 Turpat, 31. l., 77. lp.
200 Turpat, 35. l., 5. lp.
201 Turpat, 8. lp.
202 Turpat, 10. lp.
203 Turpat, 7. lp.
204 Turpat, 6. lp.
205 Turpat, 9. lp.
206 Turpat, 4. lp.
207 Turpat, 47. lp.

- 208 Turpat, 46. lp.
209 Turpat, 48. lp.
210 Turpat, 49. lp.
211 Turpat, 49. l., 122. lp.
212 Turpat, 127. lp.
213 Turpat, 125. lp.
214 Turpat, 126. lp.
215 Turpat, 124. lp.
216 Turpat, 121. lp.
217 Turpat, 128. lp.
218 Turpat, 123. lp.
219 Turpat, 52. l., 151. lp.
220 Turpat, 153. lp.
221 Turpat, 152. lp.
222 Turpat, 175. lp.
223 Turpat, 160. lp.
224 Turpat, 55. l., 38. lp.
225 Turpat, 39. lp.
226 Turpat, 37. lp.
227 Turpat, 40. lp.
228 Turpat, 41. lp.
229 Turpat, 52. l., 38. lp.
230 Turpat, 77. lp.
231 Turpat, 60. l., 29. lp.
232 Turpat, 31. lp.
233 Turpat, 30. lp.
234 Turpat, 28. lp.

Dzintars Ērglis

The Destiny of the Jewish Community of Dundaga Parish, Ventspils District, in Summer 1941

Summary

Dundaga has always been the largest parish in the Republic of Latvia: both in the 1920s–1930s when it was part of Ventspils District (covering 102 400 ha) and nowadays when it belongs to Talsi District and is considerably smaller in size (55 872.4 ha). According to the data of the 1935 population census, in Dundaga there resided 44 Jews; however, in the summer of 1941 the Jewish community had become smaller. The majority of Jews lived in the centre of the parish, in Dundaga, while a few families resided also in Vīdale, Mazirbe, Kolka,

Ildzere and other villages. The Jews of Dundaga parish earned their living in trade, timber industry, crafts and fishing. Before World War II the Jewish community of Dundaga parish was the fourth largest in Ventspils District, following those of Ventspils city (1246 Jews), Ugāle parish (56) and Piltene town (45).

Marģers Vestermanis, Andrievs Ezergailis, Bernhard Press and other authors have studied the history of the affiliate of Kaiserwald concentration camp, that existed in Dundaga in 1943 and 1944. However, the destiny of the Jews of Dundaga parish in the summer of 1941, when they suffered repressions from the two totalitarian regimes, the Soviet and Nazi ones, has not been researched yet.

The events that transpired in Dundaga parish on 14 June 1941 are typical for the mass deportation by the Soviet power in Latvia in general: along with ethnic Latvians, Jews were the part of the population most harshly hit by repressions. Jews constituted almost one fifth of all persons repressed in Ventspils District on 14 June 1941. On 14 June 1941, four Jews were deported from Dundaga parish: Izraels Izraelsons (1868–1941), Bers Izraelsons (1900–?), Mozus Lemhens (1885–1942) and Roza Lemhena (1885–1941). Of these only Bers Izraelsons survived.

As the German–USSR war broke out, the first representatives of Wehrmacht arrived in Dundaga parish on 3 July 1941. Two instances have been fixed of the henchmen of Nazi occupants – self-defence men and police of Dundaga parish – murdering local Jews in the summer of 1941: one Jewish man was shot dead near the school in Vīdāle village and two Jewish men were killed near Tūļi farmstead in Sabdaga village. Probably a few more Jews were murdered in Dundaga parish at that time. The names of all victims, regretfully, have not been established, as in the course of the trials of the murderers of Jews after World War II Soviet interrogators did not try specially to find out the victims' names.

In mid-July 1941, self-defence men and police officers arrested the surviving Jews of Dundaga parish and convoyed them to Ventspils, where men were incarcerated in the prison located in Ventspils castle, while women and children were transferred to ghetto. The Jews of Ventspils city and Ventspils District were executed in Kaziņu woods near the city by Ventspils self-defence unit lead by Lieutenant Osvalds Strauts (1918–1953), "Einsatzkommando 2" headed by Commander Erhard Grauel, men from German 9th police battalion, SD, Schutzpolizei and Viktors Bernhards Arājs' (1910–1988) unit, which came for this purpose from Rīga. The entire Jewish community of Dundaga parish, who had been transferred to Ventspils, perished in these murder operations.

Arturs Žvinklis

Foto un kino dokumenti par holokaustu Latvijā

Fotogrāfijām un kinohroniku kadriem vienmēr piemīt liels emocionālās ietekmes spēks, ko rada attēla uzskatāmība un skatītāja klātbūtnes efekts. Tieši tāpēc nacistiskā propaganda ebreju totālās slepkavošanas pamatošanai, izskaidrošanai un attaisnošanai izveidoja fotoalbumu “Baigais gads” un kinofilmu “Sarkanā migla”, atstājot nākamām paaudzēm visdziļākajā būtībā pašapsūdošu liecību par visnecilvēciskākā jēlkaud uz Latvijas zemes notikušā un pret tās tautu pastrādātā nozieguma propagandistiskās sagatavošanas tehnoloģiju. Lai arī gan šis fotoalbums, gan kinofilma pabeigtā veidā parādījās atklātībā tikai 1942. gadā, kad lielākā daļa Latvijas ebreju jau bija noslepkavota, jāievēro, ka tajos ievietoto materiālu vairākums jau iepriekš plaši tika izmantots antisemitiska satura publikāciju ilustrēšanai nacistiskajā presē, bet to apkopojumam grāmatā un filmā bija jākalpo centieniem veikt Latvijas iedzīvotāju ideoloģiski paliekošu apstrādi nacistiskā pasaules uzskata garā, kura pamatelements bija mežonīgs antisemitisms. Diemžēl, kā parādījusi turpmākā vēstures gaita, ietekmi šai propagandai arī izdevās atstāt. Tieši tāpēc īpaši svarīga un aizvien aktuāla paliek fotoalbuma “Baigais gads” un filmas “Sarkanā migla” analīzes un izvērtējuma nepieciešamība.

Izdevuma “Baigais gads” nosacīti pirmo daļu veido fotogrāfijas par 1940.–1941. gada norisēm Latvijā, mērķtiecīgi atlasot un gandrīz katrā lappusē akcentējot sastādītāju uzskatā ebrejiskas sejas demonstrāciju, un citiem notikumiem. Īpaša nozīme tika piešķirta tekstam un fotogrāfiju anotācijām, kur vismelnākā naida kurināšanas nolūkā ebrejus pasludināja par padomju režīma aktīvākajiem veidotājiem, tā balstu un represiju veicējiem. Tā fotoalbuma 96 lappusēs ebreji (tekstā – žīdi) kopumā minēti vismaz 59 reizes, protams, vienīgi negatīvā un apsūdzošā nozīmē. Taču jau pati pirmā pret ebrejiem vērstā apsūdzība par viņu galveno lomu huligānisko pūļu uzbrukumos policijai 1940. gada 17. jūnijā, Rīgā ienākot Sarkanās armijas daļām, kas krājumā skan šādi: “.. bet no pagrīdes, boļševikos draugus jauzdama, cēlās “apspiestā tauta” – daži desmiti huligānu, recidīvistu un klaidoņu, un visā savā kopībā žīdi – “izredzētā tauta” ..”¹ – smagi izgāzās. Sastādītāji to mēģināja pierādīt, turpat nākamajā lappusē ievietojot tālāka presē publicētā raksta “Neapzinīgiem pilsoņiem par

satiksmes un kārtības traucēšanu būs jāiet cietumā” reprodukciju, kurā uzskaitītas par piedalīšanos minētajās nekārtībās administratīvā kārtā sodītās personas. Uzmanīgāk papētot šo skaidri salasāmo raksta reprodukciju, var konstatēt, ka no 24 sodītajiem tikai astoņi vai deviņi ir ebreju izcelsmes,² bet visa tauta tika apsūdzēta dažu huligānu izdarībās. Tālāk krājumā ievietotie daudzo demonstrāciju attēli raksturoti kā “židiskā pūļa” darbība, īpašā šriftā izceļot 1940. gada 5. augusta manifestācijas, kas nosauktas par “žīdu nacionālajiem svētkiem”³. Pat pilsētu ielās izvietotos boļševistiskās aģitācijas neskaitāmos maketus un plakātus 1940.–1941. gadā novērtēja kā “židiskā gaumē un raibumā darinātus”, kas “latviski tīrās ielas pārvērtušas židiska raibuma jucekļi”.⁴ Pirmais padomju režīma varas gads Latvijā krājumā reducēts uz vairākiem ebrejus un latviešus pretnostatošiem melīgiem stereotipiem: ebreji tikai priecājas un gavilē demonstrācijās, latvieši drūmi klusē; ebreji organizē un vada pa radio sazināšanos ar Maskavu, latviešu strādnieks strādā, “žīds – uzņēmuma direktors” seko, lai latvietis izpildītu normu; “žīdu cenzors” lasa sienasavīzi, latviešu strādnieks par to sacer anekdotes un izsaka kodīgas piezīmes.⁵ Klaja neveiksme šīs pretnostatīšanas metodes lietojumā krājuma sastādītājus piemeklēja, kad tie mēģināja pierādīt, ka boļševiku vara vajājusi vienīgi kristietību un aizskārusi tikai kristīgo latviešu reliģiskās jūtas, bet “žīdi netraucēti kopuši savas ticības tradīcijas”. Paskaidrojošā daļa saturēja garāku citātu no antisemitisma “klasikas” – “Ciānas gudro protokoliem”, kuros izteikts aicinājums neticēt Dievam, to papildinot ar tradicionālu antisemitisku apceri par “baigo žīdu dievu, kas prasa pēc žīdu ticības rituāla lēni kautu, mokās mirušu lopu asinīm”⁶. Ilustrācijai izmantotas divas fotogrāfijas, no kurām pirmajā redzama nolauzta krusta nešana Raiņa kapos Rīgā, bet otrajā – gara cilvēku rinda pie košerģaļas skārņa Rīgā. Neatbilstība starp tekstu un fotouzņēmumiem ir skaidri saskatāma, jo abi fotoattēli skaidri un nepārprotami rāda, ka no padomju varas antireliģiskās politikas vienādi cieta gan kristieši, kuru kapi un ticības simboli tika apgānīti, gan ticīgie ebreji, kuri bija spiesti stāvēt garās un pazemojošās rindās, lai nodrošinātu savu reliģisko vajadzību apmierināšanu. Vismaz šajā reizē arī krājuma sastādītājos, šķiet, pavidējusi kaut sīka godprātības dzirksts – un viņi anotācijā patiesībai atbilstoši norādījuši, ka krustu lauzēji ir boļševiku, nevis ebreju sakūdīts pūlis.

Antisemitismam gandrīz vienmēr raksturīgo ārkārtīgi zemo intelektuālo līmeni un garīgo primitīvismu spilgti parāda krājumā ievietoto, pretebreju saukļiem aprakstīto padomju vēlēšanu biļetenu reprodukcija,⁷ kas liecina, ka daži “īstenie latvieši” tā arī nav spējuši iemācīties savas dzimtās valodas pareizrakstību.

Visdrausmīgākā ir krājuma otrā daļa, kurā kā ilustratīvais materiāls izmantotas padomju režīma nobendēto cilvēku mirstīgo atlieku fotogrāfijas. Tas darīts ar vienu vienīgu mērķi – lai apgalvotu, ka šo mocekļu spīdzināšanā un nāvē vainīgi tieši ebreji. Zīmīgi, ka izdevumā ir veltī meklēt jebkādas tiesu medicīniskās ekspertīzes

slēdzienus vai citus neapstrīdamus pierādījumus, ka cilvēki būtu mocīti un noslepkavoti kaut kādā tikai vienīgi ebrejiem raksturīgā veidā. Vēsturiskā patiesība liecina pavisam ko citu. Piemērs tam ir Daugavpils apgabaltiesas prokurora ierosinātā un Rēzeknes policistu godprātīgi veiktā padomju režīma noslepkavoto cilvēku nāves apstākļu izmeklēšana, kas neapgāžami pierādīja, ka nacistu propagandas šausmu stāsti par ebreju pastrādātajām zvērbām ir absolūts izdomājums.⁸ Kā vienīgie "dokumentālie pierādījumi" ebreju vainai atlika tikai nacistu pusē jau iepriekš plaši izmantotie Herberta Jēkabsona un Bruno Rungaiņa liecinājumi⁹ par viņu spīdzināšanu čekā, ko veikušas ebrejietes. Jāpiezīmē gan, ka abu šo personu lietu bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas arhīvā nav. Nekāda cita apstiprinājuma nav arī kāda ebreja Gincburga pratināšanas protokolam par nagu maukšanu ieslodzītajiem Daugavpils cietumā.¹⁰

Atbildi uz pašu galveno jautājumu, kas noslepkavoja gan krājuma "Baigais gads" lappusēs ievietotajās pēcnāves fotogrāfijās redzamos, gan vēl daudzus jo daudzus pilnīgi nevainīgus Latvijas iedzīvotājus, sniedz Latvijas Valsts arhīva glabāšanā esošās bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas arhīva 1940.–1941. gada uz nāvi notiesāto cilvēku krimināllietas, kurās ievietoti akti par sprieduma izpildi. Šo noziegumu veica atsevišķa slepkavu komanda šādā sastāvā: Latvijas PSR leklīetu tautas komisariāta (turpmāk – leTK), vēlāk Valsts drošības tautas komisariāta (turpmāk – VDTK) komandants valsts drošības jaunākais leitnants Jermolajevs, Baltijas Sevišķā kara apgabala (turpmāk – BSKA) kara prokurora palīgs 2. ranga kara jurists Skokovs (viņa rezolūcija ir arī uz apsūdzības rakstiem), 2. ranga kara jurists Golovanovs, BSKA Kara tribunāla kolēģijas loceklis 2. ranga kara jurists Nosovs un Latvijas PSR leTK 1. specdaļas, vēlāk VDTK 2. daļas priekšnieka vietnieks valsts drošības jaunākais leitnants Krivickis.¹¹ Neviena Latvijas ebreja viņu vidū nebija. Tiešām pēdējais nosauktais – Zinovijs Krivickis, kā arī nāvēssodu izpildīšanas rīkojumu devējs Latvijas PSR valsts drošības tautas komisārs Semjons Šustins bija ebreju izcelsmes. Taču no šo pašu slepkavu rokām nāvē tika sūtīti vienkārši ebreju tautības strādnieki Efraims Gorons, Zālamans Prass, Samuils Kovnators¹² un vēl jo daudzi ebreji, kuru spīdzināšanā izmocītie ķermeņi atraktajos masu kapos gulēja līdzās latviešiem, bet viņi, protams, nekādu nacistu propagandistu ievērtību neguva. Tie paši necilvēciskā padomju režīma nežēlīgie kalpi S. Šustins un Z. Krivickis ar pašrocīgu parakstu apstiprināja lēmumus par Latvijas iedzīvotāju deportēšanu, un ciešanu ceļā kopā ar latviešiem devās arī Latvijas ebreji, veidodami procentuāli vislielāko izsūtīto skaitu salīdzinājumā ar citu tautu grupām – 1,93% no visas Latvijas ebreju kopienas.¹³ Arī šis fakts nekādi nevarēja noderēt krājuma sastādītājiem, jo tiem bija jācenšas pierādīt, ka izsūtīti tikai un vienīgi latvieši.¹⁴ Tādējādi kā viscaur melīga atzīstama krājuma "Baigais gads" koncepcija un saturs, un tas jāvērtē tikai kā nacistiskās propagandas tautību savstarpējā naida kurināšanas nolūkā speciāli veidots antisemitisks ražojums.

Diemžēl atkal apstiprinājumu guva tēze, ka vēstures galvenā likumsakarība ir tā, ka no tās nemācās. Krājumu "Baigais gads" izdeva atkārtoti jau pēc Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas, piedevām to papildinot ar cildinošu ievadu, kura noslēgumā rakstīts: "Vēsturiskai, neredīgētai, "Baigā gada" politiskai konjunktūrai nepieskaņotai atkārtotai publikācijai ir Dieva svētība, un nav nekāda pamata uzskatīt to par antise-mītisku literatūru."¹⁵ Pēc tam, gūstot plašu masu saziņas līdzekļu ievērību, šī grāmata tika pasniegta Krievijas Federācijas vēstniekam Latvijā. Komentāri šeit ir lieki, bet kauns – milzīgs.

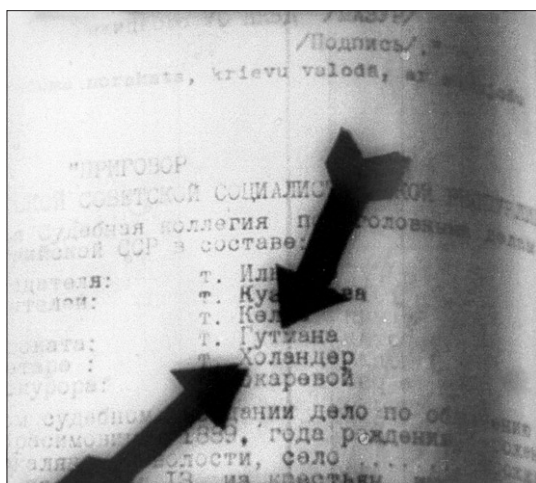
Pēc tiem pašiem principiem un satura kā krājums "Baigais gads" veidota arī filma "Sarkanā migla", kuras pozitīva kopija glabājas Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā.¹⁶ Filmas "Sarkanā migla" antisemitiskais saturs koncentrēts kino kadrus pavadošajā diktora tekstā, kurā izmantots tas pats ebreju un latviešu pretnostatījuma princips, formulēts tiem pašiem vārdiem un frāzēm. Tā kinohronikas kadri par Sarkanās armijas ienākšanu Rīgā un fotouzņēmumi par huligāniskajiem uzbrukumiem policijai 1940. gada 17. jūnijā komentēti šādi: "Žīdu bari kā pirmie apsveic iebrucējus [Sarkano armiju. – A. Ž.], latviešu tauta drūmi klusē. Žīdi un komunisti uzbrūk policijai." Ekrānā redzami 1940. gada vasaras demonstrāciju kinokadri papildināti ar sekojošu paskaidrojumu: "Visliksmāk un visskaļāk demonstrē žīdi. Žīdu demonstranti nes lozungus ar pateicības uzrakstiem." Iedarbojoties uz skatītāju dzirdi, fonā skan ļaužu pūļa daudz balsīga murdoņa. Rādot padomju režīma terora upuru skatus, tie raksturoti kā "žīdu – čekistu" veikti noziegumi, arī 1941. gada 14. jūnija masu deportācija nosaukta par "žīdu – čekistu plānu cilvēku izsūtīšanai". Viena novitāte, ar ko papildināts pret ebrejiem vērsto "apsūdzību" saraksts filmā, gan ir atrodama. Atšķirībā no krājuma "Baigais gads", kurā nacistiskās Vācijas karaspēka uzbrukuma laikā aizdedzinātā un sagrautā Vecrīga atzīta par boļševiku nodarījumu,¹⁷ filmā "Sarkanā migla" uguns pielikšanā Vecrīgai vainoti "žīdi un boļševiki".¹⁸

Kā klaja izgāšanās vērtējams filmas veidotāju mēģinājums dokumentāli pierādīt, ka ebrejiem bijusi svarīga loma padomju režīma politiskajās prāvās. Demonstrējot patiesi traģisku un pilnībā patiesībai atbilstošu dokumentu – kādu no Latvijas PSR Augstākās tiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas sagatavotajiem spriedumiem, ar melnām, treknām bultām norādīti divu ebreju vārdi šīs tiesas sastāvā (sk. 1. att.). Turklāt – ne jau nejauši! – kadrā nav saskatāms tiesājamā vārds. Tāpat izmantota kino specifika, kas ātri slidošo kadru dēļ skatītājam ļauj uztvert vienīgi šeit speciāli akcentēto, bet nedod iespēju iedziļināties un pārdomāt redzamā saturu. Tas arī saprotams, jo atbilstoši propagandas mērķim skatītājam prātā bija jāpaliek vienīgi ebreju vārdiem šajā drausmīgajā dokumentā. Tikai apturot kadru, var redzēt, ka par galvenajiem tiesas spriedējiem pasludināti ebreji – advokāts Izraēls Gutmans un sekretārs Holanders. Ikvienš – pat tieslietās ne visai izglītots cilvēks zina, ka ne jau advokāts un tiesas

sekretārs ir galvenie tiesas procesa dalībnieki, kuri izlemj tiesātā likteni. Kas attiecas uz ebreju tautības advokāta I. Gutmana gaitām pirmajā padomju okupācijas gadā, tad šis bijušais Rīgas apgabaltiesas zvērinātais advokāts, vēlāk Rīgas 6. juridiskās konsultācijas advokāts nekad neaizmirsu savu taisnīguma un cilvēcības aizstāvja misiju. Advokāts I. Gutmans pat tiesiski aprobežoto padomju likumu ietvaros centās nevis formāli, bet pēc būtības aizstāvēt politiskajās lietās tiesātos latviešus, gan tiesas sēdēs, gan kasācijas sūdzībās jau pēc noziedzīgo spriedumu pieņemšanas drosmīgi norādīt uz tiesu farsos pieļautajiem kliezdošajiem likumu pārkāpumiem.¹⁹ To pierāda dokumenti. Taču to zināt nebija lemts vienkāršam filmas skatītājam, jo politisko lietu izskatīšana vienmēr bija notikusi slēgtās tiesas sēdēs, bet lietu materiāli uz gadu desmitiem iegūla Latvijas PSR VDK slepenā arhīva plauktos. Filmas skatītājam priekšā tika celts nākamais kadrs – atbaidoša izskata, protams, "žīda" seja, un diktora balss kategoriskā tonī vēstīja: ".. un aiz šiem traģiskajiem dokumentiem redzams internacionālā žīdisma purns."²⁰ (Sk. 2. att.)

Kadri no filmas "Sarkanā migla" mūsdienās diezgan bieži tiek demonstrēti televīzijas raidījumos, jo atsevišķais kinohronikas sižets par Sarkanās armijas ienākšanu Rīgā ir unikāls vizuālās vēstures dokuments, bet to izmantošana gandrīz vienmēr ir bijusi korekta, rādot filmas fragmentus bez antisemitiskā pavadteksta.

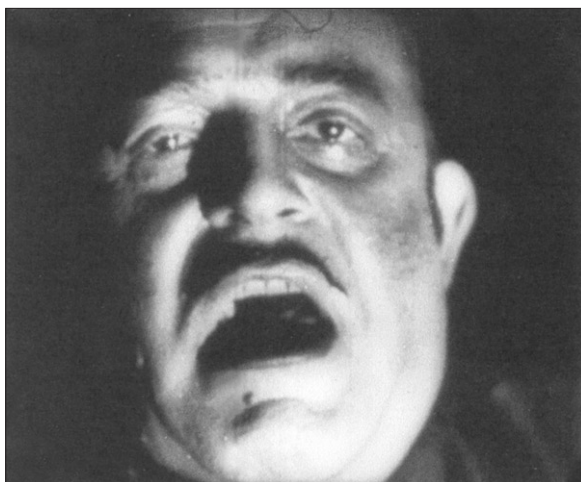
Krājums "Baigais gads" un filma "Sarkanā migla" ir nacistu antisemitiskās propagandas paraugi, kuros izmantots fotogrāfijas spēks un kino tehniskās iespējas ne-cilvēciskuma un totālā ebreju genocīda pamatošanai. Abas šīs nožēlojamās vēstures liecības nevar uzskatīt par "nepareizām anotācijām un skaidrojumiem zem pareizām fotogrāfijām" vai "nepareiziem diktora tekstiem pie pareiziem kinokadriem". Tā ir falsificēta Latvijas tautai tik traģiskā pirmā padomju okupācijas gada interpretācija, kas

1. att. Ar bultām atzīmēti ebreju tautības advokāta un tiesas sekretāra uzvārdi uz tiesas sprieduma kā "pierādījums" viņu noteicošajai lomai padomju režīma politiskajās prāvās. Kadrs no kinofilmas "Sarkanā migla"

radīta ar mērķi sarīdīt tautas, sagraut pašos pamatos tos principus, uz kuriem veidojās un balstījās 1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas Republika. Reizē skaidri redzama vērsšanās pret jebkurām vispārcilvēciskajām vērtībām un kristīgo morāli. Gan kristietis, gan ikviens godīgs cilvēks zina, ka nedrīkst tiesāt un dot nepatiesu liecību par sev tuvāko, bet šeit tiek tiesāta un baigos noziegumos pilnīgi nepamatoti apsūdzēta tauta, piedevām vēl to darot latviešu tautas vārdā. Vai drausmīgā veidā noslepkavotu cilvēku mirstīgo atlieku izstādīšana vispārējai detalizētai aplūkošanai nav uzskatāma par viņu piemiņas zaimošanu? Dieva priekšā jāatbild būs visiem, tad arī saņemsim galīgo un nepārsūdzamo atbildi, vai šādām lietām tiešām ir dota Dieva svētība. Varbūt tomēr vajadzētu šīs lietas jau tagad mums pašiem nosaukt īstajos vārdos, nožēlot un lūgt piedošanu gan par krājuma lapaspusēs un filmas kadrus redzamiem upuriem, gan par tiem padomju varas nobendētajiem ebrejiem, kuri palika ārpus tā, gan – jo īpaši – apmelotai un pazemotai ebreju tautai – Latvijas Republikas godīgiem un pilntiesīgiem pilsoņiem, kuri šo izdomājumu aizsegā tika iedzīti nāves konveijerā ar nosaukumu holokausts.

Mēs nedrīkstam aizmirst, ka par jebkuru tautu spriež pēc tās krietnākajiem cilvēkiem, nevis dažu pabiru saujiņas, kas ar saviem noziegumiem atņēmusi sev tiesības saukties par latviešiem, ebrejiem vai krieviem. Latvieši ir taisnprātīgais Žanis Lipke, katoļu priesteris Aloizijs Broks un tie parastie cilvēki, kas kaut vai tikai ar patiesu līdzjūtību noraudzījās uz tuvāko ciešanām. Ebreji ir advokāts Izraēls Gutmans un tie, kas kopā ar latviešiem izstaigāja sāpju un ciešanu ceļus 1940.–1941. gadā. Savukārt iepriekšminētajā čekistiskajā slepkavu komandā cilvēkus šāva nevis ebreji vai krievi, bet noziedznieki Krivickis, Jermolajevs un Skokovs, kuri ieņēma ne jau pēdējo vietu ebreju slepkavu vidū.

2. att. Seja, kas filmas diktora tekstā nodēvēta par "internacionālā žīdisma purnu". Kadrs no kinofilmas "Sarkanā migla"

LVKFFDA, P-1346

Lai iegūtu "pierādījumus" ebreju īpašajai lomai 1940.–1941. gada notikumos, ko varētu izmantot nacistu antisemitiskajā propagandā, 1941. gada rudenī provinces presē tika izsludināta fotogrāfiju vākšanas kampaņa. Avīzes publicēja redakciju aicinājumus, kuros norādīja, ka "saziņā ar *Propagandstaffel Lettland* Mākslas un kultūras lietu direkcijas Preses un literatūras daļa paredzējusi laist klajā plašāku izdevumu par žīdu rīcību un darbošanos komunistu varas laikā". Sevišķi pieprasītas bija "žīdu čekistu, miliču un strādnieku gvardu" fotogrāfijas, kas parādītu, kā "žīdi spīdzinājuši apcietinātos un veikuši latviešu izsūtīšanu". Par noderīgām atzina arī "žīdu direktoru" fotogrāfijas, jo tā varētu ilustrēt to, kā "žīdi izstūmuši latviešus no vadošiem amatiem".²¹ Tādā veidā tika mēģināts vākt materiālus topošajam izdevumam "Baigais gads" un, iespējams, vēl citu antisemitisku apcerējumu ilustrēšanai.

Saprotot, ka fotoattēlus ar "žīdiem – čekistiem apcietināto cilvēku spīdzināšanas darbā" iegūt neizdosies, nacistu propagandisti ķērās pie drausmīgiem inscenējumiem. 1941. gada jūlija pirmajās dienās Rīgā masveida vajāšanas un terorizēšanas sākumposmā apcietinātos ebrejus dzina uz prefektūru, lai veselam saprātam neaptveramu iemeslu dēļ mocītu un pazemotu. Liecības par to, kas notika prefektūras pagalmā, savās atmiņās sniedzis Elmārs Rivošs: "Prefektūras pagalmā – dažādas spēles, pārsvarā treniņš boksa. Un maskarāde – fotogrāfē ebreju "čekistus" ar revolveriem, kas zvēriskā paskatā nopratina savus upurus."²² Tā nelaimīgos, izmocītos cilvēkus propagandas vajadzībām piespieda tēlot "žīdus – čekistus", bet pēc viņu noslepkavošanas tiem vēl bija jākalpo kā "žīdiskā bolševisma terora upuriem", jo reālo padomju režīma nobendēto cilvēku skaitu nacistu propaganda atzina par nepietiekamu un turklāt jau izmantotu vietējo iedzīvotāju

3. att. Ebreji spaidu darbos pie drupu novākšanas Vecrīgā

Tēvija, 1941, 5. jūl.

4. att. Atpakaļatvestie bēgļi Rīgā 1941. gada jūlijā

“Baigais gads”, 95. lpp.

“nacionālsociālistiskajā audzināšanā” 1941. un 1942. gadā. Tāpēc 1944. gada vasarā Rīgas apriņķa Dreiliņu pagastā notika pašu nacistu noslepkavoto cilvēku masu kapu atrakšanas filmēšana un fotografēšana, to pierakstot padomju režīmam.²³

Tautu naida kurināšanai nacistiskajā presē īpaši tika izmantots Latvijas iedzīvotāju, to skaitā arī ebreju patiesā slepkavas valsts drošības tautas komisāra Semjona Šustina portrets, ko baisā iespaida pastiprināšanai vēl papildus retušēja, bet viņa ebrejiskās izcelsmes sevišķai uzsvēršanai to pat pārdēvēja, liekot virs fotoattēla treknu virsrakstu “Žīds Ābrams Šustins”²⁴.

Foto un kino liecībās dokumentēti gandrīz visi drausmīgā holokausta nozieguma norises posmi. Ebreju izmantošana spaidu darbos pie drupu novākšanas Rīgā 1941. gada jūlija sākumā fiksēta īsā bezskaņas kinohronikas fragmentā²⁵ un presē publicētā fotogrāfijā²⁶ (sk. 3. att.). Zīmīgi, ka filmēšanas laikā apsargi bija atgājuši malā un saskatāmi tikai iztālēm, kur tos var noturēt par publiku, kas nolūkojas šajā darbā. Savukārt fotografēts no tāda rakursa, lai redzami būtu vienīgi ebreji.

Izmisuma pilnas sejas skatāmas atpakaļ Rīgā atvesto bēgļu grupu fotogrāfijās (sk. 4. att.). Šie cilvēki bija nesekmīgi mēģinājuši glābties no nenovēršamās bojāejas, bet

nacistu propaganda jau tūliņ attēliem sniedza nirdzīgu komentāru: "Viņi netika "paradīzē". Rīgā atvestie pierobežas mežos aizturētie žīdi un komunisti."²⁷ Gatavs bija arī spriedums ceļa grūtību un pazemojošā gājiena izmocītajiem cilvēkiem: "Tie, kas nejutās droši, netīrās sirdsapziņas dzīti, devās līdz bēgošajiem boļševikiem uz austrumiem. Bet militārās operācijas bija ātrākas – daudzus žīdu bēgļus un boļševiku līdzskrējējus aizturēja." Pārējais attiecīgā atvēruma fotogrāfiju salikums skatītāju mudina domāt, ka tie paši nelaimīgie bēgļi pirms savas bēgšanas ir "pametuši tukšas pudeles čekā, pašu aizdedzināto Rīgu" un pa ceļam vēl uz ielas nošāvuši kādu sievieti.²⁸

Fotogrāfijas izmantotas, lai ilustrētu avīzē "Tēvija" publicētu plašāku rakstu par Rīgas ebreju geto ierīkošanu. Pie attēla, kurā redzama jau ar sešstaru Dāvida zvaigznes atveida uzšuvēm iezīmētu ebreju sievieti, bērnu un sirmgalvju rinda pie kāda veikala durvīm, teksts: "Šī aina pie žīdu veikala rāda, ka viņi neprot ieturēt kārtību arī savā starpā. Kamēr daži stāv rindā, citi mēģina iekļūt veikalā bez rindas." Atbilde, kāpēc ebreji bija spiesti drūzmēties pie veikala durvīm, spilgti atklājas citā fotogrāfijā, kurā reproducēts kaunpilnais uzraksts pie Rīgas tirgus, kas vācu un latviešu valodā vēstīja – "Žīdiem ieeja tirgū aizliegta". Protams, aiz kadra palika un arī rakstā veltī meklēt jēlkādas norādes, ka uz tādu pašu necilvēcisku pavēļu un rīkojumu pamata ebreji vairs nedrīkstēja ieiet un iepirkties nevienā "āriešiem paredzētā" tirgotavā. Cilvēku iedzīšana postā un badā, kad viņi nevarēja paēdināt pat savus bērnus, rakstā ciniski notēlota šādi: "Ja tādām žīdam brītiņš jānostāv rindā, tas sāk skaļi pukoties: "Fui, ja man tā jādzīvo, tad es labāk mirstu." [...] Blakus elegantajām žīdietēm, kas vēl joprojām greznojas Parīzes modes salonos darinātiem tērpiem, zīda zeķēm un lepnām kurpēm, stāv galīgi nodriskājušies, baskājaini un nožēlojami tipi. Un viņu ir daudz. Žēlā, raudulīgā balsī viņi sagaida ikkatru gājēju un ar savu žīdisko murmināšanu panāk, ka tas viņiem atmet kādu kapeiciņu vai arī sadusmojies uzbāzīgo atraida. Redzamas mātes, šķiet, profesionālas ubadzes, kas māca savus baskājainos, netīros bērnus prasīt no gājējiem dāvanas un pēc tam krietni sabar, ja mazais žīdelis nav pratis nopelnīt kādu lielāku grasi."²⁹ Ilgstošo stāvēšanu rindās pie veikaliem un ubagošanu raksta autors faktiski uzdod par ebreju vaļasprieku un vienīgo profesiju, turklāt apgalvojot, ka ebrejiem geto būšot laba dzīve, jo tiem Latgales priekšpilsētā būšot 16 pārtikas preču veikalu un konditoreja, bet "pēc īpašas atļaujas saņemšanas žīdi nodomājuši savā "valstībā" ierīkot arī īpašu izpriecu vietu"³⁰. Raksta noslēgumā pausts atklāts gandarījums par ebreju izslēgšanu no sabiedrības un visai tautai kā tās galvenais arods piedēvēta krāpniecība: "Žīdi tagad pilnīgi izslēgti no mūsu sabiedriskās un saimnieciskās dzīves un pēc laika tie uzturēsies tikai savā šaurajā rajonā. Pēc tam kad žīdu apdzīvotā pilsētas daļa būs iežogota un pilnīgi atdalīta no āriešiem, žīds savā "valstībā" varēs no jauna dzīt savas "rebes" un krāpt... tikai šoreiz pats savu tautieti, cik vien viņa sirds vēlas."³¹

Ebreju cilvēciskās cieņas pazemošana ar tā saucamo stigmatizāciju jeb iezīmēšanu dokumentēta 1941. gada jūlijā Liepājā izdarītā fotouzņēmumā, kurā uz sagrautās pilsētas fona redzami ebreji – vīrietis un sieviete, iezīmēti ar apģērbam uzšūtu dzeltenas krāsas auduma gabalu 10×10 centimetru lielumā, ejam pa ielas braucamo daļu³² (sk. 5. att.). Vēlāk Rīgā tapušās fotogrāfijās skatāmas ar sešstaru zvaigznēm iezīmētas ebreju grupas, kas saskaņā ar aizliegumu lietot ietves pārvietojas pa ielām.³³ Fotogrāfijas skaidri parāda ebreju nošķiršanu no citiem cilvēkiem un to, ka būtībā pazemoti bija arī neebreji, kuri vairs neuzdrošinājās brīvi pienākt un vienkārši parunāties ar saviem paziņām, draugiem vai kaimiņiem. Nacisms visas morāles normas un sabiedrības ētiskās vērtības apgrieza ačģārni: cilvēciskās līdzietības izrādīšana saviem nelaimē nonākušiem līdzpilsoņiem tika pasludināta par “noziedzīgu un latviešiem necienīgu pakalpošanu žīdiem”, bet sadistisks ļaunums, neiecietība un tumsonīgi aizspriedumi iecelti augstākās tikumības un pilsoniskās apziņas rangā.

Par vienu no pirmajiem nacistu uzbrukuma objektiem kļuva sinagogas un ebreju lūgšanu nami, kas tika sagrauti, nodedzināti vai pārveidoti citām vajadzībām. Fotogrāfijā iemūžinātā nodedzinātā Rīgas horālā sinagoga ir viena no bargākajām apsūdzībām nacismam³⁴ (sk. 6. att.). 1941. gada 4. jūlijs Latvijas sabiedrībai uzskatāmi parādīja, ka ebreji tiks iznīcināti tikai tāpēc vien, ka viņi ir ebreji, jo izpostīts bija

5. att. Ebreji “iezīmēti” ar apģērbam piešūtu 10×10 centimetru lielu auduma gabalu. Liepāja, 1941. gada jūlijs

6. att. Nodedzinātā Rīgas horālās sinagogas ēka

LVKFFDA, 73963-N

tautas garīgais pamats – tās dievnams. Tā vienā naktī degošās sinagogas liesmās kā ziepju burbuļi sašķīda visi nacistisko propagandistu apgalvojumi, ka ar ebrejiem jāizrēķinās, jo tie ir čekisti un komunisti. Ikvien normāli domājošs cilvēks arī toreiz labi zināja – reliģija un patiesa ticība Dievam nekādi nav savienojama ar čekista amatu vai komunistiskā režīma bezdievīgo ateismu. Triecienu saņēma krietnie Latvijas Republikai vienmēr uzticību saglabājušie pilsoņi, kāds bija Latvijas ebreju kopienas absolūtais vairākums. Kā parādīja vēlākie notikumi, neviens no nacistu varasvīriem pat nedomāja veikt kaut kādu izmeklēšanu, lai ebrejus sijātu un viņu vidū meklētu čekistus vai komunistus, jo kā tad varētu izskaidrot rabīnu, Latvijas brīvības cīņu dalībnieku un zīdaiņu nonāvēšanu.

Tuvojoties Rīgas geto slēgšanas dienai, avīze "Tēvija" pēdējo reizi publicēja fotoattēlu ar Rīgas ebrejiem aiz geto dzeloņstieplu žoga (sk. 7. att.). Īpašu traģismu šim fotodokumentam piešķir tas, ka tajā redzami cilvēki, kuru dzīves gaitas visticamāk jau pēc pusotra vai diviem mēnešiem beigsies masu kapā Rumbulā. Taču nacistiskā propaganda fotogrāfiju izmantoja kā papildinājumu apcerei par "žīdu nekārtīgumu", kam lieti noderēja pat ar visbargākiem rīkojumiem steidzinātas pārvākšanās dēļ ebrejiem neizbēgami radītās grūtības un necilvēciskie apstākļi. Pavadrakstā atkal tika atražoti antisemitiskie stereotipi, autoram pat atrodot veidu, kā Rīgas ebreju pārcelšanos uz geto saistīt ar Kārļa Marksa vārdu: *"Lai gan žīds Markss bija izgudrojis teoriju par*

“jaunas dzīves dibināšanu”, tad, vērojot geto pašreizējo dzīvi, var teikt, ka žīdi netiek galā paši savā mītnē. Staigājot pa geto ielām, visur redzam nekārtību. Daudzās vietās žīdi savas mēbeles sakrāvuši sētās. Nabadzīgākie žīdi novietojušies patversmēs. Ieejot šajās telpās – skats nav patīkams. Atkal redzama liela netīrība un nekārtība. Žīdienes sēž un, liekas, gaida, ka viņu rīcībā nodos kalpones... Raksturīgi, ka bagātākie žīdi atkal ieguvuši geto rajonos labākos dzīvokļus. Daudzi gan pārspekulējušies. Viņi par naudu bija sameklējuši labus dzīvokļus, bet vēlāk šos namus izslēdza no geto rajona.”³⁵ Jāatzīmē, ka šajā raksta fragmentā “āriešu” veiktā ebreju apkrāpšana dzīvokļu pārdošanā, izmantojot neskaidrības ar geto robežām un cilvēku izmisuma stāvokli, nodēvēta par pašu ebreju “pārspekulēšanos”.

Atsevišķu holokausta fotodokumentu publicēšana nacistiskajā presē paralēli ar kinohroniku un filmu demonstrēšanu tika veikta, lai ar ilustratīva materiāla palīdzību pamatotu un uzturētu sabiedrības apziņā antisemitiskus stereotipus un noziedzīgus vispārinājumus. Tā kinohronikas kadriem un fotogrāfijām par ebreju izmantošanu spaidu darbos bija jāuztur spēkā tēze, ka ebreji baidās un negrib labprāt strādāt

7. att. Ebreji aiz Rīgas geto dzeloņstieplu žoga

Tēvija, 1941, 8. okt.

fizisku darbu. Atpakal atvesto bēgļu fotoattēliem attiecīgā salikumā vajadzēja ebrejus cieši piesaistīt padomju režīma un pašu nacistu paveiktajiem noziegumiem, pēdējos, protams, arī uzdodot par ebreju darbu (Vecrīgas nopostīšana). 1941. gada vasarā un rudenī, kad pilnā sparā notika ebreju izstumšana no sabiedrības, morāla pazemošana, fiziska mocīšana, ieslodzīšana geto un slepkavošana, Rīgas un provinces pilsētu kinoteātros izrādīja antisemitiskās nacistu "mākslas filmas" "Žīds Zīss" un "Mūžīgais žīds",³⁶ ko pavadīja jūsmīgas atsauksmes un īsta skatītāju vervēšana avižu slejās. Lai parādītu, kā notiek izrēķināšanās ar ebrejiem citviet, kinoskatītājiem demonstrēja kinohroniku ar ebreju grautiņu ainām Rietumukrainas pilsētās³⁷ (sk. 8. att.). Šie ir vienīgie Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā saglabājušies publiskai rādīšanai paredzētie kinokadri, kuros fiksēta brutāla ebreju piekaušana pilsētas ielās. Attiecīgais vācu kinožurnāls bija adresēts visplašākai auditorijai – gan nacistiskās Vācijas, gan tās okupēto valstu iedzīvotājiem, bet filmas demonstrēšanas mērķi acīmredzot bija dažādi. Vāciešiem lika saprast, ka tādā veidā iekarotās tautas izgāž savu ilgi krāto naidu pret "žīdu virskundzību" un "iezemieši" paši padara melno darbu, lai no tās atbrīvotos. Savukārt okupēto teritoriju, to skaitā Latvijas iedzīvotājiem šos uzfilmētos noziegumus vajadzēja uztvert kā "atdarināšanas cienīgu" paraugu. Jāpiezīmē, ka ar Latvijas vietējo ebreju nīdēju veikumu vācu nacistiskā priekšniecība īsti apmierināta tomēr nebija, jo tamlīdzīgus skatus Latvijā nofilmēt neizdevās.

Rīgas ebreju geto fotouzņēmumu publiskošanas nolūks līdzās antisemitisko izdomājumu ilustrēšanas motīvam neapšaubāmi bija kaut cik nomierināt par ebreju likteni satraukto Latvijas sabiedrības vairākumu, ko nacistiskā propaganda izšķiroši ietekmēt

8. att. Ebreju piekaušana Rietumukrainā. Kadrs no kinožurnāla *Die Deutsche Wochenschau*, 1941, Nr. 29

nespēja. Fotografijām, pavadītām ar meliem par relatīvi labo dzīvi, kas ebrejus sagaidot geto, vajadzēja kalpot kā uzskatāmam pierādījumam, ka ebreji, kaut arī aiz geto žoga, ir sveiki un veseli un arī turpmāk tā dzīvos. Jānorāda, ka pirmā publikācija par Rīgas geto izveidošanu parādījās atklātībā 1941. gada 23. augustā – laikā, kad neskaidrība par vēl dzīvo ebreju likteni valdīja pašu augstāko nacistu amatvīru vidū. Notika aktīva polemika starp geto veidošanas piekritējiem – vācu Civilpārvaldi Ostlandes reihskomisāra Hinriha Lozes personā, kurš atzina ebreju vergu darbaspēka izmantošanas lietderību, un vācu Drošības policiju, ko pārstāvēja ebreju ātras iznīcināšanas teorētiķis un praktiķis Valters Štālekērs. Otrā publikācija dienas gaismu ieraudzīja 1941. gada 8. oktobrī, kad šķietami bija uzvarējusi H. Lozes līnija.³⁸ Taču jau pēc nepilna mēneša situācija pilnīgi mainījās – un geto kļuva par Rīgas ebreju absolūtā vairākuma īslaicīgu pirmsnāves koncentrēšanas vietu. Protams, nacistu propagandistu lomā nonākušajiem latviešu avīžniekiem to neviens nestāstīja, viņi pilnā mērā varēja ticēt pašu fotografētajam un rakstītajam, bet galvenais bija – likt tam noticēt lasītājam. No 1941. gada 25. oktobra ieeja geto “nežīdiem”, to skaitā žurnālistiem, tika slēgta, preses pārstāvji savu darbu bija izdarījuši. Tālāko publikai rādīt vairs nevarēja.

Jebkura ebreju noslepkavošanas veida publicitāte bija liegta. Cilvēku iznīcināšanas akcijas gan tika fotografētas un filmētas, bet šo liecību ievietošana preses izdevumos vai izrādīšana kinoteātros bija kategoriski aizliegta. Pat nacistiskās propagandas teksts ebreju pazušānu dēvēja par “izceļošanu”, “izraidīšanu” vai “padzīšanu”. Šādu aizliegumu noteica ne jau tas, ka nacistos piepeši būtu pamodusies sirdsapziņa. Cilvēku slepkavošanas fotogrāfijas un filmas iedvesa vienīgi šausmas un riebumu, un to publicēšana nozīmētu nacisma pilnīgu pašatmaskošanas pasaules priekšā, režīma morālu sagrāvi pat pašu vāciešu acīs, nemaz nerunājot par tā varā nonākušajām tautām. Protams, Latvijas iedzīvotāji jau tāpat vairāk vai mazāk zināja, kas notiek ar ebrejiem, tomēr bez uzskatāmiem necilvēcības pierādījumiem vienmēr varēja apgalvot, ka tās ir tikai satraucošas baumas vai ienaidnieka propagandas izdomājumi.

Kāpēc nacisti savu galveno un smagāko noziegumu – holokaustu fotografēja un kinodokumentēja? Šis jautājums līdz pat pēdējam laikam ir viens no vismazāk pētītajiem, un atbildes meklēšana rada arvien jaunus un sarežģītākus jautājumus. Ja holokausta posmu dokumentēšanu, neietverot noslēguma fāzi – cilvēku noslepkavošanu, nacisti lielākā vai mazākā mērā izmantoja antisemitiskā naida atražošanai un neebreju maldināšanai, tad tiešais iznīcināšanas fakta fiksējums šim nolūkam tika atzīts par nederīgu. Diezgan atšķirīgi bija arī vadošo nacistu viedokļi. Tā Drošības policijas un SD priekšnieks SS obergruppenfīrers Reinhards Heidrihs uzsvēra: *“Nekādi šķēršļi nav liekami antikomunistisko un pretžīdu aprindu pašattīrīšanās tieksmju ceļā jaunokupētajās teritorijās. Labāk, lai tās intensificē, kad nepieciešams, neatstājot nekādus pierādījumus, un novirza pienācīgā ceļā, nedodot šīm vietējām*

"pašais sardzības aprindām" nekādu izdevību vēlāk atsaukties uz pavēlēm vai jebkādām politiskām garantijām."³⁹ Savukārt ebreju slepkavošanas vadītājs Latvijā SS brigādefīrers V. Štālekers atzīmēja, ka pierādījumi filmu un fotogrāfiju veidā tika atstāti un tie uzskatāmi par ārkārtīgi nozīmīgiem: *"Cik tas bija iespējams, Kauņā, kā arī Rīgā filmas un fotogrāfijas fiksēja faktu, ka pirmās spontānās žīdu un komunistu eksekūcijas izdarīja lietuvieši un latvieši. [...] Ne mazāk nozīmīgi bija nodrošināt nākotnei spēcīgu demonstrējamu faktu, ka atbrīvotie iedzīvotāji pēc pašu gribas ar visbargākajiem pasākumiem vērsušies pret boļševistisko un žīdisko ienaidnieku bez jebkāda vācu iestāžu norādījuma.*"⁴⁰ Viens no vadošajiem holokausta pētniekiem profesors Andrievs Ezergailis to raksturo kā "pierādījumu slēpšanas veidu, filmējot un fotografējot nogalināšanas akcijas, kad to darīja "vietējie", bet izvairoties no tā, kad bija iesaistīti vācieši"⁴¹. Viņam var pamatā piekrist, gan ar vairākām piebildēm un paskaidrojumiem. Pirmkārt, šādi pierādījumi arī ir pierādījumi, jo "vietējie" cilvēku šāvēji nebija aicināti uz ebreju slepkavošanu, vienīgi lai pozētu foto un kinokameru priekšā. Daļēju patiesības atspoguļojumu nekādi nedrīkst izmantot slepkavības veicēju vainas jēlkā dai mazināšanai vai mīkstināšanai ne no vienas, ne otras puses, vienmēr atceroties, ka šos briesmu darbus veikušajiem nacistiem nav tautības, bet ir vienīgi personīgā kriminālatbildība par viņu konkrēti pastrādātajiem noziegumiem. Otrkārt, visi zināmie ebreju iznīcināšanas foto un kino dokumentējumi Latvijā ir izdarīti laikā, kad tās teritorija jau atradās stingrā nacistiskās Vācijas okupācijas varas kontrolē un šī režīma noteicošā loma šādu akciju organizēšanā, sekmēšanā un atļaušanā nav ne apšaubāma, ne noliedzama. Treškārt, nav īsti skaidrs, ko V. Štālekers savā krietni vēlāk tapušajā 1941. gada 15. oktobra ziņojumā saprata ar pirmo spontāno ebreju eksekūciju fotografēšanu un filmēšanu. Acīmredzot tas attiecas arī uz pirmajām jūlija dienām Rīgā, bet foto un kino dokumenti par šo periodu attiecībā uz ebreju vajāšanu un slepkavošanu ir vairāk nekā trūcīgi. Svarīgi būtu izpētīt, vai un kur šie dokumenti glabājas. Vismaz pagaidām tie nav pieejami. Vienīgā zināmā kinohronika, kas dokumentē ebreju pirmās slepkavošanas, attiecas uz Liepāju, iespējams, 1941. gada 8.–10. jūlija akciju. Kinokadri skaidri rāda organizēto nošaušanas gaitu, un tajos nav saskatāms nekas no V. Štālekera minētās spontanitātes. Lai precīzi noskaidrotu šāvēju piederību, būtu nepieciešama filmas kadrēšana. Pēdējos gados minētā kinohronika plaši izmantota daudzās Otrā pasaules kara tematikai veltītās ārzemju televīziju veidotajās dokumentālajās filmās, diemžēl šī kinolente neatrodas Latvijas arhīvos. Pētniecisko darbu stipri apgrūtina arī tas, ka pieejamie foto un kino dokumenti par holokausta norisi Latvijā glabājas dažādu muzeju un arhīvu krātuvēs. Tādēļ īpaši aktuāla ir maksimāli pilnīga šī veida dokumentu apzināšana kā Latvijā, tā arī ārvalstīs un attiecīga izvērstā kataloga izveidošana, kas dotu iespēju atrast atbildes uz daudziem iepriekš izvirzītajiem jautājumiem.

Fotogrāfijās dokumentēta ebreju vīriešu, sieviešu, bērnu un sirmgalvju masveida slepkavošana Šķēdē pie Liepājas 1941. gada decembra vidū. Kopumā ir zināmi 12 fotokadri.⁴² Fotografēja vācu SD darbinieks Karls Emīls Štrots. 1942. gada janvārī vai februārī fotofilmīņu ar Šķēdes masu slepkavības skatiem Dāvidam Zivconam izdevās iznest no vācu Drošības policijas darbinieka Sobeka dzīvokļa.⁴³ Tie nav parasti fotoattēli, bet visskaudrākā liecība par noziegumu pret cilvēci, un katrs, kurš to uzlūko vēl tagad – pēc vairāk nekā 60 gadiem, kļūst par šo mūžībai atstāto drausmīgo mirkļu aculiecinieku. Mums tieši acīs ieskatās cilvēki, kuru dzīvību pēc pavisam īsa brīža izdzēsīs slepkavu raidītās lodes. Šīm fotogrāfijām pievērsta pasaules sabiedriskās domas īpaša ievērība, tās kļuvušas par holokausta vizuālo simbolu un vispārinājumu, bet mums – Latvijas tautai un zemei piederīgajiem – tās mūžīgi paliks kā sāpīgs, sirdsapziņu urdošs pagātnes atgādinājums.

Nacistiskās Vācijas okupācijas laika kinohronikās skatāmas nacistu augstākās amatpersonas, kuru rokās atradās Latvijas ebreju liktenis. Atsevišķs kinožurnāls bija veltīts Okupēto Austrumu apgabalu reihministra reihleitiera Alfrēda Rozenberga vizītei Latvijā 1942. gada maijā.⁴⁴ Vairāku kinožurnālu sižetos redzams ebreju geto veidošanas iniciators Ostlandes reihskomisārs H. Loze,⁴⁵ par geto ierīkošanu un ebreju darbaspēka izmantošanu atbildīgie – ģenerālkomisārs Rīgā Oto Drekslers,⁴⁶ Rīgas gebītskomisārs Rīgas pilsētas komisāriskais lielvečākais Hugo Vitroks.⁴⁷ 1944. gadā tapušās kinohronikas sniedz Latvijas ebreju masu slepkavību galvenā organizētāja augstākā SS un policijas vadītāja Ostlandē un Ziemeļkrievijā SS obergrupenfīrera Frīdriha Jekelna kinoportretējumu tuvplānos.⁴⁸ Visi šie filmējumi izdarīti jau pēc Latvijas ebreju absolūtā vairākuma iznīcināšanas, un to publiskās demonstrēšanas mērķis bija šīs personas maksimāli attālināt no pašu pastrādātajiem noziegumiem.

Jau tūlī pēc nacistiskās Vācijas kapitulācijas tika filmēta ebreju slepkavību vieta Šķēdē un parādīta atsevišķā kinožurnāla "Padomju Latvija" 1945. gada jūnija 5./6. nr. sižetā.⁴⁹ Propagandas nolūkos noslepkavotajiem ebrejiem atņemot viņu nacionālo un pilsonisko identitāti, diktora pavadteksts pasludināja, ka kinokadri rāda nogalinātos "padomju pilsoņus". Tā ar šo pirmo publisko soli padomju režīms lika noprast, ka objektīva un pilnīga holokausta noziegumu izmeklēšana un izpēte nav sagaidāma. Padomju iestādes gan veica plašu nacistiskā režīma zvērību apzināšanas darbu, bet diemžēl tas bija propagandas motīvu vadīts un virspusējs. To apliecina masu apbedījumu vietu fiksēšana fotogrāfijās, kuru anotācijas ir ļoti nepilnīgas – vairākumā gadījumu trūkst pat konkrētas vietas norādes, upuri vienmēr nodēvēti par padomju pilsoņiem. Lielāka konkrētība gan rodama fotodokumentu izmantošanā sakarā ar cilvēku slepkavošanas faktiem ierosinātajās un izmeklētajās krimināllietās, kuru ietvaros tika fotografētas nošaušanu un ieslodzījuma vietas, lietām pievienotas

atsevišķu nogalināto cilvēku agrākās fotogrāfijas, iznīcināšanas akciju fotouzņēmumi, ekshumāciju fotoattēli (sk. pielikumu). Tomēr arī šajos gadījumos fotogrāfijas reti tika izmantotas kā konkrēti pierādījumi, pārsvarā tās izmantoja vispārējai apsūdzības ilustrācijai.

Plaši filmēja un kinožurnāla "Padomju Latvija" speciālizlaidumā 1946. gada februārī parādīja Baltijas kara apgabala Kara tribunāla tiesas sēdi Rīgā, kurā tiesāja nacistu ģenerāļus F. Jekelnu, Zigfrīdu Rufu, Albrehtu Dižonu fon Montetonu, Frīdrihu Verteru, Hansu Kiperu, Bruno Pavelu un Aleksandru Bekingu, kā arī publiski izpildītos nāvessodus.⁵⁰ Sods bija taisnīgs, vismaz attiecībā uz F. Jekelnu noteikti, bet šī bendes sarīkotā slaktiņa upuri – ebreji tā arī palika aizsegti ar bezpersonisko, tiesiski un cilvēciski nepieņemamo "padomju tautas" apzīmējumu.

Pretēji mūsdienās populārajiem vispārnoledzošajiem viedokļiem par padomju historiogrāfiju jāatzīst, ka vismaz holokausta fotodokumentu izmantošanā skaidri iezīmējās divas tendences – paklausīga sekošana padomju propagandas vadlīnijām, kas spilgti redzama, piemēram, Jāņa Dzintara darbos, kur publicētajās Šķēdes slepkavības fotogrāfijās iemūžinātie upuri konsekventi tiek saukti par padomju cilvēkiem;⁵¹ otru – zinātniski korektu un godprātīgu pieeju pārstāv dokumentu krājums "Mēs apsūdzam", kurā skaidri un precīzi norādīts, ka Šķēdē noslepkavoti nevis "padomju cilvēki", bet Liepājas ebreju tautības iedzīvotāji.⁵² Lai arī šis izdevums nevarēja būt brīvs no padomju ideoloģiskajām nostādnēm, tomēr tā saturs domājošam un patiesību zinātgrībošam lasītājam pirmo reizi sniedza daudz maz objektīvu, uz dokumentiem balstītu priekšstatu par holokaustu Latvijā (protams, šo terminu toreiz nelietoja).

Nopietna un padomju valstiskā antisemītisma netraucēta holokausta un tā audiovizuālo liecību pētniecība kļuva iespējama tikai pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Latvijas arhīvos daudz paveikts holokausta kino un foto dokumentu apzināšanā un izpētē, šis veiksmīgi uzsāktais darbs noteikti būtu turpināms. Fotogrāfijām un kino dokumentu kadriem pienācīga uzmanība ir pievērsta profesora A. Ezergailļa monogrāfijā – pirmajā, tiesa, pagaidām vienīgajā latviešu valodā iznākušajā apkopojumā par holokaustu Latvijā. Īpaši atzīmējams, ka šajā monogrāfijā izmantotie kino un foto dokumenti pasniegti un zinātniski aprakstīti kā līdzvērtīgu avotu grupa, norādot to izcelsmi un glabāšanas vietu, tādējādi pārvarot iesīkstējušo praksi pat zinātniskajā literatūrā kino un foto dokumentus uzskatīt vienīgi par ilustratīvu palīgmaterialu.

Pielikums

Holokausta fotodokumenti par apdzīvotajām vietām no bijušās Latvijas PSR
Valsts drošības komitejas arhīva krimināllietām (LVA, 1986. f., 1. apr.)*

- Aizpute.** Nošaušanas vieta (turpmāk – N.v.) un ekshumācija, 45117. l., 9. sēj., 81.–84. lp.; 10. sēj., 71. lp.
- Auce.** N.v. 1969. g., 45187. l., 3. sēj., 120., 121., 127., 133., 134., 141.–145. lp. (aploksnē fotonegatīvi).
- Dagda.** N.v. 1965. g., 45030. l., 5. sēj., 206.–209. lp.
- Daugavpils.** Ebreju geto 1965. g., 45112. l., 2. sēj., 7.–10., 17., 18., 24., 25., 32., 33., 41. lp.
N.v. pie Daugavpils 1967. g., 45113. l., 7. sēj., 159.–163., 240.–242. lp.; 8. sēj., 42. lp.
- Jēkabpils–Krustpils.** Beilas Veides fotogrāfija 1939. g., 45124. l., 2. sēj., 135. lp.
Ebreju geto Jēkabpilī, 45050. l., 3. sēj., 90. lp.; 9. sēj., 82. lp.
Ebreju ieslodzījuma vieta Jēkabpilī, 45050. l., 9. sēj., 81. lp.
G. Leiboviča ar saviem bērniem, fotografēts ap 1940. g., 45050. l., 1. sēj., 277., 278. lp.
N.v. Jēkabpils raj. Kūku ciemā, 45050. l., 9. sēj., 137. lp.
N.v. Kaķīšu purvā, 45050. l., 1. sēj., 268.–270. lp.; 3. sēj., 88., 89. lp.; 9. sēj., 73.–76. lp.
N.v. Krustpils ebreju kapos, 45050. l., 1. sēj., 276. lp.
N.v. Krustpils pagastā 1967. g., 45124. l., 2. sēj., 123., 124. lp.; 3. sēj., 7. lp.
Pieminekļis Jēkabpils rajona Asotes kapos Kaķīšu purvā nošautajiem, 45050. l., 9. sēj., 138. lp.
N.v. Spungēnu mežā, 45050. l., 1. sēj., 267. lp.; 9. sēj., 72. lp.
Ekshumācija Spungēnu mežā 1965. g., 45050. l., 13. sēj., 10., 11. lp.
Spungēnu mežā nošauto astoņu ebreju fotogrāfijas pirms 1941. g., 45050. l., 13. sēj., 121., 122. lp.
- Krāslava.** N.v. bij. Krāslavas aizsargu šautuvē un ekshumācija 1965. g., 45100. l., 8. sēj., 43.–51. lp.
N.v. pie Krāslavas, 45100. l., 8. sēj., 72.–75., 82. lp.
N.v. un pieminekļis Augustovas mežā pie Krāslavas, 45100. l., 8. sēj., 77.–80. lp.
- Ķegums.** N.v. Ķeguma ciemā 1966. g., 45074. l., 4. sēj., 256. lp.; 11. sēj., 53.–56. lp.

* Saraksts nav pilnīgs. Apkopots pēc Dr. hist. Dz. Ērgļa sniegtajām ziņām.

- Ķesterciems.** N.v. pie Ķesterciema 1969. g., 45181. l., 1. sēj., 185.–193. lp.; 2. sēj., 25.–31., 32. lp. (aploksnē fotonegatīvi); 3. sēj., 21.–26. lp. (aploksnē fotonegatīvi).
Ekshumācija, 45181. l., 3. sēj., 204.–209. lp. (aploksnē fotonegatīvi).
- Liepāja.** Liepājas cietumā 1966. g., 45117. l., 9. sēj., 20.–22., 51. lp.
Ebreju tautības iedzīvotāju nošaušana Šķēdē 1941. g., 859. l. lietiskie pierādījumi, 28.–31. lp. (10 fotogrāfijas); 45230. l., 26. sēj., 218.–223. lp.; 45232. l., 5. sēj., 173.–178. lp.; 45236. l., 24. sēj., 258. lp. (12 fotogrāfijas).
Ekshumācija Šķēdē, 45117. l., 10. sēj., 69. lp. (fotogrāfijas aploksnē); 45230. l., 26. sēj., 243.–250. lp.; 45232. l., 8. sēj., 77.–84. lp.; 45234. l., 9. sēj., 137.–144. lp.; 45236. l., 24. sēj., 250.–257. lp.
N.v. Liepājā un Šķēdē, 44934. l., 4. sēj., 237.–241. lp.; 45117. l., 9. sēj., 27.–31., 52., 53., 57.–60., 103.–106., 108., 109. lp.; 45225. l., 3. sēj., 138.–143. lp.; 4. sēj., 170.–174. lp.; 5. sēj., 143.–146. lp.; 6. sēj., 187.–189. lp.; 7. sēj., 139.–141., 304.–306. lp.; 8. sēj., 130.–134., 311.–315. lp.; 10. sēj., 95.–97. lp.; 11. sēj., 81.–88., 167.–171. lp.; 12. sēj., 39.–41. lp.; 13. sēj., 99.–102. lp.; 14. sēj., 64.–70. lp.; 45230. l., 9. sēj., 6.–11., 19.–22., 29.–31., 37.–40., 47.–49., 56.–58., 65.–69., 76.–80. lp.; 10. sēj., 6.–12., 20.–24., 31.–33., 43.–49., 57.–59., 65., 66., 74.–76., 85.–89., 96.–100. lp.; 17. sēj., 22.–27. lp.; 45232. l., 5. sēj., 76.–82., 91.–94., 100.–102., 106.–109., 117.–122., 130.–133., 140.–144., 150.–154., 163.–169. lp.; 45234. l., 5. sēj., 5.–11., 17.–19., 27.–31., 39.–43., 49.–52., 57.–60., 65.–69., 75.–80., 87.–89., 95.–101. lp.; 45236. l., 5. sēj., 232.–237. lp.; 6. sēj., 127.–131., 232.–238. lp.; 7. sēj., 177.–183. lp.; 8. sēj., 202.–208. lp.; 16. sēj., 6.–13., 20.–24., 31.–34., 44.–50., 58.–60., 66.–68., 76.–81., 89.–92., 99.–101. lp.; 17. sēj., 4.–7., 14.–16., 23.–25., 32.–36., 43.–47., 55.–59., 67.–69., 77.–81. lp.
- Liepna.** N.v. pie Liepnas 1971. g., 45220. l., 1. sēj., 111. lp.; 3. sēj., 26. lp.
- Līvāni.** N.v. 1965. g., 45144. l., 1. sēj., 173.–175., 184.–186. lp.; 3. sēj., 30.–33. lp.
- Naukšēni.** N.v. un ekshumācija pie Naukšēniem 1971. g., 45219. l., 3. sēj., 266.–277., 279. lp. (aploksnē fotonegatīvi).
N.v. pie Naukšēniem, 45219. l., 7. sēj., 43.–47., 54., 55., 67.–70., 94.–96., 120.–126. lp.
- Ogre.** Ebreju geto, 45074. l., 4. sēj., 257. lp.
N.v. pie Ogres 1965. g., 45074. l., 3. sēj., 56.–60. lp.; 4. sēj., 258., 259. lp.
Ekshumācija, 45074. l., 3. sēj., 78.–91. lp.
- Preiļi.** N.v. Preiļos, 45150. l., 13. sēj., 11., 12., 126.–130. lp.
N.v. Znotiņu purvā, 45150. l., 9. sēj., 109. lp.; 13. sēj., 20., 40., 76.–79. lp.

- Rīga.** Ebreju tautības vīrieši pirms nošaušanas Biķernieku mežā 1941. g., 45285. l., 2. sēj., 54. lp.
N.v. Biķernieku mežā 1975.–1976. g., 45285. l., 2. sēj., 55.–58. lp.; 3. sēj., 93.–101., 103. (aplloksnē fotonegatīvi), 138.–142., 145., 171.–192. lp.
N.v. Rumbulā 1975. g., 45285. l., 2. sēj., 55.–58. lp.; 3. sēj., 119.–122., 159.–168. lp.
Nodedzinātā sinagoga 1941. g., 45285. l., 2. sēj., 54. lp.
Rīgas geto, 45285. l., 2. sēj., 44.–53. lp.; 3. sēj., 123., 124. lp.
Viktora Arāja fotogrāfijas, 45285. l., 1. sēj., 61., 84. lp.
Viktora Arāja komanda, 45285. l., 1. sēj., 87. lp.
Viktora Arāja komandas mītne K. Valdemāra ielā, 45285. l., 3. sēj., 116.–118. lp.
Viktora Arāja komandas mītne K. Barona ielā, 45285. l., 3. sēj., 143., 144. lp.
- Tukums.** N.v. pie Tukuma un pieminekļi, uzstādīts 1975. g., 45160. l., 4. sēj., 107.–109. lp.
- Vaiņode.** N.v., 45117. l., 9. sēj., 66., 67., 73., 74. lp.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Baigais gads: Attēlu un dokumentu krājums par boļševiku laiku Latvijā no 17.VI.1940 līdz 1.VII.1941 / P. Kovaļevska, O. Noriša, M. Goppera redakcijā. Atkārtotais izdevums, 9. lpp.
- 2 Turpat, 10. lpp.
- 3 Turpat, 12., 13., 18. lpp.
- 4 Turpat, 24., 38. lpp.
- 5 Turpat, 19., 35., 37., 39.–41. lpp.
- 6 Turpat, 45. lpp.
- 7 Turpat, 51. lpp.
- 8 Sk.: *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999. – 326., 327. lpp.
- 9 Baigais gads, 65., 67. lpp.
- 10 Turpat, 67. lpp.
- 11 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 7626. l., 88. lp.; 7546. l., 23. lp.; 7790. uzraudzības l.; 7789. uzraudzības l., 20. lp.
- 12 Turpat, 7411. l., 75. lp.; 7571. uzraudzības l., 20. lp.; 34480. l., 80. lp.
- 13 Sk.: *Zālīte I., Eglīte S.* 1941. gada 14. jūnija deportācijas struktūranalīze // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.). – Rīga, 2002, 46. lpp.
- 14 Baigais gads, 54. lpp.
- 15 Turpat, [2.] lpp.
- 16 Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs (turpmāk – LVKFFDA), P-1346.
- 17 Baigais gads, 94. lpp.

- 18 LVKFFDA, P-1346.
- 19 LVA, 1986. f., 1. apr., 33513. l., 157., 166. lp.
- 20 LVKFFDA, P-1346.
- 21 Tukuma Ziņas, 1941, 30. sept.
- 22 Ривов Э. Моё гетто // СМ сегодня, 1996, 23 апр., с. 3.
- 23 LVA, 1986. f., 1. apr., 40444. l., 12., 20., 25. lp.
- 24 Tēvija, 1941, 16. jūl.
- 25 Latvija Otrā pasaules kara laikā (sērija "Saglabāt sudrabā"). – Rīga, 1999, 52. lpp.
- 26 Tēvija, 1941, 5. jūl.
- 27 Turpat, 29. jūl.
- 28 Baigais gads, 94., 95. lpp.
- 29 Rīgas "getto" Latgales priekšpilsētā // Tēvija, 1941, 23. aug.
- 30 Turpat.
- 31 Turpat.
- 32 LVKFFDA, 33254-N.
- 33 Turpat, 43818-N; 43829-N.
- 34 Turpat, 73963-N.
- 35 30 000 žīdu aiz dzeloņdrātīm – Rīgas geto // Tēvija, 1941, 8. okt.
- 36 Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 133. lpp.
- 37 LVKFFDA, P-1326, Die Deutsche Wochenschau, 1941, Nr. 29.
- 38 Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 384.–395. lpp.
- 39 Turpat, 70. lpp.
- 40 Turpat, 70., 71. lpp.
- 41 Turpat, 70. lpp.
- 42 Pilni šo fotogrāfiju komplekti glabājas LVA, 1986. f., 1. apr., 45230. l., 26. sēj., 218.–223. lp.; 45232. l., 5. sēj., 173.–178. lp.; 45236. l., 24. sēj., 258. lp. Atsevišķi fotouzņēmumi atrodas LVKFFDA, 5112-P; 17611-N; 17612-N.
- 43 LVA, 1986. f., 1. apr., 1628. l., 137., 138. lp.
- 44 Latvija Otrā pasaules kara laikā ..., 59., 60. lpp.
- 45 Turpat, 59., 62., 78. lpp.
- 46 Turpat, 57., 58., 72. lpp.
- 47 Turpat, 58. lpp.
- 48 Turpat, 89. lpp.
- 49 Turpat, 52. lpp.
- 50 Turpat, 106., 107. lpp.
- 51 Dzintars J. Nepakļāvīgie: Liepājas un Lejaskurzemes darbaļaužu cīņa hitleriskās okupācijas gados. – Rīga, 1988, fotoielīme starp 128. un 129. lpp.
- 52 Mēs apsūdzam: Dokumenti un materiāli par hitlerisko okupantu un latviešu buržuāzisko nacionālistu ļaundarbībām Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā 1941–1945. – Rīga, 1965, ilustratīvais pielikums [287. lpp.].

Arturs Žvinklis

Photo and Film Documents on the Holocaust in Latvia

Summary

In the extreme form of anti-Semitic propaganda Nazis generously exploited the emotional appeal and clarity of photographs and news-reels, and as a result of these efforts photo-album "The Horrible Year" and documentary "The Red Fog" were released. In order to "prove" that Jews had played a special role in the first year of the rule of the Soviet regime in Latvia, the authors of the propaganda materials purposefully selected for the photo-album and documentary those photographs and news-reels of 1940–1941 events that, in their opinion, portrayed Jews as participants of pro-Soviet rallies, attributing special attention to photographs and films of these rallies. The photo-album and documentary was supplemented by matching comments, annotation and voice-over text that underlined that Jews had been the support of the Soviet power and the executors of the crimes committed by the regime. The falsity of such statements becomes obvious when confronted with the actual documentary evidence. Moreover, the authors of the collection "The Horrible Year" suffered a clear fiasco as they, by including in the album photographs of the events of 17 June 1940, tried to prove that the hooligan crowd that had attacked police on that day had as if consisted exclusively of Jews. To support this statement, they re-printed an article that had been published in Latvian newspapers right after the respective event and contained the names of the 24 persons who had been administratively punished for their participation in the disorder: it turned out that only eight or nine of them were Jews. The blame for the transgressions of a few hooligans was placed on an entire people.

The documentary "The Red Fog," presenting the text of a verdict passed by the Judicial Collegium of Criminal Cases of the Latvian SSR Supreme Court, laid an emphasis on the names of the Jewish members of the judicial body. Lawyer Izraels Gutmans and court secretary Holanders, both of Jewish origin, were presented as the main decision-makers in the political trials of the Soviet regime. However, as attested by the files of criminal cases against innocent and unlawfully repressed inhabitants of Latvia, in 1940–1941 lawyer Izraels Gutmans had actually defended unjustly accused persons and courageously pointed at what were blatant violations of the law even from the perspective of the Soviet legal procedure.

To horrify readers and incite hatred against Jews, collection "The Horrible Year" disclosed for all eyes to see detailed post-mortem photographs of persons murdered by the Soviet regime, declaring them being executed by Jews. However, documents attest that the death penalty imposed by the Soviet regime was carried out by a special team of executioners, made up of the staff of the Latvian SSR NKVD (later KGB), Military Prosecutor's Office

and Military Tribunal of the Baltic Special Military District, the composition of the team never changing and comprising not a single member of the Latvia's Jewish community.

In fact all phases of the crime of the Holocaust are fixed in photo documents and news-reels: the exploitation of Jews in forced labour teams, their expulsion from society with the subsequent marking or stigmatisation that humiliated their human dignity, their imprisonment in ghetto and finally their mass murder.

For instance, there are photographs that document the mass murder of Jewish women and children in Šķēde near Liepāja in mid-December 1941. These are not ordinary photographs, but the sharpest possible evidence of a crime against humanity that – even today, after more than 60 years – make everyone who look at them an eyewitness of the horrible moments that had been thus immortalised. Through these pictures persons, whose lives were to be extinguished by murderers' bullets in a few minutes, look us right in the face. These photographs have drawn the attention of the global public opinion and become a visual symbol and a epitome of the Holocaust, while for us – for those who belong to the people and country of Latvia, they will always remain a painful reminder that prick our conscience.

Aigars Urtāns

leskats holokausta pētniecībā Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī

Pētot holokaustu Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī, autors vienmēr skatījis norises apriņķī kā vienotā administratīvi teritoriālā vienībā. Līdzīgi pētījumu par holokaustu Ilūkstes apriņķī veikuši Andrievs Ezergailis un Rudīte Vīksne.¹ Tomēr ir arī otrs izziņas ceļš – pētīt holokaustu kādā konkrētā pilsētā vai pagastā, un šādi holokaustu par daudzām Latvijas vietām ir pētījis Dzintars Ērglis,² Grigorijs Smirins un Meijers Melers,³ Ārons Šnejers,⁴ R. Vīksne⁵ u.c. vēsturnieki.

Paveiktais pētnieciskā darba apjoms par trijiem Latvijas apriņķiem ļauj salīdzināt holokausta norises, jo katrs aplūkots apriņķis atrodas savā Latvijas novadā.

Vēstures avotu raksturojums

Pētījumā pamatā izmantoti viena veida vēstures avoti, tomēr to informācija par holokaustu Bauskas, Valmieras un Ludzas apriņķī ir atšķirīga.

Visbagātākā un pilnīgākā tā ir par Bauskas apriņķi. Latvijas Valsts arhīvā glabājas Bauskas apriņķa divu policijas priekšnieku krimināllietas, vairāku policijas iecirkņu priekšnieku un citu zemāka līmeņa policijas amatpersonu, kā arī ierindas policistu krimināllietas, kas sniedz bagātīgu informatīvo materiālu par holokausta traģēdiju Bauskas apriņķī. To papildina dažādi Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti, Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzeja materiāli un mutvārdu liecības.

Valmieras apriņķa policijas vadošajām amatpersonām, kara beigās nonākot Rietumvalstīs, izdevās izvairīties no aresta, tāpēc Latvijas Valsts arhīvā atrodamas tikai arestēto ierindas policistu krimināllietas. Policistu neinformētības dēļ viņu liecībās parādās pretrunīga informācija. Tas, ka Valmieras apriņķī dzīvojošo ebreju īpatsvars bija neliels un visā apriņķī vācu okupācijas sākumā norisinājās plaši padomju varas aktīvistu aresti un represijas, avotu analīzē rada vēl vienu problēmu. Proti, bieži vien krimināllietās dažādā kontekstā ir frāzes: “apcietināti padomju pilsoņi”, “nošauti padomju pilsoņi”, kas apgrūtina faktu konstatāciju, jo, kā redzams, nav norādīta tautība. Šīs nepilnības informācijā papildina novadpētnieku veikums. Par notikumiem Limbažos 1941. gada

vasarā plašs informatīvais materiāls glabājas Limbažu muzejā. Kopš 20. gadsimta 90. gadu sākuma to vācis muzeja direktors Jānis Ulmis, kā arī citi muzeja darbinieki. Līdzīgs ir Rūjienas novadpētnieku Leo Rozes, Valentīna Lenša un Rūdolfa Dedža veikums. Diemžēl novadpētnieciskais darbs par šo tematiku nav veikts Valmieras pilsētā, tāpēc holokausta norises nav iespējams noskaidrot pilnīgi.

Arī Ludzas apriņķī policijas vadošajām amatpersonām izdevās izvairīties no aresta, apcietināja tikai ierindas policistus. Izņēmums ir Ludzas geto komandants, viņa vietnieks un Kārsavas policijas iecirkņa priekšnieks, viņu krimināllietas ir pieejamas Latvijas Valsts arhīvā. Plaša informācija ir atrodamā Valsts Ārkārtējās komisijas materiālos, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Skatot šos materiālus, jākonstatē, ka, uz tiem atsaucoties, savus pētījumus par Ludzas pilsētu veicis *Yad Vashem* institūta pētnieks bijušais ludzānietis Ārons Šnejers, kurš trūkstošo informāciju papildinājis ar personiski savāktām bijušo ludzāniešu liecībām (atmiņām). Tomēr atsevišķas holokausta nianses un radušās problēmas nav atspoguļotas Ā. Šnejera pētījumos. Latvijas Valsts arhīva dokumenti gan papildina trūkstošo, gan arī apstiprina Ā. Šnejera izteiktos pieņēmumus.

Holokausta pētniecību šajos apriņķos nosaka vēl viens faktors – ebreju īpatsvars.

Izvēloties pētījumu tēmas, autors vadījās pēc vairākiem apsvērumiem. Vispirms tapa pētījums par holokaustu Bauskas apriņķī, kur pirms kara lielāks skaits ebreju dzīvoja tikai Bauskas pilsētā un Skaistkalnē, bet citos pagastos – tikai daži desmiti. Atšķirīga situācija bija lielajā Ziemeļvidzemes apriņķī – Valmieras apriņķī. Tur ebreji dzīvoja pavisam nelielā skaitā (Valmierā, Limbažos, Rūjienā un dažos pagastos). Savukārt Ludzas apriņķī – mazākajā no četriem Latgales apriņķiem – bija liels ebreju īpatsvars. Kārsavā, piemēram, pirms kara gandrīz puse iedzīvotāju bija ebreji, bet Ludzā un Zilupē ebreji bija gandrīz trešā daļa no visiem iedzīvotājiem. Tāpat dažāds skaits ebreju dzīvoja visos 12 Ludzas apriņķa pagastos. Piemēram, Šķaunes pagastā vien dzīvoja gandrīz tikpat ebreju, cik Limbažos.

Pētniecībā paveiktais un dažas pētnieciskā darba perspektīvas

Bauskas apriņķis

Kopš 20. gadsimta 90. gadu pirmās puses, pētot holokaustu Bauskas apriņķī, ir atklāts noziegums un vairākas būtiskas epizodes.⁶ Pētniecībā atklājušās un joprojām pastāv arī vairākas problēmas, par kurām jau rakstīts Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 8. sējumā.⁷

Ir noskaidroti okupācijas varu maiņas apstākļi Bauskas apriņķī. Ir zināmas pirmās akcijas pret civiliedzīvotājiem 1941. gada jūlijā Bauskā un apriņķa pagastos. Pētīta tā sauktā ķīlnieku nošaušana Bauskā tūlīt pēc vācu militārās komandantūras darbības uzsākšanas. Starp nošautajiem ķīlniekiem bija arī pieci Bauskas ebreji. Tāpat bezprecedenta notikums ir Bauskas slimnīcā 1941. gada jūlija vidū notikusī 56 ebreju sterilizācija, kuras apstākļi iespēju robežās ir noskaidroti. Ir zināms, kā notika ebreju padzīšana no Bauskas pilsētas uz nosacīti izveidoto geto. Tāpat ir noskaidrota Bauskas pilsētas un apriņķa ebreju slepkavošanas akciju gaita 1941. gada augusta sākumā. Noskaidroti Bauskas ebreja Israila Toikas izglābšanās apstākļi un viņa glābēju vārdi. Tomēr pētniecības gaitā daudz darāmā vēl ir vairāku citu ebreju izglābšanās apstākļu noskaidrošanā un precizēšanā. Iegūtās mutvārdu liecības ir atklājušas arī kāda ebreju bērna neveiksmīgu glābšanas mēģinājumu Bauskā un notikumu Skaistkalnē Sv. Krusta māsu klosterī. Balstoties uz Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentiem, ir noskaidrots, kas noticis ar ebreju atstāto īpašumu un cita veida mantību,⁸ kā arī ir kļuvusi zināma Bauskas pilsētas un apriņķa čigānu tautības iedzīvotāju traģēdija 1942. gada pavasarī.⁹

Valmieras apriņķis

Pētījumā par holokaustu Valmieras apriņķī¹⁰ īpaši analizēta situācija 1941. gada jūlija sākumā. Proti, salīdzinoši ilgā bezvaras jeb *interregnum* situācija no dažām dienām Rūjienā un Valmierā līdz gandrīz nedēļai Limbažos. 1941. gada 4. jūlijā Valmieras apriņķis bija karaspēka pamesta teritorija. Šāds stāvoklis saglabājās līdz pat 6.–7. jūlijam. Īpaši jāuzsver, ka ebreju slepkavošana šajā laikā nenotika. Tas atklājās, pētot situāciju Limbažos.¹¹ Pēc tā sauktā Limbažu kara, kad latviešu partizānu spēki (bruņotas vienības) 1941. gada 4. jūlijā vairāku stundu ilgā kaujā ar vietējiem un Rīgas miličiem, strādnieku gvardiem, Baltijas jūras kara flotes krasta apsardzes jūrnieku vienībām un padomju robežsargiem atbrīvoja Limbažus, latviešu bruņotās vienības no pilsētas aizgāja. Bijušais pilsētas galva ārsts Jānis Eglītis neizrādīja vēlēšanos uzņemties agrākos pienākumus, tāpēc Limbažos sākās 5. jūlija rītā izveidotās vietējās paš aizsardzības grupas jeb latviešu komandantūras aktivitāšu laiks, kas ilga gandrīz nedēļu. Šīs latviešu komandantūras nekontrolētās darbības tika pārtrauktas tikai ap 10. jūliju, kad Limbaži nonāca vācu iestāžu kontrolē. Līdz tam Limbažos tika nošauti tikai trīs ebreji. Lāzara Kaiclera nošaušana Limbažu kara laikā vairāk uzskatāma par nejaušību, bet pārējos divus – miličus Nisonu Faitu Levinu un Vulfu Leibu Levinu – nošāva kā padomju aktīvistus. Un tomēr objektivitātes dēļ ir jāatzīmē, ka Limbaži bija pirmā Valmieras apriņķa pilsēta, kurā sākās akcijas pret ebrejiem – Limbažos sākās ebreju aresti, viņu pazemošana un dzīvokļu izlaupīšana. Arestētos ebrejus ieslodzīja kādā ēkā pilsētas centrā un turpmākajā laikā izmantoja dažādu darbu veikšanai

pilsētā. Apmēram 80 Limbažu ebreju noslepkavošana notika divās nelielās akcijās jūlija otrajā pusē un vēl vienā akcijā septembra sākumā.

Interesanta situācija bija Rūjienā. Pēc R. Vīksnes aplēsēm, Jelgavas apriņķa pilsēta Auce bija pirmā Latvijas mazpilsēta, kur notika ebreju slepkavošana,¹² bet Rūjiena, autoraprāt, ir jāuzskata par Latvijas mazpilsētu, kur tas notika visvēlāk. Proti, tikai oktobrī. Pirms tam gan arestēti tika visi Rūjienas darba spējīgie ebreji (vīrieši), no kuriem septiņus nošāva jūlija vidū (starp noslepkavotajiem bija arī Dailēs teātra aktieris Morics Nairis, kurš jūlija sākumā bija pametis Rīgu un nonācis Rūjienā), bet pārējie ebreji (sirmgalvi, sievietes un bērni) noteiktā kārtībā pat tika apgādāti ar pārtiku tāpat kā pārējie pilsētnieki. Tas bija iespējams, jo ebreju skaits Rūjienā bija salīdzinoši niecīgs – apmēram 25–30.

Valmierā 1941. gada jūlija pirmajā pusē pirmie tika apcietināti tie ebreji, kas kaut kādā veidā bija saistīti ar padomju varu. Par to liecina Latvijas Valsts vēstures arhīvā saglabājušies daži ziņojumi pilsētas latviešu komandantam. Valmiera bija viens no Ziemeļvidzemes centriem, kur vācu okupācijas pirmajos mēnešos masveidā tika slepkavoti padomju aktīvistu. Tur atradās Valmiermuižas cietums, kur ieslodzīja Valmieras un tās apkārtnes padomju aktīvistus, arī rakstnieku Miervaldi Birzi, kurš savās atmiņās atstājis spilgtas liecības par tolaik pieredzēto. Laiku pa laikam notika cietuma kameru "tīrīšanas" – un upuri sagūla tuvumā esošās Ķelderlejas vai citu iznīcināšanas vietu masu kapu bedrēs. Ebreju tautības upuru šajās akcijās bija maz, tāpēc padomju laikā tapušajos vēstures avotos (dokumentālajās liecībās) tie nav minēti. Visi upuri saukti par "padomju pilsoņiem". Un tomēr uz Valmieru iznīcināšanai tika atvesti daži desmiti apriņķa pagastos arestēto ebreju. Kur viņus likt, ja cietums Valmiermuižā jau tā pilns? Tāds jautājums noteikti radās vietējam Valmieras latviešu komandantam, tāpēc Valmieras tuvumā esošajā Rencēnu pagastā tika izveidota, kā minēts dokumentā, "nederīgo cilvēku noņemšanas vieta", norāde, kur tā atrodas, šajā pašā dokumentā neskaidri uzrakstīta ar zīmuli.¹³ Tomēr valmierietis Juris Mūrnieks privātā vēstulē autoram norādīja, ka minētā vieta ir vai nu pamestas mājas Kaktiņi, vai arī Kārklū mājas, kur pirms kara dzīvojuši ebreju ģimene. Diemžēl precīzākas liecības par to iegūt nav izdevies. Tāpat nav zināms, kad, kā un kur ir notikusi šo cilvēku iznīcināšanas akcija, skaidrs vienīgi ir tas, ka šie ebreji nošauti kopā ar padomju aktīvistiem kādā cilvēku slepkavošanas akcijā vienā no daudzajām masu iznīcināšanas vietām Valmieras tuvumā.

Ludzas apriņķis¹⁴

Pētījumus par Ludzas apriņķi diezgan būtiski nosaka pieejamie vēstures avoti un informācijas apjoms, kas tajos ietverts. Pilnīgākā aina, sākot ar pirmajām pretebreju akcijām un beidzot ar ebreju atstāto īpašumu un mantības likteni, ir par holokaustu Ludzā un Kārsavā, fragmentāra – par pārējo apriņķa teritoriju.

Holokausta pētniecībā par Ludzas apriņķi jāatzīmē īpatnējā situācija, kāda radās 1941. gada jūlija sākumā Ludzā un Kārsavā, kad tur "iestrēga" un uz austrumiem nepaspēja evakuēties vairāki simti ebreju bēgļu no Latvijas un Lietuvas. Šī situācija, izmantojot novadpētniecībā savāktās liecības, papildus jāpēta. Ir zināms, ka īpašas PSRS karaspēka vienības bloķēja bijušo Latvijas Republikas austrumu robežu un traucēja civiliedzīvotāju evakuēšanos. Šādos apstākļos, pēc vienas no liecībām, PSRS lekšlietu tautas komisariāta īpašo vienību karavīri drīz pēc PSRS–Vācijas kara sākuma nošāva vairākus desmitus Zilupes ebreju, kas mēģināja šķērsot kādreizējo Latvijas Republikas austrumu robežu, tādējādi izraisot paniku.

Apmēram pret 200 ebreju bēgļiem Ludzas apriņķī jau 1941. gada jūlija pirmajā pusē sākās pirmās noziedzīgās akcijas. Vispirms šos cilvēkus arestēja, pēc tam dažādās vietās nošāva. Tāpat vairāki ebreji šajā laikā tika noslepkavoti Kārsavā, kur bija mēģinājumi izraisīt ebreju grautiņus.

1941. gada jūlija vidū Ludzā, Kārsavā un Zilupē tika izveidoti ebreju geto, uz kuriem pārvietoja arī pagastos dzīvojošos ebrejus. Lielās geto likvidēšanas akcijas, piedaloties Viktora Arāja slepkavu komandai, kā arī vietējo policistu spēkiem, notika 1941. gada augusta otrajā pusē. Pēc masu slepkavībām dzīvi palika tikai atsevišķi ebreju speciālisti, Ludzā (tas nebija tipiski) arī viņu ģimenes, kuras pamazām iznīcināja vēlāk – 1941. gada augusta beigās un oktobrī vai novembrī. Pēdējos – 26 Ludzas ebrejus – speciālistus nošāva 1942. gada aprīlī.

Tikai nedaudziem Ludzas apriņķa ebrejiem, palīdzot vietējiem iedzīvotājiem, bija lemts izglābties, vairāki ebreju glābšanas mēģinājumi beidzās neveiksmīgi. Šo apstākļu, kā arī citu holokausta norišu turpmākajā pētīšanā būtu jāizmanto Latgales novadpētnieku savāktie materiāli un liecības, kas pirmām kārtām ir jāapzina, tad jāanalizē un jāpublisko, tādā veidā papildinot trūkstošos vēstures avotus un aizpildot holokausta nezināmās vai neskaidrās lappuses.

Atsauces

- ¹ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 430.–468. lpp.
- ² *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (turpmāk – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 235.–252. lpp.; *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī // Vēsturnieks profesors Dr. phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā. – Rīga, 2000, 159.–197. lpp.; *Ērglis Dz.* Dažas holokausta epizodes Krustpilī: Beila Bella Veide // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 269.–298. lpp.

- ³ *Smirins G., Melers M.* Ebreju bojāejas tragēdija holokausta laikā Latvijas provincē 1941. gada vasarā (Silene, Gostiņi, Malta) // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj., 210.–234. lpp.
- ⁴ *Шнеер А.* Гибель евреев Лудзы документально-пристрастное повествование // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, 2003, с. 32–52.
- ⁵ *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Ventspilī 1941. gadā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj., 67.–100. lpp.; *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Turpat, 101.–126. lpp.
- ⁶ *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā: Civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis // Latvijas Vēsture, 2000, nr. 3, 39.–48. lpp.; 2001, nr. 2, 41.–47. lpp.
- ⁷ *Urtāns A.* Par dažiem aspektiem un problēmām holokausta pētniecībā Bauskas pilsētā un apriņķī // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj., 235.–252. lpp.
- ⁸ *Urtāns A.* Bauskas pilsētas ebreju īpašumu un mantības liktenis (1941. gada vasara – rudens) // Latvijas Vēsture, 2001, nr. 1, 76.–78. lpp.
- ⁹ *Urtāns A.* Bauskas pilsētas un apriņķa čigānu iznīcināšana 1942. gada vasarā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj., 351.–358. lpp.
- ¹⁰ *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens) // Turpat, 253.–278. lpp.
- ¹¹ Turpat, 256., 257., 259., 260. lpp.
- ¹² *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē ..., 101. lpp.
- ¹³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, P-803. f., 1. apr., 3. l., 1. lp.
- ¹⁴ Sk. šī sējuma 225.–251. lpp.

Aigars Urtāns

An Insight into the Holocaust Research in Bauska, Valmiera and Ludza Districts

Summary

In his studies of the Holocaust events in Latvia the author of the present paper has always been guided by the territorial aspect, choosing the district as a unit of territorial administration for the object of his research. The research method "from the centre to the province of the district" allows disclosing the general trends and events of the Holocaust.

1. Description of the Source Basis

The source basis for research into the Holocaust in Bauska, Valmiera and Ludza Districts is very varied and diverse. Although all sources basically fall into the same category, the scope of information in them is different.

For research into Bauska District there is the richest and most complete source basis. The State Archives of Latvia store criminal cases of police chiefs of Bauska District, several heads of police stations and other lower ranking police officers as well as rank-and-file policemen, that provide a wealth of information on the course of the Holocaust in this district. Apart from that there are different documents and other kind of evidence in the State History Archives of Latvia, and Bauska Museum of Regional History and Art.

The Holocaust in Valmiera District has a different source basis. The leading officials of district police managed to escape arrest by fleeing to the West at the end of the war and thus the State Archives of Latvia possess the criminal cases of the arrested rank-and-file policemen only, that for obvious reasons contain controversial data due to the incomplete information at the disposal of these persons. The fact that the proportion of Jews in Valmiera District was low and that at the beginning of the German occupation extensive arrests and repressions against the activists of the Soviet rule raged all over the district, causes another problem for the analysis of sources, since the documented evidence does not specify the victims' ethnic background, all of them being referred to as "Soviet citizens." The incompleteness of the documentary basis is excellently countered by the work of several researchers into the regional history of Limbaži and Rūjiena. Regretfully, such regional history studies have not been carried out in Valmiera town, thus the picture of the course of the Holocaust is rather incomplete there.

Same as in Valmiera District, the leading police officials of Ludza District also managed to avoid arrest and only rank-and-file policemen were arrested there. The exceptions are the arrested commandant of Ludza ghetto, his deputy and head of Kārsava police station, whose criminal cases are available in the State Archives of Latvia. A large amount of information is comprised in the materials of the State Extraordinary Commission (VChK) that are stored in the State History Archives of Latvia. However, these materials for the most part focus on the developments in Ludza town and in a fragmentary manner also in Kārsava, and contain almost no information about events elsewhere in Ludza District. Thus, the evidence collected by local researchers into regional history, that in most cases have not been studied, summarised and published yet, must be mentioned as an important source of history.

Comparative studies of the Holocaust in the three districts must take into account one more factor: the proportion of Jews in these districts, each of which is located in a different region of Latvia.

In Bauska District before the war only Bauska town and Skaistkalne had Jewish communities of more or less considerable size, the total number of Jews in a couple of other parishes together constituting a few dozen persons only. In the large northern Vidzeme district of Valmiera there were relatively few Jews. In the Ludza District, the smallest of the four Latgale districts, the proportion of Jews was very high. In Kārsava, for example, before the war almost a half of the population were Jews but in Ludza and Zilupe Jews constituted almost a third of the population. Jews inhabited all 12 parishes of Ludza District, for example, in Šķaune parish alone the number of Jews was almost as high as in Limbaži town.

2. The Results of Research and a Few Perspectives for Future Studies

A. Bauska District

The research into the Holocaust in Bauska District that has taken place since the early 1990s has disclosed several episodes of the Holocaust and clarified the general course of the crime. The conditions of the change of occupation powers in Bauska District have been established. The first operations against civilians in July 1941 in Bauska and parishes have been studied. The so-called execution of hostages that took place in Bauska right after the coming in office of the German military commandanture, has been studied and clarified. Among the executed hostages there were five members of the Bauska Jewish community. The sterilisation of 56 Jews that took place in mid-July 1941 and the circumstances of which have been disclosed as far as it was possible, is also an event that knows no precedent. It has been established how Jews were expelled from Bauska town to the conditionally existing ghetto. The course of the murder of Jews of Bauska town and district in early August 1941 has also been clarified. The conditions of the survival of Israil Toika from Bauska and the names of his rescuers have been identified. However, much still remains to be done to find out and clarify the conditions of the survival of several other Jews. Several oral evidences have been incorporated in the studies of the Holocaust in Bauska district and have revealed many facts. The fate of property and belongings left behind by Jews has been established and the tragedy of Gypsies of Bauska town and district in the spring of 1942 has also been researched.

B. Valmiera District

The situation in Valmiera District in early July 1941 was peculiar. There was a comparatively long interregnum period, ranging from a few days in Rūjiena and Valmiera to almost a week in Limbaži. It must be emphasised specially that, whatever happened during this period, and there happened many things, no murder of Jews took place at this time. It becomes evident as one studies the peculiar conditions and situation in Limbaži. After the so-called "Limbaži War," in the course of which on 4 July 1941 Latvian partisans (armed units) during a several hours long battle against the local and Rīga militia, workers' guard, marine units of the Coastal Guard of the Baltic Military Fleet and Soviet borderguards, liberated Limbaži; Latvian armed units departed from the town and in Limbaži there began the almost a week long period of the activities of the local self-defence group of Latvian commandanture that had been established on the morning of 5 July. During this time only three Jews were shot in Limbaži. The death of Lazars Kaiclers during the "Limbaži War" should rather be regarded as an accident, while the other two Limbaži Jews, militia officers Nisons Faits Levins and Vulfs Leibs Levins were killed because they had been Soviet activists. And yet Limbaži was the first town in Valmiera District to engage in anti-Jewish activities: in Limbaži there began the arrests and incarceration of Jews in a building in the centre of the town. These activities were meant to humiliate Jews and loot their apartments. The murder of approximately 80 persons-large Limbaži Jew-

ish community took place in the course of two small-scale operations in late July plus one operation in early September. Rūjiena was the last Latvian town to engage in the murder of Jews. It took place only in October. However, all able-bodied Jewish men had been arrested, of these seven were killed in mid-July while the other Jews (including elderly people, women and children, altogether approximately 25–30 persons) even received food rations during all this time according to a fixed procedure, same as the other residents of the town.

In Valmiera, in the first half of July 1941, the Jews who had been in some way connected with the Soviet power were the first to be arrested. Valmiera was one of the centres in northern Vidzeme for the mass-scale murder of Soviet activists in the first months of the occupation. In Valmiermuiža there was a prison for Soviet activists from Valmiera and the surroundings. Now and then “cleansing” of prison cells took place and the victims found their resting place in the pits of the mass graves in Ķelderleja or some other execution site. Jews constituted only a small proportion of these victims and for this reason are not mentioned in the documentary evidence. All victims are referred to as “Soviet citizens.” However, a few dozen Jews arrested in the district’s parishes were transferred to Valmiera for execution. Where to place them when Valmiermuiža prison was already full? This was a question that must have bothered the local Latvian commandant of Valmiera as well. Thus in the adjacent Rencēni parish there was established “place for the settlement of useless persons”, as it was named in a document. The Jews incarcerated there were killed together with Soviet activists in one of the countless murders of Soviet activists on one of the many execution sites around Valmiera.

C. Ludza District

In the research into the Holocaust events in Ludza District the most complete picture has been obtained about Ludza and Kārsava towns, starting with the first anti-Jewish operations and ending with the fate of Jewish property and belongings, while information about the rest of the territory of Ludza District is fragmentary.

The first anti-Jewish operations in Ludza District began in the early and mid-July 1941, when in several locations approximately 200 Jewish refugees from other places in Latvia and Lithuania who had not managed to evacuate to the east and got stuck in Ludza District, were killed. At the same time several Jews perished in Kārsava also because of brutal activities from the part of the local self-defence men.

In mid-1941, several Jewish ghettos were established in Ludza, Kārsava and Zilupe and were closed down in mid or late August. At this time several dozen Jews were killed also in several other parishes in Ludza District, such as Istra, Šķaune and Pilda.

Only a few Jewish specialists and – untypically – also their families in Ludza survived to be executed later: in late August, October or November 1941. The last remaining 26 members of Ludza Jewish community who were specialists in a particular field were killed in April 1942.

In Ludza District only a few Jews were destined to survive with the help of the local inhabitants, while several dozen rescuing attempts failed.

Meijers Melers

Latvijas ebreju masu kapi un kapsētas

Latvijas Valsts prezidentes Kanceleja 2002. gada 28. martā izsūtīja Latvijas pašvaldībām Latvijas Vēsturnieku komisijas vēstuli ar lūgumu iesniegt muzejam un dokumentācijas centram “Ebreji Latvijā” informāciju par pašvaldību teritorijā esošajiem ebreju masu kapiem un kapsētām. Kopumā tika saņemts vairāk nekā 500 atbilžu, kuras autors apkopojis, precizējis un sistematizējis.

Lielākā daļa atbilžu bija negatīva vai arī sniedza tikai skopu informāciju, kā, piemēram: “Mums ir ebreju kapsēta.” Tomēr bija arī daudz detalizētu atbilžu no Jēkabpils, Bauskas, Valdemārpils, tika pat atsūtītas grāmatas, brošūras un avīžu raksti. Dažos gadījumos ziņoja, ka vietējā presē ir lūgts iedzīvotājiem sniegt informāciju un liecības par notikumiem.

Šim projektam pievienojās arī lords Dženers, kas vada Baltijas masu kapu projektu (*The Baltic Mass Grave Project*), atbalstot masu kapu izpēti finansiāli, kā arī ASV valdības komisijas “Ebreju mantojums ārzemēs” pārstāvis Samuels Grūbers.

Pēc provizoriskiem datiem 2003. gada 1. oktobrī Latvijā bija 87 masu kapi, kuros apglabāti noslepkavotie ebreji. 1944. gadā vācieši atraka daļu kapu un līķus sadedzināja. Turklāt ir vēl 25 brāļu kapi, kuros pārapbedīti ebreji no citām noslepkavošanas vietām. No kopējā skaita pašlaik apzināti 47 masu kapi, un iegūtā informācija glabājas muzejā “Ebreji Latvijā”.

Jāatzīmē, ka ir iegūta informācija par dažiem gadījumiem, kad pārapbedīšana veikta daļēji vai simboliski. Tā, piemēram, Viesītē ir uzstādīta piemiņas zīme genocīda upuriem ar dzejnieka Knuta Skujenieka vārdiem – “Piemini ar vienu brīdi klusu ne viņu, bet mūsu pašu dēļ”, bet patiesībā Viesītes 150 ebreji vai to lielākā daļa atdusas mežā 1,5–2 km aiz bijušajām Ļudānu mājām. Arī vietējie iedzīvotāji šo vietu sauc par ebreju kapiem.

Pārapbedījuma vietās lielākoties uzstādīti pieminekļi vai piemiņas zīmes, bet no 87 ebreju masu kapiem pieminekļi ir tikai 43. Ne visos kapos var novietot pieminekli, jo dažos gadījumos pašvaldības paziņoja, ka pēdējo gadu laikā “saimnieciskās darbības rezultātā” vai “sakarā ar liecinieku nāvi” noteikt apbedīšanas vietu vairs nav iespējams. Atsevišķos gadījumos apbedīšanas vieta klātpievienotajā kartē bija norādīta tikai aptuveni.

Ne vienmēr varam piekrist uzrakstam uz pieminekļa – “Fašisma terora upuriem”, “Nogalinātajiem padomju mierīgajiem iedzīvotājiem” vai “Slava padomju patriotiem”. Tie nebija karotāji, tāpēc nevar būt runa par karavīru kapiem. Viņi bija ebreji. Šādas “patriotiskas” zīmes 90. gadu sākumā tika norautas Bauskā, Limbažos, Smeceres silā (Madonas raj.), kur 40. gadu beigās atklāja piemiņas zīmi. 60. gados to nomainīja pirmo reizi, 90. gados – otrreiz. Tās vietā novietoja tēlnieka Gvido Bulla darināto akmens galvaskausu bez jebkāda uzraksta. Ir uzstādīti arī pieminekļi, kur iegravēti uzvārdi, bet tur, kur nav ebreju uzvārdu, beigās nereti ir uzrakstīts “un citi”, kā, piemēram, brāļu kapos Aglonā: “.. un 80 citi”. 2003. gada 4. jūlija mītiņā Rīgā pie bijušās sinagogas Gogoļa ielā runāju ar Latvijas Romas katoļu Baznīcas pārstāvi, kurš tajā laikā pats dzīvoja Aglonā. Viņš apstiprināja, ka 80 “pārējie” bijuši ebreji, kurus nogalināja. Tā 96 Dagdas un Somersetas ebreji tika nogalināti un aprakti aiz šo brāļu kapu žoga.

Kad pieminam masu kapus, jāatzīmē, ka ar tiem ir jāsaprot arī dažu ebreju ģimeņu kapi, vienas ģimenes vai pat viena ebreja kaps, kurš mēģināja aizbēgt, bet viņu sagūstīja, nošāva un turpat arī apraka. Jēkabpils rajona Asares pagastā tika nogalināta Feldhupu piecu cilvēku ģimene (vairāk ebreju tur nedzīvoja).

Ekspedīcijas laikā esam tikušies ar vietējiem iedzīvotājiem, fotografējuši pieminekļus un uzrakstus uz tiem, bet vairākos gadījumos fotografēti tika meži un bedres. Līvānos tikšanās ar lieciniekiem palīdzēja noteikt vēl divas apbedīšanas vietas, kuras līdz tam nebija zināmas.

Pateicoties vēsturniecei Rudītei Vīksnei, kura izmantoja VDK arhīvu materiālus, tika noteikta Auces ebreju nogalināšanas vieta, kas arī līdz tam nebija precizēta, un šā gada 9. oktobrī Aucē tika atklāts piemineklis holokaustā bojā gājušajiem Auces ebrejiem.

Rīgā šīs vietas ir zināmas – Rumbula, Biķernieki, vēl ir neapzīmētas vietas Šķirota-vā (trīs bedres), Dreiliņos (trīs bedres) un Bišumuižā (divas bedres). Daudz vēl jāpēta arhīvu materiāli, lai noskaidrotu visas ebreju masu apbedīšanas vietas.

Izstrādāta anketa, kurā apraksta katru apmeklēto vietu, kā arī tiek pievienota kartogrāfiskā informācija, fotogrāfijas un citi materiāli, tādējādi veidojot datu bāzi par katru masu apbedījuma vietu.

Atrast masu kapus, pat tad, ja ir piemineklis, nav viegli. Cēsīs četras reizes tika braukts pa vienu un to pašu ceļu, kamēr atrada taku, kuras vidū stāvēja piemineklis fašisma terora upuriem. Grobiņā ar vietējo pārstāvi aizbraucām uz vietu, kur bija jāatrodas piemineklim, tomēr tā tur nebija. Aizbraucot uz ciematu (2 km attālumā), paņēmām līdzi kādu sievieti, atgriezāmies uz to pašu vietu un arī neko neatradām. Lieciniece teica: “Te taču bija eglīšu žogs, mēs taču skolēnus vedām uz šejieni.” Beidzot piemineklis tomēr tika atrasts desmit metru tālāk – eglēs. Izrādījās, ka eglītes ar laiku bija izaugušas.

Lai cilvēki varētu atrast šīs vietas un lai tās liecinātu par karalaika traģēdiju, uz ceļiem ir jāizliek rādītāji. Tie jāuzstāda nevis tieši pie masu kapiem, bet uz šosejām, pie ceļa pagriezieniem, ceļā uz mežu, norādot attālumu līdz objektam.

Neapšaubāmi, ir jākopj un jāsakārto esošie masu kapi, tas ir visas sabiedrības kopējais pienākums. Latvijā ir arī labi piemēri – Šacu dzimta no Jaunjelgavas par saviem līdzekļiem pilnīgi atjaunoja žogu, apzaļumoja, atjaunoja un papildināja uzrakstus masu kapos Jaunjelgavā. Cerams, ka šim piemēram sekos arī citi. Pirms gada Jēkabpils ebreju kopiena uzcēla pieminekli noslepkavotajiem ebrejiem Ļamenē.

Kāpēc un kam tas ir vajadzīgs?

Izcilais ebreju domātājs Rambams (Maimonīds) teicis, ka cilvēkam acis ir priekšā, tāpat ir jāskatās uz priekšu, bet mēs skatāmies atpakaļ. Tomēr, arī atskatoties, mēs būtībā skatāmies uz priekšu, uz nākotni, jo nākotnē ir mūsu bērni un mazbērni.

Ir nepieciešams atrast visus masu kapus un kapsētas, jānoskaidro nogalināto cilvēku vārdi, to likteņgaitas, lai pēc tam to varētu nodot mūsu pēctečiem.

Jūs teiksiet, ka viņiem tas nav vajadzīgs. Iespējams, pašlaik šī informācija nav vajadzīga, bet viņu laiks vēl pienāks, kad būs jāstāsta saviem mazbērniem par viņu senčiem, kā tie dzīvoja, kā un kad tos nogalināja. Vēsturnieki profesionāļi, strādājot ar dokumentiem, galvenokārt raksta tikai par sausiem faktiem – kad, kur un kas nogalināja ebrejus, kāpēc nogalināja un kā dalīja ebreju īpašumu. Jā, tas tiešām ir ļoti svarīgi, bet kur paliek paši nogalinātie ebreji? Jā, viņus nogalināja, bet mums ir jāpastāsta, kā viņi dzīvoja, kā cīnījās par izdzīvošanu, kā audzināja bērnus.

Latvijas zeme ir piesātināta ne tikai ar ebreju asinīm, bet arī ar ebreju sviedriem un asarām. Kur vēl citur pasaulē tādā mazā zemē kā Latvija dzīvoja tik daudz dažādu ebreju: Latgales ebreji, Kurzemes ebreji, Rīgas un Livonijas ebreji. Katram bija sava mentalitāte un izruna. Vai daudz varēsīm pastāstīt saviem bērniem, kad viņi gribēs uzzināt, kas viņi ir un no kurienes nākuši? Ja nedarīsim to tagad, pēc tam būs par vēlu. Bet par vēlu var būt arī šodien.

Nacisti mēģināja iznīcināt ebrejus fiziski, padomju vara – garīgi. Šāds apvienojums noveda pie tā, ka tika zaudēta saikne starp paaudzēm. Mūžīgās problēmas starp tēviem un bērniem var pastāvēt, tomēr atmiņa par senčiem vienmēr ir jāciena. Pie sinagogas Gogoļa ielā varam atnākt, bet pie vecvecmāmiņas un vectēva kapa – ne!

Kāds novada priekšsēdētājs prasīja: "Kāpēc viens atbrauci, kur ir pārējie?" Es atbildēju, ka visi jau ir vecumā un baidās no gara ceļa. "Bet viņiem taču ir bērni!" Tad man bija kauns. Šī problēma ir ikvienam. Tomēr pastāv arī kopēja problēma. Ceru, ka pienāks laiks un mēs to atrisināsim: jūlijā un augustā iesēdīsimies autobusā kopā ar desmit ebreju jaunekļiem un aizbrauksim uz masu kapiem, kā to darīja mūsu mātes un tēvi pēc kara. Brauksim pa Arāja slepkavu pēdām un lasīsim kadišu (lūgšana par mirušajiem): 4. augustā vispirms Varakļānos, tad Viļānos.

Pašlaik masu kapu apzināšana vēl nav pat pusceļā, bet var uzskatīt, ka ebreju kapsētu apzināšana tuvojas beigām. Ir atrasts vairāk nekā 50 kapsētu. Par katru tiek aizpildīta anketa un fotografēti pieminekļi. Vēl atlikušas dažas zināmas kapsētas Viļakā, Balvos un Limbažos. Tomēr ir jāatrod, kur ebreji apbedīja savējos, jo ir vietas, kur dzīvoja simtiem ebreju, tātad ir jābūt arī kapsētām.

Atklājās, ka Latvijā ebrejus pašreiz apglabā astoņās kapsētās (Valkā apglabā Igaunijas ebrejus, jo Latvijas ebreju vairs nav). 11 kapsētās pašvaldības laiku pa laikam nopļauj zāli, 13 kapsētas ir pilnīgi aizlaistas, deviņās kapsētās palikuši tikai daži sagrauti kapu pieminekļi, bet 12 ebreju kapsētas ir pilnībā iznīcinātas, un to vietā, kā, piemēram, Rīgā, padomju varas gados bija izveidots Komunistisko brigāžu parks, vai – kā Valmierā – tās izmanto pareizticīgie. Vai tas nav genocīds? Vai tā nebija katastrofa, kad vācu laikos kapus likvidēja antisemitisma, bet padomju laikos ražošanas nepieciešamības dēļ. Tomēr padomju laikos tika atļauts pārapbedīt. Tā tika apbedīti daži cilvēki no Rīgas vecajiem ebreju kapiem un Dubultu ebreju kapsētas. Vislabāk šis process bija organizēts Daugavpilī.

Ir skumji lasīt Vācijas ebreju avīzes, kurās ir aprakstītas 16. vai 17. gadsimta kapsētas Vācijā un Luksemburgā. Kāpēc Vācijā, kur antisemitisms valdīja valsts līmenī, saglabājās ebreju kapsētas, bet Latvijā, kur antisemitisms pastāvēja “virtuves” līmenī, ebreju kapsētas ir iznīcinātas un pieminekļi nozagti?

Ko darīt?

1. Cerams, ka izdosies organizēt jaunatnes nometni un tā sakops vienu no deviņām kapsētām, kurā ir palikuši tikai 5–10 kapakmeņi.

2. Profesors Andersss, kas dzimis Liepājā, ziedo ievērojamas summas Liepājas ebreju kapsētas atjaunošanai un labiekārtošanai. Varbūt savākta tiks nauda Valdemārpils ebreju kapsētas atjaunošanai. Ir izstrādāts projekts, kurš izmaksās aptuveni 1500 latu.

3. Visiem masu kapiem un kapsētām (ne tikai ebreju) ir jāpiešķir kultūras un vēstures pieminekļa statuss, lai tos saglabātu. Lietuva to izdarīja, pieņemot attiecīgu likumu 1992. gadā.

Nobeigumā gribu pateikties visiem, kuri man palīdzēja: kopienas un muzeja vadībai, Ročko kungam, Zvaigznītes kundzei, Freimūtes kundzei, Belsonsa kungam, visu pašvaldību pārstāvjiem, kuri ar izpratni pauda savu attieksmi pret šo jautājumu.

Pielikums

Ebreju slepkavošanas un pārapbedījumu vietas 2003. gada 1. oktobrī

Rajons	Vieta	Piemīņas zīme	Piemīņas zīmes stāvoklis	Pārapbedījumi	Slepkavošanas datums	Nogalināto skaits	Piezīmes
Aizkraukle	Jauņielgava	ir	labs	pārapbedīšanas vieta	07.08.1941.	ap 500	piemīņas zīme restaurēta 2003. gadā
Aizkraukle	Kokneses pag. Paugas	nav			1941. g. rudens	7*	nepieciešama piemīņas zīme
Auce	Auces pag. Putnu mežs	ir	labs		11.07.1941.	ap 100	piemīņas zīme uzstādīta 2003. gada oktobrī
Bauska	Bauska, Mēmele	ir	nepiec. remonts		1941. g. jūn.–jūl.	20 (5)	nepieciešams jauns uzraksts
Bauska	Vecsaules pag. Jaunsaules mežs	ir	nepiec. remonts		1941. g. jūl.–sept.	700–800	
Daugavpils	Sventes pag.	nav		ārstu Lapinska ģimenes nošaušanas vieta	1942.–1943.	4	jāveic pārapbedīšana
Daugavpils	Sventes pag. Ilūkste	ir	apmierinošs	pārapbedīšanas vieta	1941.–1945.	? „.. un citi”	nepieciešama piemīņas zīme
Eglaine	Aiz pišētas robežas	nav		nošaušanas vieta	1941. g. jūl.	12–15	precīza nošaušanas vieta nav zināma
Jēkabpils	Aknīste, Jaunā iela	nav		nošaušanas vieta	1941. g. pirmā pusē	?	nepieciešama piemīņas zīme
Jēkabpils	Aknīste, Krasta iela 9	nav		nošaušanas vieta	1941. g. pirmā pusē	?	nepieciešama piemīņas zīme
Jēkabpils	Asote	ir	apmierinošs		1941. g. jūl.–aug.	ap 1700	
Jēkabpils	Mantukalniņš	nav			1941. g. jūl.–aug.	?	nepieciešama piemīņas zīme

Rajons	Vieta	Piemīņas zīme	Piemīņas zīmes stāvoklis	Pārāpbedījumi	Slepavošanas datums	Nogalināto skaits	Piezīmes
Jēkabpils	Nameja iela (vecā ebreju kapsēta)	ir	apmierinošs	nošaušanas vieta	1941. g. jūl.–aug.	418	
Jēkabpils	Viesīte, Lūdānu purvs	nav		nošaušanas vieta	19.07.1941.	150	nepieciešama piemīņas zīme
Jēkabpils	Viesīte, pie jaunajiem kapiem	ir	apmierinošs	pārāpbedīšanas vieta	19.07.1942.	151	
Krāslava	Krāslava, ebreju kapsēta	ir	apmierinošs		1941.	?	
Krāslava	Krāslava, Terpentīna rūpnīca	nav		vieta aizbūvēta	29.07.1941. un augustā	30 (vēlāk 200)	nepieciešama piemīņas zīme
Krāslava	Augustovka, Ūdrišu ielas gals	ir	sliktā stāvoklī		03.08.1941.	144	
Liepāja	Aizpute, Lažu pagasts	nav		nošaušanas vieta	24.07.1941.	?	precīza apbedīšanas vieta nav zināma
Liepāja	Aizpute, Misiņkalns	ir	apmierinošs	pārāpbedīšanas vieta	1941. g. aug.	?	
Liepāja	Liepāja, Līvu kapsēta	ir	apmierinošs	iesp. pārāpbedīšanas vieta	1941.	?	
Liepāja	Liepāja, Raiņa parks	ir	apmierinošs	nošaušanas vieta	1941. g. jūl.	?	".. padomju patriotiem"
Liepāja	Liepāja, Zvejnieka aleja, Zivju kombināts	ir	apmierinošs	nošaušanas vieta	1941.	?	divas piemīņas zīmes
Ludza	Zilupe	ir	apmierinošs	pārāpbedīšanas vieta vai tikai piemīņas zīme	1941.	?	

Rajons	Vieta	Piemīņas zīme	Piemīņas zīmes stāvoklis	Pārāpbedījumi	Slepkavošanas datums	Nogalināto skaits	Prezīmes
Madona	Varakļāni, aiz kapsētas	ir	apmierinošs	nošaušanas vieta	04.08.1941.	1000	
Madona	Varakļāni, kapsēta	ir	apmierinošs	pārāpbedīšanas vieta	04.08.1941.	1000	
Preiļi	Līvāni, aiz kapsētas	nav		nošaušanas vieta (pašlaik aizbūvēta)	1941. g. aug.	18	nepieciešama piemīņas zīme
Preiļi	Līvāni, Bucenieki	nav			1941. g. aug.	20	precīza apbedīšanas vieta nav zināma
Preiļi	Līvāni, Grāveri	nav			1941. g. aug.	ap 20	precīza apbedīšanas vieta nav zināma
Rēzekne	Malta, Baldas mežs	nav			1941. g. jūl.	daži simti	nepieciešama piemīņas zīme
Rēzekne	Malta, Vecružīna	nav			1941. g. aug.	4 (Hirša Saltupera ģimene)	precīza apbedīšanas vieta nav zināma
Rēzekne	Malta pag., Malta	nav		nošaušanas vieta	1941. g. sept.	ap 200	nepieciešama piemīņas zīme
Rīga	Biķernieki	ir	apmierinošs		1941.–1945.	ap 35 000	
Rīga	Horālā sinagoga, Gogoļa iela 25	ir	apmierinošs		04.07.1941.	ap 300	
Rīga	Rumbula	ir	apmierinošs		30.11.1941.; 08.12.1941.	25 000– 26 000	
Rīga	Šmeķa kapi, Dobeles	ir	apmierinošs	pārāpbedīšanas vieta	1941. g. jūl.	12–15	
Rīga	Šmeķa kapi, Eglaine	ir	apmierinošs	pārāpbedīšanas vieta	1941. g. jūl.	15	

Rajons	Vieta	Piemīņas zīme	Piemīņas zīmes stāvoklis	Pārapsbedījumi	Slepkaavošanas datums	Nogalināto skaits	Piezīmes
Rīga	Vecie ebreju kapi	ir	apmierinošs		1941.–1943.	?	Dāvīda zvaigzne bez teksta
Talsi	Dundaga, Jaundundaga	nav			?	?	precīza apbedīšanas vieta nav zināma
Talsi	Dundaga, Ratnieki	nav			06.07.1941.	?	precīza apbedīšanas vieta nav zināma
Talsi	Dundagas pag. Mednieki	nav			?	ap 400	nepieciešama piemīņas zīme
Talsi	Dundagas pag. pie Čekuru mājām	ir (koka Dāvīda zvaigzne)	sliktā stāvoklī		?	?	nepieciešama piemīņas zīme
Talsi	Laidzes pag. Medņi	nav		nošaušanas vieta	07.08.1941.	56	nepieciešama piemīņas zīme
Talsi	Sukturi	nav			1941. g. jūl.–aug.	?	nepieciešama piemīņas zīme
Valka	Valkas pag. Pīnas	ir	apmierinošs	iesp. pārapsbedīšanas vieta	1941. g. vasarā	7 (pārējie nav zināmi)	piemīņas zīme bez uzraksta
Ventspils	Puzes pag. mežā pie Rakukroga Amele	nav		nošaušanas vieta	iesp. 1944.	?	nepieciešama piemīņas zīme
Ventspils	Puzes pag. mežā pie vecās pagastmājas	nav			?	?	precīza apbedīšanas vieta nav zināma

* Izcelts precīzi zināmais nogalināto ebreju skaits.

Meijers Melers

Jewish Mass Graves and Cemeteries

Summary

On 28 March 2002, the President's Office mailed letters to all local authorities of Latvia, asking them to submit information to the museum "Jews in Latvia" on Jewish mass graves and cemeteries located in the territory under their charge. Altogether more than 500 replies were received, studied, clarified and systematised.

These efforts have received contribution also from Lord Janner, head of The Baltic Mass Grave Project, who has provided financial assistance for the investigation of mass graves, as well as from Samuel Grueber from the US governmental commission "Jewish Heritage Abroad."

According to provisory data, in Latvia there are 87 Jewish mass graves. In 1944, Germans uncovered a part of the graves and burned the bodies. Furthermore, there are 25 brethren cemeteries where the bodies of Jews from sites of execution have been re-buried. 47 of all mass graves have been studied to-date and the obtained information is storied in the museum "Jews in Latvia."

Not all inscriptions on monuments, such as "To the victims of fascist terror," "To the murdered peace-loving Soviet citizens," or even worse – "Glory to Soviet patriots" – are acceptable to us. The victims were not warriors, thus one cannot speak of soldiers' graves here. They died because they were Jews. While there are also tombstones with surnames on them, the Jews, whose names have not been established, are often mentioned at the bottom of the monument as "...and others", as is the case in Aglona Brethren Cemetery, for instance, where there is a monument with inscription "... and 80 others." During the 4 July rally at the synagogue on Gogoļa Street in Rīga I talked to a representative of the Catholic Church of Latvia who had lived in Aglona when the respective events took place. He confirmed that the "80 others" were Jews who had been murdered. Thus 96 Jews from Dagda and Somerseta were killed and buried on the other side of the fence of the respective brethren cemetery.

During an expedition we interviewed local residents, took pictures of tombstones and recorded inscriptions on them, while in several cases all there was to take photographs of were woods and pits. A meeting with eyewitnesses in Līvāni helped us to identify two burial sites that had not been known earlier.

Thanks to historian Rudīte Vīksne who has worked with files from KGB archives, the murder site of the Auce Jewish community, that had not been known accurately, was located. As a result of these efforts, on 9 October 2003 a monument was erected in Auce to the Jewish community of the town, which perished in the Holocaust.

In the territory of Rīga the murder sites have been identified in Rumbula and Biķernieki, furthermore there are also sites, which have not been marked yet in Šķīrotava (3 mass graves), Dreiliņi (3 graves) and Bišumuiža (2 graves). Extensive study of archive materials is still required in order to locate all Jewish mass graves.

The identified mass graves must, no doubt, be maintained and arranged as memorial sites. It is the shared duty of the entire society. In Latvia we have good examples in the private sector: the Šacs family from Jaunjelgava with their own private resources has built a new fence, planted shrubs, renovated and amended inscriptions on the site of the local mass grave. This example will hopefully be followed by others. A year ago the Jēkabpils Jewish community erected a monument to the murdered Jews in Lāmene.

Why and for whom are such efforts exerted?

The outstanding Jewish thinker Rambam (Maimonide) has said that since man has eyes on the frontal part of his body, he must look forward, but still we keep looking back. However, by looking back we in fact are looking forward, towards the future, since in the future there are our children and grandchildren.

Latvian soil is saturated not only with Jewish blood, but also with Jewish sweat and tears. Has any other country as small as Latvia been the home of so many different Jewish communities? There have been Latgale Jewish community, Kurzeme Jewish community, Rīga Jewish community, Livonian Jewish community. Each community had a different mentality and pronunciation. Shall we be able to give detailed story to our children when they will inquire who they are and where they come from? If we do not do it now, later it may be too late. It may be "too late" already.

I hope a time will come in July or August when we shall get on a bus together with ten Jewish youngsters and go to a mass grave, like our mothers and fathers used to do after the war. We shall follow the steps of Arājs' murderers and read kaddish (prayer for the dead): first in Varakļāni on 4 August, then in Viļāni.

While the work at the mass graves is not even half-done, the identification of Jewish mass graves may be considered as drawing to the conclusion. More than 50 cemeteries have been studied. We fill in a form for each cemetery and take photographs of tombstones. There are still a few identified cemeteries in Viļaka, Balvi and Limbaži left to be studied. However, it still remains to locate the sites where Jews buried their compatriots, since there were places with a hundreds large Jewish community, which means that there must be more cemeteries.

In the course of the study it was found out that 13 cemeteries were completely under-maintained, in 9 cemeteries there remain but ruins of a few tombstones and 12 Jewish cemeteries had been completely levelled to the ground and the site had been turned into, for instance, a park of Communist Brigades, as was the case in Rīga, or Orthodox cemetery as in Valmiera. Why? Is this not genocide? Was it not a disaster that under the

Germans cemeteries were annihilated because of anti-Semitism and in the Soviet period "for the industrial needs"?

It is very sad to read newspapers of German Jewry that describe 16th or 17th century cemeteries in Germany or Luxemburg. How comes that in Germany, where there raged anti-Semitism on the state level, Jewish cemeteries have survived, while in Latvia where anti-Semitism remained on "kitchen" level, Jewish cemeteries have been destroyed and tombstones stolen?

What can we do about it?

(1) I hope that efforts to organise a youth camp will succeed and as a result one of the nine cemeteries where 5–10 tombstones have survived, will be put in order.

(2) Professor Anders, who was born in Liepāja, has donated a considerable amount of money for the renovation and maintenance of Liepāja Jewish cemetery. Probably the necessary funds will be collected to renovate Valdemārpils Jewish cemetery. A project has been elaborated and the implementation will cost approximately LVL 1500.

(3) All mass graves and cemeteries (not only Jewish ones) must be granted the status of the cultural and historical monument in order to preserve them through state-level efforts. Such step was made in Lithuania, where the respective law was passed in 1992.

In the conclusion the author expresses thanks to everyone who has helped him in his efforts.

**PĒTĪJUMI
PAR HOLOKAUSTA PROBLĒMĀM
LATVIJĀ**

**THE ISSUES
OF THE HOLOCAUST RESEARCH
IN LATVIA**

Aivars Stranga

Holokausts Latvijā: 1941–1945

Ievads

Ebreju totāla iznīcināšana – holokausts – nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā ir lielākais kriminālziegums Latvijas jaunāko laiku vēsturē, ko raksturoja neaprstāms sadisms un milzīgs, joprojām precīzi nenoteikts upuru skaits. Bojā gāja: a) nacistu okupācijas sākumā Latvijā palikušie ebreji; b) ebreji, kuri tika ievesti vācu okupācijas laikā no reiha (no Vācijas, Austrijas, Bohēmijas), kā arī ebreju sievietes no Ungārijas (deportētas uz Latviju 1944. gada vasarā); c) Lietuvas ebreji, kuri bija bēguši uz Latviju 1941. gada jūnija beigās vai deportēti uz Rīgas geto, vēlāk uz koncentrācijas nometni “*Riga-Kaiserwald*” 1941. gada beigās – 1944. gada sākumā. Bojā gājušo skaits varētu būt šāds:

1) līdz **70 000** Latvijas ebreju;¹

2) aptuveni **20 000** ārzemju ebreju – no Austrijas, Ungārijas, Lietuvas, Vācijas ievesto skaits pārsniedza, iespējams, pat 25 000, taču ne visi gāja bojā okupētajā Latvijā;²

3) visgrūtāk ir noteikt no Lietuvas ievesto vai Latvijā nokļuvušo bojā gājušo ebreju skaitu; tas varētu pārsniegt **1000**.³

Kopējais upuru skaits varētu sasniegt **90 000** cilvēku.

Ebreju totālā iznīcināšana un Latvijas ebreju nogalināšana gan Latvijas teritorijā, gan ārpus tās turpinājās līdz pašai nacistiskās Vācijas sakāvei 1945. gadā. Lai arī Latvijas teritorijas lielākā daļa nonāca Sarkanās armijas rokās jau 1944. gada rudenī, līdz pat 1945. gada maija sākumam Vācijas okupācija vēl pastāvēja Kurzemē, kur mežos slēpās vairāki desmiti no Dundagas koncentrācijas nometnes izbēgušo ebreju (aptuveni 50 cilvēku), no kuriem puse tika notverta un noslepkavota. Liepājā līdz 1945. gada martam atradās precīzi nenoskaidrots skaits ebreju, kurus 1944. gada oktobrī īsi pirms Rīgas krišanas Sarkanās armijas rokās izveda no koncentrācijas nometnes “Lenta”. Daļa no viņiem palika Liepājā līdz Vācijas kapitulācijai, daļa 1945. gada martā tika pārvesta uz Hamburgu Vācijā. Arī tiem ebrejiem, kuri no 1944. gada 6. augusta līdz

septembra beigām⁴ no koncentrācijas nometnes “*Riga-Kaiserwald*” tika izvesti uz Štuthofas koncentrācijas nometni Vācijā, holokausts beidzās tikai pēc Vācijas kapitulācijas, kas liek secināt, ka, lai arī Latvijas un no ārzemēm ievesto ebreju absolūtais vairākums tika noslepkavots līdz 1944. gada rudenim, Latvijas ebreju nogalināšana un bojāeja tomēr turpinājās līdz pat 1945. gada maijam.

Holokausta vēsturei Latvijā jau ir veltīti vairāki desmiti darbu, sākot ar pirmajiem, kuri iznāca tikai pāris gadu pēc katastrofas – 1947. gadā (Makša Kaufmaņa un T. Frenkla-Zalcmana grāmatas); vēlāko gadu nopietnāko darbu vidū jāmin vispirms G. Šneideres pētījumi par ārzemju ebreju deportēšanu uz Latviju un Hansa Heinriha Vilhelma (*H. H. Wilhelm*) ievērojamais darbs par SD operatīvo grupu (*Einsatzgruppe*) lomu holokausta īstenošanā Baltijā. Tomēr tikai 1992. gadā Marģers Vestermanis publicēja pirmo holokausta Latvijā historiogrāfijas analīzi.⁵ Turpmākajos gados viņš turpināja historiogrāfijas izpēti, un 2001. gadā klajā nāca līdz šim plašākā historiogrāfiskā analīze, kura ietvēra arī jdišā un senebreju valodā uzrakstīto darbu izvērtējumu, kas līdz šim nebija noticis.⁶ Autors atzīmēja, ka arī Latvijā ir sākusi veidoties nacionālā historiogrāfija par holokaustu, kuras ievērojamākie sasniegumi ir vismaz divi: 1) Andrieva Ezergaiļa fundamentālā monogrāfija “Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944”, kas sniedz iespaidīgu holokausta Latvijā kopējo ainu, tpašu uzmanību pievēršot tieši latviešu kolaboracionistu lomai holokausta īstenošanā; 2) vēsturnieki Rudīte Vīksne, Aigars Urtāns, Dzintars Ērglis, Meijers Melers, Grigorijs Smirins, Uldis Lasmanis un citi ir ievadījuši jaunu virzienu holokausta historiogrāfijā – Latvijas mazpilsētu ebreju bojāejas vēsturi: “.. šiem unikālajiem pētījumiem nav analoga visā starptautiskajā holokausta historiogrāfijā, jo pētnieku uzmanība allaž bijusi pievērsta tikai ebreju iznīcināšanas centriem”⁷. Jau ir redzams, ka Ezergaiļa darbi sākuši ietekmēt citu ievērojamu vēsturnieku secinājumus. Kā piemērs jāmin Ričarda Rodes pētījums par SD operatīvo grupu (*Einsatzgruppe*) vēsturi.⁸ Lai arī akadēmisko vērtību ziņā tas tālu atpaliek no jau minētā H. H. Vilhelma fundamentālā darba “*Die Einsatzgruppe A der Sicherheitspolizei und des SD 1941–1942*”, holokausta gaita vācu okupētajā Latvijā ir aizgūta no Ezergaiļa, tādējādi autors ir izvairījies no nepamatotiem spriedumiem. Rode nav pieņēmis kļūdaino spriedumu par vācu okupācijas pirmajās dienās notikušajiem plašajiem spontānajiem *pogromiem* Baltijā, kurus īstenojuši vietējie iedzīvotāji. Viņš uzsver, ka t.s. *pogromus* organizēja vācu SD vienību komandieri, turklāt viņi bija spiesti atzīt, ka saduras ar grūtībām vietējo iedzīvotāju neatsaucības dēļ.⁹ Holokausta vēsture sāk iegūt pienācīgu vietu Krievijas vēstures zinātnē un arī vidusskolu mācību procesā. Pēdējā laikā Ilja Altmans ir publicējis divas grāmatas,¹⁰ kurās ir apakšnodaļas par holokaustu vācu okupētajā Baltijā. Pozitīvi jāvērtē tas, ka Altmana darbos vairs nav sastopami fantastiski skaitļi par nogalināto ebreju skaitu Baltijā un apgalvojumi par bezvācu holokaustu, t.i., par holokaustu, kuru it kā uz-

sākuši un veikuši vietējie iedzīvotāji pilnīgi pēc savas gribas, lai arī autors patvaļīgi lieto apzīmējumu “vietējie nacionālisti”, piešķirot tam *a priori* noziedzīgu, kriminālu raksturu – “nacionālists – slepkava”.¹¹

Lai arī akadēmiskajā literatūrā ir samazinājusies nepieņemamā tendence pierakstīt kolektīvu atbildību par holokaustu veselām nācijām, diemžēl tās recidīvi joprojām ir sastopami, kas liek pievērst holokausta Latvijā pētniecībai neatslābstošu uzmanību.¹²

Holokausta gaita vācu okupētajā Latvijā. Slepkavas

Pēc vācu uzbrukuma Padomju Savienībai ebreju masveida iznīcināšana sākās visās okupētajās teritorijās, taču slepkavošanas veids un apjomi nereti atšķīrās. Grūti izskaidrojamu iemeslu pēc ebreju iznīcināšana okupētajā Lietuvā un Latvijā bija daudz sistemātiskāka un aptverošāka jau 1941. gada jūlijā nekā tajā pašā laikā okupētajā Baltkrievijā vai Rietumukrainā (Galīcijā).¹³ Lai arī holokausta īstenošanā vācu okupētajā Latvijā milzīga loma piederēja SD *Einsatzgruppe A*, tā nebija vienīgā slepkavošanas organizētāja un īstenotāja; atsevišķas, visdrausmīgākās holokausta akcijas, piemēram, aptuveni 25 000 cilvēku nogalināšana Rumbulā 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī, tika īstenotas gandrīz bez SS, SD vai *Einsatzgruppen* personāla (Viktora Arāja komanda, pakļauta SD, gan piedalījās, sk. turpmāk), daudz vairāk paļaujoties uz vācu *Schutzpolizei* vienībām.¹⁴ Visi vācu okupācijas spēki un iestādes – SD un citas represīvās struktūras, vērmahts (jo īpaši *Feldkommandantur*), jūras spēki (jūras kājnieki), dažāda veida policija, ieskaitot gan policijas bataljonus, gan arī civilpoliciju, okupantu Civiltārvalde (tā pavēlēja īstenot ebreju pārvietošanu uz geto Rīgā, Liepājā un Daugavpilī, un tās pakļautībā bija, piemēram, geto administrācija un ieslodzīto izmantošana par darbaspēku; savukārt pavēli par geto padomes *Judenrat* nodibināšanu izdeva vērmahts) bija iesaistītas ebreju iznīcināšanas organizēšanā un pat īstenošanā. Holokausta gaita okupētajā Latvijā īsumā bija sekojoša:

1. Vācu okupācijai sākoties, pirmos soļus pretim ebreju iznīcināšanai spēra vērmahts un jūras spēki – vietējo vācu komandantūru komandanti, kuri izdeva pirmos pretebreju likumus un draudēja ar bargiem sodiem par to pārkāpšanu (Rīgā pirmo pretebreju rīkojumu 2. jūlijā izdeva Rīgas komandants vērmahta pulkvedis Ullersbergers (*Ullersberger*); 5. jūlijā Liepājas komandants karakuģa kapteinis Brukners (*Bruckner*) izdeva tolaik visaptverošāko pret ebrejiem vērsto rīkojumu, kurš sastāvēja no 11 punktiem);¹⁵

2. Ebreju nogalināšana sākās jau otrajā dienā pēc vācu iebrukuma Latvijā – 23. jūnijā Grobiņā, netālu no Liepājas, kur *EK 1a* locekļi nogalināja sešus ebrejus; 3. jūlijā Erharda Grauela *Teilkommando 2*, pildot Bruknera pavēli, sāka ebreju nogalināšanu

Liepājā, kur to veica arī vācu jūras kājnieki. Tuvākajās dienās ebreju slepkavošana sākās Durbē, Priekulē, Asītē, Rīgā – gandrīz visās vietās, kuras bija jau nonākušas vācu okupācijā. Līdz 1941. gada novembrim par ebreju nogalināšanu vissmagāko atbildību nes EK 2 un tās komandieris Rūdofls Bacs (*Batz*);

3. Lai arī holokausta historiogrāfijā parasti tiek uzskatīts, ka sieviešu un bērnu slepkavošana ir sākusies tikai 1941. gada vasaras beigās pēc H. Himlera brauciena uz okupētajām teritorijām un tikai oktobrī ir ieguvusi plašus apmērus,¹⁶ okupētajā Latvijā notikumi dažreiz risinājās savādāk: līdz 1941. gada augusta vidum jau bija iznīcināta liela daļa Latvijas provinces ebreju (Zemgalē jau iznīcināti visi); turklāt iznīcināšanas gaitā tika īstenotas divas pieejas: dažreiz nogalināšana notika vairākos posmos, vispirms nogalinot vīriešus, vēlāk – sievietes un bērnus, bet dažreiz vienlaikus tika nogalināti visi (uzskatāms piemērs ir Auce, kur visi ebreji – vīrieši, sievietes, bērni tika nogalināti vienā reizē – 11. jūlijā);¹⁷

4. Vācu okupācijas vara izdeva direktīvas vietējai latviešu administrācijai reģistrēt visus attiecīgajā administratīvajā teritorijā dzīvojošos ebrejus;

5. Tika nodibināta t.s. latviešu pašsardzība, kā arī speciālas latviešu SD vienības ebreju nogalināšanai (sk. turpmāk);

6. Okupētās Latvijas ebreju absolūtais vairākums tika nogalināts divos laikposmos. Pirmkārt, t.s. *Einsatzgruppen* posms, kurš ilga no 1941. gada jūlija līdz augusta beigām, kad tika nogalināti visi provinces ebreji; lai arī septembrī un oktobrī vēl nogalināja ebrejus Liepājā, Daugavpilī un Aizputē (vairāk nekā 300 nogalināto 27. oktobrī), līdz novembrim bija iestājusies atelpa salīdzinājumā ar vasaru. Otro posmu ievadīja Frīdriha Jekelna ierašanās Rīgā 1941. gada 16. novembrī un viņa organizētais slaktiņš Rumbulā 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī, kurā, kā jau minēts, tika noslepkavots aptuveni 25 000 ebreju. Pēc Rumbulas bija palikuši tikai **6000** Latvijas ebreju, kurus atstāja dzīvus tāpēc vien, lai izmantotu kā darbaspēku;¹⁸

7. Vienlaikus ar Rumbulas slaktiņu Rīgā sāka ierasties no Vācijas deportētie ebreji, kurus bija paredzēts nogalināt okupētajā Latvijā. Pirmā ešelona ieslodzītajiem lika tīrīt ("sakopt") Rīgas geto pēc 30. novembra slaktiņa; decembra sākumā ieradās četri sastāvi ar Nirnbergas, Štutgartes, Vīnes un Hamburgas ebrejiem, kuriem sekoja vairāki citi līdz pat 1942. gada decembrim. Lielākā daļa deportēto tika tūlīt pat nogalināta Biķerniekos, pat neizvietojot viņus geto; daļu deportēto 1943. gada novembrī aizveda uz Aušvices nāves nometni un nogalināja tur;¹⁹ vēl pat 1944. gadā okupētajā Latvijā tika ievesti un nogalināti ebreji no Ungārijas;

8. 1941. gada decembrī Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze panāca to, kas viņam nebija izdevies Rumbulas akcijas priekšvakarā, – saglabāt lielāku ebreju daļu kā darbaspēku; tādu pašu prasību izteica arī vācu armijas vadība. Šīs vienošanās rezultātā, sākot ar 1942. gada februāri, darbam derīgie ebreji vecumā no 16 līdz 32 gadiem tika

saglabāti, izvietoti Rīgas geto paliekās (t.s. mazajā geto), vēlāk vairākās koncentrācijas nometnēs, no kurām izdzīvojušie, kā jau atzīmēts ievadā, sākot ar 1944. gada vasaras beigām, tika deportēti uz Vāciju. No okupētās Latvijas un uz Latviju deportētajiem ebrejiem izdzīvoja tikai **1182** cilvēki.²⁰

Latviešu līdzdalība holokaustā

Pirmās latviešu paramilitārās vienības, kuras izveidojās, vācu-padomju karam sākoties, bija latviešu nacionālie partizāni, kuri cīnījās pret bēgošo padomju armiju un grūstošo okupācijas režīmu.²¹ Šīs vienības nav piedalījušās ebreju iznīcināšanā. Jūlija sākumā vācu okupācijas iestādes tās izformēja un atbrūvoja; turpmāk okupētajā Latvijā pastāvēja tikai vācu izveidotās un kontrolējamās bruņotās latviešu vienības, kuru līdzdalība ebreju iznīcināšanā ir sekojoša:

1. Vācieši sāka ebreju masveida nogalināšanu tikai pēc tam, kad bija izveidojuši visā okupētajā Latvijā t.s. paš aizsardzību (*Selbstschutz*). Tas bija pirmais nopietnākais vācu solis latviešu iesaistīšanā holokaustā. Paš aizsardzības vienības noorganizēja vācu okupācijas spēki, īstenojot plānu, kas bija izstrādāts Berlīnē: lietot visus vācu okupācijas režīma līdzekļus, lai radītu priekšstatu, ka ebreju iznīcināšanu ir iesākuši un īsteno paši vietējie iedzīvotāji; šī mērķa sasniegšanai tos izvietoja visredzamākajās ar slepkavību saistītajās vietās. Saskaņā ar Reinharda Heidriha 1941. gada 6. jūnija rīkojumu paš aizsardzības vienības nebija paredzētas kā ilgtermiņa vienības, tās bija domātas tikai ebreju iznīcināšanai okupācijas sākotnējā posmā.²² Pirmajās vācu okupācijas stundās pēc vācu ierosmes un pavēles visos Latvijas administratīvajos iedalījumos tika noorganizētas paš aizsardzības komandantūras; nekad iepriekš Latvijas vēsturē tāda veida iestādījumi nebija pastāvējuši. Pavisam pirmajās vācu okupācijas nedēļās tika nodibināts aptuveni 700 latviešu komandantūru. Vācieši – SD vai militārais personāls – latviešu paš aizsardzības vienības kontrolēja vismaz divos līmeņos – caur apriņķu latviešu komandantūrām, kuras uzraudzīja vācieši, un vietējām vācu komandantūrām. Latviešu komandantūrām vienlaicīgi pavēli varēja dot gan vācu SD personāls, gan vācu militārā vadība. Daudzās Latvijas vietās, kur dzīvoja ebreji, paš aizsardzības vienības piedalījās ebreju iznīcināšanā, taču nav pamata uzskatīt, ka visas vienības nodarbojās tikai un vienīgi ar ebreju nogalināšanu. 1941. gada augusta vidū, tikpat pēkšņi kā paš aizsardzības komandantūras bija nodibinātas, vācieši pavēlēja gandrīz visas tās slēgt, jo bija izpildījušas vācu iecerēto uzdevumu – vācu vadībā no Latvijas mazpilsētām ebreji bija savākti un nošauti (Ventspilī paš aizsardzības vienība pastāvēja līdz oktobra sākumam tikai tāpēc, ka vēl nebija nogalināti visi ebreji; pēc viņu nogalināšanas tā tika likvidēta arī Ventspilī).²³

2. Latviešu palīgpoliciju (*Hilfspolizei*) vācu okupācijas iestādes izveidoja, sākot ar 1941. gada 1. jūliju, Rīgā (pulkveža-leitnanta Valdemāra Veisa vadībā), nedaudz vēlāk – Daugavpilī, Rēzeknē, citās lielākās pilsētās un pat laukos. Lai gan palīgpolicija veica arī civilās policijas funkcijas, tās tomēr jau ar jūlija sākumu tika plaši pārkāptas, un palīgpolicija piedalījās ebreju nogalināšanā tāpat kā dažas citas latviešu civilās policijas vienības (piemēram, Rīgas Ostas policija un Rīgas 11. policijas iecirkņa policisti; latviešu policisti piedalījās arī ebreju reģistrācijā; nodrošināja Rīgas geto ārējo apsardzi un piedalījās ebreju konvojēšanā no Rīgas geto uz 10 kilometru attālo Rumbulu).²⁴

3. Visizplatītākais ebreju nogalināšanas veids – īpaši Latvijas provincē – bija tāds, ka vietējie latviešu paš aizsargi vai palīgpolicijas vienības “savāca” ebrejus, bet tad ieradās kāda SD palīgpēku latviešu vienība vai slepkavošanai speciāli izveidota pagaidu vienība un nogalināja upurus. SD palīgpēki okupētajā Latvijā bija:

a) Mārtiņa Vagulāna vienība Jelgavā, kura tika izveidota visātrāk – jau 29. jūnijā, bet arī visātrāk atlaista – augusta vidū, kad tā bija veikusi savu uzdevumu un noslepkavojusi Zemgales, galvenokārt Jelgavas ebrejus;

b) Herberta Tidemaņa SD grupa Valmierā, kura, iespējams, arī piedalījās Valmieras ebreju nelielās kopienas iznīcināšanā (Valmieras ebreju nogalināšanā noteikti piedalījās arī Viktora Arāja komanda, sk. turpmāk);

c) vispazīstamākā – V. Arāja komanda nogalināja vismaz 26 000 civiliedzīvotāju, bet tās veicināto netiešo slepkavību skaits varēja būt ap 60 000. Komanda parasti vienlaikus darbojās 40 vīru sastāvā. Rumbulas slaktiņa laikā Arāja komandas dalībnieki piedalījās geto ieslodzīto izdzīšanā ārpus geto, kad varēja iet bojā ap 1000 ieslodzīto, kā arī konvojēja upurus tieši uz šaušanas bedrēm Rumbulā, lai gan paši nešāva. Laikposmā līdz 1941. gada decembrim, kad SD latviešu palīgvienību loma holokausta īstenošanā bija visievērojamākā, tajās bija ne vairāk par 500 vīriem. Sākot ar 1942. gadu, Arāja komandas locekļi piedalījās arī ebreju iznīcināšanas akcijās ārpus Latvijas, īpaši Minskas apkaimē Baltkrievijā.²⁵ Noteikt precīzi latviešu skaitu, kuri tieši vai netieši piedalījās ebreju iznīcināšanā, nav viegli; aptuveni tie varētu būt daži tūkstoši;

d) daudz lielāks iedzīvotāju skaits – īpaši provincē – piedalījās nogalināto mantas izlaupišanā. Lai arī ebreju mantas – sevišķi vērtīgākās – lielākā daļa, bez šaubām, nonāca vācu rokās, ievērojamu daļu piesavinājās arī vietējie iedzīvotāji (to savos pētījumos par ebreju iznīcināšanu Krustpīlī ir skāris Dz. Ērglis); latviešu paš aizsardzības komandantūru loma ebreju mantas piesavināšanā okupācijas pirmajos mēnešos ir ievērojama;

e) daži latviešu ārsti piedalījās ebreju sterilizācijā 1941. gada jūlija pirmajās dienās Bauskā; 1941. gada 11. novembrī vācu okupācijas iestādes izrīkoja, ka sterilizācija

var notikt Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Liepājas, Ventspils, Jelgavas un Jēkabpils slimnīcās un to var veikt vietējie latviešu ārsti;²⁶

4) būtiska loma holokausta iedvesmošanā un attaisnošanā bija okupētās Latvijas latviešu un krievu preseī, sākot ar pašu pirmo izdevumu – Mārtiņa Vagulāna rediģēto “Nacionālo Zemgali”, kura sāka iznākt jau 1941. gada jūnija beigās.

Interregnum jautājums

Jautājumi ir vismaz trīs: Vai pastāvēja bezvaras laiks starp Sarkanās armijas bēgšanu no Latvijas un vācu okupācijas nodibināšanos? Ja pastāvēja, tad – cik ilgi? Ja pastāvēja, kas tajā laikā notika?

Ievērojamais Izraēlas autors Itcaks Arads jaunākajā piemiņas centra Jad Vašem izdotajā pētījumā raksta, ka visatklātākā veidā vietējo iedzīvotāju dominējošā attieksme pret ebrejiem izpaudusies *pogromu* vilnī, kurš sācies Lietuvā un Latvijā pirmajās vācu okupācijas dienās, kad vietējie iedzīvotāji aktīvi un vardarbīgi pauduši savu dziļi iesakņojušos antisemitismu. Savukārt Stenforda universitātes (ASV) profesors Normans M. Naimarks ir pamatoti uzsvēris, ka *pogromus* ir organizējuši vācieši saskaņā ar jau pirms uzbrukuma Padomju Savienībai izstrādātiem plāniem; *pogromiem* bija jānotiek tikai okupācijas sākumā, radot priekšstatu par vietējo iedzīvotāju dziļo naidu pret ebrejiem; *pogromi* nebija paredzēti un nespēja atrisināt ebreju jautājumu – totālu ebreju iznīcināšanu.²⁷

Latvijas Vēsturnieku komisijas veiktajos pētījumos ir pierādīts, ka notikumu gaita pirmajās okupācijas dienās ir bijusi sekojoša. T.s. bezvaras posms Kurzemes ievērojamā daļā, Zemgalē un Rīgā pastāvēja – labākajā gadījumā – dažas stundas vai nepilnu dienu, un nekāds latviešu spontāns terors pret ebrejiem nav noticis. Atšķirīgāks stāvoklis veidojās Vidzemē, kura tika pilnīgi okupēta tikai 6.–8. jūlijā. Cēsīs bezvara pastāvēja tikai vienu pilnu dienu – 4. jūlijā, kad pilsētu atstāja padomju okupācijas vara un to ieņēma latviešu nacionālie partizāni, ieceļot par pilsētas vadītājiem savus komandierus Mārtiņu Kaspersonu un Kārli Liepiņu. Jau nākamajā dienā ieradās vācu okupanti un šos komandierus, kuri acīmredzot nebija vāciešu uzticības personas, nomainīja ar vāciešu uzticību baudošo Albertu Ziediņu, vēlāk – Fēliksu Bergu.²⁸ Valmierā ļoti relatīva bezvara pastāvēja no 4.–5. jūlija līdz 7. jūlijam, ne vairāk par trim dienām (sk. turpmāk); Rūjienā – no 7. līdz 9. jūlijam; Limbažos, iespējams, visilgāk – no 5. līdz 8. vai 9. jūlijam. Kurzemes ziemeļos (Ventspils, Kuldīgas, Talsu apriņķis) bezvara pastāvēja no 27. jūnija līdz 2. jūlijam.²⁹ Tātad t.s. bezvaras laiks bija ļoti īss; tā laikā nav notikuši *pogromi*, nemaz nerunājot par ebreju masveida iznīcināšanu, ko būtu veikuši latvieši, taču jāatzīmē, ka bija patiešām sastopama – īpaši Limbažos – brutāla ebreju pazemošana un viņu īpašumu izlauptšana, kas liecināja par samērā stipru vietējo

antisemitismu: “.. pirmo pret ebrejiem vērsto akciju mērķis bija ebreju pazemošana .. daži vietējie ebreji [latviešu] paš aizsardzības dalībnieku uzraudzībā novilkā zābakus 4. jūlija kaujā [Limbažos] kritušajiem padomju jūrniekiem, bet vairāki citi pilsētas kapos raka bedres un apraka nošautos jūrniekus, miličus, strādnieku gvardus.” Pat šie notikumi tomēr neļauj pilnībā secināt, ka pret ebrejiem vērstās akcijas veiktas bez jebkādiem rīkojumiem vai iedvesmošanas no vācu okupantiem: jau 5. jūlijā Valmierā no Rīgas ieradās vāciešu ieceltais latviešu paš aizsardzības spēku komandieris pulkvedis-leitnants Jūlijs Kristaps Jaunsnīķeris, kurš darbojās ar vācu izdotām pilnvarām (tātad vāciešu neesamība Valmierā tobrīd vēl neliecināja, ka bija pilnīga bezvara); viņš deva rīkojumus arī paš aizsardzībniekiem Limbažos, un šie rīkojumi bija saskaņoti ar vāciešiem.³⁰ Ebreju slepkavošana Limbažos tomēr nenotika; trīs ebreji patiešām tika nogalināti šajā laikā, taču nevis tāpēc, ka bija ebreji. Lāzars Kaiclers gāja bojā nejausa incidenta laikā 4. jūlijā, kad latviešu nacionālie partizāni uzbruka padomju aktīvistiem; divi citi – Nisons Faits un Vulfs Leiba bija padomju miliči, un viņus nogalināja līdz ar citiem padomju aktīvistiem tāpēc, ka atbalstīja padomju okupācijas režīmu. Ventspilī, kur bezvara bija pastāvējusi ilgāk, ebreju nogalināšana sākās tikai 12. jūlijā, kad varu bija pilnīgi pārņēmuši vācieši.³¹

Glābēji

It kā uz citas planētas nekā ebreju slepkavas dzīvoja ebreju glābēji, apliecinot, ka vieni un tie paši apstākļi var radīt gan slepkavas, gan glābējus. Glābēji dzīvoja un rīkojās burtiski blakus slepkavām. Tiesa, simetrijas nebija – slepkavu bija daudz vairāk nekā glābēju. Pētot glābēju likteni, pēdējos gados ir gūti ievērojami panākumi. Margers Vestermanis ir sastādījis pirmo Latvijas historiogrāfijā ebreju glābēju sarakstu, kurā pašlaik ir pāri par 400 glābēju, tiem palīdzēja vairāki simti citu cilvēku, kuri izglāba aptuveni 400 ebreju; Josifs Ročko savukārt ir veicis pētījumus par glābējiem Latgalē.³² Glābēji pārstāvēja okupētās Latvijas visdažādākos iedzīvotāju slāņus un tautības. Latvijas piemērs apstiprina tieši to, kas jau ir atzīmēts zinātniskajā literatūrā par glābējiem citās okupētajās zemēs: nav jācenšas meklēt kādus atsevišķus sociālus vai politiskus slāņus, kuriem it kā būtu bijusi lielāka nosliece uz glābšanu, vai citus, kuriem tās nav bijis; glābēji, tāpat kā slepkavas, pārstāvēja visu sociālo un pat politisko spektru.³³ Glābēji varēja būt ļoti varonīgi, paš aizliedzīgi un pilnīgi nesavtīgi – kā leģendārais Rīgas strādnieks Žanis Lipke, kurš izglāba pāri par 50 ebreju. Taču glābēju rīcība varēja būt arī pretrunīga, dažus vadīja gan humānisms, gan alkatība. Tā, piemēram, Preiļu iedzīvotājs Staņislavs Vuškāns laikā, kad vietējie Preiļu un tuvējo Līvānu latviešu paš aizsardzības vienību dalībnieki slepkavoja Preiļu ebrejus, slēpa astoņus ebrejus, ieskaitot divus bērnus, un lielākā daļa no slēptajiem izdzīvoja.³⁴ Šī Vuškāna rīcība

iegūst vēl lielāku humānistisku dimensiju, ja zinām, ka minētie pašaizsardzībnieki pēc ebreju nogalināšanas ir atklāti lieltjušies Preiļos ar paveikto noziegumu un uz dažu vietējo iedzīvotāju jautājumu, kā viņi ir varējuši nogalināt nevainīgus cilvēkus, atbildējuši ar pretjautājumu: vai tad ebreji esot cilvēki.³⁵ Tajā pašā laikā ir zināms arī tas, ka Vuškāns ir pieprasījis no ebrejiem samaksu par glābšanu; ebrejiem bija jānorāda vieta, kur viņi bija noslēpuši daudzās paaudzēs iekrātās vērtslietas. “Līdz šim brīdim nevaru saprast, kas šim cilvēkam bija vairāk raksturīgs – varonība vai alkātība,” rakstīja viens no izglābtajiem – Morduhs Hagi.³⁶ Glābēju un viņu palīgu vēstures izpēte jāturpina. Acīmredzami būtu vērts veikt salīdzināmo analīzi vismaz ar to valstu (īpaši Polijas un Vācijas) akadēmisko literatūru, kur glābēju vēsturei (glābēju mentalitātei un uzvedībai ekstrēmos apstākļos) ir tikusi pievērsta nopietna uzmanība.³⁷ Pēdējā laikā Latvijas vēsturnieki ir sākuši pievērst uzmanību arī ebreju glābēju liktenim pēc nacistu sagrāves – otrās padomju okupācijas gados. Ebreju glābšana padomju režīmam nenozīmēja neko; piemēram, Jezupata Amola no Babītes pagasta, kura bija slēpusi Mariku un Leonardu Hoffus no Jelgavas, 1949. gada 25. martā tika deportēta uz Sibīriju. Savukārt Krāslavas priesteris Izidors Ancāns, kurš bija izglābis Dāvida Barkāna četru cilvēku ģimeni, 1950. gada 29. maijā tika apcietināts un notiesāts uz desmit gadiem ieslodzījumā.³⁸

Okupētajā Latvijā, tāpat kā jebkurā citā okupētajā valstī, pastāvēja gan kolaboracionisms ar nacistiem ebreju iznīcināšanā, gan vienaldzība, gan dažāda veida palīdzība. Pretējos polos bija absolūtas minoritātes – slepkavas un glābēji, pa vidu absolūtais vairākums – malā stāvētāji, kuri vienaldzībā vai šausmās, vai bezspēcībā noraudzījās uz neredzēto noziegumu.

Upuri

Padomju okupācijas gadi aizkavēja holokausta okupētajā Latvijā pētniecību; nav nekā dīvaina, ka pirmo ievērojamāko darbu autori A. Ezergailis un M. Vestermanis galvenokārt pievērsās slepkavu vēsturei – holokausta gaitai: tam, kas bija slepkavas; kādas bija iznīcināšanas metodes; kādas bija attiecības starp centrālajām vācu iestādēm un to rīkojumu izpildītājiem okupētajā Latvijā; latviešu līdzdalība holokaustā u.tml. Lai arī upuru bija nesalīdzināmi vairāk nekā slepkavu, upuru vēsture ir vēl salīdzinoši maz pētīta. Kā upuri reaģēja uz tuvojošos katastrofu? Kāpēc pretojās tad, kad skaidri bija zināms, ka sekos nāve, bet nepretojās tad, kad bija kaut vai nelielas izdzīvošanas iespējas? Kādu ietekmi uz upuru uzvedību atstāja ebreju pieredze reliģiozai vai sekulārai videi un dažādiem politiskiem strāvojumiem? Kāda bija apkārtējo – neebreju reakcija uz holokaustu, un kā tā atšķīrās dažādās zemēs un kultūrās? Tie ir tikai daži jautājumi. Būtiska nozīme pētniecībā ir ievērojamā holokausta

vēstures pētnieka Jehudas Bauera lietotajam jēdzienam *Amidah* – grūti tulkojamam senebreju vārdam, ar kuru viņš apzīmē ebreju dažāda veida nemilitāru pretošanos un cīņu par izdzīvošanu: cīņu par pārtiku – vienu no būtiskākajām, lai izdzīvotu; kultūras, izglītības un reliģiskās aktivitātes ar nolūku stiprināt garu un morāli; ārstu un medmāsu darbība geto un nometnēs, kā arī citas aktivitātes.³⁹ Darbu skaits par holokausta upuru dzīvi Latvijā pēdējos gados ir bijis neliels. Gertrūdes Šneideres un Frīdas Mihelsones darbiem, kas izdoti 20. gadsimta 70.–90. gados, ir nākuši klāt gandrīz tikai M. Vestermana pētījumi par ebreju garīgo pretošanos holokausta laikā. Vestermanis uzsver, ka garīgās pretošanās galvenais priekšnoteikums bija ebreju tieksme arī barbariskajos geto apstākļos saglabāt savu cilvēcisko pašcienu, ko nacisti vēlējās viņiem pilnīgi atņemt, pazemojot ebrejus tā kā nevienu citu nacistiskā terora upuru grupu, un nacionālās jūtas. Lai arī būtu pilnīgi aplam, kā to pamatoti norādījis Jehuda Bauers, attēlot dzīvi geto kā vienu vienīgu nodošanos kultūras aktivitātēm, M. Vestermanis tomēr ir uzsvēris, ka, cenšoties saglabāt cilvēciskās eksistences paliekas, ieslodzītie sacerēja dzeju un dziesmas. Vairāk par piecpadsmit dziesmām uzrakstījusi Liepājas geto ieslodzītā Johanna Spektore; dzeju rakstīja Kalmans Linkemers, Ābrams Blohs, Jaša Rabinovičs. 1942. gada 12. aprīlī Rīgā tika nošauts no Vācijas deportētais Horsts Kassels, kurš bija izplatījis, pēc vāciešu domām, dzejoļus ar musinošu (*Hetzdedichte*) saturu.⁴⁰

Jaunākās paaudzes vēsturnieku vidū jāatzīmē jau minētā Svetlana Bogojavlenska, kuras talantīgais darbs par Latvijas provinces Preiļu pilsētiņas ebreju pusaudzes Šeinas Gramas likteni 1941. gada vasarā atspoguļo ebreju iekšējo pasauli katastrofas pašā priekšvakarā. 1941. gada 27. jūlijā – dienā, kad notika pirmā ebreju slepkavošana Preiļos, Šeina pierakstīja savā dienasgrāmatā vienkāršus un satriecošus vārdus: “Šī ir asiņainā svētdiena Latvijas ebreju tautai. Tas ir briesmīgi. Tādu galu mēs negaidījām.”⁴¹

Latvijā noteikti ir jāturpina tikai nesen sāktie pētījumi par holokausta upuriem. Ir jāuzraksta triju geto – Rīgas, Liepājas un Daugavpils vēsture, tāpat kā okupētajā Latvijā ierīkoto koncentrācijas nometņu vēsture; šai vēsturei jāizvairās no joprojām sastopamās pieejas, kura aprobežojas gandrīz tikai ar faktisko materiālu par ieslodzīto skaitu geto un nogalināšanas gaitas sīku aprakstu. Šāda pieeja – kā tas jau ir atzīmēts literatūrā – atņem geto vēsturei jēdzienisko saturu un – pats galvenais – neatspoguļo upuru dzīvi un mēģinājumus palīdzēt sev un citiem necilvēciskajos apstākļos.⁴²

Autors pateicas vēsturniekiem Rudītei Vīksnei, Marģeram Vestermanim un Andrievam Ezergailim par konsultācijām ziņojuma sagatavošanas gaitā.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Galvenais faktors, kas apgrūtinā precīzāk noteikt vācu okupācijā noslepkavoto ebreju skaitu, ir tas, ka joprojām pastāv dažādi viedokļi par to, cik ebreju paspēja "evakuēties", lietojot tālaika padomju terminoloģiju (faktiski – aizbēgt), no Latvijas laikposmā kopš vācu agresijas sākuma 1941. gada 22. jūnijā līdz visas Latvijas PSR teritorijas okupācijai 6.–8. jūlijā un cik palika Latvijā. Var lietot divas metodes, lai noteiktu skaitu.

Pirmā, pietiekami neproduktīva, vismaz līdz šim: jānosaka t.s. evakuējušos ebreju skaits. Atbildi uz šo jautājumu sarežģīt tas, ka joprojām pastāv pretrunīgi skaitļi par kopējo – ieskaitot neebrejus un ebrejus – evakuējošos skaitu. Profesors H. Strods uzskata, ka Latvijas PSR atstāja tikai apmēram **28 000–30 000**, tas ir, uz pusi mazāk, nekā tika uzskatīts padomju historiogrāfijā. (*Strods H. Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001: Nācija gūstā. – Rīga, 2002, 86. lpp.*) Ja pieņem šo skaitli – mazāko, kāds jebkad minēts literatūrā, tad iznāk, ka ebreju skaits, kuri paspēja atstāt Latviju, arī ir ļoti neliels – grūti pateikt, cik no 28 000–30 000, taču noteikti ne vairākums – ar ebreju glābšanu padomju vara nenodarbojās; pat ja ebreji būtu puse no tiem, kas evakuējās, tas jau būtu ļoti augsts procents, iespējams, lielākais ticamais skaitlis būtu ne vairāk par **15 000** ebreju. Rezultāts nav grūti iedomājams – vācu okupācijā tātad palika vismaz 77 000 ebreju, ja par atskaites punktu ņemam aptuveni **92 000**, kuri Latvijā dzīvoja vācu okupācijas sākumā (esmu atskaitījis pāri par **1700** ebreju, kurus padomju vara deportēja uz Sibīriju 1941. gada 14.–15. jūnijā, un ņēmis par atskaites punktu ne vairāk par 93 000–94 000 pirms padomju deportācijām. Viedokli, ka Latvijā 1941. gada jūnijā pirms padomju deportācijām ir bijis 100 000 ebreju (sk.: *Levin D. The Jews and the Sovietisation of Latvia, 1940–41 // Soviet–Jewish Affairs, 1975, vol. 5, no. 1, p. 39*), uzskatu par nepamatoti pārspīlētu arī tāpēc, ka, pēc Levina domām, Latvijā atradās daži tūkstoši ebreju bēgļu no Vācijas un citām valstīm. Esmu pierādījis, ka bēgļu skaits uz 1940. gada jūniju – Latvijas okupācijas, ko īstenoja PSRS, sākumu – bija nedaudz vairāk par 500. – *Stranga A. Ebreju bēgļi Latvijā. 1933.–1940. // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 319. lpp.*) Cits – lielāks nekā Strodam – evakuējošos (neizdalot tautības) skaits atrodams mūsdienu Krievijas akadēmiskajos izdevumos: **40 000** (sk. *Naseļenije Rossiji v XX veke // Istoričeskije očerki, t. 2: 1940–1959. – Moskva, 2001, s. 70*). Te varētu pieņemt, ka ebreju viņu vidū nebija vairāk par **20 000**; aptuveni šādu skaitli (nedaudz mazāku) atzīst arī A. Ezergailis (*Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 58. lpp.*). M. Vestermanis ir minējis tikai 10 000 ebreju, kuri paspēja atstāt Latviju (*Vestermanis M. Par dažām holokausta izpētes problēmām Latvijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, nr. 2, 103. lpp.*). Tas ir neticami maz, jo pēc vācu okupācijas beigām 1945. gadā Latvijā atgriezās ap 14 000–15 000 Latvijas ebreju, nerēķinot tos, kuri gāja bojā padomju armijas (t.sk. latviešu divīzijas) rindās.

Vācu okupācijā tātad nonāca aptuveni 70 000 ebreju, mazāk, nekā aprēķinājis H. Strods. Visnegaidītākos skaitļus sniedz PSRS Tautas Komisāru Padomes Pārvietoto personu pārvaldes (Pereseļeņčeskoje upravļeņije) materiāli: 1941. gada 1. decembrī tās rīcībā bija ziņas, ka no Latvijas PSR evakuējušies 51 429 cilvēki (no Lietuvas – 32 432, Igaunijas – 18 382), kuru skaitā latviešu bija tikai 13 705! (Rossiiskij Gosudarstvennij arhiv ekonomiki, f. 1562, op. 20, d. 249,

l. 68.) Ja šie skaitļi ir ticami, tad vairāk nekā 37 000 evakuējušos no Latvijas bija nelatvieši un var pieņemt, ka vairākums bija ebreju. Jāsecina, ka jautājums par to, cik daudz ebreju palika vācu okupētajā Latvijā un līdz ar to bija nolemti – gandrīz absolūti – nāvei, joprojām nav pilnīgi skaidrs.

Otra pieeja varētu dot precīzākus skaitļus, proti, jānosaka nevis evakuējošos skaits, no kura atvasināt palikušo skaitu, bet jāmeklē tieši **palikušo** skaits, balstoties galvenokārt uz vācu okupācijas iestāžu veikto ebreju reģistrāciju 1941. gada jūlijā. Lai arī 1941. gada jūlija sākumā varēja notikt atsevišķi ebreju nogalināšanas gadījumi bez reģistrācijas, tomēr pieņemu, ka jau no pirmajām okupācijas dienām tika sākta ebreju un viņu mantas reģistrācija; piemēram, gandrīz visi Rīgā nogalinātie ebreji bija izgājuši t.s. filtrāciju Centrālcietumā. Pilnīgi skaidri zināms, ka provincē – Bauskā, Aucē, citās vietās ebreji reģistrēti (uzskaitīti) jau jūlija sākumā. **Vācu veiktajā reģistrācijā nekad nav minēts, ka okupētajā Latvijā būtu vairāk par 70 000 ebreju**, līdz ar to uzskatu, ka Latvijā palikušo ebreju skaitu var vērtēt, ne lielāku par 70 000. Iespējams, ka vistuvāk patiesībai ir pazīstamā Izraēlas autora I. Arada versija: vācu okupētajā Latvijā nogalināja aptuveni **68 000** Latvijas ebreju (*Ajtman I. Žertvi nenavisti. Holokost v SSSR. 1941–1945 gg. – Moskva, 2002, s. 498*). Tas ir vistuvākais skaits tam, ko ir noteicis ievērojamākais speciālists holokausta Latvijā vēsturē A. Ezergailis, kurš nogalināto ebreju skaitu vērtē apmēram 66 000. Liekas, ka nogalināto Latvijas ebreju skaits varētu būt **65** līdz pat **70** tūkstošiem.

- ² I. Arads uzskata, ka ārzemju ebreju bojā gājušo skaits okupētajā Latvijā ir aptuveni **7000** (*Ajtman I. Žertvi nenavisti ...*, 498. lpp.). Tas noteikti ir mazāk nekā patiesībā. Vācu autore Katrīna Reihelte (*Katrin Reichelt*) min, ka uz okupēto Latviju deportēti **22 000** ārzemju ebreju, taču nav zināms, cik īsti no viņiem gāja bojā Latvijas teritorijā, jo daļa tika aizvesta atpakaļ. – Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 284. lpp. – Visprecīzākais pašlaik ir V. Šeflera un D. Šulles pētījums, kurā ir noskaidrots, ka laikposmā no 1941. gada 27. novembra līdz 1942. gada 26. oktobrim no reihā uz Latviju deportēti **24 603** cilvēki, no kuriem atpakaļ uz reihu 1944. gada augustā–septembrī (uz Štuthofas nometni) tika aizvests tikai vairāk par **1700**, no kuriem izdzīvoja **1073** (*Scheffler W., Schulle D. Buch der Erinnerung. Die ins Baltikum deportierten deutschen, osterreichischen und tschechoslowakischen Juden. – München, 2003*). Jāatzīmē, ka ne visi ebreji tika aizvesti uz Štuthofu; veda arī uz citām nometnēm, kur kāda neliela daļa arī izdzīvoja. Nav pamata uzskatīt, ka Latvijā nogalināto ārzemju ebreju skaits būtiski pārsniedza 20 000. Vismazāk ziņu ir par deportēto Ungārijas ebreju sieviešu (pēdējā Eiropas ebreju grupa, ko deportēja uz vācu okupēto Latviju) skaitu un likteni; iespējams, to skaits bija daži simti; viņas tika atsūtītas uz Latviju 1944. gada jūlijā un nonāca vai nu “*Rīga-Kaiserwald*”, vai Popervāles un Dundagas nometnēs Kurzemē. Cik no viņām gāja bojā Latvijā, ir grūti noteikt, taču zināms, ka izdzīvojušās tika izvestas uz Štuthofu vai citām nometnēm Vācijā. Nekāda latviešu līdzdalība viņu bojāejā nav atrodama.

- ³ I. Altman uzskata, ka vācu okupētajā Latvijas teritorijā gāja bojā līdz pat 5000–7000 Lietuvas ebreju (op. cit, s. 240). Šādam skaitlim pamata nav. Latvijas teritorijā nokļuva **trīs** Lietuvas ebreju grupas: a) bēgļi vācu uzbrukuma pirmajās dienās – to esamība Latvijā nav apšaubāma (sk.: *Sidney I. How Dark the Heavens. – New York, 1990, pp. 19–23*). Daugavpils latviešu palīgpolīcijas 5. iecirkņa priekšnieks 1941. gada 11. augustā ziņoja Daugavpils prefektam par bēgļu – Lietuvas ebreju apcietināšanu (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1398. f., 1. apr., 68. l., 31. lp.), taču nav

skaidrs to skaits. Domājams, ka tas nevarēja būt liels. Lai arī tie ir minēti dažās atmiņās, nekādu precīzu, dokumentālos avotos pamatotu ziņu nav. Zinātniskajā literatūrā ir atzīmēts, ka no Lietuvas izdevās izglābties nelielam ebreju skaitam un ka daļa no viņiem paspēja nokļūt Baltkrievijā, bet Latvijā – ne vairāk par dažiem simtiem; Ludzā nonāca aptuveni 150 Lietuvas ebreju. – Sk.: *Atamukas S.* Lietuvos žydu kelias. – Vilnius, 1998, p. 239; *Holokost v Latgalii.* – Daugavpils, 2003, s. 9, 10; *Šteimanis J.* Pasaules ebreju vēstures pētnieki. – Rēzekne, 2004, 205. lpp. – Aucē, Bauskas apriņķī, Ilūkstē, tas ir, pašā Lietuvas pierobežā, par holokausta gaitu ir veikti nopietni pētījumi, taču Lietuvas ebreju klātbūtne vai nu nav atzīmēta, vai arī minēts neliels skaits (iespējams, septiņi Lietuvas ebreji – vīrieši ir tikuši nogalināti Ilūkstē, vecās katoļu baznīcas pagrabā). Pastāv varbūtība, ka kāda daļa, visticamāk, simti, ne tūkstoši, Latvijā arī iestrēga un gāja bojā. Lietuvu paspēja atstāt ne vairāk kā 15 000 ebreju. – *Levin D.* Baltic Jews under the Soviets: 1940–1946. – Jerusalem, 1994, p. 175;

b) aptuveni 500 Lietuvas ebreju tika atsūtīts uz Rīgas geto 1941./42. gada ziemā;

c) kad 1943. gada augustā H. Himlers nolēma likvidēt Viļņas geto, vēl dzīvi palikušie geto ieslodzītie tika deportēti uz trim vietām: mazākā grupa (darba spējīgie vīrieši) uz Kloģu Igaunijā, kur praktiski visi gāja bojā 1944. gada laikā; lielākā grupa – iespējams, līdz 5000 cilvēku – uz nāves nometnēm okupētajā Polijā; trešā – iespējams, vairāk par 1000, galvenokārt sievietes (varbūt neliels skaits vīriešu no Kauņas geto) – uz “*Riga-Kaiserwald*”, taču viena daļa vēlāk tika pārsūtīta tālāk uz Igauniju.

- 4 Var būt, ka vēl pat 1944. gada oktobrī. – *Anders E., Dubrovskis J.* Jews in Liepāja, Latvia. 1941–1945: A Memorial Book. – California, USA, 2001, preface, p. VII.
- 5 *Vestermanis M.* Holokausts Latvijā: Historiogrāfisks apskats // *Ārzemju literatūra par Latviju.* – Rīga, 1992, 122.–135. lpp.
- 6 *Vestermanis M.* Holokausts Latvijā. Historiogrāfisks apskats // Holokausta izpētes problēmas Latvijā ..., 36.–49. lpp.
- 7 Turpat, 40. lpp.
- 8 *Rodes R.* Masters of Death: The SS-Einsatzgruppen and the Invention of the Holocaust. – New York, 2002.
- 9 Turpat, 45. lpp.
- 10 Sk. 1. atsauci; arī: *Altman I.* Holokost i jevreiskoje soprotivļeņņije na okkupirovannoj teritoriji SSSR. – Moskva, 2002.
- 11 Turpat, 163.–167. lpp.
- 12 Pazīstamā revizionisma (holokausta nolieguma) pētniece Debora Lipštate (*Lipstadt*) ir rakstījusi par veselām etniskām grupām kā tādām, kuras kopumā ir “.. collaborated in the annihilation of the Jews”; no šī nepamatotā vispārinājuma tiek atvasināts cits – tikpat nepamatots: Austrumeiropa arī šodien ir “.. increasingly beset by nationalism”. – *Lipstadt D.* The Growing Assault on Truth and Memory. – Macmillan Inc. New York, 1993, p. 7. – Daniels Goldhāgens savā bestsellerā, kurš akadēmiskā vidē saņēma nesalīdzināmi vairāk kritikas nekā atzinības, konkrēti uzsvēra, ka latviešu kultūra kā tāda ir bijusi dziļi antisemītiska un tas ir novedis pie latviešu neredzēti plašas, pat unikālas līdzdalības ebreju iznīcināšanā. – *Goldhagen D. J.* Hitler Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust. – London; Abacus, 1996, p. 409.
- 13 *Naimark N. M.* Fires of the Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth Century Europe. – London, 2001, p. 77.

- ¹⁴ *Ezergailis A.* Rumbula: A Perspective on the Perception of the Holocaust // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 33. lpp. – Arī M. Vestermanis ir uzsvēris, ka šaušanu īstenoja Fridriha Jekelna speciāli atvestā komanda, bet konvojēšanu nodrošināja vācu Kārtības policija, V. Arāja komanda, latviešu policisti. – *Vestermanis M.* Cilvēcībai bija jāklusē // Literatūra un Māksla, 1988, 25. nov.
- ¹⁵ *Anders E., Dubrovskis J.* Jews in Liepāja ..., p. 2; *Ezergailis A.* The Holocaust in Latvia ..., p. 209; sīkāk par vācu armijas lomu sk.: *Vestermanis M.* Tā rīkojās Vērmahts. – Rīga, 1973. – Tas pats notika okupētajā Lietuvā, kur holokausta īstenošanā bija iesaistīts vērmahts, īpaši lauka komandantūra (*Feldkommandantur 814*); vācu policijas bataljoni, galvenokārt 11. un 65.; citas policijas struktūras, ieskaitot Kriminālpoliciju un lauka žandarmēriju (*Feldgendarmarie*), kā arī daļa vācu Civilpārvaldes (*Zivilverwaltung*). – *Suziedelis S.* The Mass Persecution and Murder of Jews: The Summer and Fall of 1941. The International Conference on Holocaust Research and Education, Vilnius, 23–25 September 2002, p. 9.
- ¹⁶ *Naimark N. M.*, op. cit., p. 77.
- ¹⁷ *Vīksne R.* Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 124. lpp. – Savukārt okupētajā Igaunijā vispirms tika nošauti vīrieši, bet sievietes un bērni tika atdalīti un ieslodzīti, tad nošauti 1941. gada novembrī. – *Birn R. B.* Collaboration with Nazi Germany in Eastern Europe: The Case of the Estonian // Contemporary European History, 2001, vol. 10, part 2, p. 188.
- ¹⁸ *Ezergailis A.* Rumbula: A Perspective on the Perception of the Holocaust // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā ..., 25.–37. lpp.
- ¹⁹ *Scheffler W.* The Fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and Surroundings: A Short Survey // Turpat, 39.–51. lpp.
- ²⁰ Turpat, 49. lpp.
- ²¹ Plašākas ziņas par nacionālajiem partizāniem sk.: *Strods H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001.
- ²² *Ezergailis A.* Rumbula: A Perspective on the Perception of the Holocaust ..., p. 31; *Naimark N. M.* The Nazis and “The East”: Jedwabne’s Circle of Hell // Slavic Review, Fall 2002, vol. 61, no. 3, p. 480.
- ²³ *Ezergailis A.* The Role of the Self-Defense Commandantures in the Holocaust // Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1. sēj.). – Rīga, 2000, 235.–252. lpp. – Iespējams, ka Ziemeļkurzemē (Venstpils un Talsu apriņķī) 1941. gada jūlijā latviešu paš aizsardzībai tika uzticētas arī militāras funkcijas. – *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā // Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.). – Rīga, 2004, 161., 162. lpp.
- ²⁴ *Waite R. G.* “Reliable Local Residents”: Collaboration in Latvia, 1941–1945 // Latvija Otrajā pasaules karā ..., 118., 119. lpp.; plašākas ziņas par latviešu palīgpolicijas (šucmaņu) lomu holokaustā sk.: *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 357.–383. lpp.
- ²⁵ Turpat, 201. un citas lpp.
- ²⁶ *Waite R. G.*, op. cit., pp. 127, 128. – Bauskā tika sterilizēti 56 ebreju vīrieši, kas viņus tomēr neglāba no nāves vēlāk. – *Vestermanis M.* Cilvēcībai bija jāklusē.

- 27 *Arad Y.* The Local Population in the German Occupied Territories of the Soviet Union and Its Attitude Toward the Murder of Jews // *Nazi Europe and the Final Solution* / Eds. by D. Bankier, I. Gutman. – Jerusalem, 2003, p. 235; *Naimark N. M.* The Nazis and “The East” ..., pp. 479, 480.
- 28 *Ezergailis A.* The Rolle of the Self-Defense Commandantures in the Holocaust // *Latvija Otrajā pasaules karā* ..., 251. lpp.
- 29 *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara – rudens) // *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā* ..., 253.–279. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Valmieras apriņķī 1941. gada vasarā // *Turpat*, 299.–324. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā // *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā* ..., 153.–164. lpp.
- 30 *Urtāns A.*, op. cit., 260. lpp.
- 31 *Turpat*, 260., 261. lpp.; *Pavlovičs J.* Okupācijas varu maiņa Ziemeļkurzemē 1941. gada vasarā // *Okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1959. gadā* ..., 164. lpp.
- 32 *Vestermanis M.* Pieteikums pētījumam “Pretdarbība holokaustam Latvijā” // *Holokausta izpētes problēmas Latvijā* ..., 384.–407. lpp. – Daugavpils vēsturnieks Josifs Ročko ir atklājis, ka Latgalē tika izglābti 68 ebreji; glābēju skaits, ieskaitot ģimenes locekļus un paziņas, kuri palīdzēja glābšanā, varētu būt apmēram 100 cilvēku. – *Holokost v Latgalii*, s. 139, 140.
- 33 *Sk.: Nazi Europe and the Final Solution* ..., p. 555.
- 34 *Bogojavlenska S.* Šeinas Gramas dienasgrāmata (Preiļi, 1941. gada jūlijs–augusts) – laikmeta vēsturiska un vispārcilvēciska liecība // *Holokausta izpētes problēmas Latvijā* ..., 228. lpp.
- 35 *Turpat*.
- 36 *Hagi M.* Naše spaseņije (Mūsu izglābšana) // *Novosti nedelji (Izraēla)*, 2003, 20. marts.
- 37 *Kopš 1997. gada Berlīnes Tehniskās universitātes Antisemitisma pētniecības centrs īsteno projektu “Rettung von Juden im nationalsozialistischen Deutschland. 1933–1945”, kurā ir atklāts, ka gandrīz 2/3 glābēju bijušas sievietes, īpaši – neprecētas vai atraitnes. – Sk.: Nazi Europe and the Final Solution*, pp. 96–98.
- 38 *Stepens O., Dreimane I.* Grāmata skolām par holokaustu Eiropā // *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2002: Varas patvaļa. – Rīga, 2003, 424. lpp.*
- 39 *Bauer J.* Rethinking the Holocaust. – Yale, 2001, p. 120.
- 40 *Vesterman M.* Motivi jevreiskogo nacionālā samosoņņija v poeziji holokosta v Latviji // *Jevreji v meņajušemsja mire. – Rīga, 1998, tom 2, s. 246–252. – Vestermana iesāktos pētījumus ir turpinājis pedagogs un mūziķis Mihails Leivands, kurš pievērsis lielāku uzmanību geto un koncentrācijas nometnēs (okupētajā Latvijā un Lietuvā) ieslodzīto sacerēto dziesmu muzikālajam saturam, uzsverot, ka to galvenais motīvs bija cerība: pat kapa malā nezaudēt cerību. – Jevreji v meņajušemsja mire. – Rīga, 2002, tom 4, s. 181–190.*
- 41 *Bogojavlenska S.*, op. cit., 226. lpp.
- 42 *Bergman E.* Life in Ghettos // *Holokausto istorijas tyrimai ir tautu kolektyvine atmintis Baltijos regione. – Kaunas, 2002, p. 7–21.*

Aivars Stranga

Holocaust in Latvia: 1941–1945

Summary

In Latvia the German occupation regime carried out total extermination of Jews, as a result of which almost 70 000 Jewish residents of Latvia were murdered; 24 603 Jews were deported from the German “Reich” to the occupied Latvia, of whom at least 20 000 were eventually killed. More than 1000 Jews were also transferred from the occupied Lithuania to Latvia, where the majority of them perished (the rest were taken to Klooga concentration camp in the occupied Estonia). In 1944, a small number of Jews deported from Hungary probably also perished in the occupied Latvia. The total number of the murdered Jews amounts to approximately 90 000.

All German occupation forces and authorities were involved in the organisation and execution of the extermination of Jews: SD Einsatzgruppe A and other repressive structures; Wehrmacht, particularly Feldkommendatur; marine forces; different types of police (civilian police, particularly Schutzpolizei units, and police battalions); German civilian administration (which commanded the transfer of Jews to ghettos in Rīga, Liepāja and Daugavpils and supervised the administration of ghettos and exploitation of ghetto inmates as labour force, while the order to establish ghetto council or Judenrat came from Wehrmacht).

In July 1944, occupants began to form several completely German-controlled Latvian units which took part in the mass murders of Jews. These were: (1) the so-called Latvian Self-Defence (Selbstschutz), which was not intended to function as permanent units but was set up mostly for the extermination of Jews in the early phase of the occupation; (2) Latvian auxiliary police (Hilfspolizei) and some other Latvian civilian police units which also took part in the extermination of Jews, being engaged in guarding functions around the territory of ghetto and convoying of Jews from Rīga ghetto to the site of mass murder in Rumbula 10 km from the ghetto; (3) units led by Viktors Arājs, Mārtiņš Vagulāns and Herberts Tidemanis and subordinated to SD (Arājs' unit killed at least 26 000 Jews).

The same conditions gave rise to both murderers and rescuers: Marģers Vestermanis has compiled the first in Latvian historiography list of the rescuers of Jews that contains the names of more than 400 persons who saved approximately 400 Jews. Studies on the rescuers of Jews are now continued by Josifs Ročko (Daugavpils).

Aigars Urtāns

Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē: Ludzas apriņķis

20. gadsimta 30. gadu beigās Latgalē dzīvoja apmēram trešā daļa Latvijas ebreju. Ar savu mentalitāti un vēsturiski izveidojušos dzīvesveidu Latgales ebreji atšķīrās no citur Latvijā dzīvojošajiem ebrejiem. No četriem Latgales apriņķiem Ludzas apriņķis bija mazākais – trīs pilsētas – Ludza, Kārsava un Zilupe un 12 pagastu, taču šo apdzīvoto vietu lielākajā daļā bija ievērojams ebreju tautības iedzīvotāju īpatsvars. Kārsavā, piemēram, apmēram 42% pilsētas iedzīvotāju bija ebreji, bet Ludzā un Zilupē – gandrīz trešā daļa (attiecīgi 27,4% un 30,1%).¹ Savukārt latviešu īpatsvars šajā apriņķī bija viszemākais Latvijā – 62,2 procenti. Tā Kārsavā apmēram tikai 37% bija latvieši.² Šī pētījuma saturu nosaka vairāki vēstures avotu pētniecības un Latgales holokausta historiogrāfijas aspekti, taču tā galvenais mērķis un uzdevums ir noskaidrot un sniegt notikušā nozieguma hronoloģiju un apjomu, kā arī apzināt traģēdijas problemātiku šajā Latvijas provincē.

Vēstures avoti un literatūra

Latvijā pieejamo holokausta vēstures avotu raksturīgākā iezīme ir pretrunīgā informācija, kas sarežģī to analīzi. Daudz darba holokausta vēstures avotu apzināšanā un pētniecībā ir ieguldījuši Latgales holokausta pētnieki Boriss Volkovičs, Dmitrijs Oļehnovičs, Josifs Ročko, Ārons Šneijers, Josifs Šteimans u.c. Viņu veikums apkopots gan individuālajās publikācijās, gan kopējā izdevumā “*Холокост в Латгалии*” (“Holokausts Latgalē”).³ Svarīgs ir ne tikai šo pētnieku akadēmiskais darbs, bet jo īpaši novadpētniecības veikums – atmiņu un liecību vākšana, jo tās papildina trūkstošos avotus.

Latvijas Valsts arhīvā (turpmāk – LVA) 1986. fondā glabājas vērtīgs informācijas avots – bijušo policistu krimināllietas, kuras nav izmantojuši minētie pētnieki. Tomēr, iedziļinoties tajās, nākas konstatēt, ka sniegtā informācija ir ierobežota, jo par holokausta noziegumiem Ludzas apriņķī tiesāts salīdzinoši maz bijušo policistu, turklāt tiesāti gandrīz vienīgi ierindas policisti, kas ebrejus konvojēja vai apsargāja slepkavību vietas. Izņēmums ir vienīgi trīs Ludzas geto amatpersonu – komandanta Viktora Ladusāna,

viņa vietnieka Pāvela Kovaļevska un komandantūras sekretāra Vladislava Policāna, kā arī Kārsavas policijas iecirkņa priekšnieka Antona Dudara krimināllietas,⁴ kas sniedz ievērojamu informāciju. Diemžēl mūsdienu pētniekam svarīgi fakti (piemēram, par pavēļu devējiem, par latviešu un vācu iestāžu sadarbību 1941. gada jūlijā un augustā) padomju izmeklētājiem šķita maznozīmīgi un minētajās krimināllietās pieminēti fragmentāri. Toties tās vai, pareizāk, tajās esošās liecības, savstarpēji konfrontējot vienu ar otru, atklāj procesu norises hronoloģiju.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LVVA) esošo Valsts Ārkārtējās komisijas materiālu saturā par Ludzas apriņķi⁵ ir atrodamas daudzas liecības, ko snieguši izglābtie ebreji, bijušie policisti, kā arī citi aculiecinieki. Vairākums šo liecību ir par norisēm Ludzas pilsētā un tās tuvākajā apkārtnē, mazāk – par notikumiem Kārsavā, bet liecību tikpat kā nav par pārējo Ludzas apriņķa ebreju iznīcināšanu. Ziņojums par Zilupi, kurā ir ļoti vispārēja informācija, sākas, piemēram, ar teikumu: “[..] Par masu slepkavību norisēm Zilupē trūkst informācijas, un izmeklēšanas darbs turpinās [..]”⁶ Diemžēl nav atrodami turpmākā darba rezultāti. Šo informācijas vakuumu fragmentāri aizpilda arī LVA esošās krimināllietas, jo, piemēram, Šķaunes pagastā ebreju iznīcināšanas epizodes fragmentāri minētas tikai viena šī pagasta policista krimināllietā. Līdzīga ir arī informācija par citiem pagastiem, tāpēc svarīgus faktus varētu dot novadpētniecībā savāktais materiāls, kura apzināšana un caurlūkošana atstāta turpmākajiem pētījumiem.

Valsts Ārkārtējās komisijas materiālos atrodami Ludzas apriņķī noslepkavoto cilvēku uzvārdi, tomēr upuru identifikācija, kas nav šī pētījuma galvenais uzdevums, saturā tiks atklāta tiktāl, ciktāl tā papildinās notikumu izklāstu.

LVVA 1412. fondā “Ludzas apriņķa policijas iestādes” esošie dokumenti atspoguļo policijas iestāžu darbu vācu okupācijas laikā. Taču jākonstatē, ka fonda dokumenti, pirmkārt, attiecas tikai uz apriņķa policijas 1. iecirkņa teritoriju (Ludzas pilsēta un tās tuvumā esošie pagasti); otrkārt, holokausta procesu dokumentācija tajos ir visai fragmentāra. Apjomīgajos dokumentu sējumos var atrast vienīgi nepilnīgu informāciju par ebrejiem, kas 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā līdz vācu okupācijai pameta savas dzīvesvietas un evakuējās uz austrumiem, kā arī tikpat fragmentāru informāciju par ebreju atstāto mantu.

Savdabīgi un savā ziņā unikāli 1412. fondā ir pašvaldību amatpersonu apkopotie ziņojumi par komunistu varas laiku Ludzas apriņķī no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 4. jūlijam. Ar vēsturnieces Olgas Krēgeres komentāriem vairāki ziņojumi un apkopojumi publicēti “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”.⁷ Šiem dokumentiem it kā nebūtu vieta pētījumā par holokaustu, tomēr tie tapuši nacistu okupācijas laikā, ievērojot šī režīma ideoloģiskās nostādnes, kā dēļ tajos īpaši uzsvērta ebreju loma komunistu varas laikā: viņu sabiedriskās aktivitātes un darbošanās dažādajās padomju varas institūcijās. Komentāru autore uzsver, ka sniegtajai informācijai ir liela ticamība,

jo dokumenti ir oficiāli ziņojumi par 1940.–1941. gada notikumiem un tajos ir jaušams naidis pret komunistiem un viņu atbalstītājiem par pastrādātajiem noziegumiem.⁸ Ebreju lielais īpatsvars Ludzas apriņķī noteica to, ka daudzi ebreji aktīvi darbojās padomju saimnieciskajās, administratīvajās, kā arī represīvajās iestādēs. Tāpēc pilnībā var piekrist O. Krēgerei, ka atsevišķu ebreju aktīvā iekļaušanās vietējās pārvaldes un padomju varas represīvajās struktūrās un neparasti aktīvā rošanās citās dzīves jomās latviešu sabiedrībā tika uztverta kā citas tautas nevēlama, bieži vien nekompetenta un agresīva iejaukšanās latviešu, t.i., pamatnācijas dzīvē apstākļos, kad Latvijas valstiskums bija likvidēts un varmācīgi uzspiests padomju režīms.⁹ Tolaik nebija zināma statistika, ka ebreji padomju varas gados, visā Latvijā kopā ņemot, procentuāli cieta vairāk nekā latvieši (pēc L. Dribina datiem, 1941. gada 14. jūnijā uz PSRS austrumu apgabaliem tika deportēti apmēram 5% Latvijas ebreju;¹⁰ savukārt statistika par Ludzas apriņķi liecina, ka 1941. gada 14. jūnijā deportēti 32 apriņķa ebreji¹¹). Kaut arī nav pieņemts spriedelēt par nozieguma pastrādātāju morāli, tomēr dokumentu par komunistu varas laiku Ludzas apriņķī saturs konkrētā vēsturiskā situācijā un apstākļos, kā arī O. Krēgeres komentāri, kaut nedaudz, tomēr ļauj saprast, bet ne attaisnot 1941. gada jūlija notikumus un pirmās akcijas pret civiliedzīvotājiem Ludzas apriņķī, t.sk. pret ebrejiem, ko paveica nacistiskās un antisemītiskās propagandas apdullināti ļaudis, kam bija mazsvarīgi, ka padomju varas iestādēs Ludzas apriņķī bez latviešiem un ebrejiem darbojās arī poļi un krievi. Noziegums tika pastrādāts, nešķirojot cilvēkus pēc viņu politiskās pārliecības vai darbības padomju varas gados, cieta nevainīgi cilvēki, t.sk. veci cilvēki un nepilngadīgi bērni, jo holokausta īstenotājus un atbalstītājus, visticamāk, vadīja zemiski instinkti, ko pastiprināja pieredzētais un vēl arī propagandas apdullinošais sauklis par “žīdu varu” un tās pastrādātajiem noziegumiem.

Maz ir dokumentālu liecību par pašaisardzības vienību formēšanu un vācu okupācijas varas izveidošanos, tāpēc informācija galvenokārt jāiegūst no jau minētajām bijušo policistu krimināllietām. Atsevišķi fakti atrodami arī Ludzas apriņķa vietējā laikrakstā “Ludzas Vēstnesis”, ko salīdzinājumā ar citās Latvijas pilsētās izdoto presi izdeva diezgan novēloti – tikai 1941. gada 31. jūlijā. Tieši tāpēc tur nav atrodami vācu okupācijas varas pirmie rīkojumi un pavēles. Laikraksta pirmajā numurā ir publicēta tikai Ludzas pilsētas un apriņķa komandanta pavēle nr. 5.

Bijušo policistu krimināllietas, Ludzas apriņķa policijas iestāžu fragmentārie dokumenti un laikraksts “Ludzas Vēstnesis”, kā arī vairāku personu liecības, kas publicētas iepriekš minēto Latgales holokausta pētnieku darbos, ir vienīgie avoti, no kuriem var puslīdz nojaust to, kas notika ar ebreju atstāto īpašumu un citu mantību.

Holokausta atsevišķas epizodes Ludzas apriņķī, kā arī liecības par ebreju glābējiem un izglābšanas apstākļiem ir dokumentētas un glabājas muzejā un dokumentācijas centrā “Ebreji Latvijā”.

Daudzi fakti par holokaustu Latgalē ir atrodami profesora Andrieva Ezergaiļa pētījumā "Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944",¹² tomēr notikumi Ludzas apriņķī tur nav pieminēti. Kā fundamentālākie pētījumi par holokaustu Ludzas apriņķī uzskatāmi Ārona Šnejera pētījumi.¹³ Bijušais ludzānietis, tagad Izraēlas *Yad Vashem* institūta pētnieks, vēstures doktors, balstoties uz Valsts Ārkārtējās komisijas materiāliem, *Yad Vashem* dokumentiem un paša savāktajām liecībām, ir devis Ludzas pilsētā notikušā izklāstu, sākot ar vācu okupācijas pirmajām dienām un ebreju pirmajiem arestiem līdz pat pēdējai ebreju iznīcināšanas akcijai 1942. gadā. Salīdzinot Ā. Šnejera veikumu ar viņa neizmantotajiem avotiem (LVA arhīvā esošās bijušo Ludzas policistu krimināllietas), jākonstatē, ka dažādu krātuvju dokumentu saturs pamatā ir identisks. Tas izskaidrojams ar to, ka gan bijušo policistu krimināllietās, gan Valsts Ārkārtējā komisijā liecinājuši vieni un tie paši liecinieki. Tomēr ir atsevišķas nianšes, kas nav atspoguļotas Ā. Šnejera pētījumos, un tāpēc LVA dokumenti gan papildina trūkstošo, gan arī apstiprina Ā. Šnejera pieņēmumus. Tāpat, pretstatot Ā. Šnejera pētījumus un publikācijas, nākas konstatēt vairākas nekonekvences, kuras tiks aplūkotas turpmāk pētījuma kontekstā.

Noslēdzot šo apskatu, jāatzīst, ka mēģinājumi vairākām pētījumā minētajām personām noskaidrot iniciāli nav bijuši sekmīgi, jo gan Valsts Ārkārtējās komisijas ziņojumos un liecībās, gan bijušo policistu krimināllietās, gan arī Ā. Šnejera pētījumos vienām un tām pašām personām dīvainā kārtā nav minēti iniciālis. To nezināja arī Ludzas novadpētniecības muzeja speciālisti, tāpēc tekstā ir minēts tikai uzvārds un amats. Tāpat vairākām personām ir zināms tikai vārda iniciālis, nav izdevies noskaidrot pilnu vārdu.

Daži okupācijas varu maiņas apstākļu aspekti un pirmās akcijas pret ebrejiem (1941. gada jūlijs)

Okupācijas varu maiņu un apstākļus, kādos tā notika, zināmā mērā var uzskatīt par vienu no holokausta sagatavošanas un norises vēsturiskajiem foniem, kura pētīšana ir atsevišķs temats. Sākoties PSRS un Vācijas karam, Latvijas austrumu daļa un tās dzelzceļa mezgļi bija Latvijas un Lietuvas bēgļu evakuācijas ceļš uz austrumiem. Baidoties par dzīvību Latviju pameta daudzi ebreji, taču PSRS leģslītu tautas komisariāta īpašās vienības kavēja šo atkāpšanās ceļu, bloķējot, piemēram, kādreizējās Latvijas Republikas austrumu robežu.¹⁴ Arī vācu aviācijas uzlidojumi bieži vien apgrūtināja ceļu uz austrumiem. Tā, piemēram, Ludza pirmo reizi tika bombardēta jau 1941. gada 25. jūnijā – vācu aviācijas uzlidojumu mērķis bija dzelzceļa stacija. Tādējādi daļa ebreju bēgļu nespēja evakuēties un palika Latgales pilsētās, kurās drīz ienāca vērmahta vienības.

Sarkanās armijas vienības un līdz ar tām arī padomju iestāžu amatpersonas Ludzas pilsētu atstāja 1941. gada 1. un 2. jūlijā, bet vācu karaspēka pirmās vienības pilsētā ienāca 3. jūlijā. Apmēram dienu ilgajā bezvaras periodā Ludzā notika veikalu laupīšanas un citas nelikumības. Tika izlaupīti gan ebreju, gan neebreju pamestie dzīvokļi.¹⁵

Pēc vērmahta vienību ierašanās Ludzā varu pārņēma vācu militārā komandantūra (*Ortskomandantur*), ar komandanta kapteiņa Vesterhauzena (*Westerhausen*) pavēli tika izveidota latviešu pašaisardzības spēku komandantūra.¹⁶ Par tās vadītāju tika apstiprināts kārsavietis Pēteris Grīnvalds (1941. gada jūlija beigās, kad sāka iznākt laikraksts "Ludzas Vēstnesis", viņš bija tā redaktors), kurš kopā ar kādreizējo Ludzas pilsētas policijas kārtībnieku S. Skudru bija sācis organizēt Ludzā pašaisardzības vienību. P. Grīnvaldu apmēram pēc nedēļas (10. vai 11. jūlijā) amatā nomainīja Latvijas pirmskara armijas kapteinis Saulītis. Viņu ar noteiktām pilnvarām un vēl apmēram 10 vīru uz Ludzas apriņķi nosūtīja vācu Drošības policijas un SD kontrolē esošā latviešu pašaisardzības spēku vadība Rīgā. Kapteinis Saulītis kļuva par Ludzas apriņķa pašaisardzības spēku komandieri un apriņķa priekšnieku,¹⁷ un, līdzīgi kā citos Latvijas apriņķos, arī Ludzas apriņķī sākās latviešu bruņoto vienību pakļaušana vienotai kontrolei. Ludzas pilsētas pašaisardzības vienību 1941. gada jūlija pirmajā pusē turpināja vadīt S. Skudra.¹⁸

No Ludzas apmēram 35 km attāļajā Kārsavā vācu karaspēks ienāca tajā pašā dienā, kad Ludzā, proti, 1941. gada 3. jūlijā, bet visu Ludzas apriņķa teritoriju vērmahts okupēja 5. jūlijā.¹⁹

Bijušais Ludzas apriņķa Zvirgzdenes pagasta vecākais Jānis Samuševs Valsts Ārkārtējai komisijai liecināja, ka vācu okupācijas pirmajās dienās Ludzā vācu iestādes (militārā komandantūra) izdevušas pavēli, ar kuru noteica, ka Ludzas apriņķī jāreģistrē ebreji, pēc tam saraksti jānosūta uz apriņķa centru Ludzu,²⁰ kur tad arī notika pretebreju akciju plānošana, nododot to organizēšanu vietējiem latviešu palīgspēkiem.

Kārsavas pilsētas vācu komandants Pičs (*Pitch*) par pilsētas latviešu komandantu un pašaisardzības spēku vadītāju iecēla bijušo ģimnāzijas skolotāju Jāni Puķīti, kas sadarbojās ar Kārsavas pagasta pašaisardzības spēku vadītāju Antonu Dudaru.²¹

Par citu Ludzas apriņķa administratīvo teritoriju pašaisardzības vienībām informācija ir ļoti fragmentāra (piemēram, ir zināms, ka Mērdzenes pagastā pašaisardzības vienību organizēja un vadīja Antons Buls, bet Pildas pagastā – vietējais skolotājs Salinieks²²) vai arī avotu trūkuma dēļ tās nav vispār.

Kad 1941. gada 17. jūlijā vācu Drošības policijas un SD operatīvās grupas "A" komandieris SS pulkvedis Valters Štālekera (*SS-Brigadenführer Walter Stahlecker*) izdeva rīkojumu par latviešu pašaisardzības spēku likvidēšanu, pieļaujot tikai ap 3000 vīru lielu latviešu kārtības dienesta palīgpolīciju, visā Latvijā, t.sk. Ludzas apriņķī,

sākās latviešu paš aizsardzības spēku reorganizēšana. Šajā laikā iniciatīvu izrādīja minētā Ludzas apriņķa paš aizsardzības spēku komandiera Saulīša adjutants Kārlis Riekstiņš, kurš daudzās bijušo Ludzas apriņķa policistu krimināllietās tiek dēvēts par apriņķa policijas priekšnieku. Tomēr K. Riekstiņš ne 1941. gada jūlija vidū, ne augustā vēl nebija šajā amatā, kaut gan ar viņa aktīvu līdzdalību Ludzā tika izveidots ebreju geto un ar viņa vārdu ir saistīta arī vairāku ebreju slepkavošanas akciju organizēšana Ludzā un Kārsavā 1941. gada augustā, jo vairāki tiesātie bijušie policisti apgalvoja, ka pavēles vienmēr saņemtas no K. Riekstiņa.²³ Tāpat K. Riekstiņš bijis klāt gan Ludzas, gan Kārsavas ebreju masu iznīcināšanas akcijās, tāpēc bijušie policisti viņu uzskatīja par augstāko priekšnieku. Tomēr laikrakstā "Ludzas Vēstnesis" var lasīt, ka vismaz vēl 1941. gada augusta pirmajā pusē apriņķa priekšnieka amatā bija kapteinis Saulītis, kurš pavēles un rīkojumus parakstīja kā Ludzas apriņķa priekšnieks un paš aizsardzības spēku komandieris,²⁴ kaut arī līdz 1941. gada jūlija beigām pēc Latvijas brīvvalsts laika parauga Ludzas apriņķī bija jau izveidota policijas četru iecirkņu struktūra ar policijas "A" un "B" grupu un palīgpolicijas "C" grupu.²⁵ Tomēr pagastos vēl 1941. gada augustā palīgpolicijas "C" grupas joprojām oficiāli turpināja saukt par paš aizsardzības vienībām.²⁶ K. Riekstiņš Ludzas paš aizsardzības spēku reorganizācijas un policijas struktūras veidošanas laikā kļuva par policijas 1. iecirkņa priekšnieku un vācu iestāžu noteiktās kompetences ietvaros uzņēmās zināmu iniciatīvu "ebreju jautājuma" risināšanā, dīvainā kārtā savu augstāko priekšnieku kapteini Saulīti atstājot ēnā, jo viņa vārds saistībā ar Ludzas geto ierīkošanu un ebreju iznīcināšanu Ludzā un Kārsavā neparādās.

Pirms vācu karaspēka ienākšanas Ludzas apriņķī 1941. gada jūnija beigās uz austrumiem izdevās evakuēties ap 400,²⁷ iespējams, vēl daudz lielākam skaitam ebreju, taču gan Ludzas, gan Kārsavas dzelzceļa stacijās "iestrēga" vairāki simti ebreju bēgļu no pārējās Latvijas un Lietuvas.

1941. gada jūlija pirmajās dienās Ludzas apriņķī, tāpat kā visā Latvijā, represijas tika vērstas pret bijušajiem padomju aktīvistiem. Ludzas apriņķa teritorijā arestētie padomju aktīvistu, starp kuriem bija arī ebreji,²⁸ vairākumā gadījumu tika pārvesti uz Ludzas cietumu.²⁹ Kopā ar viņiem Ludzas cietumā nokļuva arī apmēram 150 ebreju bēgļu,³⁰ jo jau 4. jūlijā Ludzas paš aizsardzībasnieki sāka arestēt šos cilvēkus un pārvietot uz pilsētas cietuma kamerām,³¹ kuras bija tukšas pēc padomju varas arestēto personu atbrīvošanas. Šajā varas maiņu laikā no Ludzas cietuma 3. jūlijā tika atbrīvots arī padomju represīvo iestāžu apcietinātais ebrejs Mihaels Korotkins.³²

Apmēram pēc nedēļas vai pusotras speciāli izveidota komisija pēc nenoskaidrotiem kritērijiem 100 vai nedaudz vairāk ebreju atbrīvoja no cietuma un pārvietoja uz geto, bet apmēram 30–40 ebrejus naktī uz 15. jūliju vairāki pilsētas paš aizsardzībasnieki izveda no cietuma un Ludzas ķieģeļu fabrikas tuvumā nošāva.³³ Nāvei nolemto grupā, iespējams,

ir bijis arī vietējais komjaunietis ebrejs Kohanovs, kuram, kā norāda Ā. Šnejers, izdevās izbēgt no cietuma, bet vēlāk neskaidros apstākļos viņš tomēr tika sagūstīts un nošauts Ludzas tuvumā esošajā Zvirgzdenes pagastā.³⁴

No dokumentiem nav skaidra priekšstata, kas 1941. gada jūlija sākumā notika Kārsavā, taču no liecībām var konstatēt, ka pilsētā sākās visai brutāla ebreju ap-lauptīšana, kas prasīja arī pirmos upurus.³⁵ Ja var ticēt avotiem, tad gan vietējie paš aizsardzībnieki, gan arī vācu karavīri ieradās ebreju dzīvesvietās un pieprasīja atdot vērtsliekas.³⁶ Pretošanās dažiem ebrejiem maksāja dzīvību. Tā 5. jūlijā savā darbnīcā tika nošauts pulksteņmeistars Samuils Bļahmans (to it kā izdarījuši vācu karavīri), bet kāds cits ebrejs uz ielas tika nošauts tāpēc, ka negribēja atdot laulības zelta gredzenu. Līdzīgā veidā savas mājas pagalmā tika nošauta Volfu ģimene – vīrs, sieva un pieci bērni.³⁷ Kādā liecībā bez sīkākkiem paskaidrojumiem minēta arī vairāku Kārsavas ebreju meiteņu izvarošana.³⁸ Diemžēl avotu trūkuma dēļ nav iespējams līdz galam noskaidrot vācu okupācijas pirmo dienu notikumus un apstākļus šajā Ludzas apriņķa mazpilsētā.

Pirms vācu karaspēka ienākšanas Kārsavā uz austrumiem izdevās evakuēties apmēram 200 Kārsavas ebrejiem, taču šeit, tāpat kā Ludzā, "iestrēga" daži desmiti bēgļu. Nav zināms, kas ar viņiem notika vācu okupācijas pirmajās dienās, bet, līdzīgi kā Ludzā, jūlija pirmajā pusē sākās viņu iznīcināšana. Nav informācijas par šo akciju datumiem, bet ir zināmas vairākas vietas, kur tās notika. Netālu no Kārsavas dzelzceļa stacijas pie dzelzceļa uzbēruma vietējie paš aizsardzībnieki kādā naktī, iespējams, pēc vācu iestāžu vai to kontrolē esošās vietējās paš aizsardzības spēku vadības pavēles nošāva 12 ebrejus, kurus pēc tam turpat arī apraka.³⁹ Tāpat jūlija vidū Kārsavas tu-vumā – Naudaskalnā (par to turpmāk) reizē ar vairākiem apcietinātajiem padomju aktīvistiem un vienu sagūstītu Sarkanās armijas virsnieku pēc Kārsavas vācu militārā komandanta pavēles naktī tika nošauts vēl apmēram 30 ebreju bēgļu.⁴⁰ Starp tiem bijuši arī komunisti un padomju varai simpatizējušie vietējie Kārsavas ebreji Jankelsons un Kurickis.⁴¹

Situācija Kārsavā mainījās jūlija otrajā pusē, jo vācu drošības iestādes vainoja vietējo Kārsavas paš aizsardzības vienību ebreju īpašumu laupīšanā.⁴² To apstiprina arī profesors A. Ezergailis, savā pētījumā par holokaustu Latvijā citējot vērmahta 868. drošības bataljona 1941. gada 1. augusta ierakstu dienasgrāmatā: "*1. augustā Rēzeknē ieradās Kārsavas latviešu paš aizsardzības vienība, kuras dalībnieki, ieskaitot komandieri, tika arestēti par ebreju mantu piesavināšanos. Pēc izmeklēšanas vainī-gie tika izslēgti no paš aizsardzības un Kārsavā tika nozīmēts jauns paš aizsardzības vadītājs, kas pēc konsultācijām ar apriņķa paš aizsardzības vadību izveidoja jaunu paš aizsardzības vienību.*"⁴³ Par šo faktu konkrētāku informāciju iegūt traucē avotu trūkums. Tāpēc nav īsti skaidrs, kā notika paš aizsardzības vienības pārformēšana

Kārsavā, taču no dažu bijušo Kārsavas pašsardzībasnieku, vēlāko policistu krimināllietām var spriest, ka 1941. gada augustā Kārsavas pilsētā aktīvi sāka darboties Kārsavas pagasta pašsardzības grupa A. Dudara vadībā. To apstiprina arī kāda liecība, kurā minēts, ka soda akcijas (krievu val. – *карательные акции*) Kārsavā vadīja J. Puķītis un A. Dudars. Turpat teikts, ka J. Puķīša vadītā vienība akcijas veica naktīs, bet A. Dudara – dienā.⁴⁴ Kā minēts iepriekš, pirmās akcijas pret ebrejiem šajā Ludzas apriņķa mazpilsētā 1941. gada jūlijā tiešām notika naktī, bet Kārsavas ebreju masu iznīcināšanas akcija, kuras vadīšanā bija iesaistīts A. Dudars un par ko runa būs turpmāk, notika dienā.

Ludzas ebreju geto

1941. gada jūlija vidū Saulīša adjutants K. Riekstiņš sasauca Ludzas pilsētas pašsardzības vienības dalībnieku (tā kā jūlijā pašsardzības spēki tika reorganizēti un izveidojās policijas struktūra, turpmāk tekstā tiks lietots vārds “policisti”) sanāksmi, kurā paziņoja, ka pēc vācu iestāžu pavēles Ludzā ir jāorganizē ebreju geto.⁴⁵ Par Ludzas geto izveidošanas datumu, iespējams, var uzskatīt 15. jūliju, jo bijušā Ludzas geto komandanta vietnieka Pāvela Kovaļevska krimināllietā ir liecība, ka tieši šajā datumā viņš sācis strādāt geto komandantūrā un, būdams rakstvedis, reģistrējis pirmos pārvietotos ebrejus. Savukārt Ā. Šneijers, atsaucoties uz *Yad Vashem* arhīva materiāliem, raksta, ka Ludzas geto tika izveidots 1941. gada 18. vai 19. jūlijā.⁴⁶

Ludzas ebreju geto ierīkošanai tika izraudzīts kvartāls starp Latgales, Baznīcas un Ventspils ielu līdz Krišjāņa Barona ielai, kur līdz tam dzīvoja daudzi Ludzas ebreji.⁴⁷ Līdz noteiktam laikam visiem pilsētas ebrejiem bija jāpārceļas uz šo teritoriju.⁴⁸ Lai to paātrinātu, Ludzas pilsētas policistus sadalīja vairākās grupās un katrai no tām tika dots uzdevums apstaigāt noteiktu skaitu ielu (mājas un dzīvokļus) un ebrejiem ar mantām likt pārvākties vai arī konvojēt tos uz geto teritoriju. No aculiecinieku stāstiem var noprast, ka policisti pret ebrejiem izturējušies visai brutāli, bijuši pat atsevišķi ebreju piekaušanas gadījumi.⁴⁹

Vācu militārās komandantūras (kas avotā tiek saukta par vācu policiju) pakļautībā tika izveidota geto komandantūra,⁵⁰ par kuras komandantu iecēla Bruno Zaueru, bet augustā par viņa vietnieku – Rēzeknes skolotāju institūta studentu P. Kovaļevski, kurš līdz tam strādāja geto komandantūrā par rakstvedi.⁵¹ B. Zauers no komandanta amata tika atbrīvots 1941. gada jūlija beigās, un Ludzas apriņķa policijas 1. iecirkņa priekšnieks K. Riekstiņš par komandantu iecēl bijušo Ludzas pilsētas policijas kārtībasnieku un aizsargu vienības komandieri Viktoru Ladusānu, kurš līdz tam bija policijas “B” grupas komandieris.⁵² Bez tam geto komandantūrā par sekretāru strādāja Vladislavs Policāns, bet par saimnieciskās daļas vadītāju – Antons Bušs.⁵³

Ludzas geto komandanta pienākumi bija vispārējās kārtības uzturēšana, apsardzes organizēšana, kā arī pārtikas apgādes organizēšana un ebreju darbaspēka nodrošināšana dažādu darbu veikšanai pilsētā, kas notika saziņā ar Ludzas pilsētas valdi. Savukārt geto komandanta vietnieka pienākums bija geto dokumentācijas kārtošana.⁵⁴

Ierodoties geto, ebreji tika reģistrēti.⁵⁵ Turpmāk atrasties ārpus geto teritorijas bez īpašām darba atļaujām bija stingri aizliegts.⁵⁶ Ebrejus izvietoja kvartālā esošo ēku dzīvokļos (istabā apmēram 15–20 cilvēku) un divās sinagogās.⁵⁷ Visiem ebrejiem neatkarīgi no vecuma uz apģērba bija jāuzšuj melna, apaļa uzšuve ar dzeltenu sešstūru zvaigzni vidū.⁵⁸

Ludzas geto teritorija nebija norobežota, bet visur bija izvietoti brīdinājuma uzraksti “*Juden – verboten!*” un “Ebreji – aizliegts!”, teritoriju uzraudzīja latviešu policisti.⁵⁹

Geto ebrejus nelielās grupās geto komandantūras uzraugu (policistu) pavadībā pēc Ludzas pilsētas valdes pieprasījuma izmantoja dažādos darbos pilsētā un dzelzceļa stacijā.⁶⁰ Ebrejus Ludzā nodarbināja ielu tīrīšanā, atkritumu savākšanā, malkas kraušanā, sievietēm nācās mazgāt vācu automašīnas, bet apmēram 40 ebreju jaunietes uzkopa telpas vācu kara hospitālī.⁶¹

Atrodoties geto, ebreji sākumā pārtika no produktiem, ko bija paņēmuši līdzi. Geto komandantūras darbinieki Mērdzenes pagastā nokāva ebreju Fonarjovu ģimenei piederošo govi un gaļu kopā ar pārējo mājās esošo pārtiku atveda uz geto. Geto tika atvērta arī Patērētāju biedrības veikals, kurā ebreji pēc noteiktām normām, kas bija mazākas nekā citiem ludzāniešiem, varēja nopirkt pārtiku, galvenokārt maizi.⁶² Kaut arī tas bija stingri aizliegts,⁶³ geto ebrejiem pārtiku nodeva arī vairāki viņu citu tautību paziņas.⁶⁴

Jūlija beigās ebrejiem stingri noteiktā kārtībā atļāva doties uz iepriekšējām dzīvesvietām un paņemt nepieciešamās mantas. Protams, tās, kas tur vēl bija palikušas, jo pēc ebreju aizdzīšanas uz geto daļa mantības tika izlaupīta, bet daļa uzskaitīta un pārvesta uz noliktavām.⁶⁵

Vēstures avotos un literatūrā ir atrodami atšķirīgi dati par to, cik ebreju atradās Ludzas geto. Šajā problemātikā zināma nekonsekvence ir vērojama arī Ā. Šnejera dotajā notikumu izklāstā, jo dažādās publikācijās viņš devis dažādus skaitļus no apmēram 800 līdz 900⁶⁶ vai vairāk par 1000 ebreju.⁶⁷ Dažādi ir dati arī arhīva dokumentos, kas liecina, ka Ludzas geto tikuši izmitināti apmēram no 800 līdz vairāk nekā 1000 ebreju.⁶⁸ Šajos datos zināmu skaidrību un precizitāti var sniegt fakts, ka uz Ludzas geto tika pārvietoti arī vairāku Ludzai tuvāko pagastu ebreji,⁶⁹ ko pieļāvuma formā izteicis arī Ā. Šnejers, tomēr vairāk sliecoties domāt, ka pagastos dzīvojošo ebreju vairākums tika nošauts uz vietas pagastos.⁷⁰ Tas nozīmē vien to, ka Ludzas geto izveidošanas laikā, t.i., jūlija vidū, tur varēja būt apmēram 800–900 ebreju,

kuru skaits papildinājās ar jūlija otrajā pusē no vairākiem Ludzas apriņķa pagastiem atvestajiem ebrejiem un varēja pārsniegt 1000 cilvēku.

Ārpus geto palika vienīgi tie ebreji, kuri bija precējušies ar neebrejiem, un tādu nebija daudz. Ludzānietis Vitālijs Eglītis, kurš bija precējies ar ebrejieti, Valsts Ārkārtējai komisijai pēc kara liecināja, ka viņa sievu – ebrejieti un trīsgadīgo dēlu neviens neaiztika līdz pat 1942. gada jūnijam, bet tad arestēja un ievietoja pilsētas cietumā. Panākt savu tuvinieku atbrīvošanu V. Eglītim neizdevās, kaut arī viņš bija vērsies pēc palīdzības pat pie Daugavpils apgabala komisāra un Latvijas ģenerālkomisāra Rīgā. V. Eglīša sieva un dēls 1942. gada vasarā tika nošauti Garbaru silā Ludzas tuvumā.⁷¹

Bijušais Ludzas geto ieslodzītais Solomons Suers, kam izdevās izbēgt un izglābties (par to turpmāk), savās liecībās min ebreju slepkavību gadījumus, kas notikuši geto teritorijā, tomēr nepaskaidro sīkāk šo notikumu apstākļus un arī neko nemin par šāvējiem. Par nevēlēšanos atdot rotaslietas geto nošāva sirmgalvi Haju Libšinu, bet par nepakļaušanos pavēlēm uz ielas nošāva Busku Zuseru un Ņevu Kohanovu.⁷² Savukārt laikrakstā "Ludzas Vēstnesis" 1941. gada 5. augustā rakstīts, ka par baumu izplatīšanu un kūdīšanu pret vācu valsts varu un karaspēku ar nāvessodu 1941. gada 1. augustā sodīti Ludzas žīdi Joselis Donins un viņa sieva. Bez tam vēl šajā laikā organizēti tika nošauti arī apmēram 35–40 geto ebreji. Nozieguma īstenošanas datums vēstures avotos tieši gan nav minēts, taču to var nojaust. Proti, P. Kovaļevska krimināllietā ir viņa paskaidrojumi, ka 35 vai 40 Ludzas geto ebreju nošaušana notikusi 25 dienas pirms Ludzas ebreju lielās nošaušanas akcijas.⁷³ Ja pieņem, ka tā notika 17. augustā un P. Kovaļevskis rīkojumu par veicamajiem sagatavošanas darbiem saņēma dienu vai divas pirms šī datuma, tad iepriekš minētie ebreji tika nošauti 23. jūlijā. Savukārt Ā. Šņeijers nenoteikti raksta, ka tas noticis vai nu drīz pēc ebreju pārvietošanas uz geto, vai arī jūlija beigās.⁷⁴ Nozieguma īstenošana sākās, kad geto komandants B. Zauers, izpildot Ludzas vācu militārā komandanta pavēli, deva rīkojumu P. Kovaļevskim savākt vienkopus darba nespējīgos ebrejus. Uz geto komandantūru tika atvesti apmēram 10 ebreji vecumā no 60 līdz 80 gadiem, t.sk. Ludzas rabīns Ben Cions Don Ihje, kā arī vēl apmēram 25–30 geto ebreji, kurus pirms pusnakts (no pulksten 22.00 līdz 24.00) aizdzina uz Ludzas pašu nomali un Rēzeknes ielas galā virves fabrikas teritorijā sakurto ugunsroku gaismā (tika dedzināti ebreju Svētie Raksti, Toras rullī u.c. dokumenti no sinagogām) nošāva. Kopā ar ebrejiem šajā reizē nošāva arī piecus padomju aktīvistus, kuri līdz tam atradās Ludzas cietumā. Pirms tam diviem ebrejiem pavēlēja izrakt bedri, bet šaušanu pa 5–6 cilvēkiem grupā paveica no Rīgas atbraukusī sešu slepkavu komanda kopā ar vietējiem Ludzas policistiem, kas šāva ar pistolēm.⁷⁵ Nezin vai šajā salīdzinoši maza vēriena akcijā piedalījās policijas amatpersona K. Riekstiņš un cietuma priekšnieks Jāzeps Kuprovskis, kā to

norādījis Ā. Šnejers. Izslēgt to, protams, nevar, taču šķiet, ka *Yad Vashem* arhīva materiālos, uz kuriem Ā. Šnejers atsaucas, liecības devējs ir sajaucis notikumus, jo K. Riekstiņš un J. Kuprovskis piedalījās Ludzas ebreju masu slepkavības akcijā 1941. gada augustā.⁷⁶

Kārsavas ebreju geto

Kārsavā starp Telegrāfa, Maija, Atslēgu un Sporta ielu 1941. gada 20. jūlijā tika izveidots apsargāts ebreju geto. Latvijas Valsts arhīvā glabājas liecības par to, kā notika Kārsavas ebreju pārvietošana uz šo kvartālu. 1941. gada 20. jūlijā Kārsavas latviešu komandants J. Puķītis pavēlēja Kārsavas ebrejus izdzīt no dzīvokļiem, ko viņam pakļautie pašaizsardzībnieki paveica ar īpašu brutalitāti – daudzus piekāva, vairākus nošāva. Tā, piemēram, pulksten 22.00 ebreja Joeļa dzīvoklī ielauzās iereibuši un bruņoti vietējie pašaizsardzībnieki un ģimeni – pašu saimnieku, viņa sievu un māti, kā arī divus dēlus un meitu it kā par nepakļaušanos izdzina uz ielas, un apmēram 500 metru attālumā no mājas nošāva, vēlāk turpat arī apraka.⁷⁷

Ebreju pārvietošanai uz geto sekoja viņu īpašumu un mantības izlaupīšana, kas turpinājās arī nākamajās dienās. To nekontrolēti darīja ne tikai pašaizsardzībnieki, kas bija piedalījušies šajā noziedzīgajā akcijā, bet arī daudzi kārsavieši.⁷⁸

Nav gan zināms precīzs un dokumentāli pamatots ebreju skaits, cik pārvietoja uz Kārsavas geto, bet to var lēst ap 400–500 cilvēku. Tāpat uz geto, iespējams, tika pārvietoti arī daži desmiti Kārsavas tuvumā esošo Mērdzenes un Nautrēnu pagastu ebreji, kuru turpmākais liktenis bija līdzīgs pārējo Kārsavas ebreju liktenim.

Kārsavas pilsētas valde organizēja ebreju izvietošanu geto.⁷⁹ Citu tautību cilvēkus, kas līdz tam dzīvoja šajā kvartālā, pārvietoja citur, bieži vien uz ebreju dzīvokļiem (kādam pat paziņoja, ka viņš tiek pārcelts tikai uz laiku, jo ebrejus tāpat vistuvākajā laikā nošaus), bet ebrejus izvietoja geto teritorijā pa 18–20 cilvēkiem istabā.⁸⁰ Ebrejiem noteica pazeminātas pārtikas produktu normas, bet darba spējīgos vīriešus un sievietes katru dienu izmantoja dažādos darbos.⁸¹ Ebreju sievietes, piemēram, mazgāja vērmahta automašīnas u.c. tehniku, bet daži ebreji tika norīkoti tīrīt pilsētas atejas, vākt atkritumus, kā arī katru dienu uzkopt pilsētas komandantūras telpas.⁸² Ebreju strādnieku grupas pavadīja vietējie pašaizsardzībnieki, kas, spriežot pēc liecībām, ebrejus arī fiziski ietekmēja mazākās nepakļaušanās gadījumā. Ebrejs Rebruhs Nahmans, piemēram, bija atteicies veikt kādu cilvēka cieņu pazemojošu darbu, par ko viņu zvēriski piekāva.⁸³ Dažādu darbu veikšanai Kārsavā ebreji tika izmantoti arī pirms pārvietošanas uz geto. Tā, piemēram, jau pirmajās vācu okupācijas dienās jūlija sākumā apmēram 50 ebreju nosūtīja uz kādu ēku, lai to sakārtotu vācu okupācijas iestāžu un armijas komandieru vajadzībām.

Pēc Kārsavā dzīvojošā vācieša Alfrēda Bankoviča lūguma, ar pašaizsardzības spēku komandiera J. Puķīša atļauju, kurš teicis, lai sieva atstājot pilsētu, ārpus geto palika Bankoviča sieva ebrejiete Rahile Eidelmane-Bankoviča, kura netika nogalināta pat ebreju masu iznīcināšanas akcijā.

Ebreju slepkavību sagatavošana, organizēšana un norise

Profesora A. Ezergaiļa pētījumos akcentēts, ka sistemātiska ebreju iznīcināšana Latvijas provincē sākās tad, kad aprīņķos sāka darboties vācu Drošības policijas un SD struktūras. A. Ezergailis min, ka šādas struktūras 1941. gada jūlija otrajā pusē un augustā sāka darboties arī Ludzas aprīņķī. Proti, Ludzā un Kārsavā apmēram šajā laikā jau bijušas izveidotas vācu Drošības policijas un SD nodaļas.⁸⁴ To kā pieņēmumu bez dokumentāla pamatojuma savukārt noraida muzeja un dokumentācijas centra "Ebreji Latvijā" vadītājs Mārgers Vestermanis, uzsvērdams, ka Okupētā Austrumu apgabala augstākā SS un policijas vadītāja H. Pricmaņa (*H. Prützmann*) un Drošības policijas un SD operatīvās grupas "A" komandiera Valtera Štālekera (*W. Stahlecker*) atskaitēs lasāms, ka latviešu palīgpēki vēl līdz pat 1941. gada vēlām rudenim darbojās vietējo militāro komandantūru pakļautībā.⁸⁵ Diemžēl avotu trūkuma dēļ to nav iespējams noskaidrot, līdz ar to nav skaidri pavēļu avoti. Tomēr pilnīgi skaidrs ir vien tas, ka 1941. gada augustā gandrīz vienlaikus sākās ebreju masveida iznīcināšana Ludzā, Kārsavā, Zilupē un citur aprīņķī.

1941. gada 5. augustā Ludzā notika aprīņķa pagastu vecāko sapulce, kurā piedalījās Ludzas vācu militārais komandants kapteinis Vesterhauzens, aprīņķa priekšnieks kapteinis Saulītis un vairākas vācu un latviešu amatpersonas. Laikrakstā "Ludzas Vēstnesis" minēts, ka šajā sanāksmē doti norādījumi pašaizsardzības vienību (tā rakstīts laikrakstā, kaut arī šajā laikā pašaizsardzība jau bija reorganizēta) darbībai palīgpolicijas uzdevumu veikšanā. Iespējams, ka šajā reizē ticis runāts arī par ebreju jautājuma "galīgu atrisinājumu" (t.s. *Endlösung*), jo laikraksta "Ludzas Vēstnesis" redaktors bijušais Ludzas latviešu pašaizsardzības spēku vadītājs P. Grīnvalds iepazīstināja klātesošos ar galvenajām nacionālsociālisma idejām.⁸⁶

Ludzas ebreju noslepkavošana

Bijušais Ludzas geto komandanta vietnieks P. Kovaļevskis ir liecinājis, ka 25 dienas pēc ebreju apšaušanas pirmās akcijas geto no vācu iestādēm saņemta pavēle sagatavot geto ebreju sarakstus un nogādāt aprīņķa policijas kancelejā K. Riekstiņam. To savā krimināllietā apstiprina arī toreizējais geto komandants V. Ladusāns.⁸⁷

Literatūrā, kas balstīta Ā. Šnejera pētījumos, var lasīt, ka noziedzīgās akcijas īstenošana notikusi svētdienā 1941. gada 17. augustā. Ludzā katru gadu augusta trešajā svētdienā, pieminot nevainīgos upurus, notiek piemiņas pasākumi. Taču, caurskatot arhīva dokumentus, par šo datumu rodas šaubas. Proti, vairākās bijušo Ludzas policistu krimināllietās minēts, ka Ludzas ebreju iznīcināšana notikusi pirmsdien 1941. gada 18. augustā.⁸⁸ Datējumos neprecīzs ir arī pats Ā. Šnejers, jo vairākkārt viņš raksta, ka masveida ebreju slepkavošana Ludzā notikusi 17. augustā,⁸⁹ bet laikrakstā "Ludzas Zeme" 2000. gada 18. augustā publicētajā rakstā, ka – 18. augustā.

Ludzas ebreju masu slepkavības dienā pirms pulksten 7.00 no rīta pēc iepriekš izdotās K. Riekstiņa pavēles Ludzas ģimnāzijas pagalmā sapulcējās vairāk nekā simt policistu, t.sk. cietuma uzraugi un "C" grupas palīgpolicisti no Ludzas tuvākajiem pagastiem.⁹⁰ Rīkojumus policistiem deva gan policijas 1. iecirkņa priekšnieks K. Riekstiņš, gan Ludzas pilsētas Politiskās policijas priekšnieks J. Oše.⁹¹ Daļa sapulcināto policistu devās uz geto teritoriju, kur sāka izdzīt ebrejus uz ielas, daļa – nostājās posteņos geto tuvumā. Savukārt vēl citi izvietojās posteņos mežā un gar ceļu, pa kuru bija paredzēts konvojēt ebrejus. Geto ebrejiem paziņoja, ka viņus pārvieto uz speciāli izveidotu nometinājuma vietu – nometni, tāpēc līdzī var ņemt nepieciešamās mantas.⁹² Pēc iepriekš sastādīta saraksta tika atlasīti darba spējīgie ebreji, bet pārējos policisti, sitot ar gumijas nūjām, nostādīja kolonnā.⁹³ Nāvei nolemto kolonnā bija 600–800 ebreju. Dažādos avotos ir minēts dažāds ebreju skaits, tāpēc tas lēšams diezgan aptuveni.⁹⁴

Policistu pavadībā ap pulksten 9.00 ebreju kolonnu sāka dzīt pa Tālavas ielu garām Ludzas pilsdrupām Zvirgzdenes pagasta virzienā pa ceļu, gar kuru stāvēja bruņotu palīgpolicistu posteņi. Ebrejus, kas nespēja paiet, veda divās kravas automašīnās un vairākos šķūtnieku pajūgos.⁹⁵

Par slepkavības vietu jau iepriekš bija izraudzīts Poguļankas mežs Cirmas ezera krastā Zvirgzdenes pagastā apmēram septiņus kilometrus no Ludzas, kur, kā jau minēts, apsardzes posteņos atradās iepriekš izvietotie palīgpolicijas "C" grupas sargi.⁹⁶

Mežā slepkavības vietas tuvumā atradās vairāki brīvprātīgi pieteikušies Ludzas policisti, kas atņēma ebrejiem mantas, pavēlēja izģērbties, pēc tam dzina grupās pa 10–15 cilvēkiem uz iepriekš izraktajām bedrēm. Šaušanu ar diviem balsta ložmetējiem un diviem rokas ložmetējiem paveica latviešu SD vienība,⁹⁷ (apmēram 30 policistu no Rīgas). Ievainotos ar pistolēm nošāva daži tuvumā esošie vietējie policisti.⁹⁸ Dokumentos atrodama arī liecība, ka vietējie policisti nošāvuši septiņus ebrejus, kas mēģinājuši bēgt, lai gan izredzes izglābties bija niecīgas.⁹⁹

Poguļankas mežā slepkavības vietā atradās arī trīs vācu virsnieki, kas fotogrāfēja notiekošo, apriņķa policijas 1. iecirkņa priekšnieks K. Riekstiņš, geto komandants

V. Ladusāns, Ludzas pilsētas Politiskās policijas priekšnieks Jānis Oše, cietuma priekšnieks J. Kuprovskis, Ludzas pilsētas galva Antons Kaupužs un apriņķa vecākais Antons Ruško.¹⁰⁰

Ebreju šaušana, degvīna dzeršana, pēc tam līķu aprakšana un palikušo mantu savākšana notikusi vairākas stundas – līdz pat pievakarei.¹⁰¹

Mežā, tāpat kā geto ielās, pēc ebreju noslepkavošanas palika ebreju mantas, t.sk. nauda un vērtslietas (piemēram, gredzeni, auskari), no kurām lielu daļu piesavinājās policisti un SD slepkavas, bet pārējo (galvenokārt apģērbu, apavus un sadzīves priekšmetus, t.sk. bērnu ratiņus) ar kravas automašīnām nogādāja Ludzas pilsētas valdē.¹⁰²

Pēc Ludzas ebreju masu slepkavības akcijas Ludzas geto palika speciālisti (ārsti, kurpnieki, šuvēji, mehāniķi) ar ģimenēm (līdz 200 cilvēku), t.sk. apmēram 40 ebreju jauniešus, kas turpināja strādāt vācu kara hospitālī. Bez tam Poguļankas mežā nošāva trīs jaunas ebrejietes – Mašu Sverdļinu, Frīdu Taubkinu un Frīdu Kohanovu, kuras atveda atpakaļ uz geto. Ā. Šnejers raksta, ka vācu virsnieki viņas aizveduši sev līdzi un uz geto atveduši tikai pēc dažām dienām.¹⁰³

No masu kapa bedres izdevās izglābties arī Solomonam Sueram un viņa sievai un meitai, jo S. Suers atdeva geto komandantam P. Kovaļevskim cariskās Krievijas 10 rubļu zelta monētu, zelta portsigāru un zelta pulksteni. Par šādu maksu P. Kovaļevskis ierakstīja S. Sueru un viņa ģimeni darba spējīgo ebreju speciālistu sarakstā.¹⁰⁴

Apmēram divas nedēļas pēc Ludzas ebreju masu slepkavošanas, tāpat augusta beigās,¹⁰⁵ pēc K. Riekstiņa pavēles nošāva 10–15 ebreju jauniešus (Ā. Šnejers raksta, ka 30¹⁰⁶). Pirms tam naktī policisti pēc geto komandanta V. Ladusāna pavēles jauniešus atveda uz geto komandantūru, kur tās tika izvarotas.¹⁰⁷ Bijušā geto komandanta V. Ladusāna un viņa vietnieka P. Kovaļevska krimināllietās ir minēts, ka to dzērumā izdarījis vācu apakšvirsnieks Ludzas militārā komandanta adjutants Strombergs (*Stromberg*) un V. Ladusāns,¹⁰⁸ taču šajā noziegumā noteikti piedalījās arī daži geto uzraugi – policisti. Pēc tam meitenes agri no rīta kopā ar vēl apmēram 15–20 geto ebrejiem (iespējams, sievietēm) ar kravas automašīnu aizveda uz Poguļankas mežu – un daži vietējie policisti tās nošāva.¹⁰⁹

1941. gada septembrī Ludzas geto teritorijā joprojām vēl bija vairāk nekā 100 ebreju. No tiem daļu 1941. gada oktobrī vai novembrī aizveda uz Daugavpili, bet vēl dažus – uz Rēzekni, kur drīz vien pēc tam nošāva,¹¹⁰ izņemot divas ebrejietes, kurām nenoskaidrotos apstākļos izdevās izbēgt, taču par viņu turpmāko likteni nekas nav zināms.

Iespējams, ka ebrejus, kurus bija paredzēts vest uz Rēzekni, nemaz līdz turieni neaizveda, jo ir zināms, ka tieši šajā laikā – novembra sākumā mežā Kotānu sādžas tuvumā, apmēram 12 kilometru no Ludzas Rēzeknes virzienā, nošāva apmēram 50 cilvēku, no kuriem daļa bija ebreji, daļa – Ludzas cietumā ieslodzītie.¹¹¹ Diemžēl sīkāk šā notikuma apstākļi nav izzināmi attiecīgu vēstures avotu trūkuma dēļ.

Pēdējos 26 Ludzas ebrejus – speciālistus nošāva 1942. gada 2. aprīlī Garbaru silā Ludzas tuvumā. Starp viņiem bija arī Ludzā pirms kara labi zināmais ebreju ārsts Samuils Gurēvičs.¹¹²

Kārsavas ebreju noslepkavošana

Vienlaikus ar Ludzas ebreju masu slepkavošanas akcijas organizēšanu tika plānota arī Kārsavas ebreju iznīcināšana. Augusta vidū, 16. vai 17. augustā, Kārsavas policijas iecirkņa priekšnieks bijušais pilsētas un pagasta paš aizsardzības vienības komandieris A. Dudars saņēma pavēli no Ludzas apriņķa policijas pārvaldes izraudzīties vietu ebreju iznīcināšanai. Par šādu vietu tika izraudzīts jau minētais Naudaskalns (veca kapsēta apmēram četrus kilometrus no Kārsavas Tilžas virzienā 300 metru pa labi no ceļa), kur vairāki Kārsavas pagasta “C” grupas palīgpolicisti pēc A. Dudara rīkojuma izraka bedri (apmēram 25–30 metrus garu, četrus piecus metrus platu, divus metrus dziļu).¹¹³ 18. augustā A. Dudars paziņoja K. Riekstiņam, ka viņa pavēle ir izpildīta.

20. augustā agri no rīta no Ludzas apriņķa policijas pārvaldes tika saņemta nākamā pavēle – arestēt Kārsavas ebrejus, nogādāt apsargātajā iznīcināšanas vietā un nodot no Ludzas atbraukušajai vienībai.

Lai to paveiktu, mobilizēja Kārsavas un tuvējo pagastu policistus un “C” grupas palīgpolicistus, pat Kārsavas policijas orķestra muzikantus, jo trūka cilvēku.¹¹⁴ Akcijā piedalījās apmēram 100 policistu, kurus pirms tam A. Dudars instruēja, kā darboties ebreju geto, konvojā un apsardzē.¹¹⁵ Apmēram puse policistu piedalījās ebreju arestēšanā un konvojēšanā, puse – šaušanas vietas apsardzē.¹¹⁶ Katram policistam bija šautene un piecas patronas.¹¹⁷

1941. gada 20. augustā ap pulksten 4.00 no Ludzas uz Kārsavu ar kravas automašīnu atbrauca K. Riekstiņš, kopā ar viņu it kā arī kāds vācu virsnieks¹¹⁸ un apmēram 10 SD vienības slepkavu ar četriem ložmetējiem (divi rokas un divi balsta ložmetēji).¹¹⁹ Skatot daudzās liecības, gandrīz visās ir minēts, ka šī slepkavu vienība bijusi vietējiem nepazīstama (nav bijusi apriņķa policistu vienība), un tikai vienā liecībā ir minēts, ka ebreju šāvēju vienība ir bijusi no Viktora Arāja komandas.¹²⁰ Gandrīz droši var apgalvot, ka tā ir bijusi daļa no tās pašas vienības, kas dažas dienas pirms tam pastrādāja noziegumu Poguļankā.

Kārsavas geto teritoriju aplenca apmēram 30–40 vietējo policistu, ebreji tika izdzīti uz ielas un dažu stundu laikā sadzīti policijas ēkas pagalmā, kur tiem paziņoja, ka viņus pārvietos no Kārsavas uz Viļaku, kas bija pa ceļam uz Naudaskalnu.¹²¹ Ebrejus sadalīja vairākās grupās pa 40–60 cilvēku katrā un konvoja pavadībā izdzina no pilsētas.¹²² Vecos, slimos, nespējīgos un sievietes ar mazgadīgiem bērniem veda vairākos zirgu pajūgos. Šim darbam bija mobilizēti daži vietējie zemnieki (šķūtnieki), kas bija atbraukuši no laukiem uz pilsētas tirgu.¹²³ Naudaskalna tuvumā ebrejus izsēdināja no pajūgiem un

kopā ar citiem sāka dzīt meža virzienā, kur tos sadalīja grupās pa 15–20 cilvēkiem, pavēlēja izgērbties un nostāties pie bedres, kur bija novietoti ložmetēji, ar kuriem nošāva upurus. Vispirms nošāva vīriešus, tad sievietes, pēc tam sievietes ar bērniem. Ievainotos brīvprātīgi apšāva vairāki vietējie policisti, bet masu kapu aizraka Sarkanās armijas karagūstekņi. Apgērbus savāca un aizveda uz mantu noliktavu Kārsavā. Slepkaivības vietā palika aizraktā bedre, asinis un ebreju lūgšanu grāmatu atsevišķas lapas.¹²⁴

Pirms Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā – 1944. gada maijā īpašas vācu vienības (*Sonderkommando-1005*) uzraudzībā noslepkavoto upuru kapavietas Nau-daskalnā tika atraktas un līķus kopā ar racējiem (ieslodzītajiem), kurus pēc padarītā darba nošāva, sadedzināja.¹²⁵

Pēc masu slepkavības akcijas Kārsavā palika četri ebreji – speciālisti – friziere Minkina, zobārsts Rotbards, mehāniķis Zaidins un viņa sieva, no kuriem izglābās tikai Sofija Soņa Minkina, bet pārējo liktenis nav zināms.¹²⁶ Geto likvidēšanas laikā izdevās izbēgt vietējam ebreju uzņēmējam Lēvam Udemam, bet pirms tam no geto pie vietējā Kārsavas vācieša A. Bankoviča tika atvesta viņa sievasmāšas Šeinas Zilberes meita Judīte Zilbere. Tādā veidā A. Bankovičs kopā ar Helēnu Spiridoviču, Antonu un Helēnu Barkāniem, Modestu un Malvīni Baltoviem, līdzdarbojoties arī policijas šoferim Eduardam Stabiņam, Kārsavā un tās tuvumā dažādās slēptuvēs un apstākļos slēpa un izglāba savu sievu Rahili Eidelmani-Bankoviču, dēlu Leonīdu Bankoviču (dzim. 1942. g.), kā arī S. S. Minkinu, L. Udemu un J. Zilberi.¹²⁷

Ebreju noslepkavošana Zilupē, Šķaunē un citur apriņķī

Apstākļi un situācija Ludzas apriņķa mazpilsētā Zilupē, kā arī Šķaunes un Istras pagastā, kur vairākos ciemos līdz karam dzīvoja vairāk nekā 100 ebreju, un citur apriņķī avotu trūkuma dēļ ir apzināta ļoti vispārīgi, un tam vajadzīgi turpmāki pētījumi, izmantojot iespējamās vietējo novadpētnieku savāktās liecības.

Kara sākumā liels skaits Zilupes ebreju (avotos gan nav norādes, cik), izmantojot dzelzceļa transportu, evakuējās uz austrumiem. Vācu karaspēka vienības Zilupē ienāca 1941. gada 5. jūlijā – un darbu sāka vācu militārā komandantūra.¹²⁸ Apmēram jūlija vidū Zilupē tika izveidots ebreju geto, kur pavēlēja pārvākties visiem apmēram 150–200 pilsētas ebrejiem.¹²⁹

1941. gada augustā,¹³⁰ augusta beigās¹³¹ vai pat septembra sākumā¹³² pēc vācu pavēles¹³³ vietējie policisti sadzina Zilupes ebrejus (apmēram 30 ģimeņu¹³⁴) ar līdzpaņemtajām mantām tirgus laukumā. Policijas amatpersonas paziņoja, ka viņus pārvietos uz Ludzu.¹³⁵ Ebrejus sadalīja vairākās grupās pa 15–20 cilvēkiem katrā un konvojēja Ludzas virzienā. Tos, kuri nespēja paiet (sirmgalvji un daži slimie), veda ar kravas automašīnu. Vietējie policisti konvojēja ebreju grupas un atradās arī posteņos ceļā

malā.¹³⁶ Par slepkavošanas vietu bija izraudzīts mežs Zilupes tuvumā pie Rokšēnu (Rakšinu) sādžas, tā sauktie Aizpurva kalni (Valsts Ārkārtējās komisijas materiālos tie saukti par Rokšēnu kalniem), apmēram pusotra kilometra no Zilupes Ludzas virzienā.¹³⁷ Mežā vairāki ebreju vīrieši izraka bedri, bet, kas nošāva ebrejus, nav īsti skaidrs. Vienā liecībā teikts, ka Zilupes ebrejus nošāva nezināmu karavīru vienība no Ludzas.¹³⁸ Savukārt kāds bijušais Zilupes policists liecinājis: “[..] paši ebreji izraka sev bedri, un tad [..] mums pavēlēja (nav zināms, kas. – A. U.) atklāt uguni [..] un tika nošauta viena ebreju grupa, apmēram 15 ebreji.”¹³⁹

Pēc Zilupes ebreju nošaušanas “C” grupas palīgpolicisti savāca gan pilsētā, gan slepkavības vietā palikušās ebreju mantas un nogādāja tās pilsētas pašvaldībā, kur jau kopš 1941. gada jūlija uzskaitīja un reģistrēja ebreju atstāto mantību un nekustamo īpašumu. Vēlāk liela daļa pilsētas pašvaldībā uzskaitītās mantības tika izpārdota pašvaldības organizētajās izsolēs.¹⁴⁰

1941. gada augustā (nav zināms precīzs datums) arestēja apmēram 50 ebreju, kas dzīvoja Istras pagasta Vecslobodā. Uz Vecslobodu pēc aresta atveda arī apmēram 30 Šķaunes pagasta Poļeščinā dzīvojošo ebreju un citur šajā pagastā dzīvojošās dažas ebreju ģimenes. Ebrejus vietējo policistu pavadībā konvojēja no Vecslobodas Ludzas virzienā uz apmēram divus kilometrus attālo mežu, kur jau iepriekš bija izrakta bedre un atradās vietējo policistu apsardzes posteņi. Mežā daži policisti ebrejiem pavēlēja izģērbties un SD vienība viņus ar automātiskajiem ieročiem nošāva.¹⁴¹ Bijušā Šķaunes pagasta policista Vladislava Čekstera krimināllietā ir neskaidra norāde, ka tos dažus Šķaunes pagasta ebrejus, kurus nenošāva šajā reizē, aizveda uz Ludzu, ievietoja pilsētas geto un nošāva vēlāk. Iespējams, ka tas neatbilst patiesībai vai arī dažu Šķaunes ebreju pārvietošana uz Ludzu ir notikusi pirms, nevis pēc Šķaunes ebreju nošaušanas.¹⁴² Vecslobodā, Poļeščinā un citur palikusī ebreju mantība (vērtslietas, nauda, apģērbs, trauki, mēbeles u.c. sadzīves priekšmeti) lielākoties tika izlaupīta, bet atlikusī uzskaitīta un izpārdota Šķaunes un Istras pagasta pašvaldību rīkotajās izsolēs.¹⁴³

Kā jau minēts, vairāku Ludzai un Kārsavai tuvumā esošo pagastu ebreji tika pārvietoti uz pilsētas geto. Tomēr atsevišķos pagastos ebrejus nošāva dzīvesvietā.

1941. gada jūlija beigās,¹⁴⁴ augusta vidū¹⁴⁵ vai arī septembra sākumā¹⁴⁶ Zvirgzdenes pagastā Ričiku sādžas tuvumā netālu no Lauderu mājām mežmalā dienas laikā daži Pildas pagasta “C” grupas palīgpolicisti nošāva apmēram 10–15 ebreju – trīs pirms tam Pildas pagasta Puskaķu sādžā arestētās ebreju ģimenes – Mozu Locevu, viņa sievu, māti un trīs bērnus un Folku Artimoviču, viņa sievu un dēlu, kā arī kādu nezināmu ģimeni, iespējams, Locevu radniekus, kas bija atbraukuši pie Loceviem.¹⁴⁷ Trijiem turpat netālu uz lauka strādājošiem lauciniekiem policisti pavēlēja aprakt nošautos, bet palikušās mantas (piemēram, zābakus, kurpes) policisti aizveda uz Pildas

pagastnamu.¹⁴⁸ Šo ebreju dzīvesvietās palikušo mantību pārņēma Pildas pagasta vecākais, pēc tam tā tika izpārdota, bet vienai ebreju ģimenei piederējušais zirgs izmantots pašvaldības un policistu darba vajadzībām. Savukārt divas govīs un divas aitas, kas līdz tam piederēja ebrejiem, pēc pieprasījuma tika atdotas Pildas pagasta iedzīvotājam Ivanam Putānam.¹⁴⁹

Par vēl divām Pildas pagasta ebreju slepkavošanas reizēm 1941. gada 16. un 27. augustā min Ā. Šneijers. Viņš raksta, ka vispirms Boldaču, pēc tam Plataču sādžā nošauti vēl 11 ebreji, diemžēl neko neminot par šo slepkavību apstākļiem.¹⁵⁰ Tikpat neskaidra ir norāde par Rundēnu pagasta dažu ebreju nošaušanu, kas ir pieminēta Valsts Ārkārtējās komisijas materiālos.¹⁵¹ Vēl ir zināms, ka 1941. gada jūlija beigās Kārsavas Naudaskalnā nošauts apmēram 40 Abrenes apriņķa Baltinavas ebreju,¹⁵² taču šī notikuma apstākļus, iespējams, var noskaidrot holokausta norišu pētniecība Abrenes apriņķī.

Noslepkavoto ebreju skaits

Latvijas Republikas pēdējās – 1935. gada ceturtās tautskaites dati liecina, ka trijās Ludzas apriņķa pilsētās – Ludzā, Kārsavā un Zilupē – dzīvoja 2774 ebreji (Ludzā – 1518, Kārsavā – 785 ebreji, Zilupē – 471 ebrejs).¹⁵³ Apriņķa pagastos (t.sk. ciemos) dzīvojošo ebreju skaitu sk. tabulā.

Ludzas apriņķa pagastos dzīvojošo ebreju skaits 1935. gadā¹⁵⁴

Pagasts	Ebreju skaits	Pagasts	Ebreju skaits
Briģu	6	Nirzas	26
Ciblas	12	Pasienes	9
Istras	9	Pildas	16
Kārsavas	39	Rundēnu	5
Mērdzenes	9	Šķaunes	92
Nautrēnu	27	Zvirgzdenes	3

1935. gadā Ludzas apriņķī pavisam dzīvoja 3027 ebreji. Ebreju tautības iedzīvotāju skaita izmaiņas noteica nākamie seši gadi, kā arī tas, ka 1941. gada 14. jūnijā uz PSRS austrumu apgabaliem tika deportēti 28 Ludzas ebreji, divi no Zilupes un pa vienam no Mērdzenes un Nirzas pagasta.¹⁵⁵ Nav zināms, cik ebrejiem, sākoties PSRS un Vācijas karam, izdevās evakuēties uz austrumiem, lai gan iepriekš minēts, ka bēgļu gaitās

devās apmēram 400 ebreju. Tomēr, kā liecina aprēķini, šis skaitlis ir krietni vien par mazu – un tuvāk īstenībai būs apgalvojums, ka kara sākumā evakuējās uz austrumiem vairāk nekā trešā daļa Ludzas apriņķa ebreju.

Valsts Ārkārtējās komisijas materiālos, kā arī vēstures literatūrā, kas balstīta uz tiem, minēts, ka vācu okupācijas laikā Ludzas pilsētā nošauts apmēram 1200 ebreju, no kuriem 200 bija bēgļi no Lietuvas un pārējās Latvijas, bet visā Ludzas apriņķī – ap 3000 ebreju.¹⁵⁶ Tomēr pētījumā veiktās aplēses ļauj apšaubīt šos datus. Proti, Ludzā un tās tuvumā vairākās akcijās 1941. un 1942. gadā nošāva apmēram 900 vai nedaudz vairāk ebreju (ieskaitot ebreju bēgļus un no Ludzai tuvākajiem pagastiem uz geto atvestos ebrejus), kam var pieskaitīt arī tos apmēram 100 ebrejus, kurus 1941. gada rudenī aizveda uz Daugavpili un Rēzekni, kur viņus, visticamāk, arī nošāva. Tātad kopējais ebreju civiliedzīvotāju upuru skaits Ludzas pilsētā lēšams ap 1000 vai nedaudz vairāk.

Citur apriņķī nošauto ebreju skaits, kā minēts iepriekš, bija dažāds. Kārsavā, ieskaitot ebreju bēgļus un tuvāko pagastu ebrejus, kas tika atvesti uz geto, 1941. gada vasarā nošāva apmēram 400–500 ebreju, Zilupē – 150–200, Istras un Šķaunes pagastā – ap 100 ebreju, kuriem jāpieskaita vēl apmēram 20–30 Pildas pagastā nošautie ebreji. Tādējādi kopējie aprēķini šajā holokausta nāves bilancē rāda, ka visā Ludzas apriņķī nošauts ap 1700–1800 ebreju, kas, ja neskaita nošautos ebreju bēgļus no citām Latvijas vietām un Lietuvas, bija apmēram puse no Ludzas apriņķī pirms kara dzīvojošo ebreju skaita.

Ebreju glābšana

Par vairāku Kārsavas ebreju izglābšanos, kā arī par dažu Ludzas ebreju nezināmo likteni, kas it kā mēģinājuši glābties, ir jau minēts, bet par ebreju izglābšanos citur Ludzas apriņķī liecina gan muzeja un dokumentācijas centra “Ebreji Latvijā” publicētā kartotēka,¹⁵⁷ gan arī vairāki citi pētījumi un publikācijas.

1941. gada jūnija beigās savu dzīvesvietu Skaistkalnē Bauskas apriņķī pameta vietējās aptiekas farmaceite Olga Griškāne un viņas vīrs uzpircējs Mihaels Haifecs. Aviācijas uzlidojumā netālu no Madonas M. Haifecu ievainoja, un, kad Haifeci nonāca Ludzā, pilsēta bija jau vācu okupēta. Patvērumu nācās meklēt pie O. Griškānes brāļa Solomona Griškāna ģimenes, kur dzīvoja arī māte Etele Griškāne. Pēc dažām dienām, kad ebrejiem Ludzā bija jāreģistrējas latviešu komandantūrā, abi Skaistkalnes ebreji kā bēgļi tika arestēti un ievietoti Ludzas cietumā. M. Haifecu nošāva naktī uz 15. jūliju, bet O. Griškāni kā farmaceiti pārvietoja uz Ludzas geto, kur viņa dzīvoja arī pēc pirmās geto ebreju likvidēšanas akcijas un tai sekojošajām akcijām, līdz beidzot kopā ar S. Suera ģimeni (viņa sievu Gertrudi un meitu Militu) 1941. gada 20. novembrī viņai

izdevās izbēgt. Griškāne atrada patvērumu Zvirgzdenes pagastā, Medjaško sādžā, pie S. Suera paziņas Antona Kukrēviča (apmēram seši kilometri no Ludzas),¹⁵⁸ kur sagaidīja Sarkanās armijas ienākšanu 1944. gada vasarā. Par ebreju slēpšanos Zvirgzdenes pagastā zināja Ludzas ugunsdzēsēju priekšnieks Apsītis, kurš reizi pa reizei atsūtīja ebrejiem pārtiku un aukstākā laikā arī siltu apģērbu. Par to zināja arī Ludzas katoļu mācītājs Jānis Gabrāns, jo A. Kukrēviča māte Adele, kas bija pārliecināta katoliete, uzstāja, ka ebreji ir jākristī, un to pēc viņas lūguma mācītājs arī izdarīja. Pēc tam viņš vairākkārt sūtīja ebrejiem pārtiku.¹⁵⁹

1941. gada jūlijā–septembrī Ludzā slēpās Rīgas ebrejiete Soņa Varijatova, kuru karš pārsteidza Ludzā pie radniekiem. Viņa izbalināja matus un uzdevās par latvieti, bet 1941. gada oktobrī devās uz Rīgu, no kurienes neatgriezās. Ā. Šneijers raksta, ka Rīgā viņa nokļuvusi ebreju geto, kur gāja bojā.¹⁶⁰ Tikpat neveiksmīgs ir bijis arī brāļu Ronemu glābšanas mēģinājums Ludzā. Diemžēl par to nekas sīkāk nav zināms, tāpat kā par vēl dažiem ebreju glābšanas gadījumiem Ludzā un dažos pagastos. Neveiksmīgs, piemēram, ir bijis divu sieviešu – Soras Taubes un Rahiles Lediņinas glābšanas mēģinājums Mērdzenes pagastā, nenoskaidrotos apstākļos vairāki ebreji izglābti Zilupē.¹⁶¹

Glābšanas mēģinājums, par kuru ir plašāka, lai gan arī pretrunīga informācija, 1941. gada jūlijā vai augustā noticis Nirzas pagastā, kur vietējais katoļu mācītājs centies glābt ebreja Mozus Fonarjova 10 cilvēku ģimeni, par slēptuvi izraugoties vietējai baznīcai piederošās telpas, taču tika nodots, un visus ebrejus nošāva.¹⁶² Par šo pašu gadījumu ir arī cita versija. Proti, Nirzas pagasta pašaisardzības vienība arestēto Fonarjovu ģimeni vedis uz Ludzu, taču nenodevis geto, bet gan Ludzas katoļu mācītājam Jānim Gabrānam, kurš ebrejus kristīja un slēpa baznīcā divas nedēļas, bet pēc tam, domādams, ka ebrejus – kristiešus neslepkavos, aizveda atpakaļ uz Nirzas pagastu, kur šī ģimene tika nošauta.¹⁶³

Piebildes noslēgumam

Pētījumā par holokausta norisēm Ludzas apriņķī, cik vien tas bija iespējams no pieejamiem vēstures avotiem, ir atklāts šī nozieguma īstenošanas process, sākot ar pirmajām pretebreju akcijām 1941. gada jūlija pirmajā pusē un vidū līdz pat 1942. gada aprīlim, kad Ludzas tuvumā Garbaru silā tika nošauti pēdējie palikušie 26 Ludzas ebreji.

Pētījuma nodaļā par Ludzas apriņķī noslepkavoto ebreju skaitu ir atklāta holokausta nāves bilance šajā apriņķī, un tā liecina, ka, mērķtiecīgi īstenojot savu politiku, pēc vācu iestāžu pavēlēm (tas ir dokumentāli pamatots pētījumā), ar vietējo latviešu palīgspēku aktīvu līdzdarbību dažādās apriņķa vietās tika noslepkavots apmēram 1700–1800 ebreju tautības civiliedzīvotāju.

Pētījums par holokausta norisēm Ludzas apriņķī ir aktualizējis vairākus problēmjautājumus, kas jāturpina pētīt un analizēt.

1. Pētot un analizējot vēstures avotus un literatūru, pilnīgāka aina ir iegūta par holokausta norisēm Ludzas un Kārsavas pilsētā. Savukārt Zilupē, Šķaunē un citur apriņķī holokausta norises dokumentālo vēstures avotu trūkuma vai esošo avotu nepilnības dēļ atspoguļotas visai nepietiekami. Tieši tāpēc turpmākajos pētījumos ir jāapzina, jāizpēta, jāanalizē un jāpublisko Latgales novadpētnieku veikums. Viņi daudzu gadu ilgajā darbā ir uzkrājuši vērtīgas liecības, kas var papildināt trūkstošo informāciju par holokausta norisēm, ebreju glābšanas gadījumiem un epizodēm Latvijas austrumos.

2. Ar holokaustu, iespējams, netieši saistīts ir gadījums ar Kārsavas ebreju glābēju A. Barkānu. Proti, 1947. gadā viņa mājā, lai nogalinātu saimnieku, ielauzās nacionālie partizāni. Par laimi A. Barkāns nav bijis mājās, bet iebrucēji nošāva visus mājlopus un izdemolēja māju.¹⁶⁴ Kāpēc? Vai tiešām tā bija bijušo policistu atribība par ebreju glābšanu? Tādā gadījumā šis notikums uzlūkojams kā atsevišķa un noziedzīga epizode nacionālo partizānu karā pret padomju okupācijas režīmu pēckara Latvijā.

3. Pētījumā apzināti nav iekļauts materiāls par ebreju atstāto mantību, kaut arī savāktie vēstures avoti un literatūra dod pietiekamu ieskatu arī šajā holokausta sastāvdaļā. Pētījuma ierobežotā apjoma dēļ šī problemātika skarta tikai garāmejojot, un autors patur tiesības tai dziļāk pievērsties kādā turpmākajā pētījumā par holokausta norisēm Ludzas apriņķī.

4. Tematā par vācu okupācijas laikā pastrādātajiem noziegumiem pret Ludzas apriņķa civiliedzīvotājiem iekļaujas arī problemātika par čigānu tautības iedzīvotāju likteni, kas bija ne mazāk traģisks kā ebreju liktenis. Tas būtu vēl viens temats turpmākajam pētījumam par vācu okupācijas gados Ludzas apriņķī pastrādātajiem noziegumiem pret cilvēci.

5. Visbeidzot, vēstures avotos un literatūrā izzinātais par holokaustu Ludzas apriņķī ir izraisījis dažas autora pārdomas.

Pārdomas atsevišķu personu atbildības un līdzatbildības sakarā rada vairāku bijušo Kārsavas un Ludzas policistu krimināllietas un mūsdienu tiesībsargājošo iestāžu veiktā šo krimināllietu caurskatīšana personu rehabilitācijai vai tās noraidīšanai. Ar zināmām nekonsekvencēm šajā jomā nācās saskarties jau iepriekš, pētot holokaustu Bauskas un Valmieras apriņķī, taču šoreiz šī nekonsekvence ir īpaši uzskatāma. Bijušajam Kārsavas policistam Meikulim Kaupužam¹⁶⁵ un bijušajiem Ludzas policistiem Mihailam Adrickim, Stepanam un Vladislavam Policāniem¹⁶⁶ ir līdzīga apsūdzība kā Kārsavas un Ludzas policistu grupai,¹⁶⁷ proti, piedalīšanās ebreju konvojēšanā uz slepkavošanas vietu un tās apsardzē, taču M. Kaupužs, M. Adrickis, S. Policāns un V. Policāns atšķirībā no pārējiem Kārsavas un Ludzas policistiem nav rehabilitēts. Bez tam M. Kaupuža

uzraudzības lietā,¹⁶⁸ tāpat kā pārējo Kārsavas un Ludzas policistu uzraudzības lietā, ir pat konstatēts, ka viņš nav tieši piedalījies ebreju šaušanā, t.i., nav pastrādājis kara noziegumu pret civiliedzīvotājiem. Tad kāpēc šāda nekonsekvence?

Nenoliedzot un visnotaļ atzīstami vērtējot Ā. Šneijera veikumu holokausta norišu izpētē Ludzā un saprotot viņa emocijas, rakstot par savas tautas traģēdiju Otrā pasaules kara laikā, nav pieņemams Latviešu leģiona divīziju vērtējums, ko viņš devis, balstoties uz to, ka daudzi bijušie nozieguma līdzdalībnieki vai tiešie tā veicēji (arī no Ludzas pilsētas) patiešām nonāca leģionā. Taču tas nav iemesls, lai divas latviešu divīzijas vērmahta sastāvā dēvētu par SS slepkavu formējumu, pamatojot to ar aplamu pieņēmumu, ka ebreju slepkavas kļuva par leģiona 15. un 19. divīzijas ietekmīgāko daļu.¹⁶⁹ Ejot šādu ceļu, arī Sarkano armiju var uzlūkot par slepkavu ordu, zinot tos noziegumus, ko Latvijas teritorijā pret civiliedzīvotājiem pastrādāja atsevišķu Sarkanās armijas vienību piederīgie 1944. gada vasarā un 1945. gadā. Lai vai kā, bet pilnībā var piekrist Ā. Šneijeram, ka karš sadalīja pasauli cilvēkos un necilvēkos, ebrejos un neebrejos, slepkavās un glābējos, tāpat kā nāves draudu apstākļos ebrejiem un viņu glābējiem Sarkanā armija bija atbrīvotājarmija, savukārt Latvijas zemei un tās tautai tā nesa jaunas ciešanas. Pilnībā var saprast Militas Sueras-Zinaburgas pārdzīvoto vācu okupācijas laikā, slēpjoties Zvirgzdenes pagastā. Viņa savās atmiņās raksta: *“Antons Kukrēvičs nez kur dabūja radioaparātu un iedeva mums. Mēs dzīvojām vienās bailēs, un katra Sarkanās armijas uzvara, ko dzirdējām pa radio, bija mums lieli svētki un prieks, jo šīs uzvaras attālināja mūs no nāves un tuvināja dzīvībai.”*¹⁷⁰ Savukārt tāpat jāsaprot arī tas, ka latviešu vairākums savas cerības pirms Sarkanās armijas ienākšanas saistīja ar latviešu leģionāriem, kas karoja vērmahta rindās, kaut arī zem *Waffen-SS* zīmotnēm. Tos, kam dažādu apsvērumu dēļ tas šķiet nepieņemami, publicists Visvaldis Lācis aicina ielūkoties tādā netradicionālā vēstures avotā kā kritušo leģionāru nekrologi vai bērū sludinājumi, ar kuriem bija pilns gan centrālais laikraksts “Tēvija”, gan vietējie aprīņķu laikraksti. Tajos ir redzama šo kritušo piederīgo sāpēs, sāpēs un pārdzīvojumi, bet tur nav neviena vārda par kritušā uzticību Hitleram, nacismam, Lielvācijai vai Jauņajai Eiropai. Ir tikai tā brīža pārliecība, ka kritušais atdevis dzīvību cīņā par Latviju, cīņā pret asiņainā boļševisma atgriešanos tēvzemē.¹⁷¹ Mūsdienu shēmas un notikušā vērtējumi, kas balstīti šodienas zināšanās, neder, ja gribam saprast, ko toreiz domāja un kā jutās cilvēki, kam bija jādzīvo šausmu un traģiskas laikā.

Atsauces un piezīmes

- 1 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā, 1935. 4. sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 297., 298. lpp.
- 2 Komunistu varas laiks Ludzas aprīņķī no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 4. jūlijam // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, nr. 2, 141. lpp.

- 3 *Волкович Б., Олехнович Д., Рочко И., Сташевский М., Шнеер А., Штейман И.* Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, 2003.
- 4 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 1043., 2956., 12508., 39665. l.
- 5 Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), P-132. f., 26. apr., 18. l.; 30. apr., 23. l.
- 6 Turpat, 30. apr., 23. l., 23. lp.
- 7 Komunistu varas laiks Ludzas apriņķī no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 4. jūlijam // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1993, nr. 2, 139.–162. lpp.
- 8 Turpat, 140. lpp.
- 9 Turpat.
- 10 *Dribins L.* Ebreji Latvijā. – Rīga, 1996, 25. lpp.
- 11 Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 355.–370. lpp.
- 12 *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999.
- 13 *Шнеер А.* Гибель евреев Лудзы документально-пристрастное повествование // Холокост в Латгалии. – Даугавпилс, [Б. г.], с. 32–52; *Šnejers Ā.* Ludza – manas atmiņas un sāpe // *Ludzas Zeme*, 2000, 18., 25. aug.; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji. Sk. šī sējuma 49.–56. lpp.
- 14 Ir iegūta kāda mutvārdu liecība, ka lekšlietu tautas komisariāta karaspēka karavīri drīz pēc PSRS–Vācijas kara sākuma nošāvuši vairākus desmitus Zilupes ebreju, kas mēģināja šķērsot kādreizējo Latvijas Republikas austrumu robežu.
- 15 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 35.
- 16 Turpat, 32. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 10. lp.
- 17 *Biezais H.* Nacionālie partizāni // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1992, nr. 4, 138. lpp.
- 18 LVVA, 1412. f., 2. apr., 17. l., 638. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 357. l., 71. lp.
- 19 LVVA, 1412. f., 2. apr., 97. l., 39., 40. lp.
- 20 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 55. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 1. lp.
- 21 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 255., 319. lp.
- 22 Turpat, 15036. l., 12., 37. lp.; 40715. l., 31. lp.
- 23 Turpat, 1043. l., 35., 94. lp.; 12508. l., 14., 39. lp.
- 24 Ludzas Vēstnesis, 1941, 5., 8. aug.
- 25 LVA, 1986. f., 1. apr., 357. l., 2. lp.; 1751. l., 83. lp.
- 26 Ludzas Vēstnesis, 1941, 8. aug.
- 27 *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 51. lpp.
- 28 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 39.
- 29 LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 20. lp.
- 30 *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 51. lpp.
- 31 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 32.
- 32 *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 51. lpp.
- 33 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 32, 33.
- 34 Turpat, 39. lpp.
- 35 LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 20. lp.
- 36 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 35., 51., 52. lp.
- 37 LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 20. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 137. lp.
- 38 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 60. lp.

- 39 Turpat, 49., 60., 233. lpp.
- 40 Turpat, 39665. l., 29. lpp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 22. lpp.; *The Nahum Goldmann, Museum of the Jewish Diaspora* (Jerusalem, Israel); Книга спасения. Часть II / Автор и составитель Л. Коваль. – Юрмала, 1993, с. 296.
- 41 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 13., 27. lpp.
- 42 Книга спасения, с. 300.
- 43 *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 322. lpp.
- 44 LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 18. lpp.
- 45 Turpat, 12508. l., 20. lpp.
- 46 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 47; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 51. lpp. Pēc: Yad Vashem Archives, M 33/1036.
- 47 LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 24. lpp.
- 48 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 33; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 51. lpp.
- 49 Turpat, 34. lpp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 357. l., 10., 15., 24., 27., 90. lpp.; 12508. l., 63. lpp.
- 50 LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 117. lpp.
- 51 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 38.
- 52 LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 24., 47. lpp.
- 53 Turpat, 2956. l., 15. lpp.
- 54 Turpat, 1043. l., 47., 50., 59., 72. lpp.
- 55 Turpat, 12508. l., 23., 142. lpp.
- 56 Ludzas Vēstnesis, 1941, 5. aug.
- 57 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 34.
- 58 Ludzas Vēstnesis, 1941, 31. jūl.
- 59 LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 99. lpp.; *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 34, 37.
- 60 LVA, 1986. f., 1. apr., 357. l., 10., 16., 26., 27., 29., 36., 39. lpp.; 1043. l., 93., 94. lpp.; 12508. l., 137. lpp.
- 61 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 37, 38.
- 62 LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 25. lpp.; *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 35.
- 63 Ludzas Vēstnesis, 1941, 8. aug.
- 64 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 52.
- 65 LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 25. lpp.; *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 34. – Publikācijā laikrakstā "Ludzas Zeme" 2000. gada 25. augustā Ā. Šnejers gan raksta, ka to atļāva dažas dienas pēc Ludzas geto izveidošanas.
- 66 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 34, 40.
- 67 Turpat, 37. lpp.; *Šnejers Ā.* Ludza – manas atmiņas un sāpe.
- 68 LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 24. lpp.; 12508. l., 24. lpp.
- 69 Turpat, 1043. l., 91., 96., 99. lpp.; 5242. l., 13., 20., 24., 27. lpp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 1. lpp.
- 70 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 49.
- 71 Turpat, 43., 44. lpp.
- 72 Turpat, 38. lpp.
- 73 LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 143. lpp.
- 74 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 38; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 52. lpp.
- 75 *Шнеер А.* Гибель евреев ..., с. 38–40; LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 11., 12., 27., 28., 141., 143. lpp.
- 76 *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 52. lpp.

- ⁷⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 56., 112. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 137. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 36.
- ⁷⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 112., 119., 137., 284. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 138. lp.
- ⁸¹ LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 14. lp.
- ⁸² Turpat, 21. lp.
- ⁸³ LVA, 1986. f., 1. apr., 12451. l., 55. lp.
- ⁸⁴ *Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ...*, 351. lpp.
- ⁸⁵ M. Vestermaņa vēstule autoram 2004. gada janvārī.
- ⁸⁶ Ludzas Vēstnesis, 1941, 8. aug.
- ⁸⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 72. lp.; 12508. l., 29., 30. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 40, 41.
- ⁸⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 2956. l., 15., 19., 73. lp.; 40981. l., 310. lp.
- ⁸⁹ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 41; *Šnejers Ā. Ludza – manas atmiņas un sāpe.*
- ⁹⁰ LVA, 1986. f., 1. apr., 1751. l., 49. lp.; 40715. l., 47., 48., 55. lp.
- ⁹¹ *Šnejers Ā. Holokausts Ludzā ...*, 52. lpp.
- ⁹² LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 71. lp.; 40981. l., 21., 137., 211. lp.
- ⁹³ Turpat, 1043. l., 47., 97., 100. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 89., 133. lp.; 1751. l., 13., 15., 83. lp.; 2728. l., 79. lp.; 2956. l., 73. lp.; 12508. l., 12., 13., 141. lp.
- ⁹⁵ Turpat, 12508. l., 71. lp.; 40981. l., 283., 299. lp.
- ⁹⁶ Turpat, 1043. l., 25. lp.; 40981. l., 282., 283. lp.; 12508. l., 15. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 41, 42.
- ⁹⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 2956. l., 20. lp. – Pēcs Ā. Šnejera domām, apmēram 50 slepkavu. – *Šnejers Ā. Holokausts Ludzā ...*, 52. lpp.
- ⁹⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 357. l., 10. lp.; 1043. l., 25., 72., 82., 154., 200. lp.; 1751. l., 31., 37., 49.–52., 110. lp.; 12508. l., 16., 29.–31. lp.; 2956. l., 25. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 42.
- ⁹⁹ LVA, 1986. f., 1. apr., 1751. l., 22., 52., 83., 84., 110. lp.
- ¹⁰⁰ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 42.
- ¹⁰¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 2956. l., 16., 20. lp.
- ¹⁰² Turpat, 1043. l., 47., 72., 89., 97., 100. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 41–43.
- ¹⁰³ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 41, 42; par šādu gadījumu minēts arī: LVA, 1986. f., 1043. l., 25. lp.
- ¹⁰⁴ LVA, 1986. f., 1. apr., 12508. l., 34.–36., 43., 46. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 42.
- ¹⁰⁵ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 44.
- ¹⁰⁶ *Šnejers Ā. Holokausts Ludzā ...*, 52., 53. lpp.
- ¹⁰⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 73. lp.; 12508. l., 32., 142. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 44.
- ¹⁰⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 50., 73., 82., 85., 89. lp.; 12508. l., 32., 33. lp.
- ¹⁰⁹ Turpat, 1043. l., 73. lp.; 12508. l., 16. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 44, 45.
- ¹¹⁰ LVA, 1986. f., 1043. l., 25. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 45.
- ¹¹¹ LVA, 1986. f., 1. apr., 2956. l., 22. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 45.
- ¹¹² *Шнеер А. Гибель евреев ...*, с. 45; LKP Ludzas rajona komitejas un Ludzas rajona izpildu komitejas laikrakstā "Ludzas Taisnība" 1959. gada 23. jūlijā kļūdaini minēts, ka šī akcija notikusi 1942. gada 3. maijā.
- ¹¹³ LVA, 1986. f., 1. apr., 39665. l., 27. lp.
- ¹¹⁴ Turpat, 2197. l., 105. lp.; 12451. l., 158. lp.

- 115 Turpat, 2197. l., 18. lp.
- 116 Turpat, 30. lp.; 4455. l., 123., 124. lp.; 39665. l., 23. lp.
- 117 Turpat, 4455. l., 1.c, 2. lp.
- 118 Ebreju iznīcināšanas akciju vadīja vācu SD kapteinis. – LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 15. lp.
- 119 LVA, 1986. f., 1. apr., 2197. l., 17., 18. lp.
- 120 Turpat, 4455. l., 44. lp.
- 121 Turpat, 39665. l., 23., 25., 27., 28., 43., 44., 95. lp.
- 122 Turpat, 2197. l., 19. lp.
- 123 LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 21. lp.
- 124 Turpat, 16., 21. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 2197. l., 106. lp.; 12451. l., 217., 220., 221., 223. lp.; 39665. l., 96. lp.
- 125 LVA, 1986. f., 1. apr., 4455. l., 78. lp.
- 126 Turpat, 39665. l., 92., 93. lp.
- 127 *Сікак раг то ск.: Книга спасения, с. 296–300; Книга спасителей / Автор и составитель Л. Коваль. – Рига, 2003, ч. 3, с. 192–196; muzejs un dokumentācijas centrs "Ebreji Latvijā", MEL-III, 169.–172. lpp.*
- 128 LVA, 1986. f., 1. apr., 947. l., 20., 34. lp.
- 129 Turpat, 102., 110., 113. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 25. lp.
- 130 LVA, 1986. f., 1. apr., 947. l., 102. lp.
- 131 Turpat, 40. lp.
- 132 Turpat, 34. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 29. lp.
- 133 LVA, 1986. f., 1. apr., 947. l., 19. lp.
- 134 Dažas nošauto Zilupes ebreju ģimenes ir uzskaitītas: LVA, 1986. f., 1. apr., 947. l., 35., 37., 42. lp.
- 135 Turpat, 34., 40. lp.
- 136 Turpat, 13., 14., 19., 34., 40., 103. lp.
- 137 Turpat, 19., 37., 41. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 29. lp.
- 138 LVA, 1986. f., 1. apr., 947. l., 14. lp.
- 139 Turpat, 102., 103., 113., 114. lp.
- 140 Turpat, 103. lp.
- 141 Turpat, 43163. l., 15., 17.–19. lp.
- 142 Turpat, 32. lp.
- 143 Turpat, 18. lp.
- 144 Turpat, 15036. l., 38. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев .., с. 49.*
- 145 LVA, 1986. f., 1. apr., 15036. l., 32. lp.
- 146 Turpat, 13., 46. lp.
- 147 Turpat, l., 2., 12.–20., 32., 35., 55. lp.; 2056. l., 3., 26.–29., 31., 35., 61., 63. lp.; LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 25. lp.
- 148 LVA, 1986. f., 1. apr., 2056. l., 31., 120. lp.; 15036. l., 2., 13., 14., 21., 25., 27., 29., 38., 54., 55. lp.
- 149 Turpat, 2056. l., 36. lp.; 15036. l., 14., 32. lp.
- 150 *Шнеер А. Гибель евреев .., с. 49.*
- 151 Ludzas Taisnība, 1959, 23. jūl.
- 152 LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 22. lp.
- 153 Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā .., 297., 298. lpp.

- ¹⁵⁴ Turpat, 349.–361. lpp.
- ¹⁵⁵ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 355.–370. lpp.
- ¹⁵⁶ LVVA, P-132. f., 30. apr., 23. l., 14. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, c. 49; Ludzas Taisnība, 1959, 23. jūl.
- ¹⁵⁷ *Vestermanis M.* Pieteikums pētījumam "Pretdarbība holokaustam Latvijā" // Holokausta izpētes problēmas Latvijā: Starptautiskās konferences referāti, 2000. gada 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.). – Rīga, 2001, 384.–406. lpp. (turpmāk – *Vestermanis M.* Pretdarbība holokaustam).
- ¹⁵⁸ LVA, 1986. f., 1. apr., 1043. l., 84., 88., 96., 100., 101. lp.; 12508. l., 68. lp.; *Шнеер А. Гибель евреев ...*, c. 46, 47.
- ¹⁵⁹ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, c. 34, 46, 47; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 53. lpp.
- ¹⁶⁰ *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 53. lpp.
- ¹⁶¹ *Vestermanis M.* Pretdarbība holokaustam, 400., 401. lpp.
- ¹⁶² *Шнеер А. Гибель евреев ...*, c. 35; *Šnejers Ā.* Ludza – manas atmiņas un sāpe, 25.08.2000.
- ¹⁶³ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, c. 35; *Šnejers Ā.* Holokausts Ludzā ..., 53. lpp.
- ¹⁶⁴ Книга спасителей, c. 194, 196.
- ¹⁶⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 2197. l.
- ¹⁶⁶ Turpat, 357., 2728., 2956. l.
- ¹⁶⁷ Turpat, 12451., 40981. l.
- ¹⁶⁸ Turpat, 2197. l., 109. lp.
- ¹⁶⁹ *Шнеер А. Гибель евреев ...*, c. 51.
- ¹⁷⁰ Turpat.
- ¹⁷¹ *Lācis V.* Par ko un kādēļ cīnījās latviešu leģionāri? // Diena, 1999, 11. marts.

Aigars Urtāns

Murder of Jewish Civilians in the Provinces of Latvia (on the Example of Ludza District)

Summary

In the end of the 1930s Ludza District was the smallest of four districts in the area of Latgale. It included three towns (Ludza, Kārsava, Zilupe) and twelve civil parishes, although there was a remarkable proportion of Jewish population in most of places in this area.

After the war between Germany and the USSR broke out, the western part of Latvia and the railway connections located there served for Jewish refugees as a way of evacuation eastwards, but due to the several circumstances they failed to evacuate and Wehrmacht units overtook the way of escape in the towns of Latgale including Ludza and Kārsava.

In the beginning of the war before the first Wehrmacht units came into Ludza, many Jews of Ludza District managed to leave their homes. Wehrmacht units entered Ludza and Kārsava on 3 July 1941 but all the territory of the district was occupied on 5 July.

The first orders of the German institutions determined the formation of Latvian self-defence units and also the registration of all the Jewish population throughout all Ludza District – in towns and parishes. The lists of registered Jews had to be sent to the centre of the district – Ludza, where the planning of anti-Jewish measures was fulfilled. The local self-defence forces were given the rights to organize these actions.

In the first days of July in Ludza District the repressions against the former Soviet activists were started, as well as in all Latvia. The arrested Soviet activists in the territory of Ludza District including Jews in most cases were moved to the prison of Ludza. About 150 Jewish refugees were also imprisoned there, later they were moved to the ghetto of Ludza but about 30 Jews were taken from the prison to the outskirts of Ludza and shot by the Latvian self-defence men on the night of 15 July.

In the beginning of July 1941, brutal burglaries of Jewish property started with the accept of German authorities. These burglaries had the first victims because several Jews decided to protect themselves and not to obey the brutes. Also in the first part and the middle of July according to the order of the local German military commandant during the night in several places of Kārsava and its surroundings the local Latvian self-defence men shot about 40–50 Jewish refugees.

Ludza ghetto

In the middle of July by order of German authorities the formation of the Jewish ghetto started. The commandant's headquarters was founded and it was determined that all Jews of Ludza within several days had to move to the designed part of the town. Later, in smaller groups the Jews were taken for doing different jobs in the town and the railway station.

There were about 800–900 Jews in Ludza ghetto at the moment of formation, and later some 200 Jews were brought there from several parishes, thus increasing the total number of ghetto inmates to more than 1000 people.

Several defiant Jews together with some other “offenders” were shot on the ghetto territory, although the first organized mass murder of Ludza ghetto inmates took place on 23 July 1941. By order of German military commandant approximately 40 Jewish men aged over 60 (with Ludza's rabbi Ben Cion Don Ihje among them) were taken to the outskirts of the town and shot.

Kārsava ghetto

On 20 July 1941, Jewish ghetto was established in Kārsava and about 400–500 Jews of Kārsava and its surroundings were ordered to move there. Lower rations were allowed to the inmates of Ludza and Kārsava ghetto as well. Able-bodied men and women were sent to work every day.

Preparation, organization and fulfillment of mass murders

On 5 August 1941, the meeting of the district clergymen of the parishes was held where the military commandant of Ludza, several German officials, the police head of Ludza district and other Latvian police officials also took part. Possibly, the “final solution” of the Jewish question was negotiated at this meeting for the first time.

Murder of Jews in Ludza. By order of German authorities in the middle of August 1941 the planning and organization of Ludza Jews mass murder was carried out. On 17 August 1941, before 7 a. m. the fulfillment of this criminal action began. A large number of the local policemen were involved in it, and they started to drive Jews on the streets. According to the lists compiled before, Jewish specialists (doctors, craftsmen, mechanics etc.) were separated from other people and left in the ghetto. Untypically, but the members of their families were also left there, together with approximately 40 Jewish young women working in German war hospital. At 9 a. m. the remaining 600–800 Jews were brought to the eventual place of murder – to Poguļanka forest on the shore of Lake Cirma in Zvirgzdene parish about 7 km from Ludza, with Latvian policemen guarding the posts. The Jews who were unable to walk were carried in two lorries and several carts. In the forest the Jews were ordered to undress and the SD unit men from Rīga shot them.

At the end of August approximately 30–40 Jewish women were shot in the same forest. On the previous night 10–15 young Jewish women were raped on the premises of the ghetto commandant.

In September there were still more than 100 Jews in Ludza ghetto. In October or November 1941, a part of them was brought to Daugavpils and some others – to Rēzekne where they were shot soon afterwards. After this action there were only 26 Jews left in Ludza, who were shot in Garbaru forest near Ludza only on 2 April 1942.

Thus, as a result of the purposeful policy in Ludza more than 1000 Jews were murdered, only four of them managed to escape and found the shelter in Zvirgzdene parish at the home of Antons and Adele Kukrēviči, where they were hidden until the Red army came in the summer of 1944.

Murder of Jews in Kārsava. According to a similar scenario, the liquidation of approximately 400–500 Jews in Kārsava ghetto was realized. On the morning of 20 August 1941, 30–40 local policemen arrived in the ghetto, and all Jews were brought to the yard of the police building, where they were divided into several groups with some 40–60 people in each. The Jews were escorted by the policemen to the place of murder – the so-called Naudaskalns located 4 km from Kārsava in the direction of Tilža, where an old graveyard was situated near the forest. The old, sick and disabled, as well as women and children were taken there in several horse-carts. In the forest the Jews were ordered to undress and the unit of SD murderers shot them. The wounded were voluntarily shot by several local policemen.

Only five Kārsava Jews escaped and till the end of the war they were hidden and saved by some inhabitants of Kārsava.

Murder of Jews in Zilupe, Šķaune and other places. A great number of Jews from Zilupe managed to evacuate eastwards. German troops came into Zilupe on 5 July 1941. In the middle of July the Jewish ghetto was established and all 150–200 Jews were ordered to move there. By order of German authorities the liquidation of these people started in the end of August or the beginning of September. All Jews were split into several groups, escorted to the forest located near the Rokšēni village (to the so-called Aizpurva kalni 1.5 km from Zilupe) and shot dead.

In August 1941, about 100 Jews living in several villages of Šķaune civil parish were arrested and brought to Vecslabada from where their last way to the nearest forest in the Ludza direction began and they were shot by the unit of SD murderers.

Several Jewish families were slaughtered in the parishes of Pilda and Rundēni, in August of 1941.

Thus, during the Holocaust in Ludza District approximately 1700–1800 Jews were killed altogether, i. e. about one third of the pre-war Jewish population of this area with the exception of Jewish refugees from other places of Latvia and Lithuania shot in the middle of July.

Ēriks Prokopovičs, Andis Jēkabsons

Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju iznīcināšana 1941. gada vasarā

2001. gada vasarā apritēja 60 gadi, kopš beidza pastāvēt Talsu apriņķa Valdemārpils pilsētas ebreju kopiena, kas bija sākusi veidoties 14. gadsimta beigās – 15. gadsimta sākumā. Lai gan pēdējos gados Latvijas historiogrāfijā ir vērojama aktīva un intensīva ebreju vēstures un holokausta problēmu pētniecība, līdz šim par Valdemārpils ebreju traģisko likteni ir zināms samērā maz. Šī raksta uzdevums ir sniegt nelielu ieskatu Valdemārpils ebreju vēstures lappusēs un holokausta norisē Valdemārpilī.

Rakstā izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas Valsts arhīva dokumenti, laikabiedru atmiņas, apskatāmā laikposma periodiskā prese, kā arī Valdemārpils novadpētnieka Ērika Prokopoviča apkopotie vērtīgie materiāli – unikāli vācu okupācijas varas laikā tapuši oriģināldokumenti.

Pēc kuršu padošanās krustnešiem un viņu zemju iekļaušanas Vācu Svētās Romas impērijas sastāvā 1253. gadā divas trešdaļas Kursas teritorijas pievienoja Livonijas ordeņa valstij, bet atlikusi trešdaļa tika izveidota par Kurzemes bīskapa valstiņu, kas ordeņa virsvadībai pakļāvās tikai politiskos jautājumos. Lai gan politiski atkarīga no ordeņa, Kurzemes bīskapija savu likumdošanu veidoja samērā patstāvīgi, kas atspoguļojās Kurzemes bīskapijas likumu atšķirībā no Livonijas likumiem, tostarp attiecībā uz ieceļojošiem ebrejiem. Ordeņa valstī ebrejiem apmesties uz dzīvi bija aizliegts (to determinēja Vācu ordeņa mestra Zigfrīda fon Feihtvangena 1306. gada īpašais dekrēts, pārkāpuma gadījumā draudot ar bargām soda sankcijām), bet bīskapijā ebreji varēja saņemt uzturēšanās atļaujas, kas deva iespējas nodarboties ar amatniecību un tirgoties. To tad arī 14. gadsimta beigās – 15. gadsimta sākumā izmantoja pirmie no Prūsijas Kurzemē ieceļojušie ebreji. Vēlāk ebreji, meklēdami ienesīgākas tirgošanās un nodarbošanās vietas, kā arī izvairīdamies no savstarpējas konkurences, laika gaitā apmetās visos astoņos Kurzemes bīskapijas iecirkņos, no kuriem viens bija arī Ārlavas iecirknis ar centru pie Sasmakas ezera ziemeļu gala.

Valdemārpils, kas līdz 1926. gadam ir pazīstama kā *Sasmaka*¹, bija tipiska Kurzemes ebreju apdzīvota mazpilsēta – 1881. gadā Sasmakā dzīvoja 1774 iedzīvotāji, no tiem 1197 (*Sic!*) bija ebreji, nodarbināti galvenokārt tirdzniecībā – lielai daļai piederēja veikali

un tirgotavas, kā arī amatniecībā (ebreji bija ļoti prasmīgi skārdnieki, drēbnieki, kurpnieki un stikla griezēji) un citās nozarēs. 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā ebreju īpatsvars ne tikai Talsu apriņķī, bet Kurzemē vispār bija samērā liels – līdz 1917. gadam ebrejiem bija aizliegts apmesties Vidzemē un Rīgā, tādējādi Kurzeme bija pievilcīga apmešanās vieta, to akcentēja arī 1863. gadā latviešu zemniekiem piešķirtā pārvietošanās brīvība. Demogrāfiskā situācija mainījās, sākoties Pirmajam pasaules karam, kad pēc Krievijas armijas virspavēlniecības 1915. gada vasarā izdotās pavēles visiem ebrejiem sakarā ar frontes tuvošanos piespiedu kārtā nācās evakuēties uz Iekšējām,² kādēļ ebreju skaits strauji samazinājās. Pēc kara, kad ebreji atgriezās, to skaits vairs nekad nerasniedza pirmskara līmeni. Sasmakā dzīvoja vairs tikai 169, bet 1925. gadā – 156 ebreji.³ Turpmākajos gados ebreju īpatsvars ne tikai Valdemārpilī, bet arī visā Talsu apriņķī kopumā turpināja samazināties; Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma “nacionālistiskā” garā noskaņotais izdevums “Talsu novads”, kas nāca klajā 1935. gadā un par kura tapšanu un izdošanu bija gandarīta redakcijas kolēģija, ar neslēptu gandarījumu secināja, ka ebreju “skaits ar katru gadu Talsu apriņķī samazinās un pēdējos gados tie sāk pārvērsties par izmirstošu tautu, jo viņiem nav vairs dabiskā pieauguma”⁴.

Tie ebreji, kuri Valdemārpilī atgriezās, turpināja nodarboties ar tirdzniecību, kā arī darbojās pilsētas valdē. Sekmīgā konkurence tirdzniecībā un darbība pilsētas pārvaldē veicināja latviešu stereotipiskus aizspriedumus pret ebrejiem, tomēr jāuzsver, ka starpetniskais klimats bija stabils – ebreji par attiecībām ar latviešiem Valdemārpilī rakstīja: “*Wir sind alle Brüders.*”⁵ Stereotipiskie aizspriedumi radās galvenokārt skaudības dēļ – Talsu apriņķa sociālā pamatbāze bija zemnieki – tipiski agrāra, trūcīga un mazizglītota sabiedrības daļa,⁶ kas nevarēja pretendēt uz amatiem mazpilsētas pārvaldes struktūrās.⁷

Vecie stereotipi un aizspriedumi mainījās, ienākot jaunām vēsmām, kas saistījās ar Latvju nacionālā kluba izveidošanu, tā antisemitisko propagandu. Pēc Latvju nacionālā kluba slēgšanas turpināja veidoties daudz analogu organizāciju, un 1931. gada 5. novembrī nodibinātais “Ugunskrusts” bija tiešs iepriekšējo gadu antisemitisma turpinājums. Pēc “Ugunskrusta” slēgšanas tā vietā 1932. gadā tika nodibināts “Pērkoņkrusts”. Atšķirībā no iepriekšējām kustībām oriģinālais un jaunais “Pērkoņkrusts” bija radikāls, rasistisks antisemitisms,⁸ kas, neskatoties uz partijas galveno mērķi – iegūt politisko varu Latvijā, kā arī neievērojot tā odiozo līderu (Gustavs Celmiņš, Ernests Plāķis, Ādolfs Šilde u.c.) ambīcijas, nožēlojamā kārtā bija kļuvis par partijas centrālo, integrējošo un vienīgo nopietno principu. Pērkoņkrustiešu uzdevums bija radīt jaunu, enerģisku, pēc iespējas visaptverošāku masveida apvienību un ietvert organizācijā pilsētu un pat lauku “zemākos” slāņus, arī strādniekus un bezdarbniekus. Nosprausto mērķi – iegūt varas monopolu Latvijā pērkoņkrustieši nerasniedza, jo parlamentārās iekārtas varas institūcijas “Pērkoņkrustu” 1934. gada 30. janvārī slēdza.

1929.–1931. gadā pasaules ekonomiskā krīze un pārkoņkrustiešu aktīvā propaganda bija ietekmējusi arī no Rīgas attālo Talsu apriņķi – 1933. gadā Talsos pavisam klusi, lielā slepenībā tika nodibināta “Pērkoņkrusta” Talsu filiāle. Grupas dibinātāji bija Talsu ģimnāzijas skolotājs Teodors Dzintarkalns, kurš uzņēmās ideoloģiskā vadītāja pienākumus, Talsu pamatskolas skolotājs Fricis Hugo Dermans, fotogrāfs un Talsu fotoateljē īpašnieks Celmiņš, Talsu mēbeļu rūpnieka Sniedziņa dēls Fricis Sniedziņš, kāds Talsu apriņķa Laidzes pagasta Odres mežniecības kancelejas palīgs u.c.⁹ Organizācijas ideju visaptverošākas propagandas un eventuālu dalībnieku piesaistes nolūkos tika nolemts dibināt “Pērkoņkrusta” centra Rīgā paustajiem mērķiem un propagandai adekvātu preses orgānu – “Talsu Avīzi”.¹⁰ Savā īsajā pastāvēšanas laikā (izdeva 19 numuru) izdevums pārspēja visu – kaut kas tik šovinistiski, kompakti antisemitiski, antikomunistiski, antikapitalistiski un antimarksistiski līdz tam nebija pieredzēts. Jau pirmajā laikraksta numurā T. Dzintarkalns sūrojās: “Žīdu jautājums pie mums, Talsu apkārtnē, plašs un sasāpējis. Daži uzbudinās, līdzko sāk par žīdiem runāt...”¹¹ Patiesībā, izņemot pašus pārkoņkrustiešus, par ebrejiem neviens “neuzbudinājās” – Dzintarkalns bija spiests atzīt, ka latvieši labprāt iepērkas ebreju veikalos.¹² Apriņķa sabiedriskās dzīves trūkumu propaganda caur šovinistiska antisemitisma un antisociālisma prizmu pilnībā atbilda “Pērkoņkrusta” kopējai aģitācijai – 1933. gadā Talsu pārkoņkrustieši izdeva uzsaukumu “Kauns!!!”, kurā skaidri un vienkārši atspoguļojās, kā nonāca pie Dzintarkalna ievirzītās “lietas skaidrības žīdu jautājumā”¹³ – “lai viņi [ebreji. – *Aut.*] drīzāk aizvācas...”¹⁴, par šī mērķa galveno eventuālo sasniegšanas līdzekli izvirzot ebreju veikalu un preču boikotu.¹⁵ Šāds pēkšņs antisemitisma vilnis radīja zināmu rezonansi provinciālajā sabiedrībā – daļa tās – visbiežāk marginālo un noziedzīgo slāņu pārstāvji – pieslējās pārkoņkrustiešu idejām, kuras centās realizēt no sava viedokļa, proti, fiziski izrēķinoties ar ebrejiem un veicot citas prettiesiskas, noziedzīgas darbības.¹⁶

Vienīgo, kaut cik nozīmīgu opozīciju pārkoņkrustiešu kritiskajai aģitācijai izrādīja sociāldemokrāti, kas bija pārkoņkrustiešu propagandas primārais mērķis, jo to saraksti pašvaldību vēlēšanās bija guvuši lielāko atbalstu ne tikai Talsos, bet arī Valdemārpilī. Sociāldemokrāti, kuru vidū atradās arī ebreji, centās diskreditēt pārkoņkrustiešu uzbrukumus, atspēkojot pārmetumus un izvēršot presē aktīvu polemiku.¹⁷ Uztājoties pret pārkoņkrustiešiem, sociāldemokrāti izvirzīja pamatotu niansi, ko bija ignorējušas parlamentārās republikas varas iestādes, – “valdībai vajadzētu paineresēties par provinces “pērkoņkrustiem”, arī daudzi Talsu ierēdņi un darbinieki ir atklāti pierādījuši savas simpātijas noziedzīgai “Pērkoņkrusta” darbībai .. Šķiet arī tiem nebūtu vietas valsts dienestā, uz ko griežam attiecīgu iestāžu vērību.”¹⁸ Patiešām “attiecīgās iestādes”, kas aktīvi novēroja pārkoņkrustiešu darbību lielākajās Latvijas pilsētās, mazās pilsētas bija atstājušas novārtā – tiesa gan, Talsu gadījumā trūka pierādījumu, kas apstiprinātu

sociāldemokrātu patiesi pamatotās apsūdzības. "Talsu Avīzē" nekad netika pieminēti pārkoņkrustieši, turklāt grupa bija izveidota slepeni un ārēji nekas neliecināja par kaut kādām saistībām starp talseniekiem un skandalozo kustību.¹⁹

15. maija "pārvērtības", kā to parasti atzīmēja Latvijas politiskā policija, slēdza arī "Talsu Avīzi", tādējādi spiežot jūtami samazināt šovinstisko propagandu, kas tomēr turpināja pastāvēt visu autoritārā režīma laiku līdz pat padomju varas nodibināšanai. Šajā ziņā jāatzīst, ka Talsu pārkoņkrustiešu vidū bija uzbudināti pseidozinātniski ideologi, nestabila rakstura cilvēki un īpatņi. Tāds noteikti bija skolotājs F. H. Dermans²⁰ – nelegālists, pret kuru tika vērstas represijas, kas skāra lielāko daļu aktīvo biedru Rīgā, – kurš izmisīgi turpināja "cīņu". Dermans līdz 1940. gadam, kad kustība Talsos bija jau manāmi atslābusi, praktiski viens ne tikai izmisīgi aģitēja par ebreju preču un veikalu boikotu, kā arī turpināja proponēt šovinstiskas idejas savā darbavietā – skolā un skolēnos, kurus dažkārt "pārliecības nostiprināšanai" iekautēja (jāpiebilst, ka skolēnu vidū bija arī ebreju bērni, kuri pastāvīgi cieta no netolerantā skolotāja diskriminācijas), bet arī atklāti aicināja fiziski izrēķināties ar ebrejiem. Viņš 1937. gadā ar nazi uzbruka kādai Talsu ebrejietei, to sadūra un tika tiesāts.²¹

Kopumā vērtējot, pārkoņkrustiešu aktivitātes Talsos atstāja negatīvu ietekmi uz mazākumtautībām Talsu apriņķī. Jaunā un oriģinālā šovinisma kritiskā forma bija ļoti pievilcīga, laucinieciscai videi piemērota, un tā, lai gan neguva plašu, atzītu atbalstu, ietekmēja vēlākos ebreju iznīcināšanas procesa dalībniekus.

Antisemitisms, kas izpaudās galvenokārt aģitācijā par ebreju tirgotavu boikotu, atbalsojās arī Valdemārpilī, kur 1935. gadā darbojās 37 dažādu preču tirdzniecības uzņēmumi, no kuriem 19 piederēja ebrejiem, turklāt naudas līdzekļu apgrozījums šajos uzņēmumos krietni pārsniedza apgrozījumu latviešu uzņēmumos,²² tomēr īpašu, aktīvu un visaptverošu atsaucību šovinstiskās tendences neguva.

Pēc Padomju Savienības veiktās prettiesiskās Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā 15. jūlijā Valdemārpilī darbu sāka Augusta Kirhenšteina valdības ieceltā pilsētas pagaidu izpildkomiteja ar Kārli Blūmfeldu kā priekšsēdētāju,²³ nomainot bijušo pilsētas vecāko – tirgotāju Kārli Birni.²⁴ Jau jaunās varas pirmajās dienās bija vērojama atsevišķu pilsētnieku aktīva līdzdarbošanās un aģitācija par labu jaunajai iekārtai. Aktīvākais organizators bija skolotājs J. Zālītis. 5. septembrī tika izveidota Valdemārpils komjau-natnes nodaļa, kurā darbojās apmēram 20 jauniešu, arī pieci ebreji – Gusta Rainesa, Lea Cindele, Bella Cindele, Zāra Kāne un Aizeks Cindelīšs²⁵ – un kuru organizatoriski un ideoloģiski stiprināja J. Zālītis.²⁶ Šie pieci ebreji bija vienīgie Valdemārpilī, kas sadarbojās ar komunistiem, pārējie sadarbības un integrācijas ziņā bija pasīvi.²⁷ Līdz ar to jāsecina, ka ebreji Valdemārpilī nebūt nebija padomju okupācijas varas līdzskrējēji un atbalstītāji – 1940.–1941. gadā Valdemārpilī dzīvoja apmēram 150 ebreju,²⁸ no kuriem pieci (~ 3,3%) aktīvi pauda simpātijas okupantiem.

Līdztekus tam, ka “daudzi individuāli lasīja marksistisko literatūru un katru nedēļu kolektīvi studēja Partijas vēsturi” vai “kopīgi studēja VK(b)P vēstures Išo kursu sarkanajā stūrītī”,²⁹ lielākā daļa Valdemārpils iedzīvotāju tomēr izrādīja pasivitāti padomju okupācijas varas noteiktās kārtības integrācijā. Tā, piemēram, vienīgā pilsētas zobārste I. Damberga atklāti neapkalpoja savus pacientus, kaut arī viņas prakse nebija aizliegta, militārā dienestā jauniesaucamie klaji ignorēja krievu valodas kursus – Talsu apriņķa padomju propaganda bija spiesta atzīt, ka “visumā jauniesaucamo apmācīšanas aina bēdīga, jo Talsu apriņķī no visiem jauniesaucamajiem nopietni mācās tikai apmēram 35%”³⁰, u.c. Daudz cilvēku, aizbildinoties ar “grūtiem laikiem un darba spēka trūkumu”, nodevās pilnīgai žūpībai ne tikai pagastos, bet arī pilsētās. Talsos padomju aktīvisti ar šausmām konstatēja: “Mūsu mazajā Talsu pilsētiņā gada laikā patērē alkoholu par 5.000.000 latu, par kādu summu varētu uzbūvēt 1 tautas namu, 2 pamatskolas, vidusskolu un ierīkot 1 atpūtas namu strādniekiem.”³¹

Nepatika pret jauno varu izpaudās gan slēpti, gan atklāti³² un izrietēja no vairākiem faktoriem – pirmkārt, laucinieciskā, lielā mērā konservatīvā sabiedrība nebija elastīga un gatava pieņemt jaunās “reformas”, piemēram, uzspiesto *taisnības, brālības un vienlīdzības* principu. Otrkārt, neapmierinātību ar jauno varu vairoja tās veiktā iedzīvotāju īpašumu nacionalizācija. Valdemārpilī 1940. gada 1. novembrī padomju vara nacionalizēja ne tikai latviešiem un citu tautību namsaimniekiem (neskaitot ebrejus) 15,3% namīpašumu (23 no 150 īpašumiem), bet 65% arī ebrejiem (13 no 20 īpašumiem). Treškārt, sabiedrības neatgriezeniski negatīvu, pat ļaunu un naidīgu attieksmi padomju vara iemantoja pēc veiktajām represīvajām akcijām 1941. gada 14. jūnijā, kad no Latvijas tika deportēti 15 424 cilvēki. Valdemārpilī šo akciju laikā izsūtīšanai tika pakļauti 17 cilvēki – piecus no tiem izsūtīja uz Kirova apgabala Vjatlaga nometni Krievijā, bet viņu ģimeņu locekļus – uz Sibīriju.³³ Daļēja informācijas noplūde izsūtāmo personu sarakstu sastādīšanas laikā, ko, bez šaubām, veica paši latvieši, bija par pamatu tam, ka dažiem izdevās aizbēgt un paslēpties un tādējādi izvairīties no izsūtīšanas. Piemēram, Talsu apriņķa Ārlavas pagasta aizsargu nodaļas vadītājs Artūrs Feldbergs, uzzinājis, ka izsūtāmo sarakstā iekļauts viņš un viņa ģimene, paslēpās mežā, tāpat darīja arī viņa paziņas – aizsargi – Pauls Graudiņš un Hermanis Krišlauks, nespējot tomēr izglābt savus piederīgos.³⁴

Pēc Vācijas un Padomju Savienības kara sākuma 1941. gada 22. jūnijā, pamatojoties uz 27. jūnija evakuācijas pavēli, padomju vara atstāja arī Talsu apriņķi. Ar padomju varas evakuāciju aizsākās laika un vēsturisko procesu ziņā sarežģīts, pretrunīgs un Latvijas īpatnējai un savdabīgai okupācijai atbilstošs periods, kas vēstures literatūrā pazīstams kā *interregnum* (bezvaras) posms.³⁵ Par Latvijas savdabīgajiem apstākļiem vācu okupācijas laikā un šo apstākļu ietekmi uz politiskajiem procesiem, kas norisinājās šajā laikā, daļēju priekšstatu sniedz notikumi Valdemārpilī.

Pēc padomju varas aizbēgšanas³⁶ Valdemārpilī 1941. gada 27. jūnija pēcpusdienā aktīvākie bijušie aizsargi J. Zikmanis, F. Zēbergs, T. Puriņš, B. Unterbergs, R. Anderdorfs u.c., sadarbojoties ar ugunsdzēsējiem, pēc pašu iniciatīvas "ieņēma" pilsētas un tās apkārtnes svarīgākos punktus – Valdemārpils pasta un telefona centrāli, pilsētas valdi, Ārlavas pagasta mašīnu un traktoru staciju, pagastnamu un stērķeles fabriku, Lubezeres spirta brūzi u.c., vienlaikus nodibinot Valdemārpils pilsētas valdes telpās apsardzības štābu, par šī štāba priekšnieku no minēto aizsargu vidus ieceļot virseržantu J. Zikmani.³⁷ Šī "ieņemšana" visticamāk aprobežojās ar minēto aizsargu fizisku klātbūtni šajās vietās, jo aizsargi, izņemot tos, kuri līdz padomju varas evakuācijai bija slēpušies, nebija apbruņoti vai arī to apbruņojums bija niecīgs.³⁸ 27. jūnija vakarā vai 28. jūnijā aizsargi deklarēja Valdemārpils neatkarību, pilsētas laukumā uzvelkot Latvijas nacionālo karogu. Apsardzības štābā, kas sākotnēji pildīja drošības garanta funkcijas, tika izvirzīts jautājums par civilvaras nesēja – pilsētas vecākā amata atjaunošanu. Par pilsētas vecāko pēc savstarpējas ķildošānās, kas radās pretendentu ambīciju un darbības padomju režīma laikā izvērtēšanas dēļ, apsardzības štāba locekļi nolēma apstiprināt Rūdolfu Bērziņu, kurš pirms, kā arī autoritārā režīma pastāvēšanas laikā bija Valdemārpils pilsētas valdes loceklis, savu lēmumu pamatojot ar to, ka juridiski pilnvarotais pilsētas vecākais Kārlis Birnis pakļauts padomju varas represijām un izsūtīts.³⁹ Līdz ar to paralēli apsardzības štābam sāka darboties Valdemārpils pilsētas pagaidu valde ar R. Bērziņu kā valdes priekšsēdētāju. Šāda kārtība, vismaz ārēji, šķietami liecināja par jaunās varas daļējas politiskās prakses veidošanu uz starpkaru periodā nostiprinātās politiskās kultūras, tādējādi radot zināmu kontinuitāti.

Aizsargu rīcībai, kas noveda pie jaunas kārtības ar tai raksturīgu pseidomilitāru un civilvaru izveidošanu, bija vairāki cēloņi. Zināma haosa un neziņas apstākļos nozīmīgs izrādījās sabiedrības psiholoģiskais stāvoklis, kā arī tās sagatavotība izmantot *status quo* sev par labu. Bez tā var minēt drošības trūkumu, ko vairoja apkārtņē palikušās Sarkanās armijas daļas. Tas spieda veidot noteiktu struktūru ar mērķi rast drošību kopībā – šis apstāklis izskaidro aizsargu, kuri pirms padomju okupācijas bija integrēti kopīgā organizācijā un kuru tradicionālā drošības apziņa nebija pilnībā sagrauta nepilna gada okupācijas laikā, lomu varas nostiprināšanā. Kā būtiska un raksturīga aktīvo līderu iezīme, kas lielā mērā noteica šo līderu darbību, jāmin to ambīcijas un tieksme pēc varas, kurā daudzi saskatīja sava materiālā stāvokļa rehabilitāciju uz komunistiskās atsaivināšanas zaudējumu fona, kā arī vienkāršu iedzīvošanos uz varu maiņas rēķina. Šāda iezīme spilgti un uzskatāmi atsedza varas pārņēmeņu sociālo izcelsmi un tās diktētos centienus pēc dzīves kvalitātēm; vēlākajās norisēs, kas saistītas ar holokaustu, šīs izpausmes sasniegs acīmredzami ciniskus apmērus, rezultējoties klajā laupīšanā.

Par Valdemārpils jaunās varas eksistenci un darbību liecina 1941. gada 1. vai 2. jūlijā⁴⁰ izdotsis apkārtraksts nr. 18-1 pilsētas iedzīvotājiem, no kura izriet:

1. Valdemārpils apsardzības priekšnieks J. Zikmanis vērsās pret latentajiem padomju aktīvistiem, aicinot informēt par to uzturēšanās vietām un draudot ar to atbalstītājiem rīkoties tāpat kā ar pašiem bēguļotājiem.

2. Pagaidu valde, aicinot pilsētas iedzīvotājus ziedot līdzekļus pilsētas nespējnieku uzturēšanai, demonstrēja civilvaras funkcijas.

3. Jaunā vara paredzēja Latvijas kā patstāvīgas, suverēnas valsts atjaunošanos, uzdotot "iegādāties nacionālos karogus un uz rīkojuma tos izlikt".

Līdz ar sociālo gādību pilsētas valde netieši norādīja, ka tai nav finanšu resursu sociālās labklājības nodrošināšanai, vienlaikus slēpjot to, ka tās rīcībā nonākusi padomju varas atstātā finansiālā bāze.⁴¹ Jāpiezīmē, ka iedzīvotāji bija atsaucīgi valdes lūgumam – 7.–8. jūlijā saziēdotos līdzekļus valde sadalīja un pēc saraksta izsniedza trūkumcietējiem, izņemot ebrejus, – pilsētas ebreju kopiena ziedoja 115 rubļu, ko valde 7. jūlijā izsniedza Valdemārpils sinagogas valdes priekšniekam Š. Kopenhageram, kurš naudu sadalīja un izsniedza astoņiem ebreju tautības nespējniekiem.⁴²

No šī apkārtraksta iespējams izvērtēt arī Valdemārpils jaunās militārās un civilvaras nostāju pret ebrejiem – jāsecina, ka šajā ziņā tās mērķi atšķirtībā no bēguļojošo padomju aktīvistu jautājuma, kuram tika ierādīta primāra nozīme apsardzības darbībā, risināšanas bija defensīvi un neparedzēja ebreju diskrimināciju vai fizisku izrēķināšanos. Grūti gan spriest par eventuālu turpmāko šīs neatkarīgās pašpārvaldes attieksmes stabilitāti ebreju jautājumā, iespējams, ja nepastāvētu jaunas okupācijas varas draudi ar raksturīgu antisemitisku spiedienu propagandā, ebreju jautājums negūtu aktuālu nepieciešamību tā risināšanai.

Citādu attieksmi ieguva bijušā komunistiskā režīma dalībnieki un atbalstītāji – pieredzīgo un materiālo zaudējumu dēļ radies naidis kļuva par pamatu konkrētas darbības uzsākšanai – ar nāvi sodīti tika skolotājs J. Zālītis, Ārlavas pagasta pagaidu izpildkomitejas loceklis J. Šleiners, komjaunietes R. Bukovska, L. Cindele un vairāki citi bijušie padomju aktīvistu.⁴³ Valdemārpils apsardzības locekļu rīcība, izrēķinoties ar bijušajam režīmam lojālajām personām, nav saistāma ar K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā nostiprinātajām politiskajām tradīcijām⁴⁴ un neliecina par šo tradīciju kontinuitāti šajā aspektā, bet drīzāk gan vērtējama specifisko okupācijas apstākļu seku kontekstā.

Pēc Vācijas veiktās Latvijas teritorijas okupācijas un centralizētas varas izveides *interregnum* periods noslēdzās, pakāpeniski nostiprinoties vācu okupācijas varai. Stāvoklis mainījās arī uz vietām, piemēram, Talsu apriņķī, kur varas aparāts tika izveidots, saglabājot līdz tam esošās institūcijas. 1941. gada 9. jūlijā Talsos ieradās pulkvedis-leitnants A. Vēveris kopā ar adjutantu, viņus no Rīgas jau 7. jūlijā bija norīkojis Aleksandrs Plensners.⁴⁵ A. Vēverim, kurš bija iecelts par Talsu (latviešu) pašsardzības priekšnieku,⁴⁶ formāli tika pakļauti Talsos līdz tam pastāvējušo civilās un militārās varas institūtu vadītāji – Aleksandrs Jansons (apriņķa vecākais) un Vitolds

Kārklīšs (apriņķa priekšnieks). Citiem vārdiem, līdz ar A. Vēvera ierašanos Talsos tika izveidota paš aizsardzības komandantūra, kas, A. Ezergaili citējot, "pēc vācu militārās sistēmas parauga bija paš aizsardzību pamatvienība"⁴⁷. Trūkst ziņu par vācu komandantūras nodibināšanas laiku un sastāvu, tomēr nav šaubu, ka tai tika pakļautas gan A. Vēvera, gan V. Kārklīņa un A. Jansona pārstāvētās formācijas. Pēc komandantūras izveidošanas apriņķa centrā analogas atbilstoši administratīvajam iedalījumam tika radītas pilsētās – pilsētas komandantūra un pagastos – pagastu komandantūra.

Pēc komandantūras izveidošanas Talsos, no 7. līdz 10. jūlijam adekvāti iepriekš minētajam Valdemārpilī tika izveidota Valdemārpils vācu komandantūra, kas nekavējoties izdeva 1. pavēli.⁴⁸ Šis dokuments būtībā saturēja četras ļoti nozīmīgas prasības un ir tik svarīgs, ka prasa detalizētāku iztirzājumu – iespējams, ka līdzīga saturs pavēles tika izdotas, dibinot katru komandantūru.

Pirmais un galvenais, kas tika uzsvērts, bija, ka "pilsētas valdei, paš aizsardzības vienībai un visām privātām personām jāklausa – jāseko komandantūras rīkojumiem un pavēlēm"⁴⁹. Tas nozīmēja, ka tagad paš iniciatīvas rezultātā 27. vai 28. jūnijā nodibinātās Valdemārpils militārās un civilās varas neatkarībai lēmumu pieņemšanā un realizācijā pēc 10 vai 13 dienu ilgas pastāvēšanas pienāca gals un visas ar šo varu saistītās tālākās norises jāvērtē vācu okupācijas varas nostādņu kontekstā. Jāpiezīmē, ka, pasludinot sevi par augstāko varu pilsētā, vācu komandantūra nebūt nelikvidēja līdz tam pastāvējušās institūcijas – pilsētas valdi un policejiskas nozīmes apsardzību, bet gan kontrolēja šo institūtu darbību.

Nākamā prasība – "visi ieroči un munīcija, arī medību bises un mazkalibra pistoles jānodod komandantūrā" – skāra ne tikai apbruņoto apsardzības sastāvu, bet arī civiliedzīvotājus, kuru rīcībā varēja atrasties eventuāli, vācu okupācijas varai kaitīgi ieroči.⁵⁰ Št rīkojuma ignorēšanas vai nepildīšanas gadījumā paredzēja sodu "pēc vācu kara laika likumiem ar nošaušanu". Noteikums paredzēja vēlākas, īpašas pavēles par "latviešu paš aizsardzības vienību apbruņošanu" izdošanu.⁵¹

Nekas jauns un oriģināls netika pateikts bēgulojotāju, komunistu un sarkanarmiešu lietā – vācu komandantūras prasības bija analogas tām, ko šajā sakarā bija izvirzījis Valdemārpils apsardzības priekšnieks J. Zikmanis apkārtrakstā nr. 18-1.

Jaunais un oriģinālais, ko līdz ar pavēles izdošanu ieviesa vācu komandantūra un kas līdz tam Valdemārpilī nebija pastāvējis, bija ebreju diskriminācija, kurai tagad bija likuma spēks.⁵² Jāuzsver, ka vācieši neatnesa antisemitismu kā principiālu novitāti – tāds jau dažādās kapacitātēs Valdemārpilī pastāvēja pirms tam.⁵³

Pēc pavēles izdošanas (pavēlē tika noteikts, ka tajā minētie rīkojumi jāizpilda līdz 14. jūlijam) Valdemārpilī pilsētas valde veica visu pilsētā dzīvojošo ebreju uzskaiti, tika sastādīts adekvāts saraksts, uzskaitot 112 personu,⁵⁴ neskaitot ārstu ģimenes Hercfeldu zīdaini Borisu, bērni līdz pusotra gada vecumam sarakstā netika iekļauti

(visjaunākā – gadu un septiņus mēnešus vecā Frīda Hiršsone). Saraksts sastādīts pirms 1941. gada 10. jūlija, jo tas tika izmantots pilsētas darba spējīgo ebreju atlasei, kuri sarakstā bija marķēti un piespiedu darbos nosūtīti 10. jūlijā (sarakstā septiņas personas svītrotas, acīmredzot tās pilsētā neatradās).

1941. gada 10. jūlijā Valdemārpils pilsētas vecākā v.i. E. Grauss, atsaucoties uz Talsu apriņķa vecākā rīkojumu, izdeva rīkojumu nr. 14, kurā pret parakstu uzdeva sarakstā minētajiem 56 darba spējīgajiem ebrejiem (to skaitā arī vienpadsmitgadīgā Hena Verbelova) tajā pašā dienā pulksten 14.30, līdzi ņemot “darbam piemērotus apavus un apģērbu”, ierasties pilsētas valdē, par neierašanos piedraudot ar sodu pēc karalaika likuma.⁵⁵ Pēc sapulcēšanās pie pilsētas valdes ebreji bruņotu pašaizsardzības vienību – F. Zēberga, K. Jaņķevica, Ž. Ķestera, Ģ. Pumpura, H. Krišlauka, Ž. Kalnmaļa u.c. pavadībā tika nosūtīti uz E. Grausam piederošo Jaundreimaņu šķūni Valdemārpils tuvumā, no kurienes viņi ar divām kravas automašīnām tika nogādāti apmēram piecu kilometru attāļajā kūdras purvā pie Mežgravu mājām.⁵⁶ Kūdras purvu apsaimniekošana nebija jaunums – aktīvu propagandas kampaņu par kūdras purvu dabas bagātību racionālāku izmantošanu bija izvērsusi padomju prese, un šajā sakarībā tika organizēti dažādi semināri, pat ieviestas speciālas *kūdras dienas*.⁵⁷ Pie kūdras purva tika ierīkota nometne – strādājošos apsargāja Valdemārpils (par to liecina apsargu algu saraksti⁵⁸) un Talsu pašaizsardzības nodaļas vīri, naktīs strādnieki pārgulēja šķūnī purva malā. Talsu apriņķa priekšnieks (viņš arī policijas priekšnieks) 1941. gada 24. jūlijā “Talsu Vārdā” rakstā par kārtību Talsu apriņķī, cita starpā, izcēla “žīdu jautājuma nokārtošanu Talsu apriņķī”, uzsverot, ka *“kā lauksaimniecības darba spēks žīdi izrādījās maz piemēroti, tāpēc patlaban organizē darbus dedzināmās un pakaišu kūdras izstrādāšanā. Šai pasākumā nodarbinās tikai žīdus, jo visas latviešu darba rokas nepieciešamas žīdu un komunistu sisto brūču dziedēšanai lauksaimniecībā un rūpniecībā. Pie kūdras purviem ierīko nometnes ar stingru režīmu un darba disciplīnu. Pielietos žīdiem tik iemīļoto prēmiju sistēmu. Izstrādātas darba normas, kuru veikšana dod tiesību uz uzdevumu. Virsnormas darbu atalgo naudā.”*⁵⁹ Kūdras purvā nodarbinātie ebreji Valdemārpilī nekad vairs neatgriezās.

1941. gada 15. jūlijā pilsētas valde saņēma vācu komandanta rīkojumu par vācu komandantūras evakuāciju no Valdemārpils.⁶⁰ Rīkojumā bija teikts, ka komandantūra “atstāj telpas Valdemārpilī no 15. jūlija”; iepriekš izdoto pavēli atstāja spēkā, tās izpildes garantu uzdodot pilsētas vecākajam, kuram, kā arī policijas spēkiem rīkojums paredzēja tiesības pārbaudīt iedzīvotāju dokumentus, nosakot, ka personas bez dokumentiem jāapcietina, līdz personības noskaidrošanai nometinot koncentrācijas nometnē, un ebreju dokumentu iezīmēšanu.

Pēc darba spējīgo Valdemārpils ebreju nosūtīšanas uz kūdras purvu pilsētā palika darbam nederīgie ebreji – vecie un nevarīgie, mazi bērni un invalīdi. Tagad, kad

vācu komandantūra pilsētu bija atstājusi, formāli varu nododot pilsētas vecākā un paš aizsardzības kompetencē, izslēdzot gan viņu eventuālas rīcības novirzīšanos no okupantu nospraustā kursa (atstājot spēkā pavēli nr. 1), 19. jūlijā Valdemārpils pilsētas valdē pienāca jau 18. jūlijā sastādītais aprinķa priekšnieka v.i. V. Kārkliņa "Rīkojums pilsētu un pagastu valdēm par žīdu mantas reģistrāciju"⁶¹. Faktiski šī materiālo vērtību "reģistrācija" nozīmēja konfiskāciju, ko vajadzēja veikt līdz 1941. gada 1. augustam, atstājot ebreju rīcībā nepieciešamāko divu nedēļu iztikai.⁶² Šādu ebreju mantu "reģistrāciju" V. Kārkliņš aprinķa iedzīvotājiem izskaidroja sekojoši: "Tā kā piederējušā manta viscauri ir iegūta negodīgas tirdzniecības un krāpšanas ceļā, tad no žīdu lietošanas tiek izņemti luksusa priekšmeti un mantas, kas nekalpo tiešo dzīves vajadzību apmierināšanai. Šīs mantas pašvaldības reģistrē un novieto slēgtās noliktavās."⁶³ Konfiskācija paredzēja detalizētu atskaiti par paveikto, tādējādi informējot aprinķa policijas priekšnieku līdz 2. augustam par paveikto, – konfiscēto naudu ieskaitīt "Latvijas Bankas Talsu nodaļas aprinķa priekšnieka depozīta rēķinā nr. 215012", bet vērtslietas "nogādājamas aprinķa priekšnieka kancelejā Talsos"⁶⁴. Šī procesa veikšanai tika izveidotas, iespējams, sešas grupas, kas sastāvēja no apbruņota paš aizsardzības vīra, krāvēja un sievietes. Akcijā tika iesaistīts 21 pajūgs "reģistrēto" mantu pārvešanai uz noliktavu – sinagogu.⁶⁵ Starp strādniekiem, kas vadīja pajūgus, arī bija vismaz trīs paš aizsardzības locekļi – to apstiprina "Atalgojuma izmaksas saraksts žīdu mantu pārņēmējiem un šķūtniekiem Valdemārpils pilsētā 1941. gada 22. un 23. jūlijā".⁶⁶ No tā izriet, ka daļa akcijas dalībnieku "izņemšanu" veikuši trīs dienas. No paš aizsardzības spēkiem aktīvi ebreju mantu atsavināšanā piedalījās E. Grauss, F. Zēbergs, Ž. Kešteris, H. Krišlauks, Ē. Heniņš, A. Unterbergs, E. Tiltiņš, K. Jaņķevics u.c.⁶⁷ Samaksas apmērus par padarīto noteica pilsētas valde 29. jūlija sēdē: "Atalgojums – jautājuma žīdu un komunistu mantas pārņēmējiem un šķūtniekiem, tāpat arī sardzei sinagogas novietoto mantu apsardzībai. Nolēma: pamatojoties uz Talsu apr. priekšnieka š.g. 28. jūlija rakstu nr. 66 par atlīdzības izmaksu no žīdiem noņemtās naudas, izmaksāt – grupas vadītājam un visiem palīgiem Rbļ. 15 – dienā, sinagogu apsargam 8 rubļi par nakti, šķūtniekam Rbļ. 30 – dienā." Šajā valdes sēdē pilsētas vecākais R. Bērziņš, starp citu, ziņoja, ka "žīdu mantu izņemšana no žīdu lietošanas noslēgta un mantas novietotas slēgtās telpās un aizzīmogotas". Tas nozīmēja, ka uz 19. jūlijā saņemtā aprinķa priekšnieka rīkojuma pamata 29. jūlijā nekavējoties sāktā mantu atsavināšana pirms paredzētā termiņa (2. augusts) bija pabeigta.

Šajā kontekstā jāapskata jautājums par paš aizsardzības atalgojumu vispār. Kā paredzēja 1941. gada 4. jūlijā Althofa izdotā pavēle, paš aizsardzību atalgojumu noteica vācu karaspēka iecirkņa komandieris vai vietējās karaspēka daļas un vienības (sk. 52. atsauci), respektīvi, atalgojuma problēmu izskatīja vācu komandantūra. Šeit

subordinācija bija pakārtota vertikālē – pilsētu un pagastu paš aizsardzību nodaļu priekšnieki pakļāvās apriņķa paš aizsardzības priekšniekam utt. 1941. gada 22. jūlijā Valdemārpils pilsētas valdē pienāca Talsu apriņķa priekšnieka 19. jūlijā sastādīts raksts nr. 27, kas noteica Talsu apriņķa paš aizsardzības formējumu atalgojumu jūlija mēnesī (raksts bija adresēts Valdemārpils pilsētas, Ārlavas, Nogales un Lubezeres pagasta priekšniekam), paredzot Kandavas apriņķa priekšniekam 550 rubļu, pārējo nodaļu priekšniekiem – 400 rubļu, vadu seržantiem (arī nodaļu priekšnieku palīgiem) – 250 un grupu komandieriem – 200 rubļu.⁶⁸ Valdemārpils pilsētas valde reaģēja ātri – 24. jūlijā Talsu apriņķa priekšniekam tika nosūtīti divi dokumenti – lūgumi paskaidrot, kam jāatalgo Valdemārpils pilsētas paš aizsardzības nodaļas priekšnieks, kurš vienlaikus pilda arī Ārlavas, Nogales un Lubezeres pagasta paš aizsardzības nodaļas priekšnieka pienākumus (šajā gadījumā apriņķa priekšnieka 19. jūlija raksts pilnvaroja Valdemārpils pilsētas paš aizsardzības priekšnieku izmaksāt algu sev pašam), kā arī no kādiem līdzekļiem segt paš aizsardzību darbinieku un ebreju mantas konfiskācijā nodarbināto algas.⁶⁹ Īpaši akcentējot pilsētas valdes sarežģīto finansiālo stāvokli (“Valdemārpils pilsētai lieku līdzekļu nav, pašreizējie ieņēmumi pietiks vienīgi pilsētas nespējnieku uzturēšanai un darbinieku atalgošanai”), valde nāca klajā ar priekšlikumu – vienkāršu, cinisku un ļaunu – paš aizsardzības spēku un ebreju mantu “reģistrācijā” nodarbināto algas segt “no žīdu apgrozības izņemtām naudas summām”⁷⁰. Apriņķa priekšnieks V. Kārklīšs šādu priekšlikumu daļēji atbalstīja, 26. jūlijā sniedzot atļauju “nodarbinātiem strādniekiem(cēm) un šķūtniekiem izmaksāt atlīdzību par piedalīšanos žīdu mantu apsardzībā un vešanā no summām, kas saņemtas no žīdiem”⁷¹, nenosakot gan paš aizsardzības spēku atalgojuma segšanas avotus. No norēķina par ebrejiem konfiscētās naudas izlietojumu no 1. augusta līdz 31. oktobrim izriet, ka arī paš aizsardzības spēku komandējošais sastāvs tika algots (tiesa, bez speciālas apriņķa priekšnieka atļaujas) no šīs naudas.⁷²

Paš aizsardzības komandējošā sastāva algu saraksti sniedz samērā pilnīgu ainu par paš aizsardzības nodaļas struktūru – Valdemārpils paš aizsardzības nodaļa sastāvēja no nodaļas komandiera (J. Zikmanis), nodaļas komandiera palīga (E. Grauss), vada seržanta (Ž. Kesteris) un piecām grupām, no kurām divas darbojās Valdemārpilī (grupu komandieri – A. Krauze un M. Āboliņš), trīs – Valdemārpils apkārtnes Ārlavas (grupas komandieris F. Zēbergs), Nogales un Lubezeres pagastā, pa vienai katrā pagastā. Kā liecināja F. Zēbergs, Valdemārpils nodaļas paš aizsardzībā bijis apmēram 60 vīru.⁷³ Tas visnotaļ atbilst iedzīvotāju atmiņām, kurās paš aizsardzības grupas dalībnieku skaits lēsts apmēram 8–12 cilvēku. Noskaņojums paš aizsardzības grupās bija klaji antisemitisks, jāpiebilst, ka daži paš aizsardzības locekļi šovinistisko pārliecību, iespējams, bija sākuši krāt jau neatkarīgās Latvijas valsts armijā, piemēram, Ārlavas paš aizsardzības grupas loceklis Ansis Jirgenšons bija dienējis 9. Rēzeknes

kājnieku pulkā,⁷⁴ kurā, tāpat kā aviācijas pulkā, sakaru bataljonā, 5. Cēsu kājnieku un 14. Kuldīgas aizsargu pulkā, bija jūtama pārkoņkrustiešu ietekme.⁷⁵ Tomēr jāuzsver, ka "Pērkoņkrusta" ietekmi armijā nekad nevajadzētu pārspīlēt – tā bija minimāla.⁷⁶

1941. gada 22. jūlijā Valdemārpils pilsētas valdē tika saņemts Talsu apriņķa priekšnieka V. Kārklīņa rīkojums nr. 4^c,⁷⁷ ar kuru tika noteikta visu pilsētā esošo ebreju koncentrācija vienuviet zem apsardzes. 25. jūlijā Valdemārpils pilsētas valde informēja apriņķa priekšnieku: *"Uz Jūsu š.g. 21. jūlija rīkojumu nr. 4^c pilsētas valde ziņo, ka Valdemārpils pilsētas žīdu ģimenes novietotas Cunces ielā nr. 2, 4, 8 un 15, Ambrakas ielā nr. 6. Ārpus satiksmes centra un ceļiem žīdu ģimenes nav iespējams novietot, lai netiktu aizskarti latviešu iedzīvotāju apdzīvotie nami."*⁷⁸ No minētā izriet, ka apriņķa vadība bija noteikusi ebrejus koncentrēt pēc iespējas tālāk no citu iedzīvotāju uzmanības. Mājas, kurās tika nometināti Valdemārpils darba nespējīgie ebreji (apmēram 70), agrāk bija piederējušas ebrejiem un tika apsargātas. Apsardzi nodrošināja ar šautenēm bruņoti pašaizsardzības vīri – R. Anderdorfs, B. Unterbergs, Ģ. Pumpurs, K. Bērziņš un citi,⁷⁹ pārējie pašaizsardzībnieki pulcējās J. Siliņa ēdienu veikala un viesnīcas telpās, kur "iestiprinājās", lietojot alkoholu. Ap pulksten 21.00 Valdemārpilī ieradās papildspēki – Talsu pašaizsardzības vīri. Dzeršana turpinājās līdz pusnaktij, kad tika uzsākta ebreju transportēšana uz nošaušanas vietu – meža plaviņu Jaunciema–Kaltenes ceļa malā⁸⁰ (pirms tam uz ceļa kā no Jaunciema, tā arī no Kaltenes puses tika izveidoti pašaizsardzībnieku posteņi, kas nodrošināja minētās vietas izolāciju no nevēlamu personu iespējamās ierašanās). Naktī uz 26. jūliju visi Valdemārpils darba nespējīgie ebreji, ieskaitot mazus bērnus, tika nošauti. Tuvumā esošās Kamparu mežsarga mājas iedzīvotāji naktī, sākot ap pulksten trijiem, bija dzirdējuši kliegzienus un šāvienus, kas turpinājušies līdz apmēram sešiem rītā.

1941. gada 31. jūlijā Valdemārpils pilsētas vecākais R. Bērziņš no amata atkāpās – un to pārņēma jaunieceltais pilsētas vecākais E. Grauss.⁸¹ Līdz ar pilsētas kasi – 4225 rubļi – Grauss pārņēma arī nepārbaudītās ebreju mantas un naudu kopsummā par 13 090 rubļiem 71 kapeiku, kā arī 12 cara Krievijas zelta rubļus un 367 sudraba latus. Aktā norādīts, ka šī nauda konfiscēta no 14 (*Sic!*) personām (slēpjot to, kur tika izlietota nauda, ko atņēma pārējiem ebrejiem).

7. augustā Valdemārpils pilsētas valde nosūtīja Talsu apriņķa priekšniekam "sarakstu par žīdiem noņemtām vērtslietām, tāpat arī vispārējās žīdu mantas pārņemšanas aktus – 38 gabalus"⁸², aktā norādīto naudas summu (Rbļ. 13 090,71) pilsētas valde paturēja, lai spētu norēķināties ar konfiscēto mantu šķūtniekiem un kārtotājiem.

1941. gada 7. augusta vakarā tika noslepkavoti kopš 10. jūlija Mežgravu kūdras purvā strādājošie ebreji. To uzskatāmi pierāda kūdras purva apsardzē norīkoto Valdemārpils pašaizsardzībnieku algu saraksti⁸³ par laiku no 25. jūlija līdz 7. augustam

un liecina, ka apsardze 8. augustā pārtraukta, tātad nodarbināto ebreju darbaspēks purvā vairs netika izmantots. Arī apkārtnes apdzīvoto māju (Medņi u.c.) iedzīvotāji liecināja par dzirdētiem šāvieniem un redzētu noslepkavoto cilvēku apbedījumu.⁸⁴

Līdz ar Valdemārpils darba spējīgo ebreju iznīcināšanu beidza pastāvēt pilsētas ebreju kopiena. Pēc notikušajām traģēdijām Valdemārpilī dzīve ritēja tālāk. Par ebreju izsūtīšanu 1915. gadā T. Dzintarkalns kādreiz rakstīja: “.. tomēr cilvēkam ir liela piemērošanās spēja un tāpēc jāierod bija dzīvot pie jaunajiem apstākļiem – cilvēks pie visa tā pierod un sāka arī pie šī stāvokļa pierast.”⁸⁵

1941. gada 17. augustā Ārlavā par godu komunistu padzišanai Valdemārpils paš aizsardzības nodaļa sarīkoja koncertu, kurā kā ļoti gaidīti viesi ieradās Talsu apriņķa priekšnieks (V. Kārklīšs), apriņķa vecākais (A. Jansons) un Talsu paš aizsardzības priekšnieks (A. Vēveris). Augstajiem viesiem, Valdemārpils paš aizsardzības nodaļas vīriem un vietējā vācu garnizona karavīriem klātesot, koncertu sniedza Valdemārpils soliste S. Leppazepa, Ārlavas ārsts Zēmanis u.c. Sļepeni bija paveikts lielākais noziegums Valdemārpils vēsturē, tomēr visi jutās apmierināti par necerēto mākslas sniegumu, ko “pēc gadu ilga kultūras un daiļuma žņaugiem, pēc komunistu sniegtiem kultūras surogātiem” varēja baudīt jaukā augusta novakarē.⁸⁶

Pieminot lielās traģēdijas, parasti rodas jautājums – kurš vainīgs? Jāpiekrīt A. Ezergailim, kurš secinājis, ka Latvijas provincē ebreju iznīcināšanas laikā 1941. gada vasarā apriņķu priekšnieki šajās operācijās nevarēja palikt neiesaistīti.⁸⁷ Neinformēti nevarēja palikt arī mazpilsētu un pagastu paš aizsardzības nodaļu vadītāji un pilsētu vecākie. Valdemārpils pilsētas vecākais E. Grauss, kā arī paš aizsardzības dalībnieki piedalīšanos ebreju iznīcināšanā noliedza. Vācu okupācijas laika dokumenti tomēr liecina pretējo – paš aizsardzības iestādes apsargāja ebrejus un piedalījās tiem piederošās mantas konfiskācijā, pildot pilsētas paš aizsardzības nodaļas priekšnieka un pilsētas vecākā rīkojumus. Šo cilvēku vainas smaguma pakāpes noteikšanai nav nozīmes, svarīgi ir tas, ka tie piedalījās un aizpildīja paredzēto vietu kolaboracionismā ar svešu okupācijas varu, sekmējot neatgriezenisku procesu, kurā gāja bojā savdabīga kultūra, aiznesot līdzī arī apmēram 150 Valdemārpils ebreju.

Tagad, kad Valdemārpilī vairs nav neviena ebreja un daudzi pat nezina par ebreju kopienas agrāko eksistenci, svarīga un aktuāla ir pētījumu turpināšana – Talsu rajonā ir apzinātas desmit masu kapu vietas,⁸⁸ kas katra slēpj traģisku stāstu, kura izziņāšana ļautu spriest ne tikai par ebreju dzīves norisēm Kurzemē, bet arī par savdabīgajiem apstākļiem vācu okupācijas varas laikā.

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Par godu ievērojamajam Jaunlatviešu kustības dalībniekam Krišjānim Valdemāram (1825–1891), kura vecāki kopš 1835. gada dzīvoja Sasmakā un kurš pats Sasmakā, Cunces ielā 23, bija strādājis par skolotāju ebreju bērniem, Sasmaka 1926. gadā tika pārdēvēta par *Valdemārpili*. – Sk.: Valdības Vēstnesis, 1926, nr. 126; *Gurtiņš A.* Krišjāņa Valdemāra dzimtene // Talsu Balss, 1924, nr. 1112.
- 2 *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā. – Rīga, 1997, 95. lpp. – Līdz ar citiem ebrejiem Latviju 1915. gadā pameta arī ievērojamais starpkaru perioda Latvijas politiķis Mordehajs Nuroks. – Sk.: *Gordons F.* Pirmskara Latvija un Izraēlas valsts tapšana // Baltijas valstis likteņgriežos: Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliekšņa / T. Jundža red. – Rīga, 1998, 434. lpp. – Talsu ģimnāzijas kultūrvēstures muzeja dibinātājs, skolotājs, bijušais Talsu pilsētas galva un izteikts antisemīts vienā personā Teodors Dzintarkalns (līdz 1920. gadam pazīstams kā Teodors Zaudmanis) Talsu pērkonkrustiešu preses orgānā “Talsu Avīze” visā tā 19 numuru pastāvēšanas laikā ar pseidonīmu R. Avots publicēja rakstu “Talsu un apkārtnes žīdi”, kurā pievērsās arī ebreju izsūtīšanai 1915. gadā, raksturojot to kā “satriecošu zibens ķērienu, jo savu (ebreju. – *Aut.*) veikalu tik īsā – 24 stundu laikā likvidēt nebija iespējams”. – Sīkāk sk.: Talsu Avīze, 1934, 15. marts.
- 3 *Skujenieks M.* Latvija – zeme un iedzīvotāji. – Rīga, 1927, 162., 310. lpp.
- 4 Talsu novads. Enciklopēdisks rakstu krājums. – Rīga, 1935, 544. lpp.
- 5 “Mēs visi esam brāļi” // Talsu – Valdemārpils Dzīve, 1927, 16. dec.
- 6 Šo sabiedrības aprindu pārstāvji bija 19. gadsimta nogalē lauku saimnieciskajos centros – muižās nodarbinātais darbaspēks, no kura daudzi bija piedalījušies atbrīvošanās cīņās un panākuši savu galveno mērķi – neatkarīgu valsti, kas, protams, bija zināms pamats neapmierinātībai. Šo aprindu kritisks novērtējums absolūti nenozīmē, ka nevarēja rasties spējīgi un izglītoti cilvēki, piemēram, Andrejs Frīdenbergs – Latvijas Sarkanā Krusta delegācijas, kura 1920. gada 30. janvārī noslēdza pamieru ar Padomju Krieviju, loceklis, Rīgas pilsētas galva (1920–1921) – bija dzimis Talsu apriņķa Nurmuižas Pūņos u.c. Diemžēl šie cilvēki savu turpmāko dzīvi nesaistīja ar dzimto novadu. – Talsu novads..., 408. lpp.; *Stranga A.* Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. – Rīga, 2000, 30., 34. lpp.
- 7 Talsu – Valdemārpils Dzīve, 1927, 16. dec. – Īpaši trāpīgi tas tika izteikts Joskes Globermana rakstā “Par Sasmaku – to viņi sauc Valdemārpili”: “Viņi [latvieši. – *Aut.*] nav mierā ar mūsu domes priekšnieku – godāto daktera kungu. – Nu kas tur vainīgs, ka te nav neviena *studierete* latviešu cilvēka...”
- 8 *Stranga A.* Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). – Rīga, 2002, 96. lpp.
- 9 Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 2. apr., P-6950. l., 18., 19. lp.
- 10 Turpat, 15., 18. lp. – “Talsu Avīze” sāka iznākt 1934. gada 4. janvārī; laikraksta redaktors, finansētājs un izdevējs bija T. Dzintarkalns, kurš agrākajos gados bija pieslēgjis sociāldemokrātiem, tagad – aktīvs šovinists un “izglītots” antisemīts.
- 11 Talsu Avīze, 1934, 4. janv.
- 12 LVA, 1986. f., 2. apr., P-6950. l., 69. lp.; Talsu Avīze, 1934, 15. marts. – Akcentējot latviešu iepirkšanos ebreju veikalos, Dzintarkalns rakstīja: “Ja tu pērc pīpi vai pātagas kātu, tad tas ir vesels notikums, īsta vārdu, asprātības sacīkste. Un, ja tu 5 kapeikas stundas laikā nolīgsti, tad zini,

ka tas ir tavas enerģijas, izmanības panākums. Tā pērkot, tu vari izrādīt un attīstīt savas spējas. Bet, pērkot pie noteiktām cenām, viss tas atkrīt.”

¹³ Talsu Avīze, 1934, 4. janv.

¹⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6950. l., 69. lp. – Uzsaukums (arī vēlākie nelegālie uzsaukumi) bija iespiests Ventspilī, kur “Pērkoņkrusta” nodaļu vadīja Ādolfs Andersons, kurš bija aktīvs pērkoņkrustietis, periodiski saņēma norādījumus un aģitācijas materiālus no “centra” un vairākkārt tikās ar G. Celmiņu, no kura vēlāk – pēc “Pērkoņkrusta” slēgšanas vācu okupācijas varas apstākļos saņēma antivācisku, uz sabiedroto atbalstu orientēta satura literatūru. – LVA, 1986. f., 1. apr., 4698. l., 4., 302. lp.

¹⁵ “Dievs žīdiem apsolījis uz bērnu bērniem Kānaāna zemi, bet diezin kādā kārtā tie nokļuvisi Kurzemē un Talsos, kas viņu dzimumam nebūt nav piespriests. Še no senseiem laikiem dzīvojuši latvieši un viņu senči – kurši un lībji. Mūsu pienākums – aizrādīt žīdiem, ka viņu vieta – Palestīna, lai viņi drīzāk no šejienes aizvācas, tad mums būs skaidrāka dzīve, tīrāks gaiss, – lai nejaucas te pa kājām kā piektie riteņi! Lai žīdus drīzāk aizvadītu, tad nepērc pie viņiem!” – LVA, 1986. f., 2. apr., P-6950. l., 69. lp.

¹⁶ Sociāldemokrātiskās ievirzes laikraksts “Talsu Vēstnesis”, kas ar savu pievilcīgo stilu, vispusīgu sadzīves vērtējumu un liberāli tolerantu pieeju mazākumtautību jautājumiem jūtami atšķīrās no šovīnisma pārsātinātās “Talsu Avīzes”, kura uz apriņķa lauciniecišķā fona nereti pārsniedza “Pērkoņkrusta” centrālā orgāna antisemītisko intensitāti, šajā sakarā ziņoja, ka 1934. gada 22. marta vakarā Talsos kāds Kārlis Jēkabsons un Ernests Kauliņš (abi agrāk sodīti), būdami iereibuši, uzbrukuši un situši ebreju tautības iedzīvotājus – miesnieku Rovi, kādu Gotlību un M. Freibergu, bez tam Jēkabsons vairākas reizes iesitis un centies sadurt policijas kārtībnieku Piparu, kurš bija atsteidzies apcietināt iereibušos. Jēkabsona un Kauliņa “akcijai” sekoja vairākas citas – Lieldienās pērkoņkrustieši izsita logus un izdemolēja ebreju pamatskolu Talsos, Kalna ielā, kā arī izsita logus ebreju sinagogai. – Sīkāk sk.: Hulīgānisms jeb žīdu grautiņi Talsos // Talsu Vēstnesis, 1934, 6. apr.

¹⁷ Sk., piemēram: Ar tādu maizi mūs baro // Turpat; Pērkoņkrustieši no žīdu žēlastības // Turpat, 10. maijs; u.c.

¹⁸ Arī Talsu “pērkoņkrusti” atļāzami no valsts un pašvaldības dienesta // Turpat, 6. apr.

¹⁹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6950. l., 18. lp. – Vienīgie, kas liecināja par sakariem starp “Pērkoņkrustu” un Talsu grupu, bija uzsaukumi (pēc 1934. gada 15. maija tika klasificēti kā nelegāli), kuros pavīdēja “Pērkoņkrusta” nosaukums, taču tie bija nelielā skaitā, maz izplatīti – un skaitliski nelielajai grupai praktiski nebija nekādas politiskas ietekmes.

²⁰ F. H. Dermans, dzimis 1889. gada 29. novembrī Ventspils apriņķa Puzē, armijai nederīgs, Krievijā beidzis skolotāju institūtu, 1921. gadā atgriezās no bēgļu gaitām Krievijā un nepilnu gadu par skolotāju strādāja Sasmakā, pēc tam pārcēlās uz Talsiem, kur strādāja par skolotāju Talsu nepilnajā ģimnāzijā līdz apcietināšanai 1941. gada 17. janvārī.

²¹ LVA, 1986. f., 2. apr., P-6950. l., 18., 19., 28., 29., 32., 37., 41. lp. – Apātījas vadīts, F. H. Dermans pat bija izveidojis plakātu – lielu diagrammu, kurā, “uzskaitot ebrejiem piederošos uzņēmumus, uzskatāmi norādīja, ka visa tirdzniecība atrodas ebreju rokās”. Plakāts bija izkārtis Talsu patērētāju biedrības kantora telpās.

²² Var minēt Ārona un Bēra Verbelovu rūpniecības preču veikalu, kas bija lielākais rūpniecības preču izplatītājs un izcēlās ar plašu sortimentu; vienīgais drogu veikals, kas atradās īrētās telpās Lielajā

- ielā 9, piederēja Zārai Tālai; arī Cindeļu ģimenei piederošais divriteņu veikals bija vienīgais; no sešiem gaļas un gaļas izstrādājumu veikaliem četros precī sagatavoja un pārdeva ebreji; u.c.
- ²³ Blūmfeldi bija pazīstami kā boļševiku un padomju iekārtas atbalstītāji vēl pirms Latvijas valsts dibināšanas. Talsu komandantūras lauka kara tiesa 1919. gada 17. aprīlī piesprieda Kārlim Blūmfeldam (Kārļa Blūmfelda, jaunākā, tēvam) nāvessodu, nošaujot par to, ka "viņš kā boļševiku aģitators vadījis vervēšanas biroju, tādējādi darbodamies boļševiku organizācijā", bet Ernestam Blūmfeldam (Kārļa Blūmfelda, jaunākā, tēvocim) tādu pašu sodu par to, ka "viņš, nododams boļševiku tribunālam birģermeistaru Hibneru, atbildīgs par viņa noslepkavošanu". – Kā tas bija. Dokumenti un materiāli (Kā latviešu buržuāzija nāca pie varas). – Rīga, 1968, 139., 140. lpp.
- ²⁴ Talsu aprīņķa Ziņotājs, 1940, 5. dec. – K. Birnis amatā tika iecelts analogā kārtībā kā K. Blūmfelds – no "augšas". 1934. gada 5. jūnijā iekšlietu ministrs, atceļot no amata demokrātiski ievēlēto Valdemārpils pilsētas vecāko Kārli Ausfeldu, likvidējot pilsētas domi un atlaižot valdi, pilsētas vecākā amatā iecēla K. Birni. – Talsu novads ..., 566. lpp.
- ²⁵ Rainesa G. Tā mēs sākām // Mēs jaunu pasauli sev celsim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā / Red. P. Bauģis. – Rīga, 1972, 1. sēj., 298., 299. lpp.; Talsu aprīņķa Ziņotājs, 1940, 13. sept. – Apskatot jautājumu par Valdemārpils ebreju iesaistīšanos padomju okupācijas režīmā, jāsecina, ka šie minētie jaunieši pārstāvēja Valdemārpils trūcīgas, neizglītotas ebreju ģimenes – Valdemārpils LDJS organizēšanas sapulcē sanākušo aptuveni 20 jauniešu vidū Lea Cindele bija vienīgā, kurai bija vidējā izglītība, šīs sapulces priekšsēdētāja – G. Rainesa, kuras vecāki dzīvoja Valdemārpilī, tikko bija atgriezies no Rīgas, kur pēc 1939. gada tiesas sprieduma par nelegālu darbību Komunistiskajā partijā atradās apcietinājumā kā politiski ieslodzītā. Guste Jakobsone-Rainesa Otrā pasaules kara laikā bija 1. latviešu partizānu brigādes medmāsa, pēc 1945. gada studēja LVU Vēstures un filoloģijas fakultātē, kur ieguva vēstures zinātņu kandidātes grādu; strādājusi par mācībspēku Rīgas Tehniskajā universitātē.
- ²⁶ "Skolotājs J. Zālītis bija atsaucīgs un atļāva pulcēties skolā. Viņš sagatavoja arī koncertprogrammu jauniešiem un to iestudēja. Materiālus koncertam skolotājs bija ieguvis, klausoties Maskavas radiopārraides." – Rainesa G. Tā mēs sākām, 298. lpp.
- ²⁷ Kā Ē. Prokopovičam liecināja bijušais Valdemārpils izpildkomitejas priekšsēdētājs K. Blūmfelds, pirmās padomju okupācijas varas pastāvēšanas laikā pilsētas pārvaldes struktūrās nesastāvēja neviens ebrejs. – Talsu aprīņķa Ziņotājs, 1940, 5. dec. – Tiesa, 1940. gada decembrī par Talsu aprīņķa pagaidu izpildkomitejas Veselības aizsardzības nodaļas vadītāju tika apstiprināts Valdemārpils bijušais ārsts ebrejs Izraēls Fains. – Turpat, 20. dec.
- ²⁸ 1935. gada tautas skaitīšanā Valdemārpilī uzskaitīja 159 ebrejus. – Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā, 1935. IV sēj.: Tautība. – Rīga, 1937, 297., 298. lpp.; *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 504. lpp. – 1941. gadā situācija nevarēja būt radikāli mainījies – un ebreju skaits Valdemārpilī vērtējams apmēram 150 cilvēku.
- ²⁹ Talsu aprīņķa Ziņotājs, 1941, 3. janv., 4. apr.
- ³⁰ Turpat, 4., 13. jūn.
- ³¹ Turpat, 1940, 20. sept. – Kurzemes aprīņķi jau kopš 19. gadsimta bija pazīstami ar plašo spirta brūžu tīklu – pie katras muižas darbojās vismaz viens brūzis. Starpkaru periodā tie turpināja darboties ar augstu ražīgumu, piemēram, Lubezeres pagasta spirta brūzis, kas atradās Zemkopības ministrijas pārziņā, 1934.–1935. gadā saražoja 324 tūkstošus litru spirta, pārliecinoši ieņemot līderpozīcijas šajā nozarē Talsu aprīņķī. Tieši proporcionāli saražotajam auga arī produkcijas

patēriņš, kas turpinājās ne tikai padomju, bet arī vācu okupācijas varas apstākļos. Šajā sakarā padomju prese rakstīja: "Lubezerieši, par jūsu apreibināšanās kāri jau sāk stāstīt leģendas. Divās nedēļās kooperatīvs pārdevis reibinošos dzērienus par 4000 rbļ. Ir pats pēdējais laiks Lubezeres darba ļaudīm veikt darbus, kas izdzēs šo bēdīgo slavu." Vai: "Valdemārpils iebraucējs velti meklē ēdienu veikalu, kur remdēt izsalkumu. Lielā ielā atrodas gan kāds nams, kura ieeju grezno izkārtne "Ēdienu veikals", bet tur gan galvenā kārtā nodarbojas ar dzeršanu." – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 28. febr., 18. apr.

- ³² Piemēram, Valdemārpils dzelzceļa stacijas priekšnieks Neimanis un svērējs Dauburis atklāti paziņoja priekšniecībai, kas bija ieradusies iepazīties ar atsavinātās zemes sadalīšanas projektu, ka neatzīst ne Satiksmes tautas komisariāta (*Народный комиссариат путей сообщения*) pavēli, kas paredz atsavinātās zemes sadalīšanu, ne vienlīdzību ar pārējiem, uzsverot, ka "neatdošot no savas iepriekšējā gada zemes platības ne pēdas un, kam nav sakņu dobes, lai ēd zāli.." – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 23. maijs.
- ³³ Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 595. lpp. – Izsūtīto vidū bija arī divi ebreji – Moisejs (Hirša d., dzimis 1891, miris 1942. g. 26. aug.) un Roza (Zoraha m., dzimusi 1885, atbrīvota 1956. g. 7. apr.) Veinbergi.
- ³⁴ Turpat, 595., 596. lpp. – H. Krišlauka ģimēni neizsūtīja.
- ³⁵ *Interregnum* posms un tam sekojošā vācu okupācijas vara ir ļoti komplicēts, pretrunīgs un joprojām samērā neskaidrs jautājums, kura apgūšanu ievērojami kavē arī avotu trūkums. Nav šaubu, ka šis periods prasa visaptverošu, detalizētu un konsekventu pētījumu. Pašlaik ar šī posma izpēti nodarbojas vēsturnieks Juris Pavlovičs, kurš gan vācu, gan padomju okupācijas apstākļos pastāvošo varu definējis kā pavēļu vertikāli, tiesa gan, nepakļaujot šai definīcijai *interregnum* posmā pastāvošo varu.
- ³⁶ Par to liecina tas, ka padomju vara pretēji vēlāk vācu okupācijas propagandā izskanējušajām ziņām nepaspēja iztuktot finanšu resursus, kas atradās Valdemārpils pilsētas valdē. Par to savās atmiņās, kas subjektīvisma dēļ daudzviet sniedz nekorektu un neobjektīvu informāciju, raksta bijušais Valdemārpils pilsētas vecākais vācu okupācijas sākumā Rūdolfis Bērziņš (R. Bērziņa atmiņu burtņīcas (nefondētas) pieejamas muzejā un dokumentācijas centrā "Ebreji Latvijā" (turpmāk – MEL)). Sal.: Talsu Vārds, 1941, 7. aug.: "Sāpīgākais ir tas, ka visām biedrībām darbība jāšāk ar tukšām kasēm.." – u.c.
- ³⁷ LVA, 1986. f., 2. apr., P-10813. l., 231. lp.; Talsu Vārds, 1941, 17. jūl. – Īpaša vērība jāpiegriež jēdzienam *apsardzība*, ar ko apzīmēja Valdemārpils aizsargu pašiniciatīvas rezultātā izveidoto struktūru. To varēja dēvēt, piemēram, par *komandantūru*, jo arī šis jēdziens latviešiem kopš 1919. gada nebija svešs.
- ³⁸ Jautājums par aizsargu apbruņojumu šajā laikā joprojām ir neskaidrs. Pieņemam, ka apbruņojums, ja tāds pastāvēja, bija ļoti niecīgs, kas izriet, pirmkārt, no Latvijas Pagaidu valdības 1940. gada 23. jūnija lēmuma, kura 3. punkts paredzēja, ka "Aizsargu organizācijai un tās dalībniekiem, kā arī visiem pilsoņiem apbruņojums un visāda veida ieroči, izņemot bises un mazkalibra šautenes, 3 dienu laikā pēc šī lēmuma spēkā stāšanās jānodod"; ieroču nodošanas kārtību reglamentēja tajā pašā dienā izdota instrukcija. – Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā (20. jūnijs – 5. augusts): Dokumenti un materiāli. – Rīga, 1963, 21., 22., 72., 73. lpp. – Otrkārt, noteiktā kārtība tika ievērota pagastos, kur komunisti brīvi rīkojās ar aizsargu štāba aizsargu dienesta kartītēm un, balstoties uz tajās esošo informāciju, atsavināja ieročus. Aizsargu nodotie ieroči tika

- pieņemti armijas garnizonu noliktavās, Aizsargu organizācijas likvidācijas komisijā darbojās armijas pārstāvji. – Sīkāk par to: *Jēkabsons Ē., Bambals A.* Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940.–1941. gadā // Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 3. sēj.: Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. – Rīga, 2001, 123. lpp.
- ³⁹ Kā savās atmiņās raksta R. Bērziņš, cīņa par varu Valdemārpilī šajās dienās norisinājusies starp viņu un skolotāju Blumbergu, “kurš bija ļauns un asinskārs cilvēks”, kas sagrābis varu, “un Bērziņam šo varu gandrīz ar varu vajadzēja atņemt”. R. Bērziņš, kurš pārstāvēja Namsaimnieku sarakstu, 1934. gada maijā varēja kļūt par eventuālu Valdemārpils pilsētas vecāko pēc tam, kad savu kandidatūru bija atteicis R. Bokmanis. – Sk.: Talsu Vēstnesis, 1934, 4. maijs. Sk. arī: LVA, 1986. f., 1. apr., 5323. l., 10. lp.
- ⁴⁰ MEL, inv. nr. I/661. – 1941. gada 29. vai, visticamāk, 30. jūnijā frontes līnija sasniedza Valdemārpili – par to liecina fakts, ka vācu virspavēlniecība devusi rīkojumu nolaist nacionālos karogus. – Talsu Vārds, 1941, 17. jūl. – Minētā apkārtraksta pirmajā paragrāfā apsardzības priekšnieks atzīmēja ļoti būtisku niansi: “Sakarā ar frontes attālināšanos mūsu apgabalam uzaicinu notīrīt rūtis no papīra strēmelēm.” Tas nozīmēja, ka frontes līnija jau bija šķērsojusi Valdemārpili, neapurot pagaidu valdes un apsardzības darbību, tātad apkārtraksts tika izdots pēc 30. jūnija un bija apritē līdz 3. jūlijam, kā to paredzēja tā autoru prasība.
- ⁴¹ Pilsētas valdes sākotnējais grūtais un nestabils finansiālais stāvoklis tika skaidrots ar to, ka komunisti aizbēguši, iztukšojot kases, kas īstenībā nebija noticis. Vēl 1941. gada 24. jūlijā R. Bērziņš ziņoja Talsu apriņķa priekšniekam Vitoldam Kārklīnam, ka “pilsētas valdes naudas līdzekļi ir ļoti niecīgi”. – MEL, inv. nr. I/635.
- ⁴² Turpat, inv. nr. I/630, I/631.
- ⁴³ LVA, 1986. f., 1. apr., 800. l., 64., 65. lp.; *Rainesa G.* Tā mēs sākām, 300. lpp. – R. Bērziņš šajā sakarā savās atmiņās raksta: “Vēlākā dažu redzamāko komunistu varas vīru sodīšana ar nāvi, kā Ārlavas pagasta un biedrības bijušo valdes locekli skolotāju Zālīti, vairāk bija Talsu pašaizsardzības vīru darbs un arī nosodīto pašu vaina, jo nepaslēpās no saniknoto un cietušo ļaunu acīm pirmsākumā.”
- ⁴⁴ Ir zināms, ka K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā Kara tiesa, kas lietas iztiesāja, ievērojot pēc valsts ārkārtas stāvokļa izsludināšanas spēkā esošo 1917. gada t.s. Kerenska sodu likumu, kas pēc kara laika sodu likumiem pieļāva nāvessodu ar atpakaļejošu spēku, vairākumam politiski tiesājamo (īpaši komunistiem, kas atradās nelegālā statusā) piesprieda nāvessodu (sk., piemēram: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3404. f., 1. apr., 554. l., 19., 20. lp. u.c. lapas), tomēr absolūtā vairākuma gadījumos nāvessods izpildīts netika (Krievijas Pagaidu valdība bija nāvessodu atcēlusi 1917. gada 2. martā), jo “Ulmaņa režīms ievēroja 1929. gadā noteikto nāvessoda aizliegumu”. – *Stranga A.* Vēsturnieku komisija savā atskatā. Par paveikto // Latvijas Vēstnesis, 2001, 7. dec. – Ulmaņa mērenā režīma pastāvēšanas laikā nebija ne izplatīta, ne populāra izrēķināšanās ar politikajiem pretiniekiem, fiziski tos iznīcinot.
- ⁴⁵ Talsu Vārds, 1941, 10. jūl.
- ⁴⁶ Turpat, 1943, 12. aug.
- ⁴⁷ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..., 432. lpp.
- ⁴⁸ Šī dokumenta oriģinālu sk.: MEL, inv. nr. I/655. – Kā minēts iepriekš, raksta autoriem trūkst ziņu par vācu komandantūras nodibināšanas laiku Talsos. Pieļaujam, ka Valdemārpils vācu komandantūrai analogas varēja tikt nodibinātas arī citos Ziemeļkurzemes apdzīvotajos centros – Dundagā, Kolkā

- un piejūras ciematos. Tās varēja būt mobilas, tslaicīgas vācu karaspēka vienības, kuru uzdevums bija novērot, ziņot un novērst eventuālas pret okupācijas varu vērstas darbības.
- 49 Turpat. – Zīmīgi, ka arī šeit jēdziena *apsardzība* vietā kā tiešs tulkojums no vācu valodas (*Selbstschutz*) tika ieviests vārds *pašaizsardzība*. – Sal. sk.: *Ezergailis A.* Pašaizsardzību komandantūru loma holokaustā // *Latvijas Vēsture*, 1999, nr. 3 (35), 30. lpp.
- 50 Situācijai pēc padomju varas evakuācijas stabilizējoties, valdemārpilieši bija nodrošinājušies ar ieročiem, atvedot tos galvenokārt no Ventspils vai izmantojot citas ieroču ieguves iespējas. – Sk., piemēram: *Talsu Vārds*, 1941, 17. jūl. – Norāde uz medību ieroču un mazkalibra pistoļu nodošanu atsedz vācu okupācijas varas rūpīgāku pieeju atbrūnošanā atšķirībā no padomju okupācijas, kad šie ieroči nebija jānodod. Tas, iespējams, tika darīts, lai neatkārtotu precedentu, kāds bija radies komunistu nolaidības dēļ, kad ne visi iedzīvotāji pilnībā nodeva ieročus.
- 51 Par šādu pavēli, ko 1941. gada 4. jūlijā izdeva "vērmahta aizmugures dienesta vietas komandieris apakšpulkvedis Althofs", runā vēsturnieks M. Vestermanis: "Latviešu pašaizsardzības dienests drīkst nēsāt tikai šautenes un pistoles .. Latviešu pašaizsardzības dienests nav karaspēka daļa, bet palīgpolīcija vācu karaspēka atbalstīšanai. Pašaizsardzības dienesta vadītājiem jāpiesakās pie karaspēka iecirkņa komandiera, kuram tie ir pakļauti un kura rīkojumi jāpilda. .. Pēc iecirkņa komandiera atsaukšanas pašaizsardzības dienests ir pakļauts uz vietas esošajām karaspēka daļām un vienībām. Atalgojumu un uzturu palīgdienestam pēdējais nokārto pēc sava ieskata." – *Vestermanis M.* Tā rīkojās vērmahts (Vācu militāristu loma nacistisko okupantu noziegumos Latvijā 1941–1945). – *Rīga*, 1973, 72. lpp.
- 52 "Visiem žīdiem, abēju dzimumiem, kā pazīšanās zīme jānēsā uz krūtīm un muguras labi saskatāmas dzeltenas krāsa ripa, izgatavota no drēbes, ne mazāka kā 8 cm caurmērā. Visas satikšanās un tirgošanās žīdiem ar kristīgiem noliegtas. Žīdu tirgotājiem veikali jāslēdz, un drīkst preces vienīgi žīdiem izsniegt. Žīdiem noliegts nodarboties pilsētas pašvaldībās, atklātos uzņēmumos, amatniecībā, noliegts praktizēt žīdu advokātiem, skolotājiem u.t.t." – MEL, inv. nr. I/655.
- 53 Antisemitisms Valdemārpilī bija aizsācies no vienkāršiem, stereotipiskiem aizspriedumiem, kuri apkārtējo iedzīvotāju apziņā izauga no ebreju sekmīgās darbības tirdzniecībā vērtējuma. Vitalitāti šī procesa evolūcijā neapšaubāmi piešķīra pārkonkrustieši Talsos – T. Dzintarkalns Valdemārpilī nodēvēja par "Bābeles trimdu – Bētlemi" (Talsi ar aptuveni 600 ebrejiem viņa priekšstatos, protams, bija Jeruzaleme). – *Talsu Avīze*, 1934, 15. marts. – 1939. gada oktobrī Valdemārpils ārsts Kazmers stājās Latvijas obligātajā militārajā dienestā, tādējādi atstājot vakantu pilsētas ārsta vietu. Neatkarīgās republikas Valdemārpils pašvaldība jaunu kandidātu vakantajai vietai nemeklēja, vēl vairāk – kad uz šo vakanci pieteicās ārsti I. Fains un Ečins, pašvaldība abu kandidatūras noraidīja, motivējot lēmumu ar to, ka kandidāti esot ebreji. – Sīkāk sk.: *Talsu apriņķa Ziņotājs*, 1940, 12. jūl. – Antisemitiskie uzskati Valdemārpilī saglabājās arī komunistu režīmā. – *Talsu apriņķa Ziņotājs* 1940. gada septembrī ziņoja, ka "antisemitisms pilsētā nav likvidēts". – *Turpat*, 13. sept.
- 54 MEL, inv. nr. I/654. – Sarakstā tika norādīts vārds, uzvārds, dzimšanas gads un adrese. Pieļaujām, ka konkrētās uzskaites saraksts nav pilnīgs – tam trūkst noslēguma, sastādītāja atribūtu, kā arī sastādīšanas datuma, turklāt iespējams, ka sarakstā bija vairāk nekā 112 personu.
- 55 *Turpat*, inv. nr. I/632. – Autoru rīcībā nav minētā Talsu apriņķa vecākā A. Jansona, kurš pārstāvēja apriņķa civilvaru, izdotā rīkojuma. Pilsētas valdes izdoto rīkojumu apstiprinājis pilsētas vecākā vietas izpildītājs E. Grauss – vēlākais (no 1941. gada 1. augusta; sk.: *Talsu Vārds*, 1941, 7. aug.)

- Valdemārpils pilsētas vecākais. Acīmredzot R. Bērziņš, kurš pēc pirmās ebreju iznīcināšanas atkāpās no pilsētas vecākā pienākumu veikšanas, jau 10. jūlijā mēģināja distancēties no piedalīšanās ebreju jautājuma "risināšanā". To netieši apstiprina arī pats Grauss, kurš savu dalību ebreju iznīcināšanā viņam piederošajā šķūnī 1941. gada 10. jūlijā pamatoja ar Talsu apriņķa policijas priekšnieka instrukcijām un Valdemārpils policista Pinkas iniciatīvu, kuras ietekmēts viņš kā pilsētas galva piedalījies vienīgi ebreju novietnes ierādīšanā. – Sīkāk sk.: LVA, 1986. f., 1. apr., 5323. l., 11., 12., 14. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 10.–14. lp. – Mežgravu purvs bija aptuveni 200 ha liels, tā izmantojamais dziļums – apmēram četri metri, "purva virsējais slānis samērā maz sadalījies, tādēļ tas noder kā labs pakaišu materiāls. Grūtāk pieejama dedzināmā kūdra, jo tā jāmet uz karjera malu no 2 un vairāk metru dziļuma. Šeit būtu nepieciešama mašīna ar elevatoru. Purvs sava apmēra ziņā spēj apmierināt visus Talsu apriņķa pieprasījumus. Tas atrodas arī labas satiksmes tuvumā, tomēr netiek vēl pietiekoši izmantots." – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 13. jūn.
- ⁵⁷ Vērojumi kūdras purvos // Turpat, 23. maijs; Kūdra kā mēslojums un pakaiši // Turpat, 10. jūn.; Apmāca purvu rakšanā // Turpat, 13. jūn.; Tuvojas kūdras dienas // Turpat, 20. jūn.
- ⁵⁸ MEL, inv. nr. I/531, I/640, I/641. – No Valdemārpils pašaizsardzības nodaļas ebrejus purvā apsargāja Jānis Terps un Arnolds Vegneris, kuri par apsardzes periodu – 1941. gada 25. jūlijs – 7. augusts – katrs saņēma 180 rubļu. Naudu gan viņi saņēma salīdzinoši vēlu – tikai 2. oktobrī.
- ⁵⁹ Dzīves atjaunošana un kārtošana darbs Talsu apriņķī // Talsu Vārds, 1941, 24. jūl.
- ⁶⁰ MEL, inv. nr. I/511. – Pilsētas vecākajam tādējādi nācās uzņemties atbildību arī par pašaizsardzības darbību. Pavēle par Talsu pašaizsardzības pakļaušanu vietējai vācu komandantūrai tika izdota tikai 1941. gada 15. augustā. – LVVA, 6868. f., 1. apr., 74. l., 1. lp.
- ⁶¹ MEL, inv. nr. I/633.
- ⁶² Rīkojuma 3. punkts paredzēja: "Visiem žīdiem piederošā manta izņemama no viņu rīcības un pārvaldīšanas, izņemot personīgai eksistencei nepieciešamo – kā gulta, galds, krēsls, piemērots daudzums veļas un drēbju, trauki un produkti 2 nedēļu iztikai, un naudu Rbļ. 500. – uz ģimeni. Visa pārējā mantība reģistrējama un novietojama apsargātās telpās vienkopus vienā par visu administratīvo vienību (pagastu, pilsētu). Sīkas mantas, kuru uzņemšana rada grūtības, novietojamas atsevišķi, sapakotās (kastēs, skapjos, kumodēs), aizzīmogotas un aktā atzīmējamās kā viena vienība (piem., aizzīmogots skapis ar veļu un drēbēm). Dzīvais inventārs, kā lopī, nododami iznīcināšanai kādai no lielnieku varas izlaupītai saimniecībai. Ātri bojājošos produkti nododami izlietošanai nespējnieku patversmei vai no lielnieku varas cietušām un trūcumā nonākušām ģimenēm." – Turpat.
- ⁶³ Talsu Vārds, 1941, 24. jūl.
- ⁶⁴ MEL, inv. nr. I/633.
- ⁶⁵ Valdemārpils sinagogai bija sena vēsture. Pirmā ziņa par to, ka Sasmakas ciemā ir sinagoga, atliecas uz Ulriha fon Šlipenbaha (*Ulrich Freyherr von Schlippenbach*) ceļojuma aprakstu 1807. gada žurnālā "Rutēnija" (*"Ruthenia"*). 1840. gada žurnālā "Inland" Sasmakas miesta aprakstā teikts, ka uzcelta jauna, apjomīga sinagoga, tātad tā celta 19. gadsimta 30. gados, lai aizstātu novecojušo, acīmredzot daudz mazāko koka sinagogu.
- ⁶⁶ MEL, inv. nr. I/637.
- ⁶⁷ LVA, 1986. f., 1. apr., 800. l., 24. lp. – Valdemārpiliešu atmiņu stāstījumi sniedz zināmu priekšstatu par "lieko" mantu "izņemšanu" no vairākiem ebreju dzīvokļiem. Tas norisinājies samērā vienādi, ievērojot rutīnu. Trīs cilvēku grupa apmeklējusi dzīvokļus, kur visiem iedzīvotājiem likts

- sapulcēties vienkopus, pēc tam tie sadzīti vienā stūrī, kur tiem bijis jāpaliek, lai nenotiktu vērtību slēpšana un citu ebreju brīdināšana (to, starp citu, paredzēja 1941. gada 18. jūlija V. Kārklīņa "Rīkojuma pilsētu un pagastu valdēm par žīdu mantas reģistrāciju" 3.a punkts: "Pilsētu un pagastu valdēm jācenšas konstatēt gadījumi, kad būtu notikusi žīdiem piederošās mantas bēdzināšana vai noglabāšana." – MEL, inv. nr. I/633). Iemītniekiem paziņots rīkojuma galvenais saturs un sāka "liekās" mantas iznešana un iekraušana pajūgā. Tādējādi aplaupīti tika visi Valdemārpils ebreji.
- 68 Turpat, inv. nr. I/634.
- 69 Turpat, inv. nr. I/635, I/738.
- 70 Turpat.
- 71 Turpat, inv. nr. I/635.
- 72 Turpat, inv. nr. I/513, I/638, Valdemārpils pilsētas 1941. gada 29. jūlija sēdes protokola 4. punkts; I/648, Valdemārpils pilsētas valdes norēķins par izdevumiem 1941. g. 1. augusts – 31. oktobris no pārejošo summu konta (žīdu naudas).
- 73 LVA, 1986. f., 1. apr., 800. l., 21.b lp.
- 74 Turpat, 902. l., 93. lp.
- 75 *Stranga A.* Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). – Rīga, 1997, 85. lpp.
- 76 Aizsargu priekšnieks Kārlis Prauls 1934. gadā liecināja: "Aizsargos atsevišķas personas, cik man zināms, ir "Pērkoņkrusta" organizācijas locekļi, bet šādu personu ir ļoti maz." – LVVA, 3235. f., 2. apr., 5029. l., 198. lp. – Šajā sakarā nozīmīgs ir arī 5. Rīgas aizsargu pulka komandiera ziņojums jau 1933. gada 29. jūlijā par stāvokli Aizsargu organizācijā un G. Celmiņa darbību – komandieris ziņo, ka "Pērkoņkrusta" ietekme ir pārlietu niecīga. – LVVA, 3235. f., 3. apr., 110. l., 23. lp.
- 77 Autoru rīcībā nav konkrēta dokumenta, par tā saturu var spriest vienīgi pēc pilsētas valdes atbildes ziņojuma. Iespējams, ka marķējums 4^c liecina par līdzīga satura dokumentu piesūtīšanu citām apriņķa administratīvajām vienībām, kurās dzīvoja ebreji, piemēram, Kandavā vai Sabilē.
- 78 MEL, inv. nr. I/642.
- 79 LVA, 1986. f., 2. apr., P-10813. l., 231., 232., 279. lp.
- 80 Iespējamie šoferi bija vairāki – J. Andersons, A. Ekšteins, Ž. Smukalns, E. Reinbergs (MEL, inv. nr. I/739), A. Frēlihs. Grūti noskaidrot, kurš no tiem pārvadāja ebrejus liktenīgajās dienās. Pratināšanā apsūdzētais A. Frēlihs noliedza, ka būtu piedalījies ebreju transportēšanā, paskaidrojot: "Tā kā esmu šoferis, Valdemārpils pašaizsardzības grupas vadītājs mani nozīmēja par šīs grupas transporta vadītāju draudu ceļā, nepaklausības gadījumā man draudēja ar represijām." – LVA, 1986. f., 2. apr., P-10813. l., 250. lp. – Tie, protams, bija meli – Frēlihs viens no pirmajiem bija izrādījis aktīvu līdzdalību jaunās varas nodibināšanā (Talsu Vārds, 1941, 17. jūl.), labi sapratās ar citiem pašaizsardzībniekiem, turklāt grūti iedomāties šo cilvēku – sociāli trūcīgu, mazizglītotu (B. Unterbergam – 3, R. Anderdorfam – 4, Ģ. Pumpuram – 7, A. Frēliham – 4, K. Bērziņam – 4 klašu izglītība) – vēl lielāku iespēju nopelnīt.
- 81 MEL, inv. nr. I/656. – Trūkst Talsu apriņķa priekšnieka 1941. gada jūlija raksta nr. 68, kurā, iespējams, tika pamatota R. Bērziņa atstādināšana no pienākumu veikšanas. Lai gan Bērziņš par ebrejiem nebija labākajās domās (būdams Ārlavas patērētāju biedrības vadītājs, viņš sāpīgi pārdzīvoja ebreju sekmīgo tirdzniecību un pārākumu konkurencē), skaidrs, ka piedalīties ebreju noslepkavošanā viņš negribēja. E. Grauss liecināja, ka apriņķa vecākais A. Jansons izsaucis viņu pie sevis un piedāvājis Valdemārpils pilsētas vecākā amatu. – LVA, 1986. f., 1. apr., 5323. l., 9. lp. – Bērziņa distancēšanās no jautājumiem, kas skāra ebrejus, bija acīmredzama – viņš jau

10. jūlijā nebija parakstījis pilsētas valdes izdoto rīkojumu nr. 14, kas paredzēja ebrejiem darba drēbēs ierasties valdē. Neapšaubāmi, ka E. Grauss – R. Bērziņa vietnieks un pašaisardzības nodaļas komandiera palīgs bija iekarojis vāciešu lielāku uzticību nekā Bērziņš. Jāpiebilst, ka zināmu vāciešu lojalitāti bija iemantojusi lielākā daļa apriņķa “dižvīru”, tas ietekmēja viņu karjeru, piemēram, apriņķa priekšnieks V. Kārklīšs ar Kurzemes apgabala komisāra Dr. Alnora rīkojumu, sākot ar 1941. gada 27. augustu, tika iecelts par Ventspils apriņķa vecāko, vienlaikus Talsu apriņķa priekšnieka pienākumi tika uzlikti apriņķa vecākajam A. Jansonam, tādējādi apvienojot abus amatus vienā personā (Talsu Vārds, 1941, 28. aug., 11. sept.), bet Talsu pašaisardzības priekšnieks (viņš arī Talsu pilsētas vecākais) pulkvedis-leitnants A. Vēveris 1943. gadā tika iecelts par Kuldīgas apriņķa policijas priekšnieku. – Talsu Vārds, 1943, 12. aug.

⁸² MEL, inv. nr. III/1442.

⁸³ Turpat, inv. nr. I/640.

⁸⁴ Minētais apbedījums atrodas Mežgravu–Ķīvišķroga ceļa kreisajā pusē mežā, nepilnu kilometru pirms Medņu mājām, aptuveni 100–150 metru no ceļa. Pēc 10. jūlijā sastādītā Valdemārpils ebreju saraksta (MEL, inv. nr. I/632) tika nošauti 56 Valdemārpils ebreji. Tas neizslēdz iespēju, ka purvā varēja būt nodarbināti arī citu apdzīvoto vietu ebreji. Šī fakta pierādīšanu un sīkāku izpēti apgrūtinā dokumentu trūkums.

⁸⁵ Talsu Avīze, 1934, 15. marts.

⁸⁶ Talsu Vārds, 1941, 21. aug. – Jāatzīst, ka vērienīgu kultūras pasākumu organizēšanā vienlīdz aktīvas bija abas okupācijas varas – tā bija neatņemama propagandas sastāvdaļa – Valdemārpilī ienākot padomju okupantiem, pilsētnieki tika aicināti apmeklēt kinofilmas, ko izrādīja zem klajas debess (*Rainesa G. Tā mēs sākām*, 298., 299. lpp.), kā arī organizēti plaši 1. maija svētki. – Talsu apriņķa Ziņotājs, 1941, 1. maijs.

⁸⁷ *Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā ...*, 367. lpp.

⁸⁸ 1942. gada pavasarī Talsu apriņķa vecākais deva rīkojumu iznīcināt ebreju kapu vietas: “Apriņķa dažās vietās vēl atrodas visas civilizētās pasaules un mūsu tautas ienaidnieku – žīdu kapi. Lai līdz ar žīdu jautājuma likvidēšanu nevajadzīgi nerēgotos šīs kapu vietas, pašvaldībām, kuru robežās žīdu kapi atrodas, uzdots tos iznīcināt un līdz ar zemi nolīdzināt, lai nekas mums vairs turpmāk neatgādinātu šos cilvēces atkritumus. Pie kapu likvidēšanas iegūtos materiālus jāizlieto nepieciešamām būvēm, bet pašu zemi jāizmanto, kā tas labāk atmaksājas.” – Talsu Vārds, 1942, 12. marts.

Ēriks Prokopovičs, Andis Jēkabsons

Liquidation of Jews in Valdemārpils, Talsi District, in Summer 1941

Summary

Although extensive research into Jewish history and Holocaust problems in Latvia has been carried out recently, there is still very little information about the tragic fortune of the Jewish population of Valdemārpils.

Valdemārpils, or *Sasmaka* until 1926, was a typical Jewish town in Kurland – in 1881 there were 1774 inhabitants in Sasmaka, 1197 of them were Jews. They were mainly tradesmen – the most part of them owned shops or stalls, some were craftsmen (Jews were skillful tinkers, tailors, shoemakers and glass cutters) or something else.

Demographical situation changed after the outbreak of World War I when in summer 1915 Russian Army's commander-in-chief ordered all Jews to evacuate to inner Russia because of the approaching front. Therefore the number of Jews reduced rapidly.

After the beginning of Nazi occupation, which annihilated the self-government in Latvian towns, a German commandature was set up in Valdemārpils. They issued an order on restrictions of Jews where the most extraordinary demand was sterilization of Jewish population which later got the force of law.

By orders of the German authorities the town council realized arrests of Jews in Valdemārpils. Jews were divided according to their ability or disability to work and organized confiscation of their property was carried out. Able-bodied Jews were forced to work in the peat bog 5 km from Valdemārpils.

On the night of 26 July 1941, all the disabled Jews from Valdemārpils were shot, including children, but on the night of 7 August all the Jews who had worked in Mežgravas peat bog since 10 July were killed. It must be stressed that the members of the town council collaborated with occupation authorities, thus promoting an irretrievable process. Result of all that was that a whole and interesting culture met its fate, taking as sacrifice about 150 lives of Valdemārpils Jews.

Uldis Lasmanis

Nairi pilsētas ebreju kopienas gals (holokausts Jaunjelgavā)

“Vēsture nevar atbildēt uz jautājumu, kur rodas monstri.”
(*Stranga A. Latvieši, minoritātes, holokausts //*
Neatkarīgā Rīta Avīze, 2002, 4. jūl.)

Jaunjelgavas vēsture līdz 1940. gadam

Tā cieši saistīta ar Daugavu – Latvijas likteņupi. Kopš vikingu laikiem mūsu ēras pirmā gadu tūkstoša beigās pa to brauca gan tirgotāji, gan sirotāji. Tieši pa Daugavas grīvu sākās arī vācu ekspansija. Viņu dibinātās Rīgas uzplaukumu lielā mērā ietekmēja Baltkrievijas un Rietumkrievijas plosti un strūgas, kas simtiem dambējās pilsētas pievārtē. To būtu vēl vairāk, ja ne Daugavas krāces, seklās vietas, kurām pāri tika plosti, bet laivas bija jāpārkrauj pajūgos. Šādi pārkraušanas punkti jau kopš senatnes bijuši Jēkabpilī un Jaunjelgavā. Tā, piemēram, 19. gadsimta sākumā no Jaunjelgavas uz Jēkabpili – un otrādi – katru gadu devās ap 8000 vezumu. Preču pārkraušanas un transportēšanas nepieciešamība bija galvenais iemesls minēto pilsētu tapšanā.¹

Sākotnējais Jaunjelgavas nosaukums bijis *Neustadt* – Jaunpilsēta, arī Jaunā Rīga, ko ebreju iedzīvotāji jidišā dēvējuši par *Nairi*. 1567. gadā Kurzemes hercogs Gothards Ketlers te nodibina evaņģēliski luterisko draudzi, un 1646. gadā hercoga Frīdriha atraitne Jaunpilsētu pārdēvē par Frīdrihštati. Kad Kurzemes hercogisti 1795. gadā pievieno Krievijai, miests leļpus Daugavas lielajām krācēm kļūst par aprīņķa pilsētu. Uzbūvējot Rīgas–Orlas dzelzceļu 1867. gadā, Daugava un līdz ar to arī Frīdrihštate pakāpeniski zaudē preču pārkraušanas punkta stratēģisko nozīmi. Plosti gan iet vēl 20. gadsimta 30. gados, bet tas jau nav vairs senais preču plūsmas apjoms pa ūdensceļu. Par to liecina arī ebreju skaita samazināšanās pilsētā – 1881. gadā 70, 1897. gadā 50, bet 1935. gadā jau tikai 25% no 2153 iedzīvotājiem.²

Ebreju iedzīvotāju lielo īpatsvaru Frīdrihstatē – Jaunjelgavā vēsturiski noteica trīs faktori: liberālā Kurzemes hercogistes likumdošana ebreju jautājumā, Daugavas krāces un pilsētas relatīvais – pajūga dienas gājiens – tuvums Lietuvas tirgiem. Ebreji bija

galvenie preču pārvadātāji starp Jaunjelgavu un Jēkabpili, kā arī ormaņu, bocmaņu, burlaku – laivu vilcēju izmitinātāji un ēdinātāji, latviešu un lietuviešu zemnieku preču pārpircēji to tālākai nogādei Rīgā.³

Skaidrs, ka dzelzceļa atklāšana un aprinķa centra pārceļšana uz Jēkabpili 1926. gadā vēl vairāk iedragāja Jaunjelgavas ekonomisko un administratīvo potenciālu.

Aprinķa centra pārvietošanu lielā mērā ietekmēja Vācijas armijas 1916. gadā pēc Kurzemes okupācijas uzbūvētais vēsturiskais šaursliežu bānītis Daudzeva–Viesīte–Nereta–Aknīste–Jēkabpils, ar izeju uz Lietuvu. Tā frontes apgādei domātais dzelzceļš Jēkabpils miestu sasaistīja ar gandrīz visiem aprinķa pagastiem, sāņus atstājot Frīdrihštati. Tā atradās nomaļus arī no Jēkabpils–Jelgavas platsliežu dzelzceļa, nemaz nerunājot par Skrīveriem Daugavai pretējā pusē...

Aprinķa centra pārceļšana uz Jēkabpili sakrīt ar mazā šaursliežu pievadceļa, kā to dēvē tālaika apraksti, sakārtošanu.

Vācu okupācijas iestādes, steigā būvējot lauku dzelzceļu, nebija ievērojušas elementārākos dzelzceļa būves noteikumus. ... līnijas pakāpeniski sveda kārtībā. Pagaidu baraku vietā uzcēla jaunas stacijas un dzīvojamās ēkas, zemes klātni, uzbērumus un ierakumus paplašināja līdz normatīviem izmēriem, koka tiltus nomainīja ar dzelzs vai masīviem tiltiem...

600 mm šaursliežu dzelzceļa tīkls Jēkabpils aprinķī darbojās vairāk nekā pussimt gadu. Pa to izveda no aprinķa kokmateriālus, cukurbietes, eksportējamo sviestu, ieveda cementu, mākslīgo mēslojumu. Arī tūkstošiem pasažieru.⁴

Un tā 1935. gadā:

Tautas .. tirdzniecības un rūpniecības skaitīšanas laikā Jaunjelgavā no rūpniecības uzņēmumiem darbojas tikai dzirnavas, desu darbnīca, drēbju apstrādes uzņēmums, zāģu gateris un galdniecība. Toties dažādu veikalu un citu apkalpes iestāžu ir milzums: 100 veikali un tirgotavas, 7 tējnīcas, 6 frizētavas, 2 pirtis.

No šiem uzņēmumiem puse – 52 – piederēja ebrejiem, kuru skaits no iedzīvotāju kopskaita 2153 sastādīja 25%, t.i., 530. Toreiz Jaunjelgavā darbojušās komercskola un tās papildskola, latviešu pamatskola, žīdu pamatskola. Pēdējā 1926.–1927. gadā celta galvenokārt par ASV dzīvojošo ebreju līdzekļiem un saucās "Talmud-Tora".⁵

Arī bibliotēkas bijušas divas – latviešiem un ebrejiem. Pilsētu un apkārtni apkalpojuši četri ārsti, no tiem divi ebreji.

Blakus evaņģēliski luteriskajai latviešu, vācu, pareizticīgo un Romas katoļu draudzei darbojušās trīs Mozus ticīgo kopienas. Ebrejiem bijusi arī sava krājaizdevu sabiedrība.⁶

Kā raksturot politiski sociālo stāvokli 30. gadu pilsētā? Nenoliedzami, ka lielāko veikalu un dzirnavu atrašanās ebreju rokās, iespējams, radīja konkurences un skaudības spriedzi, kas varēja izpausties arī antisemitismā.

Tomēr Jaunjelgavas laikraksti par to neliecina. Pilsētiņas prese ir pārstāvēta ar “Jaunjelgavas Ziņām” un “Jaunjelgavas Dzīvi”, kas tiek izdota ar pārtraukumiem. Dažas ziņas no tās.

Sinagogā piekauts tirgotājs Ārons Kacs no vietējiem ebrejiem par to, ka, būdams pilsētas domnieks, nav gādājis, lai Jaunjelgavas pilsoņi netiktu pārmērīgi aplikti ar nodokļiem.

Jaunjelgavas presē nav nekādu norāžu par antisemītisku pulciņu darbību, par ko bijis minēts Jēkabpils laikrakstā “Viesturieši”.⁷

Par frizieri Ozeru Nemzeru, kurš “sodīts par spēļu ellītes ierīkošanu savā dzīvoklī”, ievietota karikatūra. Turpat paskaidrojums, ka “acīti uz naudu” Nemzera mājās spēlējusi grupa Jaunjelgavas pilsoņu. Toreiz tas bija aizliegts ar likumu. Notvertajiem Jaunjelgavas kāršu spēlmaņiem mirtiesas piespriež 20–50 latu sodanaudas.⁸ Līdzīgas kritikas par sadzīves lietām pilsētiņas laikrakstā lasāmas arī par latviešiem, te nav nekā antisemītiska.

Aprīņa laikrakstā “Jēkabpils Vēstnesis” veselā lappusē, kā parasti, piedāvājumi Ziemassvētku un Jaungada dāvanu iegādei veikalos. Te blakus latviešu uzvārdiem redzam Šabelu, Vestermanu, Abramoviču, Freidusu, Mandelštamu, Druku, Mulleru, Levitānu, Rotbardu, Moreinu.⁹

Šie piemēri minēti, lai raksturotu t.s. antisemītismu aprīņķī normālos, svešu varu, varmācības un ideoloģijas neprovocētos apstākļos.

Pēc 1934. gada 15. maija notiek izmaiņas Jaunjelgavas pilsētas pārvaldē. Līdz 1934. gadam Ārons Kāns bija pilsētas valdes loceklis un no 16 domniekiem seši – Ārons Kāns, Rubens Perelmans, Mairims Tabaksmans, P. Spelmans, Īzaks Guļaks, Haimšloms Vestermans – bija ebreji, bet Ulmaņa varas gados politiskā un demokrātiskā pašpārvalde mainās. Domes tiek likvidētas, pilsētas valdē ir tikai latvieši, bez pilsētas galvas Jāņa Plostiņa vēl tikai divi – Kārlis Lacenbergs un Kārlis Brunovs. Tas rada spriedzi pilsētas iedzīvotāju vidū, jo pašvaldības instancēs jau kopš 19. gadsimta tika ievēlēti visu tautību pārstāvji.

Tomēr saimnieciskajā un sociālajā jomā diskriminācija nav vērojama. Tā, piemēram, 1933. gada 6. aprīlī pilsētas valde ar lēmumu atbrīvo no izpriecu nodokļa ebreju pamatskolas organizēto sarīkojumu. Tāpat kā citas sabiedriskās organizācijas. Cits piemērs pēc 1934. gada. 1937. gadā Merju Haifu atzīst par trūcīgu un viņas jaundzimušajam piešķir pūriņu. Palielina pabalstu nespējniekam Joselam Icikonam, Zārai Guts. Tāpat kā latviešiem. Pabalsti gan mēdz būt dažādi. Sofijai Kļaviņai piešķir deviņus kilogramus rudzu miltu... Vēl viens interesants fakts. 1937. gada 28. decembrī pilsētas valde soda A. Briedi, M. Krūmiņu, K. Kauķi, H. Eisenbergu, Jāni Lejiņu, Jāni Skalbi, A. Petaku ar diviem latiem par... bērnu “neaizbaidināti nokavētām skolas mācību dienām”. Ebreju vecāku šai sarakstā nav neviena!¹⁰

Padomju gads

Seko 1940. gads un Sarkanās armijas iebrukums. Reizē ar to – iekārtas maiņa. Nu pēc 15. maija atstumtajiem rodas lieliska iespēja atspēlēties.

Tiek nomainīta visa Jaunjelgavas vadība. Par pilsētas vecāko kļūst Jānis Rubenis, par valdes locekļiem – Pēteris Grīnvalds un Haims Guļaks. Domes institūciju jaunā vara neatjauno. No pilsētas valdes algu sarakstiem redzams, ka Jaunjelgavā ir 66 nespējnieki, kuriem valde izmaksā 6,50–15 latu pabalstu mēnesī. Tā kā citi dokumenti par Jaunjelgavas pilsētas valdes pirmo padomju gadu nav saglabājušies, algu saraksti ataino nacionalizācijas gaitu: ir izmaksu saraksti par atsavināmo namu un dzīvokļu uzmērīšanu, par zirgu un ratu, kā arī dažādu mehānismu skaitīšanu. No jauntapušās pilsētas izpildkomitejas protokoliem vērts citēt 1941. gada marta sēdes dienaskārtības 5. punktu.

Sarkanarmijas virsnieka sievu Jevdokiju Horunžiju sodīt ar Ls 25 par bērna dzimšanas reģistrācijas termiņa nenokārtošanu: dzimis 28. janvārī, reģistrēts 3. martā.¹¹

Tiešām, sarkanie pilsētas tēvi bijuši īsti birokrāti, jo likumā paredzētais termiņš – mēnesis – pārsniegts par nepilnu nedēļu. Turklāt, kā lai okupanta sieva zina par mūsu likumiem? Laikam tādēļ šī protokola noraksts nokļuvis Jēkabpils prokuratūrā, kur kā vienīgais saglabājies.

Īpašumu nacionalizācijas laikā 1940. gada rudenī neviens nenojauš, ka atņemto īpašumu lielums būs viens no kritērijiem masveida represijām, kas sekos 1941. gada 14. jūnijā. Un ne tikai jūnijā – arī ātrāk. Pirms pārejam pie dokumentētām padomju represijām, jāmin netiešie un atmiņu pierādījumi.

Tā 1952. gadā holokausta lietā pratināmais Indulis Lacenbergs liecina:

Kādēļ es iestājos pašaizsardzībā? 1941. gada marta sākumā tika arestēts mans tēvs Reinis Lacenbergs, dzimis 1882. gadā. Aizveda naktī NKVD .. un es par viņu neko nezinu līdz šim brīdim. Dabīgi, ka es kļuvu padomju varas ienaidnieks – iestājos “pašaizsardzībā”. Ne jau lai slepkavotu ebrejus...¹²

Par vispārējo atmosfēru pirmajā padomju gadā atceras tālaika skolnieces.

Ella Ērentraute Sērenē:

.. ar padomju varas nodibināšanos sākās konflikti skolēnu starpā. Agresīvi kļuva ebreju zēni, uzbruka, kāvās. Traucēja mums stundās, kur paši nepiedalījās. Mēs gan ātri apguvām pretlīdzekli: ar lineālu un zīmuļu palīdzību veidojām krusta zīmi, tad viņi novērsās. Man – meitenei pat cepuri norāva un piemeta ar zirgu mēsliem. Par komunistu moku pagrabiem arī klīda visādas baumas.

Par skolēnu sadursmēm atceras arī jaunielgaviete Anna Nokalne: “Patraki mums – latviešu skolēniem gāja tai padomju gadā. Kāvās, ar akmeņiem apmētāja...”¹³

Kas pierādāms dokumentāri? No Jaunjelgavas pilsētas 1941. gada 14. jūnijā izsūta 12 ģimeņu. Starp tām atrodas Pauls Elsiņš – tiesnesis, Eduards Grīns – notārs, Roberts Ādams – bankas grāmatvedis, Jānis Plostiņš – pilsētas galva, Jūlijs Aizpurvs – namdaris, Roberta Upīša un Paula Baltiņa lietā profesija nav uzrādīta. Viņus izsūta galvenokārt kā aizsargu komandierus, un lietā aizsargu anketa ir galvenais vainas apliecinājums. Kā veikalniekus, kā bagātņiekus 1941. gadā represē četras tirgotāju Kratišu ģimenes un restorāna īpašnieku Kārli Šiliņu. Kratiši kā “sociāli bīstami elementi”, t.i., ģimenes galva, ar sevišķu apspriedes lēmumu saņem samērā vieglu sodu – no trijiem līdz pieciem gadiem izsūtījumā. Būtībā gan nevietā runāt par soda vieglumu, jo kara pirmajā ziemā un padomju noietņu badā lielākā daļa apmirst jau pirmajā gadā.

Izsūtīto Kratišu ģimeņu locekļu kopskaits ir 20, latvieši – 24 nelaimīgie.¹⁴

No Jaunjelgavas 1941. gada 14. jūnijā izvesto iedzīvotāju krimināllietas ir formējis un parakstījis bijušais Sēlpils pagasta pagrīdnieks Valsts drošības komitejas Jēkabpils apriņķa pilnvarotais Alfrēds Lodziņš, apstiprinājis Jēkabpils daļas priekšnieks Pēteris Reinholds.

Tāpat kā Jēkabpils apriņķa 1941. gadā izsūtāmo krimināllietās, arī Jaunjelgavas represējamo motivācijā galvenais nav ziņotāju pienesumi, bet Lodziņa pašrocīgi izraksti no Finanšu nodaļas dokumentiem: K. Šiliņam piederējis I kategorijas restorāns, visi Kratiši – lieltirgotāji, 24 850 rubļu gada ienākums katrai ģimenei, J. Plostiņš bez pilsētas galvas amata vēl ir arī Zemnieku savienības biedrs, R. Upītis, J. Aizpurvs un P. Baltiņš – aizsargu vada komandieri.

Nodevēju ziņojumi ir tikai P. Baltiņa lietā: Zofija Babīts un R. Perelmans uzrāda, ka 1941. gada 1. maija parādē Baltiņš dižojies mazpulka biksēs un zeķēs. Laikam bijis kāds mazpulku priekšnieks (dzimis 1910. gadā, tātad mazpulkiem par vecu).

Kāds ziņotājs ar pseidonīmu Dāboliņš ziņojis par notāru E. Grīnu, O. Nemzers – arī par Grīnu un R. Ādamu, ka viņi aģitējuši pret padomju varu, ka teikuši – “drīz visus sadzīs kolhozos”. Šie ziņojumi nav pamatojums, drīzāk papildinājums mantiskajam stāvoklim, politiskajai pārliecībai un piederībai, galvenais ir komandiera statuss Aizsargu organizācijā. No izsūtīto ģimeņu galvām Vjatlagā 1941.–1943. gadā mirst E. Grīns, K. Šiliņš, J. Plostiņš, R. Upītis, P. Baltiņš, P. Elsiņš, J. Kratišs, S. Kratišs, J. Aizpurvs. Dzīvi paliek un dažādā termiņā tiek atbrīvoti R. Ādams, M. un R. Kratiši.¹⁵

Visas šīs ģimenes tiek izsūtītas un nometinātas Krasnojarskas apgabala Berjovkas rajonā, izņemot Grīnus, kuri nokļūst Nazarovas rajonā. Viņu liktenis ir dramatisks un dažāds – saluši, badojušies, miruši, bēguši, noķerti, sūtīti atpakaļ, atbrīvoti 1954.–1957. gadā.

Īsumā par izsūtīto Kratišu ģimeņu likteni. Kā jau teikts, viņu “noziegums” ir kopīpašums ar 260 000 latu apgrozījumu gadā, māja 12 000 latu vērtībā, algota darbaspēka

izmantošana un – mājkalpotāju turēšana un algošana. Cik smagi bijuši šie argumenti, liecina tas, ka M. Tabaksmans, sens pagrīdnieks – komunisti, nav varējis glābt Moteli Kratišu, kurš viņu – nabadzīgu skārdnieku ar lielu ģimeni regulāri materiāli atbalstījis. Var būt, ka nav arī mēģinājis.¹⁶

Tātad izsūta Judela Kratiša četrus ģimenes locekļus, Šmuela – sešus, to skaitā vecāko no Jēkabpils apriņķa izsūtīto – 1859. gadā dzimušo Hanu Solomona meitu. Diezin vai šī 80 gadu vecā sirmgalve nav tā pati vecenīte, ko Jānis Lodziņš pa aizrestoto vagona logu redzējis, segā ietītu, vilktu pa Daudzevas stacijas peronu.¹⁷

Moteļa Kratiša ģimenē bija trīs cilvēki, Rahmiela – arī trīs. Rahmiels, kuram nometnē izdevās palikt dzīvam, tika atbrīvots jau 1944. gadā, un tūlīt pēc kara viņš atgriezās Jaunjelgavā, strādā Patērētāju biedrībā un raksta lūgumus apvienot ģimeni. 1947. gadā Krasnojarskas novada lekšlietu pārvalde ar speciālu lēmumu atļauj sievietai un abām meitām atgriezties Latvijā. Lietā saglabājusies Jēkabpils apriņķa Patērētāju biedrību savienības Saģādes kantora priekšnieka M. Bindmaņa 1946. gada 15. martā parakstīta, Krasnojarskas novada VDK adresēta apliecība, ka “Kratišs Rahmiels Haimovičs, dz. 1907. gadā, strādā Jaunjelgavas patērētāju biedrībā par jēlādu, zvērādu, vilnas un izejvielu pieņēmēju”. Tā ģimene Jaunjelgavā dzīvo līdz 1950. gadam, kad pēkšņi Latvijas PSR lekšlietu ministrijas Noziedznieku meklēšanas nodaļa 26. decembrī paraksta lēmumu, ka Kratišs Rahmiels ar sievu Mariannu, bērniem Diānu un Getu etapējams uz Krasnojarsku. Dokumentu apstiprina ģenerālmajors Augusts Eglītis un sankcionē ģenerālprokurors Aleksandrs Mišutins. Rahmiela Kratiša ģimene Krasnojarskā nodzīvo līdz 50. gadu vidum, kad pēc Staļina nāves sākās atgriešanās atļauju masveida izsniegšana.¹⁸

Otrs izdzīvojušais – Motelis Kratišs vēl kara laikā 1944. gadā arī tiek atbrīvots, ierodas Jaunjelgavā 1948. gada vidū un raksta iekšlietu ministram Eglītim lūgumu, ka viņš sodu ir izcietis un lai ļauj no Krasnojarskas atgriezties sievietai Taubei ar bērniem. Lietā ir Jaunjelgavas pilsētas izpildkomitejas piekrišana Taubes un bērnu izmitināšanai pilsētā. Liekas, ka uz lūguma ir paša Eglīša vīza – “Uz specdaļu”. Lietā saglabājusies Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas (VDM) 1948. gada 20. augusta vēstule Jēkabpils daļai noskaidrot, uz kādu dokumentu pamata Motelim Kratišam bijis atļauts izbraukt no Krasnojarskas uz Latviju, kādi dokumenti viņam izsniegti. Kamēr Rīga ar Jēkabpili sarakstās, tikmēr Motelis uz savu roku dodas uz Krasnojarsku pie sievas un meitām. Par to, ka viņš izbraucis tieši uz Berjovkas rajonu, 1948. gada 16. septembrī Valsts drošības ministrijas “H” nodaļai ziņo Jēkabpils daļas priekšnieks Sokolovs.¹⁹

Dzīvi palikušie Moteļa, Šmuela, Rahmiela un Judela Kratišu ģimenes locekļi Latvijā atgriežas galvenokārt 1957. gadā dažādā laikā.²⁰

Tātad acīmredzot tūlīt pēc kara izsūtīto un atbrīvoto liktenis Sibīrijā nebija izlemts – un Krasnojarskas drošības instances reizēm pat atļāva nometinātajiem izbraukt.

Viss tika nolikts vietā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1948. gada 26. novembra Dekrētu par mūža noņemšanu un kriminālatbildību par bēgšanu no tā. A. Eglītis 1948. gada augustā droši vien jau ir zinājis par gaidāmo dekrētu un sācis izmeklēšanu, to apsteidzot. Lai paglābtos no etapa un pārsūtīšanas cietumu mokām, Motelis pats dodas uz Sibīriju. Jāuzsver, ka arī līdz šī dekrēta izdošanai tiesājamie pēc atbrīvošanas gandrīz vienmēr tika nosūtīti pie ģimenēm izsūtījumā, ja tās tur atradās.

Šo praksi legalizēja PSRS VDM nākamais – 1950. gada 22. decembra rīkojums nr. 423 par izsūtīto ģimeņu apvienošanu.

No Sibīrijas pēckara gados bēga simti un tūkstoši, un tieši pēc šo dekrētu izdošanas krimināllietās parādās paraksti, ka “iepazīstināts par izsūtīšanu uz mūžu”. Arī ikmēneša vai vēl biežāka atzīmēšanās pie vietējā čekas pilnvarotā. Līdz 1950. gadam lietās nav minēta ne kāda kontrole, ne atzīmēšanās. Vēl kuriozāk! Kad sākas regulāra izsūtīto uzskaitē, meklēja kā izbēgušu jau sen – 1943. gadā mirušu cilvēku (piemēram, Kārli Lasmani, šī pētījuma autora vectēvu).

Uz Sibīriju izsūtīto Kratišu ģimenēm Staļina zobens izsūtījumā atņēma dzīvību 13 cilvēkiem. Pašlaik no Kratišiem Rīgā dzīvo divas, Izraēlā arī divas personas.²¹

Hitlera giljotīna.

Otrā pasaules kara sākums un Sarkanās armijas atkāpšanās caur Taurkalni un Jaunjelgavu

Otrā pasaules kara sākums, vācu armijas trieciens sākotnēji nes atbrīvošanās cerības no komunisma šausmām. Vismaz latviešu sabiedrības lielākā daļa to uztvēra tieši tā.

Arī ebreju kopienām Latvijā, domājams, nav bijis skaidrības par hitleriskā režīma īstajiem nodomiem, to fatālajām sekām. To var skaidrot tā, ka Latvijas prese par ebreju stāvokli Vācijā nerakstīja, vēl mazāk informēja padomju avīzes. Bija taču Molotova–Ribentropa “draudzības līgums”. Dokumentu trūkuma dēļ nav iespējams restaurēt Jaunjelgavas notikumus tūlīt pēc kara sākuma, tādēļ jāizmanto netradicionālas izpētes metodes – pēckara čekas krimināllietu detalizēta izpēte. Tur liecinieku un apsūdzēto protokolos atsegsies 1941. gada dramatisms un traģēdijas, zvērības un mantkārtība.

Šajā pētījumā holokaustā apvainoto personu krimināllietas atklāsim to hronoloģiskajā secībā, t.i., sākot ar 1944. gada oktobri līdz pēdējam, vismaz atrastajam un par holokaustu Jaunjelgavā notiesātajam 1954. gadā.

Padomju gadu krimināllietu izmantošanas plusi un mīnusi plaši analizēti Dr. hist. Rudītes Vīksnes pētījumā “Arāja komandas dalībnieki pēc padomju tiesas prāvu materiāliem”²².

Tā kā par holokaustu Jaunjelgavā vēstures avotos nav saglabājies gandrīz nekas, tad traģēdijas atklāšanā jāizmanto krimināllietas, pamatā liecinieku un apsūdzēto liecības. Tās apkopojot un analizējot, atklāta notikumu secība, datums, vieta, vainīgie.

Sarkanās armijas pretizlūkošanas (Smerš) virsnieku aktivitātes

Sarkanā armija Jaunjelgavu sasniedza 1944. gada 7. augustā. Jau 1. oktobrī Smerš izmeklētājs kapteinis Konovs Jaunjelgavā pratina lieciniekus Ivanu Grinevecki un Vladimiru Tomaševski: kas tas tāds Arnolds Kidelis?²³

Pratināmie stāsta, ka Kidelis bijis Jaunjelgavas desinieks, vācu laikā apsargājis krievu karagūstekņu nometni Taurkalnē, apgādājis to ar produktiem, piedalījies nošauto ebreju mantu izpārdošanā. Vairāk neko. Jau šeit tiek iezīmēta tēma, kas atkārtojas gandrīz visās Jaunjelgavas holokausta izmeklēšanas un tiesāšanas lietās, – karagūstekņu nometne pie Taurkalnes stacijas un ar to saistītie cilvēki.

Nākamais liecinieks – Jaunjelgavas drēbnieks Kārlis Paleja, kurš 12 dienas atradies vācu ieslodzījumā, 1944. gada 3. oktobrī ziņo Smerš kapteinim Veselkovam gari un plaši.²⁴

Kidelis kā ievērojams pilsētas miesnieks un desinieks brīvprātīgi iestājās vācu paš aizsardzībā. Neatceros, kurā 1941. gada mēnesī .. vācu policija pavēlēja visiem ebrejiem sapulcēties sinagogā. Tur viņus ieslēgtus, apsargātus turēja divas nedēļas. Šajā laikā vācu policija nošķīra visus ebreju vīriešus un automašīnās aizveda 7 km no pilsētas, kur tos apšāva. Pēc kāda laika no Rīgas ieradās SS vienība "mirongalva", kas tajā pašā vietā apšāva sievietes un bērnus. Es tajā laikā dzīvoju Rīgas ielā, blakus policijai. Es redzēju, ka Kidelis sēdēja automašīnā, kas veda ebrejus uz nošaušanu [šīs rindas izmeklētājs pasvītrojīs. – U. L.]. Vai Kidelis pats piedalījās šaušanā – to es nezinu. (Šeit un turpmāk autora tulkojums no krievu valodas.)

Šo liecību papildina Reinis Pormalis no Sērenes pagasta.

Kidelis sīta karagūstekņus. .. neatceros, kurā mēnesī, bet pēc ebreju apšaušanas Kidelis kopā ar citiem laupīja viņu mantas. .. vispār šāva kāda komanda no Rīgas, šāvējiem bija uz cepurēm mirongalva.²⁵

Vai minētie liecinieki Smerš atrasti vai ieradušies paši, tas nav zināms. Vispār armijas celtnieku vienības parādīšanās Jaunjelgavā liecina, ka te atradies sapieru vienības štābs, kas nodarbojies ar vācu sapostītās, saspridzinātās Krustpils–Jelgavas dzelzceļlīnijas atjaunošanu. Vācu spridzinātājus un viņu tehniku autors vēroja 1944. gada 6. augustā, dodoties bēgļu gaitās. Liecībās parādās vācu policija, vācieši – šāvēji.

1944. gada 2. oktobrī kapteinim Veselkovam liecina pats Kidelis.²⁶

.. Jaunjelgavas ebreju arestēšanai ieradās vācu policistu vienība – ap 50 cilvēku .. apmēram mēnesi ebreji atradās sinagogā. Es arestos nepiedalījos, arī šaušanā ne. To darīja speciāli no Rīgas divās automašīnās atbraukusi vienība 6 km no pilsētas uz Jēkabpils pusi. Apšaušanā no vietējiem iedzīvotājiem piedalījās Jaunjelgavas policisti Ikaunieks Andrejs, Postreiters (vārdu nezinu), citi. Kur viņi atrodas, nezinu. .. pēc apšaušanas mantas tika savāktas Blūmentāla mājā, pārdotas vairāksolīšanā. Zelta un sudraba lietas glabājās pilsētas valdē. Tās nodeva vāciešiem. Mantu sadalē aktīvi piedalījās trīs brāļi Auermaņi – Valdis, Fricis, Edvards [Eduards]. Kur viņi tagad – nezinu. Es nopirku sešus krēslus, galdu, gultu, skapi, divus abazūrus. Mājas apskatot, piesavinājos trīs mazas sudraba glāzītes...

Tā liecinieku un apsūdzēto liecībās sāk šķetināties Jaunjelgavas holokausta drāma.

2. Baltijas frontes Kara tribunāls Kidelim piespriež 20 gadus labošanas darbu no metnē, uz pieciem gadiem ierobežo tiesības. Lietā nav ziņu par viņa likteni. Latvijas Republikas prokuratūra A. Kideli rehabilitē.

Pēc Kideļa liecībām kapteinis Lovgins 1944. gada 22. oktobrī Jēkabpilī “par aktīvu piedalīšanos ebreju tautības iedzīvotāju apšaušanās un sarkanarmiešu karagūstekņu mocišanu Jaunjelgavas no metnē” formē atsevišķu lietu Jaunjelgavas iedzīvotājiem Postreiteram, Makušelim, Jānim Zilgalvim un citiem.²⁷

Tajā pašā mēnesī tiek formēta vēl viena – Mārtiņa Šteiņa un Jāņa Stabulīša lieta. Abi no Sērenes pagasta.²⁸

Šīs lietas ietvaros 1944. gada 7. un 9. oktobrī jau minētais Smerš izmeklētājs kapteinis Veselkovs pratina lieciniekus – Sērenes pagasta iedzīvotājus Frici Zigmani, V. Mihailovu un Pēteri Lasi.²⁹

1888. gadā dzimušais sērenietis F. Zigmanis vācu laikā ir atradies Rīgas Centrālcietumā, un var gandrīz droši apgalvot, ka izmeklētāju Veselkovu sameklējis pats. Svarīgākais no viņa liecinātā Mihailovas un Laša lietas sakarā ir tas, ka ebreju apšaušanu Jaunjelgavā vadījis policijas pirmais komandants Balots [tā protokolā. – U. L.], bijušais advokāts Kalniņš, aizsargu rotas komandieris Kārlis Zālītis, Jaunjelgavas policistu priekšnieks Kārlis Aprāns un citi.

Liecinieks F. Zigmanis Jaunjelgavas drāmas norisē pirmoreiz iezīmē jaunu faktoru: K. Aprāna organizētu atkāpjošos sarkanarmiešu apšaudi. Šajās operācijās piedalījies arī M. Šteinis. Savukārt V. Mihailova par Šteini stāsta, ka Mārtiņš kopā ar brāli Jāni apsargājis tiltus, abi piedalījušies cīņās pret partizāniem Baltkrievijā, kur Jānis kritis. Vai Mārtiņš Šteinis šāvis ebrejus, viņa nezina, bet tur piedalījies J. Stabulītis no Kalniešu mājām Sērenē. Stabulītīm bijusi līdzi lāpsta līķu aprakšanai, redzējusi tai pielipušas asinis... 1879. gadā dzimušais P. Lasis papildina: “Policijas rotu Jaunjelgavā komandēja Kārlis Zālītis no Sērenes, visi viņi nēsāja baltas lentes. Es biju liecinieks, kā viņi

apšaudīja sarkanarmiešu mašīnas uz Taurkalnes–Jaunjelgavas lielceļa. No šāvējiem mājās dzīvo Jānis Stabulītis Jāņa dēls, Vecpēters, Šteinis... Dzird, ka mājās atrodoties arī brāļi Galviņi – Voldemārs un Jānis.”

Tā Smerš izmeklētāju redzeslokā nokļūst sarkanarmiešu apšaude, viņiem atkāpjoties, konkrētu personu dzīvesvietas, nodarītais.

1944. gada 9. oktobrī Smerš izmeklētājs Makarcevs pratina Sērenes pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāju Jāni Ūbeli un Sērenes namdari Pēteri Nīcgali.

Ūbelis stāsta, kā Sērenes Jakšānu mājās organizēta paš aizsardzības vienība, kas sākumā gūstījusi un apšaudījusi atkāpjošos sarkanarmiešus. Stabulītis tur bijis no paša sākuma. Nīcgalis bez sarkanarmiešu vajāšanām un ebreju šaušanām papildina noziegumu sarakstu ar faktu, ka Mārtiņš konvojējis Laukstrādnieku savienības (laikam Sērenes) padomes priekšsēdētāju Kārli Andžu, viņa sievu, Sērenes izpildkomitejas bijušo priekšsēdētāju Pēpiņu, milici Dombrovski. Andžs ar sievu nošauts. Izmeklētāji ne tikai pratina lieciniekus un apsūdzētos. Kapteinis Lovgins 20. un 22. novembrī vada un protokolē visu minēto personu konfrontācijas, kur faktiski atkārtojas iepriekš pierakstītais. 1944. gada 8. oktobrī kapteinis Veselkovs, šoreiz viņš parakstās kā Smerš pilnvarotais Sērenes pagastā, pratina M. Šteini, pēc tam J. Stabulīti.

Īsumā M. Šteiņa liecība:

.. 1941. gada jūnija pēdējās dienās, kad Sarkanās armijas daļas vēl nebija paspējušas atkāpties, Sērenes iedzīvotājs Kārlis Svarēns organizēja paš aizsardzības grupu. Tajā bija 30–35 cilvēki, iestājos arī es – Šteinis. Mūsu uzdevums bija – cīņa ar Sarkano armiju, ar sarkanajiem partizāniem. .. jūnija mēneša beigās [tā protokolā. – U. L.] no Jaunjelgavas atveda ebrejus. Viņus nošāva Beku silā. Mūsu vienība apsargāja šaušanas vietu, arī ceļus uz to, lai kāds nepieklūst... Ezerosis man stāstīja, ka .. jūlija mēneša beigās Jaunjelgavā ieradās komanda, kas kravas mašīnās veda no pilsētas ebrejus Tuatanu [tā protokolā. – U. L.] rajonā, tur viņus apšāva. Cik – es nezinu. Mūsu grupa, kā iepriekš, apsargāja. Es nepiedalījos – plāvu sienu.³⁰

Ja M. Šteinis savās liecībās ir lakonisks un daudz ko neatceras, tad Jānis Jāņa dēls Stabulītis, dzimis 1900. gadā [tik sīks raksturojums tāpēc, ka lietās figurēs vēl citi Stabulīši. – U. L.], kapteinim Lovginam pierunā un paraksta daudzas lappuses.

Sērenes pagastā ebreju šaušana notika divas vai trīs reizes. Tas notika apmēram mēnesi pēc vācu ienākšanas .. skaitu es nezinu, es tur nepiedalījos. Apmēram jūnija beigās [tā protokolā. – U. L.] uz mežu, kas 0,5–1 km uz austrumiem no Mazbeičānu mājām Sērenē, atbrauca divas kravas automašīnas .. viena ar ebrejiem no Jaunjelgavas, otra – ar sardzi. Man Svarēns teica: “Atvedīs šaušanai Jaunjelgavas žīdus .. jāiet rakt bedri un apsargāt.” Es atrados 200 metru no tās vietas, pie upes. Drīz es izdzirdu šāvienus, sieviešu un vīriešu kliedzienu. Tad viss noklusa. Šajā lietā piedalījās daži no Seces un Daudzeses pagasta. Es nepiedalījos, bet labi atceros otru gadījumu –

augusta sākumā. Tur piedalījās Kārlis Aprāns, Kārlis Ašaks, blakus atradās Galviņš Valdis un Jānis, citi .. neatceros. Man pagastā stāstīja, ka no Rīgas atbraukušas divas kravas automašīnas ar SD policistiem un izbraukuši Sērenes Tuatanu māju rajonā. Mežā, kas ap 0,5 km uz austrumiem, tika vesti ebreji no Jaunjelgavas un šauti .. bija 2–3 reisi. Es tai laikā dežurēju Sērenes pagasta valdē.³¹

1944. gada 14. novembrī no pulksten 19 līdz 23 Jānis Stabulītis nosauc un raksturo 11 aktīvus vācu okupantu atbalstītājus. Var pieņemt, ka, mēnesi Jēkabpils izmeklēšanas cietuma šaurībā izmociņš, ar nāvessodu sabaidīts, Jānis atklāj:

Svarēns [vārds nav minēts] – Sērenes pagasta paš aizsardzības organizators un vadītājs.

Buzulis [vārds nav minēts] – Sērenes aizsargu vadītājs un organizētājs vācu laikā. Es – Stabulītis – aizsargs nebiju.

Priedītis [vārds nav minēts] – Sērenes šucmaņu rotas organizētājs un vadītājs. Rotā vīri no Seces, Sērenes, Daudzevas.

Policijas rotā trīs vadi, kurus komandēja:

Gabersons Gabriels, sērenietis. 1941. gada jūlijā mēnesī aktīvi piedalījās ebreju šaušanā Beku silā. Tagad laikam pie vāciešiem.

Aprāns Kārlis – vācu laika policists Jaunjelgavā. 1941. gada 9. jūlijā aktīvi piedalījās ebreju šaušanā Beku silā [pirmais konkrētais datums Smerš protokolos. – U. L.].

Galviņš Jānis un Voldemārs. Brāļi no Sērenes, darbojās Beku silā.

Ošaks Kārlis – sērenietis. Piedalījās Beku silā šaušanās, arestēja komunistus Kārli Lejiņu, Pīpiņu u.c.

Cik toreiz ebreju nošāva, nezinu, jo atrados no tās vietas ap 200 metru .. Šaušanai cilvēkus veda no Jaunjelgavas divās automašīnās.

Par konfrontācijām jau rakstīts. 1944. gada 22. novembrī kapteinis Lovgins paraksta un Smerš apakšpulkvedis Berjozins apstiprina lēmumu par 23 vācu okupācijas režīma atbalstītāju uzvārdu izņemšanu no Šteiņa un Stabulīša lietas atsevišķā lietvedībā un "sakarā ar "Smerš" nodaļas aiziešanu no Jēkabpils materiālus par šīm personām nodot Valsts drošības komitejas Jēkabpils apriņķa daļas rīcībā vainīgo izmeklēšanai un sodīšanai"³².

2. Baltijas frontes Kara tribunāls Daugavpilī tam laikam raksturīgajā ātrumā 1944. gada 24. novembrī spriež:

.. tiesājamie Šteinis un Stabulītis 1941. gada jūnijā brīvprātīgi iestājās vietējā profašistu vienībā, kuras sastāvā piedalījās atkāpjošos Sarkanās armijas daļu apšaudē, padomju aktīvistu un karagūstekņu arestos un konvojēšanā. 1941. gada jūlijā, ebreju tautības padomju pilsoņu nošaušanas laikā, apsargāja ceļus un konvojēja arestētos. Pēc tam .. [abi] dienēja policijā un Latviešu leģionā. .. notiesāt uz 10 gadiem darba nometnē katru, uz 5 gadiem ierobežot tiesības.³³

Vēl tikai atliek piebilst, ka šis relatīvi maigais sods, kur lietas materiālos pārsvarā ir tieši sarkanarmiešu vajāšana un šaušana, ir abiem letāls. Kā jau tas vairākumam kara gados notiesāto likteņiem raksturīgi, Mārtiņš Šteinis 1949. gada 27. decembrī Dubrovlagā mirst ar diagnozi: distrofija, pēcoperācijas stāvoklis.³⁴

Jānis Stabulītis pēc lietas materiāliem pazūd bez vēsts. Var uzskatīt, ka arī viņš gājis bojā Gulagā.

Daži padomju dokumenti holokausta sakarā

Pretizlūkošanas virsnieku veiktā izmeklēšana atklāj vairākas Jaunjelgavas holokausta sākuma detaļas.

Vispirms – pašaizsardzības vienības Sērenē un Jaunjelgavā tika organizētas ne jau ebreju slepkavošanai, bet gan lai pretotos Sarkanajai armijai – šim ienīstās iekārtas galvenajam balstam. Iekārtai, kas gada laikā atņēma īpašumus, bet cilvēkus arestēja un pēkšņi izsūtīja necilvēciskā veidā. Pašaizsardzības vienību dalībnieki sākotnēji nekādā ziņā nav domājuši par ebreju represēšanu, kur nu vēl slepkavošanu.

Toties vācu armijas un drošības dienesta vadība, redzot nevēlamo tautas sajūsmu par atbrīvošanu no komunistu varas un pašaizsargu steidzīgo formēšanos, tikpat ātri ir aptvērusi, ka te ir ideāla iespēja mēģināt ar latviešu rokām veikt ebreju plānoto iznīcināšanu.

Par to, ka pretošanās Sarkanajai armijai sāka organizēt, vēl pirms vēрмаhts tuvojās, liecina apsūdzētā K. Rudzīša 1946. gada 19. novembra liecība.

*1941. gadā vēl līdz vācu armijas ienākšanai Latvijā vietējie iedzīvotāji, t.sk. arī policists Rūdolfs Čuders, noorganizēja slepenu komiteju, kas nodarbojās ar policijas organizēšanu. Par to man pateica Kārlis Postreiters, kurš bija šīs komitejas sastāvā .. Slepenā komiteja par policijas priekšnieku iecēla Oskaru Balodi, par vietnieku Kārli Kalniņu, Kārlī Postreiteru par krimināluzraugu, Rūdolfu Čuderu par sekretāru. Sēdes notikušas Jakobsona mājā, otrajā stāvā. Kad vācieši ienāca Jaunjelgavā, viņus uz Jelgavas ielas sagaidīja cilvēku grupa, kur es pazinu Čuderu, Postreiteru, Krollu Eduardu, Kalniņu Kārlī, trīs brāļus Auermaņus, Žermenu Eizenbergu .. 12–15 cilvēku. Vācieši apstājās, un Balodis pasniedza ziedus. Viņš uzkāpa uz bruņumašīnas un nobrauca līdz Jaunjelgavas tīrgus laukumam.*³⁵

Arhīva fondos nav izdevies atrast ziņas par Jaunjelgavas, precīzāk – Jēkabpils apriņķa policijas 2. iecirkņa organizēšanos pēc vāciešu ienākšanas. Lai konstruētu Jaunjelgavas analogu, jāizmanto Aigara Urtāna pētījums “Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā: civiliedzīvotāju slepkavošana Latvijas provincē (1941–1942) – Bauskas pilsēta un apriņķis”³⁶.

29. vai 30. jūlijā Bauskas pilsētas vācu komandants norīkoja latviešu policijas priekšnieku sākt ebreju lietas kārtošānu un ebreju iznīcināšanas vietas apsargāšanu. Vācieši Bauskā ienāk tikai 28. jūnija pēcpusdienā. Starpvaru periods ilgst no 28. jūnija līdz 1. jūlijam. Ienākot vācu karaspēka daļām, katrā konkrētā teritorijā tika iecelts vācu militārais komandants. Paralēli veidojās nosacītas latviešu komandantūras. "Līdz 8. jūlijam šāda struktūra bija izveidota, un vācu drošības institūciju pārziņā esošais Latviešu pašaisardzības vienību štābs Rīgā uz aprīņkiem nosūtīja attiecīgi pilnvarotas personas.."

Militārais komandants Klauzens 1941. gada 1. jūlijā izdod pavēli, ka ebreji pilsētas ielās var uzturēties no pulksten 7.00 līdz 6.00 vakarā. 9. jūlija pavēlē aizliedz ebrejiem uzturēties noteiktā teritorijā. Citur Mārtiņš Vagulāns šādu rīkojumu izdeva jau 2., 3. jūlijā.

A. Urtāna pētījumā ir vēl citas uz notikumiem Jaunjelgavā attiecināmas vietas. Vācu SD priekšnieka Baltijā ieceltais latviešu SD štāba priekšnieks Zemgalē M. Vagulāns pirmos rīkojumus izdod jau 1941. gada 30. jūnijā. M. Vagulāns ir arī laikraksta "Nacionālā Zemgale" redaktors un izdevējs. Jau pirmajos numuros parādās raksti "Žīdu – masonu vispasaulē iekarošanas plāni" un "Ciānas gudro protokoli" turpinājumos.

"Nacionālās Zemgales" 3. jūlija numurā publicēts "*Ordnung*" – Rīkojums:

Sākot ar šā rīkojuma publicēšanu – 1941. gada 3. jūliju, uzdodu visās fabrikās, rūpnīcās un tirdzniecības uzņēmumos, kā arī visās iestādēs bez izņēmuma nekavējoši atbrīvot no darba žīdus – darbiniekus un strādniekus. Rīkojuma nepildīšanas gadījumā vainīgie tiks saukti pie atbildības pēc kara laika likumiem.

Jelgavā. Drošības dienesta priekšnieks

Turpat arī, ka "ebrejiem līdz 5. jūlijam pulksten 18.00 nekavējoties jāatstāj .. [10 ielas]". Sākot ar 5. jūliju, ebrejiem aizliegts apmeklēt teātrus, kino, publiskos parkus, muzejus un citas mākslas iestādes, kā arī sarīkojumus. Neapšaubāmi, ka šādi rīkojumi attiecināmi arī uz Jaunjelgavu, kur iedzīvotāji tai pašā "Nacionālajā Zemgalē" lasa: "No žīdu vadītām boļševiku un slepkavu bandām brīvi" (3. jūlijs); "Kāpēc mums stingri jāapkaro žīdisms" (5. jūlijs); "Rīgas Centrālcietumā atrakti 98 upuri" un "Slepenās žīdu padomes – kahali" (8. jūlijs).

"Jēkabpils Vēstnesis" sāk iznākt tikai 1941. gada 23. jūlijā. 31. jūlijā šis ceturtdienās iznākošais laikraksts publicē, ka "Jēkabpils pilsētas pilnvarotais aizliedzis Jēkabpilī uz dzīvi apmesties neāriešiem un pārdot vai iepirkt viņu vajadzībām pienu, gaļu, sviestu, maizi". Faktiski paziņojums ir ebreju tūlītējas apšaušanas konstatācija.³⁷

No 31. jūlija publikācijas "Jēkabpils Vēstnesis" var secināt, ka vācu karaspēks Daugavas kreiso krastu – Jēkabpili sasniedzis piektdien – 27. jūnijā. Tātad Jaunjelgavā arī vara mainījies šajā laikā. Katrā ziņā Sunākstē vācu karaspēks no Viesītes puses ienāca naktī no 27. jūnija uz 28. jūniju.

Jaunjelgavā gan, kā var spriest no K. Rudzīša liecības, ienākusi cita kolonna – no Taurkalnes–Valles–Bauskas puses pa Jelgavas ielu.

Minētais šeit apskatīts, lai īsumā raksturotu atmosfēru varu maiņas laikā un iespēju robežās precizētu datumus faktiem, kuru atklāšana sekos krimināllietu atreferējumos.

Bet ir dokumenti, kas sastādīti apmēram tajā pašā laikā, kad Smerš virsnieki pratina apcietinātos un lieciniekus. Tie ir Latvijas PSR Ārkārtējās komisijas materiāli, kuros atrodamas tolaik svaigas ziņas par vācu okupācijas laikā Latvijai nodarītajiem zaudējumiem.³⁸

Tās, protams, ir ārkārtīgi tendenciozas, dažos gadījumos pat safantazētas. Sevišķi tas sakāms par mantisko zaudējumu daļu – 132. fondu, kur katrs pagasts un zemnieks uzdevis, kas tik ienācis prātā. Pēc autora domām, šādu vērtējumu nevar attiecināt uz Latvijas Valsts vēstures arhīva P-132. fondu, kurā ir dati par cilvēkzudumiem. Tā, piemēram, Jaunjelgavā uzrādīti tikai divi nošauti karagūstekņi, lai gan krimināllietās par holokausta gadījumiem redzams, ka to ir bijis vairāk.³⁹

Tāpat Sunākstes pagasta 14 nošauto iedzīvotāju sarakstā nav uzrādīts skolotājs Henrijs Ostvalds, par kura nāvi no nelabvēļu rokām zināja viss autora dzimtais pagasts. Tomēr šī zaudējumu uzskaitē, sevišķi daļa “Mierīgo iedzīvotāju aizdzīšana verdzībā un nošaušana”, pelna, lai pie tās apstātos, īpaši holokausta sakarā. Jaunjelgavā nošauts 600 mierīgo iedzīvotāju – ebreji, padomju aktīvistu, komunistu, to skaitā 66 ebreju bērni.

Skaitli 600 apstiprina 1944. gada 5. decembrī sastādītais akts, ka
.. no Jaunjelgavas pilsētā dzīvojošiem ebrejiem 1941. gada jūlija mēnesī arestēti, aizvesti, nošauti un aprakti pavisam 565 cilvēki trijās zemāk minētajās vietās:

- 1) 65 cilvēki nošauti un aprakti Sērenes pagasta robežās pie Totānu kapsētas;*
- 2) 430 cilvēki nošauti un aprakti Sērenes pagasta robežās pie Ozolu mājām un*
- 3) 70 cilvēki nošauti un aprakti 10 kilometrus no Bauskas pilsētas Jaunjelgavas–Bauskas šosejas malā, kreisā pusē 300 metru no šosejas.*

Seko komisijas locekļu paraksti un paskaidrojums, ka aktu var apliecināt Miķelis Kārklīšs, dzīvojošs Sērenes pagasta Kalnamiķeļos, par 495 cilvēkiem un Rijkuris, dzīvojošs Taurkalnes stacijā Mikmaņos, par 70 cilvēkiem.⁴⁰

Turpmākās liecībās un secinājumos konstatēsim šī akta atbilstību īstenībai. P-132. fondā ir vēl viens akts – nošauto Jaunjelgavas pilsoņu saraksts. Nošaušana datēta ar 1941. gada 4. vai 11. jūliju – datums nav skaidri salasāms. Nogalinātie ir Ciļa Kacs (Jelgavas iela 56), Misons Glikmanis (Jelgavas iela 58), Rahe Šenbergs (Mazā Daugavpils iela 15), Šoloms Heimanis (Jelgavas iela 95), Dāvids Vulfsons, Bernhards Vulfsons (abi no Pumpura ielas 3), Bērs Guļaks (Jelgavas iela 33), Ābrams Vassermans (Jelgavas iela 22), Berkuss Vassermans (Tirgus iela 3), Aiziks Kratišs (Jelgavas

iela 44), Rubens Perelmans, Sprince Perelmans (abi no Jelgavas ielas 17), Golda Zaks (Jelgavas iela 81), Elija Vassermans (Jēkabpils iela 4). Kopā 14 cilvēku.⁴¹

Par civiliedzīvotāju šaušanām vācu okupācijas gados un ar to saistītām zvērībām 1945. gada 20. februārī ziņo arī Jēkabpils apriņķa laikraksts "Brīvā Daugava".

Interesanti ir daži Latvijas PSR nacistisko noziegumu izmeklēšanas Republikas Ārkārtējās komisijas un Valsts drošības komitejas direktīvi dokumenti.

1945. gada 4. janvārī Ārkārtējās komisijas atbildīgais sekretārs Austriņš un leģlietu ministrijas pilnvarotais Bundzis ziņo Drošības komitejas Jēkabpils apriņķa daļas priekšniekam Kiršbaumam un partijas komitejas sekretārei, Ārkārtējās komisijas priekšsēdētājai Birkenfeldei (protams, krieviski):

Pēc statistikas datiem, 1939. gada 1. janvārī Jūsu apriņķī skaitījās 48 937 iedzīvotāji. Pēc orientējošiem datiem, 1941. gadā uz PSRS evakuējās apmēram 4%, t.i., 1958 cilvēki. NKVD Jēkabpils daļas 1944. gada reģistrācijā uzskaitīti 32 895 iedzīvotāji (neieskaitot vāciešu no citiem okupētiem PSRS apgabaliem atdzītos 3828 cilvēkus). Kā izriet, tad Jēkabpils apriņķī trūkst 13 662 cilvēki. Iztrūkstošo iedzīvotāju skaitam jābūt vienādam ar vācu nacistisko okupantu iznīcināto un verdzībā uz Vāciju aizdzīto mierīgo iedzīvotāju skaitu.⁴²

Republikāniskā direktīva ir skaidra: visus cilvēkzudumus norakstīt uz nacistu okupācijas rēķina, arī padomju represijās cietušos, kas Jēkabpils apriņķī 1941. gada 14. jūnija izsūtīšanas rezultātā vien ir 535 vīrieši, sievietes un bērni.⁴³

Ne velti uz ziņojuma ir dīvaina, nestandarta norāde: Nav izpauzams – *Ne podležit oglāšņiju.*

Ārkārtējās komisijas dokumentos ir arī vēstules bez norādes par slepenību.

19.01.45. Valsts Drošības tautas komisariāta Jēkabpils daļas priekšniekam leitnantam Makovskim.

Pēc Republikas Ārkārtējās komisijas ziņojuma iesniegtajam materiālam ir trūkumi. Dažos gadījumos pat uzrādīto faktu politiska viltošana. .. tā nav konstatēts, ka mierīgo iedzīvotāju masveida iznīcināšanu .. veica tieši vācieši vai viņu izpalīgi pēc tiešas okupantu norādes, nevis "paši latvieši", kā norādīts dažos materiālos.

.. ievērojot, ka darbam piemīt ne tikai valstiska, bet arī starptautiska nozīme, steidzīgi rīkojieties, lai izlabotu pieļautos trūkumus un konstatētu personas no vācu komandējošā sastāva, kas atbildīgas par ļaunprātībām un noziegumiem Jūsu apriņķī. Izpildei – septiņas dienas.

*Narkoma vietnieks, valsts
drošības apakšpulkvedis (Vēvers)⁴⁴*

Šis dokuments liecina, ka jau 1944. gada rudenī padomju izmeklēšanas iestādes saduras ar "vāciešu vainas" konstatēšanas problēmu. Bet par to turpmāk.

Paralēli armijas Smerš jau no 1944. gada oktobra darbojas arī drošības iestādes.

Tā 1944. gada 6. oktobrī VDK Jēkabpils apriņķa daļas kapteinis Susaņins pratina Sērenes iedzīvotāju Alfrēdu Zālīti – Jaunjelgavas aizsargu vada komandieri un paš-aizsargu Kārli Kuģenieku.⁴⁵ Zālītis liecina: “Pēc vācu ienākšanas apmēram nedēļu nekādas varas nebija. Liela zagšana. Pēc advokāta Kārļa Kalniņa piedāvājuma es iestājos aizsargos, lai cīnītos ar šīm nekārtībām.”

Tā ir viņa pirmā liecība. Vēlāk liecinieki Katrīna un Fricis Zigmaņi, Pēteris Lasis un Alvīne Kļaviņa atklāj, ka A. Zālītis kopā ar K. Kuģenieku redzēts jūlijā–augustā (nav datuma) automašīnā konvojējam ebrejus uz Totānu mājām Beku silā. Zālītis šāvis arī sarkanarmiešus. Konfrontācijā Daugavpils cietumā Zālītis daļu šīs liecības noliedz, daļai piekrīt.

Sākumā abu pratināšanas materiālus noformē atsevišķās lietās, bet 1945. gada 13. jūnijā lietas apvieno, un 1945. gada 27. novembrī 2. Baltijas frontes Kara tribunāls A. Zālītim piespriež augstāko soda mēru, K. Kuģeniekam 20 gadus nometnē, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības.

Šīs lietas izmeklēšanas gaitā uzpeld Zemtura, Zilgalvja, Pavāra, Cītkas un Kārļa Auermaņa uzvārds. Liecinieki dzirdējuši šaušanu, kliedzienus, bet neapstiprina, ka abi tiesājamie būtu slepkavojuši. Tikai konvojējuši.⁴⁶

Alfrēda Zālīša notiesāšanai uz nāvi, domājams, galvenais iemesls ir laikraksta “Tēvija” 1942. gada 31. marta raksts “Ar šauteni pret ložmetējiem un pārspēku”, kur aprakstītas Sērenes partizānu cīņas ar boļševikiem. Tur minēts arī Zālītis, kā viņu sagūsta padomju karavīri, kā viņš bēg un vienu karavīru nošauj. Kārli Kuģenieku amnestē jau 1955. gadā.

1945. gada 16. janvārī VDK Jēkabpils apriņķa daļas vecākais izmeklētājs Lesovskis arestē 1883. gadā dzimušo Jāni Sakniņu, kas vienu reizi apsargājis ebrejus Jaunjelgavas sinagogā. Par viņu visnegatīvāk liecina Olga Laukiškis: nav ļāvis arestētajiem ebrejiem nodot produktus. Sakniņš taisnojas, ka viņš pildījis pavēli. 1945. gada 18. maijā J. Sakniņš Daugavpils cietumā mirst.⁴⁷

1945. gada 16. janvārī tas pats izmeklētājs Lesovskis arestē jaunjelgavieti Jāni Skujevski, kurš tūlīt bez izmeklēšanas tiek nosūtīts uz Kraslāgu. Tur arī notiek izmeklēšana, un protokolos redzami divi izsūtīšanas iemesli – karagūstekņu apsargāšana Taurkalnē un ebreju – Jaunjelgavas sinagogā. Sevišķā apspriede 1946. gada 19. jūlijā piespriež piecus gadus izsūtījumā. Par turpmāko J. Skujevska likteni lietā ziņu nav. Reabilitēts.⁴⁸

1945. gada 27. janvārī Jēkabpils čekas izmeklētājs Traktirščikovs arestē 1896. gadā dzimušo jaunjelgavieti Jāni Pormali. Liecinieki Jānis Sticeris un Milda Čerņavska liecina, ka viņš bijis policists Latvijas Republikas laikā, tad šucmanis ar zaļu lenti, apsargājis ebrejus, laupījis viņu mantu. No izpētes viedokļa te svarīga M. Čerņavskas liecība:

.. vai šava Pormals, nezinu, bet zinu, ka 1941. gada augusta sākumā veda ebrejus uz Taurkalnes staciju – 70 cilvēkus. Atpakaļ tie neatgriezās. Es pati redzēju, kā viņš veda pajūgā. Viņi tika nošauti netālu no Taurkalnes.

Konfrontācijā J. Pormalis to noliedz, šautenes nav bijis, pa ebreju dzīvokļiem gan staigājis. Sūtījis Hasu Krīgeri apkopt vācu virsnieka dzīvokli Parka ielā. Apsūdzība nav smaga, un leTK karaspēka Kara tribunāls 1945. gada 30. novembrī piespriež septiņus gadus izsūtījumā un trīs gadus ierobežo tiesības. Taurkalnes epizode spriedumā nav uzrādīta. Pormalis pazūd bez vēsts. Reabilitēts.⁴⁹

Hronoloģiskā secībā nākamais apcietinātais un Jaunjelgavas holokaustā apsūdzētais ir Pēteris Voits-Veide, jaunielgavietis. Viņu 1945. gada 16. martā arestē čekists Lesovskis, kura vārds figurē gandrīz visās krimināllietās.

Liecinieces ir jau minētā M. Čerņavska un O. Laukiškis. Voits-Veide 1941. gadā arestējis M. Čerņavsku. Voitam-Veidem inkriminē arī klišeju “brīvprātīgi vācu okupācijas laikā palicis Latvijas PSR teritorijā, nodevis dzimteni”. Tālāk jau konkrētas lietas par ebreju apsargāšanu, konvojēšanu. Apsūdzības slēdzienā no abu liecinieču teiktā ierakstīts sekojošais, kas citējams:

Kādā 1941. gada jūlija svētdienā soda vienība Jaunjelgavas tirgus laukumā organizēja padomju literatūras, padomju valsts vadītāju portretu, karogu masveida savākšanu. Lai sadedzinātu. Pie tam atdzina uz sadedzināšanas vietu arestētos pilsoņus, izsmēja viņus, nostādīja rindā un lika iet ap ugunskuru, kurā meta sadedzināmos priekšmetus, tā radot sāpes un ciešanas padomju patriotiem. Piedalījās arī Pēteris Voits-Veide ar ieroci rokā.

Šis “autodafē” figurē arī citās krimināllietās. leTK karaspēka Kara tribunāls Daugavpilī 1945. gada 3. septembrī piespriež P. Voitam-Veidem 20 gadus labošanas darbu nometnē, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Lietā nav ziņu par viņa likteni. Nav reabilitēts.⁵⁰

Ebreju apsargāšanu uzrāda arī Elmāram Krūmiņam. Viņu 1945. gada 6. maijā Rīgā arestē Ļeņingradas frontes Smerš izmeklētājs. Liecinieki ir no Jaunjelgavas – Anna Budevica un Kārlis Cinis. 1945. gada 20. novembrī E. Krūmiņam piespriež 15 gadus labošanas darbu nometnē, kur viņš pazūd. Krūmiņa liecībās svarīgākais ir tas, ka konvojējis ebrejus uz nošaušanas vietu Taurkalnes mežā un ka 1941. gada 28. jūnijā vācieši jau bijuši Jaunjelgavā. Vēl vairāk: sākumā aizsargi – paš aizsargi Krūmiņu arestējuši, un viņš nodots vācu komandantam jau 28. jūnijā! Kara tribunālā viņš ebreju konvojēšanu noliedz.⁵¹

Ar E. Krūmiņu tad arī beidzas Otrā pasaules kara laikā arestēto Jaunjelgavas un Sērenes paš aizsargu, šucmaņu un citu holokausta dalībnieku uzskaitē. Viņi nav vadītāji, nav organizētāji, bet ierindas vācu līdzskrējēji, kuri nav pat sevišķi slēpušies

un bēguļojuši, Sarkanajai armijai ienākot. Vai arī nav paspējuši. Viņus čekas rokās nodod kaimiņi, pat radnieki. Arestēto nosauktie, bet šeit neuzrādītie uzvārdi bija pamats turpmākajiem arestiem, izmeklēšanām, nodošanai tribunālam.

Strādnieku gvardu zalve

1945. gada otrā puse un 1946. gada sākums Jaunjelgavā pāiet bez holokausta daļībnieku apcietināšanas un izmeklēšanas. Jēkabpils apriņķa čeka gan strādā ar pilnu jaudu, un šai periodā Sērenē un Jaunjelgavā arestēti un tiesāti 25 pašaisardzībnieki, šucmaņi un citi vācu okupantu sabiedrotie. Viņiem inkriminē "pretošanos padomju varai" – sarkanarmiešu un partizānu tvarstīšanu, gūstekņu noņemnes apsargāšanu Taurkalnē, dzelzceļa tiltu apsargāšanu, produktu piegādi okupantu varai utt.

Šo it kā klusuma periodu holokausta izmeklēšanas ķēdē pārtrauc 1922. gadā dzimušā jaunielgavieša Viktora Priedes liktenis.⁵²

1946. gada 4. martā VDK Jēkabpils apriņķa daļas izmeklētājs Sičovs pratina jau minēto M. Čerņavsku – mājsaimnieci, kura Ulmaņa valdības laikā notiesāta uz pusotru gadu cietumā par neuzticamību.

.. Priede ir radnieks manai mātei. 1940./41. gadā viņš tiešām dienēja sarkanajā gvardē. Vācieši viņu un citus gvardus arestēja, draudēja nošaut, ja neizpirks vainu un nenošaus pa vienam ebrejam. Tad nu viņi braukuši, tur aiz muguras stāvēja policisti ar ložmetējiem, un gvardi šāvuši ebrejus Totānu mežā. Viktors pats stāstīja, ka drebējušas rokas, šāvis pazīstamo Krīgers Haiku, trāpījis kājā, domājis, ka pēc tam nošaus pašu.⁵³

Vēl pratina Jāni Narušķi un Viktora māti Mariju Priedi. Viņi stāsta apmēram to pašu, māte – ka dēls "bijis bez sejas". Vairākas reizes liecību sniedz arī apsūdzētais. 1946. gada 26. martā Sičovs protokolē, Viktors katru lapu paraksta.

Jūlija sākumā mani no kameras izsauca, tur bijām Zilgalvis Jānis, Rudzītis Kārlis, Cītka Alberts, Cinis Jānis, Miķelsons Ādolfs, Pavārs Kārlis – visi septiņi gvardi. Savā kabinetā Jaunjelgavas policijas priekšnieks Balodis, viņa palīgs Kārlis Kalniņš .. nolasīja pavēli, kur bija teikts, ka katram bijušam sarkangvardam, lai izpirktu savu vainu pret vāciešiem, jānošauj viens ebrejs. Ap plkst. 3 no rīta mēs visi septiņi iekāpām kravas automašīnā, pie mums iesēdināja 20 ebrejus. Ar mums brauca policijas priekšnieka vietnieks Kārlis Kalniņš, viņa dēls Imants Kalniņš, Indulis Lacenbergs, Rūdis Čuders, Jūlis Ikaunieks, Krolls, citus neatceros.

Apmēram pēc 10 km Sērenes pagastā mēs izkāpām, mums atstāja septiņus ebrejus, 13 aizveda tālāk. Šos septiņus mēs nošāvām .. es personīgi aptiekas darbinieku Dolgopojski. Pēc tam es strādāju par elektriķi, tad SS leģionā, filtrācija .. es atgriezos

*mājās. Es kļuvi par nodevēju tāpēc, ka gribēju palikt dzīvs. 1941. gadā šāva visus, kas bija sadarbojušies ar komunistiem.*⁵⁴

Kā redzam, te ir pretruna ar M. Čerņavskas liecināto, ka Priede šāvis Krīgeri. Šādu pretrunu kā šajā, tā citos gadījumos būs desmitiem.

Pēc šīs liecības izmeklētājs Sičovs materiālus par Priedes nosauktajiem līdza-lībniekiem 1946. gada aprīlī liek izdalīt atsevišķā lietā un turpināt meklēšanu, jo viņi aizbēguši līdzī vāciešiem.⁵⁵

Tālākais, kā jau pirmajos pēckara gados, notiek zibensātrumā. 1946. gada 27. maijā Iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls Daugavpilī justīcijas kapteiņa Pavlova vadībā Viktoram Priedem piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu. Formulējums ir nežēlīgs: nav evakuējies kopā ar citiem aktīvistiem, nodevis šauteni vāciešiem, pēc tam ieroci saņēmis no vāciešiem, nošāvis padomju pilsoni Dolgopojski. Strādādams par ceļa remonta brigadieru, bijis priekšnieks 50 karagūstekņiem, pret kuriem izturējies rupji. Dienesta laikā vācu armijā par ievainojumu nopelnījis “sudraba medaļu”.

Lietā ir piezīme, ka spriedums apstiprināts visās instancēs, taču nav atzīmes par tā izpildi. Lietā nav arī parastās norādes par piederīgo represēšanu, kas parasti sekoja pēc nāves sprieduma “dzimtenes nodevējiem”.⁵⁶

Pēc Viktora Priedes nošaušanas jāpārtrauc holokausta Jaunjelgavā hronoloģiskā izpēte, jo viņa likteņbiedru – gvardu lielākā daļa tiek tiesāta 50. gadu pirmajā pusē, liekas, tā bija viena no lielākajām prāvām. Tajā ir četri sējumi, kopā vairāk nekā 1000 lappušu, tā sākās 1950. gada novembrī un beidzās ar Baltijas kara apgabala Kara tribunāla spriedumu 1952. gada 14.–18. februārī.⁵⁷

Nav iespējams kaut īsumā atreferēt visus padomju izmeklēšanas un tiesvedības līkločus, tādēļ autora skatījumā pilnīgākā liecība par notikušo traģēdiju ir tiesājamā Jaunjelgavas policijas rakstveža, pēc tam virsnieka E. Krolla sniegtā. Viņš visus pēckara gadus bijis strādnieks Katlakalna kalņu rūpnīcā, kur arestēts 1951. gada janvārī.

1941. gada jūlijā, kad es Jēkabpils apriņķa 2. policijas iecirknī strādāju par rakstvedi, mani izsauca uz Rīgas ielu 34 pie policijas priekšnieka Baloža. Tur jau atradās bijušie strādnieku gvardes locekļi: Liepiņš, Priede, Pavārs, Cinis, Miķelsons, Zilgalvis, Čitka, Rudzītis...

Krolls nosauc arī astoto gvardu – Liepiņu.

Kancelejā ienāca priekšnieka vietnieks Kalniņš Kārlis un stāstīja, ka viņš nolēmis, lai katrs no bijušiem gvardistiem nošauj vienu ebreju, ar to tie izpirkšot savu vainu. Otrā dienā agri no rīta pie manis ieradās Jaunjelgavas aizsargu priekšnieks Valdis Auermanis un lika ierasties policijā. Tur priekšā jau bija Balodis, Kalniņš, krimināllietu uzraugs Kalējs, ierindas policisti Beots, Postreiters, citus neatceros. Balodis man uzkliedza: “Jums jābrauc apsargāt sarkangvardus.” Pēc brīža piebrauca divas

automašīnas, vienā no viņām iesēdināja nošaujamos ebrejus: Rotbartu ar sievu un meitu, Naišuli ar meitu, aptiekas pārvaldnieku ar meitu un aptiekas provizori, kā arī astoņus strādnieku gvardus. Mašīnā iekāpa arī šucmanis Postreiters Kārlis, Čuders Rūdofs, Beots Jānis un es. Otrā mašīnā iekāpa Balodis, Kalniņš, Kalējs un citi, kurus neatceros. Kad iebraucām mežā aiz Sērenes pagastmājas, apmēram 8 km no Jaunjelgavas, tur jau mūs gaidīja Sērenes pagasta aizsargi, viņu vidū priekšnieks Buzulis, ierindnieks Ašaks, šucmanis Smildziņš u.c. Tā kā man ieroča nebija, Kalniņš man iedeva pistoli "Balfok" un teica: "Nem ieroci, nostāties rindā kopā ar citiem aizsargiem un šucmaņiem un, ja kāds no gvardistiem sadomā bēgt vai griezt stobru uz citu pusi, tad šauj." Arestētie bija nostādīti izraktas bedres malā ap 1–1,5 metru viens no otra. Aiz viņiem apmēram 5 metru attālumā gvardi, kuriem izsniedza šautenes ar vienu patronu. Mēs atkal dažus metrus aiz gvardiem, ar pielādētiem ieročiem.. Pēc pirmajiem šāvieniem upuri sāka kliegt, jo otrais no malas bija tikai ievainots, un tiem gvardiem, kuru nelaimīgie bija dzīvi, izsniedza jaunas patronas, lai tos piebeigtu. Kad upuri noklusa, priekšnieks Balodis uzcienāja gvardus ar alu, dziedāja dziesmu, neatceros – kādu. Tad gvardi automašīnās aizbrauca. Otrā mašīna, kuru vadīja Zilgalvis, aizbrauca uz Seci, atveda 5–7 cilvēkus. Tos pie bedres nošāva Seces un Sērenes aizsargi. Bedre bija 10 metru gara, 2 metrus plata. Tā, šķiet, bija izrakta iepriekšējā naktī, un tās vienā galā bija aprakti pēc tam nošautie bedres racēji.⁵⁸

Eduardu Krolli 1950. gada 11. janvārī, vēl neapcietinātu, pratina Ogrē un viņš sniedz vēl vienu svarīgu liecību.

Priekšnieks Balodis Oskars man lika uzrakstīt paziņojumu, lai visi Jaunjelgavas ebreji ierodas policijas iecirknī reģistrēties, ņemot līdzi pases. Datumu neatceros. Otrā vai trešā dienā ebreji sāka nākt reģistrēties. Salasījās ap 430 cilvēku, ieskaitot bērnus. Tad iztīrīja abas sinagogas un tur ebrejus sāka savākt. Ebreju pārvešanā uz sinagogām piedalījās Beots Jānis, Postreiters Kārlis un citi. Vīrieši tika ievietoti vienā, sievietes un bērni citā sinagogā. Ap "geto" bija sardze, personāli – Aļeksejevs, Makušelis, Zvaigzne Jānis un citi, neatceros.. Vienu rītu ap plkst 9.00, kad gāju uz darbu, kancelejas sētā ieraudzīju trīs lielas, ar brezentu segtas automašīnas un pilnu sētu vīriešu bij. Latvijas armijas kareivju formās, viņi bija bruņojušies ar šautenēm un pistolēm, dzēra šņabi un alu. Pa sētu gāja manāmi iereibis Andrejs Ikaunieks. Es jautāju: "Kas tie par svešiem kareivjiem?" Ikaunieks atbildēja: "Ko guli tik ilgi? Mēs jau no pašas rītausmas strādājam. Tagad viss nobeigts, vairāk nekā 400 ebreju likvidēts. Šī ir Arāja grupa."

Kas tur piedalījās no mūsējiem, nezinu. Kā vēlāk sapratu no sarunām, Arāja grupu izsaukuši iecirkņa priekšnieks Balodis Oskars un Kalniņš Kārlis, piedaloties krimināluzraugam Kalējam.

Atstāsim pagaidām šo Jaunjelgavas ebreju pilnīgas iznīcināšanas atstāstu nākamajām nodaļām un koncentrēsimies strādnieku gvardu lietai, liekot par pamatu E. Krolla liecību, jo bez visa pārējā viņš ir parakstījis paša uzzīmēto “padomju pilsoņu 11. jūlija soda vietas skici”. Tieši tā rakstīts uz Jaunjelgavas–Sērenes–Jēkabpils–Daudzevas šosejas krustojuma shēmas, kur iezīmēts automašīnas maršruts, soda vieta un tās attālums no ceļa aiz Sērenes–Daudzevas pagrieziena.⁵⁹

Nākamais tiesājamais gvardu lietā ir Mārtiņš Ozoliņš – šoferis no Skrīveriem, kuru arī arestēja Ogres rajona čeka 1950. gada 27. novembrī. Viņa liecībā būtiskākais:

Es kā Skrīveru Patērētāju biedrības šoferis 1941. gada 10. jūnijā [tā protokolā. – U. L.] aizvedu preces uz Jaunjelgavas veikalu. Ap 7 vakarā tur pienāca četri vācieši un teica, ka man jābrauc ar viņiem .. Vācietis mani apstādināja pie vācu komandantūras, lika gaidīt. Ap plkst. 2 naktī, tas bija svētdien, 11. jūlijā, no komandantūras iznāca Balodis Oskars, apm. 50–60 gadus vecs, viņam piederēja mājas Skrīveru pagastā .. no mājas izveda astoņas ebreju sievietes un astoņus bijušos iznīcinātājus – istrebīteļus.

It kā precīzs notikuma datums, bet 1941. gada kalendārs liecina, ka 11. datums ir piektdiena, svētdiena iekrīt 6., 13., 20., 27. jūlijā. Tālāk seko Ozoliņa atstāstītais, jau no Krolla liecības zināmais ebreju apšaušanas stāsts un šaušalīgie fakti.

.. Balodis iesēdās manā auto .. [braucām] atpakaļ uz Jaunjelgavu, Jēkabpils ielu, kur atradās arestētie. Tur viņš iesēdināja 26 ebreju tautības pilsoņus un apmēram plkst. 5 naktī aizveda uz vietu, kur tika nošautas astoņas sievietes. Visus nostādīja bedres priekšā piecās rindās pa pieci cilvēki, 6. rindā vienu – Vestermani, ap 50 gadu vecu, kam Jaunjelgavā piederēja dzirnavas. Šāva pieci katru reizi, pēc tam dzīvie pieci tos meta bedrē, tad šāva tos .. Balodis ar mani atbrauca pilsētā 7 rītā, mani atlaida.

Turklāt M. Ozoliņš sūdzas, ka 1941. gada augustā no darba Patērētāju biedrībā atlaists, jo ar savu automašīnu 14. jūnijā vedis izsūtītos.⁶⁰

Gvardu Jāni Pavāru 1950. gadā arestē Ogres rajona čekas pilnvarotais leitnants Mogučevs. Pavārs strādāja par piena iepircēju Talsu zvejnieku kooperatīvā, viņu pratina izmeklētājs Stūris – vienīgais čekas pārstāvis latvietis šajā un citās Jaunjelgavas holokausta lietās. Daudzi protokoli rakstīti latviešu valodā, pēc tam tulkoti krieviski. Pavārs stāsta jau citēto, precīzē nošaušanas vietu “netālu no Lauces upītes”. Pēc ebreju apšaušanas viņš ievests Jaunjelgavas policista Čudera kabinetā, kur devis parakstu, ka nestāstīs par piekaušanu pratināšanas laikā un ebreju šaušanu. Pavārs pastāv uz to, ka šāvis garām, iepriekš pamājis ar galvu savam upurim – sievietei, lai krīt zemē. Citā liecībā viņš saka, ka viņam un gvardam Rudzītīm šauteņu nav bijis, viņi stāvējuši tāpat. To visu Pavārs stāsta 1950. gada februārī, bet 30. aprīlī izmeklētājam Stūrim atzīstas, ka nošāvis sievieti.⁶¹

1951. gada 9. februārī leitnants Stūris kā liecinieku pratina vienu šāvēju – gvardu Arvīdu Miķelsonu. Viņš tā paša gada 22. februārī piedalās slepkavošanas vietas ap-

skatē pie Lauces upītes un apstiprina, ka bez viņa šāvuši vēl Jānis Pavārs, Kārlis Rudzītis, Jānis Cinis, Albīns Liepiņš, Jānis Zilgalvis, Viktors Priede, Ādolfs Citka. “Es – Miķelsons – šāvu garām. Manu upuri nošāva gards Pavārs.”⁶² Miķelsons jo-projām ir liecinieks, nevis apcietinātais. Varbūt tādēļ, ka no 1944. gada 15. oktobra līdz 1945. gada maijam dienējis Sarkanajā armijā.

Miķelsona brīvība vēl jo dīvaināka liekas tāpēc, ka 1951. gada 2. aprīlī arestē K. Rudzīti, kurš visus pēckara gadus strādājis Sēlpils mežniecībā. Par viņu sāka atsevišķa kriminālieta, un izmeklētājs Stūris visvairāk tincina, vai šaušanas brīdī Pavārs bijis viņam blakus un – vai šāvis. Rudzītis arī liecina, ka policists Postreiters viņam iedevis nepielādētu šauteni. Sieviete, kura viņam bijusi jānošauj, nokritusi no bailēm.⁶³

Bez gvardiem un šoferiem lietā liecina arī Jaunjelgavas pašaisargs Jānis Stabulītis Georga dēls, kuru aiztur jau 1950. gada oktobrī par sakariem ar Lidera bandu Vidzemē. Viņa liecībā svarīgs sekojošais:

Jūlija beigās vai augusta sākumā no Rīgas ieradās speciāls policijas bataljons, kas iekrāva automašīnās visus arestētos 300–400 cilvēkus un aizveda uz Seces pagastu, kur visus nošāva. Es personīgi atrados dežūrā policijas iecirknī un vēroju, kā tie tika iekrauti. Kur šāva, precīzi nezinu. Līdz tam no sinagogas bija izvesti 15 pajūgi ar padomju pilsoņiem, it kā lai vestu uz citu vietu, bet faktiski, kā noskaidrojās vēlāk, tika nošauti. Kur – nezinu.

Bez tam J. Stabulītis atceras nošautos: Zilbermani – saimniecības preču veikala īpašnieku, Rotbartu – 25 gadus vecs, Šleimovičus – divus brāļus, divas māšas, tēvu un māti, Preisu ģimeni, Vestermani – veikalnieku, Perelmanu – veikalnieku, Heimani, Krīgeru. Vēl Stabulītis uzrāda, ka viens no bijušajiem gvardiem Citka 1944. gadā strādājis par kurpnieku turpat Jaunjelgavā, ka Oskars Balodis bēdzis uz Vāciju, Kalniņš 1944. gadā paslēpies Jaunjelgavas mežos, Kalējs strādājis Jelgavas kriminālnodaļā. Kaut kur pie Jelgavas dzīvojot arī mežzinis Tihonovs.⁶⁴

Gvardu lietā vēl liecina Kārlis Svarēns 1951. gada 5. aprīlī, jau arestēts. Viņš kā Sērenes pašaisargu komandieris 1941. gada jūlijā organizējis bedres rakšanu un šaušanas vietas apsardzi. Neko jaunu viņš nepasaka, un sīkāk pie viņa apstāsīmes apsūdzības lietu hronoloģiskajā secībā.⁶⁵

Lieciniece M. Čerņavska savukārt stāsta, ka Balodis bijis komandants Jaunjelgavā tikai vienu vai divas nedēļas, pēc tam “komandējis” Lacenbergs, kas nesen pieņēmis Lāčkalna uzvārdu. Viņš pēc kara dzīvojot Stendē, vadot aptieku.⁶⁶

Jāni Vecpēteri kā arestēto pratina Stūris. Vecpēteris liecina, ka gvardu šaušanā pirmo automašīnu vadījis Zilgalvis, otru – Ozoliņš. Policists Ikaunieks šaušanu komandējis.⁶⁷ Liecību un konfrontāciju lietā ir daudz, atzīmējams Jaunjelgavas iedzīvotāja Jura Pakalna stāstītais Stūrim.

Apmēram 1941. gada augustā es personīgi redzēju, ka Kalniņš Kārlis kopā ar dēlu (viņam tikai viens dēls, vārdu nezinu) un citu policistu kravas automašīnā atveda arestēto Kratišu Judeli pie viņa mājas, kas pretī manai mājai Jelgavas ielā, ar nolūku, lai viņš uzrāda vietu, kur noslēpts zelta portsigārs.⁶⁸

Te jāpiebilst, ka Pakalns kļūdās. Viņš ir redzējis nevis Judelu, bet Īzaku Kratišu. Judels ešelonā tika izsūtīts uz Vjatlaga nometni. Abi brāļi bija līdzīgi.

Nevar apiet arī Jāņa Krīgera liecību.

Mani 1941. gadā ap 7. jūliju pratināja divi vācu SD politpolicijas darbinieki. Viens no viņiem bija Rīgas mācītāja Vēmaņa dēls, otra uzvārdu nezinu. Tirdīja mani, ka es esot mēģinājis spridzināt kādu tur tiltu! Es taču nebiju ne sarkanais, ne gwards – teicu – tikai matrozis uz kuģīša..⁶⁹

Strādnieku gvardu lieta ir ļoti sarežģīta. 1951. gada 30. aprīlī Jānis Pavārs, Eduards Krolls un Mārtiņš Ozoliņš saņem apsūdzības slēdzienu.⁷⁰

1951. gada 12.–15. jūnijā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls nolemj apmierināt Pavāra, Krolla un Ozoliņa prasību, lai par lieciniekiem uz tiesu uzaicina Stabulīti, Bērziņu, Martu Zīberi, un sakarā ar to lietas izskatīšanu atlikt.⁷¹

Tribunāls gvardu K. Rudzīti 1951. gada 3. augustā notiesā ar 25 gadiem labošanas darbu nometnē, piecus gadus ierobežojot tiesības. 1951. gada 5. septembrī PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija Rudzītim spriedumu uz viņa kasācijas sūdzības pamata atceļ un nosūta jaunai izmeklēšanai. Kopā ar Rudzīti saucams pie atbildības līdz šim lietā kā liecinieks figurējošais Arvīds Miķelsons un Jānis Pavārs.⁷²

1951. gada 9. oktobrī Baltijas kara apgabala Kara tribunāls Rīgā lemj: apvienot Pavāra, Krolla un Ozoliņa lietas ar Rudzīša un Miķelsona lietu un nosūtīt papildu izmeklēšanai.⁷³

1952. gada 14.–18. februārī Baltijas kara apgabala Kara tribunāls J. Pavāram un E. Krollam piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu, K. Rudzītim, M. Ozoliņam un A. Miķelsonam – 25 gadus nometnē un uz pieciem gadiem ierobežotas tiesības.⁷⁴

1952. gada 8. maijā PSRS Augstākās tiesas kara kolēģija nāvēssodu Pavāram un Krollam atceļ, piespriežot 25 gadus izsūtījumā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Pavāru no Noriļskas atbrīvo 1956. gada 14. jūlijā, Ozoliņu – 1955. gada 26. februārī kā invalīdu, Miķelsonu no Mordovijas Dubrovlaga – 1966. gada 27. oktobrī, Rudzīti – arī no Dubrovlaga – 1956. gada 2. augustā, Krollu no Minerlaga – 1956. gada 16. janvārī. 1994. gada 23. novembrī viņi tiek rehabilitēti, jo “nozieguma sastāvā nav tīšas slepkavības pazīmju. Viņiem pašiem draudēja nāve, un viņi nevarēja novērst šo nelaimīgo ebreju nāvi.”⁷⁵

No visas gvardu lietas izriet, ka nāvēssodu ir saņēmis viens vienīgs Viktors Priede, kurš, jau nošauts, 1951. gada 2. aprīlī ir ieslēgts meklējamo sarakstos!

Lietā ir Jaunjelgavas izpildkomitejas 1951. gada februārī izsniegta izziņa, ka Albīns Liepiņš miris 1950. gadā, Kārlis Cinis – 1949. gadā. Pēc Jāņa Krīgera liecības Cinis 1948. gadā izdarījis pašnāvību.⁷⁶

Tātad no astoņiem nelaimīgajiem strādnieku gvardiem ebreju piespiedu šāvējiem sodīti tiek četri: Viktors Priede, Jānis Pavārs, Kārlis Rudzītis, Arvīds Miķelsons; Kārlis Cinis un Albīns Liepiņš mirst, Jānis Zilgalvis un Kārlis Citka nav atrasts. Vai nu noslēpušies, mainījuši uzvārdu, varbūt gājuši bojā kara laikā, partizānu cīņās, vai arī emigrējuši uz Rietumiem.

Gvardu lieta ar 7088. numuru ir vissarežģītākā un laikam arī vispilnīgāk, pat no padomju jurisprudences normām raugoties, izstrādātā kriminālepojeja Jaunjelgavas holokausta izsekošanas ķēdē. 1951. gada 2. aprīlī Latvijas PSR Valsts drošības komitejas 3. nodaļas vecākais izmeklētājs vecākais leitnants Stūris paraksta lēmumu, kurā uzskaitītas 32 sakarā ar holokaustu Jaunjelgavā meklējamās personas. Par tām turpmāk.⁷⁷

Tie, kas nav aizbēguši

Jaunjelgavas–Sērenes ebreju slepkavošanā apsūdzēto personu arestu un tiesāšanas otrais vilnis

Holokaustā iesaistītie slēpjas, kā var. Dzīvo nelegāli, pievienojas pretpadomju pagrīdes organizācijām. Tā 1946. gada 3. maijā lielas pagrīdes organizācijas sastāvā tiek arestēts Aleksandrs Makušelis un Vilis Spalviņš. Viņi, tāpat kā apmēram 20 citu vīru, nodarbojušies ar pretpadomju aģitāciju, vākuši ieročus. Makušeļa un Spalviņa vārdi minēti iepriekš skatītajās krimināllietās. Viņu pratināšanas protokolos nav nekā jauna, agrāk neminēta. Baltijas kara apgabala Kara tribunāls A. Makušelim bez pagrīdes grēkiem pierāda piedalīšanos Jaunjelgavas ebreju šaušanā un piespriež nāvessodu. To izpilda 1947. gada februārī – trīs mēnešus pirms dekrēta par nāvessoda atcelšanu... Vilim Spalviņam par ebreju apsargāšanu un konvojēšanu piespriež 10 gadus katorgā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Viņš pazūd, nav reabilitēts.⁷⁸

1946. gada 12. augustā Talsu apriņķa Laucienes pagastā arestē Vili Buzuli, dzimušu Sērenē, ar lauksaimniecības tehnikuma izglītību. Viņš ir viens no nedaudzajiem šajā pētījumā minētajiem cilvēkiem ar vidējo izglītību. Buzulis apstiprina divas apsūdzības epizodes: 1941. gada jūlija sākumā vai beigās konvojējis padomju pilsoņus, apmēram 30 cilvēkus – ebrejus, krievus, latviešus –, uz masu nošaušanas vietu. Pats šāvis nav, bijis nostādīts ķēdē, redzējis, kā šauj daļa arestēto gvardu. Otra epizode. Jūlija vidū vai beigās viņš un citi pēc Sērenes pagasta vecākā policista Ernesta Smildziņa

rīkojuma ieradušies ebreju apšaušanas vietā. Tur ap 200 upuru jau bijis apšauts un dzīvs atstāts tikai viens ebrejs, kurš solījis atdot noglabāto zeltu, ja viņu atstās dzīvu. 1946. gada 15. oktobrī Kara tribunāls Vilim Buzulim piespriež 15 gadus katorgā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Pēc lietas materiāliem nometnē pazūd bez vēsts. Nav reabilitēts.⁷⁹

1946. gada 27. novembrī Rīgā, Matīsa ielas dzīvoklī, Latvijas PSR VDK 2. daļas 4. nodaļas pilnvarotie arestē tur nelegāli dzīvojošo Rūdolfu Čudera – bijušo Jaunjelgavas vācu okupācijas gadu policistu, kura uzvārdu holokausta lietās tiesājamie un liecinieki min vai katrā protokolā. Viņš bijis pazīstams kā pilsētiņas auglūdēns fabriciņas īpašnieka dēls. Bijis aizsargs, vācu okupācijas pirmajā gadā policijas iecirkņa rakstvedis, tad policijas bataljonā Polijā, 1944. gadā bēdzis uz Kurzemi. Rīgas čeka notverto nosūta uz Jēkabpili.

Galvenais Čudera liecībās: vācu karaspēks Jaunjelgavā ienācis no Taurkalnes–Bauskas puses, jo sagaidīts uz Jelgavas ielas. Policija noorganizēta 7. vai 8. jūlijā. Visi rīkojumi saņemti no apriņķa policijas Jēkabpilī, t.sk. par ebreju masveida arestiem un padomju aktīvistu apcietināšanu.

Pēc R. Čudera 1947. gada 9. janvāra iztaujas protokolā sniegtajām ziņām Jaunjelgavas ebreju arestēšana sākta tikai 1941. gada jūlija beigās vai augusta sākumā. Pēc divām vai trijām nedēļām no Rīgas atbraukuši “arājieši” un Sērenes mežā 7 km aiz Jaunjelgavas 250 m no ceļa 350 ebreji nošauti. Čuders un citi jaunielgavieši piedalījušies konvojēšanā un vietas apsargāšanā. Tas noticis septembra sākumā.

Citi pratināmie uzrāda, ka Čuders sitis arestētos gvardus Kārli Cini, Albīnu Liepiņu, sakropļojis komsorgu Alfrēdu Strazdiņu, kurš tūlīt nošauts. Arestējis zobārsta Naišuļa ģimeni. Apsūdzība ir divu lappušu garumā, tomēr lekslietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls Daugavpilī 1947. gada 11. martā Čudera soda ar 15 gadiem izsūtījumā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Lietā nav ziņu par viņa likteni. Reabilitēts.⁸⁰ Pēc autora domām, salīdzinoši vieglais sods Čuderam piespriests tāpēc, ka viņš nav piedalījies sarkanarmiešu vajāšanās, kā arī tiešā ebreju slepkavošanā.

1947. gada vidū arestē veselu grupu Jaunjelgavas pašaizsargu, kas veica represijas pret ebrejiem. 25. maijā – Antonu Strodu un Voldemāru Bernardu, 11. septembrī – Alfrēdu Nagureviču. Lietā minēts vēl ceturtais – Guntars Čaks-Šekmanis, bet viņu apvaino tikai gūstekņu apsargāšanā un terorizēšanā. Pēc profesijas Strods ir kuģa kurinātājs. Viņam kā pašaizsargam 1941. gada jūlijā uzdots savākt arestēto ebreju vistas un nodot policijas virtuvei. Ebrejus apsargājis, dežurējis. Viņa dežūras laikā sācies ebreju masveida arests. Pēc Stroda liecības, augusta sākumā visi ebreji bijuši nošauti. Viņš redzējis, kā divās automašīnās ebrejus ved uz noslepkavošanu. Pēc tam bijušais kurinātājs nodarbojies ar nošauto ebreju mantu savākšanu un pārdošanu. Tā kā Strods dienējis Latviešu leģionā, viņš nokļuvis karaģūstekņu nometnē, no kurienes atgriezies 1946. gada 17. oktobrī, visu ziemu dzīvojis Jaunjelgavā, Daugavpils ielā 13.⁸¹

Voldemāra Bernarda atgriešanās ir vēl raibāka. Viņš arī bijis leģionārs un Vācijā, Greifvaldē, 900 karavīru skaitā padevies gūstā 1945. gada 30. aprīlī. 5. maijā karagūstekņi nodoti Sarkanās armijas rīcībā. Tad nometne Harkovā un 1946. gada 10. augustā – mājās. Protams, bijis pašaizsargs. Par ebreju sapulcēšanos sinagogā 1941. gada jūlijā sākumā Jaunjelgavā bijuši izlīmēti paziņojumi. Nošauti apmēram pēc divām nedēļām. To veikuši divās automašīnās no Rīgas atbraukušie vācieši. To vidū bijuši arī latvieši. Nošauts apmēram 300–400 ebreju. Bernards šāvis nav, apsargājis un konvojējis. Starp citiem lieciniekiem protokolus paraksta arī Olga Laukiškis, ka Bernards arestējis un apsargājis bijušo komsorgu Strazdiņu. Liecinieks Kārlis Sparinskis 1947. gadā 12. jūnijā ziņo par 1941. gada jūlija pirmajā pusē redzēto pie Totānu kapiem. Uz ceļa stāvējusi ugunsdzēsēju automašīna, un no kapiem iznācis Voldemārs Bernards un vēl pieci jauni cilvēki, viens no tiem bijis vācu karavīra formā. Viņš sapratis, ka kapos notikusi šaušana, vēlāk dzirdējis, ka tai dienā nošauti 22 cilvēki.⁸²

Trešais arestētais ebreju lietās ir Alfrēds Nagurevičs. Viņa noziegumu saraksts ir garš: arestējis, konvojējis ebrejus, apsargājis un sitis karagūstekņus, dienējis Latviešu leģionā. Viņš apstiprina, ka galvenie šāvēji bijuši no Rīgas. Nagureviča liecībā atkal datumu novirze par veselu mēnesi: astoņu cilvēku nošaušanā piedalījies 1941. gada 25. augustā, bet liecina, ka masu šaušanas notikušas 15. septembrī. Nagureviča liecībā konkrēti norādītas slepkavošanas vietas.

Pirmā – kilometru no Sērenes pagasta valdes uz Daudzevas pusi, kur nošāva ap 20 ebreju. Tur arī apglabāti.

Otrā – kilometru no Sērenes skolas, pretī Totānu mājām, kur apšāva ap 300 ebreju. Tur arī aprakti.

Vēl Nagurevičs zina, ka ebreji vesti uz Taurkalni, bet pats tur nav bijis. 1947. gada 10.–11. septembrī Latvijas PSR IeM karaspēka Kara tribunāls piespriež: Antonam Stodam 15 gadus katorgā; Alfrēdam Nagurevičam un Voldemāram Bernardam 25 gadus nometnē, piecus gadus ierobežojot tiesības, ievērojot 1947. gada 26. maija PSRS Augstākās Padomes dekrētu par nāvessoda atcelšanu. Tātad, ja nebūtu šī dekrēta, viņi būtu nošauti. A. Strods atgriežas 1955. gadā, par A. Nagureviča un V. Bernarda likteni ziņu nav. Nevienam no viņiem nav reabilitēts.⁸³

1947. gada 17. maijā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls notiesā arī Sērenes pagasta pašaizsargu Augustu Sili uz 15 gadiem labošanas darbu nometnē un piecus gadus ierobežo tiesības. Viņš arestējis aktīvistus, apsargājis ebreju šaušanas vietas un visus vācu okupācijas gadus strādājis par Viesītes mazbānīša lokomotīves mašīnistu. Atbrīvots 1955. gadā, reabilitēts.⁸⁴

1948. gadā sākas Jaunjelgavas holokausta noziedznieku aresti Kurzemē, t.i., arestē tos, kuri aizbēguši uz “Kurzemes katlu” un nav varējuši vai gribējuši nokļūt Rietumos.

Tā 5. februārī VDK Ventspils pilsētas daļas vecākais izmeklētājs Šņukuts Talsu apriņķa Šķēdes mežniecībā arestē Andreju Jakuboviču. Par viņa noziegumiem vēl 1946. gada 16. novembrī liecinājusi Milda Čerņavska: "Andrejs arestēja ebreju Šonbergu, pie kura es biju kalpone. Kad nesu ēdienu, mani arestēja. Baidīšanai pat šāva gaisā. Tad bija gūstekņu lēģera priekšnieks."

Tālākā izmeklēšanā atklājas, ka A. Jakubovičs dienējis policijas 313. bataljonā, bijis tā sastāvā Krievijā. Jakubovičs nosauc visus bataljona komandierus – 18 cilvēkus. Atzīstas, ka 1945. gada jūnijā piekritis sadarboties ar Talsu drošības iestādēm, bet nav neko ziņojis. Laikam jau tādēļ tiesā Sevišķā apspriede un piespriež negaidīti vieglu sodu – 10 gadus labošanas darbu nometnē. Lietā nav ziņu par Jakuboviča turpmāko likteni. Reabilitēts.⁸⁵

Sērenes sešnieks

1948. gadā tiek arestēti, pratināti un notiesāti seši Sērenes pagasta iedzīvotāji, kas bijuši gan pašaizsardzībasnieki, gan šucmaņi, gan policisti. Tie ir Jānis Galviņš, Frīcis Auermanis, Jānis Janovskis, Arvīds Jakubovičs, Jānis Zvaigzne un Arnolds Kļaviņš.⁸⁶

Viņu vārdi lasāmi agrāk tiesāto lietās jau kopš 1944. gada. Jaunjelgavas čekas starppagastu nodaļas priekšnieks majors Kurdjumovs 1948. gada 6. martā pirmo arestē Ogres pirts vadītāju J. Galviņu. Svarīgākais, kas atklājās:

1941. gada vasarā no Jaunjelgavas pie Peipiņu mājām mežā atveda ne mazāk kā 150 cilvēku .. visus nošāva speciāla šucmaņu grupa, kas atbrauca no Pļaviņām .. ap 30–40 cilvēku. Es, tāpat kā citi, stāvēju sardzē. Otrā dienā pēc šīs šaušanas netālu no Totānu mājām, kas 2–3 km no Sērenes pagasta valdes uz Jaunjelgavas pusi, tā pati grupa nošāva 300 cilvēku. Ja pirmajā grupā bija arī latvieši, otrā – tikai ebreji. Nekādās bandās pēc kara es nebiju, slēpos mājās kā nelegālis līdz 1946. gada septembrim, kad legalizējos.⁸⁷

Nākamo 1948. gada 17. maijā arestē F. Auermani. Viņš, tāpat kā Galviņš, ir Sērenes zemnieks. Auermani arestē tas pats Jaunjelgavas Kurdjumovs Kuldīgas apriņķa Rendas pagastā, kur Auermanis strādājis meža darbos no 1946. gada aprīļa. Bez arestiem, konvojēšanas un šaušanas vietas apsargāšanas viņam inkriminē arī ebreju mantu savākšanu un to noliktavas pārziņa amatu. Arī Auermanis apliecina, ka apšaušana vispirms notikusi pie Peipiņu mājām uz Daudzevas pusi. Viņš ar brāli Eduardu un Elmāru Krūmiņu konvojējis sievietes. Šaušanas vietā jau bijusi ebreju vīriešu grupa. Sievietes šautas vispirms, vīrieši, ap 20 cilvēku, pēc tam. Šāvusi 12–15 cilvēku liela vīriešu grupa no Sērenes, Seces un Daudzevas pagasta.⁸⁸

1948. gada 3. augustā Jēkabpils čekists Semerikovs Pļaviņās arestē J. Janovski, kurš Latvenego kantorī strādā par grāmatvedi, viņš beidzis Jaunjelgavas komercskolu. Janovskis ir precīzs: bijis pašaizsargs no 1941. gada 30. jūnija līdz 10. jūlijam. Jūlija

otrajā pusē, kaut arī nav vairs bijis paš aizsargs, iesaistīts ebreju apšaušanas vietas apsardzē Beku sila rajonā. Bijis apsargs arī otrajā šaušanā Totānos. Beku silā viņa klātbūtnē nošauts 10 cilvēku, Totānos – simtiem. Janovska lietā vienīgo reizi parādās Totānu eksekūcijas datums – 1941. gada 2. augusts.⁸⁹

Jaunjelgavas paš aizsargu A. Jakuboviču arestē 1948. gada 6. maijā. Gan arestējis, gan apsargājis, konvojējis, nošāvis 30 cilvēku Beku silā. Jakuboviču atrod un arestē Igaunijā, Narvā, būvbataljonā, kur viņš nokļuvis 1947. gadā, pēc tam kad angļu okupācijas zonā Vācijā brīvprātīgi pieteicies atgriezties.⁹⁰

1948. gada 19. maijā tāpat arestēts J. Zvaigzne, kurš strādā ceļa remontu brigādē Skrīveros. Viņu izdod F. Auermanis. Vispār viss sešnieks ir apcietināto liecību ķēdes sekas. Zvaigzne ir arestējis, apsargājis ebrejus, konvojējis nav un apšaušanas vietas redzējis nav.⁹¹

Sērenes sešnieku noslēdz A. Kļaviņš, kurš jau neskaitāmas reizes apsūdzēto lietās minēts kā nelaimīgo Totānu māju īpašnieks. Arestēts 1948. gada 20. maijā, strādā par šoferi Sērenes lauksaimniecības kooperatīvā. Viņš atzīstas, ka paš aizsargs bijis, bet nav piedalījies nevienā ebreju nošaušanas akcijā. Kļaviņu pratina un tirda ilgi. Viņš ir vienīgais, kurš noliedz jebkādu līdzdalību holokaustā. Ir arestējis trīs komunistu aktīvistus, neko vairāk.

Kļaviņa liecība par šaušanas laiku ir pretēja iepriekšējām liecībām: ebreji iznīcināti pirmoreiz pie Totāniem, t.i., viņa mājām, otrreiz – pie Peipiņu mājām.⁹²

Lietā ir desmitiem liecinieku liecību, to skaitā arī O. Laukiškis. Par Kļaviņu viņa saka, ka nezina, vai viņš ir šāvis ebrejus, nav redzējis. Savukārt M. Čerņavska liecina:

Es personīgi redzēju 1941. gada jūlijā, kā Arvīds Jakubovičs automašīnā konvojēja arestētos ebrejus no sinagogas uz šaušanas vietu Totāniem Sērenē. Tas bija no rīta. Daudzi no viņiem bija pazīstami, piemēram, trīs brāļi Vassermani, Jermans, Krīgers – pulksteņmeistars, Dolgopolskis, Kacs, Šembergs un citi. Dzirdēju, ka Jakubovičs piedalījies arī otrā jūlija šaušanas reizē, kad nošāva ap 400 cilvēku.

Daži M. Čerņavskas norādītie konvojētie uzrādīti 1941. gada 4. vai 11. jūlija ebreju apšaušanas aktā, ko sastādījusi Ārkārtējā komisija 1945. gadā.⁹³

Tāpat lietā ir protokoli par konfrontāciju starp lieciniekiem un apsūdzētajiem, kuriem tie nav patīkami.⁹⁴ Apsūdzības slēdziens visiem apmēram vienāds: dzimtenes nodevējs, kalpojās vācu soda vienībās, paš aizsargs, tad palīgpolīcijas “C” grupā, arestējis padomju aktīvistus, padomju pilsoņus, tieši piedalījies vai bijis klāt masveida apšaušanās, varstījis partizānus, mocījis karagūstekņus. Arnoldam Kļaviņam vienīgajam nav uzrādīta “pilsoņu apšaušana”⁹⁵.

1948. gada 28. septembrī IeM karaspēka Kara tribunāls J. Galviņu, F. Auermani, J. Janovski un J. Zvaigzni notiesā uz 25 gadiem katorgā, ar mantas konfiskāciju, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Tas pats tribunāls 1948. gada 9. oktobrī piespriež

tādu pašu sodu arī A. Jakubovičam. A. Kļaviņam šai tribunāla sēdē piespriež brīvības atņemšanu uz 10 gadiem. Abiem mantas konfiskācija.

Šo lietu noslēdz 1948. gada 31. augusta lēmums par apsūdzības materiālu izdalīšanu atsevišķā lietā par 44 personām, kas parādījušās izmeklēšanas gaitā. Meklējamo ķēde turpinās. Kasācijas kārtībā izskatot lietu vēlreiz, tai pievienots 1951. gada 22. februāra akts par nošauto ekshumāciju. Tajā precīzi norādīta vieta: vienpadsmitajā kilometrā no Jaunjelgavas pa Sērenes–Daudzevas ceļu, 400 metru no ceļa, tā kreisajā pusē. Tas ir Beku silā pie Mazbeičāniem un Dambjiem. Arestētais Krolls, Ozoliņš un liecinieks Miķelsons šo vietu uzrādījuši komisijai 11 cilvēku sastāvā. 1,2 metru dziļumā atsegti galvaskausti, roku un kāju kauli, kaulu masa, žoklis ar diviem zelta un diviem metāla zobiem. Šie ar zeltu un baltmetālu apvilktie zobi lietā ir saglabāti.

Pēc krimināllietas datiem, A. Jakubovičs mirst nometnē 1955. gadā, J. Zvaigzne, J. Janovskis un J. Galviņš pazūd bez vēsts. 1955. gadā atgriežas F. Auermanis un A. Kļaviņš. Nevienam nav rehabilitēts.⁹⁶

1948. gada pašās beigās – 27. un 28. decembrī Latvijas PSR IeM karaspēka Kara tribunāls izskata kārtējo tautas ienaidnieku prāvu par kara laika notikumiem Jaunjelgavā un apkārtējos pagastos.⁹⁷ Lietā nosauktas septiņas personas: Jānis Bandors, Pauls Skujevskis, Roberts Skambergis – visi no Jaunjelgavas, Pēteris Fedorovs no Taurkalnes, Alberts Rubenis no Sērpils [tā spriedumā. – U. L.], Roberts Kārtiņš no Mazzalves, Kārlis Belruss no Daudzevas. Četri pirmie arestēti 1948. gada augusta beigās, pēdējie trīs – 23. septembrī. Bandors, Skujevskis, Skambergis un Fedorovs ir minēti jau 2039. lietas sakarā. Atkal tipisks nacistu noziegumu pēckara atšķetināšanas paraugs. Arī šajā lietā liecinieki sarunā diezin ko, bet tribunāls dalību Jaunjelgavas holokaustā inkriminē tikai diviem – J. Bandoram un R. Skambergam. Abi ebrejus apsargājuši sinagogā, abiem pierakstītas arī pārējiem inkriminētās apsūdzības: pašaisardzība, iestāšanās policijā, tiltu un ceļu apsardze, karagūstekņu un padomju aktīvistu aizturēšana, partizānu tvarstīšana, dienests Latviešu leģionā.

Tomēr spriedumā nav uzrādīta tieša karagūstekņu, ebreju vai aktīvistu nogalināšana. Kara tribunāls Bandoru un Skambergu soda pēc tradicionālā 58.^{1a} panta, pamatojoties uz 1947. gada 26. maija PSRS Augstākās Padomes Prezidija lēmuma 2. panta daļu “Par nāvessoda atcelšanu”, t.i., piespriež “tikai” 25 gadus labošanas darbu nometnē, ar mantas konfiskāciju, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības.⁹⁸

Šis 1947. gada 26. maija dekrēts izglāba no nāvessoda A. Nagureviču un V. Bernardu (1287. l.), J. Galviņu, F. Auermani, J. Janovski, A. Jakuboviču un J. Zvaigzni (2039. l.).

Kā liecina izmeklēšanas materiāli, J. Bandors un P. Skujevskis ir arestēti Vecumnieku pagastā, A. Rubenis – Talsu apriņķa Laucienes pagastā, K. Belruss – Talsu pilsētā. Viņi uzrāda cits citu...⁹⁹

No tiesājamiem vissmagākā nozieguma precedents ir R. Skambergam. Lieciniece Milija Puriņa no Jaunjelgavas liecina, ka Skambergs toreiz stāstījis, ka nošauts ļoti daudz ebreju, bet viens ebrejs – kurpnieks, kurš dzīvojis Puriņai kaimiņos, bijis maza auguma un palicis dzīvs. Viņš aizlīdis no bedres aptuveni puskilometru, laikam jau ievainojuma asinis nodevušas. Viņš panākts, bet atteicies iet, un Skambergs aiz kājas viņu vilcis atpakaļ, pie bedres nošāvis. To Skambergs stāstījis iedzēris. Pēc Puriņas teiktā, šo notikumu atstāstījis viņas vīrs Jānis, kurš arestēts par to, ka nav gājis dienēt leģionā. Pazudis Salaspilī.¹⁰⁰

Šī epizode R. Skamberga spriedumā nav uzrādīta – varbūt dzērumā teiktā šaubīguma dēļ.

Arī 2344. lietas materiālos tiek pieminēta O. Laukiškis. Viņa liecina par pašaizsargu izdarībām ar partizāniem, ka apcietinātais Belruss šāvis Totānu mežā. Viņa gan to tikai no kāda dzirdējusi...¹⁰¹

Skamberga piedalīšanos ebreju apšaušanā, iespējams, dezavuē liecinieces Līzes Piņķes stāstītais:

Labi zinu, kad ebrejus šāva pie Totānu mājām, Skambergs strādāja pie manis. Ebrejus sāka šaut apmēram 7 no rīta. Mēs tad visi kopā brokastojām. Izdzirdām pirmos šāvienus. Karagūsteknis, kurš arī pie manis strādāja, teica: tur šauj nabaga ebrejus...¹⁰²

Var citēt arī Bandora sievas Mildas liecību.

Es atceros, ka viņš atveda mājās vienu skapi un četrus krēslus. Man viņš stāstīja, ka pircis “torgā”. Šīs mantas pēc padomju armijas atbrīvošanas uzzīmēja viens ebrejs, pēc uzvārda Tabaksmans, bijušais Jaunjelgavas iedzīvotājs. Mēs viņam šīs mantas atdevām.¹⁰³

Vēl jāpiebilst, ka 1948. gadā tribunāla spriedums 2344. lietā noslēdzas ar vai nu nebijušu, vai varbūt agrāk neievērotu piebildi:

Piedzīt no katra notiesātā 150 rubļu Rīgas 4. juridiskajai konsultācijai advokātu honorāra apmaksai; tāpat piedzīt valstij par labu tiesu izdevumus proporcionālās daļās no katra notiesātā, tāpat izdevumus 13 liecinieku izsaukšanai.¹⁰⁴

Pēc lietas materiāliem Skambergs, Bandors un Fedorovs nometnēs pazūd bez vēsts, 1955. gadā tiek atbrīvots Skujevskis, Rubenis, Kārtniš. Neviens no viņiem nav reabilitēts.

Jāatgādina, ka noziegumi holokaustā tribunāla spriedumā konstatēti tikai Jānim Bandoram un Robertam Skambergam.

1949. gada “vieninieki”

Pirmais 1949. gadā notvertais Jaunjelgavas holokausta dalībnieks ir sērenietis Kārlis Rozenbergs, kura vārds atrodams “bandītu lietā” piecos sējumos. Tajā ir materiāli par 26 apsūdzētajiem no Taurkalnes mežiem, kā arī par Rozenbergu. Viņu 1949. gada 3. martā sagūstīja kā nelegāli.¹⁰⁵

Starp daudzām bandītu – partizānu darbībām viņa apsūdzībā minēta ebreju šaušanas vietu apsargāšana, arī tieša piedalīšanās šaušanā. Tomēr 1949. gada 20. jūnija sēdē leM karaspēka Kara tribunāls tiešu piedalīšanos eksekūcijās izslēdz un Rozenbergam piespriež 25 gadus izsūtījumā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības, par bandītismu.¹⁰⁶

Rozenbergu atbrīvo 1957. gadā, bet gadu vēlāk viņš atkal tiek arestēts par pretpadomju aģitāciju. Saviem nometnē palikušajiem likteņbiedriem, kā arī tiem, kas jau atgriezušies Latvijā, viņš rakstījis vēstules ar visīstāko pretpadomju saturu, piemēram, “vai nebūs reiz miers no slāvu okupantiem”. Vēstules pievienotas lietai ar grafoloģiskās ekspertīzes pētījumiem un slēdzieniem. Šoreiz nevis tribunāls, bet Latvijas PSR Augstākā tiesa ar Valfrīda Kaukes norādi F. Kušnera vadībā piespriež K. Rozenbergam sešus gadus izsūtījumā. Šis ir vienīgais tiesas process, kas noticis latviešu valodā. Rozenbergs tiek atbrīvots, ir rehabilitēts.¹⁰⁷

Tā paša 1949. gada 18. jūnijā Bauskā apcietina arī nelegāli – Jaunjelgavas holokausta dalībnieku Andreju Šteinbergu. 19. novembrī Sevišķā apspriede viņam piespriež 25 gadus izsūtījumā par darbību 10 dalībnieku bandā, par veiktajām darbībām Jaunjelgavā 1941. gadā esot policista amatā, kā arī policijas bataljona sastāvā vēlāk. Sākotnējo apsūdzību – tiešu piedalīšanos apšaušanā – Sevišķā apspriede no konstatācijas izslēdz.

Šteinberga liecībā būtiskākais: 1941. gada augustā (bez datuma) nošauts 400 ebreju tautības pilsoņu. To veikusi specgrupa. Šteinbergs tai laikā policijas iecirknī dežurējis.

Andrejs Šteinbergs nav rehabilitēts, par viņa likteni lietā ziņu nav.¹⁰⁸

1949. gada 20. novembrī VDK darbinieki beidzot arestē nākamo tiesājamo, Jaunjelgavas holokaustā piedalījušos, iepriekšējās lietās daudzkārt pieminēto Kārli Ašaku – sērenieti.¹⁰⁹

Apsūdzības slēdzienā formulētas gan ebreju lietas, gan dalība SS *Jagdverband* vienībā. Pratināšanas gaitā Ašaks atzīstas, ka šauteni saņēmis no Smildziņa, ka 1941. gada jūlijā apsargājis ceļu pie Totānu mājām, kad tur šāva ebrejus, tāpat esot piedalījies atkāpjošos sarkanarmiešu automašīnu apšaudē 1941. gada jūnija beigās. Te atkal sava loma ir jau minētajai laikraksta “Tēvija” 1942. gada publikācijai, kurā Ašaks pieminēts. Faktiski Seces, Sērenes un Daudzevas pašaizsargi 1941. gada 28. jūnijā iznīcināja atkāpjošos padomju karaspēka kolonnu uz Seces–Sērenes šosejas. Dalību SS *Jagdverband* Ašaks noliedz.¹¹⁰

Tālāk Ašaks atklāj, ka Sērenes pašaizsargu priekšnieks Smildziņš devis rīkojumu agri no rīta sākt apsargāt Totānu mežu. Atvests ap 200 ebreju. Viņš isti nav visu redzējis, jo atradies 200 metru no šaušanas vietas. Iepriekšējā vakarā neviens nav atsaucies piedalīties šaušanā. Drīz pēc šīs šaušanas pie Peipiņu mājām ticis noslepkavots daudz cilvēku. Ašaks tur nav bijis. Bijis gan palīgpolicijas “C” grupas dalībnieks Baltkrievijā, vezumnieks.

Par apsūdzētā Ašaka kādu rīcību vēl 1945. gada 18. septembrī liecinājis Pēteris Stūrītis, arestēts un līdz 1942. gadam atradies vācu cietumā.

Es biju jaunais darba zemnieks un sarkanguards. 1941. gada 27. jūnijā [Jau. – U. L.] pie manis ienāca Baltrums Voldemārs, Galviņš Jānis un Valdis, Ašaks Kārlis. Tie man teica: “Tu esi asinssūcējs. Jūsu dēļ 14. jūnijā izveda tik daudz cilvēku. Jūs sarkanos – visus jānošauj.” Viņi tai dienā aizbrauca, arestēja vēlāk. Kur šie ļaudis tagad, nezinu.

Šajā lietā ir arī bijušā sarkangvarda Augusta Rikmaņa 1945. gada liecība, viņš 1941.–1942. gadā bijis apcietināts, bet atbrīvots pierādījumu trūkuma dēļ. Tirdīts, lai atdod ieroci. Tas liecina, ka ne visi bijušie gvardi bija iesaistīti necilvēciskajās izdarībās pret ebrejiem.¹¹¹

Pastāv versija, pat it kā pamatota ar pēcnāves pieminekli nacistu mocekļu pārapbedījuma kapos Jaunjelgavā, ka sarkanguards Alfrēds Strazdiņš nošauts tieši tāpēc, ka atteicies pacelt ieroci pret ebrejiem. Protokolos pierādījumu atrast neizdevās. M. Čerņavska liecina:

Jūlija sākumā es stāvēju [uz ielas] kopā ar Alfrēdu Strazdiņu. Pienāca Čuders un mūs arestēja. Strazdiņš bija komsorgs. Vēlāk, kad mani atbrīvoja, es policijas ēkā redzēju Alfrēdu ar izsistu aci, asinīs. Blakus Čuders ar steku .. Krolls, Balodis. Strazdiņu tai pašā dienā aizveda kopā ar trijiem citiem uz Totānu kapiem – nošāva.¹¹²

Šajā, kā arī citās liecībās nekas par gvardiem minēts nav. Ašaka lietai pievienoti izraksti no arestētā J. Galviņa 1947. gada janvāra un 1948. gada 20. maija liecībām.

1941. gada vasarā automašīnās pie Pepeņu mājām mežā tika atvesti ne mazāk kā 150 cilvēki .. visus nošāva. Šāvēji bija šucmaņu specgrupa, atbraukusi no Pļaviņām, ap 30–40 cilvēku. Pēc apšaušanas viņi aizbrauca. Bedres rakt pavēlēja Smildziņš. Mēs visi bijām posteņos. Apšaušana sākās plkst. 4 no rīta – ap saullēktu. Smildziņš stāstīja, ka šauti kā latvieši, tā ebreji. Tur bija kliegzieni, raudas. Otrā dienā pēc šīs šaušanas netālu no Totānu mājām tā pati šucmaņu grupa nošāva ap 300 cilvēku, kurus atveda no Jaunjelgavas. Bedres raka paši nāvei lemtie. Gandrīz vienīgi ebreji. Tur mēs visi sērenieši bijām – arī Ašaks.

1948. gada 12. janvārī liecinājusi arī Franciska Liepiņa no Sērenes Dambju mājām. Viņa vācu laikā zaudējusi vīru.

Liekas, tas notika 1941. gada jūlijā 600–700 m no mūsu mājām. Sākumā šucmaņi atbrauca ar velosipēdiem, noskatīja vietu un pēc tam atveda lāpstas, izraka bedri, bet svētdien ap plkst. 3 no rīta no Jaunjelgavas automašīnās sāka vest cilvēkus uz nošaušanu. Atceros, ka atveda četrās automašīnās, visi tika ar ložmetējiem nošauti. Cik, nezinu, bet atceros, ka automašīnas bija piekrautas ar ļaudīm, cik lien. Kas šāva, nezinu, baidījāmieš iziet no mājas. Vai šāva Sērenes šucmaņi, nezinu, vietu skatīties bija visi.¹¹³

F. Liepiņas liecība it kā precizē šo ebreju apšaušanas datumu. Tā notikusi svētdienā. 1941. gada jūlijā svētdienas ir 13., 20. un 27. datumā. Jau minētajā aktā norādīts 11. datums. Pēc Sērenes pagasta sekretāres Aijas Spūles liecības 2003. gada martā Dambju mājas atrodas netālu no Beku sila, Mazbeičāniem un Peipiņiem. Autors pārlicinājās, ka Beku sils ir pa kreisi no šosejas, bet Dambji – pa labi pretī.

Sevišķā apspriede 1950. gada 4. februārī K. Ašaku notiesā uz 25 gadiem labošanas darbu nometnē, piecus gadus ierobežojot tiesības. Apsūdzībā uzrādīta ebreju apsargāšana, konvojšana, sadarbība ar okupantiem Jaunjelgavā, piedalīšanās soda ekspedīcijā Baltkrievijā, bēgšana uz Kurzemi. Tāpat pierādījumi nav bijuši sevišķi smagi, jo 1950. gada 12. janvārī nāvessods tika atjaunots. Ašaku atbrīvo 1956. gadā, nav reabilitēts.

1950. gada vidū čeka izmeklē pašai zargu un šucmaņa Osvalda Līcīša lietu,¹¹⁴ kas sāka 9. maijā, t.i., Uzvaras dienā, un tiek pabeigta jau jūnijā. Liecinieki ir Antons Beišuss un Antons Lapsa. Uzzinām, ka Līcītim nav bijis labās rokas. Apsūdzētais liecina: “.. mežā pie Peipiņu mājām agri no rīta atveda cilvēkus – ap 150, visus nošāva. Šāvēji bija specgrupa no Pļaviņām. Bedri sagatavojām mēs – sērenieši. Tad apsargājām.”

Zelma Lejiņa liecina, ka pie Totānu mājām visu dienu šauts, to apstiprina arī Matilde Lapsa, kurai blakus Līcītis dzīvojis. Šaušanas dienā kaut kur aizbraucis.

Apsūdzības slēdzienā norādīts, ka Līcītis piedalījies tiltu apsardzē, pilsoņu šaušanā, ko veica speciāla grupa no Jaunjelgavas, nošauts ap 500 cilvēku. Iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls 29359. lietu nepieņem izskatīšanai, jo nav pietiekamu pierādījumu, liecības ir pretrunīgas, un 1950. gada 13. jūlijā lietu atgriež atpakaļ. Bet čekas izmeklētāji pēc kara prokurora protesta atrod apkārtceļu – Sevišķā apspriede 1950. gada 29. novembrī soda Līcīti ar 10 gadiem katorgā. Viņu atbrīvo 1955. gadā, reabilitēts.¹¹⁵

Čekas soda zobens skar ne tikai jaunielgaviešus un sēreniešus. 1950. gada rudenī tiek arestēts Seces pagasta pašai zargs Otto Miltiņš. Galvenā lieciniece ir Marija Rozentāle, pie kuras 1941. gadā dzīvojusi ebreju Šifu ģimene. Miltiņš ebrejus arestējis un nogādājis uz pagasta valdi. Domājams, ka 11. jūlijā Šifu ģimene Beku silā nošauta. Miltiņš atzīstas, ka konvojējis ebrejus uz pagasta valdi. Viņam piespriež 25 gadus izsūtījumā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Miltiņu atbrīvo 1955. gadā, reabilitēts.¹¹⁶

Viens no galvenajiem

1950. gada rudenī Jēkabpils drošības iestādes beidzot aizsniedz līdz personai, kuras vārds minēts gandrīz katrā krimināllietā. VDK Jēkabpils apriņķa [tā dokumentā. – U. L.] Jaunjelgavas nodaļas leitnants Abramenko Kandavas rajona Variebu ciema Novadniekos 14. oktobrī arestē sērenieti Kārli Svarēnu.¹¹⁷

Īsi pirms aresta 1950. gada maijā–jūlijā par Svarēna darbības epizodēm vācu okupācijas gados liecina sērenieši Jāzeps Špaks, P. Rasiņš un V. Smojenska. Lietai pievienota arī F. Auermaņa 1946. gada jūnijā par to pašu sniegtā liecība.¹¹⁸

1950. gada 20. oktobrī Rīgā, Stabu ielas pagrabos, Svarēns sauc vārdā visus dalībniekus. Acīmredzot teikts, ka tā ir vienīgā cerība izdzīvot, jo nāvēssods atkal ir spēkā.

Tā kā Kārlis Svarēns ir līdz šim notvertais augstākais priekšnieks Jaunjelgavas holokausta norisē – Sērenes pašaizsardzības vienības organizētājs un komandieris, tad vismaz atsevišķas epizodes no viņa liecībām citējamas pilnīgi.

Divu mēnešu laikā – 1941. gadā jūlijā un augustā samoohranas grupa no Sērenes kopā ar tādiem pašiem no Jaunjelgavas, Seces un Daudzevas nošāva padomju aktīvu un ebreju tautības pilsoņus, ne mazāk kā 500 cilvēku. Padomju aktīva tur bija ap 20, padomju kareivji – trīs.

Es, Svarēns, biju priekšnieks Sērenes pašaizsardzības grupai 30 cilvēku sastāvā. Mans vietnieks – Ernests Smildziņš, Sērenes veikala pārdevējs, vēlāk, kad pārdēvēja par šucmaņiem, t.i., septembrī, tika iecelts par komandieri.

Es kopā ar Smildziņu gatavoju aktīvistu un ebreju tautības iedzīvotāju nošaušanu. Precīzi datumu neatceros, bet jūlija pirmajā pusē mēs abi atradām un norādījām vietu Sērenes Beku silā, kur izrakām bedri. Otrā dienā jūlijā nošāvām ne mazāk kā 40 cilvēku. Smildziņš kopā ar Ikaunieku deva šaušanas komandas. Kad 40 padomju partijas aktīva un ebreju tautības personas nošāvām, aizbraucām mājās.

Aktīvākais šajā epizodē bija Kārlis Andžāns no Sērenes Andžāniem – raka bedri, manā klātbūtnē nošāva 10 cilvēkus. Jūlija otrajā pusē Andžāns kopā ar citiem mežā pretī Sērenes skolai šāva aktīvistus un ebrejus. Tur nošāva 400 cilvēku no Jaunjelgavas. Tad Galviņš Jānis no Sērenes gatavoja bedri un otrā dienā šāva 40 ebrejus. Vai viņš piedalījās 400 šaušanā pie skolas – nezinu. Partizānus viņš ķēra. Galviņa brālis Voldemārs šāva Beku silā. Par 400 – nezinu. Lielups no Sērenes. Man zināms, ka viņš arestēja padomju aktīvistus. Šāva pie skolas...

Edgars Rozenbergs no Sērenes arestēja aktīvistus, piedalījās oblāvās, šāva 40 arestētos Beku silā. Piedalījās arī otrajā akcijā jūlijā pie skolas, kur nošāva 400. Ko viņš tur darīja, nezinu.

Andrejs Labulaiks no Sērenes. Šāva Beku silā. Piedalījās akcijā pie Sērenes skolas. Ko īsti darīja – nezinu.

Kārlis Labulaiks no Sērenes. Andreja brālis. Raka bedri Beku silā, apsargāja.

Vilis Buzulis no Sērenes. Redzēju, kā viņš šāva aktīvistus un ebrejus jūlija sākumā Beku silā, 40 cilvēkus. Arī pie skolas piedalījās, ko darīja – nezinu.

Jāzeps Ašaks no Sērenes. Beku silā šāva 40 arestētos. Arī 400 ebreju šaušanā pie skolas piedalījās. Novilka no nošauto pirkstiem gredzenus, paturēja sev.

Ķibilds no Sērenes – piedalījās Beku silā, apsargāja pie skolas.

Mārtiņš Šteinis no Sērenes Beku silā šāva manā klātbūtnē. Bija pie 400 šaušanas, ko īsti darīja, nezinu.

Veinbergi – divi brāļi no Sērenes, Beku silā sargāja abi. Ko darīja šaušanā pie skolas, nezinu.

Kārlis Liepa, Katliņš, Kalviņš, Alfrēds Burkēvičs, Deksnis, Zigmunds Elksnis, Volde-mārs Janovskis, Ēvalds – visi Beku silā raka bedri, sargāja teritoriju, apraka nošautos.

Edgars Sirs un Žanis Veģeris no Sērenes – šāva Beku silā.

Sērenieši Vītols, Veigners, Kārlis Vimba, Žanis Celmiņš nekur nepiedalījās, sa-moohranā nedarbojās.

No Seces zinu brāļus Jeserus: Alfrēdu un Manfrēdu. Viņi tur bija arestējuši Ro-manovu Viktoru, Zvejnieku Juri, Baufeldu, vēl divus .. atveda uz Beku silu, tur nošāva. Vēl no Seces bija kāds Lauris.

Šo protokolu rakstījis izmeklētājs Tarakanovs, cik var spriest, viņš, jautājumus uzdodot, izmantojis agrāk sodīto liecības, piemēram, 1948. gadā tiesātā Jāņa Galviņa teikto 2039. lietā. Arī atsevišķā lietvedībā izdalīto sarakstus. Kā jau tas čekas praksē pieņemts, Svarēns paraksta izmeklēšanas protokola katru lappusi.¹¹⁹

Pratināšana turpinās, un 1951. gada 4. janvārī Svarēns atkārtoti apstiprina un papildina, ka no Beku silā nošautajiem pazinis Baufeldu, Juri Zvejnieku, divus brāļus Heimaņus, Kārlī Andžu un viņa sievu. Ja salīdzina Svarēna minētos upurus, tad šie uzvārdi tiešām fiksēti LVVA P-132. fondā. Tie ir sērenieši Kārlis Andžs un Boļeslavs Vertinskis, secieši Viktors Romanovs, Juris Zvejnieks, Jānis Dūdiņš un vēl 16 cilvēku, no Jaunjelgavas Šolems Heimanis un 13 citu. Citās liecībās norādīts, ka kopā ar Kārlī Andžu nošauta arī viņa sieva “.. uz grūtām kājām”. Laikam jau Svarēnam vainas un kauna apziņa nelāva atcerēties šo faktu.¹²⁰

Šaut norīkoju personiski. Es arī norīkoju rakt bedri. Sastādīju apsardzi, iedalīju astoņus šāvējus, liku līķus aprakt. Tieši šāva astoņi sērenieši: Kārlis Aprāns, Jānis un Voldemārs Galviņi, Ašaks, Vilis Buzulis, Jānis un Mārtiņš Šteini, Lielups – kopā astoņi. Tieši šaušanu komandēja Ikaunieks no Jaunjelgavas – komandanta vietnieks pilsētā. Beku sils atrodas no Sērenes pagastmājas uz Daudzevas stacijas pusi pie mājām, kur dzīvoja Peipiņš. Totānu mājas ir 3 km no Sērenes uz Jaunjelgavas pusi. Pēc mana vietnieka Smildziņa Ernesta stāstītā tur jūlijā–augustā nošāva ap 400 cilvēku. Es tur nebiju, šīs šaušanas notika pēc Beku sila operācijas. Citas šaušanas vietas es nezinu. Ozolu mājas atrodas no Sērenes pagastmājas 8–10 km virzienā uz Taurkalni. Man par apšaušanu tur nekas nav zināms.¹²¹

Jautājumus par šaušanas vietām uzdod majors Hitrovs. Viņam priekšā acīmredzot ir 1951. gadā Valsts vēstures arhīva izsniegtā akta kopija, kur Jēkabpils rajona Ārkār-tējā komisija vēl 1944. gada 5. decembrī konstatējusi, ka “1941. gada jūlija mēnesī pie

Totānu kapsētas nošauti 65 cilvēki, pie Sērenes pagasta Ozolu mājām 430 cilvēki, 10 km šaipus Bauskas – 70 cilvēki”. Aktā nav minēts Beku sils.¹²²

Izmeklētāju droši vien mulsināja gan šis fakts, gan arī izraksts no Jāņa Galviņa 1947. gada 12. janvāra pratināšanas protokola, kur viņš liecina, ka “specgrupa no Pļaviņām pie Peipiņu mājām nošāva 150 arestētos”¹²³.

1951. gada 8. februārī Komi autonomajā apgabalā, Intas ciematā, t.i., nometnē, izmeklētājs Taralovs pratina Jāni Galviņu, kurš tur izcieš piesprieštos 25 gadus. Galviņš liecina:

.. Svarēns bija Smildziņa vietnieks. Masu apšaušanās Beku silā nogalināja 130 cilvēku. Dzirdēju, ka šaušanās piedalījās tikai vācieši, tomēr kategoriski apstiprināt nevaru. Trīs četras dienas pēc pirmās apšaušanas pēc vācu komandieru pavēles tika veikta otra masveida ebreju tautības pilsoņu apšaušana pie Aperiņu mājām kilometru no Sērenes skolas. Ko tur darīja Svarēns, nezinu.

Tāpat Svarēna lietā iešūta F. Auermaņa 1948. gada pratināšanas protokola kopija. Auermanis liecina, ka Beku silā ebreju apšaušanas laikā Svarēns bijis bez ieroča – kā jau priekšnieks.¹²⁴ Droši vien izmeklētāji Svarēnu “spiež pie sienas” ar bijušo padoto liecībām, kur visi norāda, ka “Svarēns bija Sērenē sākumā galvenais”. Bez 1950. gada aprīlī apcietinātajiem, t.i., pirms Svarēna aresta, Sērenē pratināti liecinieki Arvīds Strauts, Jānis Pasovskis, Pēteris Rasiņš, Hortenzija Smoļenska. Arī viņi jauc faktus. Tā, piemēram, Pasovskis parakstās, ka Svarēns vadījis šaušanu pie Totānu mājām, toties Smoļenska sniedz vērtīgu informāciju:

.. citu vidū arestēts arī Sērenes pagasta Mazbeičānu māju saimnieks Peipiņš Jāzepts, tāpat kā Hortenzijas dēls Aleksandrs – Sērenes skolas skolotājs. Vīrs miris Jelgavas cietumā 1943. gadā, dēls no Zaksenhauzenes nav atgriezies. 1941. gada jūlija beigās – sestdien, atceros precīzi, vakarā 15 pašaizsargi gāja uz Beku silu ar lāpstām. Otrā rītā agri sadzinuši cilvēkus, sadzirdēta šaušana vairākas stundas.¹²⁵

Ja visus tuviniekus zaudējusī H. Smoļenska tiešām notikumus atceras precīzi, tad, skatot 1941. gada kalendāru, redzam, ka pēdējā sestdiena iekrīt 26. jūlijā. Tātad Beku silā pie Peipiņiem un Mazbeičāniem cilvēki slepkavoti 27. jūlijā.

Čekas izmeklētāji Svarēna lietai pieiet ļoti nopietni, ja vien šādu apzīmējumu var piemērot padomju kriminālizmeklēšanai. 1951. gadā tiek pratināti Latvijas PSR cietumos esošie Edgars Krolls, Jūlijs un Osvalds Veinbergi, Kārlis Vimba Dubrovlagā, Kārlis Rozenbergs, Jānis Janovskis Ozerlagā, bijušie strādnieku gvardi Jānis Pavārs, Mārtiņš Ozoliņš, Arvīds Miķelsons, Kārlis Rudzītis. Arī Sērenes iedzīvotāji Franciska Peipiņa, Oskars Upītis.¹²⁶

Pratināšana un konfrontācijas ievelkas līdz 1951. gada aprīļa sākumam, un 2. aprīlī Svarēns saņem apsūdzības slēdzienu. Tur īsumā: kā aizsargs formējis pašaizsardzības grupu, viņa vadībā, kā arī pats personiski izdarījis arestus un nošaušanas. Vadījis

soda ekspedīcijas, gūstot partizānus. Bēdzis uz Kurzemi, kur 1947. gadā nodibinājis sakarus ar nacionālista Gederta bandu. Glabājis 1945. gada 2. maija pretpadomju avīzi ar uzsaukumu latviešu karavīriem. Saukts pie atbildības pēc Kriminālkodeksa 58.^{1a} panta 10. punkta par antipropagandu un pretpadomju aģitāciju.¹²⁷

1951. gada 18. maijā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls Kārlim Svarēnam piespriež nāvessodu nošaujot, kas 13. decembrī tiek izpildīts. Ar to tad arī tiek pielikts punkts vienīgā notvertā vadošā Jaunjelgavas holokausta organizētāja lietā. Krimināllietas turpinās arī pēc šī datuma.

Svarēns 1951. gada 20. oktobra liecībā kā pašaizsardzības dalībnieku nosauc Sērenes pagasta kooperatīva grāmatvedi Jāni Lejiņu, kurš dzīvojis Kandavā. Bet jau 1951. gada 8. augustā Jaunjelgavas operatīvais pilnvarotais Armanovs arestē Lejiņu, kurš strādā Kandavas Patērētāju biedrībā par grāmatvedi. Tātad nevis Svarēns, bet kāds cits ir nodevis Lejiņu čekai vai arī tā viņu sameklējusi pēc pases un pieraksta datiem.

Lejiņa salīdzinoši nelielā (150 lappušu) krimināllieta satur visus vajadzīgos rekvizītus: liecinieku iztaujāšanas protokolus, viņa paša liecības, izvilkumus no Svarēna teiktā, konfrontāciju protokolus. Tāpat kā citās lietās, ir arī neiztrūkstošā 1951. gada 22. februāra akta kopija par Beku sila masu kapa atrakšanu. Lejiņš ir šo kapu racis, šaušanas vietu apsargājis, pēc tam līķus apracis. Tiesā viņš noliedz, ka būtu nēsājis ieroci, tomēr VDM karaspēka Kara tribunāls 1951. gada 20. novembrī piespriež Lejiņam tradicionālos 25 gadus izsūtījumā, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Liekas, ka nozīme bijusi faktiem par sarkanarmiešu meklēšanu Seces mežos. Nometnēs Lejiņš pazūd, neviens par viņa lietu nav interesējies, arī rehabilitēts nav.¹²⁸

Čekas 1952. gada “raža”

1952. gadā turpinās Jaunjelgavas un Jēkabpils čekistu akcijas holokausta dalībnieku tvarstīšanā.

14. februārī sievas dzīvoklī Rīgā, Parka ielā, kā nelegālis tiek arestēts Alfrēds Zemturis ar retu tēvavārdu – Minnas dēls. Aresta iemesli: pašaizsargs, arestējis ebrejus, bijis Jaunjelgavas geto apsardzes priekšnieks, konvojējis, šāvis, no 1942. gada Arāja komandas dalībnieks, apsargājis ebrejus Rīgā. 1945.–1946. gadā darbojies dažādās bandās Kurzemē. No 1947. gada dzīvo pie sievas Rīgā, slēpies dzīvoklī piecus gadus!¹²⁹

Lieta ir pārpilna ar pretrunīgām liecībām. Lieciniece M. Čerņavska parakstās, ka “Zemturis veda šaut jūlijā, slaucīja no biksēm asinis”.

Savukārt O. Laukiškis: “Visus ebrejus nošāva jūlijā, Zemturis piebeidza vienu ievainoto, kurš rāpās no bedres, no tā asinis uz biksēm. Viņš pratināja mani un meitu, mēs esot rādījušas padomju karavīriem brasla vietu Daugavā.”

Milda Salgals: “Visus ebrejus izveda uz nošaušanu jūlija beigās vai augusta sākumā.”¹³⁰

Pats Zemturis: “Konvojēju uz šaušanu ebrejus augustā, viss notika augustā ..”

1952. gada 24.–26. jūnija sēdē Baltijas kara apgabala Kara tribunāls Zemturim piespriež 25 gadus labošanas darbu nometnē, uz pieciem gadiem ierobežojot tiesības. Viņš pazūd, nav rehabilitēts.¹³¹

Tā paša 1952. gada 3. martā Drošības komitejas Jaunjelgavas rajona pilnvarotais vec. leitnants Terehovs Jelgavas mežniecībā arestē inženieri Nikolaju Tihonovu. Apvietināšanas lēmumā trīs lietas: pašaizsardzības dalībnieks, ebreju konvojēšana un šaušana, darbošanās gūstekņu nometnē Taurkalnē, vēl piebilde, ka bēdzis uz Kurzemi.

Patiesībā Tihonovs bēdzis nav, jo 1944. gada oktobrī iesaukts Sarkanajā armijā, novembrī kritis vācu gūstā, nokļuvis angļu zonā, 1946. gadā atgriezies Latvijā. Kā diplomēts mežzinis sācis strādāt Jelgavas mežniecībā.

Vācu laikā Jaunjelgavā vienreiz, apmēram 1941. gada 7. vai 8. jūlijā, kopā ar citiem kravas automašīnā konvojēju apmēram piecus ebreju tautības pilsoņus, arī sievietes, uz nošaušanu Sērenes mežā.

Tieši šīs liecības datuma un cilvēku skaita dēļ šis citāts no Tihonova krimināllietas.¹³²

Tihonova lietā minēti noziegumi karagūstekņu nometnē Taurkalnē, kur bijis komandants.

Vēlākā pratināšanā viņš precizē, ka vedis sešus cilvēkus uz gvardu šaušanu. Uzsver, ka pašaizsargos bijis dažas dienas. Izmeklēšanas gaitā Tihonovs mēģina pierādīt gan ievainojumu frontē, gan atsaucas uz apbalvojumu “Meža un papīrrūpniecības teicamnieks”. Nekas nelīdz. Viss apkopots Kara tribunāla spriedumā: 25 gadi izsūtījumā, piecus gadus ierobežotas tiesības. Tihonovu atbrīvo 1956. gadā, rehabilitēts.¹³³

Čekas Jaunjelgavas daļa visu 1952. gadu intensīvi meklē un arī atrod nākamo holokaustā apsūdzēto. 1952. gada 14. maijā Saldus rajona Ezerciemā arestē rajona Patērētāju biedrības priekšsēdētāja vietnieku Induli Lacenbergu. Liekas, ka viņš ir visjaunākais, dzimis 1922. gadā, tātad 1941. gadā bijis 19 gadu vecs. Kādēļ viņš iestājies Jaunjelgavas pašaizsardzībā, minēts jau agrāk – 1941. gada martā arestēts un bez vēsts pazudis viņa tēvs. Jābrīnās, kā izmeklētājiem pieticis drosmes ierakstīt protokolā šo padomju režīmam nepatīkamo faktu.

Induļa Lacenberga liecības citēsim sīkāk tāpēc, ka tās būtiski papildina un precizē, taču arī sarežģī iepriekšējās lietās uzrādīto. Viņš pastāv uz to, ka ebreju masveida nošaušana organizēta 1941. gada augusta beigās. To veikusi šāvēju grupa ar vācu virsniekiem. Ebrejus uz šaušanas vietu vedušas piecas sešas automašīnas, kas ik pēc divām stundām atgriezušās Jaunjelgavā. Policistus vadījis Balodis un Kalniņš,

pašaizsargus Jaunjelgavā – Ikaunieks. Rīkojums par ebreju savākšanu sinagogā izdots jūlija beigās. Sinagogā bijušas trīs telpas, apkārt ķieģeļu žogs, tur saspiesti 450 cilvēki līdz pašam augusta beigām.¹³⁴

Tālāk jau I. Lacenbergs precizē, ka augusta vidū vai otrajā pusē atbraukušas četras vai piecas automašīnas ar komandu. Arājs un Balodis paziņojis ebrejiem, ka viņus vedīs uz Daudzevas staciju transportēšanai uz citu – labāku dzīvesvietu. Pirmajām piedāvāts braukt ģimenēm ar bērniem un sirmgalvjiem. Arī Lacenbergs konvojējis ebrejus ugunsdzēsēju mašīnā. Vešana un šaušana turpinājusies divas dienas. Nodot konvojējamos Arāja vīriem uz šosejas, viņš redzējis divus autobusus un dzirdējis šaušanu. Sapratis, kas notiek.

Toties par gvardu šaušanas epizodi vēlāk Lacenbergs jau liecina, ka tā notikusi kādā dienā agri no rīta jūlija otrajā pusē. Viņš bijis posteņī pie Jaunjelgavas cietuma. Sētā iebrakušas divas automašīnas, no cietuma izsaukti astoņi vai desmit ebreji, apmēram pieci gvardi no tām pašām telpām. Otrajā mašīnā sēdējis arī Lacenbergs. 15 km no pilsētas mašīnas iebrakušas mežā. Tur bijusi jau izrakta 8–10 m gara bedre. Viņš norīkots apsargu ķēdē 30 metru no bedres. Ebreji nostādīti ar seju pret bedri. Aiz viņiem gvardi. Aiz gvardiem pašaizsargi. Gvardiem izdotas šautenes ar vienu patronu. Tie šāvuši, tad laikam iedots vēl pa patronai upuru nobeigšanai. Starp slepkavojamiem bijuši arī latvieši. Atceras vienu, uzvārdā Strazdiņu, bijušo Jaunjelgavas komsorgu.¹³⁵

Tai dienā šaušanai vesti cilvēki no Seces un Sērenes. Kā redzam, Lacenbergs precīzi ataino šaušanas traģiku gvardu sakarā.

Pēc tam Lacenbergs dienē vācu darba dienestā, tad SS 15. divīzijas štāba rotā. Kapitulāciju sagaidījis Stendē, izgājis filtrāciju un iekārtojies darbā Saldū.

1952. gada 30. jūnijā leM karaspēka Kara tribunāls piespriež Indulim Lacenbergam 25 gadus izsūtījumā, uz pieciem gadiem ierobežo tiesības. Lietā nav ziņu, kur palicis. Sērenieši zina stāstīt, ka atgriezies kā invalīds un drīz miris.¹³⁶

Divreiz tiesātais

1953. gadā notiek holokaustā apsūdzētā Voldemāra Aļeksejeva lietas izmeklēšana un tiesāšana. Šis process raksturīgs ar to, ka Aļeksejevs arestēts un notiesāts jau 1945. gada oktobrī, kad viņš bez dokumentiem dzīvo Krapes pagastā. PSRS lešķ-lietu tautas komisariāta Sevišķā apspriede viņu par karagūstekņu apsargāšanu, bargu apiešanos ar tiem, par ebreju tautības padomju pilsoņu apsargāšanu Jaunjelgavas sinagogā un piedalīšanos 400–500 ebreju apšaušanā, par dienestu 277. policijas bataljonā, par izvairīšanos no iesaukšanas Sarkanajā armijā 1945. gadā soda tikai ar 10 gadiem katorgā.¹³⁷

Šī lieta tagad pievienota 1953. gada lietai un tāpēc nebija 1945. gadā tiesāto uzskaitē atrodama.

Aļeksejevs – bijušais plostnieks ar tetovējumiem uz abām rokām (tā ierakstīts anketā par personas sevišķām pazīmēm) jau domā par atbrīvošanu, kad 1953. gada 20. janvārī, pamatojoties uz Latvijas PSR VDK Rīgas apgabala izmeklētāja leitnanta Artjuhova slēdzienu, tiek ierosināts atcelt 1945. gada Sevišķās apsardzes spriedumu un Aļeksejevu etapēt uz Rīgu. Pie šāda lēmums čekas izmeklētāji nonāk pēc “vācu slepkavu Nagureviča, Svarēna un citu jaunu liecību analīzes”¹³⁸.

1953. gada martā Aļeksejevs jau ir Rīgā čekas pagrabos. Viņa liecības ir tikpat pretrunīgas kā dažkārt agrāk citētās. Tā, piemēram, gvardu zalve esot notikusi pie Totānu kapiem. Atvests 40 ebreju, viņš nošāvis trīs vai četrus. Nosauc dalībniekus, kas minēti citos protokolos.

Seko smagas apsūdzības par notikumiem Taurkalnes karagūstekņu nometnē, kur arī Aļeksejevs vairākus ir nogalinājis. Ir pat sameklēti un izsaukti par lieciniekiem bijušie nometnes ieslodzītī.¹³⁹

Lietā daudz iepriekš sastādītu protokolu, liecinieku jaunas liecības, noslepkavoto ekshumācijas akts.

1953. gada 9. maijā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls Voldemāram Aļeksejevam piespriež augstāko sodu – nošaušanu. 1953. gada 29. septembrī tas tiek izpildīts.¹⁴⁰

Pēdējais holokausta dalībnieks

1954. gada 4. martā LPSR Iekšlietu ministrijas Jaunjelgavas rajona daļas kapteinis Aņisimovs Cesvaines rajona Zvidziņa ciema padomes Uplejās arestē Eduardu Auermani – jau agrāk tiesātā Friča Auermaņa brāli. Viņa apcietināšanai ir sacerēts četru lappušu garš lēmums par arestu, ko parakstījis Jaunjelgavas čekas vecākais pilnvarotais Aņisimovs un trīs LPSR IeM 4. pārvaldes atbildīgi darbinieki. Lēmumu apstiprina IeM un sankcionē Baltijas kara apgabala kara prokurors.

Pēc Staļina nāves, lai arestētu cilvēku, tomēr vajadzīgs vairāk formalitāšu un parakstu.¹⁴¹

Lēmumā ietverta lietas būtība.

Naidīgi noskaņots pret padomju varu, iebrūkot fašistiskajai Vācijai, iestājies .. Sērenes .. pēc tam Jaunjelgavas paš aizsardzības grupā. Pēc tam kļuvis Jaunjelgavas policists. Piedalījies padomju karavīru nošaušanā, padomju pilsoņu arestēšanā. Ap-sargājis un konvojējis uz nošaušanas vietu ebreju tautības pilsoņus. Iestājies vācu armijā, apbalvots ar Dzelzs krustu.

[To apstiprina] .. liecinieks Beloruss J. – 14.01.1954.; apsūdzētais Auermanis Fricis 1948. gada 26.05.; liecinieks Mikitovs I. – 13.02.1954.; Mikitova M. – 18.02.1954. Vēl J. Āboliņš, E. Šmits, E. Krolls, K. Rudzītis.

No protokoliem ir vērts citēt paša E. Auermaņa parakstīto, ar 1954. gada 26. martu datēto protokolu Jaunjelgavas termiņcietumā.

Apmēram 1941. gada jūlija mēnesī man .. pavēlēja konvojēt ebreju sievietes .. 1 km no Sērenes pagasta valdes. Sievietes izsēdināja no mašīnas pie izraktas bedres. Mūs – konvojētājus nosūtīja apsardzes ķēdē. Vispirms šāva sievietes, pēc tam vīriešus. Daži vīrieši jau bija nošauti. Kopā nošāva ap 80 cilvēku. Šaušanu veica speciāla komanda, es viņus nepazinu, akciju komandēja vācu SS virsnieks.

Jūlija mēnesī konvojēju ebrejus līdz nošaušanas vietai Sērenes mežā apmēram 2 km šai pusē Sērenes pagasta valdes. Toreiz es tur nepaliku, neredzēju. Runāja, ka šāvusi speckomanda no Gostiņiem.¹⁴²

Bez visa pārējā lietā ir E. Auermaņa liecība, ka viņš pēc kara 1946. gadā iekārtojies darbā Višķu dārzkopības tehnikumā, kur bijis komandants. Tad pārcēlies uz Cesvaini.¹⁴³

Auermaņa krimināllietas dokumentos ir arī Jaunjelgavas pilsētas paš aizsardzības dalībnieku saraksta fotokopija, kurā fiksēti 55 vīri ar dienesta pakāpēm un adresēm. Šo dokumentu parakstījis O. Balodis un E. Krolls.

Redzams, ka par aktīvistiem nosaukti 40, rezervē – piecpadsmit.¹⁴⁴

1954. gada 15. jūnijā Baltijas kara apgabala Kara tribunāls E. Auermanim piespriež 10 gadus labošanas darbu nometnē un piecus gadus ierobežo tiesības.

Auermanis tiek atbrīvots 1956. gada 25. jūlijā, rehabilitēts nav, tātad neatkarīgās Latvijas prokuratūra bijusi stingrāka pat par padomju kara justīciju.¹⁴⁵

Kopsavilkums

Iepriekšējās lappusēs aplūkotas 32 Jaunjelgavas holokausta noziegumos notiesāto krimināllietas, ar šo traģēdiju korespondējošie citu autoru pētījumi, varas iestāžu dokumenti, aculiecinieku liecības.

Autors izsaka visdziļāko pateicību Dr. hist. Rudītei Vīksnei par palīdzību – Jēkabpils apriņķa pilsētās un pagastos padomju gados tiesāto sarakstiem. Bija iespējams apzināt represēto un sodīto skaitu un viņu kategoriju visā apriņķī, t.sk. arī ar holokaustu Jaunjelgavā saistītos.

Šai pētījumā izskatīta 44 personu līdzdalība un nozieguma pakāpe. Iespēju robežās izgaismota arī čekas darbības metodika un secība. Nekādā ziņā nevar apgalvot, ka skaitlis 44 aptver visus vainīgos, t.i., notvertos. Kriminālietu tūkstošu desmiti un to publicētā uzskaitē noteikti slēpj dažus šeit neuzrādītus un neatklātus uzvārdus, tomēr tas bija pietiekami, lai mēģinātu rast faktu kopsaucēju laikā, vietā un personālijās.

Vispirms: kur un kad notika Jaunjelgavas ebreju un arī padomju aktīvistu slepkavības?

Pēc autora domām, analizē jābalstās uz šādiem dokumentiem un liecībām:

1. Vācu okupantu noziegumu izmeklēšanas akts.¹⁴⁶
2. Jaunjelgavas policijas rakstveža Eduarda Krolla liecība.¹⁴⁷
3. Jaunjelgavas pašaizsarga, vēlāk šucmaņa Alfrēda Nagureviča liecība.¹⁴⁸
4. Jaunjelgavas pašaizsarga Jāņa Janovska liecība.¹⁴⁹
5. Sērenes pagasta pašaizsardzības vienības organizētāja un pirmā komandiera Kārļa Svarēna liecība.¹⁵⁰
6. Aculiecinieku atmiņas.¹⁵¹

Atkārtosim, kas konstatēts 1944. gada 5. decembra aktā par nošauto ekshumāciju:
.. 1941. gada jūlija mēnesī arestēti, aizvesti, nošauti un aprakti pavisam 565 cilvēki trijās minētajās vietās:

1. *65 cilvēki nošauti un aprakti Sērenes pagasta robežās pie Totānu kapiem.*
2. *430 cilvēki nošauti un aprakti Sērenes pagasta robežās pie Ozolu mājām, un*
3. *70 cilvēki nošauti un aprakti 10 kilometrus no Bauskas pilsētas, Jaunjelgavas–Bauskas šosejas malā, kreisā pusē 300 metru no šosejas.*

(Paraksti)

Par 495 cilvēku nošaušanu liecina Miķelis Kārklīšs no Sērenes Kalnamiķeļiem, par 70 – Jānis Rijkuris no Mikmaņiem pie Taurkalnes stacijas. Šajā dokumentā nav uzrādīta vieta pie Mazbeičāniem, Beku sila, Peipiņiem, Dambjiem.

Ko liecina Eduards Krolls? Viņš ir uzzīmējis un parakstījis plānu – skici par 1941. gada 11. jūlija Beku sila – Mazbeičānu šaušanas vietas situāciju un transporta ceļu, kā arī upuru konvojētāju, apsargu un automašīnas novietni slepkavošanas brīdī gvardu zalves laikā. Krolls ir reģistrējis arestējamos ebrejus, pēc protokola 1941. gada jūlija sākumā reģistrēts 430 ebreju. Par masveida – otro šaušanu viņš neliecina neko, min skaitli 400, nenorādot vietu.

Liecībās konkrēts ir Alfrēds Nagurevičs: pirmā nošaušanas vieta ir bijusi kilometru aiz Sērenes pagasta valdes uz Daudzevas pusi, kur nošāva 20 cilvēku. Otrā – kilometru no Sērenes skolas pretī Totānu mājām, kur nošāva 300 ebreju. Zinājis, ka ebreji vesti uz Taurkalnes pagastu.

Jaunjelgavas pašaizsarga un citu tiesāto 1948. gada 31. augusta apsūdzības slēdzienā norādīts konkrēts cilvēku masveida (430) apšaušanas datums pie Totāniem: 1941. gada 2. augusts.

Holokaustā apsūdzētais vienīgais vadošais ir Kārlis Svarēns:

.. jūlija pirmajā pusē Beku silā izrakām bedri, otrajā dienā nošāvām ne mazāk kā 40 cilvēku.

.. jūlija otrajā pusē .. mežā, pretī Sērenes skolai, šāva aktīvistus un ebrejus .. 400 cilvēkus. (Vēlāk šīs epizodes precīzējumā Svarēns min jūliju–augustu.)

Un beidzot divu sirmgalvju – Sērenes iedzīvotāju Ellas Ērentrautes un Annas Norkalnes atmiņas, stāstītas autoram.

Ella Ērentraute: *Es tai 1941. gada jūlijā dzīvoju aiz Daugavas Aizkraukļu mājās pie Zariņas tantes. Agri no rīta izdzirdām briesmīgu šaušanu te pie Mazbeičāniem (viņa patlaban šeit dzīvo, intervija sniegta šajā mājā). Dzirdējām arī otru šaušanu uz Totānu skolas, kapu pusi. Bet tur klusāk, tā kā mazāk, jo tā vieta no Aizkraukļiem tālāk.*

Anna Nokalne: *Pie Totāniem šāva divās vietās – pie kapiem un pie Ozolu, Apariņu mājām. Otrā šaušanas vieta tagad ar mainīgo Daugavas ūdensstraumi izskalota. Atceros, ka nošāva Andžu ar sievu.*

Ērentraute arī apliecināja, ka liecinieks – Miķelis Kārklīšs tiešām dzīvojis Kalnamiķeļu mājās un tās atrodas netālu no Totānu kapiem. Viņa atcerējās arī par holokausta tiesātajiem. Smildziņš nācis no Jumpravas, Ikaunieks šāvis ebrejus un tirgojies ar viņu mantām, Gabriēls Grabersons pazudis partizānu ceļos, Kuģeniekam bijušas vairākas mājas Jaunjelgavā, Vilis Buzulis no nometnes atgriezies un miris, Nagurevičs – nesen miris, Bernards – arī nesen miris, Zvaigzne – bijis kuļmašīnu īpašnieks, nav atgriezies, Jānis Bandors, Kārlis Rudzītis, Miķelsons – atgriezušies un jau miruši. Kalnamiķeļu mājās dzīvojusi arī krimināllietās minētā lieciniece Hortenzija Smoļenska.

Kā redzam, Anna Nokalne apstiprina 1944. gada aktā formulēto norādi, ka Totānu kapu rajonā cilvēku šaušana notikusi divās vietās.

Bez minētajām norādēm, kā varēja pārliecināties šī pētījuma lasītājs, ir desmitiem citu vietu un skaitļu kombināciju, kas gan apstiprina, gan izslēdz minētos faktus. Liecinieku liecībās slepkavošanas vietas minētas šādi: Peipiņi – 10 reižu, Totāni jeb Tuatāni – arī 10, Beku sils – sešas reizes, Mazbeičāni, Ozoli, Apariņi, Dambji – divas reizes.

Sērenes pagasta sekretāre Aija Spūle apstiprināja, ka Mazbeičāni, Beku sils un Dambji atrodas tūlīt aiz ceļu krustojuma uz Daudzevas pusi, t.i., pirmā šaušanas vieta. Ja Mazbeičāni ir pa kreisi Beku silā, tad Dambji atradās pa labi no ceļa pretī Mazbeičāniem.

Savukārt Totāni un Ozoli atrodas no Jaunjelgavas uz Jēkabpils pusi bijušās Sērenes pagastmājas kapu un skolas rajonā.

Šeit jāpiebilst, ka visi noslepkavotie pārapbedīti kopējos masu kapos pie Jaunjelgavas vēsturiskajiem ebreju kapiem 1946. gada vasarā.¹⁵²

Tā liecina arī Aizkraukles vēstures un mākslas muzeja dokumenti. Arī liecinieces E. Ērentraute un A. Nokalne apliecināja, ka nogalinātie pārapbedīti "drīz pēc kara".

Jākonstatē, ka ziņas par upuru pārapbedīšanu 1946. gadā ir pretrunā ar citiem datiem. Kā citēts vairākās krimināllietās, 1951. gada 22. februārī veikta masu kapu ekshumācija pie Mazbeičānu mājām. Vai 1946. gadā būtu pārapbedīti tikai Totānu apkārtnē apaktie?

Apkopojot šo jau optimizēto informāciju, jāsecina, ka 1941. gada vasarā ebreju un padomju aktīvistu slepkavošana notikusi divās vietās – Beku silā pie Mazbeičāniem un Totānu kapu un Ozolu māju rajonā.

Vismazāk liecību ir par holokausta upuru nogalināšanas trešo vietu – aiz vai arī pie Taurkalnes stacijas.¹⁵³

Šai gadījumā zināmu norādi sniedz Aigara Urtāna pētījums par holokaustu Bauskā. Tur rakstīts: “.. no kāda, diemžēl nezināma, pagasta uz Bausku atvesta vēl viena ebreju grupa – 39 ebreji,” – kurus nosūta uz Vecsaules kūdras purvu, tad uz Rīgu.¹⁵⁴

Atstāstot 1944. gada 5. decembra aktā aprakstīto vietu 10 km no Bauskas pilsētas, šosejas kreisajā pusē 300 metru no šosejas, Urtāns apstiprināja, ka tas ir tas pats Vecsaules pagasta Likvertenu sils, tikai nevis 10, bet septiņus kilometrus šai pusī Bauskas uz Jaunjelgavas pusi. Tur apšauti Bauskas nelaimīgie. 39 nezināmie ebreji var būt no Jaunjelgavas un arī tai silā nošauti. Liecinieks par it kā viņu aizvešanu uz kūdras purvu un tālāk uz Rīgu ir nedrošs, nepārliecinošs, gribējis glābt sevi.

Par eksekūciju datumiem.

Arī šeit liecības aptver trīs mēnešus – jūliju, augustu, septembri. Visvairāk minētais un ticamākais ebreju un padomju aktīvistu pirmās apšaušanas datums ir 1941. gada 11. jūlijs. Otrs datums – 2. augusts uzrādīts VDK pulkveža Vēvera 1948. gada 7. septembrī apstiprinātā apsūdzības slēdzienā, kur norādīts sekojošais: *1941. gada 2. augustā, piedaloties apsūdzētajiem Jānim Galviņam, Auermanim, Janovskim, Jakubovičam, Zvaigzņem, bija nošauti ebreju tautības padomju pilsoņi Jaunjelgavas iedzīvotāji, kopā 430 cilvēku, kuru vidū bija sievietes, sirmgalvji, bērni. Jānis Galviņš apsargāja šaušanas vietu ..*

Toties granīta stēlā, kas uzstādīta upuru pārapbedījuma vietā, jidišā iekalts datums “1941. gada 7. augusts”¹⁵⁵.

Tā kā šeit uzrādīts tikai viens datums, ticamības pakāpe ir maza. Pamatojoties uz minēto, ar lielu ticamību var secināt, ka Jaunjelgavas ebreju slaktiņi notikuši 1941. gada 11. jūlijā un 2. augustā. Iespējams, ka šauts arī citos tuvākajos datumos. Bez visiem no jūlija līdz septembrim minētajiem nekonkrētiem datumiem jāapstājas arī pie dienu norādes.¹⁵⁶ Franciska Liepiņa no Dambju mājām liecina, ka viņas māju tuvumā slepkavošana notikusi svētdien. Bet svētdienas 1941. gada jūlijā bijušas 13., 20., 27. datumā, tātad pretruna ar 11. datumu? Otrās liecinieces – Hortenzijas Smoļenskas no Kalnamiķeļu mājām stāstītais uzrāda, ka “1941. gada jūlija beigās – sestdien, atceros precīzi, vakarā 15 pašaisargi gāja uz Beku silu ar lāpstām. Otrā dienā agri no rīta sadzirdēju šaušanu, vairākas stundas.” Tātad neviena lieciniece neapstiprina 11. datumu kā slepkavošanas dienu.

Tiesājamais Nikolajs Tihonovs: “*Vienreiz, apmēram 1941. gada 7. vai 8. jūlijā, kopā ar citiem kravas automašīnā konvojēju apmēram piecus ebreju tautības pilsoņus .. uz nošaušanas vietu Sērenes mežā.*”

Šajā sakarībā, ja pieņemam, ka masveida šaušana notikusi 2. augustā, interesanti salīdzināt ebreju iznīcināšanas datumus Jaunjelgavā, Krustpilī un Bauskā ar Arāja

komandas parādīšanos šajās vietās. Jākonstatē, ka ne tikai par Jaunjelgavu, bet arī pētījumos par holokaustu Krustpīlī un Bauskā precīzu datumu nav iespējams noteikt.¹⁵⁷

Dz. Ērglis ar lielu ticamības pakāpi konstatē, ka Kaķīšu purvā Krustpils ebreju liktenīgā diena bijusi 1. augusts. Pēc 1941. gada kalendāra tā ir piektdiena.

A. Urtāns savukārt izskaitļojis, ka Bauskas ebreju slaktiņš Likvertenu silā noticis jūlija pēdējās dienās, t.i., trešdien un ceturtdien, pieļaujot arī augusta sākumu.

Tā kā Arāja komandas neapstrīdama dalība konstatēta gan Likvertenes silā, gan Kaķīšu purvā, gan arī pie Totāniem, tad šis nāves eskadrons vai eskadroni kursējuši no Bauskas uz Krustpīli, no Krustpils uz Jaunjelgavu.

Viktoru Bernhardu Arāju tiesāja bez viņa klātbūtnes. Apsūdzības lieta Latvijas Valsts arhīvā astoņos sējumos satur plašu liecinieku un tiesājamo informāciju par Rumbulas un Biķernieku slaktiņiem, arī ziņas par Arāja komandas izbraukumiem uz Talsiem, Rēzekni, Ventspili, Daugavpili, Kuldīgu, Kārsavu, Valmieru, Jelgavu, Saldu, Varakļāniem, Viļaku. Jaunjelgava tur nav minēta. Izmeklētāju rokās acīmredzot nav nonākuši šīs akcijas dalībnieki, pirmām kārtām šoferi.¹⁵⁸

Tie liecina, ka Rīgas pilsētas zilie autobusi atradušies vācu Drošības policijas garāžā un Arāja vīriem piešķirti tikai vajadzības gadījumā.

Zvērināto tiesa Hamburgā 1979. gada 21. decembrī Arāju notiesā uz mūžu, Padomju Savienībai neizdod. Te viņu pelnīti nošautu. Viņam inkriminēts 59. panta 2. punkts "Par masu nekārtībām, kas saistītas ar grautiņiem, slepkavībām, dedzināšanu". Bez šaušanām te domāta arī sinagogas dedzināšana Dzirnau ielā Rīgā.

Ja atceramies, liecībās figurēja "vācieši no Rīgas", "zēni no Pļaviņām". Katrā ziņā galvenie masu eksekūciju veicēji bija "arājieši", šie, profesora Aivara Strangas vārdiem runājot, visstākie monstri, kas dažu dienu laikā iznīcinājuši, upuriem acīs skatoties, 2,5 tūkstošus cilvēku.

Ļoti iespējams, ka Jaunjelgavas, Krustpils un Bauskas ebreju slepkavošanu veica viena un tā pati autobusus sasēdinātā komanda. Ja pieskaitām Jēkabpils 500 ebrejus, kurus pēc krimināllietām un aculiecinieku liecībām nogalināja 10. augustā, tad varam secināt, ka asinspirtī abos Daugavas krastos dažu dienu laikā aizgājuši nebūtībā 3000 cilvēku.¹⁵⁹

Atklāts paliek jautājums, kādēļ vajadzēja nelielu cilvēku grupu vest uz Taurkalni. Problemātiska ir arestēto vešana pajūgos vairāk nekā 50 km līdz Vecsaulei caur Taurkalni, Valli, Bārbali. Šāda versija ir iespējama. 1941. gada augusta sākumā vai pat jūlija beigās pie Taurkalnes stacijas sāka organizēt gūstekņu nometni meža darbiem. Gandrīz katrā par holokaustu notiesātā krimināllietā minēti vainīgo turpmākie noziegumi tieši nometnēs ieslodzīto apsargāšanā, vajāšanā, mocīšanā, apšaušanā. Var būt, ka darba spējīgie, gados jaunāki ebreju vīrieši, skaitā 40 vai 70, tika no Jaunjelgavas sinagogas pārvesti uz Taurkalni – esošo vai varbūt iekārtojamo nometnes vietu. Šī

versija var būt papildu pierādījums A. Ezergaiļa konstatācijai, ka “H. Lozes politika izglāba apmēram 5000 Latvijas ebreju no nošaušanas Rumbulā”.

Jaunjelgavas variantā tas pussimts ebreju acīmredzot no nāves paglābts nav, bet, pēc visa spriežot, viņu izmantošana vai nu noņemnes iekārtošanai, vai meža darbos paredzēta bija. Kad pienāca negaidīts paziņojums par *Judenfrei*, ērtāk bija upurus aizvest no Taurkalnes uz Bauskas pusi, kur slepkavošana bija sākusies agrāk.

Kā A. Urtāna, Dz. Ērgļa, tā arī šajā pētījumā nav atrastas tiešas norādes par Valtera Štālekera (no 1941. gada 22. jūnija *Einsatzgruppe A* komandieris) vadošo lomu Latvijas ebreju iznīcināšanas organizēšanā. Krievu valodā izdotajā biogrāfiskajā vārdnīcā “*Кто был кто в Третьем Рейхе?*” (“Kas bija kas Trešajā reihā”) viņš nosaukts par ebreju un komunistu masu apšaušanas organizatoru Baltijā un Ļeņingradas apgabalā.¹⁶⁰

Arī A. Ezergailis jau minētajā darbā “Holokausts vācu okupētajā Latvijā ..” plaši recenzē V. Štālekera, Frīdriha Jekelna u.c. lomu šajās zvērbās. Uz Rīgā 1946. gadā pakārtā Jekelna sirdsapziņas ir Biķernieku un Rumbulas lielās akcijas, jo tikai no 1941. gada 1. oktobra viņš kļūst par augstāko SS un policijas vadītāju Ziemeļkrievijā un Ostlandē, ar štābu Rīgā.¹⁶¹ Tātad pēc slepkavībām Latvijas provincē, t.sk. Jaunjelgavā.

Jaunjelgavas holokausta gadījumā minēts vācu virsnieks Rīgas mācītāja Vēmana dēls. To saka liecinieks Jānis Krīgers, kurš pratināts 1941. gada 7. jūlijā.¹⁶²

Skaidrojot iespējamās vācu mācītājus Latvijas pirmās neatkarības gados, izrādījās, ka vācu draudzēs neviens garīdznieks ar Vēmana vārdu darbojies nav. Toties latviešu draudžu sarakstos uzrādīts Kārlis Vēmanis (1867–1929). Vizitējis Suntažu (1908–1920) un Valkas (1920–1926) draudzē. Miris Rīgā.¹⁶³

Vai Kārlim Vēmanam bijuši dēli vai mazdēli, 1939. gadā emigrējuši uz Vāciju, neskaidrot neizdevās. Citā variantā viņš diezin vai varēja kļūt par SD virsnieku.

Arturs Pormals savukārt apliecināja, ka valstsvācietis Aleksandrs Hartmanis, kurš vecuma dēļ nav repatriējies, mēģinājis glābt savu draugu ārstu Īzaku Hercbergu, griežoties pie vācu SD virsnieka *Einsatzkommando* vadītāja. Tas beidzies bez panākumiem – Hercbergs būs noslepkavoto sarakstā (dzimis 1857. gadā, dzīvojis Rīgā, Lāčplēša ielā 1–1).¹⁶⁴

Notiesāto lietās vācu karavīru vai komandantūras klātbūtne minēta nedaudzos protokolos. Tā apsūdzētais Arnolds Kidelis 1944. gada 2. oktobrī stāsta: “Jaunjelgavas ebreju arestēšanai ieradās vācu policistu vienība – ap 50 cilvēku.”

Citās liecībās teikts, ka ebrejus arestējuši latvieši. Savukārt par vācu virsnieka dzīvokļa uzkopšanu norāda lieciniece M. Čerņavska: “Pormalis sūtīja Hasu Krīgeri apkopt vācu virsnieka dzīvokli .. Parka ielā.”

Tātad jūlija mēnesī Jaunjelgavā dzīvojušās militārpersonas, kas nekādā ziņā nevarēja būt kaujas virsnieki. Fronte jau atradās ārpus Latvijas robežām. Kādas okupācijas karaspēka vienības varēja provincē atrasties?

Interesanta ir arestētā Elmāra Krūmiņa liecība. Izrādās, ka 1941. gada 28. jūnijā viņu arestējuši pašaizsargi un tai pašā dienā viņš nogādāts komandantūrā, kur jau “sēdēja vācietis”. Krūmiņš toreiz atbrīvots, iestājies pašaizsargos, un padomju vara viņu soda ar 15 gadiem izsūtījumā.

Gvardu zalves dalībnieks šoferis Mārtiņš Ozoliņš atklāj, ka 1941. gada 10. jūlijā Jaunjelgavā pie viņa automašīnas pienākuši četri vācieši un likuši piedalīties nakts operācijā.

Vai tiešām vācieši organizēja pirmo masu šaušanu, vismaz transportēšanu?

Liecinieks Kārlis Sparinskis 1947. gada 11. jūnijā sniedz liecību: “1941. gada jūlija pirmajā pusē pie Totānu kapiem garāmejot redzēju, ka no kapiem iznāca V. Bernards un vēl pieci jauni ļaudis, viens no tiem vācu karavīra uniformā.”

Te kārtējā pretruna – jūlija vidus un Totānu kapi. Tomēr vācu virsnieka klātbūtne kapos liecina jau par vācu dienestu piedalīšanos eksekūcijās.

Indulis Lacenbergs, apsūdzētais un tiesātais, par šaušanu uzrāda apšaubāmus datumus – augusta beigas, toties pavēsta, ka “to veikusi šāvēju grupa ar vācu virsniekiem”. Tas var būt – vācu virsnieki varēja komandēt atsevišķas Arāja grupas. Pēdējais autora atklātais Jaunjelgavas holokausta lietā tiesātais Eduards Auermanis arī liecina, ka šāvēju komandu jūlija mēnesī komandējis vācu SS virsnieks.¹⁶⁵

Minētie citāti un pārstāsti, bez šaubām, liecina par vācu okupācijas un drošības dienestu klātbūtni Jaunjelgavā tajās kritiskajās, šausmīgajās 1941. gada jūlija–augusta dienās – faktiski bezvaras periodā.

Šajā vācu drošības dienestu aktīvajā vai pasīvajā līdzdalībā dīvainākais ir tas, ka divi tiesājamie – Jaunjelgavas policijas lietveži, t.i., pavēļu un rīkojumu saņēmēji un tālāk tiražētāji, Eduards Krolls un Rūdolf Čuders ne ar vārdu savās liecībās nemin vācu klātbūtni 1941. gada vasaras notikumos. Lai kas, bet policijas iecirkņa darbvedis jau nu gan pastāvīgi atradās pie telefona, reģistrēja ienākošos dokumentus, galu galā gatavoja un rakstīja pavēles un rīkojumus. Tieši tas, ka pilsētas policijas iecirkņa štāba priekšnieki nemin vācu okupācijas dienestu klātbūtni un lomu holokaustā un padomju aktīvistu apšaušanā, izraisa pārdomas.

Vai tiešām Čuders, kurš ja ne pašā sākumā, tad noteikti kādā brīdī nojauta, ka viņam draud nāvessods, nemēģināja savu vainu un nozieguma smagumu mīkstināt, noveļot vainu uz nacistiem? Pat tagad par genocīdu tiesājamie, kuriem nebūt nedraud nāvessods, bez mitas deklarē, ka “mēs pildījām pavēli”.

Šī necenšanās mēģināt sevi glābt un mīkstināt savu vainu, kas redzams Krolla, Čudera, arī Zālīša, Svarēna, Aļeksejeva krimināllietās, iespējams, liecina par to, ka čekas un kara tribunālu instances metodiski un mērķtiecīgi ir izslēgušas t.s. vācu nacistu faktoru pret ebrejiem un komunistiem vērstajā genocīdā.

Ja tas no padomju justīcijas viedokļa veikts apzināti, rodas jautājums – kādēļ? Galvenais, ka vācu soda un pārvaldes institūciju klātbūtnes ignorānce čekas materiālos vērojama jau pašā sākumā – kopš 1944. gada, t.i., laikā, kad LPSR leTK priekšnieka vietnieks apakšpulkvedis Vēvers 1945. gada janvārī savā apkārtrakstā pieprasa no padotajiem: *steidzīgi rīkojieties, lai izlabotu pieļautos trūkumus un konstatētu personas no vācu komandējošā sastāva, kas atbildīgas par ļaunprātībām, noziegumiem Jūsu apriņķī. Izpildei – 7 dienas.*

Paiet nevis septiņas dienas, bet septiņi gadi, un holokausta izmeklēšanas un tiesāšanas formulāros tiešas norādes par vācu okupācijas drošības un policijas dienestu lomu šajās nežēlībās neparādās. Kāpēc?

Varbūt tāpēc, lai pēc iespējas vairāk nomelnotu un kompromitētu latviešu emigrāciju Rietumos. 40. gadu beigās kļuva skaidrs, ka masveida emigrantu atgriešanās Padomju Latvijā nav sagaidāma, lai gan tika veikta plaša propagandas un solīšanas kampaņa, ko organizēja speciāla Latvijas PSR Ministru Padomes Repatriācijas nodaļa. Lūk, no bēgļu gaitām atgriezušos personu skaits: 1945. gadā – 47 668, 1946. – 7845, 1947. – 20 478, 1948. – 927, 1949. – 262, 1950. – 68, 1951. – 97, 1952. – 23.

Skaitļi no 1945. gada līdz 1947. gadam rāda, cik bēgļu atgriezās no Kurzemes, Polijas, Austrumprūsijas un Austrumvācijas, t.i., no padomju armijas okupētajiem apgabaliem. Jau no 1949. gada Repatriācijas nodaļas dokumenti liecina, ka apriņķu izpildkomitejas un čekas pilnvarotie aicina pārtraukt aģitāciju un aicinājumus Rietumu bēgļiem atgriezties. Šīm kampaņām neesot nekādu rezultātu, neviens neticot, sakot, ka pēc pārbraukšanas draud Sibīrija utt.

1949. gada 24. decembrī Latvijas PSR Ministru Padomes Repatriācijas nodaļas priekšnieks V. Alksnis raksta PSRS Ministru Padomes pilnvarotajam represiju lietās pulkvedim Filatovam, lai pārtrauc aicināt bēgļus no Rietumiem atgriezties, jo neviens nav atsaucies; aģitēt tuviniekus, lai aicina radus uz dzimteni, arī nav vērts – tie neklausā, izvairās rakstīt vēstules, jo radi klusējot...

Beidzot šis “darbs pa tukšo” rod atbalsi, un 1952. gada 29. decembrī PSRS Ministru Padome pieņem lēmumu nr. 5305-207 1s par Repatriācijas nodaļas likvidāciju Latvijā.

Valsts drošības komitejas institūcijas šīs 100 000 lielās latviešu emigrantu masas atgriešanās nerealitāti ir izpratušas jau agrāk, un tādēļ maksimāli kompromitējami šeit palikušie kolaboracionisti un līdz ar tiem uz Rietumiem aizbēgušie. Šai nolūkā pēc iespējas vairāk mazināt vācu komandantūru un SD lomu ebreju genocīda – holokausta organizēšanā un izpildē. Visu novelt uz vietējiem – latviešiem.

Vismaz Jaunjelgavas holokaustā apvainoto iedzīvotāju krimināllietu izmeklēšanas protokoli un tribunālu spriedumi nozieguma organizēšanā liek izvirzīt šādu vācu faktora izslēgšanas versiju.¹⁶⁶

Noziegumu varbūtējie motīvi

Kā jau minēts pētījuma sākumā, Jaunjelgavas pilsētiņā vismaz preses slejās (pat "Ulmaņlaikā") sociālajā politikā nav vērojamas antisemitisma parādības.

Vēl vairāk, pēc nacionālās armijas atsevišķu karavīru marodierisma un pat sieviešu izvarošanas 1919. gada vasarā vietējie ebreji korespondentam apliecinājuši, ka "Nairi pilsētā no vietējiem iedzīvotājiem nekādu antisemitismu nejūt".

Nav Jaunjelgavā vērojams, vismaz čekas krimināllietās, korporāciju un skautu faktors, kā to savos pētījumos min A. Ezergailis un Dz. Ērglis.¹⁶⁷

Nenoliedzami, ka pēc pirmajām ziņām par vācu uzbrukumu Jaunjelgavas un Sērenes pagasta paš aizsardzības vienības sāka organizēt aizsargi – tie, kas bija paglābušies no 14. jūnija – pirmā izsūtīšanas viļņa. Visa Latvijas pilsonība un zemniecība, tajā skaitā Jaunjelgavas un Sērenes, gaidīja nākamo – kad atgriezīsies vagoni. Tieši tāpēc lielum lielā daļa latviešu pēc Baigajā gadā pārdzīvotā vācu armiju sagaidīja kā atbrīvotāju. Latvieši uzskatīja par pienākumu organizēties, lai novērstu atkāpjošās, bēgošās Sarkanās armijas laupīšanas, nodrošinātu ceļus, tiltus un pārceltuves strauji uzbrūkošajam vērmahtam. Vecākās paaudzes pārstāvji vēl atcerējās, kā Kurzemes, Zemgales, sevišķi Piedaugavas pagastos uzvedās atkāpjošās krievu armijas daļas 1915. gadā, tāpēc nav ko brīnīties, ka Sērenes un Jaunjelgavas aizsargi un vienkārši nacionāli domājošie vīri uzbrūk bēgošajām Sarkanās armijas daļām uz Taurkalnes un Seces lielceļiem. Autors ir pārliecināts, ka neviens nedomāja par ebreju arestēšanu, izolāciju, nemaz nerunājot par nogalināšanu. Kas gan prātā šiem paš aizsardzības vīriem? Tā ir atriebība vietējiem padomju līdzskrējējiem, aktīvistiem, tiem, kas gāja ar sarkanajiem karogiem un lozungiem, kas organizēja pseidovēlēšanas, atņēma īpašumus, organizēja izsūtīšanas, sastādīja izsūtāmo sarakstus, balsoja sapulcēs par tā vai cita mantīga latvieša, krieva vai ebreja deportāciju. Atriebjamo skaitā, protams, bija arī "sarkanie ebreji". Bet ne vairāk.

Autors var apliecināt, ka izsūtīšanas sarakstu sastādītāji bija galvenais sarunu un pārmetumu temats ne tikai 1941. gadā un karalaikā, bet arī pēc tam, līdz pat izsūtīto pilsoņu krimināllietu atvēršanai. Vēl tagad cietušos, kā arī citus grūti pārliecināt, ka represiju atlases tehnoloģija bija pavisam citāda, nevis kāda kreisi noskaņota kaimiņa norāde, mājiens. Un šī čekas dziļi slēptā, absolūti negaidītā deportāciju organizēšana, nerunājot par pēkšņajiem individuālajiem arestiem līdz tam, bija iemesls nepamatotām aizdomām, nepareizai vainīgo meklēšanai un – atriebībai. Tikai tāpēc, ka ieročus rokās paņēmušie aizsargi un citi vīri nezināja, kurš īsti vainojams tuvinieku arestā, aizvešanā nezināmā virzienā, šie vīri sāka arestēt, bez tiesas un izmeklēšanas nogalināt simtiem būtībā nevainīgu cilvēku. Tikai par to, ka viņi bija simpaticējuši, sadarbojušies ar ienīsto sarkano varu. Īstie vainīgie turklāt bija aizbēguši... Noziedzīga

rīcība? No tiesiskā viedokļa – protams. Vidēji Jēkabpils apriņķī, kā liecina jau minētās izmeklēšanas komisijas materiāli, katrā pagastā starpvaru periodā 1941. gada jūlijā tika nogalināts 10–15 cilvēku. Arī Sērenē un Jaunjelgavā.¹⁶⁸ Un tā šī tikai vēl topošā, atribes dziņu pilnā organizācija – paš aizsargu vienība pēkšņi no gaidītās vācu armijas vai drošības dienestu vadības saņem rīkojumu: uzskaitīt visus ebrejus, arī varbūtējos komunistus.

Rīkojums jāpilda. Tam seko nākamais: visi Mozus ticīgie arestējami un ievietojami apsargājamās vietās. Arī jāpilda. Pa šo laiku prese un radio izvērš neredzētu un nedzirdētu propagandu par “komunistu žīdismu” un “žīdisko komunismu”. Kad pienāk necilvēciskais rīkojums “iznīcināt”, paš aizsargi palīdz vai arī piedalās šīs pavēles izpildīšanā. Vai visi paš aizsargi, visi Sērenes un Jaunjelgavas šucmaņi? Šeit varam runāt tikai par tiem, kas palika padomju varas lokā. Autora vēl plašākā pētījumā atklāts, ka par sadarbību ar vācu okupantiem pēckara laikā līdz 1956. gadam Sērenes pagastā notiesātas 52 personas, t.sk. par piedalīšanos holokaustā 13, Jaunjelgavas pilsētā notiesāti 49, no tiem par holokaustu – 31 cilvēks.

Gan tiem, kas piedalījās holokaustā, gan tiem, kas atradās ārpus tā, inkriminēts: pretošanās padomju varai (tā pati sarkanarmiešu vajāšana), sarkano partizānu gūstīšana, karagūstekņu noņemšana un tiltu apsardze, patrulēšana ielās, uz ceļiem, dienests policijas bataljonos, Latviešu SS brīvprātīgo leģionā, kalpošana pagastu pašvaldībās, lokomotīves vadīšana... Visam pāri standartformulējums: brīvprātīgi palicis nacistu okupētajā teritorijā, nav evakuējies uz PSRS vidieni. Īsta vēsturnieku R. Vīksnes un A. Bambala formulēta apsūdzības klišeja.¹⁶⁹

Daudzās krimināllietās holokausta sakarā atsevišķā lietvedībā tiek minēts desmitiem uzvārdu, reizēm bez vārda vai citas precīzākas norādes par personu. Uzskatu, ka autoram – šī pētījuma veicējam nav tiesību publicēt šos uzvārdus, atskaitot dažus izņēmumus, t.i., tos, kuri uzrādīti gandrīz visās krimināllietās. Tiesības nenosaukt visus čekas izmeklēšanas gaitā nosauktos uzvārdus pamato arī padomju tiesvedības prakse. Daudzu apsūdzēto lietā, ievērojot liecinieku un citu apsūdzēto liecības, lēmumā par arestu uzrādīta ebreju konvojēšana, apsardze, šaušana. Un tomēr izmeklēšanas, sevišķi tribunālu sēžu gaitā šīs apsūdzības tiek izslēgtas no sprieduma pamatojuma. Konkrēti LVA 1986. fonda 1. un 2. apraksta ietvaros: J. Grundspenķis (10548. I., 2. apr.), V. Baltrums (20962. I.), J. Celms, V. Evalds, J. Polmanis (2392. I.), R. Kārtiņš, A. Rubenis (2344. I.), E. un A. Lablaiki (16737. I.), R. un P. Barisoni (28893. I.), R. Barisons (3645. I.), K. Belruss (4563. I.), A. Audzespiedurs (5060. I.), V. Lejimps (2736. I.), A. Lācis (410. I., 2. apr.), J. Veinbergs (3925. I.), O. Veinbergs (40339. I.), K. Mazjānis (9577. I., 2. apr.), A. Salenieks (6909. I.), J. Salenieks (3012. I.). Protams, ja tribunālu procesos, nerunājot par atsevišķām apspriedēm, tiktu ievērotas pasaules tiesvedības normas, piemēram, apsūdzības un aizstāvju sacensība, varbūt pat zvērināto institūta

piedalīšanās, galvenais, neatkarīga, nevienai partijai vai ideoloģijai nepakļauta tiesa, daudzi minētie notiesātie tiktu attaisnoti. Lasītājs pats varēja pārliccināties, cik daudz pretrunu, neprecizitāšu, cita citu izslēdzošu liecību bija uzrādīts pat šajos atlasītajos, galēji saīsinātajos citātos un pārstāstos.

Kā jau norādīts notiesāto lietu anotācijās, pieciem holokaustā apsūdzētajiem piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu, pārējiem galvenokārt 25 gadus katrogā un piecus gadus ierobežo tiesības. No šiem notiesātajiem nometnēs mirst divi (lietā ir izziņa par nāves cēloņa diagnozi un miršanas datumu), 19 lietās nav ziņu par notiesāto likteni. Var uzskatīt, ka viņi pazuduši... Pārējie tiek atbrīvoti. Tātad no 44 Jaunjelgavas holokausta lietā notiesātajiem iet bojā vai pazūd 26 jeb 60 procenti. Trīs aizdomās turamie mirst ātrāk. Rehabilitēti ir 15, galvenokārt gvardu šāvēji un geto apsargātāji īsu laiku.

Norādes par šo cilvēku iznīcināšanu noteikti nāca no aprīņa, tur savukārt no vācu okupācijas instancēm. Tam netiešs pierādījums ir šāds holokausta lietā minēts fakts. 1941. gada jūlijā Eduards Auermanis un citi pašaisargi Mentēs stacijā mežstrādnieku mītnē arestē divus čigānus, kurus tur aizdomās par krievu karavīru slēpšanu. Pēc nopratināšanas Jaunjelgavā viņus tūlīt atbrīvo. Tas arī saprotams, jo rīkojumi par dzīvesvietas ierādīšanu čigāniem un vēlāku iznīcināšanu tika dots tikai 1941. gada novembrī, par nošaušanu – 1942. gada maijā.¹⁷⁰

Nepievēršot uzmanību katra notiesātā vainas pakāpei un soda smagumam, mēģināsim kaut hipotētiski atklāt iemeslus, kāpēc bijušie policisti, tirgotāji, advokāti, koku pludinātāji, zemnieki kļuva par 20. gadsimta civilizācijas noliedzējiem – slepkavām vai arī to palīgiem.

Atriebes faktoru jau minējām, kas spilgti izpaužas Induļa Lacenberga liecībā.¹⁷¹

Tad apdullinošā 1941. gada antiboļševisma un antisemitisma propaganda – katrā laikraksta numurā, katrā radioaparātā, cik nu toreiz to bija. Centrālcietumā atrasto un Baltezerā izrakto līķu rindas.

Protams, tas viss ietekmēja svārstīgos, mazizglītotos. Tomēr Jaunjelgavas holokausta dalībnieku gadījumā uzkrītoši daudz krimināllietās minēto vārdu saistāms ar profesiju, amatu, tātad – ar saimniecisku konkurenci. Tas pats Lacenbergs – viņa tēvs ir aptiekārs, bet pilsētiņā ir vēl divas aptiekas ebrejiem. Kidelis, Bernards, Cinis, Skujevskis, Zvaigzne ir tirgotāji vai arī to radnieki. Cik tirgotāju ir ebreju, nav vērts uzskaitīt. Stabulītis – drēbnieks, Ašaks – fotodarbnīcas īpašnieks. Arī viņiem ebreju vidū konkurentu nav mazums. Kur nu vēl namsaimnieki, starp kuriem tai laikā noteikti dominēja ebreji.

Šie uzvārdi un profesijas izrakstītas no Latvijas Republikas 1935. gada tautskaites kartotēkas.¹⁷²

Nežēlīga, galēji ciniska ir gandrīz visās liecībās uzrādītā kapteiņa Oskara Baloža un advokāta Kārļa Kalniņa vadošā loma Jaunjelgavas holokausta organizēšanā, gvardu

zalves bezprecedenta izdomā. Rīkojums – varbūt provokatīvs ieteikums no aprinča, no vācu komandantūras – nošaut padomju aktīvistus un dažus “aktīvākos ebrejus” droši vien ir bijis. Iespējams, ka gan rīkojuma devēji, gan organizētāji – Balodis un Kalniņš ar šo pirmo eksekūciju gribēja pārbaudīt vietējo pašaisargu vēlmi piedalīties tālākajās ebreju apšaušanās. Tieši šī nepatika, dalībnieku atteikšanās šaut sievietes un bērnus bija iemesls monstros – Arāja komandas izsaukšanai. Tomēr jebkurš normāls cilvēks būtu vismaz atgājis malā no šī 20. gadsimtā neiespējamā barbarisma. Neviens taču aiz O. Baloža un K. Kalniņa, arī E. Ikaunieka un E. Smildziņa muguras ar pielādētām šautenēm, kā tas bija ar strādnieku gvardiem, nestāvēja. Šo analogiju var attiecināt uz visiem holokausta iejauktajiem. Diemžēl neizdevās atklāt kapteiņa Baloža un advokāta Kalniņa biogrāfiju. Latvijas armijas ģenerālštāba virsnieku lietu kolekcijā glabājas kāda Oskara Andreja dēla Baloža personālieta.¹⁷³ Tajā redzams, ka šis Oskars uzdevies par kapteini bez dokumentāra pamata, tāpēc no armijas atvaļināts jau 1923. gadā, pazemināts par kareivi. Vai tas ir tas pats Jaunjelgavas Balodis, nav pierādāms, jo savas dzimtmājas uzrāda Skrimnas pagastā. Ne tādu pagastu, ne muižu atrast neizdevās. Meklējumi Skrīveros, kur viņam it kā bijis īpašums, arī beidzās bez rezultāta.

Par Kārli Kalniņu – Baloža vietnieku. Katrā ziņā Aizika Kratiša izglābšana no nošaušanas tāpēc, lai viņš uzrādītu zeltlietas, ir Kārļa Kalniņa roku darbs. To neizdevās noskaidrot, gatavojot publikāciju “Dzimtas traģēdija”, kurā tika atklāts liecinieku konstatēts fakts bez vainīgo norādes.¹⁷⁴

Toties Vilis Buzulis 1946. gada augustā apliecina, ka “ap 200 ebreju jau bija aprakti, dzīvs bija atstāts tikai viens, kurš paziņoja, ka viņam esot zelts ..., ko viņš atdos, ja atstās dzīvu”.

Šī viena uzvārdu un zelta tīkotājus atklāj liecinieks Juris Pakalns: *Apmēram 1941. gada augustā es personiski redzēju, ka Kalniņš Kārlis kopā ar savu dēlu un citu policistu kravas mašīnā atveda Kratišu .. pie viņa mājas, kas pretī manai mājai Jelgavas ielā, ar nolūku, lai viņš norāda vietu, kur noslēpts zelta portsigārs.*¹⁷⁵

1890. gadā dzimušais Pakalns 1950. gada liecībā min nepareizu mēnesi un arī Kratiša vārdu – ved nevis Judeli, bet Aiziku – Īzaku. Toties Kārļa Kalniņa atpazīšana ir nenoliedzama. Šai piemērā parādās iespējamā nākamā alkatības iezīme. Kratiša konvojētāji speciāli izplatīja baumas par portsigāru. Kā liecina citi, vērtslietu tur bijis daudz vairāk. Kalniņš un pārējie šādi gribēja noslēpt faktisko zelta daudzumu no vācu komandantūras modrās acs. Cik vērtīga tā bijusi, liecina dokumenti Gostiņu holokausta dalībnieka Nikolaja Kulova lietā.¹⁷⁶

Te *Gebietskommiszar Riga-Land* 1943. gada 10. maijā no slepkavas Kulova pieprasa: *Savā 1942. gada 14. decembra vēstulē Jūs mums ziņojat, ka no Gostiņu pilsētas atjaunošanas fonda esat nopircis ebreju mantas kopsummā par .. RM uz kvītīm 149,208. Lūdzu, paziņojiet, kam Jūs samaksājāt šo summu.*

Tātad ir bijis fonds, bijusi noteikta nacistu kārtība noslepkavoto ebreju mantas realizēšanā. Spriežot pēc dokumentiem N. Kulova lietā, šī instrukcija pārķapta un vainīgie nonāca vai nu Salaspilī, vai iestājās policijas bataljonā. Jaunjelgavas holokausta sakarā nekāda izmeklēšana Rīgas vai vietējos dokumentos ebreju mantu lietās nav vērojama. Nāvei nolemtā izņemšana no rindas slēptas mantas uzrādīšanai un nošaušana pēc tam (11. jūlija akts) varbūt ir visriebīgākā epizode slepkavošanas lavīnā. Turklāt to veic it kā juridiski izglītoti cilvēki. Tiesiskā izglītība gan ir apšaubāma. Kā liecina tieslietu vēsture, Kārlis Kalniņš Jelgavas apgabaltiesā no 1927. gada skaitījies Jaunjelgavā praktizējošs advokāts. Atšķirībā no zvērināto advokātu institūcijas šāda advokātu kategorija tika radīta Latvijas patstāvības pirmajos gados, kad katastrofāli trūka izglītotu juristu – latviešu. Šī “privātdavokātu” darbība bijusi ierobežota vienas apgabaltiesas rāmjos un līdz ar padomju varas nodibināšanos bez žēlastības likvidēta. Ja šie Jaunjelgavas holokausta vadītāji – Oskars Balodis un Kārlis Kalniņš ir pareizi identificēti, tad viņi zināmā mērā tomēr bijuši Latvijas neatkarības gadu dzīves neveiksmnieki, nevis inteliģences vai virsniecības pārstāvji.¹⁷⁷

Protokolos ir ziņa, ka Andrejs Ikaunieks, viens no Jaunjelgavas holokausta dalībniekiem komandieriem, ievācas nogalinātā ārsta Naišuļa mēbelētajā dzīvoklī. Jānis Bandors savukārt ebreju mēbeles piesavinājies.¹⁷⁸

Ikaunieks notverts nav. Par šo gvardu zaves komandieri ir ziņas čekas meklējamo kartotēkā.

Andrejs Ikaunieks, Jāņa dēls, dzimis 1911. gadā Madonas apriņķa Barkavas pagastā. Vācu soda komandu dalībnieks. 1941. gadā dienēja pašaiszargos, piedalījās padomju pilsoņu arestēšanā un šaušanā. Kopā ar vācu karaspēku bēdzis pār robežu. Kartīte sastādīta 1952. gadā Jaunjelgavas VDK nodaļā. Sastādījis Kiršteins.

Šajā kartotēkā ir arī cits jaunjelgavietis.

Postreiters Kārlis, Mārtiņa dēls, dz. 1907. gadā Sērenē. SD šārfīrers Daugavpilī. Kartīte sastādīta 1952. gada 22. septembrī. Meklēšanas lieta nodota arhīvā.¹⁷⁹

Par šo kartotēku jāpaskaidro, ka vēl padomju gados pieraksti par meklējamiem vācu okupācijas varas atbalstītājiem tika iznīcināti, kad viņi sasniedza 80 gadu vecumu. Laikam jau tāpēc kartotēkā nav atrodams Oskars Balodis, Kārlis Kalniņš, citi. Protokolos un liecinieku stāstos pavīd ziņas, ka Balodis aizbēdzis ar vāciešiem, Kalniņš iegājis mežā.

Dažādu varu maiņas sagrautu likteņu ilustrācijai var īsi apstāties arī pie lietās minētā policista Jāņa Beota dzīves gājuma. Viņš nav ne tiesāto sarakstos, ne kartotēkā, jo dzimis 1903. gadā Sērenē. Visu neatkarīgās Latvijas laiku viņš kalpojis par policistu Abrenes (lietā rakstīts Jaunlatgales) pierobežas pagastos. Personālietas lappuses atklāj, cik grūti klājies neatkarīgās valsts pārstāvjiem Padomju Savienības pierobežā. 1940. gada oktobrī padomju vara viņu, tāpat kā citus Latvijas policistus, no darba

atbrīvo. Beots atgriežas dzimtajā pagastā bez darba un pensijas. Kad ienāk vācu armija, viņš iestājas Jaunjelgavas policijā. Seko viss pārējais, bez slepkavošanas.¹⁸⁰

Kopumā padomju tribunālos un sevišķajās apsūdzībās par līdzdalību Jaunjelgavas ebreju iznīcināšanas operācijās 1941. gada jūlijā–augustā pēc 1944. gada notiesātas šādas Jaunjelgavas un Sērenes pagastā dzīvojošas personas:

1. Aleksandrs Makušelis – piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu;
2. Kārlis Zālītis – piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu;
3. Kārlis Svarēns – piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu;
4. Kārlis Priede – piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu;
5. Voldemārs Aļeksejevs – piespriež augstāko soda mēru – nošaušanu;
6. Fricis Auermanis – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5,* atgriežas 1955. gadā, nav rehabilitēts;
7. Jānis Galviņš – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, atgriežas 1955. gadā, nav rehabilitēts;
8. Jānis Zvaigzne – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
9. Voldemārs Bernards – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
10. Alfrēds Nagurevičs – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
11. Jānis Janovskis – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
12. Jānis Bandors – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
13. Roberts Skambergs – sakarā ar augstākā soda mēra atcelšanu piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
14. Kārlis Ašaks – piespriež 25+5, atbrīvots 1956. gadā, nav rehabilitēts;
15. Kārlis Rudzītis – piespriež 25+5, atbrīvots, rehabilitēts;
16. Eduards Krolls – piespriež 25+5, atbrīvots, rehabilitēts;
17. Alfrēds Zemturis – piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
18. Mārtiņš Ozoliņš – piespriež 25+5, atbrīvots, rehabilitēts;
19. Jānis Pavārs – piespriež 25+5, atbrīvots, rehabilitēts;
20. Arvīds Miķelsons – piespriež 25+5, atbrīvots, rehabilitēts;
21. Arvīds Jakubovičs – piespriež 25+5, mirst no metnē, nav rehabilitēts;
22. Kārlis Rozenbergs – piespriež 25+5, atbrīvots 1957. gadā, rehabilitēts;

* Šeit un turpmāk sarakstā skaitļi 25, 20, 15, 10, 7 un 5 apzīmē labošanas darbu nometnē piesprieštos gadus, skaitļi 5 un 3 – cik gadu ierobežotas tiesības.

23. Andrejs Šteinbergs – piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
24. Otto Miltiņš (no Seces) – piespriež 25+5, atbrīvots 1955. gadā, rehabilitēts;
25. Jānis Lejiņš – piespriež 25+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
26. Nikolajs Tihonovs (no Taurkalnes) – piespriež 25+5, atbrīvots 1956. gadā, rehabilitēts;
27. Indulis Lacenbergs – piespriež 25+5, lietā nav ziņu par atbrīvošanu, nav rehabilitēts;
28. Arnolds Kidelis – piespriež 20+5, pazūd bez vēsts, rehabilitēts;
29. Kārlis Kuģenieks – piespriež 20+5, atbrīvots 1956. gadā, rehabilitēts;
30. Pēteris Voits-Veide – piespriež 20+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
31. Vilis Buzulis – piespriež 15+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
32. Rūdolfs Čuders – piespriež 15+5, pazūd bez vēsts, rehabilitēts;
33. Elmārs Krūmiņš – piespriež 15+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
34. Antons Strods – piespriež 15+5, atbrīvots 1956. gadā, nav rehabilitēts;
35. Augusts Stilis – piespriež 15+5, atbrīvots 1955. gadā, rehabilitēts;
36. Eduards Auermanis – piespriež 10+5, atbrīvots 1956. gadā, nav rehabilitēts;
37. Jānis Stabulītis – piespriež 10+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
38. Jānis Šteinis – piespriež 10+5, mirst nometnē, nav rehabilitēts;
39. Vilis Spalviņš – piespriež 10+5, pazūd bez vēsts, nav rehabilitēts;
40. Andrejs Jakubovičs – piespriež 10+5, pazūd bez vēsts, rehabilitēts;
41. Arnolds Kļaviņš – piespriež 10+5, atgriežas 1955. gadā, nav rehabilitēts;
42. Osvalds Līcītis – piespriež 10+5, atgriežas 1955. gadā, rehabilitēts;
43. Jānis Skujevskis – piespriež 5, pazūd bez vēsts, rehabilitēts;
44. Jānis Pormalis – piespriež 7+3, pazūd bez vēsts, rehabilitēts;
45. Jānis Sakniņš – mirst Daugavpils cietumā.
46. Kārlis Cinis – izdara pašnāvību.
47. Albīns Liepiņš – mirst 1950. gadā pirms lietas izskatīšanas.

Jaunjelgavas holokausta krimināllietās visbiežāk minētās personas, kuras nav atrastas izmeklēšanas gaitā, bet pēc liecinieku un tiesājamo protokolētām norādēm ieņēmušas redzamu vietu slepkavību organizēšanā un izpildē.

1. Andrejs Ikaunieks – Jaunjelgavas aizsargu rotas komandieris;
2. Oskars Balodis – Jaunjelgavas policijas priekšnieks, komandants;
3. Kārlis Kalniņš – Jaunjelgavas policijas priekšnieka vietnieks;
4. Kārlis Aprāns – Sērenes pašaisargs;
5. Ernests Smildziņš – Sērenes šucmaņu komandieris;
6. Kārlis Postreiters – Jaunjelgavas pašaisargs;
7. Kārlis Andžāns – Sērenes pašaisargs;

8. Voldemārs Galviņš – Sērenes pašaizsargs;
9. Edgars Rozenbergs – Sērenes pašaizsargs;
10. Andrejs Labulaiks – Sērenes pašaizsargs;
11. Valdis Auermanis – Jaunjelgavas pašaizsargs;
12. ? Kalējs – Jaunjelgavas policijas krimināluzaugs;
13. Imants Kalniņš – Jaunjelgavas pašaizsargs;
14. Jānis Zilgalvis – šoferis (bijis klāt pie gvardu zalves);
15. Alberts Čitka – gvardu zalves dalībnieks;
16. Jānis Beots – Jaunjelgavas policists.

Šeit nav minēti uzvārdi, kuri izmeklēšanas materiālos parādās epizodiski, kā arī padomju tribunālu attaisnotie. Andrejs Ikaunieks un Kārlis Postreiters ar vācu kolaboracionista statusu vienīgie saglabājušies čekas kartotēkā – alfabētā, jo 1950. gadā viņi vēl nebija sasnieguši 80 gadu vecumu. Tā varam secināt, ka no 16 uzrādītiem, bet nenotvertiem holokausta sakarā aizdomās turamajiem dzīvs nav palicis neviens.

Beigu vārdi

Šī pētījuma iespēju robežās atklāta Latvijas vienas minoritātes daļas – Jaunjelgavas ebreju iznīcināšanas traģiskā un noziedzīgā tehnoloģija 1941. gada jūlijā–augustā. Arī vainīgo meklēšanas un sodīšanas hronoloģija čekas materiālu ietvaros.

Uzrakstītā pamatā ir vairāk nekā 30 krimināllietu, kurās ietverts gandrīz pussimts personu 500 cilvēku noslepkavošanā pēc padomju tiesiskajām normām un tiesas procesuālajiem noteikumiem. Pētījumā ietverti tikai tie, kuru vaina pierādīta padomju tribunālos. Apmēram 16 personas no meklējamo skaita ir vai nu emigrējušas, vai gājušas bojā mežabrāļu cīņās, vai arī dzīvojušas ar svešiem dokumentiem.

Lai cik smagi un apkaunojoši tas arī būtu, pēc vairāk nekā 12 000 lappušu izskatīšanas jāsecina, ka mainīgos bezvaras, atriebības, nesodītas mantrausības, uzkurināta, nebijuša rasu naida apstākļos vienā Latvijas provinces mazpilsētiņā uzradušies monstri, kuri pazemojuši latviešu tautu, savus pēctečus un radniekus. Lai kā mēs censtos atrast antisemitisma pazīmes un sekas neatkarīgās Latvijas kā demokrātiskajā, tā arī Ulmaņa diktatūras laikā, pēc autora domām, latviskas varas apstākļos šādas neģēlības ne tikai pret ebreju, bet pret jebkuru minoritāti nebūtu iespējamās.

Priekšnoteikumus radīja Staļina impērijas brutālā ielaušanās neatkarīgas valsts saimniecībā un ideoloģijā, slēpts, mežonīgs terors un pilnīga beztiesība varas priekšā. Šī bezizejas atmosfēra panāca to, ka lielākā daļa latviešu savu gadsimtu ienaidnieku un verdzinātāju – vācieti, nacistu un tā armiju sagaidīja kā atbrīvotāju. Kad šis “atbrīvotājs” pavēlēja – pildīja tā necilvēciskos, noziedzīgos rīkojumus. Šī atsevišķo indi-

vīdu verdziskā pakļaušanās tad arī radīja asiņaināko kauna traipu latviešu jaunākajā vēsturē, kuras sastāvdaļa ir arī *Nairi* – Jaunjelgavas traģēdija.

Lai atklātu šī nozieguma īstos apstākļus un dziļumu, lai lūgtu piedošanu kā nogalinātajiem, tā mirušajiem un arī vēl dzīvajiem ebreju kopienas pārstāvjiem, tapis šis pētījums.

Postskriptum:

Jaunjelgavas holokausta upuri un izglābušies

Kā vienu no šī pētījuma uzdevumiem autors izvirzīja mērķi nosaukt vārdā visus 1941. gadā noslepkavotos. Nacistu noziegumu izpētes komisijas dokumentos pilna saraksta nebija. Turklāt – cik precīzi šie saraksti varēja būt 1944. gada rudenī, 1945. gada pavasarī, vēl karalaikā?¹⁸¹ Arī Latvijas Valsts un Latvijas Valsts vēstures arhīvā nekādu datu par iedzīvotāju skaitu un uzvārdiem 1940. vai 1941. gadā nav. Nācās LVVA uzmeklēt 1935. gada tautskaites materiālus – 1176 personas kartītes. Ebreju, kā tur norādīts – Mozus ticīgo bija 562, t.sk. 262 vīrieši un 300 sievietes. Katra dzimta atsevišķā pakā, un katrai sava numerācija.¹⁸²

Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta arhīvā varēja savākt ziņas par izmaiņām, kas notikušas Jaunjelgavā no 1935. gada februāra līdz 1940. gada beigām – par dzimušajiem un mirušajiem.¹⁸³

1941. gadā no janvāra līdz 24. septembrim pilsētiņā it kā neviens nav ne dzimis, ne miris. Pierakstu nav. Šie reģistri jau toreiz rāda demogrāfisko lejupslīdi: no 1935. gada līdz 1940. gadam Jaunjelgavā dzimuši 28 ebreju bērni, miris 51 sirmgalvis un viens bērns. Reģistros redzams, ka latvieši izmirst vēl straujāk. Un tā nācās no kartītēm svītrot mirušos un pierakstīt dzimušos pie vecāku uzvārdiem, kurus izdevās identificēt. 1941. gadā izsūtīto Kratišu dzimtas pēctece Diāna Kratiša savukārt nosauca tos cilvēkus, kuri pēc viņas atmiņām paglābušies no Hitlera giljotīnas. Tie galvenokārt ir Sarkanajā armijā 1940.–1941. gadā iesauktie, kā arī nedaudzi aizbēgt paspējušie.

Muzeja un dokumentācijas centra “Ebreji Latvijā” līdzstrādnieks Meijers Melers savukārt iesniedza divus Jaunjelgavas iedzīvotāju sarakstus: Otrajā pasaules karā kritušo Jaunjelgavas ebreju jaunekļu uzskaiti un 1941. gadā nogalināto ebreju ģimeņu sarakstu, kurā uzrādītas 167 ģimenes ar 542 cilvēkiem, uzrādīti uzvārdi un ģimenes galvas vārds. Par pārējo ģimeņu locekļiem ziņas ir nepilnīgas. Salīdzinot šo sarakstu ar tautskaites kartotēku, atklājās, ka nav uzrādīti Geni, Vainšteini, Kleini, Zilbermani, Zandleri, Glinciki, Zaki, Frīdlandi, Zanbergi, Rodes, Šēnbergi, Dvoni, Mihailoviči, Frizeri, Grascfeldi. Aizkraukles vēstures un mākslas muzeja zinātniskā līdzstrādniecība Teiksmā Gailīte intervijā paskaidroja, ka saraksti, ko uzrādīja M. Melers, iegūti 80. gados bez attiecīga apstiprinājuma un acīmredzot sastādīti pēc tuvinieku atmiņām.¹⁸⁴

Šeit publicēti tautskaites kartotēkā minētie ebreji, izsvītrojot karā kritušo uzvārdus.

Diemžēl nav iespējams konstatēt, kuri Jaunjelgavas ebreji no 1935. gada līdz 1940. gadam mainījuši dzīvesvietu. Diānas Kratišas atmiņu korekcijas un kartītēs neminētās personas uzrādītas uzskaites beigās. Holokausta upuru sarakstā pirmais skaitlis ir kārtas skaitlis, otrs – kartītes numurs arhīva dokumentos, seko personas uzvārds un dzimšanas gads. Uzvārdi bez kartītes numura ierakstīti papildus no dzimšanas reģistra un pēc Diānas Kratišas atmiņām. Bez arhīva kartīšu numura ir 1935.–1940. gadā mirušie, karā kritušie un – pēc D. Kratišas atmiņām – izglābušies.

Tātad 1941. gada jūlijā–augustā Totānos, Beku silā un Likvertenu mežā nošauti šādi Jaunjelgavas ebreju tautības iedzīvotāji:

1.	1.	Joffe Zalamans	1871.
2.	2.	Naišulis Gersons	1886.
3.	4.	Prais Marduhs	1885.
4.	5.	Pauls Ārons	1871.
5.	6.	Kits Šloma	1905.
6.	7.	Vainšteins Ābrams	1917.
7.	8.	Nemzers Ozers	1904.
8.	9.	Srubišeks Zāmuels	1909.
9.	10.	Kleins Hane	1931.
10.	12.	Vassermans Mendels	1926.
11.	15.	Zilbermans Iciks	1892.
12.	16.	Zandbers Hiršs	1894.
13.	17.	Zandbers Iciks	1865.
14.	18.	Zilbermans Īzaks	1892.
15.	19.	Guts Dāvids	1875.
16.	20.	Guļaks Haims	1903.
17.	21.	Guļaks Īzaks	1905.
18.	22.	Šermans Motels	1892.
19.	24.	Glinciks Hiršs	1927.
20.	25.	Glicins Iciks	1903.
21.	–	Glicins Abe	1935.
22.	–	Glicins Jese	1935.
23.	27.	Dolgopoļskis Ilja	1880.
24.	28.	Vassermans Zaharijs	1917.
25.	30.	Milkins Haims Josels	1921.
26.	31.	Jakubovičs Mozus	1888.
27.	32.	Abramovičs Hiršs	1929.
28.	33.	Kratišs Haims	1933.

29.	35.	Eliaštams Hiršs	1933.
30.	36.	Vestermans Hiršs	1933.
31.	37.	Bekka Lāzars	1905.
32.	38.	Herbergs Īzaks	1857.
33.	39.	Kleins Eliass	1901.
34.	40.	Vestermans Hiršs	1923.
35.	41.	Zaks Movša	1852.
36.	42.	Fridlands Faivišs	1876.
37.	43.	Gens Dāvids	1880.
38.	44.	Popels Šolems	1859.
39.	46.	Zandbers Haims	1927.
40.	47.	Zandbers Šmols	1929.
41.	49.	Joffe Berka	1903.
42.	50.	Rozenkovičs Ārons	1918.
43.	51.	Vestermans Ārons	1918.
44.	52.	Jofe Ābrams	1909.
45.	54.	Kacs Iciks	1873.
46.	55.	Jakobsons Idels	1864.
47.	56.	Rode Izraēls	1867.
48.	57.	Vassermans Moze	1874.
49.	58.	Feldhūns Leibe	1861.
50.	60.	Zalgalers Ābrams	1865.
51.	61.	Malers Feins	1869.
52.	62.	Jakobsons Ārons	1868.
53.	63.	Šermans Markus	1869.
54.	64.	Abramovičs Dāvids	1874.
55.	65.	Rotbarts Gersons	1874.
56.	66.	Vassermans Motels	1874.
57.	67.	Lindans Haims	1874.
58.	69.	Šenbergs Leizers	1872.
59.	70.	Guļaks Šloms	1873.
60.	71.	Heimans Šoloms	1873.
61.	72.	Vassermans Ābrams	1872.
62.	73.	Vassermans Vulfs	1873.
63.	74.	Vestermans Izraēls	1872.
64.	75.	Kacs Ārons	1873.
65.	76.	Katcs Meijers	1872.
66.	77.	Eliasons Leibs	1873.

67.	78.	Vassermans Iciks	1871.
68.	79.	Feldhuns Zuze	1871.
69.	82.	Kacs Šmulis	1861.
70.	83.	Frīdmans Josels	1868.
71.	84.	Erlichs Haims	1865.
72.	85.	Achreins Šaja	1873.
73.	87.	Kacs Markus	1861.
74.	88.	Krīgers Šmuels	1859.
75.	89.	Dvons Eliass	1862.
76.	92.	Michailovičs Zālamans	1863.
77.	93.	Brauers Faivišs	1864.
78.	94.	Feldhuns Motels	1874.
79.	95.	Michailovičs Menohs	1874.
80.	96.	Šenbergers Izraēls	1859.
81.	100.	Vestermans Calels	1869.
82.	101.	Kleimans Iciks	1866.
83.	102.	Kaicners Jefraims	1865.
84.	103.	Vassermans Šaja	1852.
85.	106.	Meierovcs Jankus	1853.
86.	109.	Velss Gabriels	1875.
87.	110.	Vulfsons Jāzeps	1885.
88.	111.	Bīrzens Ozers	1880.
89.	112.	Vassermans Berkuss	1878.
90.	113.	Abramovičs Haims	1877.
91.	114.	Šecens Elizars	1878.
92.	115.	Krīgers Ābrams	1881.
93.	116.	Krīgers Judels	1881.
94.	117.	Guļaks Bers	1882.
95.	118.	Tabaksmans Mozus	1880.
96.	119.	Vestermans Šmulis	1880.
97.	120.	Moreins Josels	1878.
98.	121.	Slimovičs Laibs	1875.
99.	122.	Šenbergers Jechoks	1876.
100.	123.	Heimans Mendels	1876.
101.	124.	Vassermans Leizers	1881.
102.	125.	Michelsons Gelels	1878.
103.	126.	Guts Josels	1882.
104.	127.	Niselsons Leizers	1875.

105.	128.	Šenbergš Hackels	1883.
106.	130.	Rode Codiks	1894.
107.	131.	Jakobsons Movša	1893.
108.	132.	Vassermans Meise	1892.
109.	–	Vassermans Mendels	1938.
110.	133.	Bands Dāvids	1895.
111.	135.	Vassermans Roberts	1888.
112.	136.	Krīgers Motels	1894.
113.	137.	Achreins Jankels	1893.
114.	138.	Vassermans Leibs	1887.
115.	139.	Heimans Jechoks	1891.
116.	140.	Achreins Peisels	1902.
117.	141.	Vassermans Abe	1902.
118.	142.	Vassermans Izraēls	1904.
119.	143.	Kaicners Ābrams	1896.
120.	144.	Vassermans Feinus	1902.
121.	146.	Jakobsons Faivišs	1897.
122.	147.	Vassermans Meilachs	1899.
123.	148.	Jakobsons Hiršs	1903.
124.	149.	Secens Izraēls	1902.
125.	150.	Kratišs Īzaks	1903.
126.	–	Kratišs Hiršs	1935.
127.	151.	Gūtmans Motels	1904.
128.	152.	Jakobsons Zorochs	1902.
129.	–	Jakobsons Jache	1939.
130.	153.	Feldhuns Šmulis	1904.
131.	154.	Vassermans Īzaks	1903.
132.	155.	Kacs Gersons	1900.
133.	156.	Kaicnepers Hiršs	1895.
134.	157.	Vestermans Haims	1900.
135.	158.	Vestermans Šmulis	1899.
136.	–	Vestermans Šroels	1935.
137.	159.	Zalgabergs Izraēls	1895.
138.	161.	Milkins Hiršs	1902.
139.	162.	Šermans Šolems	1897.
140.	163.	Šermans Ābrams	1898.
141.	164.	Michailovičs Ichoks	1904.
142.	–	Michailoviča Dmira	1940.

143.	165.	Dišlers Šmols	1900.
144.	–	Dišlere Leja	1935.
145.	166.	Milkins Abe-Jankels	1898.
146.	167.	Davidovičs Gercs	1902.
147.	168.	Davidovičs Dāvids	1904.
148.	–	Davidovičs Jesers	1938.
149.	170.	Frīdmans Ābrams	1904.
150.	171.	Popels Īzaks	1907.
151.	173.	Vassermans Ārons	1905.
152.	174.	Šenbergers Eliass	1905.
153.	175.	Heimans Rahmiels	1911.
154.	176.	Vassermans Nasers	1905.
155.	177.	Lindans Leizers	1909.
156.	178.	Kleimans Meise	1905.
157.	179.	Vassermans Hirchs	1914.
158.	180.	Moreins Leiba	1909.
159.	181.	Šēns Laibe	1909.
160.	183.	Šugaļskis Hiršs	1906.
161.	184.	Heimans Icchoks	1912.
162.	185.	Šens Abe	1905.
163.	188.	Eliastrams Izrahs	1908.
164.	191.	Šugaļskis Motte	1907.
165.	192.	Vassermans Eliass [Elija]	1906.
166.	193.	Vassermans Beinis	1913.
167.	194.	Popels Haims	1907.
168.	195.	Krīgers Izraēls	1911.
169.	196.	Šenbergers Sīmans	1915.
170.	197.	Kacs Benjamins	1912.
171.	198.	Mālers Josels	1906.
172.	200.	Feldhuns Ozriels	1906.
173.	201.	Lindans Meise	1911.
174.	202.	Michelsons Abe	1919.
175.	204.	Vassermans Ābrams	1915.
176.	205.	Šermans Ābrams	1918.
177.	207.	Katcs Elija	1915.
178.	208.	Šenbergers Leiba	1917.
179.	209.	Joffe Sīmanis	1915.
180.	210.	Heimans Solems	1924.

181.	211.	Glikmans Sīmans	1920.
182.	212.	Šermans Motte	1933.
183.	213.	Feldhuns Velve	1934.
184.	214.	Abramovičs Icchoks	1927.
185.	217.	Michelsons Šmols	1920.
186.	218.	Milkins Boruhs-Leibs	1922.
187.	219.	Samsanovičs Jakobs	1924.
188.	220.	Vassermans Refols	1928.
189.	221.	Dišlers Miha	1932.
190.	222.	Michailovičs Šaja	1930.
191.	223.	Michailovičs Sīmans	1933.
192.	224.	Krīgers Hons	1921.
193.	225.	Praiss Michels	1928.
194.	226.	Šermans Hiršs	1931.
195.	227.	Kaicners Ābrams	1927.
196.	228.	Lindans Šmolis	1921.
197.	230.	Secens Leizers-Zeps	1922.
198.	231.	Šleimovičs Šarje	1923.
199.	232.	Krīgers Boruchs	1927.
200.	233.	Krīgers Mozus	1922.
201.	234.	Frisers Samuels	1929.
202.	235.	Grasfelds Feins	1930.
203.	236.	Haits Šloms	1931.
204.	237.	Haits Icchoks	1932.
205.	240.	Haits Jankelis	1928.
206.	241.	Milkins Icigs	1930.
207.	242.	Glinciks Gabriels	1929.
208.	243.	Zalgalers Haels	1923.
209.	246.	Frišers Šarje	1922.
210.	248.	Michelsons Faivers	1921.
211.	249.	Vassermans Leibe	1930.
212.	250.	Praiss Faive	1930.
213.	251.	Kaicners Meise	1931.
214.	252.	Kaicners Faive	1933.
215.	253.	Vassermans Dāvids	1931.
216.	254.	Bands Peisels	1923.
217.	255.	Krīgers Jeruchems	1924.
218.	256.	Milkins Haims	1925.

219.	257.	Achreins Šnejers	1925.
220.	258.	Helmanis Motels	1921.
221.	259.	Elasons Foņa	1934.
222.	260.	Baruchs Šarje	1927.
223.	262.	Makovčiks Nikolajs	1893.
224.	21.	Zalgalers Eta	1884.
225.	22.	Zandlers Muša	1925.
226.	23.	Zandlers Roche	1897.
227.	24.	Lindāns Dobe	1916.
228.	25.	Krīgers Matle	1916.
229.	26.	Krīgers Rive	1918.
230.	27.	Abramovičs Roche	1885.
231.	28.	Guļaks Heņa	1915.
232.	29.	Tabaksmans Liba	1916.
233.	31.	Gersons Asna	1918.
234.	32.	Naišulis Rozālija	1887.
235.	33.	Naišulis Mila	1921.
236.	34.	Miļkins Dora	1900.
237.	35.	Vassermans Riva	1862.
238.	36.	Vestermans Minna	1907.
239.	37.	Vassermans Roche	1877.
240.	39.	Volperts Male	1852.
241.	41.	Vassermans Dveira	1896.
242.	42.	Feldhuns Heina	1904.
243.	–	Feldhuns Sore	1935.
244.	–	Felghuns Sima	1936.
245.	44.	Michailovičs Liba	1894.
246.	45.	Eliastams Feige	1905.
247.	46.	Lurie Lea	1903.
248.	47.	Gersons Roche	1883.
249.	48.	Deifts Pese	1895.
250.	50.	Vassermans Basa	1902.
251.	–	Vassermans Sore	1936.
252.	51.	Guļaks Leja	1876.
253.	52.	Kratišs Simha	1903.
254.	53.	Hulsmans Minna	1873.
255.	54.	Michailovičs Selde	1866.
256.	55.	Vassermans Esfira	1910.

257.	–	Vassermans Meria	1937.
258.	56.	Rotbarts Haja	1873.
259.	57.	Feldhūns Šene	1905.
260.	58.	Feldhūns Rasa	1888.
261.	59.	Pauls Haja	1880.
262.	60.	Guļaks Ilva	1892.
263.	61.	Helmans Šeine	1884.
264.	62.	Vassermans Beile	1886.
265.	63.	Naišulis Revekka	1923.
266.	64.	Pauls Nechuma	1915.
267.	65.	Pauls Gita	1917.
268.	66.	Šermans Braine	1904.
269.	–	Šermans Dina	1936.
270.	67.	Blauveiss Marmcha	1862.
271.	68.	Šlemovics Riva	1855.
272.	69.	Vassermans Beible	1875.
273.	70.	Rotbarts Ginda	1910.
274.	71.	Kleins Ida	1896.
275.	72.	Kleins Beile	1933.
276.	73.	Glikmans Riva	1882.
277.	75.	Bando Taube	1896.
278.	76.	Kurlands Beile	1863.
279.	77.	Šēns Golde	1874.
280.	78.	Vassermans Henni	1898.
281.	79.	Srubičeks Hanna	1906.
282.	80.	Krīgers Dveire	1870.
283.	81.	Krīgers Roche	1884.
284.	82.	Kaicners Haja	1887.
285.	83.	Rode Feija	1871.
286.	84.	Krīgers Minna	1875.
287.	85.	Kacs Pere	1870.
288.	86.	Frīdmans Leja	1871.
289.	87.	Guļaks Minna	1922.
290.	88.	Krīgers Betija	1874.
291.	89.	Rotbarts Rahele	1886.
292.	91.	Feldhūns Feige	1858.
293.	92.	Jēkabsons Haja	1867.
294.	93.	Zaks Golda	1897.

295.	94.	Bekka Rebeka	1900.
296.	96.	Vestermans Gita	1906.
297.	97.	Dišlers Sore	1911.
298.	98.	Hercbergs Zāra	1862.
299.	99.	Fridbergs Taube	1914.
300.	100.	Brins Raele	1907.
301.	101.	Kacs Geja	1883.
302.	102.	Vestermans Merija	1880.
303.	103.	Levinsons Fraude	1864.
304.	104.	Srubišeks Hanna	1930.
305.	105.	Dvons Giva	1870.
306.	106.	Vestermans Baševa	1935.
307.	107.	Vestermans Haja	1929.
308.	108.	Vestermans Sulamite	1930.
309.	109.	Gurvičs Muša	1899.
310.	110.	Eliasons Dveira	1893.
311.	111.	Dolgopojskis Anna	1896.
312.	112.	Grosfelds Hanna	1893.
313.	113.	Šēns Haja-Riva	1934.
314.	114.	Kaicners Bera	1926.
315.	117.	Leizerovičs Liba	1855.
316.	119.	Atlass Ida	1863.
317.	120.	Fridbergs Have	1853.
318.	124.	Popels Šeine	1860.
319.	125.	Kacs Ita	1874.
320.	126.	Velss Jete	1870.
321.	128.	Vestermans Ebele	1873.
322.	129.	Abramovičs Šeine	1873.
323.	130.	Guts Frume	1872.
324.	131.	Davidovičs Henne	1864.
325.	132.	Kleimans Ella	1870.
326.	133.	Feldhūns Chaja	1870.
327.	134.	Michelsons Marjaša	1870.
328.	135.	Jēkabsons Leja	1872.
329.	136.	Vassermans Dina	1867.
330.	137.	Vassermans Mnucha	1865.
331.	139.	Šermans Haja	1863.
332.	140.	Bremers Taube	1870.

333.	144.	Moreins Taube	1868.
334.	145.	Korno Šeine-Mere	1865.
335.	147.	Šermans Sore	1880.
336.	148.	Judelsons Ella	1877.
337.	149.	Matisons Jete	1878.
338.	150.	Berelsons Lība	1879.
339.	151.	Guts Zara	1876.
340.	152.	Preils Feiga	1881.
341.	153.	Grosfelde Hane	1883.
342.	154.	Judelsons Matle	1877.
343.	155.	Blochs Zelta	1882.
344.	157.	Mālers Gena	1877.
345.	158.	Vassermans Ite	1877.
346.	159.	Jakobsons Dobre	1877.
347.	160.	Fridbergs Chane	1879.
348.	161.	Gens Libke	1879.
349.	162.	Heimans Šere	1877.
350.	163.	Heimans Dveire	1876.
351.	164.	Glikmans Hase	1876.
352.	165.	Šenbergers Šeine	1880.
353.	166.	Šenbergers Golda	1880.
354.	167.	Abramovičs Bate	1882.
355.	168.	Erlichs Sore	1882.
356.	169.	Lindāns Zāra	1880.
357.	170.	Vestermans Gaile	1882.
358.	172.	Eliasons Hane	1883.
359.	173.	Verchovskis Hane	1876.
360.	175.	Šenbergers Estere	1877.
361.	176.	Šugaļskis Hinde	1881.
362.	177.	Achreins Sore	1883.
363.	178.	Michelsons Gitte	1884.
364.	179.	Vassermans Frume	1884.
365.	180.	Šermans Marjase	1893.
366.	181.	Achreins Hane	1892.
367.	182.	Meserovičs Frude	1885.
368.	183.	Vassermans Amalija	1890.
369.	184.	Vulfsons Eva	1894.
370.	185.	Kacs Cija	1892.

371.	186.	Fridbergs Tule	1886.
372.	187.	Šenbergers Rocha	1890.
373.	188.	Perelmans Sprince	1891.
374.	189.	Strunskis Frīda	1894.
375.	190.	Šermans Sore	1885.
376.	191.	Kacs Etle	1889.
377.	192.	Secens Roze	1888.
378.	193.	Šleimovičs Roche	1888.
379.	194.	Zilbermans Liba	1891.
380.	195.	Tabaksmans Zente	1885.
381.	196.	Jakobsons Ite	1898.
382.	197.	Heimans Taube	1897.
383.	198.	Šneibergs Dane-Leja	1895.
384.	199.	Kūns Fanija	1896.
385.	200.	Šermans Anna	1895.
386.	201.	Jakubovičs Dora	1896.
387.	202.	Moreins Tamara	1903.
388.	203.	Feldhūns Berta	1900.
389.	204.	Davidovičs Ella	1904.
390.	205.	Praiss Goda	1904.
391.	–	Praiss Sora	1935.
392.	–	Praiss Liba	1937.
393.	206.	Moreins Merija	1895.
394.	207.	Krīgers Paula	1901.
395.	208.	Moreins Ette	1900.
396.	209.	Secens Paula	1903.
397.	210.	Zilbermans Roza	1898.
398.	211.	Šermans Liba	1901.
399.	212.	Kacs Hjena	1901.
400.	216.	Jakobsons Sora	1896.
401.	217.	Glinciks Merija	1903.
402.	218.	Eliasons Etle	1898.
403.	219.	Achreins Bune	1903.
404.	220.	Frisers Frīda	1904.
405.	221.	Kasselheims Zlate	1896.
406.	–	Kasselheims Pese	1937.
407.	–	Kasselheims Jude	1940.
408.	–	Kasselheims Abe	1938.

409.	222.	Zalgalers Glinda	1901.
410.	223.	Gekkers Ella	1898.
411.	224.	Miļkins Rachile	1900.
412.	226.	Haits Marija	1903.
413.	–	Haits Leivi	1936.
414.	–	Haits Hana	1938.
415.	227.	Gersons Hane	1911.
416.	228.	Judelsons Ida	1911.
417.	229.	Kacs Alte	1912.
418.	230.	Jakobsons Šeine	1911.
419.	231.	Feldhūns Regina	1910.
420.	232.	Moreins Estere	1906.
421.	233.	Blochs Hane	1913.
422.	234.	Popels Feige	1908.
423.	235.	Nemzers Roche	1906.
424.	–	Nemzers Frīda	1935.
425.	236.	Vestermans Ita	1914.
426.	237.	Šermans Jetta	1914.
427.	238.	Feldhūns Gita	1914.
428.	239.	Heimans Golda	1906.
429.	240.	Kaicners Rachila	1906.
430.	241.	Krīgers Cilla	1912.
431.	243.	Brauers Lina	1914.
432.	244.	Glikinams Rachile	1908.
433.	245.	Šēns Jente	1907.
434.	246.	Krīgers Hese	1910.
435.	247.	Šenbergers Lina	1909.
436.	248.	Jakobsons Merija	1906.
437.	249.	Gūtmans Keile	1906.
438.	253.	Gujaks Musja	1914.
439.	254.	Vassermans Minna	1909.
440.	255.	Fridbergs Fride	1919.
441.	256.	Joffe Fride	1919.
442.	257.	Secens Sara	1917.
443.	258.	Rotbarts Anna	1918.
444.	259.	Šleimovičs Zelta	1915.
445.	260.	Secens Rohodvera	1919.
446.	261.	Heimans Leja	1922.

447.	262.	Nemzers Leja	1931.
448.	263.	Meierovičs Sime	1925.
449.	264.	Samsonovičs Rive	1922.
450.	265.	Samsonovičs Hode	1920.
451.	266.	Michalovičs Elza	1923.
452.	267.	Michalovičs Hode	1924.
453.	268.	Michalovičs Ida	1927.
454.	269.	Milkins Ginese	1930.
455.	270.	Vassermans Feice	1926.
456.	271.	Milkins Sore-Mere	1925.
457.	272.	Jakobsons Henriete	1934.
458.	273.	Feldhūns Fuvja	1934.
459.	274.	Rotbarts Estere	1926.
460.	275.	Šermans Mere	1925.
461.	277.	Vassermans Base	1927.
462.	278.	Krīgers Roche	1927.
463.	279.	Bands Sore	1925.
464.	280.	Vassermans Hanne	1923.
465.	281.	Krīgers Gese	1922.
466.	282.	Krīgers Haja	1923.
467.	283.	Zilbermans Šeine	1926.
468.	284.	Šermans Hene	1928.
469.	285.	Praiss Fani	1925.
470.	286.	Abravovičs Nahama	1922.
471.	287.	Šleimovičs Hanemarija	1920.
472.	288.	Rotbarts Minde	1920.
473.	289.	Šermans Hane	1931.
474.	290.	Vassermans Jente	1930.
475.	291.	Bekka Matla	1932.
476.	292.	Vassermans Roche	1932.
477.	293.	Vassermans Pese	1924.
478.	294.	Bands Ide	1928.
479.	296.	Abramovičs Lote	1921.
480.	297.	Jakobsons Asne	1922.
481.	298.	Jakobsons Šeine	1923.
482.	299.	Jakobsons Hode	1926.
483.	300.	Kacs Beile	1921.
484.	301.	Šermans Dveire	1927.

485.	302.	Šragies Paule	1927.
486.	303.	Vassermans Sima	1927.
487.	304.	Vassermans Fruma	1931.
488.	305.	Zolgers Jaha	1930.
489.	306.	Achreins Hane	1931.
490.	307.	Glinciks Haja	1932.
491.	308.	Pekvers Slaume	1928.
492.	309.	Frišers Base	1929.
493.	311.	Frišers Slaje-Sore	1927.
494.	313.	Frišers Roza	1926.
495.	314.	Grasfelds Keise	1926.
496.	315.	Pekkers Taube	1930.
497.	316.	Frišers Raine	1924.
498.	317.	Zalgalers Duere	1921.
499.	318.	Zalgalers Rose	1925.
500.	319.	Eliasons Leja	1931.
501.	320.	Tabaksmans Elija	1922.
502.	–	Elmanis Zamuels	?
503.	–	Elmanis Fanija	?
504.	–	Elmanis Benno	1936.
505.	–	Kleimans Musi	?
506.	–	Berzons Īzaks	?
507.	–	Berzons Muse	?
508.	–	Berzons Jāzeps	1940.
509.	–	Gūtmans Makss	1908.

Tātad iespējami dokumentāri precīzi Jaunjelgavā 1941. gada jūlijā–augustā nogalināti 509 cilvēki – sievietes, vīrieši, sirmgalvji un bērni.

Pēc krimināllietās uzrādītiem datiem un Diānas Kratišas korekcijām Sibīrijā gājuši bojā:

1.	145.	Kratišs Judels	1896.
2.	169.	Kratišs Šmuels	1900.
3.	216.	Kratišs Movša	1930.
4.	215.	Kratišs Zālamans	1931.
5.	142.	Kratišs Maša	1868.
6.	213.	Kratišs Frīda	1902.
7.	214.	Kratišs Sara	1901.
8.	295.	Kratišs Roche	1934. ¹⁸⁵

Otrajā pasaules karā, cīnoties Sarkanās armijas rindās, krituši 25 Jaunjelgavas ebreji. 12 no viņiem atrodami 1935. gada tautskaites kartītēs.¹⁸⁶

1.	3.	Helmans Īzaks	1918.
2.	23.	Vestermans Šarje	1914.
3.	34.	Šenbergers Eimons	1922.
4.	48.	Heimans Josels	1918.
5.	182.	Michelsons Meiers	1908.
6.	199.	Brauers Haims	1912.
7.	206.	Rotbarts Meiers	1915.
8.	239.	Michelsons Šmulis	1928.
9.	244.	Michelsons Haims	1924.
10.	245.	Achreins Leibs	1923.
11.	247.	Michelsons Rahmiels	1922.
12.	261.	Vassermans Šarje	1925.
13.	–	Armermans Egudo	
14.	–	Achreins Meiers	
15.	–	Geršons Azriels	
16.	–	Glikmans Abe	
17.	–	Gūtmans Gavriels	
18.	–	Helmans Nisons	
19.	–	Helmans Elje	
20.	–	Helmans Abe	
21.	–	Kacs Šmuels	
22.	–	Kacs Abe	
23.	–	Michelsons Hercels	
24.	–	Šrage Meiše	
25.	–	Šrage Elje	

Holokausta pētījumos uzmanība pievērsta arī tiem nedaudzajiem gadījumiem, kad pēc vācu armijas ienākšanas Latvijā ebreji tika izglābti. Jaunjelgavas gadījumā tiek minēti divi uzvārdi.

Solomona jeb Zalamana Vestermaņa izglābšanu apstiprina liecinieku liecības. Vispirms Dova Levina pētījumā “Ebreju vēsture Latvijā”, bez tam ar Diānas Kratišas un vēsturnieka Marģera Vestermaņa – Solomona radnieka liecībām. M. Vestermanis ar izglābušos ticies pēc kara, jo abi okupācijas gados atradušies t.s. Rīgas mazajā geto. No turienes Solomons Vestermans 1943. gadā bēdzis, jo gestapo viņu sākusi meklēt kā pretošanās kustības dalībnieku.

Glābšanā liela, ja ne izšķiroša loma bijusi toreiz Taurkalnes, tagad Valles pagasta zemniecei Martai Lielūdrei, kura izbēgušo gan slēpusi, gan uz meža bunkuru nesusi pārtiku. Pateicīgais Solomons Vestermans savukārt saimnieci Martu – aktīvu bijušo aizsardzi – paglābis no ieskaitīšanas kulakos un no izsūtīšanas 1949. gadā. Viņa jau mirusi.¹⁸⁷

Vēl ārsts Ivkass izglābis kādas Frizimu ģimenes locekļus. Ar burtu "F" Jaunjelgavas 1935. gada iedzīvotāju sarakstā ir Frīdlandi, Feldhūni, Frīdmani, Friseri, Frišeri, Frīdbergi. Frizims varētu attiekties uz Friseru ģimeni, bet Latvijā un, cik zināms, emigrācijā par viņiem ziņu nav.¹⁸⁸

Kopumā summējot, no pustūkstoš cilvēku lielās Jaunjelgavas ebreju kopienas abu totalitāro režīmu represijas pārdzīvojuši:

1.	14.	Perelmans Rubens	1895.
2.	29.	Glikmans Hove	1923.
3.	140.	Achreins Peisels	1902.
4.	160.	Tabaksmans Mairims	1897.
5.	172.	Achreins Mozus	1905.
6.	186.	Glikmans Visions	1905.
7.	189.	Judelsons Eliass	1914.
8.	229.	Rotbarts Leizers	1923.
9.	238.	Tabaksmans Rubīns	1931.
10.	30.	Birzons Roche	1921.
11.	215.	Moreins Anne	1904.
12.	225.	Tabaksmans Hene	1901.
13.	250.	Achreins Čiļa	1907.
14.	251.	Matisons Maša	1913.
15.	252.	Šugaļskis Sore	1913.
16.	310.	Tabaksmans Mate	1918.
17.	312.	Tabaksmans Sore	1927.
18.	–	Bermans Kalmans	30 g.v.
19.	–	Bermans Estere	30 g.v.
20.	–	Bermans Šrols	1939.
21.	–	Kacs Dāvids	1910.
22.	–	Rumule Riva	–
23.	–	Tabaksmans Haja	1939.
No izsūtījuma Sibīrijā atgriezušies:			
24.	–	Kratišs Rahmiels	1907.
25.	242.	Kratiša Marianna	1911.
26.	115.	Kratiša Diāna	1933.

27.	–	Kratiša Gita	1936.
28.	–	Kratišs Gedalijs	1939.
29.	–	Kratišs Mina	1939.
30.	–	Kratišs Movše	1929.
31.	–	Kratiša Rahele	1934.
32.	–	Kratiša Fanija	1938.
33.	–	Kratišs Neha	1938.
34.	190.	Kratišs Motels	1911.
35.	–	Kratiša Taube	1914.
36.	–	Kratiša Sofija	1937.
37.	–	Kratišs Cija	1940. ¹⁸⁹

Tātad no Staļina zobena un Hitlera giljotīnas pēc Otrā pasaules kara no Jaunjelgavas iedzīvotājiem – ebrejiem paglābies apmēram 40 cilvēku. Mūsdienās ne viņi, ne viņu pēcnācēji *Nairi* pilsētā – Jaunjelgavā nedzīvo neviens.

Autors apzinās, ka šai sarežģītajā, uz atmiņām un seniem dokumentiem pamatotajā uzskaitē ir daudz kļūdu un neprecizitāšu, jo īstu, apstiprinātu *in situ* dokumentu par Jaunjelgavas ebreju kopienas likteni nav. Tāpat kā jebkurā citā masu slepkavošanas gadījumā.

Varbūt šis pētījums neļaus Sēlijas mazpilsētas *Nairi* – Jaunjelgavas ebreju kopienas “vēsturi paslaucīt zem paklāja”¹⁹⁰. To neļaus arī Jaunjelgavas holokaustā nogalināto pārapbedījumu masu kapa granīta pieminekļi jidišā iekaltie vārdi:

ŠEIT DUS NAIRI PILSĒTAS EBREJI, KURI KĀ SVĒTIE AIZGĀJA PIE DIEVA NO FAŠISTU ROKĀM 1941. GADA 7. AUGUSTĀ.¹⁹¹

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti. – Rīga, 1936, 85. lpp.
- ² *Aleksejeva T.* Jaunjelgava – jevreiskij gorod // *Gešarim*, 1998, nr. 2; Muzejs un dokumentācijas centrs “Ebreji Latvijā” (turpmāk – MEL), B-681.
- ³ Autora vectēva Kārļa Lasmaņa atmiņas 30. gadu beigās par lietuviešu pajūgiem caur Sunākstes pagastu Frīdrihšates virzienā.
- ⁴ Latvijas dzelzceļi 1919–1940. Dzelzceļnieks trimdā. – Florida, 1978, 6., 7. lpp.
- ⁵ *Krolls O.* Vadonis pa Jaunjelgavu. – Rīga, 1926; MEL, B-681.
- ⁶ *Salnais V., Maldups A.* Pilsētu apraksti, 85.–87. lpp.
- ⁷ Jaunjelgavas Dzīve, 1927, 2. dec.
- ⁸ Jaunjelgavas Ziņas, 1930, 3. apr.
- ⁹ Jēkabpils Vēstnesis, 1939, 21. dec.

- ¹⁰ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1849. f., 1. apr., 30. l., 151. lp.; 104. l., 4. lp. o.p., 6. lp., 6. lp. o.p., 7., 8., 18. lp. o.p., 49. lp.
- ¹¹ Turpat, 1287. f., 3. apr., 2. l., 2., 12., 13. lp.; 1. l., 3. lp.
- ¹² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 1. apr., 18433. l., 22. lp.
- ¹³ Ellas Ēentrautes un Annas Nokalnes intervijas autoram 2003. gada 23. februārī, 2., 10., 23. martā.
- ¹⁴ LVA, 1987. f.; Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 277., 278. lpp.
- ¹⁵ LVA, 1987. f., 1. apr., 16163., 14132., 14344., 15803., 16105., 16148., 16715., 16781., 16783., 17481., 17839., 20126., P-970., P-4937., P-9999. l.; 1986. f., 2. apr., P-5658., P-7248. l.
- ¹⁶ Diānas Kratišas liecība autoram 2002. gada decembrī.
- ¹⁷ Jāņa Lodziņa liecība autoram 2001. gada augustā.
- ¹⁸ LVA, 1987. f., 1. apr., 16163. l.
- ¹⁹ Turpat, 16148., P-4937. l.
- ²⁰ Turpat, 15803., 16105. l.
- ²¹ Diānas Kratišas liecība autoram 2003. gada janvārī.
- ²² Latvijas Vēstures Institūta žurnāls, 2001, nr. 3, 110.–113. lpp.
- ²³ LVA, 1986. f., 1. apr., 17224. l., 23., 25. lp.
- ²⁴ Turpat, 29. lp.
- ²⁵ Turpat, 30. lp.
- ²⁶ Turpat, 12., 13. lp.
- ²⁷ Turpat, 53. lp.
- ²⁸ Turpat, 43308. l.
- ²⁹ Turpat, 33., 33. lp. o.p., 35., 40. lp.
- ³⁰ Turpat, 5., 9., 10. lp.
- ³¹ Turpat, 17., 21., 26., 27., 27. lp. o.p., 29., 30., 30. lp. o.p.
- ³² Turpat, 52., 53. lp.
- ³³ Turpat, 73., 73. lp. o.p., 74. lp.
- ³⁴ Turpat, 84. lp.
- ³⁵ Turpat, 250. l., 63., 63. lp. o.p.
- ³⁶ Latvijas Vēsture, 2000, nr. 1, 107. lpp.; nr. 3, 40.–42., 47. lpp.
- ³⁷ *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī // Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.). – Rīga, 2003, 127.–157. lpp.
- ³⁸ LVA, 132. f.; LVVA, P-132. f.
- ³⁹ LVVA, P-132. f., 26. apr., 26. l., 1. lp.
- ⁴⁰ Turpat, 75. lp.
- ⁴¹ Turpat, 74. lp.
- ⁴² Turpat, 29. apr., 21. l., 13. lp.
- ⁴³ Aizvestie ..., 689. lpp.
- ⁴⁴ LVVA, P-132. f., 29. apr., 22. l., 16. lp.
- ⁴⁵ LVA, 1986. f., 1. apr., 24064. l., 15. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 21., 24., 24. lp. o.p., 25., 47. lp. o.p., 49., 80., 81., 91., 92., 98., 128. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 2. apr., P-10324. l., 1.a, 7., 11., 12. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 1. apr., 35385. l., 2., 12.–16. lp.

- 49 Turpat, 14195. l., 2., 15., 16., 19., 21., 22. lp.
- 50 Turpat, 13468. l., 1.b, 13., 15., 16., 20., 22., 95. lp.
- 51 Turpat, 14058. l., 2., 18., 19., 27., 38. lp.
- 52 Turpat, 36134. l.
- 53 Turpat, 11. lp. o.p.
- 54 Turpat, 13., 15., 17., 25.–27. lp.
- 55 Turpat, 28. lp.
- 56 Turpat, 47., 48. lp.
- 57 Turpat, 7088. l., 1. sēj., 2. lp.; 4. sēj., 151. lp.
- 58 Turpat, 1. sēj., 68., 69., 72., 83. lp.
- 59 Turpat, 72., 93. lp.
- 60 Turpat, 114., 116.–118., 120. lp.
- 61 Turpat, 1.–4., 48., 54. lp.
- 62 Turpat, 195., 196., 210. lp.
- 63 Turpat, 2. sēj., 13. lp.
- 64 Turpat, 1. sēj., 3., 156., 164., 165. lp.
- 65 Turpat, 2. sēj., 9., 9. lp. o.p., 10., 10. lp. o.p., 11. lp.
- 66 Turpat, 1. sēj., 205. lp.
- 67 Turpat, 2. sēj., 1., 2. lp.
- 68 Turpat, 3. sēj., 79., 80. lp.
- 69 Turpat, 76. lp.
- 70 Turpat, 2. sēj., 145.–149. lp.
- 71 Turpat, 228.–230. lp.
- 72 Turpat, 259.–261. lp.
- 73 Turpat, 255.–257. lp.
- 74 Turpat, 4. sēj., 151., 152. lp.
- 75 Turpat, 229.–232. lp.
- 76 Turpat, 2. sēj., 71. lp.; 3. sēj., 76. lp.
- 77 Turpat, 2. sēj., 267., 268. lp.
- 78 Turpat, 28644. l., 6. sēj., 250., 287., 957. lp.
- 79 Turpat, 5555. l., 32., 45. lp. o.p., 46., 79.–81. lp.
- 80 Turpat, 250. l., 1.a, 3., 28., 36., 37. lp. o.p., 64., 99., 100., 128. lp.
- 81 Turpat, 1287. l., 94., 95., 98., 106. lp.
- 82 Turpat, 121., 125., 125. lp. o.p., 150., 178., 179. lp.
- 83 Turpat, 57., 75., 300. lp. o.p.
- 84 Turpat, 1829. l., 44., 58., 60., 66. lp.
- 85 Turpat, 29117. l., 3., 16., 39., 59. lp.
- 86 Turpat, 2039. l., 3. sēj.
- 87 Turpat, 1. sēj., 2., 16., 18., 24. lp.
- 88 Turpat, 36., 40., 48., 51. lp.
- 89 Turpat, 71., 85., 86., 94. lp.
- 90 Turpat, 105., 111., 112. lp.; 2. sēj., 134. lp.
- 91 Turpat, 1. sēj., 123., 136. lp.; 2. sēj., 135. lp.

- 92 Turpat, 1. sēj., 151., 164., 165., 167. lp.
- 93 Turpat, 172., 174. lp.; 2. sēj., 24. lp.
- 94 Turpat, 2. sēj., 73.–85. lp.
- 95 Turpat, 136.–138. lp.
- 96 Turpat, 140., 142., 143. lp.; 3. sēj., 407. lp.
- 97 Turpat, 2344. l.
- 98 Turpat, 2. sēj., 219.–221. lp.
- 99 Turpat, 1. sēj., 136., 137. lp.
- 100 Turpat, 2. sēj., 90. lp.
- 101 Turpat, 1. sēj., 136. lp.; 2. sēj., 31. lp.
- 102 Turpat, 2. sēj., 63. lp.
- 103 Turpat, 83. lp.
- 104 Turpat, 222. lp.
- 105 Turpat, 38320. l., 1. sēj., 3., 6. lp.
- 106 Turpat, 5. sēj., 2.b, 306., 319. lp.
- 107 Turpat, 42675. l.
- 108 Turpat, 41013. l., 3., 4., 420. lp.
- 109 Turpat, 29224. l., 2. lp.
- 110 Turpat, 11., 22., 23., 25. lp.
- 111 Turpat, 7088. l., 1. sēj., 203. lp.
- 112 Turpat, 4. sēj., 229.–232. lp.
- 113 Turpat, 29224. l., 65.–67., 69., 71., 73. lp.
- 114 Turpat, 29359. l.
- 115 Turpat, 3., 29., 33., 45., 66., 89., 92., 102. lp.
- 116 Turpat, 4215. l.
- 117 Turpat, 29483. l., 2.a lp.
- 118 Turpat, 3.–5. lp.
- 119 Turpat, 28., 28. lp. o.p., 29., 29. lp. o.p., 30., 30. lp. o.p., 31., 31. lp. o.p., 32. lp. o.p., 33., 33. lp. o.p.
- 120 LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 74., 272., 290. lp.
- 121 LVA, 1986. f., 1. apr., 29483. l., 57., 58., 58. lp. o.p., 62. lp. o.p., 63., 63. lp. o.p.
- 122 Turpat, 21811. l., 195. lp.
- 123 Turpat, 29483. l., 93., 94. lp.
- 124 Turpat, 98., 101., 102. lp.
- 125 Turpat, 100., 120., 125., 131. lp.
- 126 Turpat, 138., 142., 162., 165., 171., 178., 196., 202. lp.
- 127 Turpat, 332.–335. lp.
- 128 Turpat, 6303. l., 24. lp. o.p., 28., 55., 129. lp. o.p.
- 129 Turpat, 7091. l., 4. lp.
- 130 Turpat, 222., 259., 271. lp.
- 131 Turpat, 399. lp.
- 132 Turpat, 18410. l., 2. sēj., 2., 19., 23. lp.
- 133 Turpat, 151., 214. lp.
- 134 Turpat, 18433. l., 4., 20., 24., 31., 33. lp.

- 135 Turpat, 39., 41., 43. lp.
- 136 Turpat, 45., 49., 330. lp.
- 137 Turpat, 21663. l., 3., 23., 26. lp.
- 138 Turpat.
- 139 Turpat, 60., 60. lp. o.p., 69., 70. lp.
- 140 Turpat, 292., 293. lp.
- 141 Turpat, 21811. l., 4.–7. lp.
- 142 Turpat, 20., 21., 21. lp. o.p.
- 143 Turpat, 207. lp.
- 144 Turpat, 186., 187. lp.
- 145 Turpat, 301.–303. lp.
- 146 LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 75. lp.
- 147 LVA, 1986. f., 1. apr., 7088. l., 72. lp.
- 148 Turpat, 1287. l., 75., 77., 300. lp. o.p.
- 149 Turpat, 2039. l., 2. sēj., 134. lp.
- 150 Turpat, 29483. l., 41. lp. o.p., 25. lp.
- 151 2003. gada 23. februāra un 2., 15., 25. marta intervija ar Ellu Ērentrauti un Annu Nokalni.
- 152 No 2003. gada 23. februāra un 25. marta intervijas ar Sērenes pagasta padomes sekretāri Aiju Spūli; Aizkraukles vēstures un mākslas muzejs, kartotēka.
- 153 LVA, 1986. f., 1. apr., 14195. l., 2., 16. lp.; 14058. l., 27. lp.
- 154 *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā // *Latvijas Vēsture*, 2001, nr. 2, 43. lpp.; Intervija ar A. Urtānu 2003. gada 7. februārī.
- 155 M. Melera – MEL līdzstrādnieka tulkojums, 2003. gada 21. marts; LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l., 74. lp.; LVA, 1986. f., 1. apr., 2039. l., 2. sēj., 131., 134. lp.
- 156 Turpat, 29224. l., 71.–73. lp.; 29483. l., 131. lp.; 18410. l., 23. lp.
- 157 *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī, 127.–157. lpp.
- 158 LVA, 1986. f., 1. apr., 45285. l., 1. sēj., 176., 178. lp.; 2. sēj., 108., 128., 193., 260. lp.; 3. sēj., 63. lp.; 7. sēj., 131. lp.; 8. sēj., 283. lp.
- 159 Turpat, 17347., 40168. l., M. Melera uzrādītas; *Dr. chem. Osvalda Kukura liecība* 2003. gada 25. februārī.
- 160 Биографический энциклопедический словарь «Кто был кто в Третьем Рейхе». – Москва, 2002, с. 761.
- 161 Turpat, 289., 290. lpp.
- 162 LVA, 1986. f., 1. apr., 7088. l., 3. sēj., 76. lp.
- 163 *Neander W.* Die deutsche ev. luth. Gemeinden Lettlands in Jahre der Umfriedlung, 1939. – Hamburg, 1966; *Ķiploks E.* Dzimtenes draudzes baznīcas. – [B. v.], 1987.
- 164 A. Pormala (ASV) vēstule autoram 2002. gada 24. decembrī.
- 165 LVA, 1986. f., 1. apr., 17224. l., 12. lp. o.p.; 14195. l., 21. lp.; 14058. l., 38. lp.; 7088. l., 114. lp.; 1287. l., 178. lp.; 18433. l., 20. lp.; 21811. l., 21. lp. o.p.
- 166 LVVA, P-132. f., 29. apr., 22. l., 16. lp.; LVA, 270. f., 1.s apr., 466. l., 3. sēj., 185. lp.; 838. l., 2. sēj., pēd. lp.
- 167 *Idische Volkstimme*, 1919, 25. jūl. (M. Vestermana informācija un tulkojums); *Ērglis Dz.* Ebreju nogalināšana Krustpilī; *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999, 102. lpp.

- 168 LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. l.
- 169 No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940–1986: Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs / Red. R. Vīksne, K. Kangeris. – Rīga, 1999, 16. lpp. – Formulējumi, kas doti kartotēkā un lietās, pārsvarā ir klišejas, kas rada maldīgu priekšstatu par arestētās personas konkrēto darbību, taču raksturo padomju sistēmas mentalitāti; *Bambals A.* 1941. gada 14. jūnijā izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietas // *Aizvestie ...*, 30. lpp. – Jaunjelgavas holokausta norises secība liek autoram noraidīt MEL palīgfondā B-681 izvirzīto versiju, ka vācu armija pilsētiņu okupējusi tikai jūlijā un tur jau “satikusi zīmes – uzrakstus “*Friedrichstadt Judenfrei*””.
- 170 LVA, 1986. f., 1. apr., 21811. l., 94. lp.; *Urtāns A.* Represijas Latvijas teritorijā nacistu okupācijas laikā // *Latvijas Vēsture*, 2002, nr. 1, 32., 33. lpp.
- 171 LVA, 1986. f., 1. apr., 18433. l., 22. lp.
- 172 LVVA, 1308. f., 12. apr., 12753. l., Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gada 12. februārī. Jēkabpils apriņķa Jaunjelgavas pilsētas .. personas kartītes (1.–1176. nr.).
- 173 Turpat, 5601. f., 1. apr., 406. l., Balodis Oskars.
- 174 *Lasmanis U.* Dzimtas traģēdija // *Mājas Viesis. Lauku Avīze*, 2002, 22. nov.
- 175 LVA, 1986. f., 1. apr., 555. l., 46. lp.; 7088. l., 79., 80. lp.
- 176 Turpat, 43107. l., 26., 27., 30. lp.
- 177 LVVA, 5601. f., 1. apr., 406. l., Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938 / Sast. K. Veitmanis, A. Menģelsons. – Rīga, 1939, 455. lpp. Pie Jelgavas Apgabaltiesas.. Kārlis Kalniņš, Jaunjelgavā (no 1927. gada), praktizējošs privāttadvokāts.
- 178 LVA, 1986. f., 1. apr., 43107. l., 26., 27., 30. lp.
- 179 Turpat, 1821. f., Kartotēka – alfabēts.
- 180 Turpat, 5604. f., 1. apr., 572. l.
- 181 LVVA, P-132. f., 26. apr., 12. lp.
- 182 Turpat, 1308. f., 12. apr., 12753., 12754. l. Ceturtā tautas skaitīšana ..., Jēkabpils apriņķa Jaunjelgavas pilsētas citu tautību iedzīvotāju personas kartītes, nr. 1–262 (vīrieši) un 21–320 (sievietes).
- 183 Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta Arhīva nodaļas Jaunjelgavas pilsētas Dzimtsarakstu nodaļas 1932.–1945. gada Dzimšanas un miršanas reģistrs.
- 184 Intervija ar Aizkraukles vēstures un mākslas muzeja līdzstrādnieci Teiksmu Gailīti 2003. gada 10. un 20. martā.
- 185 D. Kratišas Jaunjelgavas 1935. gada iedzīvotāju saraksta korekcija 2003. gada 5. martā.
- 186 M. Melera iesniegtais Otrajā pasaules karā kritušo Jaunjelgavas ebreju saraksts.
- 187 Nevainīgo asinis sauc pēc atmaksas // *Bauskas Darbs*, 1946, 2. dec.; no intervijas ar Valles pagasta Mazūdru saimnieku Edvīnu Celmiņu 2003. gada 20. martā; no intervijas ar vēsturnieku M. Vestermani 2003. gada 21. martā; intervija ar aktiera Amtmaņa-Briediša muzeja Vallē vadītāju Austru Urlovsku 2003. gada 20. un 30. martā; S. Vestermaņa meitas Annas Landsmanes (Izraēla) intervija autoram Rīgā 2003. gada 5. jūlijā.
- 188 *Levins D.* Ebreju vēsture Latvijā. – Jeruzāleme, 1988; Rīga, 199?, 406. lpp.
- 189 Diānas Kratišas atmiņas, 2003. gada 25. marts; *Aizvestie ...*, 276.–278. lpp.
- 190 *Nollendorfs V.* Vēsturiskā apziņa, integrācija un muzejs // *Diena. Sestdiena*, 2003, 15. marts.
- 191 M. Melera tulkojums no kapakmens.

Uldis Lasmanis

Extermination of the Jewish Community in Nairi (Holocaust in Jaunjelgava)

Summary

Study "The End of the Jewish Community of Nairi Town" deals with the extermination of the Jewish community in one provincial town of Latvia, Jaunjelgava in Jēkabpils district, as a result of Nazi and Communist terror.

The introductory part of the paper gives a brief insight into the history of Jaunjelgava and the role of the Jewish community in the economic, administrative and social development of the town.

The technology of extermination of the ethnic Jewish minority consisting of half a thousand of persons of all age groups and both sexes has been disclosed through detailed study of more than thirty criminal cases that were instigated by the Soviet security bodies and are now part of the State Archives of Latvia.

45 residents of Jaunjelgava and Sērene parish were convicted for taking part in the Holocaust in the town.

In the course of the study the following aspects have been established: the identification of perpetrators, investigation process, penalties and destinies of convicts.

Search for and trials of persons involved in these crimes covered a period of 10 years: from 1944 to 1954.

Files of criminal cases allow drawing conclusion that all perpetrators of the Holocaust in Jaunjelgava, who had remained in Latvia and came in the focus of KGB, were convicted.

On the basis of recorded evidence given by the accused and witnesses, the beginning of repressions against Jews, participants and sequence of the repressions as well as the sites and dates of murder were established.

The established facts were collated with the events of the Holocaust in Krustpils and Bauska.

For the sake of accuracy on some occasions the facts recorded in criminal cases were collated with recollections of the identified still living contemporaries and member of the Jewish community Diāna Kratiša. The conditions of Solomons Vestermanis' survival were also studied.

Attempts were made by analysis of the impact of Communist and Nazi ideologies and local circumstances on human behaviour to disclose the causes, the feasibility and motivation of the crime of Holocaust.

The final part of the paper provides a list of names with the year of birth of Jews killed in the Holocaust in Jaunjelgava, that have been elaborated based on data from the State History Archives of Latvia, Registry Office of the Ministry of Justice and testimonies of compatriots.

Irēne Šneidere

Ebreju politisko kriminālietu izmeklēšana Latvijas PSR 1953. gada sākumā

*“1938. gadā, laižot mani brīvībā, Rīgas cietuma priekšnieks teica:
“Met, Eidus, savus komunistus pie malas! Atnāks tavējie un paši
tevi iesēdinās!” Diemžēl šis pareģojums piepildījās.”*

(Fragments no apsūdzētā J. Eidusa runas Maskavas kara apgabala Kara tribunāla slēgtajā sēdē 1953. gada 10. oktobrī.)

Kopš Latvijas vēsturnieki pētījumos izmanto bij. Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) kriminālietas, lielāka vērtība tiek pievērsta jauniegūtā faktoloģiskā materiāla apkopošanai, mazāka – šo kriminālietu kā vēstures avotu analīzei un vērtējumam.¹ Dažkārt autori vai nu pilnīgi uzticas šiem avotiem, vai arī gluži otrādi – noliedz tos vai atmet to, kas ir pretrunā ar izvirzīto koncepciju. Īpaši tas attiecas uz lietām, kas uzsāktas pēc Otrā pasaules kara beigām.

Autoresprāt, šīs kriminālietas ir īpatnējs avots, jo tā informāciju nevar ne absolūti noliegt, ne arī pilnīgi tai uzticēties. Lai zinātu, cik lielā mērā var uzticēties avotam, būtu jāzina tā tapšanas apstākļi. Nenoliedzami, katra lieta ir unikāla, jo aiz tās stāv cilvēka liktenis, taču var iezīmēt arī kopējās tendences, ko nosaka laiks un tam raksturīgās izmeklēšanas metodes, jo tās mainījās laika gaitā atkarībā no politiskā pasūtījuma. Tieši tāpēc – gan nebūdamā juriste, autore izvēlējās tēmu par ebreju politisko lietu izmeklēšanu² un izvirzīja sev par mērķi, balstoties uz izmeklēšanas materiāliem (galvenokārt pratināšanas protokoli), parādīt izmeklēšanas gaitu, tās uzdevumus un to sasniegšanas līdzekļus – izmeklēšanas metodes. Šo jautājumu atspoguļošanai ir izraudzīts hronoloģiski īss laikposms – 1953. gada janvāris–aprīlis. Šī izvēle nav nejauša, to noteica vairāki faktori. Pirmkārt, padomju represīvā sistēma tajā laikā Latvijā jau pilnā mērā darbojās kā attiecīgo PSRS struktūru integrāla sastāvdaļa. Tātad darba metodes Latvijā ne ar ko neatšķīrās no citos PSRS reģionos lietotajām. Otrkārt, represīvo iestāžu darbinieki, kas veica izmeklēšanu un uzraudzību pār to, jau bija pilnībā apzinājuši savas darbības patiesos uzdevumus un apguvuši to īstenošanas līdzekļus. Treškārt, tieši šajos mēnešos visā Padomju Savienībā, tai skaitā arī Latvijā,

bija uzsākta plaša antisemītiska, politiska kampaņa, kuras publiskās stadijas sākumu iezīmēja 1953. gada 13. janvārī laikrakstā "Pravda" publicētais ievadraksts "Neģēlīgie spiegi un slepkavas zem profesoru un ārstu maskas"³. Uzreiz pēc Staļina nāves saskaņā ar L. Berijas rīkojumu kampaņu izbeidza un sakarā ar tā saucamo ārstu lietu arestētie tika atbrīvoti no ieslodzījuma. Vēl vairāk – pārbaudīja izmeklēšanas gaitu, lai noskaidrotu, kāpēc apsūdzētie atzinuši savu vainu.⁴ Tieši tāpēc likās interesanti aplūkot, kā Latvijas PSR tika falsificētas arestēto ebreju politiskās krimināllietas.

1953. gada februārī un marta sākumā Rīgā arestēja daudzus ebreju inteliģences pārstāvjus. Arestēto vidū bija izcilais ebreju kultūras un sabiedriskais darbinieks Makss Šacs-Aņins⁵ un viņa sieva Freha, Latvijas pedagoģiskā institūta docētājs Josifs Pi-seckis, Rīgas pilsētas 1. slimnīcas nodaļas vadītājs pazīstamais acu ārsts Solomons Magilņickis un viņa sieva Haja, kā arī Leopolds Teitelbaums, Ievs Gasels, Ichoks Cisers, Ābrams Einess, Judels Etmans, Boriss Pekkers. Šo personu lietas izmeklēja Latvijas PSR VDM⁶ izmeklētāju brigāde. Dažus arestētos ebrejus nogādāja Maskavā, kur arī veica izmeklēšanu. Viņu vidū bija Latvijas Valsts universitātes vecākais pasniedzējs Jāzeps Eiduss un viņa māsa Rīgas pedagoģiskā institūta pasniedzēja Tamāra Eiduse-Zālīte. Šīs izmeklēšanas lietas analizējot, iespējams salīdzināt izmeklēšanas metodes impērijas metropolē un Rīgā.

Rīgā, tāpat kā Maskavā, izmeklēšana notika saskaņā ar KPFSR Kriminālprocesa kodeksu, kas Latvijas PSR bija saistošs no 1940. gada 6. novembra līdz ar KPFSR Kriminālkodeksu. Šie normatīvie akti bija spēkā līdz 1958. gada beigām, kad PSRS Augstākā Padome apstiprināja PSRS un savienoto republiku kriminālprocesa pamatus.⁷ 1961. gada 6. janvārī Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma LPSR Kriminālkodeksu un Kriminālprocesa kodeksu, kuri stājās spēkā 1. aprīlī.⁸

Kriminālprocesa kodekss, pieņemts 1922. gada 25. maijā, stājies spēkā 1923. gada 15. februārī, Padomju Savienībā regulēja izmeklēšanas un izziņas iestāžu darbību, noteica kriminālprocesa dalībnieku tiesības un pienākumus krimināllietu pirmstiesas izmeklēšanā un iztiesāšanā. KPFSR Kriminālkodekss bija pieņemts 1926. gada 22. novembrī, bet stājās spēkā 1927. gada 1. janvārī.⁹ Turpmākajos gados abos kodeksos tika izdarīti grozījumi un papildinājumi. Taču politisko krimināllietu izmeklēšanā represīvās iestādes vadījās ne tikai no minētajiem kodeksiem. Precīzāk būtu teikt, ka tie veidoja savdabīgus "likumības" ietvarus masveida represijām. Izmeklētāji drīzāk vadījās no politiskā pasūtījuma un priekšniecības pavēlēm. Tā, piemēram, 1934. gada 1. decembra likumā bija paredzēta speciāla kārtība, kādā jāizmeklē lietas par terora aktu sagatavošanu un izdarīšanu. Tajā bija doti konkrēti norādījumi, kā veikt izmeklēšanu un tiesu:

"1) Izmeklēšanai teroristisko aktu sagatavošanā un izdarīšanā apsūdzēto lietas izmeklēt ārpus kārtas;

2) Tiesu iestādēm neaizkavēt spriedumu par augstāko soda mēru izpildīšanu šīs noziedznieku kategorijas apžēlošanas lūgumu dēļ, jo PSR Savienības CIK Prezidijs¹⁰ uzskata par neiespējamu pieņemt šos lūgumus izskatīšanai;

3) Iekšlietu tautas komisariāta iestādēm nekavējoties pēc tiesas sprieduma pasludināšanas izpildīt spriedumus par augstāko soda mēru attiecībā uz iepriekš minētajiem noziedzniekiem.”¹¹

Vairāki autori atzīmē, ka tieši šis PSRS CIK lēmums (literatūrā pazīstams kā 1934. gada 1. decembra likums) bija pamats masveida represijām un faktiski attaisnoja visas nelikumības, pat tālaika padomju likumdošanas neievērošanu. Šis likums bija spēkā līdz 1956. gadam un tika piemērots arī Latvijā.¹²

Attiecībā par kriminālsodiem īpaši jāuzsver, ka pēc Otrā pasaules kara tie kļuva bargāki. Taču atšķirībā no pirmskara perioda šie likumi tika publicēti un to pieņemšanas nepieciešamību skaidroja ar sarežģītiem pēckara apstākļiem. Piemēram, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs 1947. gada 4. jūnijā apstiprināja dekrētu “Par kriminālatbildību par valsts un sabiedriskā īpašuma izlaupišanu”, bet nākamajā dienā tas tika publicēts laikrakstā “Pravda”, kur kriminālsodu bardzība (no pieciem līdz astoņiem gadiem, ar vai bez mantas konfiskāciju) par sabiedriskā īpašuma laupīšanu bija skaidrota ar “ekonomisko nepieciešamību”.¹³ Tiesa, tā paša gada jūnijā Padomju Savienībā tika atcelts nāves sods, taču 1950. gadā to atjaunoja, un tas attiecās arī uz personām, pret kurām tika ierosinātas politiskās krimināllietas.¹⁴

Padomju Savienībā jau 30. gados izveidojās represīvo iestāžu izmeklētāju stereotips. Viņiem bez ierunām bija jāizpilda jebkurš uzdevums, ko uzdeva vadība. Izmeklēšanas gaitā bija svarīgi nevis noskaidrot patiesos lietas apstākļus, bet gan visiem līdzekļiem panākt apsūdzētā atzīšanos (vai vismaz daļēju atzīšanos), jo izmeklēšanas uzdevums bija “atmaskot noziedznieku”. Pat arestētā vainas pierādīšana nebija primārais uzdevums. Lai notiesātu apsūdzēto, pietika ar to, ka viņš pats atzīst savu vainu. Kā zināms, šis postulāts ne vien tika izmantots, lai veiktu plašas represijas, bet tas guva arī teorētisku pamatojumu daudzu padomju juristu darbos. Visprominentākais no tiem bija Andrejs Višinskis, kurš par savu darbu “Tiesas pierādījumu teorija padomju tiesībās”¹⁵ 1947. gadā saņēma pirmās pakāpes Staļina prēmiju.

Represijām pakļautās personas sauca par “tautas ienaidniekiem”. Tas bija sava veida zīmogs, ar kuru apzīmēja ne vien represētās personas, bet arī viņu ģimenes locekļus (“tautas ienaidnieka sieva”, “tautas ienaidnieka meita”, “tautas ienaidnieka dēls”), pret kuriem arī tika vērstas dažāda veida represijas. Kaut gan pēc Otrā pasaules kara Latvijā šis politiska rakstura jēdziens nebija tik plaši izplatīts kā Padomju Savienībā pirms kara, taču to bieži izmantoja pratināšanā, lai pazemotu ieslodzīto. Lūk, kā šī jēdziena dziļāko būtību saistībā ar politisko lietu izmeklēšanu savā referātā “Par personības kultu un tā sekām” 1956. gada 25. februārī slēgtajā PSKP 20. kongresā

atklāja PSKP Centrālās komitejas pirmais sekretārs Ņ. Hruščovs: *“Šis jēdziens uzreiz atbrīvoja no jebkādu pierādījumu nepieciešamības cilvēka idejiskajai netaisnībai vai to cilvēku netaisnībai, ar kuriem tu polemizē: tas deva iespēju jebkuru, kas nepiekrīt Staļinam, kurš bija tikai turēts aizdomās par naidīgiem nodomiem, jebkuru, kurš bija vienkārši apmelots, cietsirdīgi represēt, pārkāpjot jebkādas revolucionārās likumības normas. Šis jēdziens “tautas ienaidnieks” pēc būtības noliedza, izslēdza jebkādas idejiskas cīņas iespēju vai iespēju izteikt savu viedokli par vienu vai otru tīri praktiskas dabas jautājumu. Par galveno un pēc būtības vienīgo vainas pierādījumu pretēji visām mūsdienu juridiskās zinātnes normām kļuva paša apsūdzētā “atzīšanās”, turklāt šī “atzīšanās”, kā pierādīja pārbaude, tika panākta, apsūdzēto fiziski ietekmējot.”¹⁶*

Nav noslēpums, ka ieslodzīto spīdzināšana un fiziskā ietekmēšana Padomju Savienībā tika plaši lietota. Turklāt tas tika darīts ar valsts vadītāju ziņu un pēc viņu norādījumiem. Tam ir daudz pierādījumu, to skaitā arī dokumentālu. Represiju apjoma straujo pieaugumu 30. gadu otrajā pusē Staļins attaisnoja ar “teoriju” par šķiru cīņas saasināšanos sociālisma celtniecības gaitā, bet fiziskās ietekmēšanas metožu lietošanu pamatoja ar to, ka buržuāziskajās valstīs arī tās tikušas izmantotas pret Padomju Savienības pilsoņiem. Kad 1938. gada beigās L. Berija kļuva par PSRS iekšlietu tautas komisāru, brīvībā tika atlaisti vairāki nepamatoti arestētie. Taču tā bija ļoti ierobežota un īslaicīga akcija. Arestu vilnis netika apstādināts. Tomēr šī amnestija iedrošināja vietējos partijas un padomju vadītājus, kuri uzstājās pret leTK darba metodēm (starp tām fiziskās ietekmēšanas plašā lietošana). Tādos apstākļos radās pēc savas būtības unikāls dokuments. 1939. gada 10. janvārī VK(b)P apgabalū, novadu un PSRS republiku Komunistiskās partijas sekretāriem, kā arī leTK pārvalžu priekšniekiem un iekšlietu tautas komisāriem savienotajās republikās tika nosūtīta telegramma slepenrakstā, ko parakstīja Staļins. Tajā bija teikts: *“VK(b)P CK paskaidro, ka fiziskās ietekmēšanas lietošana leTK praksē tika pieļauta kopš 1937. gada ar VK(b)P CK atļauju .. Zināms, ka visi buržuāziskie izlūkdienesti izmanto fizisko ietekmēšanu attiecībā uz sociālistiskā proletariāta pārstāvjiem un piedevām lieto to visdrausmīgākās formās. Kāpēc tad sociālistiskajam izlūkdienestam jābūt humānākam pret dedzīgiem buržuāzijas aģentiem, nikiem strādnieku šķiras un kolhozieku ienaidniekiem. VK(b)P CK uzskata, ka fiziskās ietekmēšanas metode obligāti jālieto arī turpmāk izņēmuma kārtā pret atklātiem un neatbruņotiem tautas ienaidniekiem kā pilnīgi pareiza un mērķtiecīga.”¹⁷* Šis dokuments bija slepens, taču nevienam ieslodzītajam nebija noslēpums, ka izmeklētāji lieto fiziskās ietekmēšanas metodes. Tās oficiāli tika atceltas tikai pēc Staļina nāves. 1953. gada 4. aprīlī L. Berija parakstīja PSRS leM pavēli nr. 0068 “Par aizliegumu lietot pret arestētajiem fiziskās ietekmēšanas un piespiešanas līdzekļus”¹⁸. Ar šo pavēli ne tikai bija aizliegts fiziski vai kā citādi ietekmēt arestētos, bet arī likvidēti dažādi līdzekļi un ierīces, ko izmantoja šiem mērķiem.

Arī Latvijā plaši tika lietotas fiziskās ietekmēšanas metodes. Kāpēc? Tāpēc, ka bez arestēto iebiedēšanas, pazemošanas un spīdzināšanas izmeklētāji nevarēja sasniegt mērķi – piespiest ieslodzīto atzīties noziegumos, kurus viņš nebija izdarījis. Taču ar to bija par maz. Tika pieprasīts, lai ieslodzītais sniedz izmeklēšanai vajadzīgās liecības arī par citiem cilvēkiem.

1953. gada 18. februārī tika arestēts M. Šacs-Aņins. Lēmumā par arestu, ko apstiprināja Latvijas PSR valsts drošības ministra vietnieks T. Pešehonovs (arestu sankcionēja Latvijas PSR prokurors), bija konstatēts, ka M. Šaca-Aņina noziedzīgo darbību apstiprina savās liecībās 40. gadu nogalē Maskavā sakarā ar Ebreju antifašistiskās komitejas (EAK) lietu arestētie Dāvids Bergeļsons un Iceks Fefers. Viņi sniedza liecības 1949. gadā, bet 1952. gada vasarā abiem tika piespiests nāves sods.¹⁹ Lēmumā bija minētas arī citu arestēto liecības par M. Šaca-Aņina "pretpadomju darbību". Savukārt šīs liecības, kā uzsvērts lēmumā, apstiprina atkal citu arestēto liecības. Un tā šo izmeklētāju satīto kamolu var šķetināt ilgi jo ilgi.

Ieslodzītajiem vispirms lika nosaukt savu draugu un paziņu vārdu un dzimšanas datus. Tas tika rūpīgi ierakstīts protokolā. Nākamajās pratināšanās par katru minēto personu pieprasīja sniegt kompromitējošas ziņas. Kā izrādās, šī informācija rūpīgi tika apkopota. Tā, piemēram, 1950. gadā apcietinātais Latvijas universitātes pasniedzējs Persijs Gurvičs²⁰ sniedza liecības pret M. Šacu un J. Pisecki, atmaskojot viņus "kā rūdītus ebreju buržuāziskos nacionālistus"²¹, bet tās izmantoja tikai 1953. gadā. Tāpat lēmumā par S. Magiļņicka arestu arī ir izmantots fragments no P. Gurviča sniegtās liecības 1952. gada 3. oktobrī: *"Uzreiz pēc Magiļņicka atgriešanās Rīgā no evakuācijas viņu dzīvoklis dažu mēnešu laikā kļuva par pulcēšanās vietu personām, kuras bija klaji pretpadomju [noskaņotas] vai nu aizdomīgas. Jau 1944. gada beigās Magiļņicka dzīvoklī apmetās uz dzīvi viņa tuvs draugs [Boriss] Gercbahs, kurš tolaik bija Maskavas Ebreju antifašistiskās komitejas pārstāvis un vāca no inteligences pārstāvjiem rakstus Anglijas un Amerikas preses izdevumiem."*²² Līdzko Maskavā sākās EAK locekļu aresti, tā uzreiz arī Rīgā apcietinātajiem lika nomelnot tās darbību.

Apmelot vajadzēja ne vien dzīvos, bet arī mirušos... 1953. gada martā izmeklētājs valsts drošības leitnants A. Guks vairākas pratināšanas, kas ilga četras piecas stundas, bija veltījis tam, lai saņemtu no S. Magiļņicka visu iespējamo informāciju par B. Gercbahu, kurš bija miris 1951. gadā. Visdrīzāk tas bija saistīts ar to, ka B. Gercbahs cieši sadarbojās ar EAK un arī gatavoja publikācijas ASV un Lielbritānijas izdevumiem. Lai gan visi teksti pirms nosūtīšanas uz ārvalstīm tika stingri cenzēti un to publikācija bija saskaņota ar PSRS valdību, pēc EAK likvidācijas 1948. gadā jebkādi sakari ar bijušajiem sabiedrotajiem tika uzskatīti kā noziegums pret padomju valsti. Tā tika kvalificēti arī sakari ar EAK.

Kopumā vērtējot izmeklēšanas gaitu pret 1953. gada sākumā arestētajiem ebrejiem, jāsecina, ka, tāpat kā daudzās citās tālaika politiskajās krimināllietās, arī te sava loma bija VDM aģentūras ziņām un represīvo iestāžu brīvprātīgo palīgu ziņojumiem, kurus, gatavojoties izmeklēšanai, rūpīgi izstudēja izmeklētāji. Tieši šādu brīvprātīgā lomu uzņēmās Ļeško Gazinskis. Viņš atbrauca uz Latviju no Krievijas pēc Otrā pasaules kara un aktīvi iekļāvās ebreju kultūras dzīvē Rīgā, bija ebreju koncertbrigādes vadītājs. Šī brigāde darbojās Latvijas Valsts filharmonijas paspārnē. Taču Ļ. Gazinskim radās konflikts ar radošo kolektīvu – J. Etmanu, Ā. Einesu, I. Ciseru, I. Gaselu. Viņiem bija būtiskas domstarpības repertuāra, kā arī citos jautājumos. 1947. gadā brigāde beidza savu darbību. Tanī pašā gadā tapa arī apjomīga Ļ. Gazinska denunciacija.

Laika ziņā tā sakrita ar plašu kampaņu pret “naidīgas buržuāziskās ideoloģijas” izpausmēm literatūrā un mākslā. 1946. gada augustā un septembrī VK(b)P Centrālā komiteja pieņēma vairākus lēmumus, kuros asi tika kritizēti rakstnieki, dzejnieki, dramaturgi, komponisti, režisori – viņi esot “iestīguši neauglīgā, kaitīgā apolitismā, individuālismā un mistiskā dekadentismā”²³. Šī ideoloģiskā kampaņa, tāpat kā jebkura cita, atbalsojās arī Latvijā. Izmantojot situāciju, Ļ. Gazinskis 1947. gada 5. aprīlī uzrakstīja LK(b)P Kirova rajona komitejas sekretāram ziņojumu, kuru vēlāk pārsūtīja uz LK(b)P Centrālo komiteju. Taču autors nesaņēma atbildi. Tad viņš 12. jūlijā nosūta ziņojumu uz Latvijas PSR Valsts drošības ministriju. Šīs denunciacijas kopija ir pievienota J. Etmana, Ā. Einesa, I. Cisera un I. Gasela lietai. Dokuments ir tipisks šī žanra paraugs. Lūk, daži fragmenti: “aktieru izteikti naidīgā attieksme pret padomju teātri atmasko viņu šķiras īsto seju”; “politiski nelīdzsvarots”; “atrodas pret padomju varu naidīgi noskaņotu cilvēku lokā un ir ar tiem tuvās radnieciskās attiecībās”; “jūtams kaut kāds atbalsts viņu darbībai no ārpuses”.²⁴ Protams, nekādi konkrēti fakti ziņojumā nav minēti, droši vien tāpēc LK(b)P CK atstāja Ļ. Gazinska ziņojumu bez atbildes. Taču Latvijas PSR VDM neviens dokuments nepazuda, tikai gaidīja savu laiku. Tā arī šī denunciacija nogulēja gandrīz sešus gadus, pirms to izmantoja kā pierādījumu arestēto aktieru pretpadomju darbībai.

Krimināllietās nav pierādījumu spīdzināšanai, fiziskā spēka lietošanai pratināšanas laikā vai starp pratināšanām. Tikai nedaudzās lietās ir notiesāto iesniegumi, kas rakstīti 50. gadu otrajā pusē vai vēlāk, ar lūgumu rehabilitēt vai pārskatīt lietu. Dažkārt tur ir paskaidrots, kāpēc apcietinātais bijis spiests sevi apmelot. Ļoti reti notika izmeklēšanas lietas pārbaude. Tieši tās gaitā parasti konstatēja, ka “tika lietotas ar sociālistisko likumdošanu nesavienojamas izmeklēšanas metodes”, “izmantotas fiziskās ietekmēšanas metodes” utt. Apsūdzētais, varbūt baidoties par savu turpmāko likteni, parasti sūdzībās aprobežojās ar fakta konstatāciju, ka izmeklēšanas gaitā “tika fiziski ietekmēts”.

No šī viedokļa raksturīga ir Latvijas universitātes vecākā pasniedzēja J. Eidusa lietas izmeklēšanas gaita. Arests notika 1953. gada 6. februārī Maskavā, kur viņš atradās komandējumā. Vēl pirms aresta 5. februārī viņa dzīvoklī Rīgā veica kratīšanu.²⁵ J. Eidusu ieslodzīja Lubjankas cietumā. Viņam inkriminēja spiegošanu pret Padomju Savienību par labu Lielbritānijai. Tiešām, J. Eiduss no 1938. gada līdz 1941. gada septembrim atradās Londonā, kur mācījās Londonas universitātes Berkbenas koledžā un ieguva bakalaura grādu fizikā. 1941. gadā, pārvarot dažādas grūtības, ar konvoja kuģi viņam izdevās atgriezties Padomju Savienībā. J. Eiduss vēlējās ātrāk iesaistīties cīņā pret nacistisko Vāciju. Ceļojums ilga mēnesi, un ceļotāji (to vidū bija arī Lielbritānijas militārās misijas locekļi) sadraudzējās. Vēlāk – jau Maskavā J. Eiduss tikās ar misijas locekļiem, lūdza arī nodot vēstules saviem Londonas paziņām. Tā kā viņš informēja PSRS IeTK struktūras par saviem sakariem, ne kara laikā, ne pēckara gados līdz pat 1953. gadam tas netika uzskatīts par kaut ko aizdomīgu, nemaz nerunājot par noziegumu. Sava nozīme J. Eidusa arestā bija arī P. Gurviča liecībām: abi it kā bijuši britu spēcīgu aģenti un informējuši par politisko stāvokli Padomju Latvijā.

Nākamajā dienā pēc aresta J. Eiduss atzinās, ka "līdz savam arestam vairāku gadu garumā nodarbojās ar spiegošanu pret Padomju Savienību"²⁶. Vēlāk viņš vairākas reizes mainīja savas liecības. Jau 19. februārī viņam uzrādīja apsūdzību: "Būdam naidīgi noskaņots pret padomju valsti un ārvalstu izlūkdienestu aģents, vairākus gadus nodarbojās ar spiegošanu pret PSRS un, būdam ebreju buržuāziskais nacionālists, veda pretpadomju nacionālistisku darbu."²⁷ Uz izmeklētāja valsts drošības majora Ščerbakova jautājumu, vai J. Eiduss atzīst sevi par vainīgu viņam inkriminētajos noziegumos, tika saņemta apstiprinoša atbilde. Droši vien par tik īsā laikā atmaskoto britu spiegu izmeklētājs Ščerbakovs tieši J. Eidusa lietas izmeklēšanas laikā saņēma nākamo dienesta pakāpi. Taču 18. aprīlī (sakarā ar Rīgā "ārstu lietā" arestēto ebreju atbrīvošanu) J. Eiduss atteicās no iepriekš sniegtajām liecībām, noliedza jebkādu saistību ar britu izlūkdienestu un uzsvēra, ka Evanss (cilvēks, kurš viņu it kā savervējis vēl Londonā) vispār neeksistē. Te pilnīgi loģiski rodas jautājums, kā izmeklētājs panāca, ka J. Eiduss apmeloja sevi un arī savu māsu T. Zālīti, kura bija arestēta Rīgā jau 22. februārī un nogādāta uz PSRS galvaspilsētu. Maskavas pilsētas tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija piesprieda T. Zālītei 10 gadus labošanas darbu nometnē.

Par valsts drošības majora Ščerbakova izmeklēšanas metodēm liecina dokuments, kas tapa PSRS Augstākās tiesas Militārās kolēģijas veiktās J. Eidusa krimināllietas pārbaudes rezultātā 1956. gadā. Šī pārbaude notika vienīgi tādēļ, ka apsūdzētais sūtīja daudzas sūdzības, iesniegumus un lūgumus dažādām iestādēm, kur viņš norādīja, ka "VDM darbinieki lietoja pret viņu nelikumīgas izmeklēšanas metodes"²⁸. Spriežot pēc dokumenta, Maskavas pilsētas tiesas Krimināllietu tiesas kolēģija veica pārbaudi

1955. gada nogalē, tātad pirms PSKP 20. kongresa. Taču, jau sākot ar 1954. gadu, saskaņā ar vairākiem PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētiem²⁹ līdz 1956. gada sākumam no Gulaga kolonijām un nometnēm tika atbrīvots vairāk nekā 300 tūkstoš ieslodzīto (galvenokārt politisko ieslodzīto).³⁰ Turpinājās arī politisko ieslodzīto lietu pārskatīšana, kas bija uzsākta 1954. gadā.

Speciāli izveidotā komisija ne tikai pārbaudīja J. Eidusa krimināllietas materiālus, bet papildus tika nopratināti T. Zālīte (J. Eidusa māsa), P. Gurvičs, kurš apmeloja J. Eidusu, kā arī izmeklētājs Ščerbakovs un Lubjankas cietuma priekšnieks pulkvedis A. Mironovs. Cietuma priekšnieka amatu A. Mironovs ieņēma no 1937. gada līdz 1953. gada beigām. Lubjankas cietumā nebija speciālu spīdzināšanai aprīkotu telpu, bet tādas bija Lefortovas cietumā. Vajadzības gadījumā ieslodzītos no Lubjankas nogādāja uz Lefortovu, lai tur spīdzinātu. Taču dažkārt, kad tika izmeklētas režīmam īpaši svarīgas politiskas lietas, lai netērētu laiku ieslodzīto pārvešanai, spīdzināšanas ierīces tika novietotas tieši A. Mironova kabinetā.³¹

Izmeklētājs apakšpulkvedis Ščerbakovs apliecināja, ka viņš lietojis tādu spīdzināšanas paņēmieni kā roku dzelžu uzlikšana, lai piespiestu J. Eidusu sniegt vajadzīgās liecības. Dienā rokas tika saslēgtas aiz muguras, bet naktī – priekšā. Roku dzelžus nenonēma vairākas diennaktis. Šo spīdzināšanas veidu, kā liecināja pulkvedis A. Mironovs, lietoja līdz 1953. gada martam saskaņā ar PSRS valsts drošības ministra vietnieka norādījumu. PSRS VDM pēdējais ministra vietnieks, kurš ieņēma šo amatu no 1952. gada novembra līdz 1953. gada martam, kad ministrija tika apvienota ar PSRS IeM, bija ģenerālleitnants S. Ogoļcovs. Tieši S. Ogoļcovs apstiprināja lēmumu par J. Eidusa arestu 1953. gada 4. februārī.³² Tā paša gada aprīlī S. Ogoļcovu arestēja, viņam inkriminēja S. Mihoelsa slepkavības organizēšanu. Taču augustā viņu atbrīvoja, tomēr 1959. gadā atņēma ģenerālleitnanta pakāpi.³³

Šī raksta sagatavošanas laikā neizdevās atrast dokumentālas liecības tam, vai arī Rīgā pret 1953. gada sākumā arestētajiem ebrejiem tikuši lietoti roku dzelži. Taču izslēgt šī spīdzināšanas veida lietošanu nevar. Pastāvēja vēl viens spīdzināšanas paņēmiens, ko vienlīdz labi izmantoja kā Maskavā, tā arī Rīgā, – ilgstoša pratināšana naktīs. Ievērojot, ka dienas laikā ieslodzītajiem neļāva kamerā pat atgulties (uzraugi tam sekoja), tā bija spīdzināšana ar bezmiegu. Ilgāk par trijām četrām bezmiega diennaktīm cilvēks nevarēja izturēt, sākās halucinācijas, zaudēja samaņu.

M. Šacu-Aņinu pratināja 23 dienas – no 19. februāra līdz 14. martam – pēc kārtas, turklāt vairākas stundas bez pārtraukuma ne tikai dienā, bet pārsvarā naktīs. Tā 21. februārī viņu pratināja no pulksten 11.40 līdz pulksten 17.30 un no pulksten 22.00 līdz pulksten 3.00 22. februārī; 23. februārī – no pulksten 11.25 līdz pulksten 16.30 un no pulksten 22.00 līdz 2.15 24. februārī, bet 2. martā šo aklo cilvēku pratināja nepārtraukti 12 stundas (!) – no pulksten 11.30 līdz 23.30, nākamajā dienā arī gandrīz

11 stundas. Vēlāk M. Šacs-Aņins atcerējās: “Septiņdesmit dienas un naktis – tas bija smags pārbaudījums. Nekad nāvi nebiju jutis tik tuvu, nekad tā nebija draudējusi tik nekaunīgi tieši sejā.”³⁴

Tāpat arī citus ieslodzītos pratināja gan dienā, gan naktīs. Nakts pratināšanas parasti sākās pulksten 21 vai 22, lai neļautu ieslodzītajiem pat atgulties. B. Pekkers, neraugoties uz šādu pratināšanas grafiku, tomēr neatzina savu vainu. Savukārt, kad J. Eidusa māsa 1955. gadā krimināllietas pārbaudes laikā jautāja, kāpēc viņa apmelojusi sevi un brāli, viņa atbildēja, ka darījusi to, “baidoties, ka atkal cietumā sistemātiski pratinās naktīs un pazemos”³⁵. Arestētais atradās pilnīgā atkarībā no izmeklētāja, kurš varēja spīdzināt, kliegt, pazemot, sist. Šī pilnīgā atkarība bija pazemojoša. Parasti bezmiegs salauza apcietināto, piespieda viņu pilnībā pakļauties izmeklētāja uzspiestajai gribai, apmelojot sevi, draugus un radniekus. Šīs necilvēciskās mašīnas darbību apliecina arī J. Eidusa pratināšanas grafiks 1953. gada februārī:³⁶

Datums	Pratināšanas			Kopā
	sākums	beigas	ilgums, stundas	
6. februāris	12.00	17.00	5	12
	22.00	5.00	7	
7. februāris	13.30	19.40	6.10	11.45
	23.15	4.50	5.35	
8. februāris	21.25	4.45	7.20	7.20
9. februāris	14.00	17.20	3.20	11.05
	21.30	5.15	7.45	
10. februāris	14.00	18.00	4	10.45
	21.30	4.15	6.45	
11. februāris	13.15	17.00	3.45	9.15
	22.00	3.30	5.30	
12. februāris	21.00	6.10	9.10	9.10
13. februāris	13.00	18.15	5.15	11.15
	22.00	4.00	6	

Pratināšana divas reizes dienā turpinājās gandrīz divus mēnešus. J. Eidusa lietā katra pratināšana noformēta atsevišķā protokolā. Taču dažās krimināllietās šādos gadījumos ir tikai viens pratināšanas protokols ar atzīmi par pārtraukumu. 1953. gada 5. martā arestēja B. Pekkeru, kuram inkriminēja, ka, “būdam naidīgi noskaņots pret Padomju varu, viņš bija ebreju nacionālistiskā centra sastāvā”, esot “LPSR IeM Centrālā Valsts arhīva priekšnieks, slēpa no padomju un partijas orgāniem kompromitējošus

materiālus par ebreju tautības personām”.³⁷ Pirmās trīs diennaktis B. Pekkeru pratināja tāpat kā J. Eidusu. Tā 7. marta protokolā atzīmēts, ka pratināšana ilgusi no pulksten 12.10 līdz 3.25 naktī, ar pārtraukumu no pulksten 16.10 līdz 21.00, tātad pratināšana ilgusi 10 stundas un 25 minūtes. Šādu “pratināšanas grafiku” (ievērojot, ka dienā, kā minēts, ieslodzītajiem bija aizliegts pat atgulties) nevarēja izturēt jauns un pilnīgi vesels cilvēks, nerunājot jau par gados veciem cilvēkiem. J. Eidusam aresta brīdī bija nepilni 37 gadi. Bet, piemēram, smagi slimajam, redzi zaudējušajam M. Šacam-Aņinam bija gandrīz jau 68 gadi, viņa sievai Frehai – 55 gadi, S. Magiļņickim – 50, Otrā pasaules kara laikā smagi ievainotajam I. Gaselam – 44, bet B. Pekkeram – 43 gadi. Kāda arestētā 1955. gadā sūdzībā PSRS Ģenerālprokuratūrai rakstīja: “Ar iebiedēšanu, fizisku ietekmēšanu, nogurdinošām 10–12 stundu ilgām pratināšanām es biju novesta līdz ārprāta stāvoklim. Galīgi novārdzināta, es pateicu: rakstiet visu, ko jūs vēlaties, es visu parakstīšu, tikai lieciet mani mierā.”³⁸ Šis atzinums ir nozīmīgs ne vien no tā viedokļa, ka ieslodzītie tika fiziski ietekmēti un morāli pazemoti, bet tas atsedz arī, kā tapa pratināšanas protokoli. Pētnieks nekādā gadījumā nedrīkst pilnībā uzticēties visam, kas rakstīts protokolos, arī tāpēc, ka bieži vien tos “sacerēja” izmeklētājs. Pamatoti rodas jautājums – kā šos atšķirt no tiem materiāliem, kur pierakstītas patiesās apsūdzētā atbildes? Dažkārt uz šo jautājumu ir grūti, pat neiespējami atbildēt. Tāpēc rūpīgi jāanalizē katra krimināllieta, jāpēta izmeklētāja “stils”, pat rokraksts, pierakstīto atbilžu valodas izteiksmes īpatnības.

Parasti pirmajā pratināšanas reizē ieslodzītajam vajadzēja aprakstīt savu biogrāfiju. Šinī gadījumā izmeklētājs diez vai varēja diktēt atbildes, tātad, salīdzinot turpmāko atbilžu stilu ar šo stāstījumu, var noskaidrot, vai tās ir tiesājamā atbildes vai izmeklētāja “sacerējums”. Var apgalvot, ka protokols ir falsificēts tad, ja atbildē tiek atkārtots jautājums. Palīdz arī rokraksta analīze. Iespējams konstatēt, vai izmeklētājs steigšus, lai pagūtu atbildes maksimāli precīzi pierakstīt. Šādā gadījumā rokraksts mainās. Ja viss protokols ir uzrakstīts nemainīgā rokrakstā, turklāt atbilžu saturs un forma atkārtoti jautājumus (tie arī aizņem vienādu vietu), tad pētniekam jābūt īpaši uzmanīgam, jo visdrīzāk protokolu sastādījis izmeklētājs un piespiedis apcietināto to parakstīt. Protams, informācijai no šādiem pratināšanas protokoliem vispār nevajadzētu uzticēties vai arī to īpaši rūpīgi pārbaudīt. Šo vārdu patiesību apstiprina M. Šaca-Aņina krimināllieta. Pirmie pieci pratināšanas protokoli (no 19. līdz 24. februārim) ir apjomīgi. Spriežot pēc loģiskām un pamatotām atbildēm, atbildētājs ir bijis augsti izglītots cilvēks, kāds apsūdzētais arī bija. Viņš centās izmeklētājam visu rūpīgi (kā jau augstskolas pasniedzējs) paskaidrot, jo nejutās vainīgs. Piemēram, 23. februārī pratināšanā, kas notika no pulksten 11.25 līdz 16.30, uz izmeklētāja valsts drošības majora Ščemeļeva jautājumu: “*Vai jūs esat nodomājis atzīt, ka pēckara periodā jūsu dzīvoklī rīkotajiem tā saucamajiem literārajiem vakariem bija pretpadomju saietu raksturs?*” – M. Šacs-Aņins atbildēja: “*Nē, to atzīt es nevaru. Iepriekšējā pratināšanā es apstiprināju to, ka 1946.–1948. gadā manā dzīvoklī*

tiešām tika rīkoti dažkārt, taču ne sistemātiski, vakari, kuros ar manu piedalīšanos apsprieda tos vai citus ar ebreju kultūras attīstību saistītos jautājumus. Bija gadījumi, kad no atsevišķu personu puses skanēja nacionālistiski spriedumi. Taču pateikt, ka šie vakari pēc sava rakstura bija pretpadomju saieti, es nevaru, jo tādā gadījumā tas neatbilstu īstenībai.”³⁹ Izmeklētājs pieprasīja, lai M. Šacs-Aņins atzīst, ka 1945.–1947. gadā viņa dzīvoklī notikušajiem ebreju inteligences – domubiedru un draugu vakariem, kuros apsprieda arī Latvijas ebreju kultūras dzīves atjaunošanas un holokausta upuru piemiņas iemūžināšanas jautājumus, bija pretpadomju raksturs, vēl vairāk – tās bijušas Ebreju nacionālistiskā centra sanāksmes. Apsūdzētais to noliedza. Tajā pašā 23. februārī pulksten 22.00 apsūdzētais atkal tika izsaukts pie izmeklētāja Ščemeļeva. Pratināšana turpinājās līdz pulksten 2.15 naktī. Neliels fragments no protokola.

“Jautājums. Iepriekšējās pratināšanās jūs neliecinājāt izmeklēšanai par savu naidīgo darbību pret Komunistisko partiju un Padomju varu. Vai tagad jums ir nodomi liecināt par to?

Atbilde. Jā, man tagad ir jāatzīst, ka esmu Komunistiskās partijas un Padomju varas ienaidnieks un vairāku gadu garumā īstenoju naidīgu, kaitniecisku nacionālistisku darbību.”⁴⁰

Atbildes teksts pilnīgi sakrīt ar jau sagatavotā apsūdzības raksta ievadvārdiem. Normālā situācijā M. Šacs-Aņins tā nevarēja runāt, taču katra protokola lapa ir viņa parakstīta...

Izmeklētājs parasti teica priekšā, kādu atbildi viņš gaida, bet “izskaidrošanas” darbs nav fiksēts protokolos. Taču dažkārt to var noprast no atbilžu pierakstiem. I. Gasels 21. martā uz izmeklētāja Musijačenko jautājumu atbild tā: “Šīsdienas [“izskaidrošanas”. – I. Š.] gaismā es saprotu un atzīstu, ka ebreju saietu organizēšana dzīvoklī, jautājuma apspriešana par ebreju teātra atklāšanu Rīgas pils. un piedalīšanās šajos saietos ir pretpadomju izpausme, taču tanī laikā nekā pretpadomju savā darbībā es nemanīju.”⁴¹ (Pēc atbildes teksta var saprast, kad apcietinātais atkārtu priekšā teikto tekstu un kuri ir viņa paša vārdi.) I. Gasels bija arestēts 7. martā – jau pēc Staļina nāves. Taču izmeklēšanas metodes un nostādnes nemainījās līdz pat aprīļa sākumam, un 23. martā I. Gaselu piespieda atzīt savus “noziedzumus”.

Kā jau minēts, krimināllietās nav tiešu pierādījumu ne par spēka lietošanu, ne arī apcietināto pazemošanu. Protokolos nav neviena necenzēta vārda vai izteiciena, nav arī tiešu vai netiešu draudu. Apsūdzētie, spriežot pēc pratināšanas protokola teksta, tika uzrunāti ar jūs. Izmeklētājs vienīgi varēja atļauties norādīt, ka ieslodzītais “maldina izmeklēšanu”, “sniedz nepatiesas liecības”, – neko vairāk. Taču krimināllietu analīze rāda dažas likumsakarības. Var runāt par spīdzināšanu, fizisku ietekmēšanu gadījumos, kad apcietinātais vairākas reizes izmeklēšanas laikā maina savu liecību. Ne visiem pietika spēka, izturības un veselības neatzīt “savu vainu”. Pazemots un salauzts cilvēks

apmeloja sevi un citus, pakļāvās izmeklētāja gribai. Tad sekoja atslābums, ieslodzītajam ļauj nedaudz atpūsties, jo izmeklētājam it kā vairs nevajag fiziski viņu ietekmēt – viņš ir pakļāvies un pieņēmis šīs necilvēciskās spēles “noteikumus”. Taču apcietinātais saprot, ko viņš izdarījis un kādas var būt viņa “atzišanās” sekas. Vienīgā izeja šādā situācijā – atteikties no iepriekšēiktā, mainīt liecības. Tādā gadījumā atkārtojas viss no sākuma, jo izmeklētāja mērķis ir – panākt apcietinātā atzišanos.

Vairākas reizes izmeklēšanas gaitā mainīja liecības J. Eiduss. Analogisku situāciju aprakstīja ebreju rakstnieks Marks Razumnijs 1956. gadā uzrakstītajā iesniegumā PSRS ģenerālprokuroram. M. Razumniju arestēja 1950. gada aprīlī. Viņam inkriminēja spiegošanu ārvalstu (Amerikas Savienotās Valstis un Lielbritānija) spēcienestu labā, pretpadomju aģitāciju, kā arī “aktīvu sadarbību” ar EAK. Sevišķā apsūdzēda piesprieda viņam 10 gadus labošanas darbu nometnē. 50. gadu vidū M. Razumnijs rakstīja: *“Pratināšanā 1950. gadā es apmeloju sevi un daudzas citas personas attiecībā par saistību ar Amerikas izlūkdienestiem vienīgi tāpēc, ka sirgu ar psihisku kaiti, praktiski atrados nepieskaitāmības stāvoklī. Turklāt to ietekmēja spiediens no pratinātāju puses. Atceros, ka laikā, kad atrados daudz maz normālā stāvoklī, 1950. g. pratināšanās centos noliegt jebkādu saistību ar Amerikas izlūkdienestiem, bija gadījums, kad es tajā laikā mēģināju izdarīt pašnāvību, jo biju vienaldzīgs pret dzīvi un vēlējos ātrāku nāvi. Lūk, tādā situācijā arī radās apmelojošās liecības pratināšanās 1950. g.”*⁴²

Krimināllietās pastāv arī cita veida netiešas norādes, ka ieslodzītie tikuši paze-moti un fiziski ietekmēti. Parasti pirmajā pratināšanā neviens neatzina savu “vainu”. Pratināšanas turpinājās vairākas stundas, bet protokols ir tikai divas trīs lapaspuses garš. Tā, piemēram, J. Pisecki 12. martā pratināja no pulksten 21.00 līdz 3.00 naktī, bet plašā rokrakstā uzrakstītais protokols aizņem tikai trīs lapaspuses. Ko tad sešas stundas darīja izmeklētājs valsts drošības majors Kizimovs un apsūdzētais? Nākamajā naktī pratināšana turpinājās trīs stundas, bet protokolam ir tikai viena lapaspuse. Turklāt uz izmeklētāja jautājumu: “Jums bija otrs vārds. Kāpēc?” – seko J. Pisecka atbilde: “Neatceros.”⁴³ Ko gan izdarīja ar spēcīgu pusmūža vīrieti (J. Piseckim tad bija nepilni 45 gadi), ja viņš aizmirsa savu otro vārdu? Tas bija lūzuma brīdis, un mēs varam iedo-māties – kāpēc. Nākamajā dienā seko atzišanās. Turklāt no protokola teksta izriet, ka izmeklētājs ir gaidījis šo atzišanos, jo pratināšana sākās ar jautājumu: “Iepriekšējās pratināšanās jūs noliedzāt savu vainu (te var būt varianti – maldinājāt izmeklēšanu, neatzināt savu vainu, slēpāt no izmeklēšanas patiesību u.tml.). Vai tagad esat gatavs atzīties?” Arī citās arestēto ebreju lietās pirms “atzišanās pratināšanas” protokoli ir īsi, kaut gan izmeklētāja un apsūdzētā “dialogi”, ja tos tā var nosaukt, ir ilgstoši. Zīmīga ir B. Pekkerā lieta – viņa pratināšanas protokoli ir uz divām trijām lapaspusēm, kaut gan pratināšanas turpinājās vairākas stundas. Daži piemēri: 19. martā pratināšana ilga no pulksten 20.45 līdz 2.45, protokolā ir divarpus lapaspušu; 20. martā – no

20.15 līdz 24.00, protokolā – divas lapaspuses; 28. martā – no 11.00 līdz 16.00, protokolā – divarpus lapaspušu; 31. martā – no 10.45 līdz 15.25, protokolā – divas lapaspuses, no 19.25 līdz 22.00, protokolā – divas lapaspuses. Šo uzskaitījumu var turpināt.⁴⁴ B. Pekkers neatzina savu vainu, viņš vīrišķīgi izturēja visus pārbaudījumus, arī aizliegumu saņemt produktu sūtījumus un naudas pārvedumus.

Saskaņā ar noteikto kārtību ieslodzītie varēja regulāri saņemt pārtikas sūtījumus, kā arī naudu, ko neizsniedza uz rokas, bet pārskaitīja cietuma kioskam, kur tirgoja pārtiku un cigaretes. Pacīņas svars un naudas summa tika reglamentēta. Aizliegums šos sūtījumus saņemt tika uzskatīts kā ļoti bargs sods, jo tādā gadījumā ieslodzītais varēja palikt neēdis (vismaz bez siltā ēdiena!) vairākas dienas pēc kārtas. Kādēļ? Tādēļ, ka dienas laikā pratināšanas nepārtrauca, lai ieslodzītais varētu cietuma kamerā paēst, tāpat, protams, neviens nepiegādāja pusdienas pratināšanas telpās. Izmeklētājs gan varēja atļauties ēst pratināšanas laikā.

Tā kā B. Pekkers nevēlējās atzīties inkriminētajos noziegumos, izmeklētājs nolēma aizliegt viņam saņemt paciņas un naudas pārvedumus. Taču tas nemaz nebija tik vienkārši izdarāms, jo šo jomu regulēja Latvijas PSR VDM iekšējā cietuma priekšnieks. 1953. gada sākumā šo amatu ieņēma valsts drošības majors Tkačevs. Izmeklētājs B. Pekkerā lietā valsts drošības majors Musijačenko marta vidū uzrakstīja iesniegumu tiešajam priekšniekam Latvijas PSR IeM Izmeklēšanas daļas priekšniekam valsts drošības apakšpulkvedim Sokolovam, pamatodams, kāpēc nepieciešams šis aizliegums. Spriežot pēc turpmākā, var secināt, ka Sokolovs piekritis Musijačenko, jo, kā jau atzīmēts, izmeklēšanas uzdevums bija jebkuriem līdzekļiem "pierādīt" apsūdzētā vainu. Tāpēc Izmeklēšanas daļas priekšnieks uzrakstīja pilnīgi slepenu iesniegumu cietuma priekšniekam: "Lūdzu aizliegt pārtikas un naudas sūtījumus uz apcietinātā Pekkerā Borisa Zigrīda dēla vārda, dzimis 1909. gadā, kurš tiek turēts iekšējā cietumā."⁴⁵ Tālāk seko atzīme, ka tikai 15. aprīlī (10 dienas pirms atbrīvošanas) B. Pekkers, respektīvi, pārtikas kiosks uz viņa vārda bija saņēmis 25 rubļus.⁴⁶

Kā zināms, pēc Staļina nāves PSRS Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks L. Berija kļuva arī par iekšlietu ministru. Apvienojot abus amatus, L. Berija uzsāka cīņu par varu impērijā. Lai to sasniegtu, vajadzēja vismaz daļēji reformēt pastāvošo represīvo sistēmu. 1953. gada 31. martā viņš parakstīja lēmumu par sakarā ar "ārstu lietu" arestēto kriminālvajāšanas izbeigšanu un atbrīvošanu no ieslodzījuma. PSKP Centrālās komitejas Prezidijs to apstiprināja 3. aprīlī, un tanī pašā dienā Maskavā no cietuma atbrīvoja bijušos "ārstus–slepkavas". Nākamajā dienā par to centrālajos laikrakstos parādījās neliela informācija – "PSRS iekšlietu ministrijas paziņojumi". Tur teikts, ka aresti izdarīti bez likumīga pamatojuma, pret arestētajiem izvirzītās apsūdzības ir nepatiesas un viņi ir pilnīgi rehabilitēti.⁴⁷ Tā, pateicoties L. Berijas centieniem, milzīgā represīvā sistēma sāka pakāpeniski un, teiksim, pamazām atteikties no Staļina

laikā iedibinātās kārtības. Pirmkārt, bija aizliegta ieslodzīto spīdzināšana (taču tas nenozīmē, ka izmeklētāji vairs “nepalaida rokas” un nepazemoja arestētos); otrkārt, krimināllietu materiāli liecina, ka jau aprīļa sākumā ja ne pilnīgi aizliedza, tad vismaz ierobežoja nakts pratināšanas. Tā, piemēram, vēl marta beigās S. Magilņicki pratināja gan naktīs, gan arī dienā, bet pēc 2. aprīļa – tikai dienā, turklāt ne ilgāk par četrām piecām stundām.⁴⁸ Un, treškārt, bija noteikts pusdienu pārtraukums, lai ieslodzītais varētu paēst. Tas nebija iedomājams Staļina dzīves laikā. Spriežot pēc pratināšanas protokola, 9. aprīlī B. Pekkeru pratināja no pulksten 11.15 līdz 16.00, taču īpaši uzsvērts, ka no pulksten 12.00 līdz 13.45 bijis pārtraukums.⁴⁹

Diezgan krasais pavērsiens izmeklēšanas gaitā neizraisa izbrīnu: aprīļa sākumā tika saņemts rīkojums no Maskavas atbrīvot no ieslodzījuma sakarā ar “ārstu lietu” Latvijā arestētos ebrejus. Pirmā reakcija no izmeklētāju puses bija – neizpratne. Tik daudz pūļu tika pielikts, lai piespiestu arestētos atzīties, galu galā bija pat uzrakstīta apsūdzība (laikposmā no 4. marta līdz 25. martam)! Visiem arestētajiem Rīgā 1953. gada februārī un marta sākumā bija inkriminēti noziegumi saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksa 58.¹⁰ pantu – pretpadomju propaganda un aģitācija; 58.¹¹ pantu – organizēta darbība, vērsta uz kontrrevolucionāru noziegumu sagatavošanu un izdarīšanu. M. Šacam-Aņinam un viņa sievai inkriminēja vēl 58.^{1a} pantu – Dzimtenes nodevība, bet B. Pekkeram – 58.⁷ pantu – valsts rūpniecības, transporta, tirdzniecības un citu tautsaimniecības nozaru graušana.

Uzdevumu “atmaskot” Latvijā ebreju pretpadomju nacionālistisko centru, kurš īstenoja “graujošu darbību pret Komunistisko partiju un Padomju varu”, kā ierakstīts visos apsūdzības rakstos, izmeklētāju grupa bija godam izpildījusi. Šo speciāli izveidoto grupu vadīja LPSR IeM Izmeklēšanas daļas vadītājs valsts drošības apakšpulkvedis Sokolovs. Grupā bija iekļauti pieredzējuši Valsts drošības ministrijas darbinieki: valsts drošības majori – Ščemeļevs, Kizimovs, Musijačenko, valsts drošības kapteinī – Steļmahs, Rižovs, valsts drošības vecākie leitnanti – Rogušins, Soldatovs un valsts drošības leitnants A. Guks. Valsts drošības majors Ščemeļevs strādāja Latvijā, spriežot pēc viņa izmeklētajām krimināllietām, vēl 1941. gadā. Pēc nacistiskās Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai tolaik seržants Ščemeļevs turpināja strādāt Latvijas PSR VDTK operatīvās izmeklēšanas grupas sastāvā Sevurallagā, kur izmeklēja ieslodzīto Latvijas pilsoņu lietas.⁵⁰ Šī izmeklētāja vārds ir sastopams arī daudzās politiskās krimināllietās pēc Otrā pasaules kara. A. Guks izmeklētāja gaitas sāka 1945. gadā. Arī pārējie grupas izmeklētāji bija lietpratēji. M. Šaca-Aņina meita Ruta Šaca-Marjaša savās atmiņās apraksta 1953. gada iespaidus tā: “Tēvam tika izvirzītas neprātīgas, fantastiskas apsūdzības. Sokolovs, Steļmahs, Ščemeļevs – ārēji diezgan inteligenti cilvēki, bet kā viņi varēja tik centīgi un bezdomīgi pakļauties ļaunā spēka noziedzīgajam diktātam un darīt tādas acīm redzamas un tīšas ļaundarības?”⁵¹ Par šiem “ārēji diezgan

inteligēntajiem” izmeklētājiem pats M. Šacs-Aņins atcerējās: *“Un, lūk, es atkal esmu cietumā. Šausmas, tumsonība, izmeklētāju cietsirdība, elle! Priekšnieka [Izmeklēšanas daļas priekšnieks Sokolovs. – I. Š.] uzklieziens: “Par nodevību – nāves sods!” Šie pārdzīvotāji izsūca visus spēkus. Notika asiņaina izrēķināšanās, un nekādu cerību paglābties.”*⁵² Spriežot pēc M. Šaca-Aņina atmiņām, izmeklēšanas daļas priekšnieks Sokolovs piedalījās pratināšanās, kaut gan nevienā protokolā tas nav minēts.

Lūk, ko par sava izmeklētāja valsts drošības kapteiņa Steljmaha darba stilu savās atmiņās rakstīja F. Šaca: *“Izmeklētāja uzvārds bija Steljmahs. Pratināšanās viņš bija ļoti rupjš, necenzēti lamājās, sīta galdā dūri un sauca mani par “vražīnu”. Izmeklētājs teica: “Ielāgojiet – jūs vairs neesat ne sieva, ne māte!” Bet kas tad? Sit galvu pret mēmo sienu, ej uz priekšu un ej atpakaļ – bet kas tad es esmu?! To nevar gadiem ilgi aizmirst.”*⁵³

A. Guks sauca S. Magiļņicki uz pratināšanām pat tad, kad viņš atradās cietuma slimnīcā. 22. aprīlī izrakstītajā ārsta izziņā ir noteikta diagnoze – mākslīgs labās puses pneimotorakss, pazemināts sirds tonuss, secinājums – depresīvs stāvoklis.⁵⁴ Taču viņu pratina 22. un 24. aprīlī no pulksten 11.00 līdz 19.15 (ar pusdienas pārtraukumu).⁵⁵

Un tomēr pat pēc rīkojuma saņemšanas ieslodzītos neatbrīvoja uzreiz. Viņi nevarēja vienkārši atteikties no iepriekš sniegtajām liecībām, bet nācās tiem pašiem izmeklētājiem skaidrot, kāpēc apmelojuši sevi un citus. Tas bija vēl viens pārbaudījums, jo abas puses zināja, kāpēc tā notika. Un tieši šinī “izmeklēšanas” stadijā izmeklētāji atcerējās par lieciniekiem. B. Pekkerā lietā dažu dienu laikā tika nopratināti desmit liecinieki, kas liecināja par labu apsūdzētajam. S. Magiļņicka, viņa sievas un H. Pevzneres lietā tika nopratināti astoņi liecinieki. Neviens ne varēja, ne vēlējās apstiprināt izvirzītās nepamatotās apsūdzības. Kopumā vērtējot liecinieku liecības, var atzīmēt, ka vienīgi Ļ. Gazinskis, kurš 1947. gadā uzrakstīja denunciāciju, liecināja pret apsūdzētajiem J. Etmanu, Ā. Einesu, I. Ciseru un I. Gaselu. Taču tas netika ievērots – un tieši ebreju estrādes brigādes bijušos aktierus atbrīvoja no ieslodzījuma pirmos – jau 14. aprīlī. Liecinieki nebija iesaistīti M. Šaca-Aņina, viņa sievas Frehas un J. Pisecka lietā. Viņus atbrīvoja 25. un 26. aprīlī kopā ar pārējiem Latvijā arestētajiem saistībā ar “ārstu lietu”.

Pirms atbrīvošanas arestētie parakstīja šādu solījumu: *“Es, (uzvārds, vārds, tēv-vārds, dzimšanas gads), dodu sekojošu parakstu Latv. PSR VDM orgāniem par to, ka apņemos turēt pilnīgā slepenībā visu to, kas man tapa zināms manas aizturēšanas laikā, par cietuma izvietojumu, režīmu, un par visu to, kas man tapa zināms laikā, kad es atrados cietumā, apņemos nevienam neko nestāstīt.*

*Par manis dotā paraksta pārkāpšanu tikšu saukts pie atbildības kā par valsts noslēpuma izpaušanu.”*⁵⁶ Šis teksts neatšķiras no tā, ko parakstīja atbrīvotie vēl 1940. gadā: *“Es, (uzvārds, vārds, tēva vārds), dodu šo parakstu LPSR IeTK par to, ka apņemos turēt stingrā slepenībā visu to, kas man tapa zināms laikā, kamēr es atrados Rīgas centrālcietumā.*

*Šī paraksta pārkāpšanas gadījumā es tikšu saukts pie atbildības leTK orgānu priekšā kā par valsts noslēpuma izpaušanu.*⁵⁷

Un tiešām, bijušie ieslodzītie parasti pat saviem tuviniekiem nestāstīja par to, kas patiesībā notika aiz cietuma mūriem. Daudzi nekad neredzēja savas krimināllietas, tātad viņiem bija liegta iespēja paskaidrot, kur ir patiesība, kur – meli. Arī tāpēc pētniekiem ļoti piesardzīgi jāstrādā ar šo specifisko vēstures avotu. Mums jāatceras, ka aiz katras lietas ir cilvēka liktenis...

Atsauces un skaidrojumi

- 1 Izņēmums ir A. Bambala darbi: *Bambals A.* 1941. gada 14. jūnija izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietu dokumenti kā vēstures avots // 1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. g. 12.–13. jūnijs, Rīga. – Rīga, 2002, 373.–383. lpp.; *Bambals A.* 1940./41. gadā represēto latviešu virsnieku piemiņai: Virsnieku Golgātas ceļš un liktenis Gulaga nometnēs (1941–1959) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata: Genocīda politika un prakse. – Rīga, 2000, 92.–158. lpp.
- 2 Saskaņā ar spēkā esošo Latvijas Kriminālprocesa kodeksu – izziņas izdarīšana. Padomju režīma laikā lietoja jēdzienu “izmeklēšana”, kas turpmāk rakstā tiek lietots.
- 3 Tajā, starp citu, bija teikts, ka, “balstoties uz ebreju buržuāzisko nacionālistu grupu, profesionāli spiegi un teroristi no “Džoint” amerikāņu izlūkošanas dienestu uzdevumā un to vadībā izvērša graujošu darbību arī Padomju Savienības teritorijā”. – Правда, 1953, 13 янв. – Vienlaikus ar šo rakstu tika publicēts arī PSRS telegrāfa aģentūras TASS ziņojums par “ārstu – kaitnieku grupas arestu”. Tikai pavisam nesen noskaidrots, ka abus tekstus pirms publicēšanas lasījis un rediģējis Stalins. – Sk.: Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР, 1945–1953. – Москва, 2002, с. 392–397. – Laikrakstā “Pravda” 1953. gada 13. janvārī publicētais ievadraksts bija pārpublicēts avīzēs “Сīņa” un “Советская Латвия” 14. janvārī.
- 4 1952. gada jūlijā Maskavā tika organizēta prāva pret Ebreju antifašistiskās komitejas locekļiem S. Lozovski, I. Feferu, P. Markišu, L. Šternu u.c. Visiem, izņemot L. Šternu, tika piespriests nāves sods. 1957. gadā veica šīs complicētās lietas pārbaudi. Tās gaitā konstatēja, ka apsūdzētie ir notiesāti nepamatoti. – Sk.: *Борщаговский А.* Обвиняется кровь: Документальная повесть. – Москва, 1994, с. 14, 367.
- 5 Sīkāk par viņu sk.: *Шац-Марьяш Р. М.* Быль, явь и мечта: Книга об отце. – Рига, 1995, 244 с.; Макс Шац-Анин: Жизнь, наследие, судьба. Материалы научной конференции, Рига, 20 июня 1997 года. – Рига, 1998, 160 с.
- 6 1953. gada 13. aprīlī tika pieņemts lēmums par Latvijas PSR Valsts drošības un lekslietu ministrijas apvienošanu (sk.: Высшие и центральные государственные органы Латвийской ССР. 1940–1985 гг. – Рига, 1989, с. 161). Tomēr šim lēmumam bija formāls raksturs, jo faktiski koprepublikānisko ministriju apvienošanās sākās jau 1953. gada martā vienlaikus ar attiecīgo PSRS ministriju apvienošanu. – Sk.: *Коржихина Т.* История государственных учреждений СССР. – Москва, 1986, с. 250. – Reorganizācija notika tieši rakstā aplūkotajā laikposmā, taču tā būtiski neietekmēja bij. Latvijas VDM struktūru, kā arī nemainīgas palika līdzstrādniekiem piešķirtās militārās pakāpes (valsts drošības leitnants, valsts drošības majors utt.). Šī piezīme ir nepieciešama, lai izvairītos no neskaidrībām, jo rakstā izmantoti abi nosaukumi atkarībā no aplūkotā dokumenta.

- ⁷ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) / Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera red. – Rīga, 2000, 411. lpp.
- ⁸ Turpat, 400., 412. lpp.
- ⁹ Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители: 1923–1991 гг. – Москва, 1999, с. 9. – Bieži vien zinātniskajā literatūrā šo kodeksu dēvē par 1926. gada Kriminālkodeksu.
- ¹⁰ Augstākais likumdevēja, izpildvaras un rīcības orgāns Padomju Savienībā PSRS Centrālās Izpildu komitejas sesiju starplaikā. Pastāvēja no 1922. gada decembra līdz 1938. gada janvārim. – Sīkāk sk.: turpat, 11. lpp.
- ¹¹ Известия ЦК КПСС, 1989, № 3, с. 138.
- ¹² Latvijas tiesību vēsture ..., 411. lpp.
- ¹³ Правда, 1947, 5 июня.
- ¹⁴ Latvijas tiesību vēsture ..., 399. lpp.
- ¹⁵ Теория судебных доказательств в советском праве. – Москва, 1941.
- ¹⁶ Известия ЦК КПСС, 1989, № 3, с. 132, 133.
- ¹⁷ Turpat, 145. lpp.
- ¹⁸ Костырченко Г. В. Тайная политика Сталина: Власть и антисемитизм. – Москва, 2001, с. 687.
- ¹⁹ Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1986. f., 2. apr., P-2918. l., 5., 6. lp.
- ²⁰ P. Gurvičs bija arestēts 1950. gada 5. novembrī. 1951. gadā "par pretpadomju aģitāciju un propagandu" Sevišķā apspriedē piesprieda viņam septiņus gadus labošanas darbu noietnē. – Turpat, P-4972. l., 1. sēj., 1. lp.; P-2003. l., 3. sēj., 127. lp.
- ²¹ Turpat, P-4972. l., 1. sēj., 23. lp.
- ²² Turpat, P-3127. l., 2. lp.
- ²³ 1946. gada 14. augustā tika pieņemts lēmums "Par žurnāliem "Zvezda" un "Leningrad"", 26. augustā – "Par dramatisko teātru repertuāru un pasākumiem tā uzlabošanā", 4. septembrī – "Par kino filmu "Lielā dzīve"". Šos lēmumus atcēla 1958. gada maijā. – Sk.: Latvija padomju režīma varā: 1945–1986: Dokumentu krājums. – Rīga, 2001, 396. lpp.; Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953. – Москва, 2002, с. 229.
- ²⁴ LVA, 1986. f., 2. apr., P-1128. l., 218.–223. lp.
- ²⁵ Turpat, P-2003. l., 1. sēj., 1.–5. lp.
- ²⁶ Turpat, 37. lp.
- ²⁷ Turpat, 175. lp.
- ²⁸ Turpat, 3. sēj., 532. lp.
- ²⁹ Kaut gan pirmā amnestija pēc Staļina nāves bija pasludināta 1953. gada 27. martā un saskaņā ar to pirms termiņa no ieslodzījuma vietām bija atbrīvoti vairāk nekā 1,2 milj. ieslodzīto, taču to vidū bija maz politisko ieslodzīto. Tomēr pirmie gandrīz 33 tūkstoši politisko ieslodzīto bija atbrīvoti no Gulaga noietnēm un kolonijām nevis saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrētu, bet gan saskaņā ar PSRS Prokuratūras, PSRS Tieslietu ministrijas, PSRS IeM un VDK 1954. gada 19. maija pavēli. Tā paredzēja pārskatīt to personu lietas, kuras bija notiesātas saskaņā ar KPFSR Kriminālkodeksa 58. pantu. – Sk.: Население России в XX веке. Исторические очерки, т. 2: 1940–1959. – Москва, 2001, с. 192.
- ³⁰ Aprēķināts pēc: turpat, 192., 193. lpp.
- ³¹ Pēdējo reizi šāda spīdzināšanas kamera Lubjankas cietuma priekšnieka kabinetā tika ierīkota 1952. gada decembrī, kad izmeklēja "ārstu lietu", jo Staļins atļāva VDM vadībai šinī gadījumā lietot fiziskās ietekmēšanas metodes. – Sk.: Костырченко Г. В. Op. cit., с. 643.

- 32 LVA, 1986. f., 2. apr., P-2003. l., 1. sēj., 2. lp.
- 33 Sk.: Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР ..., с. 590.
- 34 *Шац-Марьяш Р. М.* Быль, явь и мечта: Книга об отце, с. 282.
- 35 LVA, 1986. f., 2. apr., P-2003. l., 3. sēj., 534. lp.
- 36 Turpat, 1. sēj., 31., 32., 37., 43., 55., 60., 65., 75., 84., 90., 97., 104., 107., 114. lp.
- 37 Turpat, P-2928. l., 2. lp.
- 38 Turpat, 1. apr., 7405. l., 198. lp.
- 39 Turpat, 2. apr., P-2918. l., 1. sēj., 40. lp.
- 40 Turpat, 24. lp.
- 41 Turpat, P-1128. l., 151., 152. lp.
- 42 Turpat, P-2441. l., 223. lp.
- 43 Turpat, P-2918. l., 2. sēj., 140.–142. lp.
- 44 Turpat, P-2928. l., 42., 43., 45., 47., 49. lp.
- 45 Turpat, 31. lp.
- 46 Turpat, 40. lp.
- 47 Stkāk sk.: *Костырченко Г. В.* Op. cit., с. 687.
- 48 Sk.: LVA, 1986. f., 2. apr., P-3127. l., 53.–97. lp.
- 49 Turpat, P-2928. l., 59.–62. lp.
- 50 Piemēram, sk.: turpat, 1. apr., 7251. l.; 39890. l.
- 51 Literatūra un Māksla, 1989, 22. apr.
- 52 *Шац-Марьяш Р. М.* Быль, явь и мечта: Книга об отце, с. 282.
- 53 Literatūra un Māksla, 1989, 22. apr.
- 54 LVA, 1986. f., 2. apr., P-3127. l., 219. lp.
- 55 Turpat, 89., 90., 92.–97. lp.
- 56 Turpat, P-2928. l., 52. lp.
- 57 Turpat, P-1586. l., 27. lp.

Irēne Šneidere

Investigation Methods Used Against Jews Arrested at the Beginning of 1953

Summary

Since Latvian historians use political criminal files from the former KGB archives in their research, attention is paid mostly to summing up of new facts and less to the analysis and evaluation of these criminal files (mainly examination records) as historical sources. Some authors completely rely on these sources, others deny them, some scholars ignore everything that is contrary to the concept they had put forward. This is so especially in regard to political crimes committed after World War II. From the author's point of view information

included in criminal files cannot be completely trustworthy, but it also should not be completely denied. It can be explained by extraordinary circumstances of making up of these materials – period of time and typical inquiry methods.

This article covers a very short spell – January–April 1953. This choice was influenced by several facts. First, at that time repressive system in Latvia was fully operating as an integral part of the USSR repressive institutions. Second, employees of repressive institutions (investigation officers) had completely realized aims of their work and tools that can be used to achieve the result. Third, during these months a number of Jewish intellectuals were arrested in Rīga in connection with the so-called “doctors’ plot” in Moscow. After Stalin’s death they were discharged by order of the Deputy Head of the Council of Ministers of the USSR and Minister of the Interior L. Beriya. It means that the system itself admitted that they were not guilty.

The article contains analysis of criminal files of arrested Jews in Rīga. Almost all of them had pled guilty during the inquiry. This result was obtained by use of torture, causing of physical harm and humiliation. Investigation officers widely used 10–12 hours long questioning both at day and at night. This meant that persons thus tortured had no chance to sleep because according to the prison rules it was forbidden even to lay down on the bed during the day time.

At that time the main aim of inquiry was not to establish the true facts, but rather to prove the guilt of arrested people at any cost. Many arrested people could not withstand conditions of incarceration and inquiry methods and were forced to slander not only themselves but also their friends and even relatives.

Historians have to be especially cautious when studying these sources because some examination records were made up by investigators themselves and arrested persons were forced to sign them. Criminal files do not give direct evidence of torture but indirect evidence is analysed in this article. Before an order from Moscow concerning cancellation of Jews criminal files was received, indictments had already been made up. It means that these cases had been prepared for trying by the court or, most probably, by the Special Council.

Only after an order from Moscow investigation officers “remembered” that they had to examine witnesses. Most of them testified in favour of prisoners.

Besides there was one more ordeal these innocent people had to pass. They had to explain to the same investigation officers – members of the special brigade of qualified KGB investigation officers, who according to the order had to look through all Jews criminal files, why they were testifying against themselves.

Analysis of these criminal files is not an easy task and should be done thoroughly because many of former prisoners already had passed away and we cannot obtain their explanation of the facts – whether they were true or false.

**HOLOKAUSTU PĀRDZĪVOJUŠĀS
LIECĪBA**

**TESTIMONY
OF A HOLOCAUST SURVIVOR**

Deizija Branda-Šveigere

Atmiņas par Ungārijas ebreju deportāciju uz Latviju 1944. gada vasarā

Holokausta traģēdijas izpētē Latvijā pēdējā laikā paveikts ne mazums, taču palikuši arī “balti plankumi”. Viens no tiem ir vairāku tūkstošu Ungārijas ebreju sieviešu deportācija 1944. gada vidū no Aušvicas koncentrācijas nometnes (*Auschwitz-Birkenau*) uz Rīgu un Dundagu. Latvija šajā laikā bija pārvērtusies kara laukā – un sakarā ar to nacisti sāka demontēt rūpnīcu iekārtas, lai tās izvestu uz Vāciju. Tas samazināja pieprasījumu pēc darbarokām, arī pēc ieslodzīto ebreju darbaspēka. Loģiski spriežot, nacistiem nebija nekādas vajadzības militāri apdraudētā apgabalā vēl papildus ievest ebreju ieslodzītos, īpaši, ja atceramies, ka Rīgā 1944. gada jūlijā jau notika priekšdarbi koncentrācijas nometnes “*Riga-Kaiserwald*” evakuēšanai. Pēc plašām “selekcijām” – darbam un pārvešanai uz Vāciju nederīgo atlases to iznīcināšanai – 6. augustā pirmie ieslodzītie jau atstāja Rīgu, lai pa jūrasceļu aizvestu uz Dancīgu un no turienes uz Štuthofas koncentrācijas nometni. Ap šo laiku no Liepājas uz Štuthofu tika aizvesti arī Dundagas (*Dondangen*) koncentrācijas nometņu ieslodzītie, to vidū vairāki tūkstoši pirms mēneša šurp atdzīto Ungārijas ebreju sieviešu. Tūkstošiem ieslodzīto sieviešu pārvadāšana drausmīgos apstākļos no Ungārijas uz Aušvicu Polijā, no turienes uz Rīgu un pēc tam uz Vāciju savas nežēlības un bezjēdzības dēļ vēsturniekiem šķiet neticama jo vairāk tāpēc, ka pilnīgi trūkst oficiālu dokumentu – rīkojumu, koncentrācijas nometņu administrācijas sarakstes vai ieslodzīto uzskaites kartīšu. Mēs nezinām ne ieslodzīto transportu precīzo pienākšanas datumu, ne to skaitu. Koncentrācijas nometnē “*Riga-Kaiserwald*” 1944. gada vasarā klīda baumas, ka viens no Rīgā ienākušajiem ešeloniem bijis ar plombētiem vagoniem, kuros visas ieslodzītās sievietes no karstuma, slāpēm un bada ceļā mirušas.

Vienīgais avots par ungāru ebrejiešu ciešanu vēsturi Latvijā līdz šim bija Rīgas un Dundagas nometņu ieslodzīto ebreju atmiņas. Tās gan vienmēr ir skopas un fragmentāras, jo jaunpienācēju lielākā daļa runāja tikai ungāriski, tāpēc tuvāki kontakti tikpat kā neizveidojās. Atmiņās vienmēr norādīts uz jaunpienācēju ārkārtīgi nožēlojamo stāvokli, sievietes bijušas šausmīgi izbadējušās un atradušās smagā depresijā.

No šīm atmiņām uzzinām, ka jaunpienācējas tika koncentrētas “*Riga-Kaiserwald*” centrālajā nometnē Mežaparkā, filiālēs “*Spilve*”, “*Strasdenhof*”, “*Kabelwerke*” un galvenokārt Dundagā (“*KZ Dondangen I*” un “*KZ Dondangen II*” Popervālē Talsu apriņķī). Taču atmiņas nesniedz pārbaudāmu informāciju par laiku, kad pienāca pirmie ešeloni ar ungāru sievietēm (autoraprāt, tas varēja būt 1944. gada maijā), arī pieņēmumi par viņu skaitu ir ļoti pretrunīgi (iespējams, kopumā ne vairāk par 5000–6000).

No ungāru ebrejietēm, kuras no Aušvicas tika deportētas uz Latviju, bet pēc tam uz Vāciju, izdzīvoja tikai nedaudzas. Tas izskaidro to, ka viņu rakstīto atmiņu tikpat kā nav. Līdz šim vienīgie publicētie ir R. Veisas memuāri (*Weiss, Reska. Journey through Hell. A Woman's Account of her Experiences at the Hands of the Nazis. – London 1961*), tomēr par uzturēšanās laiku Latvijā R. Veisas sniegtās ziņas ir visai pretrunīgas un nevar tikt izmantotas par vēstures avotu. Nesalīdzināmi lielāka vērtība ir tagad ASV dzīvojušās mākslinieces Deizijas Brandas (*Daisy Brand*) atmiņām. Tās sarakstītas 2002. gada 26. septembrī pēc muzeja un dokumentācijas centra “Ebreji Latvijā” ierosinājuma.

Sniedzam šo atmiņu tekstu, ko latviski tulkojusi Inese Runce.

Publikāciju sagatavojis *Margers Vestermanis*

Biogrāfija

Es, Deizija Šveigere, piedzimu 1929. g. Bratislavā Čehoslovākijā. Mans tēvs Ludvigs bija direktors kādā vietējā bankā, māte Aranka bija mājsaimniece, ģimenē bija divi bērni – es un mana māsa Mērija, kas bija trīs gadus par mani vecāka (mana māte bija aizrāvusies ar angļu valodu, ko viņa mācījās skolā, tāpēc mums abām deva angļu vārdus). Ģimene piederēja vidusslānim un bija asimilējusies vietējā kultūrā un Austrumungārijas monarhijā, līdz 1918. gadā nodibināja Čehoslovākijas Republiku.

Mani vecāki bija beiguši ģimnāziju, un māte vienu gadu apmeklēja koledžu Vīnē. Mājās un ar mums – bērniem viņi runāja vācu un ungāru valodā. Es pati mācījos slovāku valodā.

1939. gadā mans tēvs tika pārcelts uz kādu mazu bankas filiāli Hustas pilsētā, kas atradās Čehoslovākijas pašā austrumu daļā. Šo reģionu dēvē par Ukrainas Karpatiem. Drīz pēc Minhenes vienošanās Ungārija šo teritoriju anektēja, un tā mēs nonācām Ungārijas sastāvā. Kā ebrejiem mūsu dzīve bija daudz pieņemamāka tur, nekā tas būtu bijis dzimtajā Čehoslovākijā, kuru tajā pašā gadā (1939) nacisti iekaroja un sadalīja.

Sākumā dzīve zem ungāru režīma bija laba, taču tika izdoti antisemitiski likumi un, sākot ar 1942. gadu, ebrejiem tika aizliegta lielākā daļa profesiju un biznesa iespēju. Mans tēvs zaudēja darbu bankā. Lai gan biju bērns, tomēr zināju, ka dažas vērtīgas lietas, kā, piemēram, dārglietas, sudraba trauki un pat mēbeles, sāka pazust – tās tika pārdotas, lai iegūtu naudu. Es zināju, ka pastāv briesmas, bet kā bērns jutos neapdraudēta, kā tas parasti notiek. Viss mainījās, kad 1944. gada martā vācieši okupēja Ungāriju, tiem līdzī nāca SS grupa ar Ādolfu Eihmani priekšgalā, lai atrisinātu “ebreju problēmu”.

Dažu nedēļu laikā pirmo reizi tikām ievietoti geto, un tad maijā sākās transportēšana uz Aušvicu. Mana ģimene un es tikām aizvesti no Hustas geto un ievietoti vilcienā, kas devās uz Aušvicu 1944. gada 7. jūnijā. Kad mēs tur ieradāmies, tēvu no mums nošķīra. Vēlāk citi izdzīvojušie pastāstīja, ka viņš tiešā ceļā nosūtīts uz gāzes kameru. Mana māsa, māte un es tikām selektētas uz Birkenavu un noturētas tur trīs nedēļas. Kādā dienā selekcijas laikā, ko vadīja pazīstams ārsts Jozefs Mengele, mūsu grupa tika atlasīta un mums pateica, ka sūtīs uz darba nometni. Pirms mūs iesēdināja vilcienā, tikām turēti kādā dīvainā ēkā, kas atradās aiz nometnes dzelzstiepleņu žoga netālu no dzelzceļa sliedēm, kur vilcienam bija jāpienāk. Ēkai nebija logu, tikai daži stikla paneļi griestos, un tur mēs tikām sadzīti telpā, līdz bija iespējams tikai stāvēt. Mēs pavadījām šo nakti, ciešot no karstuma, slāpēm un

paguruma. Beidzot mūs izlaida laukā, lai dotos uz vilcienu. Citi ieslodzītie mūs informēja, ka šī ēka, kur mūs turēja, īstenībā bija gāzes kamera, un tā vietā, lai mūs tur nogalinātu, tika sagaidīts vilciens.

Šis vilciens mūs nogādāja koncentrācijas nometnē Kaizervaldē Rīgā Latvijā. Šeit es nevaru pateikt konkrētu datumu, kad tas notika, tāpat kā pārējās grupas sievietes, ar kurām mēs bijām kopā. Kā cietumniekiem mums nebija ne pulksteņu, nedz arī kalendāru, kas mums pavēstītu laiku un datumu, un, kopš mūsu gaitas tika ierobežotas, mums bija tikai aptuvena nojausma, kas patiesībā notika ārpus mūsu atrašanās vietas. Mēs ieradāmies Kaizervaldē jūlija sākumā, kur mūs izvietoja dažās vecās, pussagruvušās akmens ēkās ar lieliem pagalmiem. Mēs gulējām uz koka kojām, kas bija pilnas ar dažādiem insektiem, un guļasvieta bija jādala uz diviem.

Pēc nedēļas ilgas uzturēšanās Kaizervaldē notika kārtējā selekcija, kas norisinājās pagalmā, un kāda daļa cilvēku patiešām tika nosūtīta darbos. Apmēram 25 cilvēki no mūsu pilsētas Hustas tika turēti kopā vienā grupā, to skaitā arī mana māte, māsa un es. Mēs tikām nosūtīti uz Dundagu ar kuģi pa Rīgas līci. Dažiem mūsu draugiem neatļāva doties līdz, viņiem bija jāpaliek Kaizervaldē, un mēs nekad vairs viņus neredzējām. Viss, ko es atceros no Dundagas I, ir dažas koka barakas. Pēc mēneša vai vairāk mēs tikām pārsūtīti uz Dundagu II. Cik es varu izvērtēt, tā bija grupa, kurā bija apmēram 500 Ungārijas ebreju sievietes. Katru dienu gājām uz mežu un strādājām – vācām koku zarus lidmašīnu kamuflāžai. Šim darbam tika izmantoti grants pārvadājamie divriči, iespējams, ka tie bija nepieciešami vēl kādiem citiem darbiem. Kādā dienā mana māte sabruka, jo viņai sākās kuņģa čūlas asiņošana, un viņa tika aiznesta uz nestuvēm atpakaļ uz nometni, kur viņu novietoja stacionārā. Tur viņa palika līdz nometnes evakuācijai 1944. gada augustā.

Mēs soļojām apmēram nedēļu. Šajā laikā mana māte un vēl citas četras piecas sievietes tika vestas pajūgos, ko lietoja siena vešanai. Mēs ar māsu viņu redzējām, kad bija iespējams paiet garām ratiem. Ratos bija arī pārtikas krājumi, un, kad vienreiz gājām mātei garām, viņa, riskējot ar dzīvību, tomēr kaut kā nozaga klaipu maizes un iedeva mums.

Kādu rītu, kad mēs viņu gribējām apraudzīt, viņa un vēl viena sieviete no ratiem bija pazudusi. Kad mēģinājām kaut ko pajautāt sargiem par māti, viņi atbildēja: "Hau ab!" ("Pazūdiet!") Vēlāk mēs sapratām, ka viņas tika kaut kur aizvestas, nošautas un apraktas. Taču neviens mums par to neteica. Tad mēs ieradāmies Liepājā, kur es atceros lielu skaitu cietumnieku, arī Ungārijas ebrejietes, iespējams, visas bija savāktas vienkopus no citām Latvijas nometnēm. Pēc tam mēs visi tikām ieģrūsti vilcienā uz Štuthofu. Tas bija, cik atceros, kāds to vilcienā teica, 1944. gada 20. augusts. Es atceros arī, ka mēs braucām garām Kēnigsbergai.

Štuthofa bija šaušalīga vieta. Mēs soļojām no vilciena stacijas pa akmeņainu ceļu uz nometnes ieejas pusi. Akmeņainais ceļš bija taisīts no sadragātiem ebreju kapakmeņiem, kur aizvien vēl bija redzami uzraksti ivritā. Tie bija nebeidzami sišanas, pārbaužu un izsalkuma brīži. Pēc Štuthofā pavadītas nedēļas tikām pārvesti uz darba nometni Leipcigā, kas bija Būhenvaldes filiāles nometne, un mūs izrikoja kā darba vergus Allgemeine Elektrische Gesellschaft piederošajā lidmašīnu rūpnīcā. Apstākļi šeit bija mazliet labāki, pat ja bija jāstrādā 13 stundu dienā vai naktsmaiņā vai arī jāsoļo uz darbu pieci kilometri turp un atpakaļ. Pārtikas devas kļuva mazākas ar katru dienu, un rūpnīca tika slēgta 1945. gada martā, jo visu laiku nemitīgi bombardēja. Tad sākās ceļš uz Dahavu.

Mūsu sargi gribēja, lai viņus labāk sagūsta amerikāņi, nekā nonāk Sarkanās armijas rokās, tāpēc mūsu ceļš veda turp. 1945. gada 24. aprīlī ieraudzījām amerikāņu militāro tanku uz lielceļa netālu no Vurtcenas (Wurtzen). Amerikāņi atbrūņoja mūsu apsargus un teica, ka mēs esam brīvi. Mums nepietika spēka, lai priecātos vai svinētu. Vienīgais, ko vēlējāmies, bija apsēsties un atpūsties. Mūs izmitināja kastu fabrikā, un armija mūs apgādāja ar pārtiku. Vēlāk pilsētu ieņēma krievi, jo tāda bija pēckara vienošanās. Divas nedēļas vēlāk tika organizēts transports, lai mēs varētu atgriezties mājās. Es atceros, ka ceļš bija ilgs un sarežģīts, tāpēc ka dzelzceļa sliedes un tilti bija sagrauti, kā arī vilcienam neļāva šķērsot Poliju, jo pēc atbrīvošanas poļu iedzīvotāji organizēja pogromus un nogalināja ebrejus.

Mana māsa un es atgriezāmies dzimtajā Bratislavā Čehoslovākijā 1945. gada maija vidū. Ar Sarkanā Krusta palīdzību atradām tanti un onkuli, kuri bija izdzīvojuši nometnē, un viņi mūs pieņēma. No viņiem mēs uzzinājām, ka, izņemot vēl vienu tanti, pārējie ģimenes locekļi, arī vecvecāki nogalināti. Viens no maniem vectētiņiem tika iecelts vilcienā, kas devās uz Aušvicu, nestuvēs, jo viņš bija paralizēts. Man bija 15 gadu un manai mātai 18, kad atgriezāmies mājās. Pēc gada mēs atsākām mācīties, un mana māsa dabūja darbu ebreju vadītajā bērnu patversmē. 1948. gadā es satiku savu nākamo vīru, medicīnas studentu Prāgā. Viņš kopā ar brāli kara laikā bija slēpies mežā. Viņiem palīdzēja mežsargs, kurš bija ticīgs katolis, tāpēc ticēja, ka ebreju glābšana ir viņa – kristieša pienākums.

Mēs emigrējām uz Izraēlu 1949. gadā, to pašu darīja arī mana māsa Mērija, kas bija viena pati un brīvprātīgi pievienojās "Haganah". Divus gadus nodienējām Izraēlas armijā. Kamēr mans vīrs pabeidza medicīnas studijas Jeruzalemē, es strādāju dažādus darbus, līdz strādāt beidzu Valsts Arhitektūras birojā kā rasētāja.

Kad vīrs saņēma diplomu, mēs pārcēlāmies uz kibucu Dan Augšgalilejā, kur viņš praktizēja, bet es savukārt sēdēju mājās un audzināju mūsu divus dēlus.

1963. gadā mans vīrs saņēma Hārvarda universitātes stipendiju pēcdiploma studijām Sabiedrības veselības programmā. Arī es izmantoju šo iespēju un iestājos Bostonas Mākslas muzeja skolā. Mēs atgriezāmies Izraēlā 1964. gadā. 1966. gadā manam vīram piedāvāja darbu Džona Hopkinsa (John Hopkins) universitātē Baltimorā. Mēs emigrējām uz ASV. Pašreiz mēs dzīvojam Bostonā, un kopš tā laika abi esam apliecinājušies mūsu profesionālajā dzīvē. Mēs izaudzinājām divus dēlus, mums ir četri mazbērni, kas tagad mums sniedz tik daudz prieka.

Mēs ļoti daudz domājam un runājam par pagātni, pārlicinot mūsu bērnus un mazbērņus mācīties mūsu vēsturi un ebreju mantojumu.

NOVADPĒTNIEKA VĀKUMS

**COLLECTION OF REGIONAL
STUDIES**

*Jakovs Karasins**

Otrā pasaules kara sākums un nacistiskās okupācijas periods

Ar kara sākumu normāla dzīve Tukumā izbeidzas. Jau otrajā dienā pilsētā parādās ebreju bēgļi no Lietuvas un Liepājas. Viņi šausmās stāsta par to, ar ko viņiem jau nācies iepazīties, par masveida bombardēšanām un vācu karaspēka uzbrukumu. Tukuma ebreju kopiena savāca bēgļiem pārtiku, bet vietējā vara, kurai tajā brīdī vēl šķiet, ka tā kontrolē situāciju, viņus sūta uz rajonu, turklāt stingri piekodinot neizplatīt melnīgas baumas un nerādīt paniku. Pagāja pavisam īss laiks, un dzīve parādīja, cik naivi un lētticīgi visi vēl bija tajās dienās, cik tālu bija no pasaulē izveidojušās situācijas reālā vērtējuma. Visi vēl patiesi ticēja, ka Sarkanā armija, par kuras spēku un varenību tika sacerētas dziesmas, nekad neatkāpsies līdz Tukumam (kur robeža un kur – Tukums!) un vācu karaspēks tiks sakauts. Ja arī tas neizdevās uz robežas, tad vismaz tās tuvumā. Pakļautā Eiropa bija tālu, bet neuzvaramā un leģendārā – līdzās. Un neviens nevarēja iedomāties, ka paies tikai piecas dienas un arī Tukuma ebreji ārpriekšēji steigā pametīs savu pilsētu (vairākums no viņiem toreiz domāja, ka to dara uz dažām dienām vai, sliktākā gadījumā, nedēļām) un ieplūds bezgalīgajās bēgļu rindās, un sāks savu mokpilno, spēkus izsmelošo ceļu vairāku gadu garumā vienā no pašiem asiņainākajiem kariem vēsturē, un ļoti daudzi nekad vairs neatgriezīsies Tukumā. Turklāt neviens pat visdrausmīgākajos sapņos nevarēja nosapņot to cilvēku likteni, kuri negāja šo ceļu un palika mājās, kur, šķiet, pat dzimtās mājas sienas palīdz, kaut gan tumšās baumas no Eiropas jau bija nonākušas arī līdz Tukumam...

Līdz 27. jūnijam vēl pastāvēja reāla iespēja kaut ko uzsākt, bet neviens īsti nevarēja saprast, ko tieši darīt. Bez tam bija pavēle nepamest darbavietas, aicinājumi neizplatīt paniku, izrādīt mieru un savaldību, un sirds dziļumos visiem tā arī gribējās rīkoties. Organizētas evakuācijas kā tādas pilsētā nebija, kad 27. jūnijā dienā pilsētu sāka atstāt padomju varas iestādes, katram steidzamā kārtā pašam nācās izlemt – bēgt vai palikt

* Jakovs Karasins dzimis 1925. gadā Tukumā, ekonomists, Otrā pasaules kara laikā dienējis Sarkanajā armijā. Pēc kara atgriezies un dzīvojis Tukumā. 1971. gadā izceļojis uz Izraēlu. Publicējam fragmentu no J. Karasina sabiedriski vēsturiska apraksta "Tukuma pilsētas ebreji" (izd. 2002. g.).

un, ja bēgt, tad – kā un uz kurieni. 27. jūnijs bija pēdējā diena, kad Tukuma ebrejiem vēl bija iespēja izglābties. Vilciens vairs nekursēja, pašiem vajadzēja sarūpēt kaut kādu transportu vai arī iet kājām. Ar transportu bija lielas problēmas, tas galvenokārt piederēja organizācijām, kuras, protams, to paredzēja izmantot pirmām kārtām savām vajadzībām, bet visiem bija ģimene, bērni, sirmgalvj... Un kurš tad vispār šajā šķietami mierīgajā vasaras dienā spēja iedomāties, ka varētu tā uzreiz pamest visu smaga darba gados iekrāto, stundām ilgi iet karstumā nezin uz kurieni, turklāt vēl vajadzēja padomāt par pārtiku un pašu nepieciešamāko iedzīvi... Lai nonāktu tikai līdz Rīgai, Tukuma iedzīvotājiem bija kaut kādā veidā jātiek pāri divām upēm – Lielupei un Daugavai, bet tilti pār tām jau 27. jūnija vakarā bija uzspridzināti. Turklāt sākās sestdiena, kuras svētumu pārkaņķāpt dievticīgam, visu dzīvi tradīcijas ievērojušam ebrejam arī nebija vienkārši... Un vēl kāds ne mazsvarīgs apstāklis, kam Tukuma ebreju liktenī bija nozīmīga loma. Daudzi, īpaši gados vecāki cilvēki vēl atcerējās visus bēgļu “priekus”, kad viņi ieradās Krievijā Pirmā pasaules kara laikā, visas ar šo dzīves posmu saistītās grūtības viņiem svešajā revolūcijas un Pilsoņu kara laikā Krievijas vidienē. Vēsturiski izveidojušos apstākļu dēļ Baltijas ebreji bija pietiekami pazīstami ar vācu kultūru, daudziem vācu valoda bija dzimtā valoda, bērni mācījās vācu skolās. Tukumniekiem inteligēntie un, šķiet, par tik tuviem uzskatītie vācieši nebija salīdzināmi ar ne pārāk labi pazīstamo un mazzaprotamo Krieviju, un neviens dvēseles dziļumos nespēja noticēt, ka civilizētie vācieši nes ebrejiem labi pārdomātu un precīzi organizētu zvērību un iznīcināšanas sistēmu.

27. jūnijs dzīvi sašķēla uz pusēm, kļuva par atskaites punktu tam, kas bija līdz karam, un tam, kas bija pēc tā.

Pilsētu pameta drausmīgā steigā un apjukumā. Vieni baidījās atstāt darbavietu, citi gaidīja, kad pilsētu nolems atstāt draugi vai radi, lai tad rīkotos kopīgi. Cits citam teica: “Tu tagad brauc, bet es pabeigšu darbus, sagatavošos un tev sekošu! Vēlāk satiksīties!” Atsevišķi jauni ļaudis pulcējās paš aizsardzībai līdzīgās vienībās un arī aizgāja no pilsētas. Transports saskaņā ar visstingrāko pavēli uzņēma tikai sirmgalvjus, sievietes un bērnus. Vairākums vīriešu tādējādi nevarēja pavadīt savus tuviniekus.

Tukuma gaļas kombināts piešķīra autobusu partijas darbinieku un kombināta strādnieku ģimeņu izvešanai uz aizmuguri. Benno Veinreiham – kombināta darbiniekam un šī autobusa šoferim izdevās tajā iesēdināt sievu ar bērniem un, neraugoties uz pavēli, brāļus Moši-Beru un Īzaku.

Tragiski notikumi sākās jau līdz ar autobusa došanos ceļā un to pavadīja visa ceļa garumā.

Ar neticamām pūlēm vietu sev un vecākiem pārpildītājā autobusā izdevās atrast jaunajai tukumniecei Minnai Ciglerei (vīra uzvārdā – Rozinai). Viņa ar māti jau bija autobusā, gaidīja vienīgi tēvu, visi nervozēja, steidzināja, Benno signalizēja. Un tad

parādījās Vulfs Ciglers ar Toras tīstokli un kaudzi svēto grāmatu. Autobusā esošie cilvēki nosprieda – un kurš gan viņus par to var nosodīt –, ka tāda gabarīta kravas vietā varētu nedaudz ciešāk saspīsties un iesēdināt vēl vienu cilvēku, un lūdza Vulfam atstāt svētās relikvijas. Vulfs Ciglers izdarīja savu izvēli starp dzīvību un dievticīga ebreja pienākumu, paņēma savu bagāžu un atgriezās mājās, lai tā, bruņojies ar Toras tīstokli, sagaidītu vāciešus. Viņa meita līdz pat savai pēdējai stundai nespēja aizmirst šo dienu. Pašlaik Vulfa Ciglera mazdēls Aiziks Rozins dzīvo Izraēlā [..]

Kombināta grāmatvede Hana Ārensburga un viņas sirmie vecāki arī iekļuva šajā autobusā, bet Žano, ar kuru Hana apprecējās dažas dienas pirms aprakstītajiem notikumiem, izdevās paslēpt zem sēdekļa.

Kopā ar viņiem pilsētu atstāja arī Žano brāļa Efraima Ārensburga ģimene – viņa sieva Gusta ar diviem mazuliem. Pats Efraims viņiem pievienojās jau ceļā. Bēgšana no panikas pārņemtās pilsētas sākās veiksmīgi. Taču vācu aviācija jau bombardēja ceļus – un vienā no uzlidojumiem ceļā uz Rīgu Gustas trīs mēnešus vecais dēls Dāvids gāja bojā viņas rokās. No pārdzīvotajām šausmām Gusta nonāca pilnīgā šokā. Viņa atteicās apbedīt bērnu un ar mirušo zīdaiņi rokās aizkļuva līdz pašai bijušajai padomju robežai. Viņai – jaunai sievietei no labas ebreju ģimenes, kuru audzināja mierīgai ģimenes dzīvei, kurai vācu valoda bija gandrīz vai dzimtā valoda, bērna bojāeja izrādījās nepārvarams trieciens, no kura viņa neatguvās līdz pat dzīves beigām.

Uz bijušās robežas sapulcējās tūkstošiem bēgļu bez ūdens un pārtikas, zem nepārtrauktiem vācu aviācijas uzlidojumiem. Nebija skaidras pavēles, kā rīkoties ar šo līdz ārprātam novesto bijušo “rietumnieku” pūli, vai viņus var ielaist “padomju paradīzē”. Nomocījušies trīs dienas caurlaides punktā, turklāt sajukums, kurš, liekas, jau sen bija sasniedzis robežu, aizvien vēl pastiprinājās un pastiprinājās, cilvēki nolēma glābties katrs, kā var. Gustu ar vecāko dēlu Abbu līdzī paņēma atkāpjošies padomju kareivji. Drīz viņu ievietoja slimnīcā. Viņas vīrs Efraims Ārensburgs par neuzmanīgi pateiktu vārdu nokļuva cietumā un tika atbrīvots tikai pēc kara. Zēns visu karalaiku nodzīvoja bērnunamā, pēc kara viņš ar māti atgriezās Tukumā, kur pēc tam atbrauca arī tēvs. Ģimenes dzīve neveidojās sevišķi veiksmīgi. Līdz pat savai nāvei 60. gados Gusta Ārensburga tā arī palika viegli uzbudināma un nedaudz dīvaina. Neraugoties ne uz ko, ieradums runāt vāciski kā otrajā dzimtajā valodā viņai arī saglabājās uz visu mūžu. Abba Ārensburgs pašlaik dzīvo Tukumā, viņa jaunākā meita ar ģimeni – Izraēlā.

Daļai Tukuma ebreju izdevās atstāt pilsētu kravas automašīnās. Braina Fleišere kopā ar savām mazajām meitām Leju, kurai bija 6,5 gadi, un piecgadīgo Miru arī iekļuva kādā kravas mašīnā. Viņas veiksmīgi aizkļuva līdz Lielupei Rīgas jūrmalā. Tur atejošais karaspēks, lai kā arī lūdzās bēgļi, kravas automašīnas rekvizēja armijas vajadzībām. Ceļu nācās turpināt kājām. Līdz Rīgai atlika apmēram 25 kilometri, bet Braina steidzas turp nokļūt, jo viņa norunājusi satīties ar vīru pie savas vecākās

māsas Basjas Buhbinderes. Viņa ar meitenēm soļoja visu nakti, tomēr ar vīru Braina nekad vairs nesatikās. Jau pēc kara noskaidrojās, ka Leibe Fleišers tā arī nespēja izkļūt no Tukuma un dalīja savu likteni ar pilsētā palikušo ebreju likteni. Brainai ar bērniem izdevās atstāt Rīgu vienā no pēdējiem militārajiem ešeloniem. Ceļā viņas satikās ar svaini Motlu Fleišeru un viņa māti Ellu Fleišeri. Drīz Motls Fleišers aizgāja uz fronti un krita kaujā, vecmāmiņa Ella nomira, bet Braina ilgstoši slimoja ar differiju. Bērnus ievietoja latviešu bērnumamā. Tur meitenes atradās visu karalaiku, bet pēc tam kopā ar bērnumamu atgriezās Rīgā. Tagad šīs meitenes sauc Leja Veinberga (Judla Veinberga dzīvesbiedre) un Mira Feldmane. Kopā ar ģimenēm viņas kopš 70. gadiem dzīvo Izraēlā. Lejas un Judla Veinbergu dēls Leons jau vairāk nekā 25 gadus dien Izraēlas Aizsardzības armijā.

Tajā pašā kravas mašīnā ar Brainu Fleišeri pilsētu pameta Pesja Perlmane ar jaunāko meitu Mašu, kura mācījās Rīgā, bet bija atbraukusi uz mājām brīvdienās, Zelika Perlmana sieva Pesja Perlmane, Zelma Perlmane ar māti un māsu Frīdu Kantoru. Frīdai bija mazulī, meitai 28. jūnijā palika gads. Frīda vienmēr bija trauša un slimīga, turklāt pēc slimnīcas novājināta. Kad atņēma kravas automašīnu, kopējā apjukumā cits citu pazaudēja. Izrādījās, ka Maša ar māti un jauno Pesju Perlmani turpina iet Rīgas virzienā, bet pārējie no viņām atpalika, un tos vairs nevarēja atrast. Toties viņas sastapa savu mājas kaimiņieni Rozenbergu ar dēlu Filipu. Ceļā notika visnegaidītākās satikšanās un šķiršanās. Visi, kuri spēja kustēties, pārvietojās Rīgas virzienā, tur bija liela pilsēta, daudziem tur dzīvoja radnieki un draugi, un tas viesā cerības. Rīga šķita vairāk aizsargāta, tomēr galvaspilsēta, nevis maziņš Tukums. Un no turienes gāja vilcieni, tāpat bija iespējas izkļūt. Kopā ar kaimiņiem pārlaida nakti kādā pagrabā, bet no rīta aizkļuva līdz Zaslaukam. Tā jau bija tikpat kā Rīga. Tur – liels prieks. Atkal satikšanās ar piederīgajiem Zeltu Perlmani un Frīdu Kantoru, kurai ceļā pievienojās viņas vīrs Roberts Kantors. Zaslaukā brīnumainā kārtā izrādījās arī māsu vecāki – Jankls (Ekls) Perlmanis ar sievu Gitu Ellu, kuri bija izbraukuši no Tukuma ar kādu pajūgu. Zaslauka pūlī atradās arī Mašas māsa Dora, kura līdz karam atradās valsts dienestā un baidījās atstāt darbavietu un aizbraukt no Tukuma kopā ar visiem. Rīgā Zelika Perlmana sieva šķīrās no ceļabiedriem, aizgāja pie māsas un acīmredzot drīz gāja bojā. Pārējiem izdevās iespraukties ešelonā, kur viņi sastapa vairākus savus novadniekus, un, neraugoties uz bombardēšanām un ceļa grūtībām, aizbraukt līdz Jaroslavļai un nokļūt aizmugurē. Bet karš tikai sākās... Tagad gan Maša Perlmane, gan Zelma Perlmane, gan Frīdas Kantoras bērni dzīvo Izraēlā.

Kristalu ģimenei arī veiksmīgi izdevās aizkļūt līdz Rīgai un burtiski triecienā ietikt kādā no vēl atejošiem ešeloniem. Pēc dažām dienām ceļā vācu bumbu tiešais trāpījums bēgļiem pārpildīto sastāvu pārvērta par kaut ko tādu, ko nevar izteikt nevienā valodā. Sešgadīgais Borahs Kristals gāja bojā, viņa tēvs Moše guva ievainojumu galvā un kopā

ar citiem ievainotajiem nonāca hospitālī Ostrovā, bet septiņgadīgā Hava ar māti Edi, vecmāmiņu un krustmāti Seidu Fleišeri vēl vairākas dienas turpināja ceļu kājām prom no kara... Hava Šmuļevska (Kristala) ar ģimeni kopš 80. gadiem dzīvo Izraēlā.

Kopā ar vecākiem kravas automašīnā pilsētu izdevās atstāt arī jaunajai tukumniecei Basjai Veinbergai. Viņi nonāca līdz Dubultiem – Jūrmalas stacijai, kur dzīvoja paziņas – ebreju Goldšmitu ģimene. Spēka turpināt ceļu nebija, un Veinbergi nolēma pārnakšņot pie paziņām un kaut nedaudz atpūsties, lai no rīta dotos tālāk. Bet rīts sākās nepavisam tā, kā bija domājuši – viņus aizturēja vietējie fašisti un vairākas nedēļas izmantoja spaidu darbos, bet pēc tam laivās nosūtīja uz Rīgas geto. Gaišacainajai un gaišmatinajai Basjai pirmajās dienās vēl izdevās nopirkt maizi, bet tikai ļoti īsu laiku. Vienā no lielākajām geto veiktajām [iznīcināšanas] akcijām Basjas vecākus noslepkavoja, bet viņai brīnumainā kārtā izdevās izbēgt tādām pašām liktenim. Pēc Rīgas geto viņa nokļuva vēl vairākās koncentrācijas nometnēs un tika atbrīvota kopā ar citiem gūstekņiem, kad Sarkanā armija ieņēma Aušvicas nāves nometni. Drīz pēc atbrīvošanas novārdzinātā, pusdzīvā Basja nolēma palēnām doties uz māju pusi un pēc kāda laika aizkļuva līdz Viļņai. Un šeit viņai beidzot paveicās. Karaspēka daļa, kurā dienēja viņas brālis Haims, tieši tajā laikā dislocējās Viļņā. Un reiz, iedams ierindā pa kādu pilsētas ielu, Haims izmocītā večiņā saskatīja kaut ko tādu, kas viņam neskaidri atgādināja jauko jaunāko māsu. Dzīvu... Viņš izskrēja no ierindas un pacēla Basju uz rokām. Šī satikšanās Basju atgriezta dzīvē šo vārdu vistiesākajā nozīmē. Viņa dažas nedēļas atguvās sanitārajā daļā, mācījās no jauna ēst un dzīvot. Kad Basja nedaudz bija atguvusi spēkus, brālis viņai palīdzēja atgriezties mājās – uz Latviju, bet viņa nekad vairs neatguva bijušo dzīvesprieku un enerģiju, kas palika fašistu nometnēs. Neraugoties uz nodibināto ģimeni un divu jauku dēliņu piedzimšanu, viņa tā arī neiemācījās atkal no sirds smieties, vienmēr bija nedaudz saspringta, pat smaids bija vārs un tikko jaušams. Basja Veinberga nomira pēc smagas slimības.

No visiem tajā nelaimīgajā dienā Jūrmalā aizturētajiem tukumniekiem Basja Veinberga izrādījās vienīgā, kam izdevās palikt dzīvai. Tos, kuri nedaudz saminstinājās, kuri nespēja nevilcinoties turpināt ceļu, gaidīja drausmīgi pārbaudījumi: Rīgas geto un Rumbula – skaists mežs netālu no Rīgas, kur pakāpeniski nošāva vairākumu Rīgas geto ebreju.

Tukuma ebrejiem traģiskajā 27. jūnijā, piektajā kara dienā, lielā Vipmanu ģimene jau atradās Rīgā. Vienīgi Temai Vipmanei [...] ar vīru un bērnu izdevās atstāt pilsētu un evakuēties. Viņas vecāki Mali un Rafēls Vipmani, māsas Ida un Ļuba, brālis Izraēls nokļuva Rīgas geto. Pēc geto likvidācijas no visas ģimenes izglābās tikai Izraēls. Viņš nonāca spaidu darbu nometnē Dundagā, kur līdz 1944. gada beigām izpildīja īstu katorgas darbu. Šajā kara posmā Dundaga nokļuva tā saucamā Kurzemes katla centrā, no kurienes vāciešiem bija izeja tikai uz jūru. Gūstekņus ar kuģi pārveda uz

Vāciju, uz Štuthofas nāves nometni netālu no Dancigas. 1945. gada sākumā, kad tuvojās padomju karaspēks, nometne nevienu vairs neinteresēja, nometnes apsardze aizbēga, atstādama cilvēkus, lai nomirst no bada un aukstuma. Sakopojis pārpalikušos spēkus, Izraēls Vipmans kopā ar savu draugu rīdzinieku Dovu Packinu izkļuva no nometnes. Uz ceļa viņus uzņēma padomju karavīri. Izraēls tūlī pat prasījās uz fronti, taču, tā kā viņš tik tikko turējās uz kājām un drīzāk atgādināja skeletu, nevis jaunkareivi, viņu aizsūtīja uz hospitāli. Pēc hospitāļa Izraēlu Vipmanu mobilizēja – un viņš nonāca frontē Vācijā.

Demobilizējies Izraēls atgriezās Rīgā, bet 1972. gadā viņam izdevās īstenot savu seno sapni – nokļūt Izraēlā.

Izraēls Vipmans miris 1995. gadā.

1941. gada 1. jūlijā vācu karaspēks ienāca Tukumā. Pēc vienas vai divām dienām dažu vāciešu un bruņotas latviešu grupas pavadībā pilsētā ieradās Jānis Niedra, bijušais pirmspadomju laika Latvijas armijas kapteinis, un sāka nodibināt jauno kārtību. Jānis Niedra legalizēja jau pilsētā izveidotos paš aizsardzības spēkus un paplašināja to skaitlisko sastāvu līdz četrdesmit cilvēkiem. Tur tika vākti vienīgi savējie, pārbaudīti puīši – fašistiskās “Pērkonkrusta” organizācijas biedri, aizsargi, pirmspadomju laika Latvijas armijas bijušie karavīri un policisti, paši niknākie antisemīti, nacionālisti un pretpadomju garā noskaņoti bandīti, kuri bija gatavi neapstāties nekādu noziegumu priekšā. [...] Paš aizsardzības grupas dalībnieki tūlī pat nekavējoties sāka “paš aizsargāties” no pilsētas ebreju tautības iedzīvotājiem. Visus ebrejus padzina no mājām un sadzina divās sinagogās Elizabetes ielā, bet ebreju īpašumus ekspropriēja. Šeit netika pieļauta nekāda pašdarbība, viss notika precīzi un lietišķi, atbildība par ebreju īpašumu sadali vai pārdošanu tika uzdota zobārstam Upītem. Sinagogas atradās visstingrākajā latviešu sargu apsardzībā. Darba spējīgos vīriešus un sievietes sūtīja spaidu darbos uz blakus esošajām saimniecībām, pārējie atradās ieslēgti sinagogās.

Pēc dažām dienām – 1941. gada jūlija vidū Tukumā sākās “ebreju problēmas masveida atrisināšana” [tā nacistu terminoloģijā apzīmēja ebreju noslepkavošanu. – *Tulk.*]. Akciju veica pa etapiem, metodiski, kā jau pieņemts, kad jāstrādā īsts darbs. Vispirms tika atlasīti spēcīgie vīrieši. Viņiem zem šauteņu laidēm piespieda rakt milzīgas bedres, bet, kad rakumi bija pietiekami dziļi un atbilda benžu nolūkiem, vīriešus tajā pašā dienā nošāva šo rakumu malā, pārvēršot tos par kopēju bezvārdu kapu. Nākamajā dienā grupās pa 25–30 cilvēkiem pie šiem pašiem pusaizbērtajiem rakumiem ar kravas automašīnām atveda sievietes, bērņus un vecus cilvēkus un nežēlīgi izrēķinājās arī ar viņiem. Turpat gāja bojā arī galvenais rabīns Levi Lihtenšteins ar ģimeni.

Tukuma ebreju masveida iznīcināšana notika aptuveni piecpadsmit kilometru aiz pilsētas Valguma ezera rajonā.

Māju saimniece, kas pirmajās kara dienās deva pajumti rabīna Lihtenšteina ģimenei, stāstīja, ka, sākot ar 1941. gada vasaru, viņa naktīs nav varējusi gulēt, visu laiku viņai sapņos rādījušies murgi. Tas pārsniedza jebkuras cilvēcisko spēju robežas – dzirdēt slepkavu raidīto šāvieni skaņas un nomocīto upuru, kuri līdz pēdējam mirklim tā arī nesaprata, kādēļ viņiem tāds liktenis, kāda ir viņu vaina Dieva un cilvēku priekšā, vaidus un kliedzienus.

Vācu okupācijas pirmajās dienās, vēlēdamās piešķirt likumības šķietamību savai rīcībai, jaunā pilsētas vara sarīkoja paraugprāvu ebrejiem, kuri nepaspēja vai neuzskatīja par vajadzīgu pamest pilsētu. Kā apsūdzētie tiesas priekšā stājās ebreju inteliģence un pirmām kārtām doktors [Luis] Kopenhāgens ar sievu un vēl vairāki pazīstami un pilsētā cienīti cilvēki. Viņus apvainoja sakaros ar komunistiem un palīdzības sniegšanā padomju varai latviešu iedzīvotāju deportēšanā uz Sibīriju.¹ Vienīgais sods par tik smagiem noziegumiem – nāvessods. Notiesātos aizveda aptuveni 10 kilometrus no pilsētas pa ceļu uz Vecmokām, kur pēc drausmīgām spīdzināšanām spriedumu izpildīja. 60. gados šajā vietā uzstādīja pieminekli okupācijas laikā bojā gājušajiem padomju pilsoņiem.

Jāatzīmē, ka oficiālus dokumentus, kas apstiprinātu, ka Tukumā notikusi paraugprāva, apraksta autoram atrast diemžēl neizdevās, jo vairākumā gadījumu neviens sevi neapgrūtināja ar tiesu rīkošanu ebrejiem un dokumentu noformēšanu, bet cilvēkus iznīcināja jau par to vien, ka viņi bija ebreji. Šīs ziņas tika savāktas jau pēc kara no aculiecinieku – latviešu stāstiem, pie kuriem, pārnākot mājās, griezās izdzīvojušie ebreji, lai, kamēr vēl viss atmiņā, no pirmavotiem uzzinātu vismaz kaut kādas detaļas par savu tuvinieku likteni.

Tā, piemēram, par drausmīgajām spīdzināšanām, kādām tika pakļauti arestētie ebreji, pastāstīja bijusī policijas iecirkņa apkopēja, ar kuras dēlu kopā strādāja Judls Veinbergs. Sevišķi centīgi mocījuši doktoru Kopenhāģenu. Kaut kādā mērā tas izskaidrojams ar to, ka pēdējā pirmskara gadā doktors Kopenhāģens tika iecelts rajona [apriņķa. – *Tulk.*] galvenā ārsta amatā, kas dažiem ļoti nepatika. Līdz ar grautiņu rīkotāju nākšanu pie varas, un šeit svarīgi ievērot, ka par Tukuma mēru [pilsētas galvu. – *Tulk.*] tika iecelts doktors [Bertrams] Rozenbergs, nolēma, ka pienācis izdevīgs brīdis, lai izrēķinātos ar doktoru Kopenhāģenu. Bija pat pieliktas pūles, lai viņu atrastu un nogādātu atpakaļ Tukumā. Pēc aculiecinieku, to vidū Emanuels Ferbers, liecībām doktors Kopenhāģens 27. jūnijā atstājis Tukumu kravas automašīnā un devies Rīgas virzienā. Ceļā atkāpjoties Sarkanās armijas daļas rekvizēja kravas automašīnu, pēc tam doktors un viņa ceļabiedri turpinājuši ceļu kājām un nonākuši līdz Lielupei, pašreizējās Jūrmalas daļai. Tur vairs ne jaunais un pārgurušais doktors nolēmis atpūsties un atjaunot spēkus un lūdzis Haimu Blūmenštoku palikt kopā ar viņu. Kas notika tālāk, precīzi nav zināms, var tikai minēt, bet Haims acīmredzot kaut kur Jūrmalā šķīries no doktora Kopenhāģena, jo ir cilvēki, kuri redzējuši šo jaunekli nākamajā dienā Rīgā.

Par netiešu apliecinājumu tam, ka izrēķināšanās ar Tukuma ebreju inteliģenci notikusi ar tiesas farsa palīdzību, noder latviešu valodā iznākošajā laikrakstā "Tukuma Ziņas" 1998. gada 3. jūlijā publicētais Vītola kunga raksts, kurā viņš citē atsevišķas vietas no Tukuma ebreju benžu atmiņām. Tur, cita starpā, runāts par to, ka Tukuma policijas priekšnieka amatā ieceltais Brīvības cīņu dalībnieks bijušais notārs kapteinis Kārlis Vitenbergs centies piemērot ieslodzītajiem juridiskās metodes, bet visa vara spriedumu pieņemšanā pilnībā piederējusi vācu instancēm. Vienīgi notārs, juridisko zinību pārstāvis, varēja izdomāt un īstenot dzīvē tādu viltību kā paraugtiesa, lai, kā sacīt, gan darbu izdarītu, gan atbildību par to uzliktu apstākļiem. No vienas puses, Vitenbergs kā jurists centās ebreju nošaušanai piešķirt juridisku pamatojumu, apvainojot viņus likumu pārkāpšanā, par ko arī sodu viņiem piespriež it kā atbilstoši likumam, bet, no otras puses, ir skaidrs, ka gan izvirzītās apsūdzības, gan sods nekādi neatbilst tam, kas notika patiesībā, un tāpēc tagad ir izdevīgi izlikties par pavēļu izpildītājiem, kurus vācieši piespieduši šaut.

Un, visbeidzot, par policijas priekšnieka amatu ieņēmušā bijušā notāra Vitenberga kunga izteikto kaislību tiesāties liecina arī tiesas noturēšanas fakts Ellas Gūtmanes-Medaljes lietā.

Ella Gūtmane-Medalje ir viena no divām (tikai divas no daudziem tūkstošiem) sievietēm, kurām izdevās izbēgt no nāves ebreju masu nošaušanas laikā Rumbulā. Viņa no bojāejas izglāba bijusī kaimiņiene, latviešu sieviete no Tukuma ar tādu pašu uzvārdu. Gaišmatinājai un zilacainajai Ellai, kas labi runāja latviešu, vācu un angļu valodā un kuras ārienē nebija nekā ebrejiska, doma uzdot sevi par Gūtmanes kundzes meitu bija vienīgā cerība izdzīvot. Šī vairs ne jaunā latviešu sieviete, divu bērnu māte, neraugoties uz nāves briesmām, kuras viņa radīja sev un savai ģimenei, bija gatava apstiprināt tiesā, ka Ella ir viņas ārlaulības meita. Ellai paveicās, ka viņu nenošāva kopā ar visiem un pat neveda uz Tukumu viņas lietas noskaidrošanai tiesā. Pēc tiesas šī vīrišķīgā sieviete, Gūtmanes kundze, paņēma Ellu uz mājām, sagādāja viņai "legālu" pasi un aizsūtīja tālāk no Tukuma uz laukiem, kur Ella nostrādāja dažus gadus. Tomēr kara beigās viņa atkal tika arestēta. Tagad viņa nokļuva pie pirmskara Latvijā ļoti pazīstama cilvēka – izdaudzinātā lidotāja Cukura, kurš kara laikā kļuva "slavens" kā viens no galvenajiem Latvijas ebreju bendēm. Pēc drausmīgām pratināšanām un sišanām, kuru laikā Ellai atsita nieres, jaunā sieviete nonāca slimnīcā, kur ļoti ilgi un lēni atguvās... Tā viņa sagaidīja atbrīvošanu no fašistiskās okupācijas. Bet slavenu Cukuru Dienvidamerikā likvidēja ebreju atriebēji.

Josifa Zeļdova ģimenes bojāejas apstākļus viņa dēlam Solomonam pēc kara izdevās uzzināt no sarunas ar advokātu Mazvērsīti, senu Zeļdovu ģimenes draugu.

Josifa Zeļdova sievu Raheli un viņa meitu Zuu karš pārsteidza Slampē, ciematā netālu no Tukuma, kur Rahele Zeļdova strādāja par provizori. Pēdējo reizi Josifam Zeļdovam izdevās dzirdēt savas sievas balsi pa telefonu 27. jūnijā. Parunājuši par

apstākļiem Tukumā, vispārējo ažiotažu un masveida bēgšanu no pilsētas, vecāki nolēma aizsūtīt dēlu uz kādu laiku pāri Daugavai, tā – katram gadījumam, uz kādu nedēļu, kamēr neapturēs fašistus un nepadzīs tos atpakaļ, – intelligentiem cilvēkiem taču neklātos padoties panikai un līdzināties pārbiedētiem mietpilsoņiem. Rahelei un Josifam Zeļdoviem vairāk nebija lemts ne satikties, ne sarunāties. Josifs jau pirmajās okupācijas dienās tika arestēts Tukumā, bet viņa sievu un meitu arestēja un nošāva Slampes fašisti. Kad Tukumā sākās ebreju masveida izlikšana no mājām 1941. gada jūlija sākumā, Mazvērsītīm izdevās atrast pajumti Josifa Zeļdova mātei un mātai piepilsētas mājā, bet šī vieta, izrādījās, nebija pārāk droša. Drīzumā kāds kaimiņš parādīja lojalitāti jaunajam režīmam un uzrādīja policijai ebreju sieviešu atrašanās vietu. Taube Zeļdova un viņas meita Rebeka tika apcietinātas un vēlāk nošautas.

Solomons (Moņa) Zeļdovs – vienīgais no Zeļdovu ģimenes, kuram, paklausot labajam vecāku padomam, kara sākuma sajukuma apstākļos nejauši izdevās ar velosipēdu izkļūt no pilsētas. Šī “kāda nedēļa aiz Daugavas” izrādījās pusdzīves garumā... Solomons Zeļdovs, kara dalībnieks, tika ievainots. Pilnībā pārzinātā vācu valoda viņam nereti palīdzēja nodibināt sakarus ar vācu artilēristiem un novirzīt to lielgabalu uguni uz vācu kareivjiem. Pēc kara Zeļdovs pabeidza Juridisko fakultāti, bija vienīgais profesors bijušo [ebreju] tukumnieku vidū, vadīja katedru Ordžonikidzes universitātē, kopš 90. gadiem dzīvo Izraēlā.

Mēnesi pēc tam, kad vācu karspēks ieņēma Tukumu, visi ebreji, kuriem bija tā nelaime palikt pilsētā, tika iznīcināti. Augusta sākumā jaunā vara iebraucamo ceļu pilsētā no Rīgas puses izgreznoja ar izkārtņi “*Judenfrei*” – brīvs no ebrejiem... Šo apkaunojošo izkārtņi savām acīm redzēja Ella Gūtmane-Medalje, kad viņu veda uz tiesas epopeju Tukumā.

Noteikti jāatzīmē, ka atsevišķi Tukuma un Tukuma rajona vietējie iedzīvotāji tomēr mēģināja palīdzēt kaut dažiem ebrejiem, īpaši sākumā, kad cilvēki varbūt vēl ne visai labi saprata, kas notiek un ar ko tas var draudēt viņiem pašiem un ģimenēm, bet šie mēģinājumi galvenokārt beidzās neveismīgi. Par to, ka pašā Tukumā jēlkāds vietējo mēģinājums izglābt ebreju, izņemot Ellas Gūtmanes gadījumu, būtu beidzies veiksmīgi, atmiņas ziņas nesniedz. Diezgan ilgu laiku – līdz pat 1944. gada augustam vietējiem iedzīvotājiem kaut kur Tukuma rajonā izdevās slēpt ebreju ar uzvārdu Levi, par ko ir noteiktas liecības. Tomēr arī pret viņu liktenis nebija žēlīgs. 1944. gada augustā pēkšņā triecienā padomju karaspēks ieņēma Tukumu – un Levi aiz priekša iznāca no slēptuves un devās uz pilsētu. Diemžēl viņa prieks izrādījās pārāk īss – pēc dažām dienām vācu karaspēka daļas atsita uzbrukumu un atguva Tukumu, kāds atpazīna Levi un nodeva, viņš gāja bojā neilgi pirms atbrīvošanas.

Ir zināms kāds gadījums ar laimīgām beigām Tukuma rajonā, zvejniekiemā Kēsterciems. Šīs sievietes liktenis ir tik neparasts, ka gribas pie tā pakavēties

sīkāk. Stāsts sākās pirms kara, gadsimta sākumā. Kā pietiekami turīgā Tukuma ebreja Šteinharda paklausīgā meita, kuras tēvam piederēja pārtikas produktu veikals Ķesterciemā un kurš retumis veda uz turieni atpūsties savu ģimeni, varēja iemīlēt skaistuli zvejnieku – pirmo precinieku ciemā, visu zvejnieku sievu un meitu nopūtu un dievinājuma objektu, kā viņi spēja atrast un pierunāt garīdznieku, lai svētītu viņu laulību, – tas nav īsti saprotams. Bet fakts paliek fakts – meitene pameta ģimeni un apprecēja savu iemīļoto. Visi Tukuma ebreji no viņas novērsās, pat viņas ģimene nekad viņai nepiedeva šīs laulības. Arī ciemā sākumā pret viņu izturējās ar lieliem aizspriedumiem – te jau pašiem līgavu pietika. Maigā, traušlā, mājās uzmanību un gādību baudījusi, vācu kultūras labākajās tradīcijās audzinātā ebreju meita dzīvoja ļoti grūtu zvejnieksievas mūžu. Vīra raksturs bija skarbs – jūrā vārguļiem nav ko darīt. Pēc tam dzima bērni – piecas meitas, visas ļoti jaukas un inteligentas, izcēlās uz ciema skarbo iedzīvotāju vispārējā fona. Bet tad sākas karš... Vietējie fašisti ar Golnieku priekšgalā līda vai no ādas laukā, lai viņu likvidētu vai vismaz aizsūtītu uz Rīgas geto. Bet tie paši zvejnieki, kuri kādreiz bija pret viņu tik nelabvēlīgi noskaņoti, tagad viņu aizstāvēja. Kopā ar ģimeni viņa veiksmīgi pārdzīvoja vācu okupāciju un Ķesterciemā nodzīvoja līdz lielam vecumam. Šī traušlā sieviete zvejnieku sievas vienkāršajā apģērbā, līdzīga īstai ebreju vecmāmiņai ar brīnišķīgām tumšām acīm bija pateicīga liktenim, ka viss iznāca tieši tā. Šī apraksta autors, atpūšoties Ķesterciemā, kādreiz uzdeva viņai provokatorisku jautājumu, vai viņa nenožēlo jaunībā izraudzīto ceļu. Un šī gudrā sieviete atbildēja, ka viņa visus tai atvēlētos gadus būtu nožēlojusi, ja nebūtu klausījusi savai sirdij. Viņas mazdēli un mazmazdēli līdz pat šim laikam sveiki un veseli dzīvo Ķesterciemā.

Astoņdesmitajos gados bijušais tukumnieks Hiršs Mozesštams mēģināja sastādīt Tukumā no 1941. gada līdz 1945. gadam nobendēto cilvēku sarakstu. 1991. gadā atbraucis uz Izraēlu, viņš šo skumjo sarakstu nodeva “*Yad Vashem*” memoriālā. Tā pamatā bija šo traģisko notikumu dalībnieku atmiņas, dokumentus atrast neizdevās, visdrīzāk tādu nemaz nav. Ka daļa ebreju negatavojās pilsētu pamest, tas bija skaidri zināms. Citus sastapa ceļā, bet neviens precīzi nevarēja pateikt, kas notika pēc tam, kurā brīdī cilvēki gāja bojā. Varbūt viņi nokļuva līdz Rīgai un daļēja rīdzinieku likteni, bet varbūt viņus atgriezta atpakaļ Tukumā, kādam varbūt izdevās izsargāties pirmajās dienās, tomēr gāja bojā jau ešelonu bombardēšanas laikā vai citos traģiskos apstākļos, bet dzīvu šo notikumu liecinieku nav. Šādas tādas detaļas kopš tā laika ir izdevies precizēt un nedaudz paplašināt upuru sarakstu, bet diemžēl tas ir tālu no pilnības līdz pat mūsdienām, un par daudzu Tukuma ebreju likteni un viņu pēdējo ceļu uz nezināmajām kopējām kapu bedrēm tā arī nav izdevies savākt ticamas ziņas, un cerības, gadiem ritot, kļūst aizvien mazākas un mazākas. [Nacistiskās Vācijas. – *Tulk.*] okupācijas laikā pilsētā bojā gājušo tukumnieku saraksts sniegts 2. tabulā.

Neliels skaits Tukuma ebreju kļuva par Rīgas geto gūstekņiem, visdrīzāk tie bija tukumnieki, kurus fašisti aizturēja ceļā, vai arī tie, kuri, ar neizsakāmām pūlēm nokļuvuši līdz Rīgai, kaut kādu iemeslu dēļ nepaspēja to atstāt līdz vācu ienākšanai.

No geto un nāves nometnē bijušajiem Tukuma ebrejiem izdzīvot palaimējās tikai atsevišķiem cilvēkiem. Lai viņus saskaitītu, nav nepieciešami pat abu roku pirksti. Ziņas par viņiem dotas 3. tabulā.

Ar īpašu cieņu gribas pastāstīt par bijušo Rīgas geto gūstekni Cemahu Veinreihu – septīto brāli no cīnījamās Veinreihu ģimenes Tukumā. Un šeit var apgalvot, ka ne visi cilvēki geto zaudēja dūšu un klusēdami padevīgi gaidīja nāvi. Viņu vidū bija drošminieki un varoņi, kuri cīnījās, cik vien bija viņu spēkos un pat pāri saviem spēkiem, nevēlēdamies tāpat vien atdot savu dzīvību.

Ieslodzīto grupa, viņu vidū arī Cemahs, iekrāva automobiļus dzelzceļa platformās Rīgas preču stacijā, neaizmirstot gādāt par to, lai transports frontē pienāktu nelietojams. Kādā svētdienā, kad sardze nebija tik modra, Cemaham izdevās ienest instrumentus un sabojāt automašīnas uz vairākām platformām, taču operācija beidzās ar neveiksmi. Pēc drausmīgas spīdzināšanas SD, kur viņš nenosauca nevienu uzvārdu, Cemahu nogādāja atpakaļ geto. Viņam pat izdevās no bunkura uz nāvi notiesātajiem, kur bija ieslodzīts, nodot vēstuli biedriem. Līdz pat pēdējai minūtei Cemahs zināja, ka galvenais ir cīnīties un tad viss būs labi. Uz kapsētu Cemahu veda ar sasietām rokām, lāpsta bijusi piestiprināta pie jostas. Pēc aculiecinieku stāstītā viņš gājis, taisni izslējies, un dziedājis *Ha-Tikva*²...

Mākslinieks Arturs Ritovs, arī bijušais Rīgas geto gūsteknis, izveidoja Cemaha Veinreiha portretu, kurš tagad atrodas memoriāla “*Yad Vashem*” mākslas galerijā Jeruzalemē.

Par Cemahu Veinreihu, Arturu Ritovu un portreta tapšanas vēsturi savās atmiņās silti raksta Meirs Levenšteins.

Ar skumjām raugoties uz Staļina nometnēm deportēto un vācu okupācijas laikā bojā gājušo novadnieku sarakstos, kas urda mūsu sirdis un atmiņu (atgādināsim, ka mūsu vēstījumā viņi minēti 1. un 2. tabulā), nevilus sāk izdarīt kādus salīdzinājumus, un tūdaļ rodas daži secinājumi, kuri, protams, nav neapstrīdami, bet kuriem ir tiesības pastāvēt, jo katram ir tiesības pēc sava prāta apsvērt faktus.

1941. gadā no Tukuma kopumā tika deportēti 103 cilvēki,³ no viņiem 37 bija ebreji. Kopumā tajā periodā ebreju iedzīvotāju skaits pilsētā sastādīja apmēram 12 procentu no kopējā iedzīvotāju skaita, bet uz Sibīriju izsūtīto vidū ebreju bija aptuveni 36 procenti. Tādējādi procentuāli sanāk, ka ebreji cieta apmēram trīs reizes vairāk nekā neebreju iedzīvotāju daļa.⁴ Diezgan grūti piekrist apgalvojumam, ka vienīgi latvieši cietaši no Staļina represijām, bet ebreji veicinājuši to īstenošanu. Katrā ziņā tas attiecas uz Tukumu.

No 37 represētajiem ebrejiem bojā gāja 11 cilvēku, aptuveni 30% no kopējā skaita. Nenoliedzami, tas ir skumjš skaitlis, un to nekādi nedrīkst noklusēt. Pamatā šeit ietilpst pieaugušie vīrieši – ģimenes galvas, kas mira no bada, aukstuma, slimībām, no katorgas darba un no necilvēciskajiem dzīves apstākļiem staļiniskajās nometnēs. Ģimenes tomēr nometnēs neatradās, bet arī to dzīve bija neticama smaga. Izrautas no pārtikušas un labiekārtotas dzīves un iemestas Sibīrijas salā un badā, ar apkaunojošo un bīstamo tautas ienaidnieka zīmogu, tās tomēr dzīvoja un izdzīvoja. Bērni uzauga un izskolojās, 50. gados vairākums pēc rehabilitācijas atgriezās Latvijā, bet pašlaik daudzi no viņiem, viņu bērni un mazbērni dzīvo Izraēlā.

Vācu okupētajā Tukumā palika aptuveni 400–500 ebreju. Okupāciju pārdzīvoja, iziedami caur geto un koncentrācijas nometnēm, deviņi cilvēki. Deviņi cilvēki – tas ir 2% no kopējā skaita. Protams, katra nevainīga cilvēka bojāeja – tās ir neremdināmas sāpes, bet skaitļi 70% un 2% arī runā paši par sevi un neprasa īpašus komentārus, pat ja tie attiecas tikai uz vienas nelielas pilsētas ebrejiem. Un tiem, kuri salīdzina padomju varas veikto deportāciju uz Sibīriju ar visaptverošu ebreju iznīcināšanu holokausta laikā, varbūt derētu iepazīties ar abiem sarakstiem un mēģināt palūkoties tajos no šī apraksta autora pozīcijām.

1. tabula

Padomju režīma represētie Tukuma ebreji 1941. gadā

Nr. p.k.	Uzvārds, vārds, tēvavārds	Dzimšanas gads	Kad gājis bojā	Atbrīvošanas datums	Piezīmes
1.	Alufa Betija Braina Leibas m.	1933		15.09.1947.	
2.	Alufa Frīda Leibas m.	1930		20.06.1946.	
3.	Alufa Raha (Rahile) Isaja m.	1909		15.09.1947.	
4.	Alufs Leiba Izraēla d.	1899	08.03.1943.		
5.	Berhmans (Bergmane) Rebeka Meiera m.	1902		20.06.1958.	
6.	Berhmans (Bergmanis) Mihoels Mordehaja d.	1934		16.10.1957.	
7.	Berhmans (Bergmanis) Mordehajs (Mordhe) Bers Ošera d.	1897		24.02.1960.	

Nr. p.k.	Uzvārds, vārds, tēvavārds	Dzimšanas gads	Kad gājis bojā	Atbrīvošanas datums	Piezīmes
8.	Berhmans (Bergmanis) Ošers Mordehaja d.	1937		18.12.1954.	
9.	Bernere Emīlija Jankela m.	1895		28.12.1956.	
10.	Bernere Ruta Josela m.	1933		14.02.1955.	
11.	Berners Josels Mozess Beilanda d.	1889	20.07.1942.		
12.	Berners Junass Josela d.	1931		28.12.1956.	
13.	Ferbere Estere Erna Genoha m.	1891		15.03.1956.	Bēgusi 15.04.1947., nosūtīta atpakaļ 24.12.1949.
14.	Ferbers Mane Nātana d.	1880	05.06.1942.		
15.	Hamburgere Basja Reize (Roza) Šmuela m.	1900		03.07.1957.	Bēgusi 15.10.1947., nosūtīta atpakaļ 17.12.1949.
16.	Hamburgere Lea (Lija) Nehama Zelika m.	1939		22.05.1955.	Bēgusi 15.10.1947., nosūtīta atpakaļ 17.12.1949.
17.	Hamburgere Peri Zelika m.	1935		05.03.1956.	Bēgusi 15.10.1947., nosūtīta atpakaļ 17.12.1949.
18.	Hamburgere Šulamisa (Sulamite) Zelika m.	1933		03.07.1957.	Bēgusi 15.10.1947., nosūtīta atpakaļ 17.12.1949.
19.	Hamburgers Zelihs Noaha d.	1903	15.03.1945.		
20.	Holcmane Mere Moiseja m.	1865	pēc 04.1942.		

Nr. p.k.	Uzvārds, vārds, tēvavārds	Dzimšanas gads	Kad gājis bojā	Atbrīvošanas datums	Piezīmes
21.	Izraeloviča Dora Hackela m.	1896		30.06.1957.	
22.	Izraelovičs Bers (Boriss) Cemaha d.	1887	01.11.1941.		
23.	Izraelovičs Heinrihs Bera d.	1932		31.05.1957.	
24.	Josiloviča Šeina Markus m.	1861	04.06.1942.		
25.	Perlmane Dora Mendela m.	1935		09.06.1946.	
26.	Perlmane Estere Mendela m.	1939		09.06.1946.	
27.	Perlmane Feiga Zisa Mendela m.	1933		09.06.1946.	
28.	Perlmane Haja Judisa (Judīte) Marka m.	1903		08.10.1956.	Bēgusi 1946. g., nosūtīta atpakaļ 09.06.1951.
29.	Perlmane Lia Gersona m.	1931		30.06.1949.	
30.	Perlmane Lība Zisela m.	1899	11.04.1942.		
31.	Perlmans Gūtmans Gersons (Gustavs) Leibas d.	1892	30.05.1942.		
32.	Perlmans Jūda (Jehude) Mendela d.	1938		09.06.1946.	
33.	Perlmans Makss Gersona d.	1927		08.10.1956.	Bēdzis 1946. g., nosūtīts atpakaļ 09.06.1951.
34.	Perlmans Mendels Azriela d.	1904	23.01.1942.		
35.	Zalmansone Sāra Mordehaja m.	1934		25.08.1947.	

Nr. p.k.	Uzvārds, vārds, tēvavārds	Dzimšanas gads	Kad gājis bojā	Atbrīvošanas datums	Piezīmes
36.	Zalmansone Šeina Raha (Rahile) Leibas m.			21.08.1956.	Bēgusi 25.08.1947., nosūtīta atpakaļ 31.07.1950.
37.	Zalmansons Mordehajs Josela d.	1899	11.06.1942.		

* *Piezīme.* Precizēts pēc grāmatas: Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 609.–612. lpp.

2. tabula

Holokaustā bojā gājušie Tukuma ebreji

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes loceklis
1.	1.	Ārensburgs Abrams	
2.		Ārensburgs Betti	Sieva
3.		Ārensburgs Mihle	Meita
4.		Ārensburgs Juta	Meita
5.	2.	Ārensburgs Motls	
6.		Ārensburgs Bluma	Sieva
7.		Ārensburgs Judīte	Meita
8.	3.	Aronsons	
9.		Aronsons Mere	Sieva
10.		Aronsons Šore	Meita
11.	4.	Birkans Dāvids	
12.		Birkans Feiga	Sieva
13.	5.	Blumenau Iciks	
14.		Blumenau	Sieva
15.	6.	Blumenštoks Leizers	
16.		Blumenštoks Šore	Sieva
17.		Blumenštoks Haje-Base	Meita
18.		Blumenštoks Ārons	Dēls

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
19.		Blūmenštoks Volfs-Ice	Dēls
20.		Blūmenštoks Ošers	Dēls
21.	7.	Blūmenštoks Sāra	
22.		Blūmenštoks Beile	Meita
23.		Blūmenštoks Haims	Dēls
24.	8.	Blūmfelds Ābrams	
25.		Blūmfelds	Sieva
26.		Blūmfelds	Bērns
27.		Blūmfelds	Māsa
28.		Blūmfelds	Māsa
29.	9.	Blūmfelds Īzaks-Meiers	
30.		Blūmfelds Maša	Meita
31.	10.	Blūmentāls Isoels	
32.		Blūmentāls Hane	Sieva
33.		Blūmentāls	Meita
34.		Blūmentāls	Meita
35.		Blūmentāls	Dēls
36.	11.	Blūmentāls Elje	
37.		Blūmetāls Roza	
38.		Blūmentāls Sore	Māsa
39.	12.	Blūmentāls Mozes (advokāts)	
40.		Blūmentāls	Sieva
41.		Blūmentāls Šajja	Tēvs
42.		Blūmentāls	Māte
43.		Blūmentāls Heini	Dēls
44.	13.	Brandts Josifs Elijas d.	
45.		Brandts Taube	Sieva
46.		Brandts Mali	Meita
47.	14.	Bondass	
48.		Bondass Ida	Sieva
49.		Bondass Īzaks	Dēls
50.		Bondass	Dēls

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes loceklis
51.	15.	Bors Mihaels	
52.		Bors	Sieva
53.		Bors Etti	Meita
54.		Bors Filips	Dēls
55.	16.	Brandts Hiršs	
56.		Brandts Minna	Sieva
57.		Brandts	Meita
58.		Brandts	Meita
59.		Brandts	Meita
60.	17.	Vainbergs Hilda	Māte
61.		Vainbergs Saša	
62.	18.	Vainbergs Samuils	
63.		Vainbergs Minna	Sieva
64.		Vainbergs Freide	Meita
65.		Vainbergs Leibe	Dēls
66.		Vainbergs Faive	Dēls
67.		Šinkers Bune	Vectēvs
68.	19.	Vainbergs Leizers	
69.		Vainbergs	Sieva
70.		Vainbergs Irena	Meita
71.	20.	Vainers Jankls	
72.		Vainers	Sieva
73.	21.	Vainreihš Faive	
74.		Vainreihš Hana	Sieva
75.		Vainreihš Gita	Meita
76.		Vainreihš Emanuels	Dēls
77.		Vainreihš Mihls	Dēls
78.	22.	Vainreihš Hiršš Ichaks	
79.		Vainreihš Terēza	Sieva
80.		Vainreihš Meiers	Dēls
81.		Vainreihš	Dēls
82.	23.	Veinbergs Betti	

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
83.	24.	Veinbergs Zharje	
84.		Veinbergs	Sieva
85.		Veinbergs Lija	Meita
86.		Veinbergs	Dēls
87.	25.	Veinbergs Ice-Leibe	
88.		Veinbergs Šore	Sieva
89.	26.	Veinbergs Jakovs	
90.		Veinbergs Roza	Sieva
91.		Veinbergs	Meita
92.	27.	Veinbergs	
93.		Veinbergs Fanni	Sieva
94.		Veinbergs Zharje	Brālis
95.	28.	Veinreihis Isorels	
96.		Veinreihis	Sieva
97.		Veinreihis Gerta	Meita
98.		Veinreihis Liba	Meita
99.		Veinreihis	Brālis
100.	29.	Veinreihis Isorels	
101.		Veinreihis Haja	Sieva
102.	30.	Veinreihis Hace	
103.		Veinreihis Rohla	Sieva
104.		Veinreihis	Bērns
105.	31.	Veinreihis Cemahs (gājis bojā geto Rīgā)	
106.		Veinreihis	Ģimenes loceklis
107.	32.	Veisons Geršns	
108.		Veisons	Sieva
109.		Veisons Uri	Dēls
110.		Veisons Šimons	Dēls
111.	33.	Vipmans Hana	
112.		Gūtmans Sāra	Māte
113.	34.	Gersons Jozefs	
114.		Gersons	Sieva

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
115.		Gersons Pinhus	Dēls
116.	35.	Gersons Emanuils (aptiekārs)	
117.		Gersons	Sieva
118.		Gersons	Dēls
119.	36.	Glazers Sofi	
120.		Glazers	Meita
121.		Glazers	Meita
122.		Glazers Moiše	Dēls
123.	37.	Gotlībs Henahs	
124.		Gotlībs	Sieva
125.		Gotlībs	Dēls
126.		Gotlībs Ida	Vedekla
127.	38.	Gurevičs Roza	Aizika sieva
128.		Gurevičs Meri	Meita
129.		Gurevičs Ella	Meita
130.		Gurevičs Makss	Dēls
131.	39.	Gurvičs Cila Moišes m.	
132.	40.	Gūtmans Aiziks	
133.		Gūtmans Rivke	Sieva
134.	41.	Dreiers Ādolfs	
135.		Dreiers	Sieva
136.		Dreiers Haja	Meita
137.	42.	Dreiers Gena	
138.		Dreiers	Vīrs
139.		Dreiers	Bērns
140.	43.	Dr. Drabkina	
141.		Mali	Vedekla
142.	44.	Dvoriščins	
143.		Dvoriščina	Sieva
144.		Dvoriščins	Dēls
145.	45.	Zandls	
146.		Zandls Roza	Sieva

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
147.	46.	Zaragatskis	
148.		Zaragatskis	Sieva
149.		Zaragatskis Berls	Dēls
150.		Zaragatskis	Dēls
151.	47.	Zeļdovs Josifs	
152.		Zeļdovs Rahele	Sieva
153.		Zeļdova Zuja	Meita
154.		Zeļdova Rebeka	Māsa
155.		Zeļdova Taube	Māte
156.	48.	Zeļdova Minna	
157.		Zeļdova Bella	Meita
158.	49.	Zilbermans Ārons	
159.		Zilbermans	Sieva
160.		Zilbermans Heinrihs	Dēls
161.		Zilbermans	Dēls
162.	50.	Zilbermans Leibe	
163.		Zilbermans Rebeka	Sieva
164.	51.	Zimsons Šimons	
165.		Zimsons Roza	Sieva
166.		Zimsons Hane	Meita
167.		Zimsons Judīte	Meita
168.		Zimsons Ābrams	Dēls
169.	52.	Zusmans	
170.		Zusmans	Sieva
171.		Zusmans Mali	Meita
172.		Zusmans Fanni	Meita
173.		Zusmans	Meita
174.		Zusmans	Dēls
175.	53.	Idelsons Jaša	Māsa
176.		Idelsons Jakobs	Brālis
177.	54.	Izakovičs Zalamans	
178.	55.	Izrailovičs Harri	

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
179.		Izrailovičs	Sieva
180.		Izrailovičs	Māsa
181.	56.	Joffe Motls	
182.		Joffe	Sieva
183.		Joffe Basja	Meita
184.		Joffe	Meita
185.		Joffe Hone	Dēls
186.		Joffe Elje	Dēls
187.		Joffe	Dēls
188.	57.	Iciksons Jankls	
189.		Iciksons	Sieva
190.		Iciksons Meirs	Dēls
191.		Iciksons Faive	Dēls
192.	58.	Kans Ābrams	
193.		Kans Betti	Sieva
194.		Kans Roza	Meita
195.		Kans Leibe	Dēls
196.	59.	Kans Moiše	
197.		Kans	Māte
198.	60.	Kacs Judifs	
199.		Kacs Vulfs	Tēvs
200.		Kacs Haja	Māte
201.		Fanni	Precēta māsa
202.		Fanni vīrs	
203.		Fanni meita	
204.	61.	Kauferts Ābrams	
205.	62.	Klafs Ābrams	
206.	63.	Kleimans Moiše	
207.		Kleimans Dora	Sieva
208.		Kleimans Benjamins	Dēls
209.	64.	Krāmers Īzaks	
210.	65.	Krāmers Fanni	

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
211.	66.	Kopenhāgens Luis, ārsts	
212.		Kopenhāgens Mirjama	Sieva
213.		Kopenhāgens Rina	Meita
214.		Kopenhāgens Semjons	Dēls
215.	67.	Kopenhāgens Haja	
216.		Kopenhāgens Aviva	Meita
217.		Kopenhāgens Jakovs	Dēls
218.	68.	Levi Šaja ar ģimeni	
219.	69.	Levi	
220.		Levi	Māsa
221.	70.	Libermans Rebeka	
222.	71.	Lihtenšteins Levi, pilsētas galvenais rabīns	
223.		Lihtenšteins	Sieva
224.		Lihtenšteins Sāra	Meita
225.		Lihtenšteins Boruhs	Dēls
226.		Lihtenšteins	Māte
227.		Lihtenšteins Dora	Māsa
228.	72.	Lihtenšteins Šleime	
229.		Lihtenšteins	Sieva
230.		Lihtenšteins	Meita
231.	73.	Lihtenšteins	
232.		Lihtenšteins	Sieva
233.		Lihtenšteins	Meita
234.		Lihtenšteins	Dēls
235.	74.	Lurje	
236.		Lurje	Sieva
237.		Lurje Mali	Meita
238.		Lurje Meirs	Dēls
239.	75.	Martinsons Tilda	
240.	76.	Mellers Ita	
241.		Mellers Ļena	Meita

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes loceklis
242.		Mellers Jakovs	Dēls
243.	77.	Nuriks Giršs	
244.	78.	Nuriks Eizers	
245.		Nuriks Lina	Sieva
246.		Nuriks Ita	Meita
247.		Nuriks Iciks	Dēls
248.	79.	Oļša Ilja	
249.		Oļša Ženni	Sieva
250.		Oļša Jehuda	Dēls
251.		Oļša Geincs (Genahs)	Dēls
252.	80.	Oļšvanga	Sieva
253.	81.	Paradizgartens	Sieva
254.	82.	Perlmans Arturs	
255.		Perlmans	Sieva
256.		Perlmans	Meita
257.		Perlmans Moņa	Dēls
258.	83.	Perlmans Benjamins	
259.		Perlmans Sāra	Sieva
260.	84.	Perlmans Kive	
261.		Perlmans Fanni	Sieva
262.		Perlmans Riva	Meita
263.		Perlmans Šmerls	Dēls
264.		Perlmans Noahs-Leizers	Dēls
265.	85.	Perlmans Leo	
266.		Perlmans Heda	Sieva
267.		Perlmans Efraims	Brālis
268.		Perlmans Ginda	Māte
269.	86.	Perlmans Hone	
270.		Perlmans Leja	Sieva
271.	87.	Pincovs Tuvja	
272.		Pincova Ida	Sieva
273.		Pincovs	Dēls

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
274.	88.	Rappoport	
275.	89.	Raihruds Haja	
276.	90.	Rolovs	
277.	91.	Rots	Sieva
278.	92.	Slaveciniskis Ichaks	
279.		Slaveciniska Bluma	Sieva
280.		Pins Hana	Meita
281.		Pins Šlomo	Znots
282.		Slaveciniskis Jakovs	Dēls
283.		Slaveciniskis Malka	Vedekla
284.		Slaveciniskis Hiršs	Mazdēls
285.		Slaveciniskis	Mazdēls
286.		Slaveciniskis	Mazdēls
287.	93.	Stenders Jakovs	
288.		Stenders	Sieva
289.		Stenders	Māsa
290.		Stenders	Māsa
291.	94.	Taube Šmuels	
292.		Taube	Sieva
293.	95.	Tumarinsons	
294.		Tumarinsons Feige	Sieva
295.		Tumarinsons Šore	Meita
296.		Tumarinsons Hiršs	Dēls
297.	96.	Feldmans Hance	
298.		Feldmans Gedalja	Brālis
299.	97.	Feldmans Bence	
300.		Feldmans Dora	Sieva
301.		Feldmans	Meita
302.		Feldmans	Meita
303.	98.	Fleišers Dveire-Rive	
304.		Fleišers	Meita
305.		Fleišers Šleime	Dēls

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
306.	99.	Fleišers Leibe	
307.		Fleišers	Sieva
308.		Fleišers Roza	Meita
309.		Fleišers	Meita
310.		Fleišers Hiršs-Avroms	Dēls
311.	100.	Fleišers Ruvims	
312.		Fleišers	Sieva
313.		Fleišers	Bērns
314.	101.	Fleišers Efroims	
315.		Fleišers	Sieva
316.		Fleišers Ida	Meita
317.		Fleišers	Meita
318.		Fleišers	Dēls
319.	102.	Fridbergs Ichaks	
320.		Fridbergs	Sieva
321.	103.	Hazans Frīda	
322.	104.	Hamsters Šleime	
323.		Hamsters	Sieva
324.		Hamsters Elje	Dēls
325.	105.	Heimans Ābrams	
326.		Heimans Paula	Sieva
327.	106.	Cesmans Cija	
328.	107.	Ciglers Mere	
329.		Ciglers Haims-Aiziks	Dēls
330.	108.	Šnaiders Elje	
331.		Šnaiders	Sieva
332.		Šnaiders Ābrams	Dēls
333.		Šnaiders	Vedekla
334.	109.	Šteinharts	
335.		Šteinharts	Sieva
336.	110.	Štroms Leizers	
337.		Štroms	Sieva

Nr.p.k.	Ģimenes nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Ģimenes locekļi
338.		Štroms Leja	Meita
339.		Štroms Judifa	Meita
340.		Štroms	Dēls
341.	111.	Štroms Henni	
342.	112.	Štroms Volfs	
343.	113.	Eihgolcs	
344.		Eihgolcs	Sieva
345.		Eihgolcs Šore	Meita
346.		Eihgolcs	Dēls
347.		Eihgolcs	Vedekla
348.		Eihgolcs	Mazdēls
349.	114.	Elieštams Šleime	
350.		Elieštams	Māte
351.	115.	Jude Ābrams	
352.	116.	Jude Īzaks	
353.		Jude	Sieva
354.	117.	Jakobsons (maiznieks)	
355.		Jakobsons	Sieva
356.		Jakobsons Ita	Meita
357.	118.	Jakobsons	
358.		Jakobsons	Sieva
359.		Jakobsons Bella	Meita

3. tabula

Geto izdzīvojušie

Nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Piezīmes
1.	Brandts Zjama	Rīgas geto, dzīvo Kanādā
2.	Brauns Berta	Bija ieslodzīta koncentrācijas nometnēs, pēc atbrīvošanas dzīvo Izraēlā
3.	Veinbergs Basja	Bija ieslodzīta koncentrācijas nometnēs, dzīvoja Tukumā, mirusi 70. gados

Nr.p.k.	Uzvārds, vārds	Piezīmes
4.	Gersons Zauls	Rīgas geto, 90. gados miris Izraēlā
5.	Gūtmans-Medalje Ella	Rīgas geto, Rumbula, mirusi Rīgā 1999. gadā
6.	Drabkins Juliks	Rīgas geto, dzīvo ASV
7.	Zaragatskis	Rīgas geto, pēc kara dzīvojis Rīgā, miris 80. gados
8.	lciksons Mali	Pēc atbrīvošanas no nāves nometnes izbraukusi uz Izraēlu.
9.	Vipmans Israels	Pēc geto un koncentrācijas nometnes brīvprātīgi dienēja Padomju armijā, piedalījās kaujās, pēc kara dzīvoja Rīgā, no 1972. gada – Izraēlā. Miris 1995. gadā

Piezīme. Zjama Brandts, Zauls Gersons un Juliks Drabkins strādāja Rīgas geto policijā.

Artura Žvinkļa komentāri un tulkojums no krievu valodas

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ Avīze "Tukuma Ziņas" 1941. gada 7. augustā publicēja L. Kopenhāģenu nomelnojošu rakstu, kurā viņu apsūdzēja nelegālu abortu izdarīšanā Tukumā neatkarīgās Latvijas laikā, dažu cilvēku nodošanā čekai un pat kā "nāves spriedumu līdzparakstītāju apcietinātiem" pirmajā padomju režīma varas gadā. Minētā raksta saturu varētu uzskatīt par netiešu pierādījumu tam, ka pret L. Kopenhāģenu vērstas tiesas farss patiesi noticis.
- ² *Ha-Tikva* (Cerība) – cionistu kustības himna, kura vēlāk kļuva par Izraēlas valsts himnu.
- ³ Faktiski 1941. gada 14. jūnija deportācijā no Tukuma kopumā tika izvesti 113 cilvēki. – Sk.: Aizvestie: 1941. gada 14. jūnijs. – Rīga, 2001, 609.–612. lpp.
- ⁴ Tas, ka padomju režīma represijās 1940.–1941. gadā cieta visas Latvijas iedzīvotāju nacionālās grupas, ir neapstrīdams fakts. 1941. gada 14. jūnija deportācijā Latvijas ebreji cieta vissmagāk. Salīdzinot pa tautību grupām, izsūtīto ebreju skaits bija vislielākais un divas reizes pārsniedza izsūtīto latviešu daļu no nacionālās grupas kopumā. Tas pilnībā apstiprina autora secināto attiecībā uz Tukumū.

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

Ērglis Dzintars, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētnieks (Latvija, Rīga)

Jēkabsons Andis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes maģistrantūras students (Latvija, Rīga)

Kangeris Kārlis, Dr. hist., Stokholmas universitātes Baltijas studiju katedras pētnieks (Zviedrija, Stokholma)

Kleins Peters (*Klein, Peter*), vēsturnieks, Hamburgas Sociālās vēstures institūts (Vācija, Hamburga)

Lasmanis Uldis, publicists (Latvija, Rīga)

Melers Meijers, muzeja un dokumentācijas centra "Ebreji Latvijā" līdzstrādnieks (Latvija, Rīga)

Podolskis Anatolijs (*Podolsky, Anatoly*), Dr. hist., Ukrainas Nacionālās Zinātņu akadēmijas Etnisko un politisko pētījumu institūta zinātniskais līdzstrādnieks, Holokausta vēstures pētniecības Ukrainas centra direktors (Ukraina, Kijeva)

Prokopovičs Ēriks, novadpētnieks (Latvija, Valdemārpils)

Ročko Josifs, Daugavpils 4. speciālās pamatskolas vēstures skolotājs (Latvija, Daugavpils)

Stranga Aivars, prof., Dr. habil. hist., Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas vēstures katedras vadītājs (Latvija, Rīga)

Šneidere Irēne, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Padomju un nacistiskā režīma pētniecības nodaļas vadītāja (Latvija, Rīga)

Šnejers Ārons (*Shneyer, Aron*), Dr. hist., "Yad Vashem" Vārdu zāles pētnieks (Izraēla, Jeruzaleme)

Urtāns Aigars, Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzeja Vēstures nodaļas vadītājs (Latvija, Bauska)

Vestermanis Margērs, muzeja un dokumentācijas centra "Ebreji Latvijā" vadītājs (Latvija, Rīga)

Vīksne Rudīte, Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece (Latvija, Rīga)

Žvinklis Arturs, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta asistents (Latvija, Rīga)

Symposium of the Commission of the Historians of Latvia

Volume 12
The Holocaust Research in Latvia

Institute of the History of Latvia Publishers
Rīga 2004

Atklātais sabiedriskais fonds
"Latvijas vēstures institūta apgāds"
Akadēmijas laukumā 1 Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecības nr. 000806438.
Iespiests LR Valsts zemes dienesta
Poligrāfijas daļā «Latvijas karte»
O. Vācieša ielā 43 Rīgā, LV-1004

Holokausta izpēte Latvijā: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada
Ho 330 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par
holokaustu Latvijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004. – 415 lpp.
(Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.).

ISBN 9984–601–79–X

UDK 94(474.3)(063)